

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE
YARATTIĞI DIŞ BORÇ SORUNLARI:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

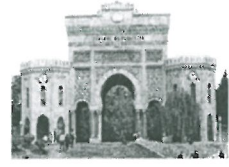
**ÖNDER BİNGÖL
2502030159**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. NİHAT FALAY**

İSTANBUL - 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **MALİYE** Anabilim Dalı **2502030159** numaralı **ÖNDER BİNGÖL**'ün hazırladığı **“KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YARATTIĞI DIŞ BORÇ SORUNLARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ”** konulu **YÜKSEK LİSANS- / DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35.Maddesi **09.06.2011 PERŞEMBE** günü saat: **13.00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin**KABULU**.....'ne **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
PROF.DR.NİHAT FALAY	Kabul	
PROF.DR.TÜRKAN ÖNCEL	Kabul	
PROF.DR.KAYA ARDIÇ	Kabul	
DOÇ.DR.PINAR AKKOYUNLU	Kabul	
DOÇ.DR.MEHMET ŞAHİN	Kabul	

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YARATTIĞI DIŞ BORÇ SORUNLARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Önder Bingöl

ÖZ

Çalışmanın konusu, küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülkelerde yarattığı dış borç sorunlarının incelenmesidir. Çalışmada, “sermayenin küreselleşmesi” ve/veya “neo-liberal küreselleşme” olarak da adlandırılan küreselleşme süreci, Kapitalizmin Altın Çağı’nın sonlarına doğru, gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan sermaye birikimi krizinin aşılması için gerekli olan kapitalist yeniden yapılanma aşaması olarak değerlendirilmiştir. Küreselleşme sürecinin kaçınılmaz ve doğal bir süreç olduğu; bu sürece dahil olan herkese büyük refah getireceği yönündeki neo-liberal dogma ise bu çalışmada sorgulanmaya çalışılmış ve günümüzde hem ülkeler arasında, hem de ülkelerin kendi içerisinde giderek artan ekonomik kutuplaşmalara dikkat çekilmiştir.

İkinci küreselleşme evresi olarak adlandırılan 1970 yılı ve sonrası dönemde gelişmekte olan ülkelerde yaşanan hızlı dış borç stoku artışlarının, kısa süre içerisinde borç krizlerine dönüşmesine neden olan etkenler incelenmiştir. IMF ve Dünya Bankası’nın borç krizi yaşayan ülkelere yeni kredi vermek için söz konusu borçlu ülkelere empoze ettiği neo-liberal politikaların neden olduğu sorunlar açıklanmaya çalışılmıştır. Borçlanma olgusu, çalışmanın tamamında kapitalist sistemin işleyiş bütünlüğü içinde ele alınmıştır. Durgunluk içerisindeki gelişmiş kapitalist ülkelere, gelişmekte olan ülkelere yönelik kredi akışını sağlayan kredi mekanizmasının, dış borçlandırma yoluyla gelişmekte olan ülkeleri, gelişmiş ülkelerin sermaye birikimi gereksinmelerine göre yeniden yapılandığı vurgulanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin içine girdiği dış borç sarmalı, bu ülkelere gelişmiş kapitalist ülkelere doğru önemli düzeyde kaynak aktarımına neden olmuş ve sonuç olarak gelişmekte olan ülkelerin dış bağımlılığını artırmıştır.

Bu bağlamda, küreselleşme sürecinde, gelişmekte olan ülkelerin sermaye hareketlerini serbestleştirmelerine bağlı olarak ekonomilerini tamamen kısa vadeli spekülatif sermayeye açmalarının ve yabancı sermaye girişine dayalı büyüme modelini uygulamalarının, bu ülkelerde ciddi finansal krizlere yol açtığı ve toplam dış borç stoklarının hızlı bir şekilde artmasına neden olduğu vurgulanmıştır.

EXTERNAL DEBT PROBLEMS CAUSED BY THE GLOBALIZATION PROCESS IN DEVELOPING COUNTRIES: THE CASE OF TURKEY

Önder Bingöl

ABSTRACT

The research aims to analyze issues of the external debt of developing countries, which is engendered by the globalization process. Globalization process, also identified as “globalization of capital” and/or “neo-liberal globalization” in the research, evaluated as a phase of the reconstruction of the capitalist system, which was required to overcome crisis of the accumulation of the capital emerged in developed countries towards the end of the Golden Age of Capitalism. The aim of the research was to examine the neo-liberal dogma that support the ideas regarding that the globalization is a natural and inevitable process and necessarily brings prosperity to the societies involved. Subsequently, it is emphasized that currently the economic polarization has risen on national as well as international sphere.

The research indents to focus on the factors which caused the debt crisis as a result of a rapid increase of external debt stocks in developing countries after the 1970s, defined as the second period of the globalization. Accordingly, the problems of developing countries in crisis, which originated by neo-liberal policies imposed by IMF and the World Bank as a result of credit system is emphasized. The issue of debt is analyzed in the totality of operational capitalist system. It is affirmed that the credit mechanism, which provides credit flow from developed capitalist countries in recession to developing countries via external debt system, restructures developing countries according to the needs of the capital accumulation of developed countries. The debt impasse of developing countries generated a massive transfer of the sources to developed countries and subsequently increased their foreign dependency.

In this context, it is emphasized that in the globalization process, according to liberalization of the capital flows in developing countries, the economy which favors only short term speculative capital and growth model which is based on foreign capital flow, causes serious financial crisis and rapidly increases total external debt stocks.

ÖNSÖZ

Dış borç sorunu, küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı ortak sorunlardan biri olmuştur. Bu çalışmanın amacı da küreselleşme sürecinin, gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerindeki etkilerinin dış borç perspektifinden incelenmesidir. Tezin ana eksenlerini oluşturan “küreselleşme”, “dış borç sarmalı”, ve “dış borç krizleri” olguları günümüzde pek çok tartışmaya konu olmaktadır. Tezde kapitalist sistemin gelişimi ile birlikte gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları dış borç sorunlarına da değinilecektir, ancak tezin ağırlık noktasını 1982 yılında yaşanan dünya borç krizi, 1990 yılından sonra gelişmekte olan ülkelere yaşanan finansal krizler ve Türkiye’nin dış borçlarının gelişimi oluşturacaktır.

Günümüzde dış borç sorunu, en önemli ekonomik sorunlarından biri olma özelliğini korumaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı dış borç sorunları, söz konusu ülkelere hem finansal dengesizliklere yol açmakta, hem de bu ülkelerin kalkınmaları üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma yolunda sermaye birikimi düzeylerinin yetersiz ve yurtiçi tasarruflarının da az olması nedeniyle ortaya çıkan kaynak açığı, dış borçlanma yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır. Gelişmiş ülkeler ve uluslararası finansal kuruluşlar tarafından gelişmekte olan ülkelere önerilen dışa bağımlı kalkınma modellerinin sonucunda ise gelişmekte olan ülkelerin borçları birikerek artmaya başlamıştır. Petrol fiyatlarındaki artışlar, cari işlemler açıklarının artışı, faiz oranlarının yükselmesi vb. konjonktürel gelişmelerin de etkisiyle, gelişmekte olan ülkeler dış borç anapara ödemesi dışında, sadece dış borç faiz ödemelerini gerçekleştirebilmek için bile borçlanmak zorunda kalmış, bir diğer ifadeyle borç-faiz kısır döngüsü içine girmiştir.

Dünya borç krizi, 1982 yılının Ağustos ayında Meksika’nın moratoryum ilan etmesi ile açığa çıkmıştır. Meksika’nın moratoryum ilan etmesinden sonra, borç yükü ağır olan çeşitli ülkeler de moratoryum ilan etmiştir. Ancak, gelişmekte olan ülkeler, 1982 yılından itibaren gelişmiş kapitalist ülkelere zorunlu olarak net negatif kaynak transferi yapar hale gelmiştir. Özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara da gelişmekte olan ülkelere bir dönem net kaynak transferinin yapılmış

olması dikkat çekicidir. Bu çalışmada, borç veren kesimde hâkim olan ve borç krizlerinin tek sebebi olarak gelişmekte olan ülkelerin, aldıkları dış borçları verimli alanlarda kullanmamalarını gören anlayışın tek taraflılığı, bir diğer ifadeyle yanlılığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Tezde, küreselleşme süreci, kapitalist sistemin kriz-yeniden yapılanma-kriz döngüsü ışığında incelenmiştir. Uluslararası sermaye açısından, neo-liberal ekonomi politikalarının dünya genelinde sorgulanmadan uygulanması büyük önem taşımaktadır. Nitekim, deregülasyonlar ile sermayenin hareketliliği önündeki engellerin kaldırılması; özelleştirmeler ile kamu kesiminin ekonomi içindeki payının küçültülmesi ve kamunun geri çekilmesiyle boşalacak olan alanların özel sektöre yeni pazarlar olarak açılması hedeflenmiştir. Kısa vadeli spekülative sermaye hareketlerinin günümüzde ulaştığı ciddi düzeye ve finansal sermayenin sınai sermaye karşısında elde ettiği üstünlüğe dikkat çekilmiştir.

Türkiye ekonomisinin, 1923 yılından itibaren geçirdiği değişim, dönemler itibariyle incelenmiş ve dış borçlanma sürecinin gelişimi üzerinde durulmuştur. Ancak Türkiye ekonomisinde 1980 yılından sonra ve özellikle de 32 Sayılı Kararın alındığı 1989 yılından sonra yaşanan değişimler ağırlıklı olarak incelenmiştir. 1989 yılından sonra ülke ekonomisinin içine girdiği istikrarsızlık-kriz-büyüme-istikrarsızlık sarmalına ve artan toplam dış borç stokuna dikkat çekilmiştir.

Tez çalışmalarım süresince, gösterdikleri ilgi ve sabırdan ötürü tez izleme komitesi üyelerinden Prof. Dr. Türkan Öncel'e, Prof. Dr. Nihat Falay'a ve Prof. Dr. Kaya Ardic'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez aşamam süresince de yardımlarını benden esirgemeyen Maliye Bölümü'nün değerli hocalarına ve çalışma arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Ayrıca, bu zorlu dönem boyunca her zaman yanımda olan, sevgi ve desteklerini benden bir an olsun esirgemeyen eşim Candan Bingöl başta olmak üzere sevgili aileme sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO LİSTESİ.....	xiii
GRAFİK LİSTESİ.....	xvi
EKLER LİSTESİ.....	xviii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN İKTİSADİ YÖNDEN İNCELENMESİ

1.1. KÜRESELLEŞME OLGUSUNUN TANIMLANMASI.....	6
1.1.1. Neo-Liberal Yaklaşım.....	12
1.1.2. Radikal Yaklaşım.....	15
1.2. TEKNOLOJİK GELİŞME VE KÜRESELLEŞME SÜRECİ.....	22
1.3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ARKASINDAKİ İDEOLOJİ: NEO-LİBERALİZM.....	24
1.4. EKONOMİK KARARLARDA SİYASETİN GÖZARDI EDİLMEMEYE ÇALIŞILMASI.....	29
1.5. BİRİNCİ VE İKİNCİ KÜRESELLEŞME EVRELERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	32

1.6. KÜRESELLEŞME SÜRECİ: FAKTÖR FİYATLARININ EŞİTLENECEĞİ VARSAYIMINDAN KUTUPLAŞMA GERÇEĞİNE...	38
1.6.1. Samuelson'un Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi Teorisi.....	39
1.6.2. Myrdal'ın Kutuplaşma Teorisi.....	46
1.6.3. Küreselleşme Sürecinin İki Farklı Teori Bağlamında Değerlendirilmesi.....	52
1.7. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ TEMEL NEO-LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARI.....	63
1.7.1. Özelleştirme.....	66
1.7.2. Deregülasyon (Kuralsızlaştırma).....	72
1.7.3. Dış Ticaretin Serbestleştirilmesi.....	75
1.7.4. Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi.....	81
1.7.4.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	82
1.7.4.2. Portföy Yatırımları.....	87

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ BORÇLANMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

VE

1982 DÜNYA BORÇ KRİZİ

2.1. DIŞ BORÇLANMANIN TARİHSEL KÖKLERİ.....	94
2.1.1. 19. Yüzyılın Başından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönemde Dış Borçlanma.....	94
2.1.2. Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönemde Dış Borçlanma.....	97
2.1.3. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li Yılların Başına Kadar Olan Dönemde Dış Borçlanma.....	103
2.2. AŞIRI DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNİN DÜNYA BORÇ KRİZİNE DÖNÜŞÜMÜ.....	110

2.2.1. Yoğun Kredi Arzının Yapısal Nedeni:	
Kapitalizmin Krizi.....	117
2.2.2. Yoğun Kredi Arzının Dönemsel Nedenleri.....	127
2.2.2.1. Bretton Woods Sistemi’nin Çöküşü.....	127
2.2.2.2. Europara Piyasasının Ortaya Çıkması.....	133
2.2.2.3. Petro-Dolarların Yeniden	
Dolaşıma Sokulması.....	138
2.2.2.4. Finans Sektörünün Hızlı Büyümesi.....	142
2.2.3. Yoğun Kredi Talebinin Yapısal Nedeni: Azgelişmişlik ve	
Sermaye Yetersizliği.....	145
2.2.4. Yoğun Kredi Talebinin Dönemsel Nedenleri.....	155
2.2.4.1. Petrol Fiyatlarında Yaşanan Artışlar.....	156
2.2.4.2. Faiz Oranlarının Düşük Olması ve Aşırı	
Değerlenmiş Kur Politikalarının Uygulanması.....	157
2.2.5. Dış Borç Servisinin Gerçekleştirilmesini	
Güçleştiren Nedenler.....	159
2.2.5.1. Azgelişmiş Ülkelerin İhracatının Azalması ve	
Mübadale Hadlerinin Azgelişmiş Ülkeler Aleyhine	
Gelişmesi.....	160
2.2.5.2. Faiz Oranlarının Yükselmesi ve Doların	
Değerlenmesi.....	165
2.2.5.3. Sermaye Kaçışı.....	169
2.2.5.4. Alınan Kredilerin Kullanımında Yapılan	
Hatalar.....	174
2.3. BORÇ KRİZİNE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	177
2.3.1. Alacaklı Ülkelerin Çözüm Önerileri.....	179
2.3.1.1. Baker Planı.....	184
2.3.1.2. Brady Planı.....	189
2.3.1.3. Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi.....	195
2.3.1.4. Paris Kulübü ve Londra Kulübü.....	201

2.3.2. Borçlu Ülkelerin Çözüm Önerileri: Quito Bildirisi, Cartagena Konsensüsü ve Montevideo Bildirisi.....	204
2.4. DIŞ BORÇLARIN MEŞRUIYETİNİN SORGULANMASI: GAYRİMEŞRU BORÇ.....	210
2.5. BORÇ KRİZİNİN BİR SONUCU OLARAK NEGATİF TRANSFERLER.....	215

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN
DIŞ BORÇLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ:
DIŞ BORÇ KRİZLERİ

3.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ARTAN İSTİKRARSIZLIK VE BORÇLULUK OLGUSU.....	221
3.2. 1990 YILI SONRASINDA GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERDEN ÇEŞİTLİ ÖRNEKLER.....	238
3.2.1. Meksika Krizi.....	238
3.2.2. Asya Krizi.....	244
3.2.3. Rusya Krizi.....	249
3.2.4. Brezilya ve Arjantin Krizi.....	250
3.3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞ BORÇLARININ GELİŞİMİ.....	254
3.3.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Stoku Yapısındaki Değişim	258
3.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerin Çeşitli Dış Borç Göstergelerindeki Değişim.....	271

3.3.3. Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borçlarının Ülkeler ve Bölgeler Bazında Değerlendirilmesi.....	278

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE

TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇ SORUNU

4.1. 19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA DIŞ BORÇLANMA.....	287
4.1.1. Osmanlı İmparatorluğu’nun İlk Serbest Ticaret Antlaşması: Baltalimanı Ticaret Antlaşması.....	287
4.1.2. Osmanlı İmparatorluğu’nun Dış Borç Sarmalı İçine Girişi: İlk Dış Borçlanmadan Moratoryumun İlanına.....	290
4.1.3. Düyun-u Umumiye İdaresi’nin Kuruluşu.....	294
4.2. TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ.....	299
4.2.1. 1980 Yılı Öncesinde Türkiye’nin Dış Borçlarının Gelişimi.....	299
4.2.1.1. 1923 Yılından 1939 Yılına Kadar Olan Dönemde Türkiye’nin Dış Borçlanması.....	299
4.2.1.2. 1940 Yılından 1961 Yılına Kadar Olan Dönemde Türkiye’nin Dış Borçlanması.....	303
4.2.1.3. 1962 Yılından 1979 Yılına Kadar Olan Dönemde Türkiye’nin Dış Borçlanması.....	315
4.2.2. 1980 Yılı Sonrasında Türkiye’de Borçlanmanın Gelişimi.....	331
4.2.2.1. 1980 Yılından 1988 Yılına Kadar Olan Dönemde Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Dönüşüm.....	332
4.2.2.1.1. İç Borçlanmada Yaşanan Gelişmeler.....	342
4.2.2.1.2. Dış Borçlanmada Yaşanan Gelişmeler.....	345
4.2.2.2. 1989 Yılından Günümüze Kadar Olan Dönemde Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Dönüşüm.....	350

4.2.2.2.1. İç Borçlanmada Yaşanan Gelişmeler.....	369
4.2.2.2.2. Dış Borçlanmada Yaşanan Gelişmeler.....	382
SONUÇ.....	406
KAYNAKÇA.....	412
EKLER.....	444
ÖZGEÇMİŞ.....	491

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1: Yüksek Gelirli Ülkeler ile Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYİH: 1970-2009 (Cari Fiyatlarla, Dolar Cinsinden).....	54
Tablo 1.2: Çeşitli Ülkelerdeki Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri (Yüzde Olarak) ve Gini Katsayıları.....	57
Tablo 1.3: Dünyadaki Gelir Paylaşımı ve Dünya Nüfusunun Ülke Gruplarına Göre Dağılımı: 1970-2000 (Yüzde Olarak)	59
Tablo 1.4: Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYİH: 1970-2002 (1995 Sabit Dolar Bazında ve Milyar Dolar Cinsinden).....	60
Tablo 1.5: Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş Stokunun Sektörlere Göre Tahmini Dağılımı: 1990 ve 2007 (Milyon Dolar Cinsinden).....	84
Tablo 1.6: Doğrudan Yabancı Yatırımların Kaynak Ülkeleri: 1960, 1973 ve 1989 (Yüzde Olarak)	85
Tablo 2.1: Bazı Avrupa Ülkelerinin Marshall Planı Kapsamında Sağladıkları Yardım Miktarları: 3 Nisan 1948-30 Haziran 1952 (Milyon Dolar Cinsinden).....	104
Tablo 2.2: 18. Yüzyılın Sonundan Günümüze Uzun Dalgaların Dizilişi.....	123
Tablo 2.3: Bazı Gelişmiş Ülkelerin Endüstriyel Üretiminin Dönemler İtibariyle Yıllık Ortalama Artışı: 1960-1990 (Yüzde Olarak).....	125
Tablo 2.4: Europara Piyasasının Gelişimi: 1966-1981.....	134
Tablo 2.5: Europara Piyasasındaki Bankalar Tarafından Azgelişmiş Ülkelere Verilen Kredilerin Toplam Miktarı ve Yıllık Değişimi: 1971-1983.....	138
Tablo 2.6: Petro-Dolar Plasmanının Dağılımı: 1973-1982 (Yüzde Olarak).....	141
Tablo 2.7: ABD’de Finans Sektörünün Büyümesi: 1950-1985.....	143
Tablo 2.8: Azgelişmiş Ülkelerin Dış Borçlarının Borç Servisi: 1972-1981.....	154
Tablo 2.9: Azgelişmiş Ülkelerin Kayıpları (Milyar Dolar Cinsinden).....	164
Tablo 2.10: Azgelişmiş Ülkelere Verilen Kredilere Uygulanan Nominal Faiz Oranları (Yüzde Olarak)	168
Tablo 2.11: Azgelişmiş Ülkelerin Dış Borçlarının Faiz Yapıları: 1972-1983 (Yüzde Olarak)	169

Tablo 2.12: Bazı Latin Amerika Ülkelerinden Sermaye Kaçışı: 1979-1982.....	171
Tablo 2.13: Latin Amerika Ülkelerinden Sermaye Kaçışı: 1973-1987.....	173
Tablo 2.14: Baker Planı'na Dahil Edilen Ülkelerin Toplam Dış Borç Stoku: 1985 (Milyar Dolar Cinsinden)	186
Tablo 2.15: Meksika'nın Dış Borç Stokunun ve Net Transferlerinin Gelişimi: 1970-2009 (Milyar Dolar Cinsinden)	219
Tablo 3.1: Küresel Döviz Piyasalarına İlişkin Göstergeler: 1977-2007.....	225
Tablo 3.2: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Reel Faiz Oranları ve Faiz Ödemelerinin Bütçe Harcamaları İçindeki Payı: 1970-1979 ve 1980-2003.....	236
Tablo 3.3: Asya Krizinin Çeşitli Asya Ülkelerinin Hisse Senetleri ve Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri: 4 Temmuz 1997-19 Aralık 1997.....	246
Tablo 3.4: Finansal Krizlerin Yaşandığı Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stoku ile Toplam Dış Borç Stokunun GSMH'ya Oranı: 1993 ve 1998.....	256
Tablo 3.5: Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stokunun Yapısı: 1990-2008 (Milyar Dolar Cinsinden).....	259
Tablo 3.6: Gelişmekte Olan Ülkelerde Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler ile Garantisiz Özel Kredilerin Uzun Vadeli Dış Borçlara Oranı: 1990-2008 (Yüzde Olarak).....	262
Tablo 3.7: Gelişmekte Olan Ülkelerde Uzun Vadeli ve Kısa Vadeli Dış Borçların ve IMF Kredilerinin Dış Borç Stokuna Oranı: 1990-2008 (Yüzde Olarak).....	264
Tablo 3.8: Gelişmekte Olan Ülkelerde Uzun Vadeli Kamu Sektörü ve Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku Miktarı ve Bunların Uzun Vadeli Toplam Dış Borç Stokuna Oranı: 1990-2008.....	265
Tablo 3.9: Gelişmekte Olan Ülkelerin Hükümetlerince Alınan veya Garantilenen Kredilerin Kaynakları: 1990-2008 (Milyar Dolar Cinsinden)....	267
Tablo 3.10: Gelişmekte Olan Ülkelerin Hükümetlerince Alınan veya Garantilenen Kredilerin Kredi Verenlere Göre Dağılımı: 1990-2008 (Yüzde Olarak).....	268
Tablo 3.11: Gelişmekte Olan Ülkelere Giriş Yapan Finansal Akımlar: 1990-2008 (Milyar Dolar Cinsinden).....	270

Tablo 3.12: Gelişmekte Olan Ülkelere Ait Çeşitli Dış Borç Rasyoları: 1982-2009 (Yüzde Olarak).....	275
Tablo 3.13: Gelişmekte Olan Ülkelerin Uluslararası Rezervleri ve Uluslararası Rezervlere İlişkin Çeşitli Oranlar: 1990-2008.....	277
Tablo 3.14: Çeşitli Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stoklarının GSMH'larına Oranları: 1970-2008 (Yüzde Olarak).....	280
Tablo 3.15: Çeşitli Bölgelerin Toplam Dış Borç Stokları: 1990-2008 (Milyar Dolar Cinsinden).....	282
Tablo 3.16: Çeşitli Bölgelerin Toplam Dış Borç Stokunun Yapısı: 2008 (Milyon Dolar Cinsinden).....	283
Tablo 4.1: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku ve Toplam Dış Borç Stokunun Vade Yapısı: 1964-2010 (Milyon Dolar Cinsinden).....	326
Tablo 4.2: Türkiye'nin Petrol ve Petrol Ürünleri İthalatının Toplam İthalat İçindeki Yeri ve İhracat Gelirlerinin Petrol ve Petrol Ürünleri İthalatını Karşılama Oranı: 1972-1980.....	333
Tablo 4.3: Türkiye'nin İhracatının Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı: 1970-2009 (Yüzde Olarak).....	338
Tablo 4.4: Türkiye'nin Dış Borç Göstergeleri: 1980-1989 (Milyon Dolar Cinsinden).....	346
Tablo 4.5: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Net Rezervleri: 1989-2010 (Milyon Dolar Cinsinden).....	402

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 2.1: Dünya GSYİH ve İhracatının Gelişimi: 1720-1996 (Yüzde Olarak).....	161
Grafik 3.1: Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1970-2008 (Milyar Dolar Cinsinden).....	260
Grafik 3.2: Gelişmekte Olan Ülkelerin Hükümetlerince Alınan veya Garantilenen Krediler ile Garantisiz Özel Kredilerin Gelişimi: 1970-2008 (Milyar Dolar Cinsinden)	261
Grafik 3.3: Gelişmekte Olan Ülkelerin Uzun Vadeli ve Kısa Vadeli Dış Borçlarının ve Kullanılan IMF Kredilerinin Gelişimi: 1970-2008 (Milyar Dolar Cinsinden)	263
Grafik 3.4: Gelişmekte Olan Ülkeler Tarafından Alınan Çok Yanlı, İki Yanlı ve Özel Kaynaklı Kredilerin Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Kredilere Olan Oranlarının Gelişimi: 1970-2008 (Yüzde Olarak).....	269
Grafik 3.5: Gelişmekte Olan Ülkelere Ait Çeşitli Dış Borç Rasyolarının Gelişimi: 1970-2009 (Yüzde Olarak).....	276
Grafik 4.1: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1970-2010 (Milyar Dolar Cinsinden).....	383
Grafik 4.2: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Kamu Kesimine ve Özel Sektöre Göre Yüzde Dağılımı: 1989-2010 (Yüzde Olarak).....	387
Grafik 4.3: Türkiye'nin Kısa Vadeli Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1989-2010 (Milyar Dolar Cinsinden).....	389
Grafik 4.4: Türkiye'nin Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1989-2010 (Milyar Dolar Cinsinden)	390
Grafik 4.5: Türkiye'nin Dış Borç Servisinin Gelişimi: 1989-2010 (Milyar Dolar Cinsinden)	391
Grafik 4.6: Türkiye'nin Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Gelişimi: 1989-2010 (Milyar Dolar Cinsinden).....	393
Grafik 4.7: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku ile Kısa Vadeli ve Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun GSYİH'ya Oranı: 1989-2010 (Yüzde Olarak).....	396
Grafik 4.8: Türkiye'de Kamu Kesimi, TCMB ve Özel Sektör Dış Borç Stokunun GSYİH'ya Oranı: 1989-2010 (Yüzde Olarak).....	397

Grafik 4.9: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun ve Dış Borç Servisinin İhracata Oranı: 1989-2010 (Yüzde Olarak)	398
Grafik 4.10: Türkiye'nin Dış Borç Servisinin GSYİH'ya, Dış Borç Faiz Ödemelerinin GSYİH'ya ve İhracata Oranı: 1989-2010 (Yüzde Olarak).....	399
Grafik 4.11: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Rezervlerinin Dış Borç Stokuna ve Kısa Vadeli Borçlara Oranı: 1989-2010 (Yüzde Olarak).....	401

EKLER LİSTESİ

EK TABLOLAR

Ek Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımların Yöneldiği Ekonomiler: 1967-2007 (Yüzde Olarak).....	444
Ek Tablo 2: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Girişler): 1970-2008 (Milyon Dolar Cinsinden).....	445
Ek Tablo 3: ABD'nin Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı: 1955-1973 (Yüzde Olarak).....	446
Ek Tablo 4: Azgelişmiş Ülkelerin Dış Borçlarına İlişkin Çeşitli Göstergeler: 1970-1990.....	447
Ek Tablo 5: Azgelişmiş Ülkelerin Dış Borç Stokunun Yapısı: 1970-1990 (Milyar Dolar Cinsinden).....	448
Ek Tablo 6: Brezilya, Arjantin ve Meksika'nın Dış Borç Göstergeleri: 1980, 1982, 1983.....	449
Ek Tablo 7: Latin Amerika Ülkelerine En Yoğun Kredi Arz Eden Beş Büyük ABD Bankasının Sermayeleri ve Ülkelere Göre Verdikleri Kredilerin Sermayelerine Oranı: 1982-1984 (Yüzde Olarak).....	450
Ek Tablo 8: Gelişmiş Ülkelerde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, İşsizlik ve Enflasyon: 1960-1980 (Yüzde Olarak).....	451
Ek Tablo 9: Net Sermaye Akımı.....	452
Ek Tablo 10: Petrolsüz Azgelişmiş Ülkelerin, Gelişmiş Ülkelerin ve Petrol İhraç Eden Ülkelerin Cari İşlemler Dengesi: 1973-1980 (Milyar Dolar Cinsinden).....	453
Ek Tablo 11: Çeşitli Gelişmiş Ülkelerdeki Tüketici Fiyatlarının Yıllık Ortalama Artış Hızı: 1960-2009 (Yüzde Olarak).....	454
Ek Tablo 12: ABD'deki Nominal Faiz Oranı, Reel Faiz Oranı ve Enflasyon Oranı: 1970-2009 (Yüzde Olarak).....	455
Ek Tablo 13: Dünya İhracatı: 1950-2009 (Milyar Dolar Cinsinden).....	456
Ek Tablo 14: Azgelişmiş Ülkelerden Tahmini Net Sermaye Kaçışı: 1976-1985 (Milyar Dolar Cinsinden)	457
Ek Tablo 15: Azgelişmiş Ülkelerin Net Transferleri: 1970-1990 (Milyar Dolar Cinsinden)	458

Ek Tablo 16: Çeşitli Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stokları: 1970-2008 (Milyar Dolar Cinsinden).....	459
Ek Tablo 17: Çeşitli Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stokunun Yapısı: 2008 (Milyon Dolar Cinsinden).....	460
Ek Tablo 18: Çeşitli Bölgelerde Uzun Vadeli Kamu Sektörü ve Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1990-2008 (Milyar Dolar Cinsinden).....	461
Ek Tablo 19: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri: 1950-2010.....	462-463
Ek Tablo 20: Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi ve Cari İşlemler Dengesinin GSMH'ya Oranı: 1950-2010.....	464
Ek Tablo 21: Türkiye'de GSMH'nın Gelişim Hızı (Sabit Fiyatlarla): 1950-2010 (Yüzde Olarak).....	465
Ek Tablo 22: Türkiye'de Konsolide Bütçe Büyüklüklerinin Gelişimi ve GSMH'ya Oranları: 1980-2010.....	466
Ek Tablo 23: Türkiye'nin İç Borç Stoku ile İç Borç Servisinin Gelişimi ve İç Borç Stokunun GSMH'ya Oranı: 1980-2010.....	467
Ek Tablo 24: Türkiye'de Toplam Yabancı Sermaye Hareketlerinin Gelişimi: 1975-2009 (Milyon Dolar Cinsinden)	468
Ek Tablo 25: Türkiye'de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin GSMH'ya; Faiz Ödemelerinin Bütçe Harcamalarına, Bütçe Gelirlerine, GSMH'ya ve Vergi Gelirlerine Oranı: 1980-2010 (Yüzde Olarak).....	469
Ek Tablo 26: Türkiye'de Faiz Dışı Konsolide Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı Konsolide Bütçe Dengesinin GSMH'ya Oranı: 1980-2010.....	470
Ek Tablo 27: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1989-2010 (Milyon Dolar Cinsinden).....	471-472
Ek Tablo 28: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Borçlulara ve Vadeye Göre Yüzde Dağılımı ve Değişim Yüzdeleri: 1989-2010 (Yüzde Olarak).....	473-474
Ek Tablo 29: Türkiye'nin Dış Borç Servisinin Gelişimi: 1989-2010 (Milyon Dolar Cinsinden).....	475
Ek Tablo 30: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Dağılımı: 1989-2010 (Milyon Dolar Cinsinden)	476-477

Ek Tablo 31: IMF’den Sağlanan Net Finansman: 1999-2009 (Milyon Dolar Cinsinden)	478
Ek Tablo 32: Türkiye’nin Toplam Dış Borç Stokunun GSYİH’ya Oranı: 1989-2010 (Yüzde Olarak).....	479
Ek Tablo 33: Türkiye’nin Çeşitli Dış Borç Göstergeleri: 1989-2010 (Yüzde Olarak).....	480

EK GRAFİKLER

Ek Grafik 1: Gelişmekte Olan Ülkelerde Uzun Vadeli Kamu Sektörü ve Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1990-2008 (Milyar Dolar Cinsinden)	481
Ek Grafik 2: Türkiye’nin İç Borç Stokunun Gelişimi: 1985-2010 (Milyar Dolar Cinsinden)	482
Ek Grafik 3: Türkiye’de Faiz Ödemelerinin Konsolide Bütçe Harcamaları, Bütçe Gelirleri ve Vergi Gelirleri İçindeki Payı ve GSMH’ya Oranı: 1980-2010 (Yüzde Olarak).....	483
Ek Grafik 4: Türkiye’nin Toplam Dış Borç Stokundaki Yüzde Değişim: 1989-2010 (Yüzde Olarak).....	484
Ek Grafik 5: Türkiye’nin Toplam Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Yüzde Dağılımı: 1989-2010 (Yüzde Olarak)	485
Ek Grafik 6: Türkiye’nin Toplam Dış Borç Stokunun Vadeye Göre Dağılımı: 1983-2010 (Yüzde Olarak)	486
Ek Grafik 7: Türkiye’nin Toplam Dış Borç Stokunun Vadeye Göre Değişimi: 1989-2010 (Yüzde Olarak)	487
Ek Grafik 8: Türkiye’de Özel Sektörün Kısa ve Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1989-2010 (Milyar Dolar Cinsinden).....	488
Ek Grafik 9: Türkiye’nin Toplam Dış Borç Stokunun GSMH’ya Oranı: 1983-2010 (Yüzde Olarak)	489

EK ŞEKİLLER

Ek Şekil 1: Dünya Bankası Tarafından Kullanılan Dış Borç Stoku ve Unsurları Tasnif Şekli.....	490

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Bkz.: Bakınız

DÇM: Dövizle Çevrilebilir Mevduat

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

FED: Amerikan Merkez Bankası

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

IBRD: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası

IMF: Uluslararası Para Fonu

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

OEEC: Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

SDR: Özel Çekiş Hakları

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TL: Türk Lirası

TÜPRAŞ: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi

UNCTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

GİRİŞ

Kapitalizmin, 1970’li yılların başlarından itibaren içine girmiş olduğu krize gelişmiş ülkelerdeki kâr oranlarının düşmesi ve bu düşüşün etkisiyle kapitalist sermaye birikiminin yavaşlaması neden olmuştur. Ancak sermaye tarafından bütün bu gelişmelerden Keynesçi politikalar sorumlu tutulmuş ve bir dönemin sermaye birikimine katkıda bulunan devlet müdahalesi, artık sermaye birikiminin önünde engel olarak görülmeye başlanmıştır. Ayrıca işçi sendikaları, refah devleti, sosyal politikalar ve sermayenin önündeki bütün kısıtlamalar yoğun bir şekilde eleştirilmiş ve yıpratılmıştır.

1970’li yıllarda Keynesyen iktisat karşısında güç kazanmaya başlayan neo-liberalizm, zamanla hâkim iktisat ideolojisi konumuna gelmiştir. 1970’li yılların sonlarından itibaren gelişmiş ülkelerde neo-liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Çalışmada yaşadığımız küreselleşme sürecinin arkasındaki ideolojinin de neo-liberalizm olduğu vurgulanmış ve küreselleşme süreci “sermayenin küreselleşmesi” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca günümüzdeki küreselleşme sürecine benzer bir sürecin, 19. yüzyılın son çeyreğinde de yaşandığına dikkat çekilmiştir. Küreselleşme sürecinde sermaye, kendisinin hareketliliğini kısıtlayan her türlü engelden kurtulmayı ve daha fazla kâr edebilmek için tüm dünyayı tek bir pazar haline getirmeyi amaçlamıştır.

Bu çalışmada, küreselleşme sürecinin incelenmesinde “kutuplaşma teorisi” temel alınmıştır. Kapitalist sistemin işleyişinin, çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru kaynak aktarılmasını sağladığı ve bu aktarılan kaynakların ise merkez ülkelerin refahının yükselmesine önemli katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Sermayenin küreselleşmesi, bir diğer ifadeyle sermayenin tüm dünyaya hızla yayılması geliştirmekte olan ülkelerin kaynak yetersizliği sorununun giderilmesini sağlamamış; aksine geliştirmekte olan ülkelerin kıt olan kaynaklarının gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmesine ve geliştirmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlılığının daha da fazla artmasına neden olmuştur.

Gelişmiş ülkelerde yaşanan durgunluk nedeniyle, uluslararası ticari bankaların ellerindeki fonlar gelişmiş ülkelerde kredi olarak değerlendirilememiştir. Uluslararası ticari bankalardaki söz konusu atıl fonlar, başlangıçta düşük faiz oranlarıyla gelişmekte olan ülkelere kredi olarak yönlendirilmiştir. Gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere yönelik kredi arzının hızlı bir şekilde artması sonucunda, hem gelişmiş ülkelerin uluslararası ticari bankalarının elinde bulunan atıl fonlar değerlendirilmiş, hem de gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yaptıkları ihracat miktarı artmıştır. Bir diğer ifadeyle, sermayenin ortalama kâr haddinin düştüğü bir dönemde, gelişmekte olan ülkelerin dış borçlandırılması sayesinde esas olarak gelişmiş ülke ekonomilerinin rahatlaması sağlanmıştır. Yaptıkları ithalatları, ihracat artışları ile karşılayamayan ve büyümesi de ithalata bağımlı olan gelişmekte olan ülkeler, uluslararası ticari bankalardan borç alarak ithalatlarını devam ettirmeye çalışmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanma ihtiyacının artmasında, gelişmiş ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilen bağımlı kalkınma modellerinin de büyük etkisi olmuştur.

Gelişmekte olan ülkelere yönelik kredi arzında, başlangıçta gelişmiş ülke hükümetleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından verilen kredilerin payı büyüktür. Söz konusu kredilerin vadeleri uzun, faiz oranları ise düşüktür. Ancak, 1970’li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelere yönelik toplam kredi arzının büyük bölümü uluslararası ticari bankalar tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu gelişme, dış borcun vade yapısında ve faizinde önemli değişimlere neden olmuştur. Çünkü uluslararası ticari bankalar tarafından verilen krediler kısa vadeli, yüksek ve değişken faizlidir. Dış borç kaynak ve koşullarında yaşanan söz konusu değişimler, gelişmekte olan ülkeler için dış borç sorununun daha da ağırlaşmasının nedenlerinden biri olmuştur.

Dış borç yükü ağır olan gelişmekte olan ülkelerin dış borç servisinde ciddi aksaklıkların ortaya çıkması ve borcun geri ödenmemesi durumu, uluslararası ticari bankaların iflas etmesine, dolayısıyla da uluslararası finansal sistemde büyük sarsıntıların oluşmasına neden olacaktır. Nitekim, gelişmekte olan ülkelerin birbiri ardına yaşadıkları borç krizleri üzerine, özellikle Uluslararası Para Fonu (IMF)

uluslararası ticari banka iflaslarını engellemek ve borç verenlerin ortak hareket etmelerini sağlamak için devreye girmiş; borçlu ülkelere borçlarını geri ödemeleri konusunda baskı uygulamıştır. Ayrıca bu süreçte, gelişmekte olan ülkelerin bir borçlular karteli oluşturarak belirli bir pazarlık gücüne ulaşmasından çekinilmiş ve bu yöndeki çabalar engellenmeye çalışılmıştır.

Krizle birlikte gelişmekte olan ülkelere yönelen kredi miktarı ise hızlı şekilde azalmıştır. Yeni kredi alabilmek ve borç ertelemesi için talepte bulunan borçlu konumdaki gelişmekte olan ülkelere, yapısal uyum programlarını uygulamaları şart koşulmuştur. Gelişmekte olan ülkeler, sermaye piyasalarını oluşturmaları ve söz konusu piyasaları yabancı sermaye akımlarına açmaları yönünde hem ideolojik hem de ekonomik yönden yoğun baskı altında tutulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin, daha henüz makro ekonomik istikrarlarını bile sağlayamamışken ve birçok yapısal sorunları mevcutken, IMF ve Dünya Bankası'nın zorlamasıyla yapısal uyum programları adı altında ülke ekonomilerini dışa açmaları ve mevcut kapitalist sisteme daha hızlı şekilde entegre olmaları sağlanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin uygulamak zorunda bırakıldığı neo-liberal politikalar içerisinde özellikle finansal serbestleştirme, gelişmekte olan ülkelerde ciddi olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü gelişmekte olan ülkeler, finansal serbestleştirme yüzünden kısa vadeli spekülative sermaye hareketleri karşısında savunmasız kalmıştır. Nitekim kısa vadeli spekülative sermaye hareketleri hangi ülkenin para ve sermaye piyasalarında daha fazla getiri elde etme imkânı varsa, hızlıca oraya yöneldiği için bu ülkelerin ekonomilerini kumarhane kapitalizmine çevirmiştir. Gelişmekte olan ülkeler ise ülkelere daha fazla yabancı sermaye çekebilmek için yüksek reel faiz oranı-düşük kur politikasını benimseyerek yabancı sermayeye önemli arbitraj olanakları sunmuştur. Ancak bütün bu süreç, ülkede finansal kırılganlıkların ve istikrarsızlıkların artmasıyla, daha sonra ise çok ciddi finansal krizlerin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca söz konusu finansal krizler, hızlı şekilde reel ekonomiyi de olumsuz yönde etkilemiştir.

Dört bölümden oluşacak olan çalışmanın birinci bölümünde küreselleşme süreci iktisadi yönden incelenecektir. Öncelikle küreselleşme olgusu tanımlanacak, daha sonra ise küreselleşme sürecini, teknolojik-determinizm ile açıklamanın mümkün olup olmadığına değinilecek ve küreselleşme sürecinin arkasındaki ideoloji olan neo-liberalizm incelenecektir. Bugün yaşadığımız küreselleşme sürecine benzer bir sürecin daha önce de yaşandığına dikkat çekilecek; birinci küreselleşme ve ikinci küreselleşme evrelerine ana hatlarıyla değinilecektir. Çalışmada ayrıca, Samuelson'un faktör fiyatlarının eşitlenmesi teorisi ile Myrdal'ın kutuplaşma teorisi de incelenecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde, finansal serbestleştirmenin, spekülatif büyüme ve kriz üzerindeki etkileri incelenecek; sermaye hareketlerinin artan serbestliğine ve artan miktarına vurgu yapılacaktır. Temel neo-liberal ekonomi politikalarından özelleştirme, deregülasyon (kuralsızlaştırma), dış ticaretin serbestleştirilmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ön plana çıkarılacaktır. Neo-liberalizmin, ekonomi ile siyaseti birbirinden özellikle ayırma çabasına da dikkat çekilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise ilk önce 19. yüzyılın başından, 1970'li yılların başına kadar geçen zaman diliminde dış borçlanmanın tarihsel gelişimine yer verilecektir. Daha sonra ise 1970'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin hızlanan aşırı dış borçlanma sürecinin, 1982 yılındaki dünya borç krizine dönüşümü ayrıntılı şekilde incelenecektir. Borç krizi öncesindeki süreç ise yoğun kredi arzına yol açan yapısal ve dönemsel nedenler ile yoğun kredi talebine yol açan yapısal ve dönemsel nedenler başlıkları altında araştırılacaktır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin dış borç servisini gerçekleştirmelerini olumsuz yönde etkileyen faktörler de incelenecek ve dış borç krizinin çözümüne yönelik alacaklı ülkeler ile borçlu ülkeler tarafından öne sürülen farklı çözüm önerileri üzerinde durulacaktır. İkinci bölümün sonunda ise borç krizi sonrasında gelişmekte olan ülkelerde yaşanan net negatif kaynak transferine değinilecek ve günümüzde borçların silinmesinin gerekliliğini savunanlar tarafından sıkça kullanılan gayrimeşru borç kavramı ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, sermayenin küreselleşmesi sürecinin gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının gelişimini nasıl etkilediği incelenecek; küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerde artan istikrarsızlık ve artan borçluluk olgusu üzerinde durulacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin yıllar boyunca gerçekleştirmiş oldukları yüksek düzeydeki dış borç servislerine rağmen artmaya devam eden dış borç stokları ele alınacaktır. Gelişmekte olan ülkelere, finansal serbestleştirmeye birlikte özel sektörün dış borçlarındaki hızlı artışa, bir diğer ifadeyle dış borçların özelleşmesine de dikkat çekilecektir.

Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde ise ilk başta Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısındaki dış borçlanma süreci ele alınacaktır. Dördüncü bölümün geri kalan kısmında ise Türkiye ekonomisinin 1923 yılından günümüze kadar ki gelişimi ana hatlarıyla incelenecek ve Türkiye'de dış borçlanmanın geçirdiği değişimler araştırılacaktır. Küreselleşme sürecinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin incelenmesinde, 24 Ocak Kararlarının alındığı 1980 yılı sonrası ile 32 Sayılı Kararın uygulamaya konulduğu 1989 yılı sonrası büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden, dış ticaretin serbestleştirilmesindeki ve özellikle de finansal serbestleştirmedeki dönüm noktaları ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN İKTİSADİ YÖNDEN İNCELENMESİ

1.1. KÜRESELLEŞME OLGUSUNUN TANIMLANMASI

Küreselleşme süreci, dünya genelinde çok tartışılan bir konu olma özelliğini halen devam ettirmektedir. Bazı kesimler küreselleşmeyi tüm ekonomik sorunlarımızın nedeni olarak, bazı kesimler ise bu sorunların çözümü olarak göstermektedir.¹ Küreselleşmenin kaçınılmaz olduğu; bu sürecin engellenemeyeceği; küreselleşmeye ayak uydurmanın çağın gereği olduğu yönündeki söylemler artık sıkça duyulmaktadır.

Küreselleşme sürecinin, olumsuz etkilerinin gelişmekte olan ülkeler üzerinde daha fazla olması, küreselleşme üzerine yapılan tartışmaların, özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun bir şekilde sürmesinde etkili olmaktadır. Dünya genelinde, küreselleşmeye bakış açıları nedeniyle, toplumlarda “küreselleşme yanlısı” olmak veya “küreselleşme karşıtı” (insanı merkez alan bir alternatif küreselleşme yanlısı) olmak gibi kutuplaşmaların yaşandığı görülmektedir.²

“*Başka bir dünya mümkün*” sözünü sıklıkla kullanan alternatif küreselleşme yanlıları, “*adil bir uluslararası düzenin*” ulaşılabilir bir hedef olduğunu, fakat bu hedefin serbest piyasa ve özellikle de sermaye piyasaları aracılığıyla gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını; kapitalist düzenin, adil bir küresel düzeni

¹ Meryem Koray, “Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları”, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, Der. Meryem Koray, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Yayın No: 1, 2001, s. 7.

² Koray (2001), **a.g.m.**, s. 7.

sağlayamayacağını özellikle vurgulamaktadırlar.³ James Petras, alternatif küreselleşme yanlılarının, sermayenin küreselleşmesi karşısında farklı bir küreselleşme arayışının küresel ölçekte sürmekte olduğunu; sermayenin ve savaşın küreselleşmesi karşısında, emeğin ve barışın küreselleşmesinin, şirket merkezli bir küreselleşme karşısında ise insan merkezli bir küreselleşmenin sağlanabilmesi yönündeki çabalarının devam ettiğini ifade etmektedir.⁴

Günümüzde yaşanan küreselleşme süreci, “*yukarıdan küreselleşme*” olarak da adlandırılmakta ve yukarıdan küreselleşmenin, çokuluslu şirketlerin kontrolünde olduğu vurgulanmaktadır. Yukarıdan küreselleşmenin, büyük yoksulluklara ve çevresel yıkımlara neden olduğu ileri sürülmektedir. Yukarıdan küreselleşmeye alternatif olarak ise amacı bu yıkımlara karşı mücadele etmek olan “*aşağıdan küreselleşme*” önerilmektedir. Bir diğer ifadeyle yukarıdan küreselleşmeye, dünya vatandaşlarının, kendi ihtiyaçlarının göz ardı edilmesini engellemek ve çıkarlarını savunmak üzere bir araya geldiği “*aşağıdan küreselleşme*” ile karşı çıkılması gerektiği ifade edilmektedir. Aşağıdan küreselleşme, ortak bir vizyon şekillendirmekte ve ortak bir program geliştirmektedir. Aşağıdan küreselleşme, toplumsal hareketlerin gücünü kurumları, bir diğer ifadeyle bütün iktidar merkezlerini küresel normlara uymaya zorlamak için kullanmaktadır. Aşağıdan küreselleşmenin kökleri “küresel sermayenin güçlerini kontrol etme ihtiyacı”na dayanmaktadır.⁵

Yukarıdan küreselleşmeden, dünyada en alttakilerin pahasına en üsttekilerin yararlandığı ve yukarıdan küreselleşmenin aynı zamanda doğanın yok oluşunu da

³ Alan Freeman ve Boris Kagarlitsky, “Dünya İmparatorluğu mu, Yoksa İmparatorluklar Dünyası mı?”, **Küreselleşmenin Krizi**, Der. Alan Freeman ve Boris Kagarlitsky, Çev. İbrahim Yıldız ve Bahar Kara, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 19.

⁴ Ufuk Uras, **Sokaktan Parlamento: Özgürlükçü Siyaset için Notlar**, 1. Basım, İstanbul, Su Yayınevi, 2008, s. 30.

⁵ Jeremy Brecher, Tim Costello ve Brendan Smith, **Aşağıdan Küreselleşme: Dayanışmanın Gücü**, Çev. Berna Kurt, Zeynep Kutluata, Şirin Özgün ve Aysel Yıldırım, 1. Basım, İstanbul, Aram Yayınları, 2002, s. 9, 11, 39, 165.

hızlandırdığı üzerinde durulmaktadır. Aşağıdan küreselleşmenin ise, dünyadaki büyük çoğunluğun yararına olduğu ve doğayı koruduğu vurgulanmaktadır.⁶

Küreselleşme kavramıyla ifade edilmeye çalışılanın ne olduğunun anlaşılması, küreselleşme yanlılarının neyin yanında, küreselleşme karşıtlarının/alternatif küreselleşme yanlılarının ise, yukarıda kısaca değinilmiş olsa da, neyin karşısında olduklarının (nasıl bir alternatif küreselleşme istediklerinin) daha net bir şekilde ortaya konulmasını sağlayacaktır. Bu nedenle küreselleşme olgusunun tanımlanması büyük önem arz etmektedir.

1990'lı yıllardan itibaren “*küreselleşme*” kavramı yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu *sihirli* kavram, hem günlük yaşamda hem de akademik çalışmalarda önemli bir referans noktası olma özelliğine sahiptir.⁷

Küreselleşmenin herkesin yararına olduğunu, küreselleşme sürecinin hem kaçınılması hem de geriye döndürülmesi mümkün olmayan bir süreç olduğunu düşünenler; bu süreçte dünya kaynaklarının ve üretim faktörlerinin en verimli şekilde kullanılacağını, üretim gücünün ve milli gelirin, dolayısıyla da insanların refah düzeyinin yükseleceğini ileri sürmektedirler.⁸

“*Popüler küreselleşme söylemi*” ile, küreselleşme adı altında yeni bir sürecin varlığına dikkat çekilmekte ve yeni birçok olgu ise bu yeni sürecin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu olguları şu şekilde sıralayabiliriz: iletişim ve enformasyon alanlarındaki yeni teknolojik gelişmeler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılmasının neo-liberal görüşün zaferi olarak sunulması, uluslararası bir finansal ağın oluşması/oluşturulması, uluslararası kuruluşlar tarafından ticaret ve finans konularında yürütülen uluslararası

⁶ Robin Hahnel, **İktisadi Adalet ve Demokrasi: Rekabetten İşbirliğine**, Çev. Yavuz Alogan, 1. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006, s. 371.

⁷ Burak Ülman, “Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihteki Yerine Koyma Denemesi”, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, Der. Meryem Koray, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Yayın No: 1, 2001, s. 85.

⁸ Vural Fuat Savaş, **Dünya Ekonomi Sistemi**, 1. Basım, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 16, 2004, s. 2.

uygulamalar, çokuluslu şirketlerin sayıca artarak faaliyet alanlarını tüm dünyaya yaymaları ve devletin rolünün yeniden sorgulanması.⁹

Popüler küreselleşme söylemi, yukarıda bahsi geçen gelişmelerin geçmişle bir bağlantısı olduğunu gözardı etmektedir. Söz konusu söyleme göre, yukarıdaki gelişmelere benzer gelişmeler daha önce hiç görülmemiş ve bu gelişmeler kapitalizmin tarihsel gelişiminin sonucunda ortaya çıkmamıştır. Bir diğer ifadeyle, bütün bu gelişmeler toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak, birdenbire ve kendiliğinden meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu söylem, yeni gelişmelerin tümünü içeren bir süreç olan küreselleşme sürecinde, bazı olayların insanların kontrolünün ve isteğinin dışında kendiliğinden meydana geldiğini vurgulamaktadır. Bu yüzden, popüler küreselleşme söyleminin tarihsel perspektiften yoksun olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰

Küreselleşmenin, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, sermayenin uluslararası hareketliliğinin artması, uluslararası sosyo-kültürel bir benzeşimin gerçekleşmesi olarak tanımlanması eksik olacaktır. Bunlar küreselleşen şeyin kendisi olmayıp, sadece bazı görüntüleridir. Peki küreselleşme için yapılacak doğru tanım ne olmalıdır? Gerçekten küreselleşen nedir? Bu sorulara cevapların tam verilmesi, küreselleşmenin etkilerinin de tam olarak çözümlenmesini kolaylaştıracaktır. Küreselleşen şey “kapitalizm”dir; dünyanın her tarafına yayılan kapitalizmin bütün kurum, kuralları ve araçları ile işlemeye başlamasıdır. Bu sebeple küreselleşme olgusunu, kapitalist sistemin dünya egemenliği olarak okuyabiliriz.¹¹ Bir diğer ifadeyle, küreselleşmeyi “kapitalist dünyanın sisteminin merkezlerinin, dünya ekonomisini kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirme çabasının devamı”¹² olarak tanımlayabiliriz.

⁹ Ülman, **a.g.m.**, s. 85-86.

¹⁰ Ülman, **a.g.m.**, s. 86.

¹¹ Savaş, **a.g.e.**, s. 4 -5.

¹² Cem Somel, “Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme”, **Doğu Batı**, Sayı No: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s. 150.

Erinç Yeldan, günümüzde küreselleşme olarak adlandırılan bu ekonomik/ siyasi/ sosyal süreçten ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmaktadır ve küreselleşme kavramının “hem bir tanımlama, hem de bir siyasi önermeler listesi içeren iki olguyu” içinde barındırdığını vurgulayarak şu şekilde bir küreselleşme tanımı yapmaktadır:¹³

“(…) Bir tanım olarak küreselleşme, dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçaların birbirleriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemlenmesi şeklinde algılanmaktadır. (...) Ancak unutmayalım ki, küreselleşmenin “mal ticaretinin ve finansal sermaye akımlarının serbestleştirilmesi” *kapitalizmin* ta kendisidir. (...)”

Günümüzden tam 160 yıl önce, 1848 yılında Karl Marx ve Friedrich Engels’in yayımladıkları *Komünist Manifesto*’dan yapılacak olan uzun bir alıntı, günümüz küreselleşmesinin değerlendirilmesinde aydınlatıcı olacaktır:¹⁴

“Burjuvazinin tüm bu gelişme aşamalarına bunlara karşılık gelen bir siyasal ilerleme eşlik etti. (...) burjuvazi, modern sanayinin ve dünya pazarının kurulmasından bu yana, sonunda, modern temsili devlette, tüm siyasal egemenliği ele geçirdi. Modern devlet iktidarı, tüm burjuva sınıfın ortak işlerini yürüten bir komiteden başka bir şey değildir.

Burjuvazi tarihte son derece devrimci bir rol oynadı. Burjuvazi iktidara geldiği her yerde, tüm feodal (...) ilişkileri yok etti. (...)

Burjuvazi, üretim araçlarında, dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve dolayısıyla tüm toplumsal ilişkilerde sürekli devrim yapmadan var olamaz. (...) Üretimin sürekli devrimci dönüşümlere uğratılması, tüm toplumsal koşulların kesintisiz şekilde sarsılması, sonu gelmez belirsizlik ve hareket, burjuva çağını diğer tüm çağlardan ayırır. (...)

¹³ Erinç Yeldan, **Küreselleşme, Kim İçin?: Dünyada ve Türkiye’de**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 17-18.

¹⁴ Karl Marx ve Friedrich Engels, **Komünist Parti Manifestosu**, Çev. Erkin Özalp, 6. Basım, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2009, s. 13-15.

Ürünleri için sürekli büyüyen pazar gereksinimi, burjuvaziye yeryüzünün dört bir yanına doğru kovalıyor. Her yere yerleşmek, her yerde faaliyet yürütmek ve her yerde bağlantılar kurmak zorundadır.

Burjuvazi, dünya pazarını sömürmesi aracılığıyla tüm ülkelerin üretim ve tüketimine kozmopolit bir nitelik kazandırdı. (...) Çok eski ulusal sanayiler imha edildi ve hâlâ her gün imha ediliyor. Bunlar, kurulmaları tüm uygar uluslar açısından bir ölüm-kalım sorunu haline gelen yeni sanayiler tarafından; artık yerli hammaddeleri değil, en uzak bölgelere ait hammaddeleri işleyen ve ürünleri yalnızca ülke içinde değil, aynı zamanda dünyanın her tarafında tüketilen sanayiler tarafından yerlerinden ediliyor. Yerli üretimle karşılanan eski gereksinimlerin yerini karşılanmaları en uzak ülke ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni gereksinimler alıyor. Eski yerel ve ulusal kendi kendine yeterlilik ve kapalılığın yerini ulusların çok yönlü karşılıklı ilişkileri ve çok yönlü karşılıklı bağımlılıkları alıyor. (...)

Burjuvazi, tüm üretim araçlarının hızla iyileştirilmesi ve çok büyük ölçüde kolaylaştırılmış ulaşım [*iletişim*] aracılığıyla (...) tüm ulusları uygarlığın içine çekiyor. Metallerin ucuzluğu, tüm Çin setlerini yerle bir eden, barbarların en inatçı yabancı düşmanlığını teslim olmaya zorlayan ağır toplar oluyor. Yok olmak istemeyen tüm ulusları burjuvazinin üretim tarzını benimsemeye zorluyor; onları uygarlık denen şeyi benimsemeye, yani burjuva olmaya zorluyor. Kısacası, kendi hayalindekine göre bir dünya yaratıyor.”

Marx ve Engels’in yukarıdaki alıntıda yer alan görüşleri, *kapitalist sermaye birikiminin* devamlı olarak genişleyici bir mantıkla, dünyanın her bir köşesini etkileyecek iktisadi ve sosyal altyapıları kurmaya çalışmasının yeni bir gözlem olmadığını göstermektedir.¹⁵ Marx ve Engels’in görüşleri, günümüzdeki popüler küreselleşme söyleminin dayandığı yaşadığımız küreselleşme sürecinin çok farklı olduğu ve birdenbire oluştuğu şeklindeki düşünceyi de temelsiz bırakmaktadır. Bu yüzden, küreselleşmeye tarih dışı bir nitelik yükleyen yaklaşımlara karşın, küreselleşmenin tarihsel bir olgu olarak ele alınması; küreselleşme olgusunun neden-sonuç ilişkileri içinde yorumlanması önem arz etmektedir.¹⁶

¹⁵ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 18.

¹⁶ Ülman, **a.g.m.**, s. 87, 89-90.

Marksizm, kapitalizmin uluslararasılaşmasını, bir diğer ifadeyle bir dünya pazarı oluşturma eğilimini sermaye kavramına içkin olarak değerlendirmektedir. Günümüzde, dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeleri Marx'ın öngörüsünün kanıtı olarak nitelemek mümkündür.¹⁷ Saad-Filho da benzer görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:¹⁸

“*Komünist Manifesto* bugün 1848’de olduğundan daha geçerli görünüyor. 19. yüzyıl kapitalizminin anahtar nitelikteki özellikleri kolayca ayırt edilebiliyor ve bunlar 21. yüzyılın başlarında daha da gelişmiş durumda: Ticaretin, üretimin ve finansın uluslararasılaşması, ulusötesi şirketlerin büyümesi, iletişim devrimi, Batı kültürünün ve tüketim alışkanlıklarının yayılması gibi özellikler bunlar. (...)”

Küreselleşme üzerine yaşanan tartışmalarda dile getirilen görüşlerin çeşitliliği, bu görüşlerin küreselleşme konusundaki yaklaşımlar başlığı altında net çizgilerle sınıflandırılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak bu bölümde, küreselleşme konusunda ortaya atılan çeşitli görüşler “*neo-liberal yaklaşım*” ve “*radikal yaklaşım*” olarak iki temel başlık altında özetlenecektir:

1.1.1. Neo-Liberal Yaklaşım

Neo-klasik iktisadın uzantısı olan neo-liberal yaklaşım, küreselleşmeyi “piyasanın mantığı”na bağlamaktadır. Bu yaklaşım hızlanan teknolojinin ve artan üretimin, piyasaların dışa açılmasını gerekli kıldığını ve bu doğrultuda ise 1970’li yılların ortalarından itibaren, söz konusu piyasa mantığına uyarak, ülkelerin dış ticareti serbestleştirme yönünde harekete geçtiklerini vurgular. Bu gelişmeler sonucunda, ulusal paranın korunması ve ithal ikameci politikalarla ulusal kalkınmanın sağlanması yerine, ihracata dayalı büyüme eksenli bir ekonomi anlayışı getirilir. Artık korumacı politikalar kalkmakta, dış ticaret teşvik edilmekte, para ve

¹⁷ Nail Satlıgan’ın “Karl Marx, **Ekonomi Yazıları**, Çev. Ahmet Fethi, 1. Basım, İstanbul, Hil Yayın, 2004, s. 9” isimli kitabın Türkçe çevirisi için yazdığı Önsöz’den alınmıştır.

¹⁸ Alfredo Saad-Filho, “Giriş”, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Der. Alfredo Saad-Filho, Çev. Emel Kahraman, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 11-12.

sermaye piyasaları serbestleştirilmektedir. İç pazarın ve talep yönlü politikaların yerini dış pazarın ve arz yönlü politikaların almasının gerekli olduğu ileri sürülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ekonomilerde uzun süre boyunca iktisadi büyüme, iç piyasada talebi ve alım gücünü yüksek tutmaya yarayan Keynesyen politikalarca sağlanmıştır; ancak 1970’den sonra koşulların değişmesi sonucunda politika değişimine gidilmiştir. Gelişmiş ülkeler açısından, dış pazarların daha yakına getirilmesi ve daha kullanılır şekle dönüştürülmesi gerekli olmuştur, bu gereklilik ise neo-liberal bir anlayışla ve küreselleşme yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁹

Neo-liberalizm, klasik liberalizmin kaynakların tahsisinde ve üretim faktörleri gelirlerinin karşılanmasında, piyasa mekanizmasının yararlı olduğu yönündeki inancını paylaşmakta; özel mülkiyete dayalı rekabetçi piyasaların veya deregülasyonlar (kuralsızlaştırmalar) yoluyla rekabetçi hale getirilebilecek olan piyasaların ekonomi açısından en etkin sonuçları yaratacağı ve refahı en üst düzeye yükselteceği inancına dayanmaktadır. Bu yüzden neo-liberal politikaların temelini *deregülasyon ve özelleştirme* oluşturmaktadır.²⁰

Neo-liberal ekonomik model, emek dışındaki temel üretim faktörlerinin, özellikle de sermayenin devlet sınırlamalarından ve devletin düzenleyici aygıtlarından azat edildiği bir küresel ekonominin yaratılması için tasarlanmıştır. Bu süreçte, serbest dış ticaretin ve sermayenin serbest hareketinin sağlanması amaçlanmıştır. Söz konusu küreselleşme sürecinin itici gücü olarak ise devlet yerine serbest piyasa ve özel sektör düşünülmüştür.²¹

Neo-liberal yaklaşım, küreselleşme olgusunu, toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesine yönelik siyasi ve iktisadi önlemler reçetesi olarak görmektedir. Bu

¹⁹ Koray (2001), **a.g.m.**, s. 29.

²⁰ Paul Bowles, “Globalization: A Taxonomy of Theoretical Approaches”, **New Perspectives on Globalization and Antiglobalization: Prospects for a New World Order?**, Ed. Henry Veltmeyer, 1. Edition, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008, p. 13.

²¹ Henry Veltmeyer, “Introduction”, **New Perspectives on Globalization and Antiglobalization: Prospects for a New World Order?**, Ed. Henry Veltmeyer, 1. Edition, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008, p. 3.

yaklaşım, küreselleşmeyi “*kendi nesnel yasalarına sahip, sanki karşı konulamaz (aynı zamanda karşı konulmaması gereken) ve kaçınılmaz bir süreç*” olarak nitelemektedir.²²

Neo-liberal yaklaşım, küreselleşmeyi kısıtlanmamış, bir diğer ifadeyle serbest kapitalist piyasanın doğal sonucu olarak değerlendirmektedir. Devletin, serbest ve eşit mübadelenin yolundan çekilmesi sonucunda küreselleşme sürecinin pürüzsüz bir biçimde gelişeceğini iddia etmektedir. Aynı zamanda küreselleşmenin, rekabetçi kaynak dağılımının dünya ölçeğinde gerçekleşmesini sağlayarak, küresel refahın artmasını ve bölüşülmesini güvence altına alan bir süreç olduğu belirtilmektedir.²³

Öniş ve Erdoğan ise neo-liberal yaklaşıma ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:²⁴

“ (...) Küreselleşmeyi savunan görüşlerin temelinde, demokrasinin ve serbest piyasa mekanizmasının küresel olarak yaygınlaşmasının yeni bir özgürlükler ve fırsatlar çağı açacağı anlayışı yatmaktadır. Bu yaklaşımın ekonomik temelini oluşturan neo-liberal iktisadi yaklaşım, referans olarak bireyci felsefeyi ve müdahale olmaksızın kendiliğinden koordine olacağına inanılan piyasa mekanizmasını almaktadır. Bu görüşü savunanlar, kısa dönemde bazı problemleri olsa da, müdahale edilmeyen bir piyasanın uzun dönemde herkes için olumlu sonuçlar yaratacağını öngörüyorlar. Dolayısıyla bu görüşü savunanların beklentisi, gerek geride kalan ülkelerin gerekse de her ülkenin kendi içinde geri kalanların, zaman içinde ötekileri yakalayacağıdır. Ancak yaşadığımız küreselleşme sürecinde bu beklentinin gerçekleşmediği, aksine ulusal ve uluslararası gelirin çok eşitsiz bir şekilde dağıldığı ve zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun giderek daha da büyüdüğü görülmektedir. (...)”

²² Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 19.

²³ Alejandro Colas, “Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 129.

²⁴ Ziya Öniş ve M. Mustafa Erdoğan, “11 Eylül ve Dengeli Küreselleşme”, **Foreign Policy**, (Türkçe Basım), Sayı No: 19, Ocak-Şubat 2002, (Çevrimiçi) <http://www.oocities.org/teftismensuplari/yenitrend1.htm>, 4 Aralık 2010.

Tek etkinlik kriteri olarak piyasa kanunlarının ne ölçüde işlediği üzerinde duran neo-liberal yaklaşım, yaşanan sıkıntıların serbest piyasanın işleyişinden dolayı değil, serbest piyasanın işleyişinin önündeki engeller/kısıtlamalardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bir diğer ifadeyle, eğer dünya kapitalist sisteminde işsizlik, yoksulluk ve toplumsal dışlanma yaygınlaşmışsa, neo-liberal yaklaşıma göre bunun nedeni piyasa kanunlarının eksik işletilmesidir. Neo-liberal yaklaşım, küreselleşme sürecinin nimetlerinden faydalanılması için, tüm ülkelerin sürece dahil olması gerektiğini; bunun için de ülkelerin gerekli özelleştirme, deregülasyon ve liberalleştirme uygulamalarını hızla gerçekleştirmelerini telkin etmektedir. Ancak, bu uygulamalar sonucunda söz konusu ülkelerde ortaya çıkan işsizlik, yoksulluk, göç ve finansal (mali) sermayenin, üretken (sınai) sermaye üzerindeki artan egemenliği gibi sorunları gözardı etmektedir.²⁵ Neo-liberal yaklaşımın etkinlik hesapları içerisinde, *yoksulluğa itilen insanların “israfı”* yer almamaktadır.²⁶ Neo-liberal yaklaşım, bu bölüm içerisinde ilerleyen sayfalarda “küreselleşme sürecinin arkasındaki ideoloji: neo-liberalizm” başlığı altında daha ayrıntılı biçimde incelenecektir.

1.1.2. Radikal Yaklaşım

Radikal yaklaşımı benimseyenler, küreselleşmenin yeni bir süreç olmadığını vurgulamakta ve bu süreci kapitalizmin genişlemeci mantığına ve kapitalist sisteme içkin krizlere bağlamaktadır. Küreselleşmenin, coğrafi keşif gezileriyle başladığını ve arkasındaki hegemonik (egemen) gücün desteğiyle kapitalizme dayalı bir ekonomik sistem kurduğunu ileri sürmektedirler. 19. yüzyılda İngiltere’nin sahip olduğu ekonomik ve siyasal hegemonik güç ile bugünkü Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) hegemonik gücü arasında sermayenin belirleyici gücü açısından benzerliklere değinmektedirler.²⁷

²⁵ Hayri Kozanoğlu, Barış Alp Özden ve Nurullah Gür, **Neoliberalizmin Gerçek 100’ü**, 1. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 7, 10.

²⁶ Oya Köymen, **Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya**, 2. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 192.

²⁷ Koray (2001), **a.g.m.**, s. 29-30.

Sınırlı bir dünya ticareti içinde sermaye birikiminde sorunlar yaşayan kapitalist sistemin, pazarı ve tekelci yapıyı genişletmeye olan ihtiyacı, küreselleşme sürecinin arkasındaki temel dürtü olarak kendisini göstermektedir. Kapitalizmin gelişmesi sonucunda, ekonomik yönden dünyada bir eşitsizlik ve üstünlük/hegemonya durumu sürekli olarak gözlenmekte; *merkez ülke-çevre ülke* ayrımı yaratılmaktadır.²⁸

Kâr hadlerinin düşmesiyle birlikte, kapitalizmin içine girdiği yapısal krizden çıkabilmesi için 1970'lerin sonlarından itibaren sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, üretim sürecinin tüm dünyaya yayılması ve dış ticaretin serbestleştirilmesi yönünde neo-liberal politikalar uygulamaya konulmaya başlanmıştır.

Immanuel Wallerstein, Samir Amin ve Ronald Robertson gibi radikal düşünürler de küreselleşmeyi, kapitalizmin temelleriyle ve kapitalizmin tarihsel gelişim süreci ile ilişkilendirmektedirler. Bu ilişkiye dayanarak da küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığı vurgulanmaktadır. Wallerstein, küreselleşmenin yüzyıllar boyunca kapitalist sistemin en temel özelliklerinden biri olduğunu; Amin ise küreselleşmenin beşyüz yıl önce Amerika'nın fethedilmesi ile başlayan, Aydınlanma Çağı'yla devam eden bir süreç olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Ayrıca Wallerstein, kapitalist dünya sistemine ilişkin görüşlerini de şu şekilde ifade etmektedir:³⁰

“Modern dünya sistemi kapitalist bir dünya ekonomisidir; yani (...) sonsuz sermaye biriktirme dürtüsünün hükmü altındadır. (...) Kapitalist dünya sistemi, merkez-çevre ilişkilerinin hâkim olduğu bir dünya ekonomisi ve devletlerarası bir sistem çerçevesi içindeki egemen devletlerin oluşturduğu bir siyasi yapı tarafından kurulur. Kapitalist sistemin temel çelişkileri, sistem süreci içinde, bu çelişkileri sınırlamaya hizmet etmiş bir dizi döngüsel ritimle ifade edilmiştir. En önemli iki döngüsel ritim, birincil kâr kaynaklarının üretim alanı ile finans alanı arasında gidip geldiği 50-60 yıllık Kondratyef döngüleri ve küresel düzenin art arda gelen, her biri kendine özgü bir

²⁸ Koray (2001), **a.g.m.**, s. 30.

²⁹ Bülent Günsoy ve Muhsin Kar, “Küreselleşme ve Kalkınma”, **Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular**, Ed. Sami Taban ve Muhsin Kar, 2. Basım, Bursa, Ekin Yayınevi, 2008, s. 388.

³⁰ Immanuel Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi**, Çev. Tuncay Birkan, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 44-45.

kontrol şekline sahip garantörlerinin yükseliş ve çöküşlerini içeren 100-150 yıllık hegemonik döngüler olmuştur. (...)”

Küreselleşmenin kökenini kapitalizmin doğuşuyla ilişkilendiren ve küreselleşmenin eski bir olgu olduğunu ileri süren radikal yaklaşımı benimseyenler; küreselleşmenin gelişim sürecini ise, yukarıda da değinildiği üzere, kapitalist mantık ve kapitalist sisteme içkin krizlerle açıklamakta ve egemen ideoloji olarak neo-liberalizme, hegemonik güç olarak ise ABD’ye dikkat çekmektedir.³¹

Yaşadığımız küreselleşme süreci, “kapitalizmin gelişmesi, yayılması ve derinleşmesi”³² ve “hâkim merkez sermayenin sıkışan kâr hadlerini yükseltebilmek için, kendisine yeni üretim ve tüketim merkezleri oluşturabilmek amacıyla yeryüzünü kaplaması hadisesi”³³ olarak tanımlanmaktadır. Yeldan da benzer bir küreselleşme tanımı yapmaktadır.³⁴

“(…) Neoliberal dünya görüşünün bir ideolojik söylemi olarak değerlendirildiğinde, küreselleşme kavramının aslında çağdaş teknolojinin gereklerine uyum göstermekten ibaret bir teknik süreç olmadığı, bunun ötesinde uluslararası sermayenin çıkar alanını dünya ölçeğinde genişletme projesinin somutlaşmış bir iradi ifadesini oluşturduğu görülmektedir. (...)”

Gelişmiş kapitalist ülkelerin en güçlü olanları, özellikle de ABD, kendi küresel güçlerini ve kendi şirketlerinin kârlılıklarını artırmanın yolu olarak küreselleşmeyi kullanmaktadır. Küreselleşmenin veya kapitalizmin küresel yayılmasının, bütün olarak kapitalist sistemin ve özellikle de kendi çokuluslu şirketlerinin genişlemesini desteklemek için gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından uygulanan bir proje olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle küreselleşme, *gelişmiş kapitalist ülkeler, finansal*

³¹ Meryem Koray, “‘Reel’ Küreselleşme veya Küreselleşmenin Realitesi”, **Çalışma ve Toplum**, Cilt No: 7, Sayı No: 4, 2005, s. 15-16.

³² Koray (2001), **a.g.m.**, s. 30.

³³ İzzettin Önder: “Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu”, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, Der. Meryem Koray, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Yayın No: 1, 2001a, s. 61.

³⁴ Erinç Yeldan, “Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (İktisat Üzerine Yazılar I-Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 429-430.

sermaye ve çokuluslu şirketlerin yabancı piyasalara ulaşmak amacıyla ittifak halinde hareket etmesiyle tanımlanmaktadır. Nitekim, 19. yüzyılın sonlarındaki emperyalizm döneminde, diğer ülkelerin piyasalarını kendilerine açmanın yollarını arayan emperyalist güçler, *serbest ticareti* önemli bir araç olarak kullanmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın sonlarındaki emperyalizm döneminde, sadece ekonomik ve siyasi alanlar değil, aynı zamanda sömürgelerin kültürleri ve değerleri de emperyalist güçler tarafından kuşatılmıştır. Tüm bunlar, 21. yüzyılın başındaki emperyalizm için de geçerlidir. Ayrıca, söz konusu kuşatmayı sağlamak için emperyalist güçlerin askeri güç kullanma yönündeki istekliliği, her iki dönemde de ortaktır.³⁵

Zaten James Petras da günümüzde dünyada yaşanan gelişmelerin tanımlanmasında ve başlıca dinamiklerin açıklanmasında “*emperyalizm*” kavramının kullanılmasının daha yerinde olacağını iddia etmekte; Henry Veltmeyer, Walden Bello ve Noam Chomsky gibi radikal düşünürlerde bu görüşe katılmaktadır.³⁶ Petras bu konudaki görüşünü şu sözlerle ifade etmektedir:³⁷

“Bu bağlamda, biz uluslararası kapitalist genişlemenin ve artan eşitsizliklerin alternatif bir açıklayıcı çerçevesi olarak; ve uluslararası sistemde gücün, yoksulluğun ve gelirin yoğunlaştığı bu sürecin tanımlanmasında ve açıklanmasında emperyalizm kavramının kullanılmasını öneriyoruz.”

Petras ve Veltmeyer, 1970’li yılları kriz ve yeniden yapılanmaya dayanan geçiş süreci; 1980 yılından günümüze kadar geçen süreci de neo-liberal reform (yapısal uyum), kapitalist küreselleşme ve yeni-emperyalizm dönemi olarak adlandırmıştır.³⁸ Ayrıca Petras ve Veltmeyer, küreselleşmenin, Amerikan şirketlerinin sömürme ve kendilerini daha önce görülmemiş düzeyde zenginleştirme yönünde artan gücünü gizlemeye yarayan bir ideolojik maske haline geldiğine dikkat çekmiş ve

³⁵ Bowles, **a.g.m.**, p. 24.

³⁶ Veltmeyer, **a.g.m.**, p. 1.

³⁷ James Petras, “World Development: Globalization or Imperialism?”, **New Perspectives on Globalization and Antiglobalization: Prospects for a New World Order?**, Ed. Henry Veltmeyer, 1. Edition, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008, p. 42.

³⁸ James Petras ve Henry Veltmeyer, **Çokuluslu Şirketler Yargılanıyor: Yabancı Sermayenin Tahribatları**, Çev. Özkan Akpınar, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2006, s. 33.

küreselleşmenin Amerikan emperyalizminin hâkimiyetine ilişkin bir şifre kelime olarak görülebileceğini ileri sürmüştür.³⁹

Benzer şekilde Paul Sweezy, Harry Magdoff, William K. Tabb, Arthur MacEwan ve Ellen Meiksins Wood da küreselleşmeyi, emperyalist nitelikli uluslararası ekonominin şaşırtıcı bir miti olarak değerlendirmektedir.⁴⁰ Sweezy, 1970’li yılların ortalarından itibaren başlayan süreçte büyüme hızının yavaşlaması, monopolcü (veya oligopolcü) çokuluslu şirketlerin dünya çapında çoğalması ve sermaye birikimi sürecinin finansallaşması olmak üzere üç tane çok önemli eğilimin bulunduğunu ileri sürmüş ve küreselleşmenin kapitalizmin çok uzun-vadeli bir eğilimi olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:⁴¹

“Küreselleşme bir durum veya bir fenomen değildir; küreselleşme, gerçekte kapitalizmin dört veya beş yüzyıl önce yeryüzüne geçerli bir toplumsal form olarak geldiğinden itibaren çok uzun bir zaman boyunca devam eden bir süreçtir. (...)”

Ayrıca Sweezy, finansal sermayenin, üretime, bir diğer ifadeyle reel ekonomiye yardım etmek olan asıl rolünden bir kere sıyrıldığında; kaçınılmaz şekilde, yalnızca kendi genişlemesini esas alan spekülâtif sermaye haline gelmesine ve kazandığı büyük güce de dikkat çekmiştir. Bu gelişmenin yol açtığı korkunç sonuçlar olarak ise gelişmiş sanayileşmiş ülkelerde 35 milyon kişinin işsiz olmasını; Üçüncü Dünya’daki yoksulluğun ve mahrumiyetin artmasını; her yerde kontrolsüz ekolojik bozulmanın yaşanmasını örnek vermiştir.⁴²

Radikal iktisatçılar, yoksulluğun, ırkçılığın, doğanın tahrip edilmesinin, işçilerin yabancılaştırılmasının ve emperyalizmin kapitalist sistemin patolojik anormallikleri olmadığını, fakat bütün bunların daha çok, doğrudan kapitalizmin

³⁹ Bowles, **a.g.m.**, p. 24.

⁴⁰ Petras, **a.g.m.**, p. 42.

⁴¹ Paul M. Sweezy, “More (or Less) on Globalization”, **Monthly Review**, Vol. 49, No: 4, September 1997, (Çevrimiçi) <http://monthlyreview.org/1997/09/01/more-or-less-on-globalization>, 16 Kasım 2007.

⁴² Paul M. Sweezy, “The Triumph of Financial Capital”, **Monthly Review**, Vol. 46, No: 2, June 1994, (Çevrimiçi) <http://monthlyreview.org/1994/06/01/the-triumph-of-financial-capital>, 16 Aralık 2010.

normal işleyişinden türediğini ileri sürmektedir. Ayrıca, radikal iktisatçılar başlıca sosyoekonomik sorunların, temel kurumların değişimi aracılığıyla toplumun radikal bir şekilde yeniden yapılandırılması ile sadece çözülebileceği hususuna dikkat çekmektedir.⁴³

Radikal bakış açısına göre, kapitalist sistemde devletin yaptığı faaliyetler, eninde sonunda kapitalist sınıfın hayati önem taşıyan çıkarlarına hizmet etmektedir. Devletin amacı, sınıf yapısının istikrarını sağlamaktır. Hükümetin, kapitalist sınıf tarafından hâkimiyet altına alınması; özel mülkiyetin korunmasının ve kapitalist sınıfın gücünün sürdürülmesine yarayan sistemin diğer kurumlarının muhafaza edilmesinin devletin birincil işlevi olması anlamına gelmektedir.⁴⁴

Ülman'a göre ise küreselleşme, "kapitalist sistemin 1970'li yıllarda başlayan ve halen devam etmekte olan bir iç evresidir" ve "bu kapitalist evre yoktan var olmamıştır; kendisinden önce var olan evrede (Fordist evre / refah devleti evresi) yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel sıkışmalar sonucunda yaşanan genel krizi takiben ve o krizin dinamikleriyle oluşmuştur".⁴⁵

Kapitalist bir piyasa ekonomisi içerisinde, sermayenin karşısına çıkan iki önemli sorun vardır. Bunlardan ilki, tasarrufların sermaye birikimine yönelik olarak dengeli bir biçimde kullanılmamasıdır, bir diğer ifadeyle finans sermayesi ve sınai sermaye arasında dengenin sağlanamaması sorunudur. İkincisi ise, üretilen malların pazarda talebinin olmaması, bir diğer ifadeyle aşırı üretim veya eksik tüketim sorunlarıyla karşılaşılmasıdır.⁴⁶

Samir Amin, küresel kapitalizmin yeni bir dünya düzenine değil, dünya ölçeğinde "*eşitsiz gelişme*"ye yol açtığını; bunun da "*küresel düzensizliklere ve*

⁴³ Eileen Appelbaum, "Radical Economics", **Modern Economic Thought**, Ed. Sidney Weintraub, 1. Edition, Oxford, Basil Blackwell Publisher, 1981, p. 560.

⁴⁴ Appelbaum, **a.g.m.**, p. 564.

⁴⁵ Ülman, **a.g.m.**, s. 105.

⁴⁶ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 84.

kutuplaşmalara” neden olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁷ Kapitalizm, doğası gereği eşitsizlik yaratan, toplumsal sınıflar arasında servet kutuplaşmalarına sebep olan bir iktisadi sistemdir. Kapitalizm, hem ülkelerin kendi içinde hem de ülkelerin arasında bölgesel gelişme (sermaye birikimi, gelir seviyesi vb.) farkları yaratmaktadır.⁴⁸

Merkez ülkeleri avantajlı, çevre ülkeleri ise dezavantajlı duruma getiren kapitalist sistemin işleyiş mekanizmasıdır. Sistemin işleyişi, çevre ülkelerden merkez ülkelere kaynak aktarmakta ve bu aktarılan kaynaklar merkezin zenginleşmesinde önemli bir paya sahip olmaktadır.⁴⁹ Merkez ülkelerde sermaye birikim sürecinin tıkandığı dönemlerde, sermaye birikimi gereksiniminin karşılanmasında çevre ülkeler büyük önem arz etmektedir. Çünkü çevreye yayılma merkez ülkeler açısından, ürünleri için yeni ve geniş pazarlar bulunması, girdileri için ise daha bol ve ucuz kaynaklar bulunması anlamına gelmektedir. Sermayenin küreselleşmesi süreci, ekonomik kaynakların merkeze çekilmesini sağlamaktadır.⁵⁰

Çevreye yayılma olgusu, çevre ülkeler açısından ise ilk bakışta, kaynak yetersizliği sorununun giderilmesi sonucu ekonomik kalkınmanın finansmanının sağlanması, işsizliğin azalması, borç yükünün azaltılması vb. gelişmelere yol açar gibi görünmektedir. Ancak gerçekte çevreye yayılma olgusu, çevre ülkelerin kaynaklarının merkez ülkeler tarafından sömürülmesi, çevre ülkelerin merkez ülkelere daha da bağımlı hale gelmesi ile sonuçlanmaktadır.

Sonuç olarak, küreselleşmenin kapitalizmle bağlarının kurulması ve kapitalizmin bir evresi olarak ele alınması, günümüzdeki sermayenin küreselleşmesi sürecini tam olarak anlamamızı kolaylaştıracaktır. Ayrıca sermayenin küreselleşmesi sürecinin, dünya çapında yol açtığı eşitsizliklere ve kutuplaşmalara dikkat çekilmesi,

⁴⁷ Hüseyin Mualla Yüceol, “Küreselleşme, Yoksulluk ve Emek Piyasası Politikaları”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı No: 2, 2005, s. 495.

⁴⁸ Somel (2002), **a.g.m.**, s. 144.

⁴⁹ İzzettin Önder, “Maliye Politikasındaki Son Gelişmeler”, **İktisat’ın Dama Taşları I: Ekoller-Kavramlar-İz Bırakanlar**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi Yayını, 2001b, s. 195.

⁵⁰ Önder (2001b), **a.g.m.**, s. 196.

bu sürecin, sürece katılan herkesin yararına olduğu söyleminin sorgulanması açısından da çok önemlidir.

1.2.TEKNOLOJİK GELİŞME VE KÜRESELLEŞME SÜRECİ

Küreselleşme olgusu üzerinde durulurken, küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığı vurgulanmış ve kapitalizmle olan bağlarına dikkat çekilmiştir. Ancak küreselleşme sürecine ilişkin tartışmaların yoğunlaştığı bir başka nokta ise teknolojik gelişme ile küreselleşme süreci arasındaki ilişkidir. Sermayenin küreselleşmesi veya neo-liberal küreselleşme olarak adlandırılan süreci, sadece teknolojik gelişmelerin sonucu olarak açıklamak, yaşanmakta olan sürecin çözümlemesini zorlaştırmaktadır.

Küreselleşme tartışmalarında, küreselleşmenin teknolojik gelişmelerin kaçınılmaz ve doğal bir sonucu olduğu; teknoloji gibi kendiliğinden ortaya çıkan yansız bir gelişme olduğu sık sık vurgulanmaktadır. Bilgisayar teknolojisinin gelişmesi, iletişim ve enformasyon alanlarındaki gelişmeler, ulaşım ve taşımacılık maliyetlerinin büyük oranda düşmesi vb. gelişmelerin sermayenin önündeki zaman ve mekân engellerinin büyük ölçüde ortadan kalkmasına neden olduğunu, bunun sonucunda ise sermayenin dolaşımının kolaylaştığını ve şirketlerin üretim ağlarını küresel düzeyde kurmalarını sağladığını ifade ederler. Aynı zamanda hızı artan ve ucuzlayan iletişim sayesinde, insanların benzer yaşam ve tüketim alışkanlıkları kazanmakta olduklarını da dile getirirler.⁵¹ Küreselleşme, bu teknik süreçlerin durdurulamaz ve kaçınılmaz bir sonucu olarak sunulmaktadır.

Küreselleşme olgusunu, kapitalist sermaye birikimi süreciyle bağlantılarının kurularak, *kazananları ve kaybedenleri* olan bir siyasal süreç olarak değerlendirmek yerine; küreselleşmeyi sadece teknolojik gelişmenin kaçınılmaz ve doğal bir sonucu olarak göstermek, küreselleşme olgusuyla ilgili tartışmaların sağlam olmayan bir temel üzerinde gelişmesine yol açmaktadır. Çünkü, küreselleşmenin teknolojik

⁵¹ Koray (2001), **a.g.m.**, s. 11, 28-29.

gelişmenin sonucu olarak değerlendirilmesi, küreselleşme sürecinin önünde durulması mümkün olmayan bir süreç olduğu görüşüne temel teşkil etmektedir. İşte o zamanda temel kaygı, bu kaçınılmaz ve önlenemez olduğu iddia edilen yeni yapılanmaya nasıl en iyi şekilde eklemlenilebileceği olmaktadır.⁵²

Küreselleşme süreciyle, sermayenin önündeki engellerin kaldırılması yoluyla, sermayenin serbestleştirilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü, bu noktaya vurgu yapılmadığı takdirde küreselleşmenin doğal, kendiliğinden gelişen ve karşı konulamaz bir süreç olduğu görüşüne dayanak oluşturan “*teknolojik determinizm*”in etkisi artacaktır.⁵³

Yukarıdaki paragraflarda da değinildiği üzere, son elli yılda, bilgisayarlar, jet uçaklar, dijital ve mobil telefonlar, uydular vb. alanlarda yaşanan gelişmeler sonucunda hem iletişim hem de ulaşım ve taşımacılık maliyetleri çok ciddi şekilde düşmüştür. Örnek verilecek olursa, sabit fiyatlarla hesaplandığında, deniz taşımacılığında ortalama maliyetler 1920 yılından 1990 yılına kadar yaklaşık %70, hava taşımacılığında ise ortalama maliyetler yaklaşık %80, uluslararası telefon kullanımında ise %99 düşmüştür. Diğer taraftan, bilgisayarlı sistemlerin devreye girmesiyle şirketler, üretim süreçlerinin planlama ve tasarım aşamasından başlayıp, nihai montaj aşamasına kadar olan birçok aşamasını farklı alt bölümlere bölerek dünyanın dört bir yanında birbiriyle eşgüdümlü şekilde yürütebilmektedirler. Artık şirketler için aynı ürünün üretiminin farklı aşamalarının birbirinden çok uzak noktalarda gerçekleştirilmesi bile ekonomik yönden rasyonel bir hale gelmiştir.⁵⁴

Bütün bu yaşanan gelişmeler tabii ki gözardı edilemez, ancak bu değişimin dünya ekonomisinin bütünleşmesi üzerinde otomatik bir etki yarattığını veya bu ekonomik bütünleşmeyi kaçınılmaz kıldığını ileri süren teknolojik-determinist görüşe

⁵² Tarık Şengül, “Siyaset ve Mekânsal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi”, **Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**, Der. E. Ahmet Tonak, 1. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 111.

⁵³ Ergin Yıldızoğlu, **Kötü Sonsuzda Gezintiler**, 1. Basım, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2000, s. 124.

⁵⁴ Sungur Savran, **Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 104.

karşı temkinli olunmalıdır. Çünkü teknolojinin ulaştığı seviye, hemen ve doğrudan ekonomik bütünleşmeyi zorunlu kılmamaktadır.⁵⁵ Dicken da bu konudaki görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir.⁵⁶

“Teknoloji, ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesinin temelini oluşturan en önemli etkenlerden birisidir. Fakat, bunu söylerken, teknolojik determinist bir yaklaşımı benimsemekten sakınmalıyız. Teknolojinin belirli değişikliklere neden olduğu, belirli yapıları ve düzenlemeleri ‘kaçınılmaz’ kıldığı veya teknolojik değişimin yolunun doğrusal olduğu yönündeki düşünce tarafından baştan çıkarılmak son derece kolaydır. Gerçekte ise teknoloji, kendi başına belirli tür değişimlere neden olmaz. Teknoloji, aslında altyapı oluşturan veya kolaylaştıran bir etkidir. Teknoloji, yeni yapıları, ekonomik faaliyetler açısından yeni organizasyonel ve coğrafi düzenlemeleri, yeni ürünleri ve yeni süreçleri olanaklı kılar, ama belirli sonuçları kaçınılmaz kılmaz. (...)”

Sonuç olarak, teknolojik gelişme ile küreselleşme arasındaki ilişki incelenirken; küreselleşme sürecinin, teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan ve kaçınılmaz olan bir süreçten çok, 1970’lerden itibaren içine girmiş olduğu yapısal krizden çıkmayı başaramayan kapitalizmin bu yapısal krizini aşabilmek için dayatılan bir proje olarak değerlendirilmesi önemlidir.⁵⁷ Ayrıca, yeni teknolojilerin dünya ekonomisinin bütünleşmesini olanaklı kılması yadsınmamaktadır, ancak bu bütünleşmenin *neo-liberal doğrultuda* ve *piyasa temelli olduğu* ise dikkatlerden kaçmamalıdır.⁵⁸

1.3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ARKASINDAKİ İDEOLOJİ: NEO-LİBERALİZM

Günümüzde yaşanan küreselleşme sürecinin doğal, kendiliğinden gelişen bir süreç olmadığının ortaya konulmasından sonra; üzerinde durulması gereken diğer bir konu ise, bu sürecin arka planında hangi ideolojinin hâkim konumda olduğudur.

⁵⁵ Savran, **a.g.e.**, s. 104.

⁵⁶ Peter Dicken, **Global Shift: Reshaping The Global Economic Map In The 21st Century**, 4. Edition, London, Sage Publications, 2003, p. 85.

⁵⁷ Şengül, **a.g.m.**, s. 114.

⁵⁸ Savran, **a.g.e.**, s. 105.

Sermayenin küreselleşmesi sürecinin arkasındaki ideoloji neo-liberalizmdir. Neo-liberalizm, ekonomik alanda devletin küçültülmesi, yeni dünya düzeniyle bütünleşilmesi, yeniden yapılanma ve esnek uzmanlaşma gibi görüşleriyle pazar ilişkilerinin hayatın daha fazla alanında yer edinmesini amaçlamaktadır.⁵⁹

Küreselleşme süreci, rekabetin artmasını, demokrasinin tüm dünyaya yayılmasını ve refahın yükselmesini sağlayan kaçınılmaz ve cömert bir süreç olarak gösterilmektedir (pazarlanmaktadır). Ancak şu anda ki yaşanan haliyle küreselleşme süreci, neo-liberalizmin uluslararası yüzüyle aynı şeydir. Bu sebeple, küreselleşme süreci, neo-liberalizmden bağımsız olarak incelenmemelidir. Neo-liberalizmin, gücü ve zenginliği dünyanın seçkin gruplarının elinde yoğunlaştırdığı, özellikle de her ülkedeki finans sermayenin çıkarlarına ve tabii ki küresel ölçekte de ABD sermayesine fayda sağladığı vurgulanmalıdır.⁶⁰

Harvey, neo-liberal doktrini “komünizme, sosyalizme ve özel mülkiyet düzenlemelerini, piyasa kurumlarını ve serbest girişimi korumanın dışındaki her türlü devlet müdahalesine radikal bir biçimde karşı çıkan” bir doktrin olarak tanımlamaktadır. Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises, Karl Popper ve Milton Friedman gibi düşünürler tarafından geliştirilen neo-liberal akımın, Keynesçi iktisat politikaları karşısında bir alternatif olarak değerlendirilmesinin, ancak kapitalizmin 1970’lerdeki genel aşırı birikim krizinin ağırlaşması sonucunda gerçekleştiği vurgulanmaktadır.⁶¹

Küreselleşmeye hâkim olan neo-liberalizmin (neo-liberal ideolojinin) amacı kendini destekleyen uluslararası sermaye sınıfının dünya görüşünün yaygınlaşmasını

⁵⁹ Hayriye Erbaş, “Küreselleşme ve Ulus-Devletin ‘Aşınımı’ Sürecinde Toplumsal Eşitlik/Adalet”, **Doğu Batı**, Sayı No: 13, Kasım-Aralık-Ocak 2000-2001, s. 219.

⁶⁰ Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, “Giriş”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 14-15.

⁶¹ David Harvey, **Yeni Emperyalizm**, Çev. Hür Güldü, 1. Basım, İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s. 130-131.

ve menfaatlerinin gerçekleşmesini sağlamaktır.⁶² Neo-liberalizmi, “kapital(izm)i korumak ve emeğin gücünü azaltmak amaçları doğrultusunda gelişen, kapitalizme özgü bir örgütlenme” olarak değerlendirmek gerekmektedir.⁶³

İnsel ise neo-liberalizm ile sermaye arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır:⁶⁴

“Neo-liberal doktrin, tüketici özgürlükleri ve vergi indirimleri ile orta sınıfları cezbederken, asıl tatmin etmeye çalıştığı kesimler, 1960’lardan beri azalan kâr oranları karşısında sıkışan büyük sanayi sermayesi ve negatif reel faizlerle servetleri eriyen mali sermaye kesimiydi. (...) Neo-liberal ideoloji bu çevrelerin istemlerini bir iktisadî-toplumsal öneri paketi haline getirip, siyasallaştırdı.”

Başta merkez ülkeler olmak üzere, dünya genelinde hızlı bir ekonomik büyümenin yaşandığı “*Kapitalizmin Altın Çağı*”; merkez ülkeler açısından sürekli teknolojik gelişme, satın alma gücündeki artış, refah sisteminin gelişmesi ve düşük işsizlik oranlarını hatırlatmaktadır. Bu dönemki kapitalist şekillenmeden “*Keynesçi uzlaşma*” diye bahsedilmektedir. Kapitalizmin Altın Çağı, 1960’lı yılların sonlarına doğru son bulmuştur. Kâr oranlarının düşmesinin ardından, kapitalizm yeniden “*yapısal bir kriz*”le karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik büyüme oranları ile istihdam oranlarındaki düşüşler ve enflasyon oranlarındaki artışlar, bu seferki yapısal krizin ana yönleri olmuştur. Bu krize yönelik, neo-liberal çözümler öneren neo-liberalizm, öncelikle İngiltere ve ABD başta olmak üzere merkez ülkelerde hâkimiyetini kurmuş ve ondan sonra ise çevre ülkelere ihraç edilmiştir.⁶⁵ Bretton Woods sisteminin 1970’lerin başındaki çöküşü, 1970’lerin ortalarında merkez ülkelerdeki Keynesçi iktisat politikalarının iyice yıpranması, sosyalist sistemin 1980’lerde çözülmesi, çevre ülkelerde yaşanan ekonomik krizler sebebiyle bu ülkelerin kalkınma alternatiflerini çökmesi, neo-liberalizmin yayılması için uygun alanları yaratmıştır.

⁶² Ülman, **a.g.m.**, s. 106-107.

⁶³ Saad-Filho ve Johnston, **a.g.m.**, s. 17.

⁶⁴ Ahmet İnsel, **Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, 1. Basım, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004, s. 11-12.

⁶⁵ Gérard Duménil ve Dominique Lévy, “Neoliberal (Karşı) Devrim”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 25.

Zaten, neo-liberalizm de gerektiğinde ikna ederek, gerektiğindeyse zor kullanarak dünyaya yayılmış ve toplumsal yaşamın her alanına kapsamlı ve saldırgan bir biçimde müdahaleler yapmıştır.⁶⁶

Sermaye açısından, yeterli kârın sağlanabilmesi için işçi ücretlerinin düşürülmesi de büyük önem arz etmektedir. İşçi ücretlerinin düşürülebilmesi için, işçi sendikaları ve demokratik kuruluşların etkisizleştirilmesi hedeflenmiştir.⁶⁷ Ancak sermaye açısından önem taşıyan üretim maliyetlerinin düşürülmesi için, işçi ücretlerinin baskılanmasının yanında, yeni üretim teknolojilerinin de devreye girmesi gerekmektedir.

1970’li yıllarda, kapitalist ülkelerde kâr hadlerinin düşüşünün neden olduğu kriz; her krizde olduğu gibi, kapitalizme kendisini yenileme, yeni teknolojiler ve yeni üretim teknikleri geliştirme yolunu açmıştır. Bu sayede kapitalizm, değişmekte ve yoluna devam edebilmektedir.⁶⁸

Emeğin üretkenliğinin artırılması için üretimin teknik temelleri durmaksızın geliştirilir. Bu gelişimin gerçekleştirilmesini sağlayan tek güdü kârı artırmaktır. Üretimin teknik temellerini değiştirilmesi süreci boyunca yapılan yatırımlar, ürünlerin maliyetlerinin azalmasını sağladığı ölçüde gerekli sayılmaktadır.⁶⁹

Bourdieu, sermayenin küreselleşmesi sürecinin arkasındaki ideoloji olan neo-liberalizmi, saf piyasa mantığını engelleyen her türlü kolektif yapının yok edilmesini amaçlayan bir program olarak değerlendirmektedir.⁷⁰ Bu süreç içerisinde sermaye, kendi kârlılığı önünde engel oluşturan her türlü toplumsal, idari veya yasal kısıtlamaları akıl dışı olarak adlandırmakta ve bu kısıtlamaların kaldırılmasının

⁶⁶ Saad-Filho ve Johnston, **a.g.m.**, s. 16, 19.

⁶⁷ Fikret Başkaya, **Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme**, 2. Basım, Ankara, Öteki Yayınevi, 1997, s. 22-23.

⁶⁸ Yıldızoğlu, **a.g.e.**, s. 281.

⁶⁹ Satlıgan, **a.g.e.**, s. 17.

⁷⁰ Pierre Bourdieu, “The Essence of Neoliberalism”, **Le Monde Diplomatique**, December 1998, (Çevrimiçi) <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>, 28 Kasım 2010.

gerekliliğini ısrarla vurgulamaktadır.⁷¹ Jacques Adda da aynı noktaya dikkat çekmektedir.⁷²

“Artık kürenin sınırlarını zorlamaya başlayan kapitalizmin evrensel yayılışının ifadesi olarak küreselleşme, aynı zamanda ve her şeyden önce, dünya çapında sermaye birikimine engel teşkil eden fiziksel ve hukuki sınırları sarma, delme ve sonunda yok etme sürecidir.”

Sermayenin küreselleşmesi sürecinde, çevre ülkelerin küreselleşen dünyaya dahil olabilmeleri ve dolayısıyla küreselleşmenin nimetlerinden faydalanabilmeleri için ulusal pazarlarını uluslararası sermayeye açmaları ve gerekli yapısal reformları yapmaları ısrarla istenmektedir. Uluslararası sermayenin (dolayısıyla çağdaş teknolojinin), gerekli yapısal düzenlemeleri yapmış, bir diğer ifadeyle uluslararası sermayenin gereklerine uyum gösteren çevre ülkelere yöneleceği önemle vurgulanmaktadır.⁷³ Dani Rodrik, çevre ülkelerden yapılması istenilenin, uluslararası sermayeye “*bir hoşgeldin partisi düzenlemek*” olduğunu dile getirmektedir.⁷⁴

Uygulanan neo-liberal politikaların, yeryüzünde belirli bir azınlığa fayda sağlarken, geri kalanların zararına olması; neo-liberalizmin sınıfsal temellerini de açığa vurmaktadır.⁷⁵ Zaten kapitalist büyüme süreci eşitsizlikleri içinde barındıran bir süreçtir. Kapitalizm, doğası gereği her düzeyde kutuplaştırıcı sonuçlar doğurmaktadır.⁷⁶

Neo-liberalizm, küçük bir azınlığın yaşam koşullarını sürekli olarak artırmaktadır, ancak bu süreçte ekonomik büyüme oranları düşmekte, işsizlik oranları yükselmekte, eksik istihdam yaygınlaşmakta, hem ülkeler arasında hem de ülkelerin kendi içinde ciddi eşitsizlikler oluşmaktadır.⁷⁷

⁷¹ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 19.

⁷² Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Sevgi İnceci, 3. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 9-10.

⁷³ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 19-20.

⁷⁴ Rodrik’ten aktaran Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 20.

⁷⁵ Duménil ve Lévy (2008), **a.g.m.**, s. 31.

⁷⁶ Başkaya (1997), **a.g.e.**, s. 8.

⁷⁷ Saad-Filho ve Johnston, **a.g.m.**, s. 21.

Sonuç olarak, küreselleşme sürecinin tam olarak değerlendirilebilmesi için önem arz eden, bu sürece ilişkin olarak oluşmuş/oluşturulmuş yanlışlar kısaca şu şekilde özetlenebilir:⁷⁸

-Küreselleşmenin, kapitalist sermaye birikimi ile ilişkisi kurulmaksızın ele alınması ve böylece küreselleşme sürecinin sonuçlarının, sadece teknolojik gelişmelerin kaçınılmaz birer sonucu olarak değerlendirilmesi bir yanılgıdır.

-Küreselleşmenin, tarihten koparılması ve böylece tarihsel oluşumunu sorgulamadan sadece günümüzde meydana gelen değişimlere bakılarak değerlendirilmesi de bir yanılgıdır.

-Küreselleşmenin, her ülkeyi etkilemesinin benzer olacağı ve bu sürecin, tarafların yararına işleyeceği görüşü ise bir diğer yanılgıdır. Bu yanlışın üstesinden gelenebilmesi için, küreselleşme sürecinin *kazananları* ve *kaybedenleri olan* bir çıkar ilişkisi şeklinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bütün bu değerlendirmeler, küreselleşme sürecinin özellikle çevre ülkeler tarafından daha detaylı bir şekilde sorgulamasını da gerekli kılmaktadır. Ayrıca, küreselleşmenin sadece farklı ülkeleri değil, aynı zamanda aynı ülkenin farklı bölgelerini ve farklı sınıflarını da çok değişik biçimlerde etkilediği görülmektedir.

1.4. EKONOMİK KARARLARDA SİYASETİN GÖZARDI EDİLMEMEYE ÇALIŞILMASI

Neo-liberalizm, ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılmasına büyük önem vermekte ve ekonomik kararların siyasetin gölgesinden kurtulması gerektiğini iddia etmektedir. Burada tasarlanan, ekonominin (iktisadın) teknik, kendine özgü ve alternatifsiz kuralları bulunan ayrıcalıklı bir disiplin olarak tanımlanması; ekonomi ile siyasetin ve toplumun ayrılmasıdır. Bunun başarılması sonucunda, ekonomik

⁷⁸ Hayriye Erbaş, “Küçük Sevimli Dünya: Küreselleşme ve Bazı Yanlışlar”, **Doğu Batı**, Sayı No: 10, Şubat-Mart-Nisan 2000, s. 146-148.

kararlar toplumun taleplerinden ve demokratik iradelerinden yalıtılmış olmaktadır; teknokratik nitelikte ve siyasetten arındırılmış olan bir yönetim tarzı ortaya çıkmaktadır.⁷⁹

Günümüz ekonomi yorumcuları tarafından da ekonomi, “*borsa-faiz-döviz kuru üçgenine*” indirgenmekte ve ekonominin toplumun anlayamayacağı kadar teknik bir disiplin olduğu izlenimi verilmektedir. Ekonomi ile siyaset birbirinden koparılmakta ve her iki alan, sadece uzmanların bilgi sahibi olduğu özel ve karmaşık alanlara dönüştürülmektedir. Daha sonra ise, topluma, konunun uzmanları tarafından “ekonominin düzelmesi için biraz daha fedakârlık yapılması gerektiği” mesajı sıklıkla verilmektedir. Ancak bu istenilen fedakârlığın, toplumun hangi kesimi tarafından yapıldığı önem taşımaktadır.⁸⁰

Toplumun çeşitli kesimlerinden gelen talepleri karşılayacak olan ekonomi politikaları, hemen “*popülist politikalar*” olarak adlandırılmakta ve kötülenmektedir. Ekonomi ile siyaseti birbirine karıştıran siyasetçiler de “popülist” olarak nitelendirilmekte ve IMF, Dünya Bankası ile teknokratlar tarafından uyarılmaktadır.

Küreselleşme sürecinde, “*piyasaların dokunulmazlığı*” kavramı üzerinde özellikle durulmaktadır. Korkut Boratav, her gün ekonomi programlarında, medya organlarında adı geçen, “piyasalar” kavramının antik çağın mitolojik tanrılarını çağrıştırdığını; neredeyse sihirli bir gücü olduğunu ve ülkede alınan iktisadi, sosyal ve siyasi kararları yönetme gücünü ele geçirdiğini vurgulamaktadır. Piyasalar, antik çağın mitolojik tanrıları gibi, bir taraftan tanrısal güçleriyle insanların kaderlerin çizmekte, diğer taraftan ise aynı ölümlü insanlar gibi sevinmekte, tedirgin olmakta ve sinirlenmektedir. “*Piyasa tanrılarının*” tedirgin olmasının veya sinirlenmesinin çok ciddi sorunlara yol açacağı, bu sebeple her ne olursa olsun piyasa tanrılarını rahatsız edecek olayların önüne geçilmesi gerektiği topluma sürekli hatırlatılmaktadır.⁸¹

⁷⁹ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 9, 92, 200, 274.

⁸⁰ Köymen, **a.g.e.**, s. 14.

⁸¹ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 134-135.

“Aman, piyasalar...!” uyarıları ve piyasaların siyasetler üstü olduğu görüşü günümüzde sürekli tekrarlanmaktadır. Artık, piyasalar her şeyi belirlemektedir.⁸²

Günümüzde, mevcut kapitalist piyasa toplumuna yönelik olan eleştiriler “*ideolojik*” olarak nitelendirilmektedir. Neo-liberal politikaların eleştirilmesinin, piyasaları tedirgin edeceği, piyasaların tedirgin olmasının ise insanların refahının azalmasına neden olacağı ve bu sebeple, piyasaları ürkütmenin etik dışı bir davranış olacağı vurgulanmaktadır.⁸³

Sermayenin küreselleşmesi veya neo-liberal küreselleşme sürecini savunanlar, kapitalizm karşıtı görüşleri, yaşanan küreselleşme sürecine yöneltile eleştirileri “*ideoloji*” ve “*ideolojik*” sözcüklerini kullanarak küçümsemekte ve bu görüşlerin “*bilim dışı*” olduklarını vurgulamaktadır. Bir diğer ifadeyle, kapitalizmden daha iyi bir başka sistem olmadığı ve bu sistemin toplumun belirli kesimlerinin değil de, toplumun tüm kesimlerinin yararına olduğu yönündeki kendi görüşlerini ideolojik olarak nitelendirilmezken ve görüşlerinin bilimsel olduğunu iddia ederlerken; bu görüşleri eleştiren; sermayeden yana değil de, emek kesiminden yana talepleri dile getiren görüşler hızlı bir şekilde “*ideolojik*” ve “*bilim dışı*” olarak damgalanmaktadır.⁸⁴

Köymen, sosyal bilimlerde, sosyal bilimcilerin soyutlama yaparken (önemli ve önemsiz faktörleri ayırırken) tarafsız olmadığını; bir sosyal bilimcinin kapitalizmin en iyi sistem olduğu varsayımına dayanarak teorisini kurmasının nasıl taraf tutmak oluyorsa, kapitalizmin emek kesimini ezdiği varsayımına dayanarak teori kurmanın da karşı konumda taraf tutmak anlamına geldiğini ifade etmektedir. Söz konusu iki sosyal bilimcinin teorilerinin ideolojik olduğu ve belirli sınıfların bakış açılarını yansıttığı görülmektedir.⁸⁵

⁸² E. Ahmet Tonak, **Aman, Piyasalar!:** İktisat, Küreselleşme, Medya, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2007, s. 227-228.

⁸³ Ahmet Haşım Köse ve Ahmet Öncü, **Tahsildarlar ve Borçlular: Karşı-İktisat Gözüyle Dünya Kapitalizmi ve Türkiye**, 1. Basım, İstanbul, Evrensel Yayınları, 2006, s. 17.

⁸⁴ Köymen, **a.g.e.**, s. 29-30.

⁸⁵ Köymen, **a.g.e.**, s. 30.

Neo-liberal ideoloji, ideolojik olmadığı yönündeki iddialarını ne kadar ısrarla dile getirirse de, insanlığın mutluluğu ve refahı için tek seçenek olarak kendisinin kaldığını ileri sürse de, küreselleşme sürecinin kazananlarının ideolojisi olduğu açıktır. Neo-liberalizm günümüzün hâkim ideolojisi durumundadır ve gerçek gündemin saklanması için yoğun çaba sarfetmektedir. Siyasi iktidarlar var olduğu sürece ideoloji, iktidarı elinde tutanlar açısından mevcut düzenin meşrulaştırıcı bir söylemi; iktidarın baskısından kurtulmaya çalışanlar açısından ise bir kurtuluş ideali olarak iki yönlü varlığını sürdürecektir.⁸⁶

1.5. BİRİNCİ VE İKİNCİ KÜRESELLEŞME EVRELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Küreselleşme üzerine yapılan tartışmalarda, günümüzde yaşanan gelişmelerin tamamen yeni, daha önce hiç gerçekleşmemiş gelişmeler olduğunu kabul etmeyenler; kapitalizmin tarihinde birebir olmasa da bugün yaşanan süreçle benzerlikler gösteren bir dönemin daha yaşandığını vurgulamaktadırlar ve 1870-1914 tarihleri arasını “*birinci küreselleşme evresi*”; 1970’den günümüze kadar olan süreci ise “*ikinci küreselleşme evresi*” olarak adlandırmaktadırlar.⁸⁷

Daralma-genişleme ve büyüme-kriz salınımlarıyla bezenmiş olan kapitalizmin tarihinin son iki yüz yılı incelendiğinde, iki tane küreselleşme evresi göze çarpmaktadır. 1870-1914 arasındaki küreselleşme evresi, Sanayi Devriminin yol açtığı teknolojik gelişmelerin de etkisiyle dünya mal ve finans piyasaları üzerinde etkili olmuştur. Söz konusu evrenin iktisadi yönden temel özelliği, hem para piyasalarında hem de ticaret ilişkilerinde altın standardının norm olarak kabul edilmesidir.⁸⁸ 1870’li yıllardan sonra, para sistemi olarak altın standardının benimsenmesi sonucunda evrensel bir para sistemi ortaya çıkmıştır.⁸⁹

⁸⁶ Davut Ateş, “Kuram, Eylem ve İnanç Ekseninde Siyasal İdeolojilerin Geleceği”, **Doğu Batı**, Sayı No: 28, Ağustos-Eylül-Ekim 2004, s. 90-91, 95.

⁸⁷ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme**, 4. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 15.

⁸⁸ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 79-80.

⁸⁹ Savaş, **a.g.e.**, s. 15.

Birinci küreselleşme evresi süresince, *sanayileşme ve sömürgecilik hareketleri* hızla devam etmiştir. Bu ortaya çıkan evre, sömürgeleştirme politikalarının bir sonucu olarak görülebilir. Sömürgeci ülkeler, sömürge ülkeleri ile olan bağlarını artırabilmek için bu ülkelerle aralarındaki dış ticareti serbestleştirmişlerdir. Bunun için de gümrük vergisi ve kota gibi kısıtlamaları azaltmışlardır. Gerçekleştirilen serbest dış ticaret sonrasında, sömürgeci ülkelerin sanayi ürünleri rahatlıkla sömürge ülkelerin pazarlarını ele geçirmiş, diğer taraftan ise sömürge ülkenin hammaddeleri ve tarımsal ürünleri gümrüksüz bir şekilde sömürgeci ülkelere gelmiştir. Bütün bunların yanında ayrıca sömürgeci ülkedeki yatırımcılar, ellerindeki tasarruflarını sömürge ülkelere ya *doğrudan yatırım* ya da *dış borç* olarak yönlendirmişlerdir.⁹⁰

Yeldan, bu ticari genişlemeyi şu şekilde yorumlamaktadır:⁹¹

“19. yüzyılın ticari genişlemesinin ardında yatan en önemli unsur emperyalist güçler tarafından sürdürülen ve sömürgelerin (yeniden) paylaşımını öngören açık savaş dönemi idi. Avrupa emperyalizminin 19. yüzyıldaki sömürgeci yayılması çoğunlukla sömürgelerden Avrupa’nın emperyalist merkezlerine aktarılan ucuz hammadde ve iktisadi kaynakların miktarıyla değerlendirilir. Oysa, 19. yüzyılın sömürge sisteminin Avrupa’nın merkez ekonomilerine olan katkısı sadece sömürgelerden elde edilen hammadde ve diğer iktisadi kaynaklarla sınırlı değildi. (...) Asya ve Afrika’nın sömürgeleştirilmesi metropol ülkelere bir yandan iktisadi birikim için finansman, diğer yandan da, başta İngiltere olmak üzere, yeni sınai ürünlerini ihraç edebilecekleri geniş bir dış pazar işlevi görmekteydi.”

Birinci küreselleşme evresinin ortaya çıkışında sömürgeci devletlerin emperyalist politikalarının, teknolojik yeniliklerin ve o dönemin hegemonik (egemen) gücü olan İngiltere’nin ekonomik gücünü dünya ticaretini ve finans piyasasını düzenlemek için kullanması önemli etkenler olarak dikkat çekmektedir.⁹²

⁹⁰ Savaş, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁹¹ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 84.

⁹² Savaş, **a.g.e.**, s. 24.

İki küreselleşme evresinin *ortak özelliği* olarak uluslararası sermaye hareketlerinin akışkanlığında meydana gelen artış ön plana çıkmaktadır. Ancak söz konusu iki evre arasındaki *en önemli niteliksel farklılık* ise, uluslararası finansal sermayenin akışkanlığını düzenleyen finansal araçların çeşitliliğinde görülen artış ve spekülatif faaliyetlerin ciddi şekilde artmasıdır.⁹³

Birinci küreselleşme ve ikinci küreselleşme evrelerinde yaşanan sermaye hareketleri arasındaki en önemli fark, ikinci küreselleşme evresinde ulusal paraların nominal birer büyüklük olmasından dolayı, ulusal paraların değişim hadlerinde belirsizliklerin ortaya çıkmasıdır. Bu belirsizliklerin iki etkisi bulunmaktadır: İlki finansal sistemin işleyişi açısından büyük riskler yaratması, ikincisi ise spekülatif nitelikli kazançları özendirerek finansal sermayenin akışkanlığını uyarmasıdır. Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, artan finansal hareketliliğin, dünya reel mal ticaretini finanse etmekten, reel üretim ve fiziksel sermayenin yatırım gereklerinden kopmuş olmasıdır.⁹⁴

Duménil ve Lévy de, küreselleşmeyi yeni bir süreç olarak görmemektedir ve uluslararası ticaretin artmasını, sermaye hareketlerini ve küresel bir ekonominin oluşmasını hiçbir şekilde neo-liberal icatlar olarak değerlendirmemektedir. Fakat, günümüzde yaşanan küreselleşme sürecinin ayırt edici özellikleri olarak ise; sermayenin uluslararası hareketliliğini, döviz işlemlerinin artmasını, çokuluslu şirketlerin yayılmasını, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası kurumların rollerini göstermektedir.⁹⁵

Birinci küreselleşme evresinin sonu ile ikinci küreselleşme evresinin başı arasındaki ara dönemde (1914-1970), Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve 1929 Büyük Buhranı yaşanmıştır. Bu dönemde ulusal devletler, görece bağımsız kalkınma ve ticaret politikaları uygulamışlardır. 1944 yılında kurulan Bretton Woods Sistemi sayesinde, spekülatif sermaye hareketlerine karşı bir savunma mekanizması

⁹³ Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 19.

⁹⁴ Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 19-20.

⁹⁵ Duménil ve Lévy (2008), **a.g.m.**, s. 26.

sağlanmıştır. Bu savunma mekanizmasını mümkün kılan ise sabit kurlar ve spekülâtif sermaye hareketlerine karşı ulusal kontrollerin artırılmasıdır.⁹⁶ Fakat 1971 yılında ABD'nin, tek taraflı olarak doların altına konvertibilitesini kaldırması sonucunda, Bretton Woods Para Sistemi tarihe karışmış ve sabit döviz kuru sisteminin yerine dalgalı döviz kuru sistemi gelmiştir.

İkinci küreselleşme evresinde, uluslararası kısa vadeli sermaye hareketlerinin artan akışkanlığı ve artan spekülâtif niteliği sonucunda, kalkınmacı devletlerin bağımsız stratejiler yaratma özgürlükleri kısıtlanmıştır, ayrıca söz konusu ülkelerin ulusal finans piyasaları spekülâtif saldırılara açık duruma gelmiştir; yaşanan tüm bu gelişmeler ekonomideki belirsizlikleri ve riskleri ciddi biçimde artırmıştır. Belirsizlik ve risk ortamı, Merkez Bankalarını daha yüksek oranlarda döviz rezervi tutmaya zorlamaktadır. Bir diğer ifadeyle, yüksek reel faizler verilerek gelişmekte olan ülkelere çekilen yabancı sermaye (dış kaynak), reel yatırımlarda kullanılmak yerine, Merkez Bankalarında rezerv olarak tutulmaktadır.⁹⁷ Buradaki amaç, finansal spekülasyonların yıkıcı tehditleri karşısında, Merkez Bankasının döviz rezervlerinin yüksek olmasının yatırımcılara güvence olarak sunulmasıdır. Dış kaynak ihtiyacı fazla olan gelişmekte olan ülkelerin, ellerine geçen bu fonları sabit sermaye birikimine çeviremeden, rezerv olarak verimsiz bir şekilde tutmaları çarpıcı bir durumdur. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) Dünya Ticaret ve Kalkınma Raporlarına göre Latin Amerika ülkelerinde, toplam yabancı sermaye girişlerinin yaklaşık üçte biri, Asya ülkelerinde ise toplam yabancı sermaye girişlerinin yaklaşık %40'ı ilgili ülkelerin Merkez Bankalarında döviz rezervi birikimine yönelik olarak ayrılan kaynaklardır.⁹⁸

1990'lı yıllar süresince finansal krizler yaşayan gelişmekte olan ülkelere, IMF tarafından döviz rezervlerini arttırmaları tavsiye edilmektedir. Yüksek döviz rezervleri sayesinde finansal piyasalardaki istikrarı korumak, döviz kurlarındaki ve enflasyondaki dalgalanmaları azaltmak ve borç servislerini aksatmamak mümkün

⁹⁶ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 80 ve Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 20.

⁹⁷ Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 15, 20.

⁹⁸ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 86-87.

olacaktır. Ancak Merkez Bankalarının tuttıkları yüksek döviz rezervlerinin ise çok ciddi sosyal maliyetleri bulunmaktadır. Dani Rodrik'in hesaplamalarına göre, yüksek rezerv tutmanın maliyeti gayri safi milli hâsılanın (GSMH) %1'ine ulaşmaktadır. Rodrik, bu maliyetin karşılanması için gelişmekte olan ülkelerin eğitim, sağlık ve istihdama yönelik sosyal harcamalarını kısıtlıklarını belirtmektedir.⁹⁹

Küresel finans sisteminde meydana gelecek dalgalanmalara karşı bir sigorta olarak görülen döviz rezervlerinin düzeyi ne olmalıdır? Döviz rezervlerinin optimal miktarına ilişkin geleneksel ölçü söz konusu ülkenin iki aylık ithalat faturası miktarı kadar döviz tutması; Guidotti-Greenspan-IMF Kuralı olarak bilinen yaklaşımın ölçüsü ise söz konusu ülkenin en az kısa vadeli borçları kadar döviz tutmasıdır.¹⁰⁰

Finansal sermaye, günümüzde küresel kapitalizmin stratejik önceliklerini belirleyen ana sınıfsal güç durumundadır. Küresel piyasalarda sürmekte olan finansal rekabetin ciddi boyutlara ulaşması, dünya ekonomisinde sabit sermaye birikiminde kullanılabilecek olan kaynakların atıl kalmasına yol açmaktadır. Bu kaynaklar, finans dünyasının spekülasyon oyunları arasında harcanıp gitmektedir. Böyle bir yapı altında yoksulluk, işsizlik ve gelir düzeyinin eşitsizliği gibi sorunlar gün geçtikçe daha da derinleşmektedir.¹⁰¹

Günümüzde sermayenin artan hareket kabiliyeti, sermayenin isteklerinin daha fazla artmasına yol açmıştır. Artık, sermaye artan hareket kabiliyetinin kendisine tanıdığı *“kaçmak veya hiç gelmemek” tehdidini* devletlere karşı rahatlıkla kullanmaktadır. Sermaye, rahatlatıcı koşulların, güven ve istikrarın sağlanmasını talep etmektedir. Fakat bu talepler, gelişmekte olan ülkelerin artan borçları ve dolayısıyla yabancı sermaye girişine olan ihtiyaçları sebebiyle, bu ülkelerde birer kurala dönüşmektedir. Zaten gelişmekte olan ülkelerin *artan kamu borçları*, finansal sermaye açısından ciddi kârların elde edildiği bir alandır. Bu alan, sermaye açısından kendisine yönelik büyük gelir transferlerini sağlarken, diğer tarafta ise artan borç

⁹⁹ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 87-89.

¹⁰⁰ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁰¹ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 87.

anapara ve faiz ödemeleri sonucunda devletin toplumsal ihtiyaçlara yönelik faaliyette bulunmasını aşırı şekilde zorlaştırmaktadır.¹⁰²

Çevre ülkelerin, sermayenin küreselleşmesine dahil edilmesi sürecinde IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlar sistematik olarak önemli roller oynamıştır. 1980'li yılların başında Latin Amerika ve Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğunun karşı karşıya kaldığı *borç krizleri*, IMF ve Dünya Bankası'nın önem kazanmasına yol açmıştır. Bu kuruluşlar ise borç krizlerinden faydalanarak tüm güçlerini, borçlu ülkelerin iktisat politikalarının ve iktisadi kurumlarının neo-liberal ideoloji doğrultusunda yeniden yapılandırılması için kullanmışlardır. Bu yapısal dönüşümlerin (reformların) amacı, çevre ülkelerde piyasa ekonomisi mantığını yaygınlaştırmaktır.¹⁰³

Görüldüğü üzere, sermayenin küreselleşmesi süreci çevre ekonomilerini borçlu konumda yakalamıştır. Finans sermayesi aşamasına gelmiş olan merkez ülkeler açısından, çevre ekonomilerin dış açıkları çok ciddi bir gelir kapısı durumundadır. Merkez ülkelerin sermayesi, çevre ülkelere bu ülkelerin kalkınma hızının üzerinde almış olduğu yüksek faizlerle, çevre ülkeleri *borç sarmalına* itmektedir. Güçlü merkez, çevre ülkeleri ekonomilerini denetimsiz finansal liberalizasyona açmalarını zorlamaktadır. Yüksek faiz, düşük döviz kuru politikaları sonucunda çevre ülkelerin dış ticaret dengesi bozulmaktadır ve ekonomileri de sürekli olarak dış kaynağa muhtaç hale gelmektedir. Bütün bu gelişmeler sonucunda, çevre ülkeler kendi ekonomileri üzerindeki iç denetimlerini yitirmeye başlamış; ayrıca dış şoklara karşı daha açık ve daha kırılgan hale gelmişlerdir.¹⁰⁴

Denetimsiz finansal liberalizasyonlar sonucunda artan kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketleri, çevre ülkelerde ciddi sorunlara yol açmaktadır. Kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketleri, bu ülkelerin büyüme oranlarında ciddi istikrarsızlıklara sebep olmakta ve dış borçların birikimini hızlandırmaktadır. Tüm bu gelişmeler, çevre ülkelerin ekonomilerinin daha kırılgan hale gelmesine yol

¹⁰² Koray (2001), **a.g.m.**, s. 27.

¹⁰³ Adda, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁰⁴ Önder (2001a), **a.g.m.**, s. 77-78.

açmaktadır. Çevre ülkelerde uygulanan neo-liberal iktisat politikaları sonucunda bu ülkeler, özellikle de *yükselen piyasalar* olarak adlandırılan ülkeler, kriz tehdidini sürekli olarak hissetmektedirler.

Merkez ülkeler açısından bakıldığında ise neo-liberalizmin merkez ülkelerin ekonomilerine ciddi faydalar sağladığı görülmektedir. Bu faydaları ana hatlarıyla, çevre ülkelerin doğal kaynaklarının (tarım, madencilik, enerji) ucuza ve azalan fiyatlarla merkeze çekilmesi; çevre ülkelerin ucuz emek gücünün çokuluslu şirketlerce sömürülmesi; çevre ülkelerin biriken borçlarından kaynaklanan faiz akışlarının merkez ülkelere akıtılması; çevre ülkelerdeki kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi sayesinde çokuluslu şirketler tarafından bu sanayilerin (enerji, telekomünikasyon vb.) bir bütün olarak ucuza satın alınması ve bu sayede çevre ekonomilerinin önemli ve kârlı kesimlerinin zamanla merkez sermayenin eline geçmesi olarak sıralanabilmektedir.¹⁰⁵

1.6. KÜRESELLEŞME SÜRECİ: FAKTÖR FİYATLARININ EŞİTLENECEĞİ VARSAYIMINDAN KUTUPLAŞMA GERÇEĞİNE

Dış ticaretin serbestleştirilmesi, küreselleşme sürecinde gündeme getirilen kilit koşullardan bir tanesidir. Serbest dış ticaret sayesinde ekonomik büyümenin hızlanacağı ve küresel refah düzeyinin yükseleceği varsayımları, uluslararası ticarete neo-liberal yaklaşımın temel dayanak noktaları olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁶ Yaşanan küreselleşme sürecinin faktör fiyatlarını eşitleme yönünde mi ilerlediği, yoksa hem ülkeler arasında hem de ülkelerin kendi içlerindeki gelir eşitsizliklerini arttırma yönünde mi ilerlediği sorusunun cevabı bu alt bölümde verilmeye çalışılacaktır.

¹⁰⁵ Duménil ve Lévy (2008), **a.g.m.**, s. 39-40.

¹⁰⁶ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 73.

1.6.1. Samuelson'un Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi Teorisi

Sermayenin küreselleşmesi sürecinde, mal ve hizmet ticareti önündeki engellerin kaldırılarak uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi gerektiği vurgusu sıkça yapılmaktadır. Gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılması yönünde, özellikle DTÖ büyük çaba sarf etmektedir. Uluslararası ticarete yaşanacak serbestleştirmelerin tüm dünyanın refahını artıracak görüşü sıkça dile getirilmektedir. Bu görüşlerin temelini ise Paul A. Samuelson'un ülkeler arasında artan dış ticaret sonucunda faktör fiyatlarının tam eşitlenebileceğini dile getirdiği “*faktör fiyatlarının eşitlenmesi teorisi*”nin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Ancak ilerleyen sayfalarda, ilk önce, “*mutlak üstünlükler teorisi*” ile “*karşılaştırmalı (mukayeseli) üstünlükler teorisi*”ne kısaca değinildikten sonra “*Heckscher-Ohlin Teorisi*” üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise Heckscher-Ohlin Teorisi’ni daha geliştirerek, belirli varsayımlar altında ülkeler arası ticaretin serbestleştirilmesinin, ticarete katılan ülkelerdeki faktör fiyatlarının tam olarak eşitlenmesine yol açacağını ileri süren Samuelson’un “faktör fiyatlarının eşitlenmesi teorisi” anlatılacaktır.

***Mutlak Üstünlükler Teorisi:** *Mutlak üstünlükler teorisi*, serbest ticaret ve uluslararası işbölümünün (uzmanlaşmanın) yararlarını açıklamak için Adam Smith (1723-1790) tarafından geliştirilmiş olan bir teoridir. Adam Smith’e göre; iki ülke arasındaki ticaret, mutlak üstünlüğe dayanmaktadır. Bir ülke, hangi malları diğer ülkeye göre daha düşük maliyetle üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalıdır ve üretiminde uzmanlaşmış olduğu bu malları da ihraç etmelidir. Ayrıca yüksek maliyetle üretebileceği malları ise diğer ülkeden ithal etmelidir.¹⁰⁷

***Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi:** David Ricardo’ya (1772-1823) göre ise uluslararası ticaretin temelini mutlak üstünlükler değil, karşılaştırmalı üstünlükler oluşturmaktadır. Ricardo tarafından dış ticaretle ilgili olarak ortaya konulan

¹⁰⁷ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Ed. Halil Seyidoğlu, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1647, 2005, s. 17-18.

karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bir ülkenin bütün malları diğer ülkelerden çok daha ucuza üretebilmesi durumunda bile, ülkeler arasındaki nispi üstünlüğe göre, söz konusu ülkelerin arasında işbölümüne gidilmesinin ve ülkeler arasında ticaret yapılmasının daha kazançlı olduğu görüşüne dayanmaktadır. Ricardo, gelişmiş ülkeler tüm malların üretiminde üstün olsalar bile, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında da işbölümü ve ticaretin yapılmasının mümkün olduğunu ve bu durumdan her iki tarafın da yarar sağlayabileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁸

Karşılaştırmalı üstünlükler kuramı, ülkelerin uluslararası nispi maliyet-fiyat yapısına göre uzmanlaşması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bir diğer ifadeyle, bir ülke ticaret yaptığı diğer ülkeye oranla nispi olarak daha düşük fiyata üretebileceği malları üretmeli ve bu malları ihraç etmelidir; fakat bu ülke nispi olarak daha yüksek fiyata üretebileceği malları ise ithal etmelidir. Böylelikle uzmanlaşma kuralına uyulmuş olunur ki; bunun sonucunda da ülkelerin sahip oldukları üretim kaynaklarını en etkin biçimde kullandıkları varsayılır.¹⁰⁹

Klasik iktisatçılara göre, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, ülkeler arasındaki emek verimliliğindeki farklar üzerine kurulmuştur. Ancak Adam Smith, David Ricardo ve J. S. Mill, ülkeler arasındaki emek verimlilik farklılığını doğuran nedenler üzerinde durmamışlardır.¹¹⁰

***Heckscher-Ohlin Teorisi:** 1919 yılında İsveçli iktisatçı Eli Heckscher'in (1879-1952), "Dış Ticaretin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri" (The Effects of Foreign Trade on the Distribution of Income) başlıklı makalesi yayımlanmıştır. Heckscher, bu makalesinde *faktör donatımı*¹¹¹ teorisinin temelini atmıştır. Fakat bu makale, yayımlanmasından sonra uzunca bir süre boyunca çok fazla dikkat

¹⁰⁸ Sadun Aren, **100 Soruda Ekonomi Elkitabı: Türkiye Ekonomisinden Örneklerle**, 1. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2007a, s. 234-235.

¹⁰⁹ Gülten Kazgan, **Ekonomide Dış Açık Büyüme**, 2. Basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1988, s. 43-44.

¹¹⁰ Dominick Salvatore, **International Economics**, 5. Edition, New Jersey, Prentice Hall International Inc., 1995, p. 109.

¹¹¹ *Faktör donatımı*, ülkelerin sahip oldukları nispi emek ve sermaye arzını ifade etmektedir. (Bkz: Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 67)

çekmemiştir. Ancak, bir başka İsveçli iktisatçı olan Bertil Ohlin (1899-1979), Heckscher'in makalesini yeniden ele almış; Heckscher'in görüşlerine açıklık getirmiş, yeni katkılarda bulunmuş ve 1933 yılında "Bölgelerarası ve Uluslararası Ticaret" (Interregional and International Trade) isimli kitabını yayımlamıştır.¹¹² Bertil Ohlin'e göre ticaret, bölgelerin ve ülkelerin farklı faktör donatımına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Ohlin'in çalışması, Heckscher'in makalesinde yazdıklarını ve daha fazlasını içermektedir. Bununla birlikte, modelin temeli ilk önce Heckscher tarafından oluşturulduğu için, teorinin ismi literatürde *Heckscher-Ohlin Teorisi* olarak geçmektedir.¹¹³

Heckscher-Ohlin Teorisi'nde bir ülkenin hangi mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu şu şekilde açıklanmaktadır: Bir ülke üretim faktörlerinden hangisine zengin olarak sahipse, bu faktörün yoğun biçimde kullanılabileceği malları üretmelidir. Çünkü bu ülke, o malları daha ucuza üretmektedir, o malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusudur, bu sebeple o alanlarda uzmanlaşmalıdır.¹¹⁴ Bir diğer ifadeyle Heckscher-Ohlin Teorisi, şu şekilde özetlenebilir:¹¹⁵

" (...) Bir ülke, o ülkede nispi olarak bol ve ucuz olan faktörün yoğun kullanımı ile üretilen malı ihraç etmelidir ve ülkede nispi olarak kıt ve pahalı olan faktörün yoğun kullanımı ile üretilen malı ise diğer ülkeden ithal etmelidir. Kısacası, nispi olarak emek-zengini ülke, nispi olarak emek-yoğun malı ihraç eder ve nispi olarak sermaye-yoğun malı ithal eder."

Heckscher-Ohlin Teorisi, *faktör donatımı* veya *faktör oranları teorisi* olarak da adlandırılmaktadır. Ohlin, emek-değer teorisine dayanan karşılaştırmalı üstünlükler teorisini eleştirmekte ve dış ticaret teorisinin, üretim faktörlerinin bölgesel dağılımını ihmal ettiğini ileri sürmektedir. Ülke içerisinde, üretim faktörlerinin dağılımındaki

¹¹² Salvatore, **a.g.e.**, p. 116.

¹¹³ Salvatore, **a.g.e.**, p. 117.

¹¹⁴ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 67.

¹¹⁵ Salvatore, **a.g.e.**, pp. 118-119.

farklılıkların fiyatın oluşumunda oynadığı rolün, bir ülke içindeki çeşitli bölgeler için geçerli olduğu kadar, farklı ülkeler içinde geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebeple, dış ticaret teorisinin sadece ülkeler arası değil, aynı zamanda bölgeler arası ticaretinde üzerinde durması gerektiğini ileri sürmektedir.¹¹⁶

Heckscher-Ohlin Teorisi bazı varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımların bir kısmını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:¹¹⁷

- İki ülke (A ve B ülkesi), iki mal (X ve Y malı) ve iki tane üretim faktörü (emek ve sermaye) vardır.
- Her iki ülke, üretimde aynı teknolojiyi kullanmaktadır.
- Her iki ülkede X malı emek yoğun, Y malı ise sermaye yoğun maldır.
- Her iki ülkede zevkler benzerdir.
- Her iki ülkenin mal ve faktör piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Her ülkenin kendi içinde tam faktör hareketliliği vardır, fakat uluslararası faktör hareketliliği söz konusu değildir.
- Uluslararası ticaretin serbest akışını engelleyecek engeller ve tarifeler yoktur. Ayrıca ulaşım maliyetleri ise sıfırdır.

Ohlin'in teorisine göre; bölgeler arasındaki veya ülkeler arasındaki kaynaklar arası farklılıklar, nispi fiyat farklılıklarına yol açmaktadır. Çünkü her bölge, yukarıda da bahsedildiği üzere, kendisinde nispeten daha bol ve nispi fiyatı daha düşük olan üretim faktörünün daha fazla kullanıldığı malların üretimini, daha düşük maliyetle sağlamaktadır. Ancak bu bölge, kıt olan üretim faktörünün yoğun kullanımı ile üretilen mallarda ise, düşük maliyetle üretebildiği mallara oranla daha az elverişli durumda olacağı açıktır. Faktör oranlarındaki farklılıklar, *parasal maliyet* ve *fiyat farklılıkları* yaratmaktadır. Örnek verecek olursak, emeğin daha bol olduğu bir bölge emek yoğun malları, sermayenin daha bol olduğu diğer bir bölge ise sermaye yoğun malları daha düşük maliyetle üretecektir; bunun sonucunda ise birinci bölge emek yoğun mallarda, ikinci bölge ise sermaye yoğun mallarda rekabet gücüne sahip

¹¹⁶ Gülten Kazgan, **İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 9. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000a, s. 170.

¹¹⁷ Salvatore, **a.g.e.**, p. 110.

olacaktır. Ticaret söz konusu değilken, iki bölgede bunlar farklı ise, *bölgeler arası ticaret* doğar. Bölgeler ticarete açıldıktan sonra, *faktör fiyatlarının bölgeler arası eşitlenmesi yönünde bir eğilim* doğmaktadır. Çünkü, ticaret ve uzmanlaşma sonucunda, bir bölge, nispi olarak bölgede daha bol ve dolayısıyla daha ucuz olan üretim faktörünün yoğun kullanımıyla üretilen malları satmaktadır; daha kıt ve dolayısıyla da pahalı olan üretim faktörünün kullanımıyla üretililecek olan malları ise almaktadır (ithal etmektedir) ve bu malları eskisine oranla daha az üretmiş olmaktadır. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, bölgede/ülkede nispeten daha bol olan üretim faktörünün bolluğu ve nispeten daha kıt olan üretim faktörünün de kıtlığı azalmaktadır. Böylece birinci üretim faktörünün fiyatı yükselirken, ikinci olan üretim faktörünün fiyatı düşecektir. Sonuç olarak, bölgeler arasındaki veya ülkeler arasındaki üretim faktörlerinin fiyatları arasında var olan farklılıklar azalma eğilimi içine girecektir.¹¹⁸

Söz konusu kurama göre, dış ticaret; emeğin bol, sermayenin ise kıt olduğu az gelişmiş ülkelere emeğin bolluğunu, sermayenin ise kıtlığını azaltma imkânını ve ülke kaynaklarının daha etkin bir şekilde kullanılması imkânını vermektedir. Bu sayede üretim faktörlerinin nispi fiyatlarını ve döviz kurunu denge düzeyinde tutabilen ve ihracata dönük büyüyen ülkelerin büyüme hızının daha yüksek olması beklenmektedir.¹¹⁹

Özetleyecek olursak, 1919 yılında Heckscher, serbest dış ticaretin faktör karşılıklarını tamamen eşitlediğini ileri sürmüştür. Diğer taraftan ise, 1933 yılında Ohlin, pratikte tam faktör fiyatı eşitlenmesinin neden meydana gelmediğini açıklayan çeşitli sebepler üzerinde durmuştur ve *kısmi faktör fiyatı eşitlenmesi* durumunun daha olası olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü Ohlin'e göre serbest ticaret, faktör fiyatı eşitlenmesine doğru *bir eğilime (ama sadece bir eğilime)* neden olmaktadır. Faktör fiyatlarının tam eşitlenme durumu ise Paul A. Samuelson tarafından saptanmıştır.

¹¹⁸ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 170; Kazgan (1988), **a.g.e.**, s. 46.

¹¹⁹ Kazgan (1988), **a.g.e.**, s. 46.

Faktör fiyatlarının eşitlenmesi teorisinde, serbest dış ticaretin ülkeler arasındaki faktör fiyatlarının eşitlenmesi yönündeki etkisine değinilmektedir.¹²⁰

***Samuelson’un Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi Teorisi:** 1970 yılında Nobel Ödülü’nü alan Paul A. Samuelson (1915-2009), 1948 yılında yazdığı “Uluslararası Ticaret ve Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi” (International Trade and The Equalisation of Factor Prices) başlıklı makalesinde, faktör fiyatlarının eşitlenmesi (eşitliği) teorisinin temelini oluşturmuştur. Faktör fiyatlarının eşitlenmesi teorisi, serbest dış ticaretin, ülkeler arasında homojen faktörlerin nispi ve mutlak getirilerini eşitleyeceğini esas alan bir teoridir.¹²¹

İlk kez Heckscher, faktör fiyatlarının eşitlenmesine değinmiştir. Ohlin ise faktör fiyatlarının mutlak eşitlenmesinden, yukarıda da değinildiği üzere, bu yönde bir *eğilimin* olduğundan bahsetmiştir. Samuelson ise, makalesinde serbest ticaretin *tam* bir uluslararası faktör fiyatları eşitliğine yol açacağı üzerinde durmuştur.¹²²

Samuelson, Ohlin tarafından geliştirilen “ticaret yoluyla faktör fiyatlarının eşitlenmesi eğilimi” teorisini ele alarak, faktör fiyatlarının *tam eşitliğinin* belirli varsayımlar altında gerçekleşeceğini ileri sürmüştür.¹²³ Serbest dış ticaretin, homojen faktörlerin fiyatları arasındaki uluslararası farklılıkları sadece azaltmakla kalmadığı, fakat gerçekte daha önce belirttiğimiz varsayımların tutulması koşuluyla, nispi faktör fiyatlarının tam eşitlenmesini sağlayacağı üzerinde durmuştur. Dış ticaretin artması, ülkeler arasındaki faktör fiyatlarındaki farklılıkları azaltmaktadır. Bu yüzden de serbest dış ticaret, nispi mal fiyatları tamamen eşitleninceye kadar artmaya devam edecektir. Nispi mal fiyatlarının tamamen eşitlenmesi durumunda ise, aynı zamanda nispi faktör fiyatları her iki ülkede de eşit hale gelecektir.¹²⁴ Bir diğer ifadeyle, üretim faktörleri akışkan olmasa bile, üretim faktörleri oranları farklı olsa bile, eğer iki ülkede mal piyasası tam birleştirilebilmişse, genel dengenin oluşmasında nispi

¹²⁰ Miltiades Chacholiades, **International Trade Theory and Policy**, 2. Edition, Singapore, McGraw-Hill Book Company, 1978, pp. 255-256.

¹²¹ Salvatore, **a.g.e.**, p. 125.

¹²² Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 73.

¹²³ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 170-171.

¹²⁴ Salvatore, **a.g.e.**, p. 126.

mal fiyatları eşitlendiği zaman nispi faktör fiyatlarının da eşitlenmiş olacağı vurgulanmaktadır.¹²⁵

Ülkeler, azalan getiri ve artan maliyetler sebebiyle dış ticarete tam uzmanlaşmıyorsa, dış ticarete rağmen, ithal etmekte olduğu malları eş zamanlı olarak ülke içinde de üretiyorsa, üretim faktörlerinin mutlak fiyatları da eşitlenmiş olacaktır.¹²⁶

Serbest dış ticaret, eğer daha önce saydığımız varsayımlar tutulursa, homojen emeğin (örneğin aynı eğitim düzeyinde, aynı yeteneğe ve verimliliğe sahip emeğin) ücretinin ticarete katılan her iki ülkede de eşit duruma gelmesine sebep olacaktır. Benzer bir şekilde, serbest dış ticaret, ticarete katılan her iki ülkede homojen sermayenin getirisinin de eşitlenmesine yol açacaktır. Böylece serbest dış ticaret sayesinde, yukarıda da bahsedildiği üzere nispi ve mutlak faktör fiyatları eşitlenmiş olacaktır.¹²⁷

Samuelson'un faktör fiyatlarının eşitlenmesi teorisine göre; serbest dış ticaret, ücretlerin düşük olduğu ülkede ücretlerin yükselmesine, ücretlerin yüksek olduğu ülkede ise ücretlerin düşmesine sebep olmaktadır. Bu yüzden, serbest dış ticaret, ticarete katılan iki ülke arasında, ticaretten önce var olan faktör fiyatı farklılıklarını azaltmaktadır. Yine benzer bir şekilde, serbest dış ticaret, sermayenin pahalı olduğu ülkelerde sermayenin getirisinin düşmesine, sermayenin ucuz olduğu ülkelerde ise sermayenin getirisinin yükselmesine neden olmaktadır; bu sayede de iki ülke arasında ticaretten önce var olan sermayenin getirisindeki farklılıklar azalmaktadır. Bütün bu gelişmeler, serbest dış ticaretin iki ülke arasında serbest ticaret öncesinde var olan faktör fiyatı farklılıklarının kapanmakta olduğunun ispatı olarak vurgulanmaktadır.¹²⁸

¹²⁵ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 171.

¹²⁶ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 171.

¹²⁷ Salvatore, **a.g.e.**, p. 125.

¹²⁸ Salvatore, **a.g.e.**, pp. 125-126.

Sonuç olarak, Samuelson'un faktör fiyatlarının eşitlenmesi teorisine göre, serbest dış ticaret yoluyla, doğrudan faktör hareketi olmaksızın, ticaret yapan ülkelerdeki üretim faktörleri fiyatlarının eşitliği hem mutlak, hem de nispi olarak sağlanacaktır. Bu sayede faktör fiyatlarının eşitlenmesi açısından serbest mal ticareti, uluslararası fiziki faktör hareketleri ile aynı sonucu doğuracaktır. Ancak gerçek hayatta, serbest dış ticaretin önünde engellerin olması, üretim faktörlerinin homojen olmaması, ülkelerin üretim teknolojilerinin birbirinden farklı olması gibi etkenlerin bulunması nedeniyle dış ticaretin, faktör fiyatlarının eşitlenmesi yönünde değil de uluslararası faktör fiyatları arasındaki farkların azaltılması yönünde etkili olacağı görüşü sıkça dile getirilmektedir.¹²⁹

1.6.2. Myrdal'ın Kutuplaşma Teorisi

Klasik okulun, serbest dış ticaret teorisi; neo-klasik okul tarafından çok fazla değiştirilmemiştir. Serbest dış ticaretin mübadeleye katılan her ülke için refahı arttırdığı, bir diğer ifadeyle her ülkenin yararına olduğu görüşü ile dış ticarete sürekli açıkların önüne geçecek kendiliğinden denge mekanizmasının çalıştığı görüşleri neo-klasik okulda da kabul görmüştür.¹³⁰

Liberal öğretinin serbest dış ticaret teorisi; ticarete katılan ülkelerin ekonomik gelişmelerinde ve ülkeler arasındaki refah farklılıklarının azaltılmasında çok önemli bir yeri olduğunu ileri sürmektedir. Fakat azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunuyla ilgilenen iktisatçıların bir kısmı, azgelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen dış ticaretin, azgelişmiş ülkeler üzerinde çoğunlukla olumsuz etkileri olduğuna dikkat çekmişlerdir.¹³¹

Neo-klasik iktisadın konuya ilişkin modeli şu şekildedir: İki ülke (veya bölge) arasında serbest faktör akımları veya ticaretin, üretim faktörlerinin marjinal verimini ve gelirlerini eşitlemesi için bazı varsayımların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu

¹²⁹ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 72-73, 89.

¹³⁰ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 167.

¹³¹ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 273.

varsayımlar altında, sermaye/emek oranının en yüksek olduğu ülkede, reel ücretler en yüksek durumdadır. Ancak sermayenin marjinal verimi en düşük düzeydedir. Serbest piyasa ekonomisinde, sermaye, sermaye/emek oranının yüksek olduğu bölgeden, bu oranın daha düşük olduğu nispeten yoksul ülkeye akmaktadır. Diğer taraftan emek, sermaye/emek oranının düşük olduğu yoksul ülkeden bu oranın yüksek olduğu, bir diğer ifadeyle emeğin marjinal veriminin ve reel ücretin daha yüksek olduğu zengin ülkeye doğru hareket etmektedir. Sermaye ile emeğin bu ters yöndeki hareketleri sonucunda, zengin ülkede sermayenin verimi yükselmiş olur ve reel ücretler düşer; yoksul ülkede ise reel ücretler yükselmiş olur ve sermayenin marjinal verimi düşer. Bir diğer ifadeyle, serbest dış ticaretin mal hareketleri için ileri sürmüş olduğu faktör fiyatlarının eşitlenmesi, faktör akımlarıyla da desteklenmiş olur. Tüm bu hareketlerin sonucunda ise denge kurulmuş olur.¹³²

İsveçli iktisatçı Karl Gunnar Myrdal (1898-1987), 1957 yılında yayımlanan “İktisat Teorisi ve Azgelişmiş Bölgeler” (Economic Theory and Under-Developed Regions) isimli kitabında gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin arasındaki çok fazla olan ve durmadan artan ekonomik eşitsizliklere dikkat çekmektedir. Bu eşitsizliklerin ve bunların artma eğiliminin, göze çarpan gerçekler olduğunu ve bu eşitsizliklerin, günümüz dünyasındaki uluslararası gerilimin temel sebebini oluşturduğunu ileri sürmektedir. Azgelişmiş ülkelerdeki insanların ve onların sözcülerinin kendi yoksulluklarının suçunu dünyanın geri kalanına (zengin ülkelere) atma eğilimi içinde olduklarını söylemekte ve eşitsizliklerin, zengin ülkeyi daha da zenginleştiren, kendilerini ise yoksul bırakan dünya ekonomik sisteminden kaynaklandığını düşündüklerini belirtmektedir.¹³³ Bir diğer ifadeyle Myrdal, dünyanın birçok bölgesindeki (ülkesindeki) yoksulluğu dünya ekonomik sistemindeki eşitsizliklere bağlamaktadır.

Myrdal, neo-klasik iktisadın yukarıda bahsedilen modelini, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler için kabul etmemektedir. Çünkü, Myrdal,

¹³² Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 273-274.

¹³³ Gunnar Myrdal, **Economic Theory and Under-Developed Regions**, 1. Edition, London, Methuen & Co. Ltd., 1957, pp. vi, 7.

azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşecek olan serbest dış ticaretin ve serbest faktör hareketlerinin dengenin kurulmasını sağlamadığını; tam tersine, söz konusu iki ülke arasındaki faktör verimliliği ve faktör getirisi farklılıklarını artıracak birikimli (kümülatif) değişmelere sebep olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁴

Myrdal, hâkim olan uluslararası ticaret teorisinin, yoksul ülkelerdeki azgelişmişlik gerçekliğini ve bu ülkelerin kalkınmaya olan ihtiyaçlarını açıklamakta hiçbir zaman başarılı olamadığına dikkati çekmektedir. Ayrıca uluslararası eşitsizlikler bir yüzyıldan daha uzun süredir durmadan artarken bile, hâkim konumdaki uluslararası ticaret teorisinin, uluslararası ticaretin farklı ülkeler arasında kademeli olarak faktör fiyatlarının eşitlenmesi yönünde bir eğilimi başlattığını göstermeye yöneldiğini işaret etmektedir. Aynı zamanda bu eğilimin sadece, büyük ölçüde gerçekçi olmayan varsayımlar altında işleyebileceğini vurgulamaktadır.¹³⁵

Gerçekte karşılaşılan durum ise, serbest uluslararası ticaretin (ve sermaye hareketlerinin), genellikle eşitsizliklere neden olma eğilimi içinde bulunmasıdır. Eğer büyük eşitsizlikler zaten mevcutsa, o zaman serbest uluslararası ticaret daha güçlü bir şekilde bu eşitsizlikleri arttıracaktır. Örneğin, verimlilik açısından çok üstün durumda bulunan ülke, bu süreçte daha da üstün bir konuma gelecektir. Ancak, daha aşağı düzeyde bulunan bir ülke ise ya bulunduğu düzeyde kalacak, ya da sorunlar piyasa güçlerinin serbest gelişimine bırakıldığı sürece, daha da aşağı düzeylere gerileyecektir.¹³⁶ Myrdal, piyasa ekonomisinin normal olarak bölgeler (ülkeler) arasındaki eşitsizlikleri düşürmek yerine arttırdığını ileri sürmektedir.¹³⁷

Myrdal, aynı zamanda uluslararası eşitsizlikler ile ülke içindeki bölgesel eşitsizliklerin birbirinden farklı olmadığını ileri sürmektedir. Ülkelerin kendi içindeki bölgesel eşitsizlikler probleminin iki sebepten ötürü uluslararası eşitsizliklerin

¹³⁴ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 274.

¹³⁵ Gunnar Myrdal, **Against The Stream: Critical Essays on Economics**, 1. Edition, New York, Vintage Books, 1975, p. 124.

¹³⁶ Myrdal (1975), **a.g.e.**, p. 125.

¹³⁷ Myrdal (1957), **a.g.e.**, p. 26.

analiziyle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeplerden ilki, geniş kapsamda her iki problemin de benzer olmasıdır. İkinci sebep ise, çok yoksul ülkelerin iç eşitsizlikleri ile ülkeler arasındaki eşitsizlikler arasında yakın bir ilginin olmasıdır. Myrdal'a göre, bu iki tür eşitsizlikten her biri, bir diğerrinin sebebi durumundadır.¹³⁸

Mal ve faktör hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomik gruba, eğer farklı gelişme düzeylerinde bulunan ülkeler katılırsa, serbest piyasa düzeni bu ülkeler arasındaki gelişme dengesizliklerini artırmaktadır. Bu yönde birikimli (kümülatif) hareketlerin ortaya çıkması sonucunda zengin ülkeler daha zengin duruma gelirken, yoksul ülkeler ise daha yoksul duruma gelmektedirler. Bir diğerr ifadeyle geri kalmış bir ülke ile nispeten ileri ülkeler arasındaki farkın giderek açılması sonucunda geri kalmış ülkenin daha da yoksullaşması sürecini Gunnar Myrdal, *Kutuplaşma Teorisi* (*Polarization Theory*) ile açıklamaktadır.¹³⁹

Az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında ciddi gelişme farklılıkları mevcuttur. Gelişmiş ülkeler, teknoloji ve sermaye birikimi bakımından ileri durumdadırlar. Az gelişmiş bir ülkenin, kendisinden daha gelişmiş olan ülkelerle serbest ticaret ilişkisine girmesinin iki nedenden ötürü olumsuz sonuçları olacaktır. Birinci neden, az gelişmiş ülkelerin yeni kurulan sanayilerinin, gelişmiş ülkelerin rekabetine dayanamayacak durumda olmasıdır. İkinci neden ise, az gelişmiş ülkelerdeki vasıflı emek ve sermaye gibi kıt faktörlerin, sağladıkları yüksek gelirler sayesinde, gelişmiş ülkelere göç etmek istemesidir. Vasıflı emek ile sermayenin, az gelişmiş ülkeden gelişmiş ülkeye göç etmesi durumunda gelişmiş ülke bu faktörlerden olumlu katkı elde ederken, az gelişmiş ülkenin kalkınma hızı olumsuz etkilenmektedir.¹⁴⁰

Karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan bir dış ticaret modelinin hayata geçirilmesi durumunda, az gelişmiş ülkelerin sömürge veya yarı sömürge oldukları dönemlerden devralınan büyük bölgesel farklılaşmalarının şiddetleneyeceği, zengin

¹³⁸ Myrdal (1957), **a.g.e.**, p. 10, 50.

¹³⁹ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁴⁰ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 190.

bölgelerin daha zenginleşmesine, yoksul bölgelerin daha da yoksullaşmasının eşlik edeceği belirtilmektedir. Tarihsel ve doğal nedenlerle, ülkenin bir bölgesinde üretim fonksiyonlarının daha elverişli olması, bu bölgede gelir elastikiyeti yüksek olan sınai mamullerinin üretilmesini sağlarken, diğer bölgede ise gelir elastikiyeti düşük olan tarımsal ürünler ve hammadde üretilmektedir. Bölgeler arasındaki teknoloji düzeyi ve gelir esnekliği farklı olan ürünlerin üretilmesi sonucunda oluşan farklar, ekonominin dış ticarete açılmasıyla daha da şiddetlenmektedir. İhracat ve gelir artışlarından, sınai mamulleri üreten zengin bölge daha fazla yararlanmakta ve mübadele hadleri ülke içindeki bu bölge lehine dönmeye başlamaktadır. Bütün bu gelişmeler sonucunda, bu zengin bölgenin üretim girdilerine daha yüksek fiyat ödeyebiliyor olması; söz konusu bölgeyi, hem sermaye hem de vasıflı emek için bir çekim merkezi haline getirmekte ve bölgenin daha da büyümesini sağlamaktadır. Ülkenin yoksul bölgesi ise, kendi bölgesindeki sermayeyi ve vasıflı emeği kaybettiği için mübadele hadlerinin iyice aleyhlerine dönüşüyle karşılaşmaktadır. Bütün bu gelişmeler sonucunda, “*yoksul bölgenin yoksul kalması*” olgusu ile yüzyüze gelinmektedir.¹⁴¹

Bir başka ifadeyle, serbest piyasa ekonomisinin işleyişi altında, ülke içindeki geri kalmış olan bölgelerdeki kaynakların gelişmiş bölgelere göç etmesi sonucunda aynı ülkenin farklı bölgeleri arasında bir takım “*gelişme kutupları*” ortaya çıkmaktadır. Devletin, serbest piyasa ekonomisinin işleyişine müdahale etmesi ve bölgesel kalkınma planları uygulaması bu bölgesel farklılıkların azaltılması veya önlenmesinde etkili olabilmektedir.¹⁴²

Dış ticaret serbestleştirildiği zaman, bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının şiddetlenmesi sürecine benzer bir süreç, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasında da ortaya çıkmaktadır. Myrdal, dış ticaretin serbestleşmesi sonucunda, teoride olduğu gibi, azgelişmiş ülkelere sermayenin akmasının, vasıfsız emeğin ise

¹⁴¹ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 274; Kazgan (1988), **a.g.e.**, s. 52-53.

¹⁴² Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 191.

gelişmiş ülkelere göç etmesinin ve bu şekilde de bir dengenin kurulmasının beklenemeyeceğini ifade etmektedir.¹⁴³

Sonuç olarak, Myrdal, kutuplaşma teorisinde, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasında yaşanacak iktisadi bütünleşmelerin ve serbest dış ticaretin sonuçlarının azgelişmiş ülkelerin aleyhine olacağını; zengin ülkelerin daha zengin, yoksul ülkelerin ise daha yoksul hale geleceklerini belirtmiştir. Kutuplaşma teorisine göre, gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki mal ve faktör hareketleri serbest bırakılacak olursa, azgelişmiş ülkelerdeki sermaye ve vasıflı emek, yüksek gelir ve refah beklentisiyle gelişmiş ülkelere yönelecektir. Serbest dış ticaret, azgelişmiş ülkelerin zayıf olan sanayilerinin, gelişmiş ülkelerin yüksek teknolojiye sahip sanayilerinin yoğun rekabeti karşısında çökmesine de sebep olacaktır. Bütün bu gelişmeler sonucunda hem ülkeler arasında hem de ülke içindeki bölgeler arasında zengin ve yoksul ülke/bölge kutuplaşması artacaktır.

Myrdal, ülkelerindeki sermayenin ve vasıflı emeğinin gelişmiş ülkelere doğru kaçışına tanık olan azgelişmiş ülkelerin, sıkı döviz kontrolleri uygulamaları gerektiğini işaret etmektedir. Sıkı döviz kontrollerinin uygulanmaması durumunda, sermayenin azgelişmiş ülkelere doğru akacağına dikkati çekmekte ve gelişmiş ülkelerin göçmen konusundaki katı tutumları sonucunda, azgelişmiş ülkelerdeki vasıfsız emeğin gelişmiş ülkelere gidişinin özellikle engellendiğini de vurgulamaktadır. Azgelişmiş ülkelerin sermayesini ve vasıflı işgücünü kaybetmesi, bu ülkelerin kalkınmalarına ciddi darbeler vurmaktadır. Ayrıca kutuplaşmanın da artacağını vurgulayan Myrdal, IMF ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından benimsenmiş olan ideolojik kaynaklı serbest dış ticaret teorisi ilkelerinin, azgelişmiş ülkelerde uygulanmasını şiddetle eleştirmektedir.¹⁴⁴ Myrdal, ekonomilerdeki oligopolistik yapıların, vasıfsız emeğin hareketliliğinin önündeki engellerin, ve eşitsizliklerin, azalmak bir yana, artmasına dikkat çekmektedir.

¹⁴³ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 274.

¹⁴⁴ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 274.

1.6.3. Küreselleşme Sürecinin İki Farklı Teori Bağlamında Değerlendirilmesi

Küreselleşme sürecinin, günümüzde ortaya çıkardığı gelişmeler açıklanmaya çalışılacak olursa; “(...) Samuelson’un teorisine baktığımız zaman ulusal sınırların kaldırılması ve dünya ticaretinin serbestleştirilmesinin dünya refahını arttıracak yönünde bir sonuca ulaşırız. Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ile, faktör fiyatlarının eşitleneceği ileri sürülmekte, böylece gelişmekte olan ülkelerde de refah düzeyinin yükseleceği hükmüne varabiliriz.”¹⁴⁵

Bir diğer ifadeyle, Samuelson’un dünya ticaretinin serbestleşmesi sonucunda ülkeler arasındaki faktör fiyatlarının eşitleneceği yönündeki teorisi, ülkeler arasında gerçekleşecek olan serbest dış ticaretten sadece gelişmiş ülkelerin değil, aynı zamanda serbest dış ticarete dahil olan gelişmekte olan ülkelerin bile refah artışı sağlayabileceği konusunda destekleyici bir görüş olarak sunulmaktadır.

Zaten, David Ricardo da serbest ticaretin yaygınlaşmasının ticarete katılan tüm ülkelerin yararına olduğunu vurgulamıştır. Heckscher ve Ohlin, bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün, üretim faktörlerinden sermaye ve emeğin nispi bolluğuna bağlı olduğunu vurgulamak suretiyle, Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisini geliştirmiştir. Dış ticaret üzerindeki sınırlamaların kaldırılması sonucunda optimal kaynak dağılımı sağlanacaktır. Optimal kaynak dağılımının sağlanması ise herkesin refahının yükselmesine yol açacaktır.¹⁴⁶

Serbest piyasa dinamiklerinin küresel düzeyde yaygınlaşması sonucunda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkların kapanacağı; küreselleşmenin eşitliğe ve refaha doğru ilerleyen bir süreç olduğu görüşü sık sık tekrarlanmaktadır. Ancak, küreselleşme sürecindeki küresel gelir dağılımı verileri incelendiğinde,

¹⁴⁵ İzzettin Önder ve Diğerleri, “Küreselleşen Sermaye, Değişen Para ve Maliye Politikaları”, **İktisat Dergisi** (25. İktisatçılar Haftası), Sayı No: 401-402, Mayıs-Haziran 2000, s. 48.

¹⁴⁶ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 73.

lkeler arasındaki farkın kapanmak yerine, tam tersine daha da açıldığı görülmektedir.¹⁴⁷

Neo-klasik dış ticaret ve sermaye hareketleri teorileri, uluslararası kurumların da yoğun çabasıyla 1980’lerden itibaren uygulamaya konulmuştur. Fakat, bu teorinin, günümüzde ortaya çıkan sonuçlarına bakıldığında, teorinin ileri sürdüğü sonuçlar ile günümüzde yaşananların birbirinden çok farklı olduğu açıktır. Bu sebeple, uygulanan neo-liberal politikalar çok ciddi eleştiriler almaktadır.¹⁴⁸

1980’li yılların başından itibaren IMF, evre ülkelere verdiği desteklerin önkoşullarından birisi olarak, evre ülkelerin ticaretin önündeki engelleri kaldırması gerektiği üzerinde durmaktadır. Borç krizleri yaşayan evre ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri, bir diğer ifadeyle alacaklı ülkelerin alacaklarını tahsil edebilmeleri, borçlu ülkelerin döviz gelirlerinin artmasına bağlı olmaktadır. Bütün bu gelişmeler ise *ihracata dayalı kalkınma modelini* gündeme taşımıştır.¹⁴⁹

nder, küreselleşme sürecinde kutuplaşma teorisinin gerçekleştiğini ileri sürmektedir, ancak yoksullaşan ülkelerin bunu fark edememesinin sebeplerini ise şu şekilde açıklamaktadır:¹⁵⁰

“Kutuplaşma teorisi çalışıyor olduğu halde, bunu fakirleşen bölgelerin fark etmemesinin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi, tüm dünyayı kaplayan teorilerin merkezde üretiliyor ve çevreye yayılıyor olmasıdır. Böylece tüm dünya, sorunları ve çözümleri merkezin gözü ile görüyor. Kendi sorununa yabancılaşan evre, içinde yaşadığı ve göreceli fakirleştiği ortamı algılayamıyor. Çevrenin algılamasını körelten ikinci olgu ise, çevrenin göreceli fakirleşme yaşarken, aynı anda mutlak iyileşme yaşıyor olmasıdır. Kendi içinde iyileşme yaşayan evre, merkeze göre fakirleştiğini algılayamıyor ve de tepki geliştiremiyor.”

¹⁴⁷ Tonak, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁴⁸ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 167.

¹⁴⁹ Kozanoğlu, zden ve Gr, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁵⁰ nder ve Diğerleri, **a.g.m.**, s. 47-48.

Küreselleşme sürecinde, serbest piyasa ekonomisinin yol açtığı çelişkiler, çözülmek bir yana, artmaktadır. Merkez ve çevre ülkelerdeki kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsılada (GSYİH) yaşanan değişimler, serbest piyasa ekonomisi uygulamasının sonuçları hakkında önemli ipuçları vermektedir.¹⁵¹ Örneğin, 1980 yılında yüksek gelirli ülkelerde kişi başına düşen GSYİH rakamı 9.467 dolarken (\$), 1995 yılında bu rakam 24.298 dolara; 2009 yılında ise 37.264 dolara kadar yükselmiştir. Görüldüğü üzere, 1980 yılından 2009 yılına kadar geçen zaman diliminde yüksek gelirli ülkelerde kişi başına düşen GSYİH’da 27.797 dolarlık bir mutlak artış gerçekleşmiştir. Düşük ve orta gelirli ülkelerde kişi başına düşen GSYİH’da ise aynı zaman diliminde sadece 2.247 dolarlık bir mutlak artış sağlanabilmiştir (Bkz. Tablo 1.1). 1980 yılında yüksek gelirli ülkelerin kişi başına düşen GSYİH rakamı, düşük gelirli ülkelerin kişi başına düşen GSYİH rakamının (296 dolar) otuziki katıyken; 2009 yılında yüksek gelirli ülkelerin kişi başına düşen GSYİH rakamı, düşük gelirli ülkelerin kişi başına düşen GSYİH rakamının (511 dolar) yaklaşık olarak yetmişüç katı olmuştur.

Tablo 1.1: Yüksek Gelirli Ülkeler ile Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYİH: 1970-2009
(Cari Fiyatlarla, Dolar Cinsinden*)

YILLAR	Yüksek Gelirli Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYİH	Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYİH
1970	2.734	219
1975	5.177	417
1980	9.467	697
1985	10.382	700
1990	18.583	857
1995	24.298	1.063
2000	25.071	1.164
2005	33.038	1.810
2009	37.264	2.944

Kaynak: World Bank, **World Databank: World Development Indicators & Global Development Finance Database**’den tarafımızca derlenmiştir.

(Çevrimiçi) http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSupported=Y&CNO=2&SET_BRANDING=YES, 14 Ocak 2011.

* *Tezin tamamında kullanılacak olan “dolar”(\$) sözcükleri “ABD doları”nı ifade etmektedir.*

¹⁵¹ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 395.

Bir ülkenin ekonomik açıdan gelişmesi ve kişi başına düşen milli gelirinin yüksek gelirli ülkelerin düzeyine yükselmesi, o ülkedeki her vatandaşın belirli bir gelire ve gelir güvencesine sahip olduğunu göstermemektedir. Günümüzde yaşanan ekonomik gelişme, küresel ölçekte ekonomik eşitsizliklerin büyümesine ve birçok ülkede toplumun gelir grupları arasındaki gelir dağılımının daha da eşitsiz hale gelmesine neden olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, günümüzdeki küresel sermaye birikim süreci, hem bölgeler hem de ülkeler arasındaki mevcut gelir eşitsizliklerinin daha fazla artmasına; hem de ulusal düzeydeki bölüşümün bozulmasına yol açmaktadır. Neo-liberal küreselleşme sürecinde, dünyada zenginliğin büyümesine, eş zamanlı olarak yoksulluğun büyümesi eşlik etmektedir.¹⁵² Koray, neo-liberal küreselleşme sürecinde çevre ve merkez ülkeler arasındaki farkların azalmadığını şu sözlerle ifade etmektedir.¹⁵³

“(…) Bugün daha birçok ülke endüstrileşme sürecine girmiş, azgelişmişlikten gelişmekte olan ülkeye doğru bir terfi geçirmiş olsa da, gelişmiş ülkelerin üretim kapasitesi, ticaret hacmi, teknoloji düzeyi, sermaye birikimi gibi birçok konuda üstünlükleri sürmekte ve gelişmekte olan ülkelerin çoğu için bu gelişmiş dünyaya olan bağımlılık devam etmektedir. Öte yandan, bu ülkelerde de üretim artışı sağlanmış, yetersiz de olsa sermaye birikimine ulaşılmış ve kişi başına gelir yükselmişse de, iki ülke grubu arasındaki fark azalmayıp artmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkeler yeni teknolojilere geçmekte, teknoloji ağırlıklı mallar üretmekte ve yarattıkları üretim zincirleriyle gelişmekte olan ülkelerde üretilen gelirin önemli bölümünü yine (...) merkeze transfer etmektedirler. Sonuç olarak, gelirleri ve zenginlikleri artarak devam etmektedir.”

Dünya nüfusunun en zengin %20’si dünya gelirinin %85’ine el koymaktadır. 1996 yılında dünyadaki en zengin on kişinin servetinin toplamı 133 milyar dolardır; bu miktar dünyadaki en yoksul kırksekiz ülkenin yıllık gelirlerinin toplamının bir buçuk katıdır.¹⁵⁴ Birleşmiş Milletler’in 2005 yılındaki İnsani Kalkınma Raporu’nda, dünyanın en zengin 500 kişinin toplam gelirinin, dünyanın en yoksul 416 milyon

¹⁵² Meryem Koray, **Sosyal Politika**, 3. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s. 285-287.

¹⁵³ Koray, **a.g.e.**, s. 288.

¹⁵⁴ Fikret Başkaya, “Sermayenin Küreselleşmesi veya Neo-Liberalizmin Vahşeti”, **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı No: 11, Haziran-Eylül 2000, s. 80.

kişisinin toplam gelirinden daha fazla olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca dünya nüfusunun %40'ını meydana getiren 2,5 milyar insanın, günde 2 dolardan daha az bir gelirle yaşamaya çalıştığı ve küresel gelirden sadece %5 pay alabildiği, buna karşılık dünyanın en zengin yüzde 10'unun ise küresel gelirden %54 gibi son derece yüksek bir pay aldığı belirtilmiştir.¹⁵⁵

Küreselleşme sürecinde gelir dağılımı eşitsizliklerinde yaşanan artış, bir diğer ifadeyle artan kutuplaşmalar, sadece merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasında yaşanmamaktadır.¹⁵⁶ Dünya ölçeğinde yaşanan kutuplaşmaların bir benzeri de ülkelerin kendi içinde yaşanmaktadır. Tablo 1.2 incelendiğinde, ülkelerin içindeki üst gelir gruplarının gelirden aldıkları pay ile alt gelir gruplarının gelirden aldıkları pay arasındaki büyük farklılıkların son derece çarpıcı olduğu görülmektedir. Merkez ülkelerin kendi içindeki gelir eşitsizliklerinin, çevre ülkelerle karşılaştırıldığında daha az olduğu dikkat çekmektedir. Tablo 1.2'de yer alan merkez ülkeler içerisinde gelir eşitsizliğinin en az olduğu ülkeler İsveç, Norveç ve Finlandiya iken, gelir eşitsizliğinin en fazla olduğu merkez ülke ABD'dir. 2000 yılında ABD'de, toplumun en düşük gelir düzeyine sahip %10'luk kesim gelirden %1,9 pay alırken; en yüksek gelire sahip %10'luk kesim ise gelirden %29,9'luk bir pay almaktadır.

Çevre ülkelerde ise gelir dağılımındaki eşitsizliklerin çok daha fazla olduğu görülmektedir. Tablo 1.2 incelendiğinde, gelir dağılımı açısından en adaletsiz ülkeler olarak özellikle Latin Amerika ülkeleri ön plana çıkmaktadır. Örneğin 2003 yılında Brezilya'da, toplumun en düşük gelir düzeyine sahip %10'luk kesim gelirden %0,8 pay alırken; en yüksek gelir düzeyine sahip %10'luk kesim ise gelirden %45,8'lik bir pay almaktadır. Nitekim, "*Gini katsayısı*"¹⁵⁷ araştırmanın yapıldığı yıllara göre Brezilya'da 58; Arjantin'de 52,8; Meksika'da 49,5 ve Şili'de 57,1'dir. Söz konusu

¹⁵⁵ United Nations Development Programme, **Human Development Report 2005: International Cooperation At a Crossroads: Aid, Trade and Security In an Unequal World**, New York, Hoechstetter Printing Co., 2005, p. 4, (Çevrimiçi) http://hdr.undp.org/en/media/HDR05_complete.pdf, 11 Ocak 2011.

¹⁵⁶ Başkaya, **a.g.m.**, s. 80.

¹⁵⁷ **Gini katsayısı**, tüm gelir veya tüketim dağılımındaki eşitsizlikleri hesaplamakta kullanılan bir katsayıdır. Gini katsayısı "0 ile 100" arasında herhangi bir değer alabilmektedir, eğer katsayı '0' ise dağılımın mükemmel olduğu; katsayı 100'e doğru yaklaştıkça dağılımın bozulduğu, dolayısıyla da eşitsizliklerin arttığı anlaşılmaktadır.

ülkelerin yüksek Gini katsayıları, bu ülkelerdeki yüksek düzeydeki gelir dağılımı adaletsizliğinin de önemli bir göstergesidir. Türkiye’de ise 2003 yılında toplumun en düşük gelir düzeyine sahip %10’luk kesimin aldığı pay %2 iken; en yüksek gelire sahip %10’luk kesimin aldığı pay ise %34,1’dir. Türkiye’nin Gini katsayısının da 43,6 gibi yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 1.2: Çeşitli Ülkelerdeki Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri (Yüzde Olarak) ve Gini Katsayıları

Gelir veya Tüketimin % Payı								
Ülkeler	Araştırma Yılı	En Düşük %10	En Düşük %20	En Yüksek %20	En Yüksek %10	En Yüksek %10'un En Alt %10'a Oranı	En Yüksek %20'nin En Alt %20'ye Oranı	Gini Katsayısı
ABD	2000*	1,9	5,4	45,8	29,9	15,9	8,4	40,8
Almanya	2000*	3,2	8,5	36,9	22,1	6,9	4,3	28,3
Arjantin	2003*	1,1	3,2	56,8	39,6	34,5	17,6	52,8
Bolivya	2002*	0,3	1,5	63,0	47,2	168,1	42,3	60,1
Brezilya	2003*	0,8	2,6	62,1	45,8	57,8	23,7	58,0
Çin	2001**	1,8	4,7	50,0	33,1	18,4	10,7	44,7
Finlandiya	2000*	4,0	9,6	36,7	22,6	5,6	3,8	26,9
Güney Afrika	2000**	1,4	3,5	62,2	44,7	33,1	17,9	57,8
İngiltere	1999*	2,1	6,1	44,0	28,5	13,8	7,2	36,0
İrlanda	2000*	2,9	7,4	42,0	27,2	9,4	5,6	34,3
İsveç	2000*	3,6	9,1	36,6	22,2	6,2	4,0	25,0
İtalya	2000*	2,3	6,5	42,0	26,8	11,6	6,5	36,0
Kolombiya	2003*	0,7	2,5	62,7	46,9	63,8	25,3	58,6
Malezya	1997*	1,7	4,4	54,3	38,4	22,1	12,4	49,2
Meksika	2002**	1,6	4,3	55,1	39,4	24,6	12,8	49,5
Norveç	2000*	3,9	9,6	37,2	23,4	6,1	3,9	25,8
Paraguay	2002*	0,6	2,2	61,3	45,4	73,4	27,8	57,8
Peru	2002*	1,1	3,2	58,7	43,2	40,5	18,6	54,6
Rusya Fed.	2002**	2,4	6,1	46,6	30,6	12,7	7,6	39,9
Şili	2000*	1,2	3,3	62,2	47,0	40,6	18,7	57,1
Türkiye	2003**	2,0	5,3	49,7	34,1	16,8	9,3	43,6
Uruguay	2003*	1,9	5,0	50,5	34,0	17,9	10,2	44,9

Kaynak: United Nations Development Programme, **Human Development Report 2006:**

Beyond Scarcity: Power, Poverty and The Global Water Crisis, New York, Palgrave

Macmillian Press, 2006, pp. 335-338’ten derlenmiştir. (Çevrimiçi)

<http://hdr.undp.org/en/media/HDR06-complete.pdf>, 10 Ocak 2011.

*Gelir temel alınarak gerçekleştirilen araştırma.

**Tüketim temel alınarak gerçekleştirilen araştırma.

Latin Amerika’da ithal ikameci politikaların uygulandığı 1960-1979 yılları arasında kişi başına düşen milli gelir %80 artarken; neo-liberal politikaların uygulandığı dönem içerisinde 1980-2004 yılları arasında kişi başına düşen milli gelir sadece %12 artmıştır. Neo-liberal yaklaşımı benimseyenler, küreselleşme sürecinde gelir dağılımı bozukluklarının azaldığını iddia etmektedirler. Satın alma gücü paritesine göre ölçülmüş dünya gelir dağılımının düzeldiği söylenebilir, ancak bu istatistiklerden Çin’i istatistik dışında bıraktığınızda sonuç değişmektedir. Yeni sonuç, küreselleşme sürecinde gelir dağılımının bozulduğu yönünde olmaktadır.¹⁵⁸

20. yüzyılın başlarında, kişi başına düşen GSYİH’da en zengin ülkedeki gelir, en yoksul ülkedekinin 22 katıdır. Ancak 1970 yılına gelindiğinde bu fark artmış ve 88 katına çıkmıştır, 2000 yılında ise bu fark 267 kata çıkmıştır. 1980 yılında en zengin ülke konumundaki ABD’de kişi başına düşen GSYİH 5.070 dolar, en yoksul ülke konumundaki Bangladeş’de ise kişi başına düşen GSYİH 57 dolardır. 2000 yılındaysa en zengin ülke olan Lüksemburg’da kişi başına düşen GSYİH 45.917 dolar, en yoksul ülke olan Gine Bissau’da kişi başına düşen GSYİH 161 dolardır. 2001 yılında ise ortalama bir ABD vatandaşı, ortalama bir Bangladeş vatandaşından 101 kat daha yüksek gelir elde etmektedir.¹⁵⁹ 2008 yılında ise kişi başına GSYİH’nın en düşük olduğu ülke 144 dolarla Burundi olurken; kişi başına GSYİH’nın en yüksek olduğu ülke ise 109.903 dolarla yine Lüksemburg olmuştur.¹⁶⁰

Petras ve Veltmeyer de, neo-liberal küreselleşme sürecinde en zengin ve en yoksul ülkeler arasındaki gelir uçurumunun arttığını, bir diğer ifadeyle gelir dağılımında artan bir uluslararası eşitsizlik eğiliminin olduğunu ifade etmiştir. Gelişmekte olan bölgelerde kişi başına düşen milli gelir mutlak olarak düşmemiş olsa da, zengin bölgelerdeki kişi başına düşen milli gelir düzeyi yoksul bölgelerdekine kıyasla daha hızlı büyümüş ve bölgeler arasındaki eşitsizlik uçurumunu daha da fazla genişletmiştir. Örneğin 1960 ve 1998 yılları için bölgelere göre kişi başına düşen

¹⁵⁸ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 225-226.

¹⁵⁹ Freeman ve Kagarlitsky, **a.g.m.**, s. 19.

¹⁶⁰ United Nations Development Programme, **Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development**, 20th Anniversary Edition, New York, Palgrave Macmillan Press, 2010, pp. 206-209, (Çevrimiçi) <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/>, 20 Mart 2011.

milli gelir rakamları incelendiğinde, OECD ülkelerinde 1960 yılında 6.200 dolar olan bu rakamın, 1998 yılında 17.000 dolara yükseldiği, Latin Amerika ülkelerinde ise bu rakamın 2.000 dolardan 4.900 dolara, Doğu Asya ülkelerinde 500 dolardan 2.500 dolara ve Güney Asya ülkelerinde ise 800 dolardan 1.400 dolara yükseldiği görülmüştür. Fakat, kişi başına düşen milli gelir düzeyi Sahraaltı Afrika ülkelerinde ise 1960 yılında 750 dolar iken, 1998 yılında 700 dolara düşmüştür. 1998 yılına ait, gelişmekte olan bölgelerin kişi başına düşen milli gelir rakamları ile OECD ülkelerinin kişi başına düşen milli gelir rakamları arasındaki farkın, 1960 yılındaki farkla karşılaştırıldığında, çok fazla arttığı görülmektedir. Söz konusu rakamlar, kutuplaşma eğiliminin gittikçe artma eğiliminde olduğunu ve serbest piyasa savunucularının ileri sürdükleri bölgeler arası yakınlaşmanın gerçekleşmediğini, hatta bu yakınlaşmadan uzaklaştığını göstermektedir.¹⁶¹

Tablo 1.3: Dünyadaki Gelir Paylaşımı ve Dünya Nüfusunun Ülke Gruplarına Göre Dağılımı: 1970-2000
(Yüzde Olarak)

DÜNYADAKİ GELİR PAYLAŞIMI	1970	1980	2000
Gelişmiş Ülkeler	68	71	81
Gelişmiş Ülkeler Dışındaki Ülkeler*	32	29	19
Toplam	100	100	100
DÜNYA NÜFUSUNUN DAĞILIMI	1970	1980	2000
Gelişmiş Ülkeler	20	18	16
Gelişmiş Ülkeler Dışındaki Ülkeler*	80	82	84
Toplam	100	100	100

Kaynak: Alan Freeman, “Ulusların Eşitsizliği”, **Küreselleşmenin Krizi**, Der. Alan Freeman ve Boris Kagarlitsky, Çev. İbrahim Yıldız ve Bahar Kara, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 63.

* Dolar bazında cari kur üzerinden hesaplanan dünya gelir dağılımı. ‘Gelişmiş Ülkeler Dışındaki Ülkeler [Dünyanın Geri Kalanı]’ kavramı IMF’nin ‘Gelişmekte Olan’ ve ‘Geçiş Döneminde Olan’ ülkeler olarak gruplandığı ülkeleri tanımlamaktadır.

1970-2000 yılları arasında dünya nüfusunun dağılımı ile dünyadaki gelir paylaşımının gösterildiği Tablo 1.3 incelendiğinde; gelişmiş ülkelerin dünya nüfusu içindeki payının %20’den %16’ya düşmesine rağmen, 1970 yılında %68 olan dünya

¹⁶¹ Petras ve Veltmeyer, **a.g.e.**, s. 103, 105.

gelirinden aldıkları payın, 2000 yılında %81'e yükseldiği görülmektedir. Diğer taraftan, gelişmiş ülkeler dışında kalan ülkelerin ise dünya nüfusundaki payı %80'den, %84'e çıkmıştır, fakat dünya gelirinden aldıkları pay 1970 yılında %32 iken 2000 yılında %19'a düşmüştür.¹⁶² Millet ve Toussaint'e göre ise 2006 yılında 6,5 milyar olan dünya nüfusunun içinde gelişmiş ülkelerin payı %16 olarak kalmış, ancak dünya gelirinden aldıkları pay %76'ya düşmüştür. Orta ve Doğu Avrupa ile Türkiye'nin dünya nüfusunun içindeki payı ise %7'dir ve dünya gelirinden aldıkları pay ise %5'tir. Bu iki grup dışında kalan ülkeler ise 2006 yılında dünya nüfusunun %77'sini oluşturmaktadır, ancak dünya gelirinden aldıkları pay sadece %19'dur. 2005 yılında dünyada 1,4 milyar insan günde 1,25 dolardan daha az bir parayla yaşamaya çalışmaktadır.¹⁶³

Tablo 1.4: Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYİH: 1970-2002
(1995 Sabit Dolar Bazında ve Milyar Dolar Cinsinden)

						Yıllık Büyüme Oranı (Yüzde Olarak)	
	1970	1980	1990	2000	2002	1970-1980	1980-2002
Gelişmiş Ülkeler	10.473	18.808	23.989	26.201	25.672	5,6	11,8
Gelişmiş Ülkeler Dışındaki Ülkeler	1.248	1.690	1.356	1.160	1.100	3,1	-2,1
Gelişmiş Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYİH'nın Gelişmiş Ülkeler Dışındaki Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYİH'ya Oranı	8,4	10,7	17,7	22,6	23,3	2,4	3,9
Gelişmiş Ülkelerin Toplam Nüfusu (milyon)*	718	778	827	833	845	0,4	0,8
Gelişmiş Ülkeler Dışındaki Ülkelerin Toplam Nüfusu (milyon)	2.810	3.466	4.213	4.288	4.431	1,2	2,1

Kaynak: Alan Freeman, "Ulusların Eşitsizliği", **Küreselleşmenin Krizi**, Der. Alan Freeman ve Boris Kagarlitsky, Çev. İbrahim Yıldız ve Bahar Kara, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 64.

*Toplam nüfus, dünyanın toplam nüfusundan azdır, çünkü kullanılabilir veri eksikliği nedeniyle bazı ülkeler toplama dâhil edilmemiştir.

¹⁶² Alan Freeman, "Ulusların Eşitsizliği", **Küreselleşmenin Krizi**, Der. Alan Freeman ve Boris Kagarlitsky, Çev. İbrahim Yıldız ve Bahar Kara, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 62.

¹⁶³ Damien Millet ve Eric Toussaint, "Figures Relating to The Debt For 2009", **Committee For The Abolition of Third World Debt**, 2009, p. 1, (Çevrimiçi) http://www.cadtm.org/IMG/pdf/DEF_Figures_relating_to_the_Debt_Vademecum_2009_FEB_2009.pdf, 12 Kasım 2009.

Ayrıca 1980 yılında, gelişmiş ülkelerin gelirleri, nüfuslarına oranla, gelişmekte olan ülkelerdeki gelirin 10,7 katıyken, bu oran 2002 yılında 23,3 katına çıkmıştır. Görüldüğü üzere küreselleşme sürecinde, gelişmiş ülkeler ile diğer ülkeler arasındaki eşitsizlik ikiye katlanmıştır. Yıllık büyüme oranlarına bakıldığında ise gelişmiş ülkelerin 1980-2002 yılları arasındaki %11,8’lik büyüme oranı ile dünyanın geriye kalan kısmının aynı yıllar arasındaki %2,1’lik küçülme oranı bu kutuplaşmanın sebebini ortaya koymaktadır. 1980 yılında gelişmiş ülkede 18.088 dolar olan kişi başına düşen GSYİH, 2000 yılında 26.201 dolara çıkmıştır. Gelişmiş ülkeler dışındaki ülkelerde ise 1980 yılında 1.690 dolardan 1.160 dolara gerilemiştir (Bkz Tablo 1.4).¹⁶⁴

Anwar Shaikh, günümüzde yaşadığımız dünyayı “*büyük bir refaha yaygın bir yoksulluğun eşlik ettiği bir dünya*” olarak tanımlamakta ve yoksul ülkelerde son derece az olan kişi başına düşen GSYİH düzeyinin bile yanıltıcı olduğunu belirtmektedir. Çünkü, küreselleşme süreciyle birlikte ülkelerin kendi içlerinde de artan gelir eşitsizliklerinin sonucunda, söz konusu ülkelerin yoksullarının zaten düşük düzeyde olan ortalama kişi başına düşen GSYİH’den çok daha az bir gelirle geçinmeye çalıştıklarına dikkat çekmektedir.¹⁶⁵

Küreselleşmenin, bizlere takdim edilme şekline bakıldığında, küreselleşme sürecinin tüm ülkelerin (tarafaların) kendi rızaları ve tercihleriyle bir araya geldikleri bir süreç olarak yorumlatılmak istendiği görülmektedir. Bunun yerine, küreselleşmeyi, merkez ve hâkim sermayenin tüm dünyayı kaplaması, merkezin çevreye yayılması hareketi olarak tanımlayabiliriz. Küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla zenginler daha zengin, yoksullar ise daha yoksul olmaktadır. Tüm bu gelişmeler, Myrdal’ın kutuplaşma teorisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Freeman, **a.g.m.**, s. 63-64.

¹⁶⁵ Anwar Shaikh, “Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 76.

¹⁶⁶ Önder ve Diğerleri, **a.g.m.**, s. 47.

Sermayenin küreselleşmesi, dünyayı daha adaletsiz bir yer haline getirmiştir. Kagarlitsky, “Serbest piyasaların türdeşleşmeye yol açacağı savı bir mittten ibarettir. Piyasalar, gerçekte sosyal sınıflar, ülkeler ve bölgeler arasında kutuplaşma yaratmaktadır.” demektedir.¹⁶⁷

Yeldan da neo-liberal küreselleşme sürecinde, dünya çapında kapitalizmin eşitsiz gelişme yasalarının devam ettiğine dikkat çekmektedir.¹⁶⁸

“(…) “Reform çağı” diye adlandırılan (biz “**yapısal uyarılama**” sözcüğünü daha uygun bulmaktayız) 1980 sonrasında yalın gerçeği, dünya ölçeğinde kutuplaşma, eşitsizliğin ve sosyal dışlanışlığın artması olmuştur. (....)”

Küreselleşme ile hedeflenen, merkez sermayenin istekleri doğrultusunda belirlenecek ve uygulanacak ekonomi politikalarının aracılığıyla dünya ekonomisinin merkez sermaye lehine şekillendirilmesidir. Dünya piyasasında malların, hizmetlerin ve sermayenin hareketinin herhangi bir sınırlama ile karşılaşmaksızın serbestçe gerçekleşmesi hedeflenmektedir. Ancak, bu hareket serbestliğinin vasıfsız emek için geçerli olmadığı, bir diğer ifadeyle vasıfsız emeğin akışkanlığının yasaklandığı da dikkatlerden kaçmamalıdır.¹⁶⁹

Ülkeler arasında ve ülkelerin kendi içinde yaşanan gelir bölüşümü adaletsizlikleri, yoksul ülkelerin yaşadıkları finansal krizler ve yoksul ülkelerin büyüme hızlarının düşüklüğü küreselleşmenin sebep olduğu sorunların birkaçıdır. Merkez ülkelerin sermayesinin lehine oluşturulan politikalar, özellikle çevre ülkelerde büyük sorunlara yol açmaktadır. Bu yaşanan sorunlar, küreselleşmenin vaat ettiği güzelliklerin pek gerçekçi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Neo-liberal politikaların hayallere dayalı olarak pazarlanması stratejisi, günümüzde yaşanan gerçeklikler karşısında etkisini yitirmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Freeman ve Kagarlitsky, **a.g.m.**, s. 17.

¹⁶⁸ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 165-166.

¹⁶⁹ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 172-173.

¹⁷⁰ Kazgan (2000a), **a.g.e.**, s. 175.

Uras ise neo-liberal ideolojinin, küreselleşme sürecinde yaşanan gerçeklikler karşısındaki yıpranışını şu sözlerle ifade etmektedir:¹⁷¹

“(...) 1990’ların başındaki, küreselleşme sürecinin dünyaya barış ve adalet getireceği konusundaki iyimser yaklaşımın hızla yerini, ihtiyatlı yaklaşımlara bırakmasını hatırlayalım. (...) Bu biçimiyle küreselleşme; (...) sadece riski eşitlemektedir. Ve hangi dinden, dilden, sınıftan ve ırktan olursa olsun herkes, yaşamsal tehditler bakımından eşitlenmiş gözükmektedir.”

Sonuç olarak, neo-liberal küreselleşme sürecinde şimdiye kadar yaşanan gelişmelerin, Myrdal’ın ünlü kutuplaşma teorisini doğruladığı söylenebilir. Süreç içerisinde teknoloji yoğun işletmeler, vasıflı emek vb. olumluluklar merkeze doğru yönelirken; işsizlik, teknoloji yoğunluğu nispeten düşük olan işletmeler vb. olumsuzluklar ise çevreye doğru yönelmiştir. Neo-liberal küreselleşme sürecinde, hem ülkeler arasındaki, hem de ülkelerin kendi içindeki gelir dağılımında ciddi eşitsizlikler ortaya çıkmıştır.

1.7. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ TEMEL NEO-LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARI

Kapitalizmin, 1970’li yılların başından itibaren iyice kendisini hissettiren yapısal krizini aşabilmesi, bir diğer ifadeyle düşen kâr hadleri sorununun çözülebilmesi için, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çeşitli politikalar uygulamaya sokulmuştur. Neo-liberal ekonomi politikaları olarak adlandırılan bu politikaların temelini oluşturan *özelleştirme, deregülasyon (kuralsızlaştırma), dış ticaretin serbestleştirilmesi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi (doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları)* uygulamaları ilerleyen sayfalarda incelenecektir.

¹⁷¹ Uras, **a.g.e.**, s. 22.

Ancak bu aşamada, “*Washington Uzlaşması*” (Washington Consensus) kavramına da değinmek gerekmektedir. Neo-liberal politikaların öncelikle IMF, Dünya Bankası ve Amerikan Hazine Dairesi tarafından Washington’dan yönlendiriliyor oluşu dikkat çekicidir. Nitekim bu süreç, John Williamson’un da dikkatini çekmiş ve söz konusu üç kurum tarafından belirlenen politika demeti, 1989 yılında Williamson tarafından “*Washington Uzlaşması*” olarak adlandırılmıştır.¹⁷² Stiglitz de Washington Uzlaşmasını; IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi arasında gerçekleştirilen, ekonomik kalkınma ve ekonomik istikrara farklı bir bakış getiren bir anlaşma olarak tanımlamış; ve söz konusu uzlaşmanın “mantra”sının¹⁷³ “serbest piyasa” olduğunu vurgulamıştır.¹⁷⁴

Washington Uzlaşması’nın politika önerileri aşağıda sıralanmış olan on maddeden oluşmaktadır:¹⁷⁵

- (1) **Mali Disiplin:** Bütçe açıklarının azaltılması;
- (2) **Kamu Harcamaları Öncelikleri:** Kamu harcamalarının siyaseten hassas alanlardan (ekonomik getirisi düşük olan idari, askeri, gelişigüzel sübvansiyonlardan), ihmal edilmiş alanlara (ekonomik getirisi yüksek ve gelir dağılımını iyileştirme potansiyeli olan temel sağlık, temel eğitim ve altyapı vb.) doğru yeniden yönlendirilmesi, bir diğer ifadeyle kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması;
- (3) **Vergi Reformu:** Vergi tabanının genişletilmesi ve marjinal vergi oranlarının azaltılması;
- (4) **Finansal Serbestleştirme:** Faiz oranlarının serbestleştirilmesi, bir diğer ifadeyle faiz oranlarının piyasada belirlenmesi;
- (5) **Döviz Kuru:** İhracatı özendiren rekabetçi bir döviz kurunun olması;

¹⁷² Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 163.

¹⁷³ *Mantra*: Hinduizmde dua ya da meditasyon sırasında tekrarlanan kutsal söz.

¹⁷⁴ Joseph E. Stiglitz, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, Çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, 1. Basım, İstanbul, Plan B Yayıncılık, 2002, s. 37.

¹⁷⁵ John Williamson, “The Washington Consensus Revisited”, **Economic and Social Development Into The XXI Century**, Ed. Louis Emmerij, 1. Edition, Washington, Inter-American Development Bank, 1997, pp. 60-61.

- (6) Ticaretin Serbestleştirilmesi:** Nicel ticaret kısıtlamalarından (tarife dışı engellerden) hızlı bir şekilde tarifelere geçilmesi ve bu tarifelerin ise kademeli olarak çok düşük bir düzeye çekilmesi;
- (7) Doğrudan Yabancı Yatırım:** Yabancı şirketlerin ülkeye girişinin önündeki engellerin kaldırılması; yabancı ve yerli şirketlerin eşit koşullarda rekabet etmesine izin verilmesi;
- (8) Özelleştirme:** Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi;
- (9) Deregülasyon (Kuralsızlaştırma):** Hükümetler tarafından yeni şirketlerin piyasa girişlerini engelleyen ve rekabeti kısıtlayan düzenlemelerin kaldırılması;
- (10) Mülkiyet Hakları:** Kanuni sisteminin mülkiyet haklarını koruması.

Yeldan, Washington Uzlaşması'na ilişkin görüşlerini ise şu sözlerle ifade etmektedir:¹⁷⁶

“Washington mutabakatı, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, piyasanın kâr güdüsüne dayalı ticaret mantığının biricik amaç haline dönüştürüldüğü bir toplumsal sistemi amaçlamaktadır. Mal ticaretinin serbestleştirilmesi; finansal sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması; kamu açıklarının kapatılması; devletin ekonomik ve sosyal hayattaki rolünün küçültülmesi; özelleştirmeler; her alanda kuralsızlaştırma ve serbestleştirmeler bu politika demetinin ana unsurları oldular. (...)”

Balseven ve Önder de, Washington Uzlaşması'nı küreselleşme politikalarının genel kuralları olarak tanımlamış; Washington Uzlaşması altında kararlaştırılmış olan ve piyasa kurallarınca merkezden çevreye yayılan yeni sömürgeciliğin, ülke ekonomileri üzerinde her bir ülkenin altyapısına ve ekonomik gelişmişlik seviyesine

¹⁷⁶ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 163.

göre çeşitli düzeylerde olumsuz etkilerinin olduğuna dikkat çekmiştir. Balseven ve Önder, neo-liberal politikaları ise kısaca şu şekilde tanımlamaktadır:¹⁷⁷

“Neo-liberal politikalar, kapitalizmin küreselleşmesi olarak anılan süreçte, karar merkezlerinin gelişmiş ekonomilerde yoğunlaştığı, buna karşın sömürü ağlarının, Washington Uzlaşması ile açıklanmış olan piyasa kuralları ile tüm dünya üzerinden yürütüldüğü sistemde uygulanan araçların genel adıdır.”

1.7.1. Özelleştirme

Özelleştirme, neo-liberal ekonomi politikaları içerisinde en başta gelen politikalardan birisidir. Özelleştirme programı, neo-liberalizmin temel inanışlarından olan piyasanın devlet karşısında, özel mülkiyetin ise kamu ve toplumsal mülkiyet karşısında daha üstün olduğu görüşüne dayanmaktadır. Özelleştirme iki biçimde yapılmaktadır; kamu mülkiyetindeki varlıkların özel sektöre satılması veya özel sektörün kamu sektörüne mal ve hizmet temin etmesi (kamusal hizmetlerin özel sektör tarafından sağlanması) şeklinde olmaktadır.¹⁷⁸ Falay ise, özelleştirmeyi “kamu mülkiyetinde bulunan bazı üretim araçlarının ve mal ve hizmet üretim yetkisinin kısmen veya tümüyle özel kesime devri”¹⁷⁹ olarak tanımlamaktadır.

Özelleştirmeler, “dar anlamda özelleştirme” ve “geniş anlamda özelleştirme” olarak tanımlanmaktadır. Dar anlamda özelleştirmenin tanımı, kamu mülkiyetinde olan ekonomik kuruluşların (kamu iktisadi teşebbüslerinin) mülkiyet ve yönetimlerinin özel sektöre devredilmesi, bir diğer ifadeyle kısmen veya tamamen özel sektöre satılmasıdır. Bu noktada özelleştirme için gerekli şart, kamu iktisadi teşebbüslerinin sermayesinin en az %51’inin özel sektöre devridir. Böylelikle

¹⁷⁷ Hale Balseven ve İzzettin Önder, “Türkiye’de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 107, 123-124.

¹⁷⁸ Philip Arestis ve Malcolm Sawyer, “İngiltere’nin Neoliberal Deneyimi”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 326.

¹⁷⁹ Nihat Falay, “Özelleştirme ve Yerel Yönetimler Üzerine”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları: Prof.Dr. Sevim Görgün’e Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, Sayı No: 38, 1998, s. 60.

mülkiyetin %50'sinden fazlasına sahip olan özel sektöre, yönetim de devredilmiş olmaktadır. Geniş anlamda özelleştirmenin tanımı ise, serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek üzere, genel ekonomi içinde devletin ekonomik faaliyetlerinin en aza indirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması hedefiyle kamu sektörünün denetiminde bulunan ekonomik kuruluşların özel sektöre devredilmesidir. Bir diğer ifadeyle, söz konusu hedefe yönelik olarak yapılan düzenleme ve uygulamalar geniş anlamda özelleştirme olarak değerlendirilmektedir.¹⁸⁰

Harvey ise özelleştirmeleri, “*el koyarak birikim*”in (*mülksüzleştirme yoluyla birikim*) ulaştığı son nokta olarak değerlendirmektedir. El koyarak birikimin işlevini ise, işgücü de dahil olmak üzere bir dizi varlığın düşük veya bazen sıfır maliyetle sermaye birikiminin hizmetine sunulması olarak tanımlanmaktadır. Devletin elinde bulunan varlıkların veya ortak mülkiyete konu değerlerin piyasaya sürülmesi, sermaye açısından yeni yatırım ve spekülasyon etkinlik alanları yaratmaktadır ve bu yeni kârlı alanlar sermayenin aşırı birikim sorununu belirli bir süre boyunca çözmüş gözükmektedir. Harvey, Güney Afrika, Arjantin ve Meksika’da gerçekleşen bazı özelleştirme uygulamalarını “*el koyarak birikim*” sürecinin örnekleri olarak sunmaktadır.¹⁸¹

Özelleştirmeler yoluyla, yukarıda da değinildiği üzere, kamu mülkiyetinde olup da kâra yönelik üretimin dışında kalan alanların kapitalist sermaye birikiminin hizmetine açılması amaçlanmaktadır.¹⁸² Özel sektörün ne kadar verimli ve kârlı olduğu, buna karşılık kamu sektörünün ise ne kadar verimsiz olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Buradaki amaç, özelleştirmelere olan toplumsal desteği arttırmak, bir diğer ifadeyle özelleştirmeleri meşrulaştırmaktır.

Friedman ve izleyicileri, devlet işletmelerinin verimsizliğini, bu işletmelerin piyasa sınavından geçmemelerine bağlamaktadır. Burada piyasa sınavı kavramıyla anlatılmak istenen, kamu iktisadi kuruluşlarının özel sektör gibi “kâr

¹⁸⁰ Rıdvan Karlık: **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, 10. Basım, İstanbul, Beta Yayınevi, 2005, s. 306-307.

¹⁸¹ Harvey, **a.g.e.**, s. 124, 130-133.

¹⁸² Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 67.

maksimizasyonu”nu hedeflememeleridir. İşte piyasa sınavından geçmeyen bu işletmelerin hem yüksek maliyetle çalıştıkları, hem de mal ve hizmetlerini yüksek fiyattan sattıkları iddia edilmektedir.¹⁸³

Önder ise, özelleştirmelerin nedeninin kamu kesiminin verimsizliği olmadığını, esas sorunun sermayeden kaynaklandığını ve özelleştirme yönündeki dayatmaların sermaye tarafından yapıldığını vurgulamaktadır. Ayrıca “tarihin bir aşamasında kamulaştırma politikasını dayatmış olan sermaye, niçin şimdilerde de özelleştirme politikasını dayatmaktadır?” sorusunun sorulmasının ise büyük önem arz ettiğini; bu sorunun yanıtının da, yukarıda da değinildiği üzere, özelleştirmelerin, kriz içinde olan sermayenin kendisine yönelik yeni faaliyet ve kâr alanları açmasının aracı olduğunu; özelleştirmeler sayesinde sermayenin hem krizi aşmasının, hem de siyasal ve toplumsal kararlarda daha güçlü konumda bulunmasının hedeflendiğini ifade etmektedir. Özelleştirmeler sonucunda kamu tekelleri, özel tekellere dönüştürülmekte ve kamu yararı göz ardı edilmektedir.¹⁸⁴

Özelleştirme uygulamalarının, zenginliğin yaygınlaştırılması amacına da hizmet edeceği sıkça ileri sürülmektedir. Bu nedenle, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesinde pay senetlerinin belirli bir kısmının çalışanlara verilmesi, halka arz gibi yöntemler de uygulanmaktadır. Fakat *halka arz* yöntemiyle özelleştirmenin daha güç olması ve istenilen geliri sağlamaktan uzak olması nedeniyle; özelleştirmelerin büyük çoğunluğu *blok satış* yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Blok satış yönteminde ise özelleştirilecek olan iktisadi kuruluşun hisseleri bir bütün olarak belirli bir sermaye grubuna devredilmektedir. Bu yüzden, günümüzde gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının zenginliğin tabana yayılması gibi bir amaca hizmet ettikleri söylenemez. Zaten Türkiye’nin de dahil olduğu birçok ülkede özelleştirmeler, ağırlıklı olarak blok satış yöntemi ile gerçekleştirilmekte ve bunun sonucunda ise kamunun zenginlikleri belirli bir sermaye grubuna devredilmektedir. Bir diğer ifadeyle, günümüzde gerçekleştirilen özelleştirmeler ekonomik zenginliğin

¹⁸³ Köymen, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁸⁴ İzzettin Önder, “Tüpraş İçin Yurttaş Hareketi”, Mayıs 2006, (Çevrimiçi) http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/OnderMay06.pdf, 16 Ocak 2008.

yayılmasını değil, tam aksine söz konusu zenginliğin belirli ellerde yoğunlaşmasını sağlamaktadır.¹⁸⁵

Birçok neo-liberal politikanın uygulanmasında öncülük eden Margaret Thatcher, özelleştirme politikası konusunda da ilkleri gerçekleştirmiştir. İngiltere’de 1979 yılının Mayıs ayında, Margaret Thatcher’ın başkanı olduğu Muhafazakâr Parti’nin seçimleri kazanması sonucunda neo-liberal politikalar İngiltere’de yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. 1984 yılında telekomünikasyon alanında British Telecom’un özelleştirilmesiyle başlayan özelleştirme kampanyası; gaz, elektrik, su ve demiryollarının satışlarıyla devam etmiştir. Özelleştirmeler sonucunda, devletin sanayiye müdahalesinin geriletilmesi, kamu varlıklarının satılmasıyla birlikte kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG) azaltılması ve sendikaların kamu kesimi ücret görüşmelerinde güç kaybetmesinin sağlanması da amaçlanmıştır. İngiltere’deki özelleştirmelerin istihdam üzerindeki etkileri ise son derece çarpıcıdır: kamu kuruluşları istihdamı 1981 yılında 1.867.000’dir; ancak bu rakam 1991 yılında 599.000’e ve 2002 yılında ise 379.000’e gerilemiştir.¹⁸⁶

Ancak, elektrik ve telekomünikasyon gibi “*doğal tekel*” niteliğinden dolayı devlet mülkiyeti ve işletmeciliğinde bulunan alanların özelleştirilmesi sonucunda, özel sektörün bu alanlarda azami kâr hedefine ulaşmak için üretimi kısmak ve fiyatları yükseltmek gibi bir stratejiyi benimsemesi durumunda, bu durumun söz konusu hizmetleri kullanan toplumun zararına olacağı açıktır.¹⁸⁷

Köymen, kamu işletmeleri ile özel sektör işletmeleri arasında “kârlılık” yönünden bir karşılaştırma yapılmasının anlamsız olduğunu ifade etmektedir. Kamu işletmelerinin, kamusal fayda ve maliyetleri de hesaba katma zorunluluğu olduğunu ve bu kamusal fayda ve maliyetlerin özel sektörün kâr-maliyet hesaplarından farklı olduğunu vurgulamaktadır. Özelleştirme gerekçelerinin en başında gelen kamu işletmelerinin zarar etmesi durumunun, bu işletmelerin toplumun yararına

¹⁸⁵ Koray, **a.g.e.**, s. 300-301.

¹⁸⁶ Arestis ve Sawyer, **a.g.m.**, s. 325-327.

¹⁸⁷ Köymen, **a.g.e.**, s. 50.

çalışmadığını göstermeyeceğini ve yine bu işletmelerin satılmaları ya da kapatılmalarının gerekçesi olamayacağı üzerinde durmaktadır. Demiryolları, elektrik, telekomünikasyon vb. alanlarda devletin, özel sektöre kıyasla daha düşük bir fiyat tarifesini uygulaması hem toplumun, hem de sanayinin yararına olmaktadır.¹⁸⁸ Zaten, doğal tekel konumunda olan bir kamu işletmesinde üretimde esas olan ilke, kısa dönemde tekelleci kârlar yaratılması değil, *kamusal fayda* ilkesine göre üretim yapılmasıdır.¹⁸⁹

Gelişmekte olan ülkelere, özellikle de Meksika, Arjantin gibi *yükselen piyasalara (emerging markets)* özelleştirme sürecini hızlandırmaları ısrarla dayatılmaktadır. Bu süreçte de özelleştirmeleri tüm gücüyle destekleyen IMF ve Dünya Bankası'nın rolü büyüktür. Özelleştirmeler, artık yapısal uyum reçetelerinin değişmez bir bileşeni olmuştur.¹⁹⁰

Özelleştirme tartışmalarında, zarar ettiği, verimsiz çalıştığı iddia edilen kamu işletmeleri özellikle örnek gösterilmektedir. Bu örnekler neden özelleştirme yapılması gerektiğinin dayanağını oluşturmaktadır. Ancak gerçekleştirilen özelleştirmeler incelendiğinde, söz konusu zarar eden kamu işletmelerinden, ülkenin belli başlı kâr eden büyük kamu işletmelerinin (özellikle de doğal tekel niteliğinde olanların) özelleştirme sürecine ısrarla dahil edildiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu kamu işletmelerinin özelleştirme bedelleri ise, işletmelerin sahip olduğu gerçek değerlerinin genellikle çok daha altında saptanmaktadır.

Özelleştirme sürecine ilişkin ülkemizden çarpıcı bir örnek olarak Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi'ni (TÜPRAŞ) ele alabiliriz. Orta Doğu ve Orta Avrupa'nın en büyük, Avrupa'nın ise yedinci büyük rafineri şirketi olan TÜPRAŞ'ın özelleştirilmesi Türkiye'nin gündeminde uzunca bir süre yer almıştır. TÜPRAŞ'ın 2004 yılına ait toplam satış hâsılatı 16,1 milyar dolar, yine aynı yıla ait net kârı ise 494 milyon dolardır. Aynı yıl içerisinde Türkiye ekonomisine 8,2 milyar dolarlık net

¹⁸⁸ Köymen, **a.g.e.**, s. 50-51.

¹⁸⁹ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 287.

¹⁹⁰ Wayne Ellwood, **Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu**, Çev. Betül Dilan Genç, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s. 56.

katma değer yaratmıştır. Ulusal ekonomide yaratılan katma değer yaklaşık olarak %3,5'ini karşılayan, stratejik öneme sahip olan ve ülkenin petro-kimya sektöründe ise tekel konumunda bulunan TÜPRAŞ, başlangıçta 1,30 milyar dolara özelleştirilmiş, fakat ilgili sendikanın yürüttüğü hukuk mücadelesi sonrasında satış durdurulmuştur. Ancak, 2005 yılının Eylül ayında TÜPRAŞ, bu sefer 4,14 milyar dolar karşılığında özelleştirilmiştir. Bir diğer ifadeyle bir kamu tekele, özel bir tekele dönüştürülmüştür. Petrol-İş Sendikası'nın verilerine göre ise, TÜPRAŞ'ın sadece yeniden rafineri kurmasının maliyeti 8 milyar dolardan fazladır.¹⁹¹

Bu özelleştirmede, işletmenin satış fiyatı sermayedar açısından sabit sermaye yatırımıdır. Devlet, özelleştirme yoluyla kamu mülkiyetinde olan sabit sermayesini özel sektöre piyasa fiyatının altında satmaktadır ve bu yolla, özel sektörün kârlılığının yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda özelleştirmelerin ücretler üzerindeki etkileri de incelenmelidir; özelleştirme sonrasında, özelleştirilen kamu işletmesindeki işçilerin bir kısmının (veya tamamının) işten çıkarılması sonucunda işçi sendikalarının gücü kırılmış, özel işletmenin istihdam maliyeti azaltılmış ve rekabet gücü arttırılmış olmaktadır.¹⁹²

Yeldan, Türkiye'de yaşanan özelleştirme sürecine benzer süreçlerin diğer çevre ülkelerde de yaşandığına dikkat çekmektedir ve Türkiye'deki özelleştirmeleri şu şekilde eleştirmektedir:¹⁹³

“Özelleştirme işlemleri Türkiye'de (...) sermaye yetersizliği içinde kıvranan yerli burjuvazinin, uluslararası sermaye çevreleri ile giriştiği çıkar birliği aracılığıyla, kamu kaynaklarına yok pahasına el konulması sürecini dile getirmektedir. Tüpraş, Erdemir, Türk Telekom, Türk Havayolları... katma değer üreten ve kârlılığı yüksek olan bu şirketler listesi, yerli ve yabancı sermayenin iştahını kabartmakta ve Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu borç batağı bahane edilerek, “yapısal reformlar” söylemi altında, kamu kaynakları özel sermaye çevrelerine aktarılacak birer rant olanağı olarak görülmektedir.”

¹⁹¹ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 284-285, 287.

¹⁹² Tonak, **a.g.e.**, s. 47-48.

¹⁹³ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 286.

Özelleştirmeler yoluyla devletin malvarlıklarının satılmasının, kamunun borçlarının sürdürülebilmesi, borçların ödenebilmesi için kaynak oluşturacağı görüşü de IMF ve Dünya Bankası tarafından vurgulanmaktadır. Uluslararası sermaye, yerli sermaye ile işbirliğine girerek özelleştirme ihalelerini kazanmaktadır. Kamu işletmesinin satışı sonucunda ülkeye giren dövizin büyük bir kısmı borç ödemelerine, geri kalan kısmı ise ithalat artışına gitmektedir.¹⁹⁴

Roy; özelleştirmeyi, arasında doğal kaynakların da bulunduğu üretken kamu varlıklarının devletten özel sektöre geçmesi olarak tanımlamaktadır. Su, hava ve toprak gibi doğal kaynakların ise toplum tarafından devlete emanet edilmiş varlıklar olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden de toplum tarafından devlete emanet edilmiş olan söz konusu varlıkların bile yağmalanması ve özel şirketlere satılması tarihte eş görülmemiş bir el koyma sürecidir. Roy, insanın hayatta kalması için vazgeçilmez önemde olan suyun özelleştirilmesinin; suyun metalaştırılmasının ve sadece suyun piyasa fiyatını ödeyenlerin suyu kullanabileceğinin söylenmesinin neden olacağı büyük problemlere dikkat çekmektedir.¹⁹⁵

Sonuç olarak, özelleştirme politikalarıyla amaçlanan kamu sektörünün ekonomi içindeki payının azaltılması, kamu sektörünün elindeki alanların özel sektör için yeni pazarlara, yeni kâr alanlarına dönüşmesi ve yüksek işçi ücretlerinin baş sorumlusu olarak gösterilen işçi sendikalarının etkisizleştirilmesidir.

1.7.2. Deregölasyon (Kuralsızlaştırma)

Neo-liberalizmin temel kavramlarından biri özelleştirme ise, bir diğeri de deregölasyon (kuralsızlaştırma)'dur. Deregölasyonlar yoluyla, devletin, sermayenin önündeki engelleri, kısıtlamaları kaldırması amaçlanmaktadır. Bireyler, firmalar, bölgeler ve ülkeler arasındaki rekabete büyük önem veren ve bunu temel bir erdem olarak niteleyen neo-liberalizme göre, deregölasyonlar yoluyla düzenlemelerin en

¹⁹⁴ Köymen, **a.g.e.**, s. 187.

¹⁹⁵ Arundhati Roy, **Power Politics**, 2. Edition, Cambridge, South End Press, 2001, pp. 43-44.

aza indirilmesi, piyasada rekabeti canlandıracak ve bu sayede piyasanın daha etkin çalışması sağlanacaktır; fiyatlar ve ücretler aşağı düzeylere çekilecektir.¹⁹⁶

IMF-Dünya Bankası-DTÖ başta olmak üzere deregülasyonlar birçok uluslararası finansal kuruluş tarafından şart koşulmaktadır. Özelleştirmeler ve deregülasyonlar sayesinde bürokratik işlemlerin azalacağı, etkinliğin ve üretkenliğin artacağı, bu sayede kalitenin yükselip, maliyetlerin düşeceği belirtilmektedir. Toplumun ise bu gelişmeler sonucunda mal ve hizmetlerin fiyatlarının düşmesinden, ayrıca vergi yüklerinin azaltılmasından faydalanacağı ifade edilmektedir. Ancak bu politikaların yol açtığı işsizlik, ücret düşüşleri, tekelci fiyat uygulamaları gibi sorunlar ise özellikle gündem dışı tutulmaktadır; artık *yasaların toplumu ve doğayı, sermayenin saldırısından koruma kabiliyeti iyice azalmıştır*.¹⁹⁷

Kapitalizmin yaşadığı “Altın Çağ”dan sonra, 1970’li yıllarda yaşanan stagflasyon sonucunda yükselen neo-liberalizm, krizin sorumlusu olarak Keynesçi politikaları ilan etmiştir. Yükselen askerî harcamalar nedeniyle para basılması, petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle enerji fiyatlarının yükselmesi ve tekelci-oligopolistik bir yapı sergileyen sanayinin kâr hadlerini korumak için üretimi kısıarak fiyatları yüksek tutmaya çalışması enflasyona neden olmuştur. Ayrıca üretimin kısılması sonucunda işsizlik ortaya çıkmıştır. İdeolojik hâkimiyet kuran neo-liberalizm, ulusal ve uluslararası ekonomiyi düzenlemekte olan kuralların kaldırılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bir diğer ifadeyle, *artık kuralsızlık, sermayenin küreselleşmesi sürecinin kuralı haline gelmektedir*.¹⁹⁸

Neo-liberalizm, hem *emek piyasalarının deregülasyonunu*, hem de *finansal piyasaların deregülasyonunu* şart koşturmaktadır. *Emek piyasalarının deregülasyonu*yla, Kapitalizmin Altın Çağı süresince, işçilerin yoğun mücadeleler sonucunda elde ettikleri önemli sosyal hakların ellerinden alınmasına çalışılmaktadır. Örneğin, işçilerin sendikal haklarının kısıtlanması, işverene hem işe alma hem de

¹⁹⁶ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 70-71.

¹⁹⁷ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 70-71.

¹⁹⁸ Köymen, **a.g.e.**, s. 186.

işten çıkarma süreçlerinde büyük kolaylıkların sağlanması yoluyla istihdam güvencesinin azaltılması, çalışma saatleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, işyerinin güvenliği ve işçi sağlığıyla ilgili standartların aşağı çekilmesi, reel ücretlerin baskılanması yaygın uygulamalar haline gelmektedir. Emek piyasalarındaki bu kuralsızlaştırmaların sonucunda gelir ve servet dağılımı eşitsizliği artış göstermektedir. *Finansal piyasaların deregülasyonunda* ise bankaların ve şirketlerin yurtdışından istedikleri gibi borçlanmaları sağlanmaktadır ve devletin denetimi olmadan yurtdışına yatırım yapma serbestliği tanınmaktadır. Ancak iletişim teknolojisinin gelişmişliği sayesinde, dünya çapında hareket hızı iyice artan sermaye üzerindeki, sermaye kontrollerinin kaldırılması özellikle yükselen piyasalar için büyük finansal riskler yaratmaktadır.¹⁹⁹

Finansal piyasaların tamamen kuralsızlaştırılması sonucunda bankaların, şirketlerin ve büyük finansal kuruluşların borsalarda spekülasyon yapmaları mümkün olmaktadır. Borsa kazançları üzerindeki vergiler düşürülmekte, Merkez Bankalarının denetimi kaldırılmakta, gelişmiş iletişim teknolojisi sayesinde finans sermaye diğer ülkelerin borsalarına rahatlıkla girip, çıkabilmektedir. Artık sermaye için, hiçbir kısıtlamaya tabii olmadan borsalar arasındaki faiz-kur farklarından yararlanarak büyük kazançlar sağlamanın yolu açılmıştır. Tüm bu sürecin adı ise dünya ekonomisinin ve para piyasalarının küreselleşmesi olarak konulmuştur.²⁰⁰

Sonuç olarak, deregülasyon kavramı, devletin ekonomiye etkin bir biçimde müdahale etmesini ve ekonomide düzenlemeler yapmasını öngören regülasyon kavramına karşı geliştirilmiştir. Deregülasyon politikasıyla amaçlanan, piyasa mekanizmasının işleyişinin ve sermayenin önünde engel oluşturan her türlü kısıtlamanın ve düzenlemenin ortadan kaldırılmasıdır.

¹⁹⁹ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 71-72, 226.

²⁰⁰ Köymen, **a.g.e.**, s. 186-187.

1.7.3. Dış Ticaretin Serbestleştirilmesi

Dış ticaretin serbestleştirilmesi, neo-liberal politikalar içerisinde önemli bir yere sahiptir ve gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilen başlıca politikalardan birisidir. Neo-liberalizm, dış ticaretin serbestleşmesi sayesinde işsizliğin ve ücret eşitsizliklerinin azalacağını, ekonomik büyümenin artacağını, dolayısıyla küresel refahın yükseleceğini varsaymaktadır.²⁰¹ Neo-liberalizmin ticaret teorisi temellerini, bu bölüm içinde incelenen, Ricardo'nun, Hecksher-Ohlin'in ve Samuelson'un dış ticaret kuramlarından almaktadır.

Neo-liberalizmin uluslararası ticaret yaklaşımı, serbest ticaret yoluyla en iyiye ulaşmanın sağlanacağını vurgulamaktadır. Bu görüş ise, bütün ticaret kısıtlamalarının kaldırılması sonucunda (tabii ki çok kısıtlayıcı varsayımlar altında) en etkin kaynak dağılımına ulaşılabileceğini gösteren, ticaretin ülkelerin sahip olduğu üretim faktörlerinin nispi bolluğuna göre belirlenen karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılmasını önermiş olan Hecksher-Ohlin modeli temel alınarak açıklanmaktadır.²⁰²

Neo-liberalizmin, dış ticaretin serbestleştirilmesini desteklemesi; gümrük tarifeleri ve tarife dışı engellerin azaltılması veya kaldırılması yoluyla ticaretin serbestleştirilmesinin, ülkelerin ticaret politikalarının temel noktası olması gerektiğini vurgulaması, bazı önermelere dayanmaktadır. Bu önermeler ana hatlarıyla şu şekilde sıralanmaktadır:²⁰³

- Serbest ticaret, küresel ölçekte en iyi kaynak dağılımına ulaşılmasını sağlamaktadır;
- Serbest ticaret, üretkenlik artışını hızlandırmaktadır ve ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir;
- Serbest ticaret, tüketicinin refahını da azami kılmaktadır;

²⁰¹ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 73, 230.

²⁰² Sonali Deraniyagala, "Uluslararası Ticarete Neoliberalizm: Sağlam Bir İktisat Kuramı mı, Yoksa Bir İman Sorunu mu?", **Neoliberalizm: Muhafız Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 170.

²⁰³ Deraniyagala, **a.g.m.**, s. 169.

-Devletin ticaret politikasına yaptığı müdahaleler çoğunlukla bozucu etkiye sahiptir;

-Serbest ticaret yapan açık rejimli ülkeler, kapalı rejimli ülkelere göre daha hızlı büyümektedir.

Dış ticaretin önündeki sınırlamaların kaldırılması konusunda GATT, daha sonra ise DTÖ yoğun çaba harcamıştır. 1980'lerin başından itibaren ise IMF, çevre ülkelere vereceği desteği, dış ticaretin serbestleştirilmesi koşuluna bağlamıştır. Dünya borç krizinin yaşandığı yıllarda, yoğun borç yükü altında olan çevre ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri, bir diğer ifadeyle iflas etme riski taşıyan uluslararası bankaların ve merkez ülkelerin alacaklarını tahsil edebilmeleri, daha önceki sayfalarda da değinildiği üzere, çevre ülkelerin döviz gelirlerini artırmalarını gerektirmiştir. Bu yüzden, söz konusu çevre ülkeler, IMF ve Dünya Bankası'nın yoğun telkinleriyle ülkenin üretim altyapısının ihracata yönlendirildiği “*ihracata dayalı kalkınma modelini*” benimsemiştir.²⁰⁴

Dış ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde, tüm ülkelere göre tarife ve tarife dışı engelleri azaltmaları beklenmektedir. Ancak, esas baskı çevre ülkelerin üzerindedir. Dış borçlarını ödeyebilmek için ihracatlarını artırmak zorunda olan bu ülkelere, serbest ticarete ve yabancı sermaye akımlarına çok fazla olumlu misyonlar yüklenmektedir. İhracata dayalı kalkınma modelini benimseyen çevre ülkelere dış pazarlar birincil, iç pazar ise ikincil önemdedir. Çevre ülkelerin, küresel pazardaki payını arttırabilmesi için acımasız uluslararası rekabet sürecinde geri kalmaması gerekmektedir. Uluslararası rekabette de geri kalmamanın temel koşulu ise *mal ve hizmetlerin birim maliyetlerini düşürmekten* geçmektedir. Maliyetleri azaltmak için, emek verimliliği artırılırken, istihdam ve reel ücretler düşürülmektedir.²⁰⁵

Kalkınma uzmanı Ha-Joon Chang, çevre ülkelere, merkez ülkeler ve uluslararası kurumlar tarafından “*doğru politika*” ve “*doğru kurum*”u benimsemeleri

²⁰⁴ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 73.

²⁰⁵ Tonak, **a.g.e.**, s. 114.

için büyük baskı uygulandığına dikkat çekmektedir. Benimsetilmeye çalışılan “*doğru politikaların*” genellikle *Washington Uzlaşması* tarafından önerilen daraltıcı makroekonomik politikalar, özelleştirmeler, deregülasyonlar (kuralsızlaştırmalar), uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve uluslararası yatırımın serbestleştirilmesidir. Benimsetilmeye çalışılan “*doğru kurumlar*” ise temel olarak merkez ülkelerde bulunan kurumlar olmaktadır.²⁰⁶

Chang, ayrıca “bugün kalkınmakta olan ülkelere tavsiye edilen politika ve kurumların kalkınmış ülkelerin kalkınmakta iken benimsedikleri politikalar ve kurumlar olduğu”nun doğru olup olmadığını; merkez ülkelerin gerçekte nasıl zenginleştiklerini sorgulamaktadır. Yanıt olarak ise, günümüzün kalkınmış ülkelerinin bulundukları gelişmişlik düzeyine, bugün kendilerinin kalkınmakta olan ülkelere önerdiği politikalar ve kurumlarla gelmediklerine dikkat çekmektedir. Örnek olarak *bebek sanayi koruması* ve *ihracat teşvikleri* gibi, DTÖ tarafından “yanlış” olarak adlandırılan veya yasaklanan politikaların, günümüzün kalkınmış ülkeleri tarafından kalkınma süreçlerinde etkin bir şekilde kullanılmış olmasını göstermektedir. Açıktır ki, kalkınmakta olan ülkelerin kendi “doğru politikaları” yerine, kalkınmış ülkeler ve uluslararası kurumlar tarafından empoze edilen “doğru politikaları” uygulamaları, kalkınmakta olan ülkelerin iktisadi kalkınmayı sağlama kapasitelerini ciddi şekilde kısıtlamaktadır.²⁰⁷

Dış ticaretin serbestleşmesinin çevre ülkelere dayatılması sonucunda, bu ülkeler tarifeleri azaltırken veya kaldırırken, ABD ve Avrupa Birliği (AB) gibi merkez ülkeler, kendi tarım üreticilerini yüksek tarifelerle korumayı sürdürmektedir. Ayrıca merkez ülkeler, çevre ülkelere gelen mallara *tarife dışı engeller* de çıkarmaktadır.²⁰⁸ Örneğin, 2003 yılında her inek için verilen sübvansiyon bazı merkez ülkelerde şu düzeydedir: Japonya’da 2.555 dolar, ABD’de 1.067 dolar,

²⁰⁶ Ha-Joon Chang, **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, Çev. Tuba Akıncılar Onmuş, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 15.

²⁰⁷ Chang, **a.g.e.**, s. 17-18, 30.

²⁰⁸ Köymen, **a.g.e.**, s. 53.

AB’de 803 dolar. Ancak Bangladeş’te kişi başına düşen milli gelir ise yıllık sadece 360 dolardır.²⁰⁹

Denny ve Elliott da tarım konusu gündeme geldiğinde, merkez ülkelerin dış ticaret konusunda uyguladığı çifte standartların iyice açığa çıktığını vurgulamış ve serbestleşmenin, gelişmekte olan dünyanın tarımı açısından iyi olacağı yönündeki merkez ülkeler tarafından öne sürülen iddiaların artık Afrika, Latin Amerika ve Asya ülkelerinin sabrını taşırdığını ifade etmiştir. Çünkü çevre ülkeler gümrük tarifelerini indirdikçe, söz konusu ülkelerin tarım üreticileri dışarıdan gelecek saldırılara karşı daha da savunmasız hale gelmiş ve merkez ülkelerin sübvansiyonlarla desteklemiş olduğu tarım üreticileriyle girdikleri *adil olmayan rekabette* ağır bir yenilgiye uğramıştır. Hem AB hem de ABD, kendi tarım üreticilerine verdikleri sübvansiyonları azaltma konusunda isteksizdir. Japonya’daki tarım üreticileri ise, AB ve ABD’deki tarım üreticileri ile karşılaştırıldığında en fazla sübvansiyonla desteklenen tarım üreticileri konumundadır.²¹⁰

Dünya Bankası’nın eski başekonomisti olan Joseph Stiglitz, dış ticaretin serbestleştirilmesi yönünde baskı yapanlara ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:²¹¹

“Küreselleştirmeyi eleştirenler Batı ülkelerini ikiyüzlülükle suçluyorlar ve bu eleştiriler doğru. Batı ülkeleri, fakir ülkeleri ticaret engellerini kaldırmaya zorlarken, kendi engellerini kaldırmayarak gelişmekte olan ülkelerin tarım ürünlerini ihraç etmelerini önlediler ve bu ülkeleri çok ihtiyaç duydukları ihracat gelirinden yoksun bıraktılar. (...) Batı, (...) küreselleşme gündemini, gelişmekte olan ülkeleri harcamak pahasına kendisinin kazançtan orantısız bir pay almasını garanti edecek şekilde yönlendirdi. Sorun (...) daha gelişmiş sanayi ülkelerinin tarımı sübvansiyonla devam ederek gelişmekte olan ülkelerin rekabet etmesini zorlaştırmaları ve bu arada

²⁰⁹ Köymen, **a.g.e.**, s. 214.

²¹⁰ Charlotte Denny ve Larry Elliott, “Farming’s Double Standards Will Be Laid Bare At Cancun”, **The Guardian**, 8 September 2003, (Çevrimiçi)

<http://www.guardian.co.uk/environment/2003/sep/08/wto.fairtrade#history-link-box>, 2 Aralık 2010.

²¹¹ Stiglitz, **a.g.e.**, s. 28-29, 38.

gelişmekte olan ülkeleri sanayi ürünleri üzerindeki sübvansiyonları kaldırmaya zorlamaları (...)

(...) Gelişmekte olan bir ülkede bazı sanayi kolları diğer ülkelerdeki güçlü benzerleriyle rekabetten tehlikeli bir şekilde zarar görebilirdi; böyle bir durumda bu piyasaları ithal ürünlerle rekabete açmak için baskı yapmak, toplumsal ve ekonomik olarak korkunç sonuçlara yol açabilirdi. Ancak henüz ülkelerin sanayi ve tarım sektörleri yeni iş alanları yaratacak kadar güçlenmeden, mevcut iş alanları sistematik bir şekilde yok edildi; gelişmekte olan ülkelerdeki fakir çiftçiler, Avrupa ve Amerika'nın yüksek sübvansiyonlarla desteklenen ürünleriyle rekabet edemedi. (...)"

Deraniyagala da çalışmasında ticari dışa açıklık ile büyüme arasında olumlu yönde bir nedensellik ilişkisi olduğunu iddia eden neo-liberal ticaret görüşünün kanıtlanması için yeterli kuramsal ve ampirik temelin bulunmadığına dikkat çekmektedir. Söz konusu olumlu yöndeki nedenselliğin bir kural olmaktan çok, istisnai bir durum olduğu üzerinde durmaktadır.²¹²

19. yüzyıl iktisatçılarından Georg Friedrich List (1789-1846), serbest ticaretin, o dönemin tek sanayi ülkesi ve aynı zamanda hegemon ülkesi olan İngiltere'ye yarayacağını; diğer ülkelerin ise sanayi öncesi aşamalarda kalmasına yol açacağını belirtmiştir. Birçok devlete bölünmüş olan ve siyasi birliğini 1871 yılında kuran Almanya da sanayileşmesini serbest ticaret sonucunda değil, *korumacılık* sonucunda sağlamıştır.²¹³ Gelişmiş ülkelerin bulunduğu bir dünyada, geri kalmış ülkelerin devletin müdahalesi (özellikle de tarife korumaları) olmaksızın yeni kurulan sanayilerini koruyamayacakları görüşünü ifade eden “*bebek sanayi*” savının temelleri List'e dayanmaktadır. List, bebek sanayilerin korunmasının birçok ülkeyi zenginliğe götüren en önemli unsur olduğunu ve bunu uygulayan ilk ülkenin İngiltere olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, serbest ticaretin benzer sınıai kalkınmışlık düzeyindeki ülkeler arasında yararlı olacağını, ama farklı kalkınmışlık düzeylerine sahip ülkeler arasında yararlı olmayacağını savunmuştur.²¹⁴

²¹² Deraniyagala, **a.g.m.**, s. 168, 171.

²¹³ Köymen, **a.g.e.**, s. 40.

²¹⁴ Chang, **a.g.e.**, s. 18-20.

Chang, yukarıdaki paragraflarda da değinildiği üzere, çevre ülkelere “eşit koşullarda rekabet” edilmesinin nimetlerinin zorla dayatılmasına, serbest ticaret ve serbest yatırım rejiminin, güçlü patent korumasının şart koşulmasına karşı çıkmaktadır. Çevre ülkelerin düzenlemelerde bulunmasının, korumacılık uygulamasının ve sübvansiyonlar vermesinin engellenmesini bir spor metaforuyla eleştirmektedir: Boksta, güreşte veya halterdeki gibi yaşa, cinsiyete, ağırlığa göre sınıflandırmalar yapıldıktan sonra eşit koşullarda rekabet edilmesi kabul edilebilir, aksi halde ABD ile Honduras’ı, İsviçre ile Svaziland’ı rekabete sokmanın, hafif sıklet boksörünü ağır sıklet boksörünün karşısına dikmeye benzeyeceği son derece açıktır.²¹⁵

List, 1841 yılında yayımlanan *Ulusal Siyasal İktisat Sistemi* (The National System of Political Economy) başlıklı kitabında “merdiveni itme” kavramına yer vermiştir.²¹⁶

“Birinin, büyüklüğünün zirvesine ulaştığında diğerlerinin kendisinden sonra tırmanmasını engellemek için, oraya tırmanmakta kullandığı merdiveni itmesi çok sık rastlanan, zekice bir hiledir. (...)”

Denizciliğine koruyucu gümrük vergisi ve kısıtlamalar uygulamış olan bir ulus, imalat gücünü ve denizciliğini kendisiyle diğer hiçbir ulusun serbest rekabet edemeyeceği öyle bir gelişmişlik düzeyine yükseltir ki, kendisini büyüklüğe götüren merdiveni itmekten, diğer ülkelere serbest ticaretin yararlarını övmekten, şimdiye dek yanlışlar yaptığını ve ilk kez doğruyu bulduğunu tövbekâr bir tonla açıklamaktan daha akıllıca bir şey yapamaz.”

Chang’ın de sıkça dile getirdiği “merdiveni itme” konusu, merkez ülkeler tarafından çevre ülkelere tavsiye edilen/dayatılan kalkınma reçetelerinin, merkez ülkelerin kendi kalkınmaları için kullandıkları reçeteler olmadığını; günümüzde çevre ülkelere önerilen reçetelerin çevre ülkelerin ekonomilerinden çok, merkez

²¹⁵ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 229.

²¹⁶ Friedrich List, **The National System of Political Economy**, Translated by Sampson S. Lloyd, New Impression, London, Longmans, Green and Co., 1909, pp. 295-296, (Çevrimiçi) http://files.libertyfund.org/files/315/0168_Bk.pdf, 14 Aralık 2010.

Ülkelerin ekonomisine yararlı olduğunu ifade ederken kullanılmaktadır. Ancak buradan ülke ekonomisinin tamamen dışa kapalı ve otarşık bir yapıya bürünmesi gerektiği sonucu çıkarılmamalıdır. Bu tür bir politika ülke ekonomisinin çökmesine yol açabilir. Fakat, lke ekonomisinin tamamen, kontrolsüz bir şekilde dışa açılmasının da son derece ciddi zararları olacaktır. O sebeple denetimli dışa açılış modelleri kullanılabilir.²¹⁷

Günümüzde neo-liberalizmin uluslararası ticaret kuramını eleştirenler, dünya üzerindeki aılığın, yoksulluğun azaltılmasını sağlayacak dış ticaret rejiminin gerekliliğini dile getirmekte ve serbest ticaret kavramı yerine “*adil ticaret*” (fair trade) kavramını savunmaktadır. Ayrıca ülkelerin para ve maliye politikalarının, finansal sermayenin talepleri yerine; istihdam ve büyüme hedeflerine öncelik vermesi gerekmektedir.²¹⁸

1.7.4. Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesiyle birlikte neo-liberalizmin en önemli ayaklarındanır. evre ülkelerin tasarruf eksikliklerinin ve dolayısıyla sermaye birikimlerindeki yetersizliklerinin aşılabilmesi için, finansal ve ticari serbestleşmenin gerçekleştirilmesinin önemi üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Neo-liberalizm, finansal ve ticari serbestleşme sonucunda merkez ülkelere, evre ülkelere doğru bir sermaye akımının meydana geleceğini ve bu sermaye akımının evre ülkelerin tasarruf ve sermaye yetersizliği problemini çözeceğini iddia etmektedir.²¹⁹ Dünya kapitalizminin, 1970’li yıllardan itibaren kr oranlarının azalması sonucunda ortaya çıkan krizinin aşılabilmesi için sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

²¹⁷ İzzettin nder, **Küreselleşme ve Kuralsızlaştırma**, TMMOB İnaaat Mühendisleri Odası İstanbul şubesi tarafından düzenlenen 13.04.2006 tarihli Cumartesi Söyleşileri, 1. Basım, İstanbul, Maya Yayınları, 2007, s. 52.

²¹⁸ Kozanoğlu, zden ve Gr, **a.g.e.**, s. 75, 232.

²¹⁹ Kozanoğlu, zden ve Gr, **a.g.e.**, s. 78.

Uluslararası sermaye hareketlerinin üzerindeki kontrollerin kaldırılması, sermayenin küresel ölçekte hareketliliğini sağlamıştır. Tabii ki bu süreçte teknolojik gelişmelerin olumlu etkisi de göz ardı edilmemelidir. Zaten, uluslararası sermaye hareketliliğinin artmasında bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler bir yeter şart olarak değil, ama bir gerek şart olarak değerlendirilmelidir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucunda, sermayenin kâr maksimizasyonu planları küresel ölçekte yapılmaya başlanmıştır. Küresel ölçekte yapılan planların sonuçlarının, bir diğer ifadeyle sebep olduğu sorunların da artık küresel olduğu açıktır.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucunda, küresel sermaye ya hazine bonoları, borsalar vb. araçlara yönelen portföy yatırımlarını ya da gidilen ülkenin mal ve hizmet sektöründe üretim yapmayı hedefleyen doğrudan yabancı yatırımları tercih etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise portföy yatırımlarına kıyasla daha uzun dönemli olan; ülkenin istihdam kapasitesini artıracığına, ülkeye yeni teknolojiler kazandıracağına ve beşeri sermayeyi geliştireceğine inanılan doğrudan yabancı yatırımları tercih etmektedirler. Bu alt bölümde sermaye hareketleri *doğrudan yabancı yatırımlar* ve *portföy yatırımları* (kısa vadeli sermaye hareketleri) olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenecektir:

1.7.4.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan üretime yönelik olan *doğrudan yabancı yatırımlarda* (foreign direct investments), sermayenin amacı kâr oranı yüksek olan sektörlerle girmek ve bu sektörlerde belirli bir pazar payını elde etmektir. Doğrudan yabancı yatırımları gerçekleştiren çokuluslu şirketler, mal ve hizmetlerinin tasarımı, üretimini ve dağıtımını tüm dünyaya yaymaktadırlar; bir diğer ifadeyle üretim, pazarlama, finansman ve organizasyon kararları tüm dünyaya göre şekillendirilmektedir.²²⁰

Doğrudan yabancı yatırımların, gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde, portföy yatırımlarına göre oynaklığı daha düşüktür, ayrıca

²²⁰ Savaş, a.g.e., s. 198.

Üretim ve istihdam üzerindeki katkıları sebebiyle de uzun vadeli etkileri daha çok önemsenmektedir. Ancak okuluslu Ŗirketlerin, farklı ülkelere sabit yatırımlar yapmak için geldiği, üretim ve istihdamı arttıran, yerli Ŗirketlerin ara malları için talep yaratan “yeŖil alan yatırımları”na (greenfield investments) günümüzde az rastlanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, günümüzde bankacılık öncelikli olmak üzere hizmetler sektörüne, teknolojik altyapının yeterli olduğu ve insan sermayesinin de geliŖmiŖ olduğu ülkelere yönelmektedir.²²¹

Doğrudan yabancı yatırımların yapıldığı ülkede, doğrudan yabancı yatırımlarının giriŖi sonucunda, söz konusu ülkenin sermaye stokunda artışlara yol açabileceğine yönelik verilen en belirgin örnek “yeŖil alan yatırımları”dır. Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırımın yapıldığı ülkede (ev sahibi ülke) yeni iŖler yaratıyorsa, bu tür yatırımlar yeŖil alan yatırımları olarak tanımlanmaktadır.²²²

GeliŖmekte olan ülkeler, ülkelerine gelen doğrudan yabancı yatırımların “yeŖil alan yatırımları” olmasını istemektedirler. Ancak uluslararası sermayeyi, bir diğer ifadeyle yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek için diğer geliŖmekte olan ülkelerle ciddi bir rekabete girmek zorundadırlar. Sermayenin güvenini kazanma yönündeki rekabet, geliŖmekte olan ülkelerdeki zaten dŖk düzeyde olan ücretlerin, istihdam ve sosyal güvenlik standartlarının, evre düzenlemelerinin daha da aŖaėıya çekilmesine yol açan bir yarıŖa neden olmaktadır. Bu süreç “*dibe doğru yarıŖ*” (race to the bottom) olarak tanımlanmaktadır.²²³ Bu dibe doğru yarıŖtan, esas olarak sermayenin kârlı çıktığı açıktır.

Doğrudan yabancı yatırımların tarihsel geliŖimine bakıldığında ise, birinci kreselleŖme evresinde, özellikle 19. yüzyılın sonlarında doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık olarak %70’inin demiryolu, telefon ve kanalizasyon gibi altyapı yatırımlarına yneldeği görülmektedir. İkinci Dünya SavaŖı’ndan sonraki dönemde

²²¹ Kozanoğlu, zden ve Gr, **a.g.e.**, s. 80-81.

²²² United Nations Conference on Trade and Development, **World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness**, New York and Geneva, United Nations Publication, 1995, p. 145, (evrimii) http://www.unctad.org/en/docs/wir1995_en.pdf, 24 Temmuz 2009.

²²³ Kozanoğlu, zden ve Gr, **a.g.e.**, s. 234, 243.

ise, ülkelerin yüksek gümrük duvarlarının aşılabilmesi için ithal ikameci imalat sanayinde bu yatırımlar yoğunlaşmaktadır. Soğuk Savaş döneminde, dünyanın hegemon gücü olan ABD'nin komünizmin yayılmasını engellemek için doğrudan yabancı yatırımları stratejik bir araç olarak kullandığı görülmektedir. 1980'li yıllardan itibaren ise hizmetler sektörünün ekonomi içindeki payının artmasıyla, doğrudan yabancı yatırımların yönü, yukarıda da değinildiği üzere, bankacılık, sigortacılık, turizm gibi kâr marjı yüksek olan hizmetler sektörüne yönelmektedir.²²⁴ Harry Magdoff da bu noktaya vurgu yapmaktadır ve doğrudan yabancı yatırımların, tüm dünyada hammadde ve imalat üretimi yapan sektörlerden; finans, sigortacılık ve gayrimenkul gibi hizmet sektörlerine doğru yöneldiğine dikkat çekmektedir.²²⁵

Tablo 1.5: Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş Stokunun Sektörlere Göre Tahmini Dağılımı: 1990 ve 2007 (Milyon Dolar Cinsinden)

	1990			2007		
	GELİŞMİŞ EKONOMİLER	GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLER	DÜNYA	GELİŞMİŞ EKONOMİLER	GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLER*	DÜNYA
TOPLAM	1.579.483	362.632	1.942.116	11.583.162	3.816.510	15.696.876
HAMMADDE	151.505	30.349	181.854	863.657	240.791	1.172.436
İMALAT SANAYİ	640.572	158.026	798.598	3.251.613	916.814	4.245.834
HİZMETLER	778.457	169.243	947.701	7.300.508	2.586.293	10.020.483
DİĞER	8.949	5.014	13.963	161.341	90.738	252.079

Kaynak: United Nations Conference on Trade and Development, **World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development**, New York and Geneva, United Nations Publication, 2009, p. 218'den derlenmiştir.

(Çevrimiçi) http://www.unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf, 10 Ekim 2009.

*2007 yılı için gelişmekte olan ekonomilerin içine Güney-Doğu Avrupa ülkeleri (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan vd.) ile Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan ülkeler (Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Kırgızistan, Ukrayna, Türkmenistan Özbekistan, Ermenistan vd.) dahil edilmiştir.

²²⁴ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 80.

²²⁵ Harry Magdoff, **Küreselleşme ve Yaklaşan Sosyalizm**, Çev. Barış Baysal, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008, s. 7.

UNCTAD’ın, doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili verileri incelendiğinde; 1990 yılındaki doğrudan yabancı yatırım stokunun %9,36’sının hammadde, %41,12’sinin imalat sanayi ve %48,8’inin ise hizmetler sektörüne ait olduğu görülmektedir. 2007 yılındaki oranlara bakıldığında, doğrudan yabancı yatırım stokunun %7,47’sinin hammadde sektörüne, %27,05’inin imalat sanayine ve %63,84’ünün ise hizmetler sektörüne ait olduğu belirlenmektedir. Görüldüğü üzere, doğrudan yabancı yatırımlarının hammadde ve imalat sanayi sektörlerindeki payı düşmekte, hizmetler sektöründeki payı ise yükselmektedir. Bu gelişmede doğrudan yabancı yatırımların bankacılık sektörüne yönelmesinin, özelleştirme veya şirket satın alma/birleşme yönünde hareket etmesinin etkisi büyüktür (Bkz. Tablo 1.5).

Tablo 1.6: Doğrudan Yabancı Yatırımların Kaynak Ülkeleri: 1960, 1973 ve 1989 (Yüzde Olarak)

Ülkeler	1960	1973	1989
ABD	47,1	48	28,3
Kanada	3,7	3,7	4,8
Avrupa	45,2	39	50,2
İngiltere	18,3	13	16,7
Batı Almanya	1,2	5,6	9,1
İtalya	1,6	1,5	3,8
Fransa	6,1	4,2	5,3
Hollanda	10,3	7,5	6,1
Diğer Avrupa Ülkeleri	7,7	7,2	9,3
Japonya	0,7	4,9	11,5
Tüm Diğer Ülkeler	3,2	4,4	5,2
Toplam*	100	100	100

Kaynak: Harry Magdoff, **Küreselleşme ve Yaklaşan Sosyalizm**, Çev. Barış Baysal, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008, s. 18.

*Bu tabloda yüzde olarak verilen rakamlarda bazı yuvarlamalar yapılması nedeniyle toplam sayıda bir yanılma söz konusu olabilir.

İlk sanayileşen ve dönemin hegemon gücü olan İngiltere, Birinci Dünya Savaşı öncesinde en büyük yabancı yatırımcı, dolayısıyla da en önemli kaynak ülke²²⁶ konumundaydı; İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise dünyanın yeni hegemon gücü

²²⁶ Yabancı yatırımın geldiği veya yapıldığı ülke “*ev sahibi ülke*” (host country); yabancı yatırımı yapan ülke ise “*kaynak/menşe ülke*” (home country) olarak adlandırılmaktadır.

olan ABD bu alanda en önemli kaynak ülke durumuna gelmiştir.²²⁷ Amerikan çokuluslu şirketlerinin, 1950’lerde çok ciddi boyutlara gelmesi sonucunda; 1950’li yılların sonunda, Amerikan çokuluslu şirketlerinin yabancı ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımları toplam yatırımların yarısını oluşturmaktadır. 1960 ve 1973 yıllarında toplam doğrudan yabancı yatırımlara, kaynak ülkeler açısından bakıldığında, yapılan yatırımlarda ABD’nin nispi payının sırasıyla %47,1 ve %48 olduğu göze çarpmaktadır (Bkz. Tablo 1.6). Ancak ABD’nin yatırım ihracındaki bu yüksek nispi payı, 1973 yılından sonra ciddi bir azalma trendine girmiştir ve 1989 yılında %28,3’e kadar gerilemiştir. Bu üç ayrı yıl dikkate alındığında, Japonya ile Batı Almanya’nın doğrudan yabancı sermaye yatırımları içindeki başlangıçta çok az olan nispi paylarının hızla yükseldiği dikkat çekmektedir. Japonya ve Batı Almanya’nın 1960 yılında toplam %1,9 olan payları; 1989 yılında toplam %20,6’ya kadar yükselmiştir.²²⁸

Doğrudan yabancı yatırımların akış yönünün az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş ülkelere doğru olduğu açıkça görülmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere giriş yapan doğrudan yabancı yatırımlarının, toplam içindeki yüzde payı 1967 yılında %30,6 iken, 1989 yılında %19,2’ye gerilemiştir; sonra 1995 yılında %30,1’e yükselerek 1967 yılındaki paya yaklaşmıştır. Ancak 2000 yılında %10,6 gibi düşük bir paya düşmüş ve sonra 2000’li yıllar boyunca bu paylar %20 ile %29 arasında oynamıştır. 2007 yılındaki %24,4’lük pay ise 1967 yılındaki payın altında, 1973 yılındaki paya yakın bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelere giriş yapan doğrudan yabancı yatırımların ise, toplam içindeki yüzde payı 1967 yılında %69,4 iken, 1989 yılında %80,8’e, 2000 yılında ise %89,4’e yükselmiştir. 2007 yılında ise yüzde pay %75,6’dır (Bkz. Ek Tablo 1). Bir diğer ifadeyle, doğrudan yabancı yatırımların yapıldığı ülkeler incelendiğinde, bu yatırımların çok büyük bölümünün gelişmiş ülkelere giriş yaptığı görülmektedir. 2007 yılında toplam doğrudan yabancı yatırımların dörtte üçü gelişmiş ülkelere, sadece dörtte biri ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapılmıştır.

²²⁷ Savaş, **a.g.e.**, s. 215-216.

²²⁸ Magdoff, **a.g.e.**, s. 17.

Yıllık gerçekleşen dünya doğrudan yabancı yatırım girişleri, 1970 yılında 13.346 milyon dolarken; 2007 yılında 2.099.973 milyon dolara yükselmiş, ancak 2008 yılında ise 1.770.873 milyon dolara düşmüştür. Yıllık gerçekleşen dünya doğrudan yabancı yatırım girişleri, 1970-2000 yılları arasında sürekli yükselen bir trend çizmesine rağmen, 2000 yılından sonraki üç yıl boyunca bir düşüş trendine girmiş, 2004-2007 yılları arasında ise tekrardan yükselmeye başlamıştır (Bkz. Ek Tablo 2). Ancak bu yükseliş trendi de 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizin de etkisiyle son bulmuştur.

Sonuç olarak, veriler incelendiğinde doğrudan yabancı yatırımlarda, çoğunlukla yatırımı yapan ve yatırımın yapıldığı ülkelerin gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir; bir diğer ifadeyle doğrudan yabancı yatırımlar gelişmiş ülkelere, yine gelişmiş ülkelere gitmektedir. Yabancı yatırımları ülkelere çekebilmek için *dibe doğru bir yarış* içine giren gelişmekte olan ülkeler ise bu yatırımlardan pek faydalanamamaktadırlar. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımların *yeşil alan yatırımları* olması istenirken, gelişmekte olan ülkelere gelen doğrudan yabancı yatırımlar hizmet sektörlerine, özelleştirme ihalelerine ve şirket satın alma/birleşmelerine yönelmektedir. Üretime yönelen çokuluslu şirketler ise *kâr transferi* yoluyla elde ettikleri kârlarını zaten ülke dışına çıkarmaktadırlar.

1.7.4.2. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları, yabancı ülkelerdeki kamu kurumları veya özel kurumlar tarafından satılan hazine bonosu, devlet tahvili ve hisse senetlerini satın alarak, belirli bir faiz ve/veya kâr payı elde etmeye yönelik yapılan yatırımlardır. Sektörler veya ülkeler arasındaki faiz ve kâr getiri oranlarındaki farklar, sermayeyi harekete geçirmektedir ve sermaye, faiz ve kâr oranlarının yüksek olduğu ülkelere/sektörlere yönelmektedir.²²⁹

²²⁹ Savaş, a.g.e., s. 197.

Portföy yatırımlarının, istediği ülkeye rahatlıkla girip-çıkabilmesi için; ülkelerin para ve sermaye piyasalarını geliştirmelerinin, paralarının konvertibilitesini sağlamalarının, sermaye hareketleri üzerindeki tüm kontrolleri kaldırmalarının, vergisel düzenlemeler yapmalarının gerekliliği üzerinde önemle durulmaktadır.

James Tobin, finansal piyasalarda yapılan finansal aktif ve borç ticaretinin küreselleşmesinin, mal ticaretinin küreselleşmesinden çok daha kolay olduğunu ve son derece hızlı gerçekleştiğini ifade etmektedir. İletişim teknolojisindeki devrimin, finansal işlemleri kolaylaştırdığını, hızını artırdığını ve ucuzlattığını; ancak bu imkânlarla kavuşan finansal işlemlerin önündeki tek engelin ulusal düzenlemeler olduğunu vurgulamaktadır. Ülkelerin birbiri ardına finansal serbestleştirmeler yapmaları sonucunda, uluslararası finansal akımlar dünya genelinde ulusal tahvil piyasalarına ve bankacılık sistemlerine yoğun şekilde akmıştır. Tobin, serbest hale gelen uluslararası sermaye akımlarının, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tasarrufların, Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın gelişmekte olan ülkelere akması için bir araç olabileceğine ya da gelişmekte olan ülkelere parasal krizlere, resesyonlara ve depresyonlara, işsizlik ve yoksunluklara neden olabileceğine, ya da her ikisinin de gerçekleşebileceğine dikkat çekmektedir.²³⁰

Tobin, günümüzde yaşanan birçok finansal krizi örnek verdikten sonra günümüzün büyük tartışmalara yol açan sorularından birisini sormuştur: Bütün bu problemlerin sebebi gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerindeki serbestleştirmenin (liberalizasyonun) halen tamamlanmamış olması mıdır? Yoksa gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerindeki serbestleştirmelerin çok aşırıya gitmiş olması mıdır? Yanıt olarak ise birçok araştırmacının da artık, finansal küreselleşmenin çok ileriye, çok hızlı bir şekilde gittiği görüşüne katıldığını ifade etmiştir.²³¹

Tobin'in dikkat çektiği finansal serbestleşmenin olası sonuçları üzerinde durulması önemlidir. Neo-klasik yaklaşım, yerli tasarrufların az olduğu durumlarda, yabancı tasarrufların yerli yatırımların yapılması ve büyümenin sağlanması açısından

²³⁰ James Tobin, "Financial Globalization", **World Development**, Vol. 28, No: 6, 2000, p. 1101.

²³¹ Tobin, **a.g.m.**, p. 1102.

önemli bir kaynak olduğunu; sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucunda ise tasarrufların, sermaye yetersizliği içinde bulunan ülkelere yöneleceğini vurgulamaktadır. Süreç şu şekilde işlemektedir; hedefledikleri büyüme hızına ulaşabilmek için yurtiçi tasarruf oranları yetersiz kalan gelişmekte olan ülkeler, tasarruf fazlası olan ülkelerdeki tasarrufları kendi ülkelerine çekmek amacıyla faiz oranlarını yükseltmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerdeki faiz oranları, uluslararası faiz oranı düzeyine indiği vakte kadar sürecektir. Eğer küresel tasarruf oranlarının faize karşı duyarlılığı yüksek ise bu sürecin işleyişi çok daha hızlanacaktır. Bu yaklaşım, finansal piyasaların etkin çalıştığını, finansal serbestleştirmenin dünya ölçeğinde tasarrufların dağılımını düzenleyeceğini ve ülkeler arasındaki faiz oranlarını eşitleyeceğini varsaymaktadır.²³²

Finansal serbestleştirme sonucunda gelişmekte olan ülkeler, *yüksek faiz-düşük döviz kuru politikalarını* kullanarak ülkelerine yabancı sermayeyi çekmeye çalışmaktadırlar. Yüksek faiz-düşük döviz kuru ikilisi, gelişmiş ülkelerdeki sermaye açısından kârlarını arttırmak için son derece uygundur. Bunun sonucunda, yabancı tasarrufları çekmeye çalışan gelişmekte olan ülkeler, çoğunlukla da yükselen piyasalar, kısa vadeli olan ve spekülatif niteliği ön plana çıkan sermaye hareketleri için tam bir çekim merkezi haline gelmektedir. Ayrıca söz konusu ülkelerin sermaye piyasalarının fazla gelişmemiş, bir diğer ifadeyle sığ olması ise spekülasyonun yapılmasını kolaylaştırmakta ve yapılan spekülasyonun etkilerini daha da ağırlaştırmaktadır.

Dünya üzerindeki bir günlük mal ve hizmet ticareti 25 milyar dolarken, küresel döviz piyasalarında günlük işlem gören para miktarı, mal ve hizmet ticaretinin seksen katı olan 2 trilyon dolar civarındadır. Bu rakamlar, döviz işlemlerinin küresel ekonomi için hem taşıdığı önemi, hem de taşıdığı riskleri açıkça göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde artan likidite fazlasının bu ülkelerdeki faiz oranlarını aşağıya çekmesi ve gelişmiş ülkelerde sermayenin düşen kâr hadleri sermaye hareketlerindeki hızlı artışın temel nedenleridir. Ayrıca yukarıda da değinildiği üzere,

²³² Nurhan Yentürk, “Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, s. 57.

gelişmekte olan ülkelerdeki faizlerin nispi olarak yüksek olması, üretim maliyetlerinin düşük olması ve varlık fiyatlarının ucuz olması da küresel sermayeyi çekmektedir.²³³

Döviz piyasalarındaki işlemler, küresel ölçekteki mal ve hizmetlerin ticaretinden çok daha hızlı şekilde gelişmiştir. Tarihsel olarak bakıldığında, döviz alım-satımlarının büyük çoğunlukla, uluslararası ticaret yol açmıştır. Çünkü yabancı mal ve hizmetleri satan ve alan kişilerin, ticareti gerçekleştirmek için başka ülke paralarına ihtiyaçları vardır. Fakat günümüzde, döviz piyasalarında gerçekleşen işlemlerin büyük oranda ticaretle bağının koptuğu söylenebilir. Bu döviz piyasalarında işlem yapanlar, para kazanmaya veya kârlarını korumaya çalışan büyük bankalar ve anonim şirketlerdir.²³⁴

Uluslararası Yatırım Bankası verilerine göre, günümüzde döviz piyasalarında gerçekleşen işlemlerin %80'ini yedi gün ve daha kısa, %40'ı ise iki gün ve daha kısa vadeli işlemlerden oluşmaktadır.²³⁵ Tobin, bu verilerin günümüzde döviz piyasalarında gerçekleşen işlemlerin büyük çoğunluğunun spekülasyon nitelikte oluşunun açık bir göstergesi olarak değerlendirmektedir ve bu büyük miktardaki, spekülasyon nitelikteki kısa vadeli sermaye hareketlerinin, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, finansal krize ve ciddi ekonomik durgunluklara sebep olacak istikrarsızlaştırıcı etkileri beraberinde getirdiğine dikkat çekmektedir.²³⁶

Wyplosz, yirmiyedi gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomi üzerinde yaptığı araştırma sonucunda, finansal serbestleştirmenin gelişmekte olan ekonomiler üzerinde, gelişmiş ekonomilere oranla oldukça fazla istikrarsızlaştırıcı etkileri olduğunu belirtmektedir. Wyplosz, finansal serbestleştirmenin orta vadede büyük

²³³ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 78-79.

²³⁴ Thomas D. Lairson ve David Skidmore, **International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth**, 3. Edition, Canada, Wadsworth Thomson Press, 2003, p. 109.

²³⁵ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 79.

²³⁶ Tobin, **a.g.m.**, pp. 1101-1102.

riskler taşıdığını ve makroekonomik istikrarı bozucu etkileri olduğunu da vurgulamaktadır.²³⁷

Keynes, yaşanan borsa spekülasyonlarının, reel ekonomiye büyük zararlar verdiğini vurgulamış ve bu yaşananları “*kumarhane kapitalizmi*” olarak nitelemiştir. Ayrıca kumarhane kapitalizminden, insanların ve ekonomilerin korunması için devlete de bazı sorumlulukların düştüğünü hatırlatmıştır.²³⁸ Köymen, günümüzde yaşanan finansal krizlerin etkilerini şu şekilde değerlendirmektedir.²³⁹

“1990’lar ve sonrasını Keynes’in adını koyduğu “kumarhane kapitalizmi” kavramıyla tanımlamak yanlış olmayacak. Yüksek faizler, kısa vadeli dolarla borçlanmayı kamçılıyor; ithalat artıyor; bu nedenle ekonomi yapay bir biçimde büyüyor gözüküyor; ama ödeme güçlükleri başlayınca, sıcak para kaçıyor; IMF istikrar politikaları gündeme geliyor ve ekonomi yeniden durgunluğa itiliyordu. Ekonominin ve o ülkede yaşayan insanların kaderi büyük ölçüde yerli-yabancı para spekülâtörlerinin kâr hesaplarına bağlanıyordu. Artık finansal krizlerle sık sık karşılaşılması kaçınılmaz oluyordu. Her finansal kriz de gerçek ekonomiyi ve emekçileri derinden etkiliyor; işsiz-aç bırakıyordu. Sermayenin “istikrara”, önünü görebilmeye ihtiyacı olduğu hep söylenegelmiştir. Ama şimdi dünya çapında kâr peşinde koşan sermayedarların ve spekülâtörlerin kendileri istikrarsızlığın temel kaynağıydı. Ve bu istikrarsızlık asıl emekçilerin bırakalım orta vadeyi, kısa vadede bile başlarına ne geleceğini bilememelerine yol açmakta; (...). Asgari ücretin altında çalışmaya hazır bir işsizler ordusu belli ki, hep maliyetleri düşürmeye çalışan yatırımcıların da işine gelmektedir.”

Yükselen piyasalar, sermaye açısından büyük kâr olanakları sağlamaktadır. Örneğin 2006 yılında dünyada en çok kazandıran on borsadan dokuzu yükselen piyasaların borsaları olmuştur. 2006 yılında, Peru Borsası %182 artışla en çok kazandıran borsadır; en çok kazandıran ikinci borsa ise Güney Kıbrıs Rum Kesimi Borsası (%157), üçüncü borsa Venezuela (%141), dördüncü borsa ise Çin Borsası (%102) olmuştur. Aynı yıl içerisinde Rusya Borsası %66, Brezilya Borsası %41 ve

²³⁷ Charles Wyplosz, “How Risky is Financial Liberalization in the Developing Countries?”, **UNCTAD: G-24 Discussion Paper Series**, No: 14, New York and Geneva, 2001, pp. 2, 20, (Çevrimiçi) <http://www.unctad.org/en/docs/pogdsmdpg24d14.en.pdf>, 14 Kasım 2008.

²³⁸ Köymen, **a.g.e.**, s. 47.

²³⁹ Köymen, **a.g.e.**, s. 142-143.

Hindistan Borsası %37 yükselmiştir. Ayrıca yükselen piyasaların tahvillerine yatırım yapan sermaye ise, gelişmiş ülkelerdeki 2-3 katı reel faiz kazancı elde etmiştir.²⁴⁰

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesine yönelik olarak vergileri düşüren devletlerin borç bulmaya yönelik olarak yüksek faiz uygulamaları sonucunda sermaye uzun dönemli yatırımlara yönelmek yerine, devletlere borç vermeye yönelmişlerdir.²⁴¹

Küresel bir kumarhane haline gelen günümüz küresel finans piyasalarında, finans sermaye spekülasyonlar yoluyla en hızlı şekilde paradan para kazanmak suretiyle, kâr etmeyi amaçlamaktadır. Bu piyasalarda iş olanakları yaratılmamakta, fabrikalar kurulmamakta, hizmet verilmemekte, bir diğer ifadeyle hiçbir şey üretilmemektedir. Büyük kârlar elde eden finans sermaye oyunun kazananı olarak görülürken; diğer tarafta ise Meksika, Güneydoğu Asya, Rusya, Brezilya, Arjantin ve Türkiye gibi yükselen piyasalarda yaşanan finansal krizler sonucunda çok büyük insani bedeller ödeyen ülke vatandaşları söz konusu oyunun kaybedenleri olarak ortaya çıkmaktadır.²⁴²

Artan kısa vadeli spekülatif sermaye hareketlerinin sebep olduğu olumsuzlukların önüne geçilebilmesi için, bir diğer ifadeyle spekülasyonu önlemek için bir “*Tobin Vergisi*” uygulanması gerektiği konuşulmaktadır. Tobin, döviz işlemlerine (döviz giriş-çıkışlarına) tüm dünyada aynı biçimde uygulanacak olan ve oranı %0,5’ten daha az olan bir vergi önermiştir. Döviz ticaretindeki kârların bu vergi ile düşürülmesi, böylelikle spekülasyon yapma yönündeki dürtünün azaltılması hedeflenmektedir. Vergi oranının çok düşük olmasının sebebi ise, mal ve hizmet ticareti ile uzun vadeli yatırımların olumsuz etkilenmesinin istenmemesidir. Zaten Tobin Vergisi’nin hedefi spekülatif nitelikli döviz işlemleridir, bunları da diğer döviz işlemlerinden, işlemlerin hızıyla ayırt etmektedir. Çünkü üretime yapılan yatırımlar

²⁴⁰ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 103.

²⁴¹ Köymen, **a.g.e.**, s. 52.

²⁴² Robin Round, “Tobin Vergisi’nin Vaktidir”, **Hadi Bunu Küreselleştirin!: Dünya Ticaret Örgütü ve Şirket Egemenliğine Karşı Mücadele**, Der. Kevin Danaher ve Roger Burbach, Çev. Özlem Dalkıran, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 178-179.

orta ve uzun vadeli iken, spekülasyona yönelik yatırımlar günlük, hatta saatliktir. Ancak, Tobin Vergisi önerileri, hep gündemdeki yerini korumasına rağmen, her zaman finans sermayesinin yoğun direnişiyle karşılaşmaktadır.²⁴³ Finans sermayesinin karşı çıkmasına rağmen, günümüzde daha adil bir uluslararası düzenin kurulması için çaba harcayan aktivistler, Tobin Vergisi'nin uygulanmasını desteklemekte ve söz konusu verginin uygulanması sonucunda elde edilecek gelirin yoksul ülkelerdeki kalkınma projelerinin finansmanında kullanılmasını talep etmektedir.²⁴⁴

Sonuç olarak, finansal serbestleştirme sonucunda kısa vadeli sermaye hareketlerinin artan spekülatif niteliği başta gelişmekte olan ülkeler açısından çok ciddi ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmaktadır. Sermaye giriş ve çıkışları üzerindeki kontrolünü yitirmiş olan ülkeler, sıcak paranın ülkeye girişi sırasında yaşadığı büyümenin sanallığını, sıcak paranın ülke dışına kaçışı sonrasında yaşanan finansal krizlerde anlamaktadır. Makroekonomik istikrarsızlıkları olan gelişmekte olan ülkelerin, IMF ve Dünya Bankası'nın da yoğun telkinleriyle, hızlı bir şekilde sermaye hareketlerini serbestleştirmeleri sonucunda ekonomik kırılganlık, bu ülkelerin başlıca özelliklerinden biri haline gelmiştir.

²⁴³ Round, **a.g.m.**, s.179, 181-182.

²⁴⁴ Jan Toporowski, “ ‘Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı’: Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 188.

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ BORÇLANMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

VE

1982 DÜNYA BORÇ KRİZİ

2.1. DIŞ BORÇLANMANIN TARİHSEL KÖKLERİ

Dış borçlanmanın tarihsel kökleri başlığı altında ilk önce 1820’li yıllardan 1970’li yılların başına kadar geçen zaman dilimi içerisinde dış borçlanma süreci ana hatlarıyla incelenecektir. Dış borçlanmanın tarihsel gelişimi, 19. yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönem; Birinci Dünya Savaşı’ndan İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönem ve son olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’li yılların başına kadar olan dönem olmak üzere üç ayrı dönemde incelenecektir.

2.1.1. 19. Yüzyılın Başından Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Olan Dönemde Dış Borçlanma

19. yüzyılda, Asya ve Afrika’daki sömürgelerin, bağımsızlıklarını yeni elde etmiş Latin Amerika ülkelerinin ve Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır gibi eski devletlerin dış borçlanma sürecine girdiği görülmektedir. Sömürgeci ülkeler açısından, sömürgeler büyük bir kâr ve sermaye birikimi kaynağı durumundadır, çünkü sömürgelerden ucuz hammadde kaynağı, bedava işgücü kaynağı ve işlenmiş ürünler için yeni pazarlar olarak faydalanılmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, sömürgelerin dış borçlanma yoluyla sömürgeci merkez ülkelere kaynak aktardıkları da dikkat çekmektedir. Sömürgelerden alınan vergilere ilaveten, borçlandırmanın da

sömürgeci merkez ülkelere kaynak aktarma mekanizmasının önemli ve vazgeçilmez bir aracına dönüştüğü görülmektedir.¹

Siyasal bağımsızlıklarını kazanan Latin Amerika ülkelerinin ise 1820 yılından itibaren dış kredilere yöneldikleri görülmektedir. Dış borçlanmaya başlayan Latin Amerika ülkelerinin ihraç ettikleri tahviller, dönemin finans merkezleri olan Londra ve Paris'te yoğunlaşmaktadır. 1820 yılında ilk dış borcu alan ülke olan Brezilya, 19. yüzyıl boyunca sürekli olarak borçlanmış ve toplam dış borcu 1880 yılında 12,5 milyon sterline, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ise 120,3 milyon sterline yaklaşmıştır. Bir diğer büyük Latin Amerika ülkesi olan Arjantin ise 19. yüzyılda uluslararası sermaye piyasasından sağladığı dış borçlarla ekonomik büyümesinin finansmanını sağlamıştır. Ancak Arjantin'in toplam dış borcu, 19. yüzyılın sonlarında 59 milyon sterlini aşmıştır. 1890'larda Arjantin'in ihracatı iki kat, ithalatı üç kat, dış borcu ise dört kat artmıştır ve ayrıca devlet bütçesi de sürekli olarak açık vermiştir. Latin Amerika ülkelerinin toplam dış borcu 1820 yılında yaklaşık olarak 20 milyon sterlin iken, 1875 yılında 200 milyon sterline yaklaşmıştır. 1870'li yıllarda, dış borçlanmadaki bu hızlı artışın olumsuz etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır; Meksika, Peru, Venezuela, Bolivya ve Uruguay faiz ödemelerini tamamen durdurmuştur. Fakat bu ülkeler, yeni dış borç almaya da devam etmişlerdir. Arjantin ve Uruguay'ın dış borçlanmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucunda 1890 yılında İngiliz Baring Bankası iflas ettiğini ilan etmiştir. Bu iflasın, uluslararası bir finansal krize yol açmasından çekinen büyük bankalar, Avrupa'daki bazı merkez bankalarının da desteğiyle bir yardım fonu oluşturarak İngiliz Baring Bankası'nı kurtarmışlardır.² 1860 ile 1900 yılları arasında, Latin Amerika'nın toplam dış borcunun ortalama dört kat arttığı görülmektedir.³

¹ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 22-23.

² Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 23-24.

³ Pascal Arnaud, **Üçüncü Dünya'nın Borçlanması**, Çev. Fikret Başkaya, 1. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 14-15.

Dış borçlandırma mekanizması, kapitalist merkez ülkelerin siyasetinde diğer ülkeler üzerinde bir egemenlik aracı olarak kullanılmıştır.⁴ Bir diğer ifadeyle, kapitalist merkez ülkelerin dış borç şeklinde somutlaştırdıkları sermaye ihracı, az gelişmiş ülkelerin sömürülmesinde ve siyasal baskı altına alınmasında ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Sönmez, 19. yüzyılda az gelişmiş ülkelerin yaşadığı dış borçlanma süreçlerine ilişkin olarak şu tespitleri yapmaktadır: 19. yüzyılda dış borçlanma süreci hızlanmış ve dış borç miktarı önemli boyutlara ulaşmış, ilk dış borç krizi 1870’li yıllarda ortaya çıkmış ve borç veren sömürgeci kapitalist merkez ülkeler yoğun bir şekilde sömürdükleri az gelişmiş ülkeleri siyasal yönden de denetlemeye başlamıştır. 1820-1914 yılları arasındaki dönemde aralarında Osmanlı İmparatorluğu, Mısır, Bolivya, Meksika, Peru, Paraguay, Brezilya, Arjantin, Venezuela ve Uruguay’ın da yer aldığı yirmidokuz ülke dış borç ödemelerinde ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorluklar sonucunda söz konusu ülkeler, dış borç ödemelerini kısmen veya tamamen durdurmuş ve borç ertelemelerine başvurmuştur.⁵

Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır’ın dış borçlanma süreçleri de Latin Amerika ülkelerindeki süreçlere benzemektedir. Mısır, sulama sisteminde kullanılacak baraj inşaatının finansmanı için 1845-1853 döneminde dış borçlanmaya ilk kez başvurmuştur. Mısır’ın da toplam dış borcu hızlı bir şekilde artmış; 1863 yılında 340 milyon marka, 1874 yılında ise 3 milyar marka yükselmiştir. Süveyş kanalının yapımı ve ülkede pamuk ekiminin modern hale getirilmesi amacıyla gerçekleştirilen dış borçlanmalar, Mısır açısından zamanla tam bir borç tuzağına dönüşmüştür. Borç veren merkez ülkelerin, bu borç tuzağından sağladıkları faydalar şu şekilde sıralanabilir: merkez ülkelerin mali sektörü açısından yüksek faizle borçların verilmesi, sanayi sektörü açısından ise ucuz hammaddelerin sağlanması ve ürettikleri mallara yeni pazarların bulunması. Bir diğer ifadeyle, borçlandırma yoluyla merkez ülkeler, çevre ülkeler üzerinde ekonomik sömürü ve siyasal denetim imkânlarını daha da arttırmışlardır.⁶ Tezin dördüncü bölümünde incelenecek olan Osmanlı İmparatorluğu ise 1838 yılında imzalanan ilk serbest ticaret anlaşmasının ve sonraki

⁴ Eric Toussaint, **Ya Paranı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF’nin Üçüncü Dünya Politikaları**, Çev. Maral Berberyan, 1. Basım, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1999, s. 108.

⁵ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 25-26, 65.

⁶ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 25.

yıllarda imzalanan diğer serbest ticaret anlaşmalarının Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuzlukların da etkisiyle dış borçlanmaya başlamış ve 1876 yılında *moratoryum* ilan etmiştir.

2.1.2. Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönemde Dış Borçlanma

Bu dönemde, yaşanan iki dünya savaşı ile birlikte kapitalizmin 20. yüzyıldaki ilk dünya çapındaki krizi olan 1929 Büyük Dünya Bunalımı (Buhranı) ön plana çıkmıştır. 1929 Büyük Dünya Bunalımı'na sebep olan etkenler hem tarımdaki, hem de sanayideki aşırı üretim; krediler aracılığıyla körüklenen tüketim ve borsa spekülasyonu olarak sıralanabilir.⁷

1923-1929 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisinde hızlı bir genişleme yaşanmıştır. Bu genişleme sermaye ihracının artmasına, aşırı üretime ve kredi hacminin genişlemesine yol açmıştır. Yukarıda değinildiği üzere, aşırı üretim, aşırı genişleyen kredi hacmi ve artan spekülasyonlar 1929 yılındaki krizin yaşanmasında etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, dış borçların geri ödenmeye başlamasıyla birlikte ABD, adeta “dünya bankeri” konumuna gelmiştir. ABD’de hem ülke dışına sermaye ihracı artmış, hem de ülke içinde kredi hacminin artması sonucunda özel borçlanmalar ivme kazanmıştır. 1929 yılı öncesinde özel borçların milli gelire oranı %184 civarında olmuştur. Borsa spekülasyonları artmış ve spekülasyon amacıyla yeni borçlanmalar gerçekleştirilmiştir.⁸

Borsada, şirketlerin hisse senetlerine çılgınca bir hücum başlamış ve hisse senetlerinin alış fiyatları o kadar fazla artmıştır ki artık, şirket kârlılıkları ile hisse senetlerinin fiyatları arasındaki olası bağ kopmuştur. İnsanlar şirketlerin kârlılığından çok, satın aldıkları hisse senetlerinin satış değerlerinin artmaya devam

⁷ Oya Köymen, **Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya**, 2. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 46.

⁸ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 76.

edeceğini düşünerek hesaplarını yapmıştır. Bu spekülasyon girdabı içine özellikle küçük tasarruf sahipleri de girmiştir. Kısa sürede kâr elde etme dürtüsüyle insanların hisse senetlerine hücum etmesi sonucunda diğer insanlar da *kitle psikolojisinin* etkisiyle benzer davranışlar sergilemiştir. Örneğin, 1929 yılına doğru şirketlerin hisse senetlerinin ortalama yıllık kâr getirisi %2 iken, insanlar bu hisse senetlerini alabilmek için bankalardan %12 faizle bile borçlanmıştır. Tüm bu yaşananları “*spekülasyon histerisi*” olarak adlandırmak uygun olacaktır.⁹

1929 yılının Ekim ayına kadar hisse senetlerinin fiyatları, yüksek talebin etkisiyle artmaya devam etmiştir. Ancak, şirketlerin gerçek kârlılıklarını bilen ve ellerinde fazla sayıda hisse senedi bulunan kişilerin, ellerindeki hisse senetlerini satmaya başlamaları sonucunda panik havası yayılmıştır. Daha önceki süreçte hisse senetlerinin alınmasında etkili olan kitle psikolojisi, bu sefer hisse senetlerinin satılmasında etkili olmuştur. Fakat, insanların ellerindeki hisse senetlerini aynı zamanda satmaya çalışmaları, hisse senetlerinin fiyatlarının çok daha hızlı azalmasına yol açmıştır. Yaşanan tüm gelişmeler sonucunda, krediye dayalı ekonomi çökmüş, bankalara olan borçların ödenememesi nedeniyle birçok banka iflas etmiştir. Tüketim talebi daralmış, işsizlik oranları artmıştır. Azalan tüketim talebi, ürün fiyatlarının hızla düşmesine neden olmuştur. Örneğin 1929-1932 yılları arasında tarım ürünleri fiyatları %50, sanayi ürünleri fiyatları ise %40 düşmüştür. Gerçekleşen bu fiyat düşüşlerinin önüne geçebilmek için, kıtlık yaratılarak fiyatların arttırılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla üretim daha da kısılmıştır, ama fiyatlar artmamıştır. Üretimin kısılması sonucunda ise *kitleli işsizlik sorunu* ortaya çıkmıştır.¹⁰

Balkan, gelişmiş ülkelere azgelişmiş ülkelere doğru yoğun sermaye ihracının gerçekleştiği 1870’li yıllar ve 1920’li yıllar üzerinde durmakta ve azgelişmiş ülkelere yoğun sermaye ihracının yaşandığı dönemlerin, gelişmiş ülkelere kapitalizmin kriz koşullarının belirdiği dönemlerle örtüşmesine dikkat çekmektedir. 1870’li yıllarda, toplam yabancı yatırımların yarısına sahip olan ve aynı dönemde ülke içindeki tasarruflarının %25 ila %40’ını yurtdışına yönlendiren İngiltere, en yoğun sermaye

⁹ Köymen, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁰ Köymen, *a.g.e.*, s. 44-45.

ihraç eden ülke konumundadır. 1920’li yıllardaki ikinci yoğun sermaye ihracı döneminde ise en yoğun sermaye ihraç eden ülke ABD olmuştur. ABD’nin bu konuma gelmesinde Birinci Dünya Savaşı sayesinde güç kazanmasının büyük etkisi olmuştur. ABD mali piyasalarından, hem müttefik kuvvetlere hem de ağır bir savaş tazminatı ödemeye mahkûm olan Almanya’ya kredi sağlanmıştır. 1920’li yıllarda, mali piyasalardan borçlanan ülkelerin sayısı 1870’li yıllarla kıyaslandığında çok artmış ve toplam kırkûç ülkeye yükselmiştir.¹¹

Birinci Dünya Savaşı’nda yer alan ülkelerin toplam borcunun (Rusya hariç) savaş öncesiyle karşılaştırıldığında dokuz kat arttığı ve 1914 yılında 26 milyar dolar olan borç tutarının, 1920 yılında 226 milyar dolar civarında olduğu görülmektedir. Bu tutarın sadece 45 milyar dolarlık kısmının vergilerle finansmanı sağlanmıştır. Savaş öncesinde dünyanın en varlıklı iki ülkesi konumunda olan İngiltere ve Fransa devletlerinin toplam borcu 1913 yılı ile 1928 yılı arasında on kat artmış ve 300 milyar franka yükselmiştir. Avrupa’da tasarruf-yatırım açığının aşırı artması ve bu bölgedeki yatırımların yüksek getiri sağlaması gibi etkenler ABD’nin bu bölgeye olan sermaye ihracını olumlu yönde etkilemiştir ve Avrupa ülkeleri, Amerikan dış kredileri içinde çok büyük paya sahip olmuştur.¹² 1925 yılı ile 1928 yılı arasında ABD tarafından Avrupa’ya her yıl yaklaşık olarak 1 milyar dolarlık kredi verilmiştir; 1928 yılına gelindiğinde ise ABD, 525 milyon dolar faiz, 210 milyon dolar ise savaş borçları olarak gelir elde etmiştir. Avrupa, aldıkları ABD kredileriyle ülkelerin yeniden inşasını gerçekleştirmeye ve üretim kapasitesini arttırmaya çalışmıştır. Ancak, Avrupa’nın, özellikle de Almanya’nın ABD’ye olan borç miktarı hızlı bir artış göstermiştir.¹³

1870’li yıllar ile 1920’li yıllar karşılaştırıldığında dikkat çeken bir nokta daha vardır: 1870’lerde İngiltere, borç verdiği ülkelerin gıda maddeleri ve hammaddeleri gibi ihraç mallarına ihtiyaç duymuş ve borç verdiği ülkelere ithalat yapmaya devam etmiştir. Ancak 1920’lerde, bu malları ülke içerisinde üretebilen ABD, borç

¹¹ Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s.53-54.

¹² Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 69, 75.

¹³ Köymen, **a.g.e.**, s. 172.

verdiği ülkelerle yapılan dış ticarete yoğun korumacılık uygulamıştır. Dış ticarete uygulanan yoğun korumacılık sonucunda, sermaye ithal eden bu ülkeler, ihracat artışı sağlayamadıkları için daha fazla borçlanmak zorunda kalmıştır.¹⁴ Köymen de, bu noktaya dikkat çekmektedir:¹⁵

“Avrupa’ya borç verdiği için alacaklı ülke olan ABD’nin izlediği politika 19. yüzyılın egemeni İngiltere’nin politikasından çok farklıydı. İngiltere başka ülkelere borç verdiği zaman onların İngiltere’ye mal satarak borçlarını ödemesine izin verirdi. Oysa ABD borçlu ülkeleri ucuz mallarıyla da istila ediyordu. Hem ABD ihracatını, hem de savaş borçlarını ödemek için Avrupa’dan ABD’ye devamlı altın gönderiliyordu. 1924’e gelindiğinde dünya altın varlığının yarısı ABD’de birikmişti. (...)”

1929 Büyük Dünya Bunalımı’ndan sonra, 1929-1933 yılları arasında ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde dünya sanayi üretimi %43’e yakın düşmüş, aynı dönem içerisinde dünya ticareti ise %65 daralmıştır. Yaşanan krizin merkezi olan ABD’nin diğer ülkelere ithalatının azalması ve diğer ülkelere kredi açmasının durması sonucunda kriz Avrupa ülkelerine de yayılmıştır. Bu dönemde gelişmiş kapitalist ülkelerde, ekonomiye devlet müdahalesi artmış ve ülke ekonomileri yüksek gümrük duvarlarıyla korunmaya çalışılmıştır.¹⁶

Yaşanan krizin ve dünya ticaret hacmindeki daralmanın da etkisiyle Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkeleri aldıkları borçların anapara ve faiz ödemelerinde ciddi şekilde zorlanmaya başlamıştır. 1931 yılında Brezilya, Bolivya, Şili, Peru ve Uruguay borç servisini¹⁷ kısmen veya tamamen durdurmuş, 1932 yılında Kolombiya, 1933 yılında ise Küba ve Arjantin benzer süreçlerden geçmiştir. Latin Amerika ülkelerinde kamu gelirlerinde ve ihracat gelirlerinde yaşanan büyük düşüşler ve borç yükünün azaltılamaması mali baskının şiddetlenmesine yol açmıştır. Söz konusu

¹⁴ Balkan, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁵ Köymen, **a.g.e.**, s. 172.

¹⁶ Köymen, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁷ *Borç stoku* kavramı ile bir ülkenin herhangi bir dönemdeki iç ve dış borçlarının toplam miktarı ifade edilmektedir. *Borç servisi* ise, belirli bir dönemde iç ve dış borçlanmadan doğan anapara, faiz ve komisyon vb. yükümlülüklerinin yerine getirilmesi, alacaklılara ödeme yapılmasıdır. *Borç yükü* ise bir ülkenin belirli bir dönemdeki toplam borç stokunun, o ülkenin ilgili dönemdeki GSMH’sına oranıdır. (Bkz. Mahfi Eğilmez, **Hazine**, 4. Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2004, s. 77-78)

ülkelerde dış borç servisinin kamu gelirlerine ve ihracat gelirlerine olan oranları incelendiğinde, dış borç servisinin kamu gelirlerine oranının %30'dan daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin Bolivya'nın 1931 yılındaki dış borç servisinin kamu gelirlerine oranı %73'e yaklaşmıştır; söz konusu oran Arjantin'de %36,9; Peru'da %34,3; Şili'de ise %32,2 olmuştur. Dış borç servisinin ihracat gelirlerine olan oranı incelendiğinde ise Arjantin, Brezilya, Şili ve Uruguay'da bu oranın 1930-1933 yılları arasında önemli bir artış trendi içine girdiği görülmektedir; 1930-1933 döneminde söz konusu oran Arjantin'de %18,2'den %30,2'ye; Brezilya'da %23,5'ten %45,1'e ve Şili'de %18'den %81,9'a kadar yükselmiştir. Bu oranın yükselmesinde, ihracat gelirlerindeki düşüşün etkisi büyük olmuştur. Hem ülkelerin içe kapanması hem de söz konusu ülkelerin ihraç ettikleri ürünlerin fiyatlarında yaşanan düşüşler sonucunda ihracattan elde edilen gelirler azalmıştır.¹⁸

Borç stoku hızla artan Latin Amerika ülkeleri, ihracatlarının artarak devam edeceğini; bu sayede de hem büyümeyi sağlayacaklarını hem de borç servisini gerçekleştirebileceklerini hesaplamıştır. Ancak, 1931 yılının Ocak ayında Bolivya hükümeti borç servisini durduracağını açıklamıştır. 1935 yılına gelindiğinde ise dış borç ödemelerini kısmen veya tamamen durdurmuş olan ülke sayısı ondörde yükselmiştir. Bu ülkeler almış oldukları moratoryum kararlarında, ihraç ürünlerinin fiyatlarının düşmesinin ve gelişmiş ülkelere gelen sermaye akımlarının durmasının etkili olduğunu vurgulamıştır. Gerçekten de 1928 yılında Latin Amerika'dan ihraç edilen tahvillere doymuş olan gelişmiş ülkelerin mali piyasalarından, Latin Amerika'ya yönelik borç akışı ciddi şekilde azalmıştır. 1929 yılında yaşanan krizden hemen sonra ise Latin Amerika tahvillerinin piyasalara sunumu durdurulmuştur; böylelikle Latin Amerika'ya yönelik borç akışı tamamen durmuş ve borçların servisi daha da zorlaşmıştır.¹⁹

1930'lu yılların başlarında azgelişmiş ülkelerin dış borç anapara ve faiz ödemelerini gerçekleştirememelerine yol açan temel etkenler dünya ticaret hacminde yaşanan hızlı daralma, ihraç ürünlerinin fiyatlarında yaşanan hızlı düşüş ve yetersiz

¹⁸ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 79-80.

¹⁹ Toussaint (1999), **a.g.e.**, s. 111-112.

döviz rezervleridir. Ayrıca, dış borç servisinin gerçekleştirilememesinde sadece dış borç servis oranlarının yüksek olmasının değil, aynı zamanda bu oranların hızlı bir şekilde yükselerek beklenmeyen düzeylere çıkmasının da etkisi olmuştur.²⁰

Toussaint ise 1930'lu yıllarda dış borcu ödememe kararının genel bir kanıya dönüştüğünü, dış borç anapara ve faiz ödemelerini durduran ülkelerin büyük bir kısmının, dış kredi alamamış olsalar da ekonomik genişleme yaşadıklarına dikkat çekmektedir. Dış borçları ödemeyi reddeden ülkeler, genişletici politikaları uygulamaya koymak için, büyük bayındırlık işleri için önemli mali kaynaklara kavuşmuştur. David Felix tarafından yapılan bir araştırmada 1929-1939 yılları arasında dış borç ödemelerini tamamen durduran Brezilya, Meksika, Şili, Kolombiya ve Peru ile dış borç ödemesini kısmen durduran Arjantin'in gelişimleri karşılaştırılmıştır. Söz konusu araştırma sonucunda dış borç ödemelerini tamamen durduran beş Latin Amerika ülkesinin ekonomik gelişimlerinin Arjantin'e kıyasla daha iyi olduğu ifade edilmiştir.²¹

Günümüzde bir ülkenin moratoryum ilan etmesi durumunda birçok yaptırımla karşılaşacağı bilinmektedir. Ancak, 1930'lu yıllarda borçların ödenmemesi yönünde tavır alan ülkelerin herhangi bir yaptırımla karşılaşmamış olmalarının nedenini, Balkan şu şekilde açıklamaktadır.²²

“(…) Çok sayıda borçlu ülkenin temerrüte gitmesi; IMF ve Dünya Bankası gibi yaptırım gücü yüksek uluslararası kuruluşların mevcut olmaması ve finansmanın 1970'lerde olduğu gibi, iflasları halinde bütün finans piyasasını etkileyecek bankalarca değil, tahvil ve hisse senetlerini satın alan çok sayıda bireylerce gerçekleştirilmiş olması nedeniyle, borçlarını ödeyemeyeceklerini ilan eden ülkelere herhangi bir yaptırım uygulanamamıştır. Çoğu durumda biriken faizler silinmiş, borç miktarında indirim yapılmış ve faiz haddi düşürülerek mümkün olan ödemeyi toplama yoluna gidilmiştir. (...)”

²⁰ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 81.

²¹ Toussaint (1999), **a.g.e.**, s. 112-114.

²² Balkan, **a.g.e.**, s. 55-56.

2.1.3. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li Yılların Başına Kadar Olan Dönemde Dış Borçlanma

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD başta olmak üzere kapitalist merkez ülkelerin siyasal yönetimlerinde ve büyük sermaye çevrelerinde, Avrupa'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) merkezli bir sosyalist bloğun kurulması ve Çin'in de sosyalist rejime geçmesi ciddi kaygı uyandırmıştır. Bütün bu gelişmeler ve kapitalizmin 1929 yılındaki dünya çapındaki krizinin sonucunda, kapitalist blokta ve sistemde yeniden yapılanma ve örgütlenme zorunlu hale gelmiştir. Bu süreçte yetmiş civarında sömürgeci "bağımsız devlet" olmasının da etkisi olmuştur. Kapitalist merkez ülkeler, İkinci Dünya Savaşı sırasında demokrasinin önemine sıkça vurgu yapmış ve bu söylemi kitleleri faşizme karşı harekete geçirmek için kullanmıştır. Ancak bu demokrasi söyleminin sömürge halkları üzerinde de etkisi olmuştur. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında sömürge düzeninin kaldırılmasını savunması, sadece bu ülkenin demokrasiye verdiği önem olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerinin bağımsız devlet haline gelmesi, ABD'ye yeni pazarlara ve hammadde kaynaklarına ulaşabilme imkânını verecektir. Ayrıca, sömürgelerin veya yeni oluşan devletlerin sosyalist sistemi model olarak benimsemesi riski nedeniyle, ABD bu bölgeleri denetimi altına almaya çalışmıştır.²³

İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte kapitalist dünyanın hegemon gücü konumuna yükselen ABD, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bu savaşta da savaşan ülkelere borç vermiş ve malzeme sağlamıştır. Bu sayede ABD ekonomisi, kendi toprakları dışında gerçekleşen savaştan çok kârlı çıkmış ve hızlı bir sermaye birikimi süreci yaşamıştır.²⁴

1945 yılında sona eren İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan önemli bir gelişme ise ABD tarafından hazırlanan Marshall Planı'dır. Özellikle İngiltere ve

²³ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 86-88.

²⁴ Köymen, **a.g.e.**, s. 174.

Fransa gibi Avrupa'nın temel ülkelerinin ekonomilerinin hızlı bir şekilde yeniden yapılanacağı beklenmiştir. Ancak, 1947 yılına gelindiğinde bu ülkelerin ekonomilerinde yaşanan gelişmenin yetersiz olduğu görülmüş ve Avrupa'da bunun yol açtığı artan hoşnutsuzlukların, komünizmin veya faşizmin yayılmasını teşvik etmesinden kaygı duyulmuştur. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Avrupa'nın yeniden inşasına yönelik yardım programını açıklamıştır. Ancak, Avrupa ülkelerinin, Avrupa'nın yeniden yapılanmasına yönelik rasyonel planlar hazırlamak için, ilk kez ortak çalışmalarını da koşul olarak getirmiştir.²⁵ Bu açıklamadan bir ay sonra 12 Temmuz 1947 tarihinde onaltı Avrupa ülkesi birlikte Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'nü (OEEC) kurmuş ve söz konusu örgüt Avrupa'nın ekonomik ihtiyaçları hakkında bir rapor hazırlamıştır.²⁶

Tablo 2.1: Bazı Avrupa Ülkelerinin Marshall Planı Kapsamında Sağladıkları Yardım Miktarları: (3 Nisan 1948-30 Haziran 1952)
(Milyon Dolar Cinsinden)

ÜLKELER	TOPLAM	BAĞIŞLAR	KREDİLER
AVUSTURYA	677,8	677,8	--
BATI ALMANYA	1390,6	1173,7	216,9
BELÇİKA-LÜKSEMBURG	559,3	491,3	68*
DANİMARKA	273,0	239,7	33,3
FRANSA	2713,6	2488	225,6
HOLLANDA	1083,5	916,8	166,7
İNGİLTERE	3189,8	2805	348,8
İRLANDA	147,5	19,3	128,2
İSVEÇ	107,3	86,9	20,4
İTALYA	1508,8	1413,2	95,6
NORVEÇ	255,3	216,1	39,2
TÜRKİYE	225,1	140,1	85
YUNANİSTAN	706,7	706,7	--
TÜM ÜLKELERİN TOPLAMI**	13335,8	11820,7	1505,1

Kaynak: Eric Toussaint, *The World Bank: A Critical Primer*, 1. Edition, London, Pluto Press, 2008, p. 38'den derlenmiştir.

*Bu kredinin 65 milyon doları Belçika tarafından, 3 milyon doları ise Lüksemburg tarafından kullanılmıştır.

**Marshall Planı'ndan faydalanan, tabloda yer alan ülkelerin de dahil olduğu tüm ülkelere ait toplam rakamlar.

²⁵ Dwight H. Perkins, Steven Radelet ve David L. Lindauer, *Economics of Development*, 6. Edition, New York, W.W. Norton & Company, 2006, p. 523.

²⁶ Sönmez (2005), *a.g.e.*, s. 88-89.

Nisan 1948 tarihinde ABD Başkanı Truman, OEEC tarafından hazırlanan raporu temel alan ve resmi adı Avrupa Kalkınma Programı olan yardım programını imzalamıştır. *Marshall Planı* olarak anılan bu yardım programının resmi başlangıç tarihi olan Nisan 1948 ile resmi bitiş tarihi olan Haziran 1952 yılları arasında ABD, OEEC üyesi olan onaltı ülkeye toplam 13,3 milyar dolarlık yardım yapmıştır. Bu miktarın yaklaşık olarak %90'ı bağış niteliğindedir. Marshall Planı'ndan en fazla faydalanan ülkelerin İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda ve Almanya olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 2.1).²⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalizmin yayılmasının engellenmesi Amerikan dış politikasının temelini oluşturmuştur. Marshall Planı ile başlatılan ABD yardım programının etkisiyle Avrupa'nın yeniden inşası sağlanacak ve Avrupa, hem iktisadi hem de askerî yönden SSCB karşısında güçlendirilecektir. Ayrıca ABD, sosyalist rejimleri anti-komünist bir çemberle kuşatma politikasını da kullanmış ve 1949 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (NATO) kurmuştur. ABD'den silah yardımı, yiyecek yardımı ve borç almak isteyen ülkeler, ABD'nin kurduğu cephe içinde yer almak durumundadır.²⁸

Yukarıda da değinildiği üzere, Sovyet bloğu karşısında Batı bloğunu güçlendirmek için Avrupa'nın inşasını hızlandırmayı planlayan ABD, aynı zamanda Avrupa ülkelerinin Marshall Planı çerçevesinde aldıkları parayı Amerikan sanayisi tarafından üretilen malların ithalatında kullanmalarını talep etmektedir. Amerikan mal ve hizmetlerine yönelik talebin Avrupa ülkelerinin etkisiyle artması sonucunda, ABD'nin ihracatının ve dolayısıyla istihdam düzeyinin artması garanti altına alınacaktır.²⁹ Biraz daha ayrıntılı biçimde incelendiğinde, Marshall Planı'nda öne sürülen bazı koşullar şu şekilde sıralanabilir: plan kapsamında sağlanan kaynakların donanım mallarına yönelik yatırımlarda kullanılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi,

²⁷ Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 523.

²⁸ Köymen, **a.g.e.**, s. 107, 176.

²⁹ Eric Toussaint, **The World Bank: A Critical Primer**, 1. Edition, London, Pluto Press, 2008, pp. 37-39.

dış ödemeler dengesinin sağlanması ve hammadde kaynaklarına ABD'nin serbestçe ulaşabilmesi.³⁰

Marshall Planı kapsamındaki araç ve gereçlerin çoğunluğu Amerikan şirketlerinden satın alınmış ve bunların nakliyatı ise Amerikan ticari gemileri tarafından yapılmıştır. Marshall Planı'ndaki bu koşullar aktarılan kaynakların "bağlı" niteliğini³¹ göstermektedir. Söz konusu "bağlı" nitelik, yardımı yapan ülkedeki yardım programına yönelik siyasi desteğin artmasına yardımcı olurken, yardımın yapıldığı ülke açısından ise yardım programının maliyetini arttırmış ve yardım programının olumlu etkisinin azalmasına sebep olmuştur.³²

Veltmeyer ve Petras da dış yardımlara farklı bir yönden bakılması gerektiğini vurgulamış; dış yardımların, yardımı alan ülkeye değil de yardım edenlere yarar sağlamaya yönelik tasarlandığını ve dış yardımları sağlayan hükümetler ile örgütlerin stratejik ve jeopolitik çıkarlarını korumak ve geliştirmek için bir araç olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir.³³ Adda da soğuk savaş ve bağımsızlaşma döneminden kaynaklanan iki taraflı yardımların, yardımı yapan devletler açısından bir dış siyaset aracı olduğunu, yardım olarak verilen parayla yardımı yapan devletlerin stratejik bir nüfuzu, siyasi ve kültürel bir etkileme gücünü satın aldığını

³⁰ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 89.

³¹ *Bağlı kredilerde*, krediyi veren ülke tarafından krediyi alan ülkeye, kredinin hangi malların alımında kullanılacağı ve/veya hangi ülkelerden ithalat yapılacağı gibi çeşitli şartlar koşulmaktadır. Bir diğer ifadeyle bağlı kredilerde, krediyi veren ülke veya uluslararası kuruluş tarafından, verilen kredinin serbestçe kullanımı belirli bir ülke/ülkeler grubu veya belirli mallar ve hizmetler ile sınırlandırılmaktadır. Bu kredilerin verilme koşulları, belirli bir ülkeden/ülkelerden farklı mal ve hizmet alımlarının gerçekleştirilmesi veya belirli mal ve hizmetin alınması veya bu iki koşulun birlikte uygulanmasıdır. Belirli mal ve hizmetin alınmasının şart koşulduğu durum "*mala bağlı krediler*" olarak tanımlanırken; krediyi alan ülkenin belirli mal ve hizmeti kredi ilişkisi içinde bulunduğu ülkeden almak zorunda olduğu durum ise "*ülkeye ve mala bağlı krediler*" olarak tanımlanmaktadır. (Bkz. Özhan Uluatam, **Kamu Maliyesi**, 6. Basım, Ankara, İmaj Yayınevi, 1999, s. 445; Ergül Han, "Kalkınmanın Finansmanı", **İktisadi Kalkınma ve Büyüme**, Ed. Erol Kutlu, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1575, 2004, s. 92; Binhan Elif Yılmaz, **Türkiye'nin Değişmeyen Kaderi Borç Çıkamaz: Osmanlı'dan Günümüze 1854-2007**, 1. Basım, İstanbul, Derin Yayınevi, 2008, s. 260.)

³² Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 536.

³³ Henry Veltmeyer ve James Petras, "Dış Yardım, Neoliberalizm ve ABD Emperyalizmi", **Neoliberalizm: Muhafif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 202.

ifade etmiştir. Ayrıca, dış yardımın ekonomik işlevinin bulunduğunu ve dış yardımın güçlü bir ticari nüfuz aracı olduğunu da vurgulamıştır.³⁴

ABD açısından Avrupa'ya kaynak aktarımının gerçekleşmesi çok önemlidir. Çünkü Marshall Planı sayesinde ABD, ekonomik sorunlarını çözmüş ve siyasal alanda daha da fazla güç kazanmıştır. ABD'nin yeni pazarlara kavuşması ve hammadde kaynaklarına herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmaksızın ulaşması gerekmektedir. ABD, ülkesindeki sermaye birikiminin bir bölümünü Avrupa'ya aktarmak suretiyle aşırı sermaye birikiminin sebep olacağı olumsuzlukları engellemiş ve Avrupa'nın yeniden inşa edilmesiyle geniş bir pazara kavuşmuştur. Ancak bu noktada Avrupa ülkelerinin koruyucu duvarlarının yıkılması, bir diğer ifadeyle dış ticaretin serbestleştirilmesi ve hammadde kaynaklarına ABD'nin serbestçe ulaşımının sağlanması ABD açısından büyük önem arz etmektedir. Zaten bu koşullar Marshall Planı aracılığıyla Avrupa'ya dayatılmıştır. Örneğin Marshall Planı'ndan faydalanan ülkeler ihtiyaçları olan sınai ürünlerin %60'ının; tarımsal ürünlerin ise %78'inin ithalatını ABD'den yapmıştır. Ayrıca Marshall Planı, Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin yeniden yapılanması için az gelişmiş ülkeler tarafından gerekli hammadde ve besin maddelerinin sağlanmasını amaçlamış ve bunu sağlamak için önlemler almıştır.³⁵

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki on yıl süresince az gelişmiş ülkelerin dış finansman kaynakları bağışlar, mal transferleri ve ağırlıklı olarak iki taraflı (yanlı) finansmanlar olmuştur. Ancak bu finansman kaynaklarının esasında siyasi amaçlı olduğu bilinmektedir. 1950'li yılların ortalarından itibaren az gelişmiş ülkelerin uluslararası mali kuruluşların ilgi alanına girmeleri ve söz konusu kuruluşların bu ülkelere yönelik faaliyetlerinin artması sonucunda çok taraflı (yanlı) krediler de artmıştır. Fakat, 1950'li yıllarda az gelişmiş ülkelerin dış finansman kaynağı daha çok

³⁴ Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Sevgi İnceci, 3. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 136.

³⁵ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 89-90.

yardım şeklindeki *iki taraflı krediler*³⁶ olmuştur, bir diğer ifadeyle bu yıllarda az gelişmiş ülkeler için resmi kaynaklı dış finansmanlar yaygın şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde özel sermaye akımlarının sınırlı kaldığı görülmüş; gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar da özellikle Amerikan şirketleri tarafından yapılmış ve zaman içerisinde bu yatırımlar ağırlıklı olarak Batı Avrupa ülkelerine yönelmiştir.³⁷ Bu dönemde Türkiye ve Arjantin gibi bazı az gelişmiş ülkelerde hızlı borçlanma süreci sonucunda dış borç servisinde zorluklar yaşanmış ve borç ertelemeleri/yeniden yapılandırmalar yapılmıştır.³⁸

Gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları, çoğunlukla yine gelişmiş ülke ekonomilerine yönelmekte ve bir tür “kapalı devre” yatırım hareketi meydana getirmektedir. Bu olgu, 1970’li yılların başlarında uluslararası yatırım alanında birinci sırada yer alan ABD’nin yaptığı doğrudan yabancı yatırımlar incelendiğinde de göze çarpmaktadır. Örneğin 1955 yılında ABD’nin doğrudan yabancı yatırımlarının %54’ü gelişmiş ülkelere, %46’sı ise az gelişmiş ülkelere yönelmişken; 1973 yılında bu yatırımların %69,7’si gelişmiş ülkelere, %24,4’ü az gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Gelişmiş ülkeler içerisinde Kanada’nın payı 1955-1973 döneminde %62,3’ten %35,4’e düşmüştür, Batı Avrupa’nın payı ise %28,8’den %53’e yükselmiştir. ABD’nin doğrudan yabancı yatırımlarının az gelişmiş ülkeler içerisindeki dağılımı incelendiğinde ise Latin Amerika’nın en yüksek paya sahip

³⁶ Dış borcun kaynağa göre sınıflandırılmasında üç tane kaynak bulunmaktadır: (1) “*yabancı devletlerden sağlanan dış borçlar*” (iki taraflı kredi); (2) “*uluslararası kuruluşlardan sağlanan dış borçlar*” (çok taraflı kredi) ve (3) “*uluslararası mali piyasalardan sağlanan dış borçlar*”. Yabancı devletlerden borçlanma, borç veren ülke ile borç alan ülke arasında yapılan borç anlaşmasıyla gerçekleşmektedir. Çoğunlukla, gelişmiş ülkeler borç veren konumunda, gelişmekte olan ülkeler ise borç alan konumundadır ve söz konusu dış borcun içeriğini kalkınmanın finansmanına yönelik olan düşük faizli, uzun vadeli ve ödemesiz süresi olan proje ve program kredileri oluşturmaktadır. Zaten, yabancı devletlerden borçlanma, düşük faizli ve uzun vadeli nitelikleri nedeniyle imtiyazlı borçlanma olarak da adlandırılmaktadır. Uluslararası mali piyasalardan sağlanan borçların vadeleri ise kısa olma eğilimindedir ve faiz oranları yüksektir, ayrıca faiz oranları çoğunlukla değişken oranlıdır. Faizin değişken olması, faiz risklerinin kredi talebinde bulunanlara aktarılmasına yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan fon fazlalarının gelişimi ile uluslararası ticari banka kredilerinin arzının artması arasındaki pozitif ilişki büyük önem arz etmektedir. (Bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 259; Eğilmez (2004), **a.g.e.**, s. 76 ve Harun Bal, **Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye**, 1. Basım, Ankara, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi No: 16, 1998, s. 16.)

³⁷ Bal (1998), **a.g.e.**, s. 33-34.

³⁸ Harun Bal, **Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye**, 1. Basım, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 222, 2001, s. 26.

olduğu görülmektedir. Fakat 1955-1973 döneminde Latin Amerika'nın payı %74,3'ten %65,2'ye düşmüştür (Bkz. Ek Tablo 3). Bu daralmaya rağmen Latin Amerika'nın az gelişmiş ülkelere yönelen doğrudan yabancı yatırımlardaki payı halen yüksektir. ABD doğrudan yabancı yatırımlarının Latin Amerika'da en çok yoğunlaştığı sektör olarak imalat sanayisi ön plana çıkmaktadır. Arjantin, Meksika, Brezilya ve Şili gibi önemli Latin Amerika ülkelerinde ithal ikamesiyle sağlanan sanayileşme düzeyi ve düşük düzeydeki ücretler, ABD sermayesini Latin Amerika'nın imalat sanayisine yönlendirmiştir. Fakat yatırım yapan ABD sermayesi, söz konusu sektörü geliştirmekten çok, sektöre hâkim olmayı amaçlamıştır.³⁹

1950'li yılların ortalarından itibaren az gelişmiş ülkelerin dış borçlanma süreci hız kazanmış ve az gelişmiş ülkelerin toplam dış borç stoku 1965 yılında yaklaşık olarak 37 milyar dolara yükselmiştir. 1970 yılından sonra ise toplam dış borç stokunun artış hızı çok artmış ve 1973 yılından sonra 100 milyar doları aşmıştır. Ancak, 1950-1967 yılları arasında bazı sömürgelerin siyasal bağımsızlıklarını kazanmaları sonucunda ortaya çıkan bu yeni devletlerin de dış borçlanma sürecine dahil oldukları görülmektedir. Bu olgunun da az gelişmiş ülkelerin toplam dış borç stokunun artışında etkisi olmuştur.⁴⁰

1960'lı yıllarda iki taraflı resmi finansmanlar, çok taraflı finansmanlar ve özel sermaye transferleri hızla artmıştır. Özel sermaye transferlerinde yaşanan artış, çok taraflı finansmanlardan daha fazla olmuştur. 1960'lı yıllarda az gelişmiş ülkelerin dış finansman kaynakları ayrıntılı incelendiğinde şu tablo ortaya çıkmaktadır: 1950'li yılların en önemli dış finansman kaynaklarından olan iki taraflı krediler 1960'lı yıllarda da önemini korumuştur. Uluslararası kuruluşların faaliyetlerini az gelişmiş ülkelere yönlendirmeleri sonucunda 1950'li yıllarda çok sınırlı olan çok taraflı krediler 1960'lı yıllarda hızla artmıştır. Ayrıca 1960'lı yıllarda ihracat kredileri ve az gelişmiş ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımlar da artmıştır. 1960'lı yıllarda

³⁹ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 107, 110-111.

⁴⁰ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 124.

azgelişmiş ülkelerin dış finansman kaynakları içerisinde, uluslararası ticari banka kredilerinin payı %15 civarında olmuştur.⁴¹

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1960'lı yılların sonuna kadar geçen zaman diliminde, azgelişmiş ülkelerin kullandıkları dış finansman kaynakları olarak başlıca iki taraflı ve çok taraflı resmi krediler göze çarpmaktadır; sermaye piyasalarından gelen kaynaklar ise ihracat kredileri ve doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur. Bu dönemde ABD ve Avrupa bankaları, çokuluslu şirketlere, döviz işlemlerine ve ticaretin finansmanına yönelik hizmet vermelerine rağmen, bankacılık faaliyetlerini öncelikle iç piyasada yürütmüşlerdir. Ancak, ABD finans piyasası ile Europara piyasasının bütünleşmesi ve finans sektörünün hızla gelişmesi sonucunda ticari banka faaliyetlerinde artış gerçekleşmiş ve 1960'lı yılların sonundan itibaren azgelişmiş ülkelere yönelik kredi akışlarının yapısında önemli değişimler yaşanmıştır.⁴²

2.2. AŞIRI DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNİN DÜNYA BORÇ KRİZİNE DÖNÜŞÜMÜ

Dış borç birikimi, iç tasarrufların düşük, cari işlemler açıklarının yüksek olduğu ve yerel kaynakların arttırılması için sermaye ithaline ihtiyaç duyan, ekonomik kalkınma aşamasındaki gelişmekte olan ülkeler için ortak bir olgudur. 1970'li yıllar başlarken, gelişmekte olan ülkelerin dış borçları incelendiğinde söz konusu borçların resmi bir olgu olduğu, bir diğer ifadeyle alacaklıların çoğunluğunu yabancı hükümetlerin ve Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), bölgesel kalkınma bankaları gibi uluslararası finansal kuruluşların oluşturduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde verilen kredilerin çoğu düşüktür ve kalkınma projelerinin uygulanması, sermaye malları ithalatının genişlemesi amaçlarına yönelik olarak verilmiştir. Ancak, 1970'li yılların ortalarından 1980'li yılların başına kadar ki

⁴¹ Bal (1998), **a.g.e.**, s. 34-35.

⁴² Balkan, **a.g.e.**, s. 65.

zaman diliminde ise ticari bankalar, uluslararası krediler içinde büyük pay sahibi olmaya başlamıştır.⁴³

1970’li yıllarda, az gelişmiş ülkelerin dış finansman kaynakları içerisinde resmi finansmanlar yine önemli bir konumdadır. Ancak, az gelişmiş ülkeler, ağırlıklı olarak uluslararası ticari bankalardan dış borçlanmaya başlamış, bir diğer ifadeyle dış finansmanda çoğunlukla imtiyazsız finansmana doğru hızla yönelmiştir. Örneğin, 1974-1983 döneminde petrol üreticisi olmayan az gelişmiş ülkelerin net dış finansmanının %80’den fazlası kredi şeklindedir ve bu kredilerin üçte ikisini değişken faiz oranlı, vadeleri ve ödemesiz dönemleri daha az olan uluslararası ticari banka kredileri oluşturmuştur.⁴⁴

Az gelişmiş ülkelerin toplam dış borçlarına ilişkin istatistikî veriler⁴⁵ incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 4), 1970 yılında 62,45 milyar dolar olan toplam dış borç miktarının, Dünya Borç Krizi’nin başlangıç tarihi olan 1982 yılında 743,52 milyar dolara, 1990 yılında ise 1242,18 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, az gelişmiş ülkelerin toplam dış borçları 1970 yılından 1982 yılına kadar yaklaşık olarak oniki kat, 1990 yılına kadar ise yaklaşık olarak yirmi kat artmıştır. Toplam dış borçlar artarken, borçların anapara ve faiz ödemelerinin toplamını ifade eden borç servisi ödemeleri de benzer bir süreç izlemiş ve 1970 yılında 9,22 milyar dolarken, 1982 yılında yaklaşık onüç kat artarak 114,8 milyar dolara, 1990 yılında ise yaklaşık onaltı kat artarak 144,13 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, artan dış borç stoklarına rağmen az gelişmiş ülkelerin GSMH’ları aynı hızla artmamıştır. Az gelişmiş ülkelere ait dış borç/GSMH oranı incelendiğinde söz konusu oranın 1970 yılında %14,4 olduğu, 1982 yılında %37,7’ye yükseldiği, 1986 ve 1987 yıllarında ise %50’yi aştığı görülmektedir. 1970 ile 1990 yılları arasında toplam dış borcun ve dış borç servisinin ihracat gelirlerine olan oranlarına ayrı ayrı bakıldığında ise; dış borçların ihracat gelirlerine olan oranının 1970 yılında %117,9 olduğu, 1982 yılında %180,2’ye yükseldiği, 1986 ve 1987 yıllarında ise sırasıyla %246,2 ve

⁴³ Michael P. Todaro ve Stephen C. Smith, **Economic Development**, 9. Edition, Essex, Pearson & Addison Wesley, 2006, pp. 673-674.

⁴⁴ Lessard’dan aktaran Bal (1998), **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁵ Az gelişmiş ülkelerin borçlarına ilişkin rakamlar yuzdokuz ülkeyi içermektedir.

%238,6 ile en üst düzeye çıktığı görülmektedir. Dış borç servisinin ihracata oranı ise 1970-1982 yılları arasında %17,4'ten %27,8'e yükselmiştir. 1986 yılında ise bu oran %32,9'a yükselerek en üst düzeye ulaşmıştır. Dünya Borç Krizi'nden tam sekiz yıl sonra, 1990 yılında bile bu oran %21,2 düzeyindedir, bir diğer ifadeyle 1990 yılında az gelişmiş ülkeler, toplam ihracat gelirlerinin beşte birinden biraz fazlasını halen dış borç servisine ayırmaktadır.⁴⁶

Az gelişmiş ülkelerin dış borçlarının sınıflandırılması uzun vadeli dış borçlar, kısa vadeli dış borçlar ve IMF'den alınan krediler olarak yapılmaktadır (Bkz. Ek Tablo 5).⁴⁷ Uzun vadeli dış borçları ise hükümetlerce alınan veya garantilenen krediler ile garantisiz özel krediler oluşturmaktadır. 1970 ile 1990 yılları arasındaki döneme ait rakamların yer aldığı Ek Tablo 5 incelendiğinde; kısa vadeli dış borçların 1975 yılıyla birlikte hızla artmaya başladığı görülmektedir. Bu artışın temel nedeni, petrol fiyatlarındaki artış sonucunda az gelişmiş ülkelerin cari işlemler bilançosu açıklarını kapamak için yoğun çaba sarf etmesidir. 1975 yılında 2,5 milyar dolar olan kısa vadeli dış borçlar, 1977 yılında 61,4 milyar dolara, 1982 yılında 166,7 milyar dolara ve son olarak 1990 yılında ise 184,9 milyar dolara yükselmiştir. Az gelişmiş ülkelerin borçlarının çok hızlı arttığı dönemlerden olan 1975-1979 döneminde kısa vadeli dış borçlar tam otuzaltı kat artmıştır. Bu dönemde kısa vadeli dış borçlar, uzun vadeli dış borçlardan daha hızlı artmıştır.⁴⁸ 1975 yılında kısa vadeli dış borçlar toplam dış borç stokunun sadece %1,58'ini oluştururken, bu oran 1977 yılında %20,7'ye ve 1982 yılında ise %22,4'e yükselmiştir, bir diğer ifadeyle 1982 yılında kısa vadeli dış borçlar toplam dış borç stokunun beşte birini aşmıştır.

1970'ler boyunca birçok az gelişmiş ülke, özellikle de Latin Amerika ülkeleri, yoğun şekilde dış borçlanmış ve bunun sonucunda dış borç stokları çok yüksek düzeylere yükselmiştir. Örneğin, az gelişmiş ülkelerin ticari bankalara olan uzun vadeli borç miktarı 1970 yılından 1983 yılına kadar onaltı kat artarak, 19 milyar dolardan 307 milyar dolara ulaşmıştır. 1970'li yıllarda ve 1980'li yılların başında

⁴⁶ Balkan, **a.g.e.**, s. 27-28, 33.

⁴⁷ Dünya Bankası tarafından kullanılan dış borç stoku ve unsurları tasnif şekli için bkz. Ek Şekil 1.

⁴⁸ Balkan, **a.g.e.**, s. 28-29.

gerçekleşen bu hızlı dış borç stoku artışı azgelişmiş ülkelerde önemli sorunlara yol açmıştır. Zaten, 1983 yılından 1987 yılına kadar ki zaman diliminde, 300 milyar dolardan fazla borç geri ödemesi yeniden yapılandırılmıştır.⁴⁹

1982 yılında azgelişmiş ülkelerin toplam dış borcunun bölgesel dağılımı incelendiğinde ise dış borcun %51,3'le en çok Latin Amerika'da yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Latin Amerika'yı ise %26,8 ile Güney ve Doğu Asya; %11,1 ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika; %10,8 ile de Sahraaltı Afrika izlemektedir.⁵⁰ 1982 yılında Latin Amerika ülkelerinden Brezilya, Meksika ve Arjantin toplam dış borç stoku en fazla olan ülkeler arasında yer almıştır. Bu üç Latin Amerika ülkesine ait dış borç göstergeleri incelendiğinde, söz konusu göstergelerin kritik değerleri aşmış olduğu görülmektedir (Bkz. Ek Tablo 6).⁵¹ Zaten, 1982 yılında Meksika'nın vadesi gelen dış borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamasından sonra, Brezilya, Arjantin ve Şili gibi diğer Latin Amerika ülkeleri de benzer açıklamalarda bulunmuştur. Tüm bu gelişmelerin sonucunda dış borç sorunu artık bir dış borç krizine dönüşmüştür.⁵² Latin Amerika ülkelerinin dış borçlanmasında büyük çoğunluğu ticari banka kredileri oluştururken, Güney Asya ve Afrika ülkelerinin dış borçlanmasında ise ağırlık devletten devlete verilen borçlarda ve IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan alınan borçlarda olmuştur.⁵³

1982 yılındaki dış borç krizinde en yüksek borca sahip olan üç ülke Meksika, Brezilya ve Arjantin'den tek birisinin veya hepsinin dış borçlarını ödememesi, Amerika'nın en büyük bankalarından bazılarının iflasına sebep olabilirdi. Ancak ağır borçlu ülkeler tarafından borçların ödenmemesi ihtimali, Amerikan hükümetinin, Amerikan Merkez Bankasının, IMF'nin ve Dünya Bankası'nın hızlı hamleleriyle önlenmiştir. Bu “kahramanca çabalar” sonucunda kurtarılmaya çalışılan ağır borçlu

⁴⁹ Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, pp. 574-575.

⁵⁰ Heather D. Gibson ve Euclid Tsakalatos, “Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi**, Der. Fikret Şenses, Çev. Sedef Öztürk, 4. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 177.

⁵¹ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 248.

⁵² Rıdvan Karluk: **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, 10. Basım, İstanbul, Beta Yayınevi, 2005, s. 153.

⁵³ Han, **a.g.m.**, s. 93.

lkeler değil de, bankalar olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zaten bütün bu kurtarma operasyonları, söz konusu ülkelerin daha da fazla *borç köleliğine* (debt enslavement) doğru itilmesine neden olmuştur.⁵⁴

Dünya borç krizinden önceki dönemde, ticari bankalar, azgelişmiş ülkelere kredi verme konusunda son derece istekli olmuştur. Çünkü bankalar bu kredilerden önemli faiz geliri ve komisyon ücretleri elde etmektedir. Örneğin, 1970 yılında en büyük onüç ABD bankasının kârları toplamı 177 milyon dolarken, bu rakam azgelişmiş ülkelere açılan kredilerin de etkisiyle 1975 yılında 836 milyon dolara yükselmiştir.⁵⁵ Yedi büyük ABD bankasının uluslararası işlemlerden sağladıkları kârların, bankanın toplam krına olan oranları incelendiğinde söz konusu oranların arttığı görülmektedir. Örneğin Chase Manhattan Bankası’nın 1972 yılında uluslararası işlemlerden sağladığı kârın, toplam kâr içindeki payı %34 iken, bu pay 1976 yılında %78’e yükselmiştir. Bank of America için bu paylar 1972 yılında %21, 1976 yılında ise %40; J.P. Morgan için ise sırasıyla %35 ve %53’tür. Citibank’da ise 1972 yılında uluslararası işlemlerden sağlanan kârın toplam kâra oranı %54 iken 1976 yılında %72’ye yükselmiştir. 1976 yılında Citibank, dünya çapındaki kârlarının %13’n sadece Brezilya’dan sağlamıştır.⁵⁶ Zaten MacEwan da 1970’lerin sonunda Citibank’ın en büyük ABD bankası konumuna gelmesinde, 1970’li yıllarda Citibank’ın özellikle ağırlık verdiği uluslararası işlemlerin büyük rol oynadığına dikkat çekmiş ve 1977 yılında Citicorp’un kârlarının %82,2’sinin uluslararası işlemlerden kaynaklandığını ifade etmiştir.⁵⁷

Azgelişmiş ülkelere yoğun bir şekilde verilen riskli kredilerin geri ödenmemesi ihtimalinin ortaya çıkması, yukarıdaki paragraflarda da değinildiği üzere, bu kredileri veren başta ABD bankaları olmak üzere bankaların iflas etmesine yol açacaktır.

⁵⁴ Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, “The Two Faces of Third World Debt”, **Stagnation and The Financial Explosion**, Ed. by. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy, 1. Edition, New York, Monthly Review Press, 1987a, pp. 176-177.

⁵⁵ Fikret Başkaya, **Borç Krizi zerine Bir Deneme**, 3. Basım, Ankara, zgr niversite Yayınları, 2005, s. 53.

⁵⁶ Anthony Sampson, **The Money Lenders**, 4. Edition, New York, Penguin Books, 1986, pp. 178, 180.

⁵⁷ Arthur MacEwan, “International Debt and Banking: Rising Instability Within The General Crisis”, **Science and Society**, Vol. L, No: 2, Summer 1986, p. 191.

Ayrıca uluslararası finans sistemi üzerinde yıkıcı etkileri olacaktır. Bankaların riskli kredilerinin, bankaların sermayesine olan oranının yüksek olması bankaların güvenilirliği açısından olumsuz bir göstergedir. Ek Tablo 7 incelendiğinde, ABD bankalarının en büyüğü konumunda olan Citibank'ın (Citicorp), 1982 yılında sadece Brezilya ve Meksika'ya vermiş olduğu kredi miktarının söz konusu bankanın sermayesinin %150'sinden fazla olduğu ve aynı bankanın 1982 yılında Latin Amerika ülkelerine ve Karayipler'e verdiği kredinin, bankanın sermayesinin %340'ı olduğu görülmektedir.⁵⁸ Ayrıca, Chase Manhattan ve Manufactures Hanover bankalarının da 1982 yılında Latin Amerika ülkelerine ve Karayipler'e verdikleri kredilerin, bankaların sermayesine oranı sırasıyla %326,3 ve %323,4 olmuştur.

MacEwan da özellikle büyük bankaların rizikolu uluslararası borç verme sürecine ciddi şekilde karıştığını ve özellikle ABD'de olan bazı çok büyük bankaların birkaç rizikolu kaynaktan gelecek olan ödemelere son derece bağımlı durumda olduğunu vurgulamıştır. MacEwan'a göre böyle bir ortamda bir ülkenin borç ödemelerini yerine getirememesi, bir *domino etkisi* yaratarak diğer borçlu ülkelerin birçoğunun da borç yükümlülüklerini yerine getirememesine yol açabilecek ve bu tarzdaki en kötü durum senaryosunun gerçekleşmesi ise birçok bankanın iflas etmesine neden olacaktır.⁵⁹

IMF, 1970'lerde yaşanan yoğun borçlanma dönemi sonrasında ortaya çıkan borç krizi yıllarında giderek güç kazanmıştır. Borçlarını geri ödemekte zorlanan azgelişmiş ülkelerin borç ertelemelerinden faydalanabilmeleri ve yeni kredi alabilmeleri için IMF'nin önerdiği istikrar politikalarını uygulamaları şart koşulmuştur. Bu durumdan en çok yarar sağlayanlar ise, bankalar olmuştur. Çünkü kapitalist sistemin krize girdiği 1970'li yıllarda, merkez ülkelerdeki finans çevreleri ellerinde bulunan atıl fonları çevre ülkelere yönlendirmiştir; fakat krizin derinleşmesi ve çevre ülkelerin aldıkları borçları geri ödeyemez duruma gelmesi sonucunda

⁵⁸ Balkan, **a.g.e.**, s. 34-35.

⁵⁹ MacEwan (1986), **a.g.m.**, pp. 180-181.

bankalar, IMF'nin de yardımıyla, çevre ülkelerden her ne pahasına olursa olsun borçlarını geri ödemelerini beklemiştir.⁶⁰

1982 yılında Chase Manhattan Bankası'nın başkanı Willard Butcher'ın Euromoney dergisinde (Kasım 1982) yer alan sözleri bankacıların borç krizine bakışlarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Butcher görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:⁶¹

“ Meksika'nın 85 milyar dolar borcu bulunmaktadır. Peki, Meksika 85 milyar dolar değerinde midir? Elbette ki, öyle. Meksika'nın 15 ila 20 milyar dolarlık petrol ihracatı vardır. Altını, gümüşü ve bakırı vardır. Peki, bütün bunlar geçen bir hafta içerisinde yok olmuş mudur? Meksika'nın bize olan borcunu geri ödemesini bekliyorum.”

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı üzere bankacılar, bahsi geçen bütün bu kaynakların faydalarının o ülkenin halkına (Meksikalılar) ve/veya ağır borçlu durumdaki ülkelerin halklarına değil de, kendilerine (bankacılara) ait olduğu konusunda emin görünmektedir. Magdoff ve Sweezy, bu emin duruşun arkasındaki etkenin uluslararası finansal kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası vb.) olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü bu kurumlar, ağır borçlu durumdaki ülkelerin programlarını koordine etmektedir, yerel politikalarını denetlemektedir ve bankacıların çıkarlarını korumaktadır.⁶² IMF politikalarının önerilme amacı kalkınmanın sağlanması değil, borçların geri ödenmesinin sağlanmasıdır. Bu süreçte, finans çevrelerinin çıkarları, borçlu durumdaki çevre ülkelerin ekonomik büyümesinin yavaşlaması ve bu ülkelerde yoksulluğun artması pahasına korunmaktadır.⁶³

Dış borç sorunlarının boyutlarının, nedenlerinin ve sonuçlarının ortaya konulması büyük önem arz etmektedir. Çevre ülkelerin dış borçluluğu olgusunu, kapitalist sistemin dinamikleriyle ilişkilendirmek; kapitalist sistemin işleyişi ve krizleriyle bağlantılarını kurmak gerekmektedir. Balkan, borçluluk olgusunun “eşitsiz

⁶⁰ Balkan, **a.g.e.**, s. 123.

⁶¹ Butcher'dan aktaran Magdoff ve Sweezy (1987a), **a.g.m.**, p. 181.

⁶² Magdoff ve Sweezy (1987a), **a.g.m.**, p. 181.

⁶³ Balkan, **a.g.e.**, s. 136.

ve hiyerarşik kapitalist sistemin ürünü” olduğunu; “kimi yaklaşımların ileri sürdüğü gibi dışsal etkenlerden ve politik hatalardan kaynaklanmayıp, *bizzat kapitalist sistemin çelişkilerinin bir sonucu*” olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁴ Sönmez de, az gelişmiş ülkelerin dış borçlanmasına sebep olan ve dış borçlanmasını hızlandıran hem iç hem de dış etkenlerin temelini kapitalizmin iç dinamiğinin oluşturduğunu ve kapitalizmin krizinin, az gelişmiş ülkelerin dış borç sarmalı içine girmelerinin temel nedeni olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

Yaşanan aşırı borçlanma süreci incelenirken, borçlanma olgusunun, *kredi arzı* ve *kredi talebi* olmak üzere iki yönünün bulunduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. 1970’li yılların başından itibaren başlayan ve 1982 yılında dış borç krizi ile sonuçlanan aşırı borçlanma sürecinde gelişmiş ülkelerin yoğun kredi arz etmesinin ve az gelişmiş ülkelerin ise yoğun kredi talep etmesinin çok büyük etkisi olmuştur. Bu sebepten ötürü, söz konusu dönemde yoğun kredi arzına ve yoğun kredi talebine neden olan etkenler ana hatlarıyla incelenmesi gerekmektedir.

2.2.1. Yoğun Kredi Arzının Yapısal Nedeni: Kapitalizmin Krizi

“Sermaye” ve “sermaye birikimi” kapitalizmin sihirli sözcükleridir.⁶⁶ Sermaye, üretimin maddi unsurlarının yanında aynı zamanda kapitalist ilişkilerin de bir ifadesidir. Sermayenin yeniden üretimi, kapitalist ilişkilerin yeniden üretilmesini; sermayenin artışı ise kapitalizmin gelişmesini ifade etmektedir.⁶⁷ Wright ise, sermaye birikimini “artı(k)değerin yeni değişmez ve değişir sermayeye çevrilmesi yoluyla kapitalist toplumsal ilişkilerin durmadan genişleyen ölçekte yeniden üretilmesi” olarak tanımlamaktadır.⁶⁸

⁶⁴ Balkan, **a.g.e.**, s. 7-8, 24.

⁶⁵ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 142.

⁶⁶ Köymen, **a.g.e.**, s. 11.

⁶⁷ Sadun Aren, **Ekonomi Dersleri**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2007b, s. 56.

⁶⁸ Erik Olin Wright, “Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler”, **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satlıgan ve Sungur Savran, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988, s. 174.

Kapitalist üretim süreci veya sermayenin dolaşım süreci olarak adlandırılan süreç [P (Para) → M (Meta) → P₁ (Para₁)] şu şekilde gerçekleşmektedir: öncelikle kapitalist elinde tuttuğu, sermayenin ilk ortaya çıkış biçimi olan, parayla üretmeyi planladığı meta için gereken üretim araçlarını ve emek gücünü satın almakta, sonra üretim araçları ve emek gücüyle planladığı metanın üretimini gerçekleştirmektedir. Son olarak ise, bu metayı satmak suretiyle sermayesini tekrardan para biçimine dönüştürmektedir. Kapitalist üretimin sonunda P₁'in P'den daha fazla olması gerekmektedir. P₁ ile P arasındaki fark “*artı-değeri*” ifade etmektedir. Kârın kaynağı da artı-değer olduğundan; kapitalist üretimin hedefi artı-değeri sürekli olarak arttırmak olmuştur. Ancak artı-değeri sadece değişir sermaye yaratmaktadır.⁶⁹ Bir diğer ifadeyle, emek gücünün kendi değerine karşılık gelen emek miktarından daha fazla yarattığı değere *artı-değer* denilmektedir. Ancak artı-değere, emek gücünün kullanım hakkını ücret karşılığında satın alan kapitalist tarafından el konulmaktadır. Marx, artı-değer kavramıyla kapitalizmin, emek gücünün ekonomik sömürüsüne dayandığını belirtmektedir. Ayrıca, Marx, *sömürü oranı* ve *kâr oranı* olmak üzere iki kavram üzerinde de durmuştur. *Sömürü oranı*, artı-değerin sadece canlı emek tarafından yaratılması sebebiyle, artı-değerin değişir sermayeye oranıdır. *Kâr oranı* ise artı-değerin sermayenin tümüne oranıdır.⁷⁰

Köymen, klasik ve neo-klasik iktisadın kapitalizmde sermaye birikimi sürecini anlatırken, bu süreç içerisindeki sömürden, devlet politikalarının rolünden, güçlü devletlerin diğer ülkelere yönelik uyguladığı siyasi, iktisadi ve askerî baskılardan özellikle bahsetmediğini vurgulamaktadır.⁷¹

Günümüzde kutsanan rekabet olgusu ise, pratikte kapitalistler için çok yoğun bir mücadele halidir. Kapitalistler arası rekabette kullanılan en etkili araç birim maliyetin düşürülmesine yardımcı olacak teknolojidir. Yeni üretim teknolojilerini geliştirip, bunları üretime uygulamayı başaran kapitalist, üretim maliyetlerini

⁶⁹ Aren (2007b), **a.g.e.**, s. 57, 62-63.

⁷⁰ “Kapital”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Ed. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 257, 260.

⁷¹ Köymen, **a.g.e.**, s. 180.

düşürmekte ve bu gelişmeyi fiyatlara yansıtmak suretiyle diğer kapitalistlerin piyasa paylarını ele geçirmektedir.⁷²

Kapitalistler arasındaki rekabet, kapitalistin toplumda kapitalist olarak kalabilmesi için sürekli olarak sermayesini artırmasını zorunlu kılmaktadır. Sermaye birikiminin ilk koşulu ise, üretilen metaların satılması ve bu satış sonucu kazanılan paranın önemli bir kısmının yeniden sermayeye dönüştürülmesidir. Artı-değerin miktarı ne kadar büyük olursa, birikim de o kadar fazla olacaktır. Fakat, sınırları belli olan bir pazarda aynı metanın üretimini yapan kapitalistler açısından üretimlerini artırmanın yolu *sermayelerinin organik yapısını değiştirmelerine* bağlıdır.⁷³

Değişmez sermayenin (C), değişir sermayeye (V) oranı olan *sermayenin organik bileşimi* (C/V), sürekli artma eğilimi içindedir. Çünkü, kapitalist rekabetten dolayı daha fazla kâr elde etmek isteyen kapitalistler, kullandıkları emek gücünün üretkenliğini üst düzeylere çıkarmak suretiyle artı-değeri sürekli olarak arttırmaya çalışırlar. Emek üretkenliğini arttırmak için, üretim sürecinde daha yeni teknolojiler içeren makine ve tesisler kullanılır. Bir diğer ifadeyle kapitalistler, sermayeleri arttıkça, bunun daha büyük bir kısmını değişmez sermayeye yatırırlar. Böylelikle, toplam sermaye içerisinde değişmez sermayenin payı devamlı artar. Sonuç olarak, kapitalistlerin daha fazla kâr elde etmek için birbirleriyle girdikleri rekabet sebebiyle, sermayenin organik bileşimi sürekli olarak artmaktadır.⁷⁴

Sermayenin organik bileşiminin artması, aynı üretimin daha az işçi tarafından yapılması anlamına gelmektedir. Üretim teknolojilerindeki gelişmeler, işsizliğe yol açmaktadır. Her ne kadar değişmez sermayeyi oluşturan makine ve teçhizatın üretiminde yaşanan artış, işsizlerin belli bir bölümüne iş imkânı yaratsa da geride büyük bir işsiz kitlesi kalmaktadır. Kapitalist sistem içerisinde teknolojik gelişmenin

⁷² E. Ahmet Tonak, **Aman, Piyasalar!:** İktisat, Küreselleşme, Medya, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2007, s. 20.

⁷³ “Kapital”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, s. 261.

⁷⁴ Sadun Aren, **100 Soruda Ekonomi Elkitabı: Türkiye Ekonomisinden Örneklerle**, 1. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2007a, s. 40-41.

sebebi olduğu işsizlik artışı, “*teknolojik işsizlik*” olarak adlandırılmaktadır.⁷⁵ Bir diğer ifadeyle, emek gücü talebindeki azalmalar sonucunda emek gücü fazlası meydana gelmektedir. Marx, söz konusu emek gücü fazlasını “*yedek sanayi ordusu*” olarak adlandırmaktadır. Ayrıca, bu ordunun varlığı ve sermaye birikimine paralel olarak büyümesi, sermaye sınıfı karşısında işçi sınıfının zayıf durumda kalmasına neden olmaktadır.⁷⁶

Kapitalizmin bir diğer önemli eğilimi ise “*kâr oranının düşme eğilimi*”dir. Bu eğilimin temelini, sermayenin organik bileşiminin artma eğilimi oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle, kapitalist birikim sürecindeki itici güç kapitalistin kâr hırsıdır ve kâr edilebilmesi için de artı-değerin arttırılması gerekmektedir; artı-değeri yaratan ise sadece emek gücüdür. Kapitalist birikim süreci içerisinde, değişir sermayenin nispi önemi azalmakta, fakat emek gücünün üretkenliği arttığı için artı-değer artmaya devam etmektedir. Emek gücündeki üretkenlik artışının ne kadar süreceğinin ise bir garantisi bulunmamaktadır. Bu yüzden, emek gücündeki üretkenlik artışının değişmez sermayedeki artışın altında kaldığı andan itibaren kâr oranları düşmeye başlamaktadır.⁷⁷

Toplam kâr oranının formülü $[P = S / (C + V)]$ şeklindedir.⁷⁸ Denklemdaki artı-değer ve değişir sermaye sabitken, değişmez sermayenin artması, toplam kâr oranını düşürecektir. Ancak, kapitalistler, kâr oranının bu düşme eğilimini engelleyebilmek için, artı-değer oranını arttırmaya çaba göstermektedir. Bir diğer ifadeyle, denklemden değişmez sermaye (C) arttıkça, artı-değer (S) de artacaktır. Fakat, kâr oranının düşüp düşmeyeceğini söz konusu iki değişkenin artış düzeyleri belirlemektedir. Örneğin, C’deki yaşanan artış, S’deki artıştan daha fazla olursa kâr oranı düşecektir; eğer C’deki yaşanan artış, S’deki artıştan daha az olursa kâr oranı yükselecektir. Ancak, C’deki artışların, S’yi de kendisine paralel olarak arttırması beklenmemelidir. Çünkü, C artarken, emek gücünün üretkenliği de artmaktadır, fakat söz konusu artış zaman

⁷⁵ Aren (2007a), **a.g.e.**, s. 225-226.

⁷⁶ “Kapital”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, s. 264.

⁷⁷ Aren (2007a), **a.g.e.**, s. 41; Aren (2007b), **a.g.e.**, s. 64.

⁷⁸ (P) kâr oranını; (S) artı-değeri; (C) değişmez sermayeyi; (V) ise değişir sermayeyi simgelemektedir.

içerisinde giderek azalmaktadır. Bu yüzden, *kâr oranının düşme eğilimi* uzun dönemde etkisini göstermektedir.⁷⁹

Moseley ise kâr oranındaki düşme eğilimine ilişkin Marksist teoriyi şu şekilde özetlemektedir.⁸⁰

“Marksist teorinin savına göre, işçi başına düşen sermayenin artmasının kâr oranı üzerindeki olumsuz etkisi, emek üretkenliğini artıran teknolojik değişimin sonucu olarak artma eğilimi taşıyan *her bir işçinin ürettiği kâr* artırılarak kısmen giderilebilir. Yeni teknolojinin ve artan üretkenliğin bu olumlu etkisi, işçi başına düşen kârı artırmaya yönelik başka yollarla, sözgelimi (...) ücret kesintileriyle ve emek yoğunluğundaki artışlarla da pekiştirilir.

Bununla birlikte, Marksist teori, her bir işçinin ürettiği kâr artışının yapısından gelen sınırlar olduğunu savunur. (...) Bu sınırların bir sonucu olarak, Marksist teori, “emekten tasarruf sağlayan” teknolojik değişimin eninde sonunda kâr oranının düşmesine neden olacağı yargısına ulaşır. Kâr oranındaki düşüş bir rastlantı değildir ya da “dış nedenler”den ileri geliyor değildir. Kâr oranındaki düşüş, daha çok, sürekli teknolojik değişimle karakterize edilen kapitalizmin kendi dinamiğinin sonucudur. (...)”

Kâr oranını artırmak için birbirleriyle yoğun rekabet içine giren kapitalistlerin, aynı hedefe ulaşmaya yönelik mücadelesi kâr oranını düşürmektedir. Kâr oranının düşmesi ise iktisadi krizlere neden olmaktadır. Kapitalist sistem, bu krizleri geçici olarak aşabilmektedir, ama hiçbir zaman ortadan kaldıramamaktadır. Çünkü, kapitalist sistemin işleyiş dinamiklerinin neden olduğu iktisadi krizlerin aşılabilmesine yardımcı olan çözümler, aynı zamanda ilerleyen dönemlerde yaşanacak yeni krizlerin altyapısını oluşturmaktadır. Bu sebeple, kapitalist üretim

⁷⁹ Aren (2007b), **a.g.e.**, s. 74-75.

⁸⁰ Fred Moseley, “Marksist Kriz Teorisi ve Savaş Sonrası ABD Ekonomisi”, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Der. Alfredo Saad-Filho, Çev. Şükrü Alpogut, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 260-261.

biçiminin sonsuz olmadığı ve içinde barındırdığı çelişkileri aşamayacağına vurgulanması önemlidir.⁸¹

Yukarıda da değinildiği üzere, kâr oranının düşme eğilimi, kapitalizmin tarihinde periyodik olarak görülen büyük iktisadi krizlerin açıklanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu yaklaşım, iktisadi krizlerin nedenlerini dışsal koşullarda değil, içsel koşullarda aramaktadır. 1970’li yıllardan itibaren kâr oranları, gelişmiş kapitalist ülkelerde düşmeye başlamış ve bu yaşanan düşüş ise sermaye birikiminin yavaşlamasına neden olmuştur.⁸²

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan “*Kapitalizmin Altın Çağı*” olarak adlandırılan ve yaklaşık olarak yirmibeş yıl süren genişleme dönemi, 1970’li yılların başlarında sona ermiştir. Bu refah döneminin kapanmak üzere olduğunun sinyalleri, 1960’lı yılların sonlarına yaklaşıldığında kendini hissettirmeye başlamıştır.

Lapavitsas, İkinci Dünya Savaşı’nın etkilerini ve savaş sonrası yaşanan refah döneminin özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir.⁸³

“İkinci Dünya Savaşı, uluslararası kapitalizmin 1930’ların Büyük Bunalımı’ndan çıkmasını sağladı. Savaş, uluslararası kapitalist ekonominin kalbinin attığı ABD’de üretim düzeylerini, istihdamı, üretkenliği ve kârlılığı yeniden tesis etti. Marshall Planı ve bununla bağlantılı olarak Avrupa’daki örgütlü sosyalist harekete yöneltilen siyasi saldırılar, harap haldeki kıtada kapitalist üretimin yeniden canlanmasını sağlayacak uygun koşulları yarattı. İşgücünün bol olması, sürekli teknolojik ilerleme ve kitlesel tüketimin tedricen gelişmesi, kapitalizmin tarihinde daha önce görülmemiş uzun dönemli bir iktisadi patlama yaşanmasına yol açtı. İktisadi patlama, döviz kurlarını sabitleyen Bretton Woods Anlaşması, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar aracılığıyla işleyen ABD hegemonyasına dayanıyordu. (...)”

⁸¹ “Kapital”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, s. 267.

⁸² Metin Altıok, “Marksist Kriz Kuramlarının Güncelliği”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 506-507, Ağustos-Eylül 2009, s. 14.

⁸³ Costas Lapavitsas, “Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 61.

Kapitalizmin Altın Çağı'nda, Avrupa ülkelerinde 1950'lerde %4, 1960'larda ise %5 oranında büyüme sağlanmış ve bu dönemde enflasyon problemi yaşanmamıştır. Ülkelerin canlı iç pazarlara sahip olması, gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret ve düşük düzeydeki petrol, enerji ve hammadde fiyatları bu refah dönemini desteklemiştir.⁸⁴

Ancak, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren, gelişmiş kapitalist ülkeler olan ABD, Almanya, Japonya, İngiltere ve Fransa'da ortalama kâr oranı ile büyüme hızında düşüşler gerçekleşmiştir. Örnek verilecek olursa, ABD'ye ait vergi öncesi ve vergi sonrası kâr oranı rakamları 1948-1950 döneminde ortalama olarak sırasıyla %16,2 ve %8,6; 1970 yılında ise %9,1 ve %5,3 olmuştur. İngiltere için ise bu oranlar 1950-1954 döneminde ortalama olarak sırasıyla %16,5 ve %6,7; 1970 yılında ise %9,7 ve %4,1'dir.⁸⁵ Moseley ise, 1950 yılından 1970'li yılların ortalarına kadar, ABD ekonomisindeki kâr oranının yaklaşık olarak %22'den, yaklaşık olarak %12'ye gerilediğini; bir diğer ifadeyle %50'ye yakın azaldığını ve kâr oranındaki bu önemli düşüşün, söz konusu dönemde bütün büyük kapitalist ekonomileri etkisi altına alan dünya ölçeğindeki genel bir eğilimin parçası olarak görüldüğünü belirtmektedir.⁸⁶

Tablo 2.2: 18. Yüzyılın Sonundan Günümüze Uzun Dalgaların Dizilişi

	YÜKSELİŞ EVRESİ	DÜŞÜŞ EVRESİ
BİRİNCİ UZUN DALGA	1789-1816	1816-1847
İKİNCİ UZUN DALGA	1848-1873	1873-1896
ÜÇÜNCÜ UZUN DALGA	1896-1919	1920-1939/45
DÖRDÜNCÜ UZUN DALGA	1940/45-1967/73 "Otuz Muhteşem Yıl"	1968/73-.... "Kriz"

Kaynak: Cristian Barsoc, **Kapitalizmin Çarkları: Marksist İktisadi Analiz Öğeleri**, Çev. Bülent Tanatar, 1. Basım, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1997, s. 66.

Not: Çizelgede belirtilen tarihler birçok incelemenin sonuçlarından elde edilen dönemleştirmeye karşılık gelir. Çeşitli ülkelerin durumlarına göre bir zaman aralığı varolabilir. Örneğin üçüncü uzun dalga'nın düşüş evresi ABD'de Avrupa'dan çok daha sonra 1929'da gerçekleşmiştir.

⁸⁴ Köymen, **a.g.e.**, s. 181.

⁸⁵ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 143.

⁸⁶ Moseley, **a.g.m.**, s. 256-257.

Kapitalizmin ekonomik gelişimi incelendiğinde, genişleme dönemi (yükseliş evresi) ve durgunluk dönemi (düşüş evresi) olarak adlandırılan ve her iki dönemin toplamının yaklaşık 50 yıllık süreye tekabül ettiği *uzun dalgalar* göze çarpmaktadır. 18. yüzyılın sonundan günümüze kadar geçen sürede dört uzun dalganın varlığından söz edilmektedir (Bkz. Tablo 2.2). Uzun dalgalar içindeki genişleme döneminden, durgunluk dönemine geçişin önemli göstergelerinden birisi ise ortalama ekonomik büyüme oranlarında yaşanan azalmadır.⁸⁷ Gelişmiş kapitalist ülkelerin kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH), 1980 fiyatlarıyla, 1950 yılında 3.298 dolar; 1973 yılında 7.396 dolar ve 1989 yılında 10.104 dolar düzeyindedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin kişi başına düşen GSYİH değişim oranı ise 1950-1973 döneminde %3,6 iken, 1973-1989 döneminde %2'ye düşmüştür.⁸⁸

Barsoc, uzun dalgayı şu şekilde tanımlamaktadır:⁸⁹

“(…) Bir uzun dalga (...) birikimin parametrelerinin çelişik hareketini uzun süreli olarak düzenleyen bir kurumsal biçimler bütünü (..) ortaya çıktığı ve gerilediği birçok on yıllık bir tarihsel dönemdir.”

Yaşanan uzun dalgaların, bir diğer ifadeyle uzun dönemli iktisadi hareketlerin her biri kendi içinde genişleme (yükseliş) ve durgunluk dönemlerini (düşüş evrelerini) barındırmaktadır. Genişleme döneminde hızlı büyüme, durgunluk döneminde ise büyümenin yavaşlaması kendini hissettirmektedir. Ayrıca, her uzun dalga, farklı şiddetteki daha kısa çevrimlerle sarmalanmaktadır.⁹⁰ Marksist teori, uzun dalgadaki genişleme döneminin başlamasının kâr oranlarındaki güçlü artışa bağlı olduğunu işaret etmektedir.⁹¹

⁸⁷ Robert Went, **Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar**, Çev. Emrah Dinç, 1. Basım, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2001, s. 95, 97.

⁸⁸ Harry Magdoff, **Küreselleşme ve Yaklaşan Sosyalizm**, Çev. Barış Baysal, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008, s. 13.

⁸⁹ Cristian Barsoc, **Kapitalizmin Çarkları: Marksist İktisadi Analiz Öğeleri**, Çev. Bülent Tanatar, 1. Basım, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1997, s. 65.

⁹⁰ Barsoc, **a.g.e.**, s. 66.

⁹¹ Went, **a.g.e.**, s. 109.

Rosier de kriz kavramına ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:⁹²

“(...) katı anlamda ele alındığında etimolojik olarak bir hastalığın gelişmesindeki doruk noktası olarak tanımlanan kriz kavramı, ekonomik konjonktürdeki *yön değiştirmeyi* yani *genişleme* ya da sürekli bir ilerleme döneminden uzun ya da kısa bir *bunalım* veya daralma evresine geçişi tanımlar. Bu daralma evresinin sonunda konjonktürün yön değiştirdiği yeniden canlanma dönemi yaşanır.”

Tablo 2.3: Bazı Gelişmiş Ülkelerin Endüstriyel Üretiminin Dönemler İtibariyle Yıllık Ortalama Artışı: 1960-1990 (Yüzde Olarak)

ÜLKELER	1960-1970	1970-1980	1980-1990*
ABD	4,9	3,3	2,6
JAPONYA	15,9	4,1	3,9
BATI ALMANYA	5,2	2,3	1,8
FRANSA	6	3	1
İTALYA	7,3	3,3	1,3
İNGİLTERE	2,9	1,1	1,8

Kaynak: Harry Magdoff, **Küreselleşme ve Yaklaşan Sosyalizm**, Çev. Barış Baysal, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008, s. 15.

*1990 yılı üretim verileri (ABD dışında) ilgili yılın ilk yarısı içindir.

Kapitalist üretim tarzının hareket yasaları sonucunda, bir uzun dalganın genişleme dönemi, bir aşamadan sonra, uzun dalganın durgunluk dönemine dönüşmektedir. Dördüncü uzun dalga incelenecek olursa, bu uzun dalganın genişleme döneminin 1960’lı yılların sonu ile 1970’li yılların başında durgunluk dönemine dönüştüğü görülmektedir. Bu dönemde kâr oranları düşmüş ve kapitalist sistem, bir aşırı birikim krizi yaşamıştır. Uzun dalganın, durgunluk dönemine girmesinde sermayenin organik bileşiminin yükselişi, uygulanan yeni teknolojilerin üretkenliği arttırma kapasitelerinin sınıra ulaşması, refah döneminde tam istihdama yaklaşılması sonucunda yedek sanayi ordusunun küçülmesi ve sendikaların güç kazanması, hammadde fiyatlarının 1970’li yılların başından itibaren yükselmesi sonucunda üretim maliyetlerini artması ve ABD hegemonyasında yaşanan gerileyiş vb. etkenler etkili olmuştur. 1960’lı yılların sonlarında kendini iyice hissettiren

⁹² Bernard Rosier, **İktisadi Kriz Kuramları**, Çev. Nurhan Yentürk, 1.Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 20.

kapitalizmin krizinin göstergelerini kâr oranının ve GSYİH'nın artış hızının düşüşü, artan işsizlik, artan enflasyonist baskı, sabit sermaye yatırımlarının artış hızının düşüşü, üretken kapasite kullanımında düşüş ve dünya ticaretinde yaşanan daralma olarak sıralayabiliriz (Bkz. Ek Tablo 8 ve Tablo 2.3).⁹³

Balkan, gelişmiş kapitalist ekonomilerde ortaya çıkan krizin bu ülkelere azgelişmiş ülkelere yönelik sermaye ihracında önemli artışlara neden olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:⁹⁴

“(…) belirgin olarak ortaya çıkan husus, gelişmiş ülkelerden azgelişmiş ülkelere sermaye ihracının, gelişmiş ülkelerin büyüme hızının yavaşladığı, yatırım olanaklarının kâr oranının düşmesi nedeniyle azaldığı, sermayenin getiri haddinin düştüğü dönemlerde büyük bir artış kaydetmesidir.”

Kriz döneminde, gelişmiş ülkeler içinde bulundukları ekonomik durgunluktan kurtulmak için bir taraftan iç talepteki daralmaları engellemeye çalışmış, diğer taraftan ise dış talebi korumak ve arttırmak amacına yönelik olarak azgelişmiş ülkelere borç vermiştir. Bu süreçte uluslararası ticari bankalar büyük rol oynamıştır. Bu kaynaklar, finansman sıkıntısı çeken azgelişmiş ülkeler için ise çok önemli gözükmektedir.⁹⁵ Ancak, Önder, gelişmiş ülkelerden azgelişmiş ülkelere yönelik sermaye ihracını şu şekilde değerlendirmektedir:⁹⁶

“Batı dünyasının euro-dolar’larla ve finans piyasalarının genişlemesi ile biriktirmiş olduğu finans sermaye, çevre konumlu aşırı borçlu ekonomiler için yalancı can simidi olarak geliştirilince, kapitalist sömürü açısından çok önemli yeni bir kanal ortaya çıkmış oldu. Merkezden çevreye akan sermaye, bu ülkelerin kalkınma hızının üzerinde aldığı faizle, çevresel konumlu ekonomilerin tabanını ciddi olarak eritme işlevini görmeye başladı.”

⁹³ Balkan, **a.g.e.**, s. 43-49.

⁹⁴ Balkan, **a.g.e.**, s. 51.

⁹⁵ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 139-140.

⁹⁶ İzzettin Önder: “Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu”, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, Der. Meryem Koray, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Yayın No: 1, 2001a, s. 64.

Gelişmiş ülkelerde kâr oranının, üretim ve yatırım artış hızlarının azaldığı ve dünya ticaretinin daraldığı, kapitalizmin uzun dalgalarının durgunluk dönemleri olan 1870’li yıllar, 1920’li yıllar ve 1970’li yıllar, gelişmiş ülkelere *yoğun sermaye ihracının* yaşandığı dönemler olarak, bir diğer ifadeyle *azgelişmiş ülkelerin yoğun borçlandıkları/borçlandırıldıkları dönemler* olarak dikkat çekmektedir. 1870’li yıllarda ve 1920’li yıllarda finansal akımların türü portföy yatırımları şeklinde iken, 1970’li yıllarda ticari banka kredileri şeklinde gerçekleşmiştir. Özetlenecek olursa, 1970’li yıllarda gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan krizin, kredi arzı ve kredi talebi yönünden iki sonucu olmuştur. Birinci sonuç, gelişmiş kapitalist ülkelerde yeni yatırımlar için talep edilen kredi miktarının düşmesi ve kredi talebinin düşmesi sebebiyle *atıl kalan para sermayenin* kredi biçiminde azgelişmiş ülkelere yoğun şekilde arz edilmesidir. İkinci sonuç ise, kriz nedeniyle, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkelere yapacakları ihracatın azalması ve bu yüzden ortaya çıkacak olan dış finansman ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için kredi taleplerinin artmasıdır.⁹⁷

2.2.2. Yoğun Kredi Arzının Dönemsel Nedenleri

1960’lı yılların sonu ile 1970’li yıllarda yaşanan bazı dönemsel gelişmeler, gelişmiş ülkelere azgelişmiş ülkelere yönelen kredi arzının artmasında etkili olmuştur. Bu gelişmeler olarak Bretton Woods Sisteminin çöküşü, europa piyasalarının oluşumu, petro-dolarların birikimi ve finans sektörünün gelişimi incelenecektir.

2.2.2.1. Bretton Woods Sistemi’nin Çöküşü

1944 yılının Temmuz ayında kırkdört ülkenin katılımıyla ABD’nin New Hampshire eyaletinde Bretton Woods Konferansı düzenlenmiş ve bu konferansta İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni uluslararası ekonomik düzenin nasıl olması

⁹⁷ Balkan, a.g.e., s. 51-52, 57.

gerektiği tartışılmıştır. Bu konferans sonucunda Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) kurulmuştur.⁹⁸

Dünya ticaretinin serbestleştirilmesini sağlayacak, İkinci Dünya Savaşı'ndan zarar gören ekonomilerin güçlendirilmesine yardımcı olacak yeni bir uluslararası ticari ve mali sisteme olan ihtiyacın artması nedeniyle toplanan Bretton Woods Konferansı'nda iki tasarı gündeme gelmiştir. Söz konusu tasarılar, İngiltere heyetinin baş müzakerecisi olan J. M. Keynes tarafından hazırlanan "İngiliz planı" ile ABD Hazine Bakanı H. D. White tarafından savunulan "Amerikan planı" olmuştur. Konferansın sonunda ise bazı ufak değişikliklerle "Amerikan planı" kabul edilmiştir.⁹⁹ Bu planın kabul edilmesinde, ABD'nin İngiltere'ye 30 milyon dolarlık ek yardım vaat etmesinin de etkisi olmuştur.¹⁰⁰

Uluslararası ticaretin ve ödemelerin düzgün şekilde işleyebilmesi için Bretton Woods Konferansı'yla birlikte sabit döviz kuru sistemine geçilmiştir. Dolar, altına bağlanmış ve 1 ons altının değeri 35 dolar olarak kabul edilmiştir. ABD, altının fiyatını sabit tutmayı ve diğer ülkelerin merkez bankaları ellerindeki dolarları altına çevirmek istedikleri zaman yukarıdaki kur üzerinden söz konusu dolarları altına çevirmeyi taahhüt etmiştir. IMF'ye üye bütün ülkeler, ulusal paralarının dolar kuru karşılığını tespit ederek, IMF'ye bildirmiş ve bu bildirdikleri döviz kurlarını değiştirmemeyi taahhüt etmiştir. Üye ülkelerin IMF'ye bildirdikleri kurlara aşağı ve yukarı doğru %1'lik bir esneklik tanınmıştır. Söz konusu ülkelerin zorunluluk halinde ve IMF'ye hemen bildirmeleri koşuluyla %10'a kadar devalüasyon yapmalarına da izin verilmiştir. Ülkelerin %10'dan daha fazla bir devalüasyon yapabilmesinin önkoşulu ise IMF'nin onay vermesi olmuştur. Fakat dış ödeme dengesizliklerini gidermek için, kur değişiklikleri en son çare olarak görülmektedir, dış açığı olan ülkenin öncelikle döviz rezervlerini kullanması, ekonomide gerekli önlemleri alması beklenmektedir. Bütün bunlara rağmen dış açık eğer

⁹⁸ Sadun Aren, **100 Soruda Para ve Para Politikası**, 5. Basım, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1995, s. 118.

⁹⁹ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Ed. Halil Seyidoğlu, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1647, 2005, s. 343.

¹⁰⁰ Köymen, **a.g.e.**, s. 174.

kapatılamamışsa, o zaman devalüasyona gidilmesi gerekmektedir. Özetleyecek olursak, Bretton Woods Sistemi'nde her üye ülkenin ulusal parasının bir dolar paritesi bulunmuş, dolar ise sabit fiyatla altına bağlanmış, böylelikle tüm ulusal paralar dolaylı yoldan altına bağlanmıştır.¹⁰¹ Bir diğer ifadeyle, *dolaylı bir altın standardı* oluşturulmuştur.¹⁰²

Samuelson ve Nordhaus, Bretton Woods Sistemi'nin özünün sabit fakat ayarlanabilir döviz kuru sistemi olduğunu ifade etmektedir. Döviz kurunun kısa vadede sabit, uzun vadede ise ayarlanabilir olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰³ Seyidoğlu da Bretton Woods Sistemi'nin “*ayarlanabilir sabit kur*” modeline dayandığını; mevcut döviz kurunun gerçekliğini yitirmeye başladığı ve bu kuru devam ettirme imkânının kalmadığı durumlarda temelde sabit olan döviz kurunun “ayarlanabilme” özelliğinin ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹⁰⁴

Bretton Woods Sistemi ile altına bağlanan dolar, uluslararası ödeme aracı, uluslararası değer standardı, rezerv ve müdahale aracı olarak kullanılmaya başlanması sonucunda uluslararası ekonomide “*anahtar para*” durumuna gelmiştir. Doların, anahtar para olması ABD'ye önemli faydalar sağlamıştır. Örneğin, diğer ülkeler ithalatlarının finansmanı için ihracatlarını arttırarak veya başka yollarla dolar kazanmak zorunda iken, doların hem ABD'nin ulusal parası olması hem de uluslararası ödemelerde kullanılması sayesinde ABD, ithalatının finansmanını Amerikan Merkez Bankası'nın (Federal Reserve Board-FED) çıkarttığı kağıt paralarla, bir diğer ifadeyle dolar basarak gerçekleştirmiştir. Bretton Woods Sistemi'nin sadece ABD'ye sağlamış olduğu bu imtiyaz “*emisyon (senyoraj) kazançları*”¹⁰⁵ olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰¹ Aren (1995), **a.g.e.**, s. 120; Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 344.

¹⁰² Jan Toporowski, “‘Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı’: Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 181.

¹⁰³ Paul A. Samuelson ve William D. Nordhaus, **Economics**, 14. Edition, New York, McGraw-Hill Book Company, 1992, p. 715.

¹⁰⁴ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 343, 345.

¹⁰⁵ Para basma tekeline sahip olun kurumun, bu tekel nedeniyle para basarak elde ettiği kazançtır. Bu kazanç ise basılan paranın piyasa değeri ile paranın basım maliyeti arasındaki farktan kaynaklanır.

¹⁰⁶ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 346-347.

Hem altının fiyatını hem de doların değerini sabit tutacağını garanti eden ABD, 1945 yılında dünya altın stokunun %60'ına sahip konumdadır. Bu sistem sayesinde ticarete ve sanayide uzun vadeli planlar yapılabilmektedir. Sermaye hareketleri ise belirli kurallara dayandırılarak yürütülmekte ve ulusal ekonomilerin yatırım ihtiyaçlarına öncelik verilmektedir. Sermayenin, istediği ülkeye hiçbir kurala bağlı olmadan akışı bu sistemde engellenmiştir.¹⁰⁷

Bretton Woods Konferansı sonucunda, yukarıda da değinildiği üzere, IMF ve IBRD (günümüzdeki adı Dünya Bankası) kurulmuş ve serbest ticareti geliştirmek için Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) yapılmıştır. IMF'nin kuruluş amacı uluslararası ödemeler düzeninin işleyişini sağlamak ve korumaktır. IMF, üye ülkelere ekonomi politikalarına ilişkin önerilerde bulunmakta ve bu önerileri yerine getirmeyi kabul eden ülkelere kredi vermektedir. Bir diğer ifadeyle, üye ülkelerin dış dengesi üzerinde yoğunlaşan IMF, cari işlemler açığı olan üye ülkelere finansman da sağlamaktadır. IBRD'nin kuruluş amacı ise İkinci Dünya Savaşı'nda büyük zarar görmüş olan Batı Avrupa ülkelerinin yeniden imarına yönelik ve az gelişmiş ülkelerin de kalkınmalarına yönelik uzun vadeli krediler vermektir. Fakat zaman içerisinde IBRD'nin esas ilgi alanı, az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına yönelmiş ve söz konusu ülkelere uzun vadeli kalkınma kredileri verilmiştir. IBRD tarafından verilen krediler ve sağlanan teknik yardımlar, az gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerinin dünya kapitalizminin/gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarına göre yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁸

Önder ise Bretton Woods Konferansı sonucunda kurulan uluslararası kurumların temel işlevini şu şekilde ifade etmektedir:¹⁰⁹

¹⁰⁷ Köymen, **a.g.e.**, s. 175.

¹⁰⁸ Aren (1995), **a.g.e.**, s. 119.

¹⁰⁹ İzzettin Önder: "Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (İktisat Üzerine Yazılar I-Korkut Boratav'a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 261.

“20. yüzyılın ortalarına doğru, İkinci Paylaşım Savaşı sonlarında merkez kapitalist ekonomilerin korunması için uluslararası kurumlar da devreye sokulmuştur. Bu kurumların temel işlevi de, genel söylemlerin aksine, dünya refahını yükseltmek ve yeryüzüne yaymak olmayıp, kapitalizmin işleyiş dinamiklerini ayakta tutmak ve merkez kapitalizmin çıkarlarını korumaktır. (...)”

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki süreçte, uluslararası ticaretin ve finansal işlemlerin büyük çoğunluğu anahtar para durumunda olan dolarla yapılmıştır. Döviz kurları dolara göre ayarlanmış, özel ve resmi döviz rezervleri dolar cinsinden oluşturulmuştur. Bu dönem içerisinde dünya ekonomisi yüksek oranda gelişmiş, Batı Avrupa ve Doğu Asya ekonomileri savaşın yol açtığı yıkımdan çıkmış ve hızlı bir büyüme süreci içine girmiştir. Özellikle Almanya ve Japonya’nın rekabet sürecine dahil olması ve dış ticaret fazlası vermesi sonucunda bu ülkelerde büyük miktarlarda dolar birikmeye başlamıştır.¹¹⁰

Dönemin hegemon ülkesi durumunda olan ABD tarafından yapılan dış yardımlar ve askerî harcamalar ile Amerikan çokuluslu şirketlerinin yurtdışında yaptıkları yatırımlar ABD’nin ödemeler dengesinde açık yaratmaktadır. Ancak, ABD’nin ürettiği yatırım ve tüketim mallarına olan uluslararası talebin yüksek olması nedeniyle, 1950’li yıllarda ve 1960’lı yılların büyük çoğunluğunda ABD dış ticaret fazlası vermiştir. 1960 yılından itibaren artan sermaye hareketleri, ABD ödemeler dengesinde problemlere yol açmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere, 1960’ların ortasından itibaren ise Avrupa ülkelerinin ve Japonya’nın mal üretiminde ABD’ye rakip olmaları sonucu artan rekabet, ABD’nin dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiş ve ABD, 1968 yılında ilk kez dış ticaret açığı vermiştir. Ayrıca ABD’nin Vietnam Savaşı dolayısıyla askerî harcamaları ve ithalatı artmış, ciddi bütçe açıkları oluşmuştur. Bütün bu gelişmeler sonucunda ABD’nin ödemeler dengesi açığı hızla büyümüş ve uluslararası piyasada dolar bolluğu yaşanmıştır.¹¹¹ 1968 yılında, yabancı ülkelerin elinde bulunan dolarlar, ABD’nin altın stokunun üç katını aşmıştır ve 1966

¹¹⁰ Samuelson ve Nordhaus, **a.g.e.**, pp. 716-717.

¹¹¹ Balkan, **a.g.e.**, s. 59-60, 62.

yılı ile 1971 yılı arasında, ABD'nin ödemeler dengesi açığı 3 milyar dolardan 20 milyar dolara yükselmiştir.¹¹²

Bretton Woods Sistemi, 1960'lı yılların sonlarına doğru ciddi sarsıntılar geçirmiş ve 1970'li yılların başında çökmüştür. Yukarıda ana hatlarıyla aktarılan olumsuz gelişmeler, doların değer kaybetmesi olasılığını yükseltmiş, bir diğer ifadeyle dolara olan güvenin azalmasına neden olmuştur. 1968 yılında, Fransa başta olmak üzere birçok ülke ellerinde bulunan dolarları altına çevirme yoluna gitmiştir. Yaşanan bu altına hücum sonrasında, ABD'nin altın rezervlerinde ciddi azalmalar meydana gelmiştir. Bütün bu gelişmeler sonucunda, Mart 1968'de ABD, aldığı çeşitli önlemlerle dolardan kaçışı ve altına hücumu engellemeye çalışmış, fakat başarılı olamamıştır. Böylelikle Bretton Woods Sistemi ilk ciddi darbesini 1968 yılında almıştır. 15 Ağustos 1971 yılında ise ABD Başkanı Nixon, doların altına konvertibilitesinin tamamen kaldırıldığını açıklamıştır. Bu açıklamayla birlikte, Bretton Woods Sistemi son bulmuştur. Ancak, Bretton Woods Sistemi'nin çöküşünden sonra da dolar zayıflamış olmasına rağmen, en güçlü ulusal para olmaya devam etmiştir. Diğer ülkeler tarafından dolar yine anahtar para olarak kullanılmıştır, fakat doların bu kullanımı hukuksal olarak değil, fiili bir zorunluluk olarak gerçekleşmiştir.¹¹³

15 Ağustos 1971'de ABD, doların altına konvertibilitesine son vermenin dışında, ithalat vergilerini de %10 arttırmıştır.¹¹⁴ 18 Aralık 1971 tarihinde dolar, %7,89 oranında devalüe edilmiştir. Ancak, yapılan bu devalüasyona rağmen ödemeler dengesindeki açıkların artışı devam etmiştir. Bunun üzerine ABD, Şubat 1973'de %10 oranında bir devalüasyon daha yapmıştır ve 1 Mart 1973 tarihinde ise sabit döviz kuru tamamen terk edilmiş ve dolar dalgalanmaya bırakılmıştır.¹¹⁵

Yukarıda da değinildiği üzere ABD, doların değerini düşürerek ithalatını azaltmayı, ihracatını ise artırmayı amaçlamaktadır. 1973 yılının Mart ayında, ülke

¹¹² Köymen, **a.g.e.**, s. 184.

¹¹³ Aren (1995), **a.g.e.**, s. 122-123.

¹¹⁴ Köymen, **a.g.e.**, s. 184.

¹¹⁵ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 143.

paralarının değerinin piyasalardaki arz ve talep tarafından belirlendiği dalgalı döviz kuru sistemine geçilmiştir. Artık, para arzı herhangi bir kurala bağlı olmadan artabilecektir. Bu gelişme sonucunda, 1971 yılından önceki on yıl içerisinde %7 artmış olan para arzı, sadece 1971 yılı ile 1973 yılı arasında on Avrupa ülkesinde %12 artmıştır. Köymen, 1970’li yılları etkisi altına alan stagflasyonun sorumlusu olarak hep Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü’nün (OPEC) petrol fiyatlarını yükseltmesinin gösterilmesini eleştirmekte ve gerçekte para arzında yaşanan bu hızlı artışın, petrol şoklarından önce enflasyonist bir ortam yarattığına dikkat çekmektedir.¹¹⁶

Sonuç olarak, uluslararası para sisteminde yaşanan kriz ve Bretton Woods Sistemi’nin çökmesiyle piyasalarda ortaya çıkan dolar bolluğu, *kredi olarak verilebilir fonların* hızla artmasına neden olmuştur. Böylelikle 1970’li yıllarda gelişmiş ülkelerden azgelişmiş ülkelere yönelik kredi arzı da artış göstermiştir.¹¹⁷

2.2.2.2. Europara Piyasasının Ortaya Çıkması

Europara (eurodolar) piyasası, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmış olan ve 1960’lı yıllardan sonra hızlı bir şekilde gelişen bir uluslararası para piyasasıdır. Avrupa’da bulunan büyük bankaların mevduatları dolar cinsinden kabul etme ve kredileri de dolar cinsinden verme işlemleri *Europara (eurodolar) işlemi*, bu işlemin yapıldığı piyasa ise *Europara piyasası* olarak adlandırılmaktadır. İlerleyen yıllarda Europara işlemleri, sadece dolar cinsinden değil, kendi ülkelerinin dışında işlem gören ve bir piyasası bulunan yen, sterlin vb. para birimleri cinsinden de yapılmıştır.¹¹⁸

1960’lı yıllardan sonra Europara piyasasının hızla gelişmesinde (Bkz. Tablo 2.4) ve atıl para sermayenin bu piyasalara yönelmesinde ABD hükümetinin,

¹¹⁶ Köymen, **a.g.e.**, s. 185.

¹¹⁷ Balkan, **a.g.e.**, s. 64.

¹¹⁸ Ali Ceylan, “Uluslararası Para ve Sermaye Piyasaları”, **Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar**, Ed. Nurhan Aydın, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1581, 2004, s. 286.

sermayenin ülke dışına çıkışının engellenmesi için getirdiği kısıtlamaların büyük etkisi olmuştur. Örneğin, ABD’deki *Q Düzenlemesi* (Regulation Q), bankaların mevduat faizlerine %10’luk bir tavan getirmiştir, 1966 yılında ABD’de sermaye birikim hızı yavaşladığı ve dolayısıyla kredi talebi düştüğü zaman atıl kalan para sermaye, daha yüksek getiri elde edebilmek için Europara piyasasına yönelmiştir.¹¹⁹ Adda, Europara piyasasının özellikle 1960’lı yılların sonunda gerçekleştirdiği olağanüstü gelişimde temel yapısal etken olarak yurtdışına yönelen Amerikan sermayesinin fazlalığını görmektedir. ABD piyasasının dolarla finansman talebi, Amerikan bankalarının şubelerini istedikleri gibi, herhangi bir kısıtlamayla karşılaşmaksızın hareket edebildikleri yerler olan Avrupa piyasalarına yönelmiştir. Ayrıca 1950’li yıllarda, Europara piyasasının başlangıçtaki gelişiminde, soğuk savaş nedeniyle Sovyet otoritelerinin ellerinde bulunan dolar rezervlerini Amerikan mali piyasaları dışında bir yerde değerlendirme kaygısı da etkili olmuştur.¹²⁰

Tablo 2.4: Europara Piyasasının Gelişimi: 1966-1981

YILLAR	NET BÜYÜKLÜK (Milyar Dolar Cinsinden)	BÜYÜME HIZI (Yüzde Olarak)	YILLAR	NET BÜYÜKLÜK (Milyar Dolar Cinsinden)	BÜYÜME HIZI (Yüzde Olarak)
1966	21	23	1974	220	34
1967	25	19	1975	255	16
1968	34	36	1976	320	24
1969	50	47	1977	390	23
1970	65	30	1978	495	28
1971	85	31	1979	615	24
1972	110	29	1980	755	23
1973	160	45	1981	840	14

Kaynak: Ian H. Giddy, “The Eurocurrency Market” dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 158.

Europara piyasasının 1950’li yıllardaki gelişiminde Sovyetler Birliği’nin ve Çin’in ayrı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü 1949 yılında, dolar kazançlarını ABD’den korumak isteyen Çin’in yeni komünist hükümeti, elinde bulunan dolarları Paris’teki Sovyet mülkiyetindeki bir banka olan “Banque Commerciale pour L’europe du Nord” a yatırmıştır. Çin dışında Sovyetler Birliği de, soğuk savaştan ötürü ABD’nin

¹¹⁹ Balkan, **a.g.e.**, s. 60, 64.

¹²⁰ Adda, **a.g.e.**, s. 103-104.

kendi bankalarına yatırılmış olan dolarları bloke etmesinden kaygı duymuş ve ellerindeki dolar rezervlerini ABD dışında tutmuştur. Sovyetler Birliği, söz konusu dolarları hem Paris'teki bankaya hem de Londra'daki Moscow Narodny Bank isimli bankaya yatırmıştır.¹²¹

Europara piyasalarında dolar arzını gerçekleştirenler, ABD'deki çok düşük düzeydeki faiz oranlarından kaçan Amerikan kurumları ve çokuluslu şirketleri ile döviz rezervleri dolar cinsinden olan ülkelerin merkez bankaları olmuştur. Europara piyasalarında talebi gerçekleştirenler ise çokuluslu şirketler ve açıklarının finansmanı için kaynak arayışındaki ülkeler olmuştur. Europara piyasalarının cazibesi bu piyasaların hiçbir düzenlemeye tâbi olmamasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu piyasalara ne Amerikan Merkez Bankası FED, ne de diğer merkez bankaları müdahalede bulunamamaktadır. Çünkü, FED'in ülke dışında gerçekleşen işlemlere müdahale etme hakkı bulunmamaktadır, Eurobankaların bulunduğu ülkelerin merkez bankaları ise kendi ulusal paraları dışındaki para cinsinden gerçekleşen işlemlere müdahale edememektedir.¹²²

Europara piyasalarında, gün içinde dünyanın her bölgesinde yasal düzenlemelerden bağımsız olan büyük miktarlarda Europara dolaşmaktadır. Söz konusu Europara, “*devletsiz para*” (*stateless money*) olarak adlandırılmaktadır. Çünkü, Europara, hem kendi ülkesinin para otoritelerinin, hem de Europara işleminin yapıldığı ülkenin para otoritelerinin düzenlemelerinden bağımsızdır.¹²³

MacEwan da, Europara piyasalarının temel özelliği olan düzenlemelerden bağımsız olmanın, söz konusu piyasaların rolünün artmasında etkili olduğunu ifade etmiştir. Örneğin hükümet tarafından konulan kısıtlamalar, verilen yeni krediler nedeniyle bankalar tarafından üstlenilebilecek olan risklerin düzeyini sınırlamaktadır. Fakat bu tür düzenlemelerin eksikliği durumunda ise, bankaların arasındaki rekabet

¹²¹ Sampson, **a.g.e.**, p. 137.

¹²² Adda, **a.g.e.**, s. 104.

¹²³ Ersan'dan aktaran Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 44-45.

bu bankaları giderek çok daha riskli krediler vermeye itmekte ve bu bankalar, mevduatlarının giderek çok daha düşük bir yüzdesini rezerv olarak tutmaktadır.¹²⁴

Europara piyasasında faaliyet gösteren bankalar, sadece iç piyasaya hizmet veren bankaların tâbi oldukları düzenlemelerin kapsamı dışına çıkmıştır. Örnek verilecek olursa, Europara piyasasında faaliyet gösteren bankaların mevduat munzam karşılığı bulundurma zorunluluklarının olmaması, bu bankaların masraflarını düşürmekte ve hem ödünç alma hem de ödünç verme koşulları, sadece iç piyasaya hizmet veren diğer bankalarla kıyaslandığında, çok daha iyidir. Europara piyasasında, mevduata verilen faiz oranları, iç piyasada geçerli olan faiz oranlarından %0,5 ila %1 daha yüksek olmuştur. Bu fark küçük gibi görünse de, yüksek miktarda olan para sermaye açısından bu küçük fark bile çok önemlidir.¹²⁵

Adda, denetimsiz olan Europara piyasasını şu şekilde değerlendirmektedir:¹²⁶

“Hiçbir devlet denetimine maruz kalmayan, zorunlu rezerv oluşturmak zorunda bırakılmayan Avrupa bankaları (...) kendi kâr marjlarını çok da düşürmeden müşterilerine yüksek kazanç ve kârlı faiz sunabilirler. (...) devletlerarası para ve finans sisteminin çelişkileri büyük ölçüde, devletleri kendi ayrıcalıklarından yoksun bırakan özel bir finansal alanın ortaya çıkmasından kaynaklanır.”

Az gelişmiş ülkeler de Europara piyasasından kredi almaya başlamıştır. Ancak az gelişmiş ülkeler, özel ticari bankalardan *değişken faiz oranlarıyla* borçlanabilmiştir. Değişken faiz oranlarıyla verilen krediler, özel ticari bankaların riskini azaltırken, krediyi alan ülkenin veya şirketin bir süre sonra daha fazla faiz ödemesi riskini arttırmıştır, bir diğer ifadeyle değişken faiz oranları sayesinde faiz oranlarında gerçekleşecek dalgalanmaların riski, krediyi verenlerden, krediyi alanlara doğru aktarılmıştır. *Sendikasyon kredisi* sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla kredi

¹²⁴ MacEwan (1986), **a.g.m.**, p. 187.

¹²⁵ Balkan, **a.g.e.**, s. 64.

¹²⁶ Adda, **a.g.e.**, s. 104.

arzında önemli artışlar yaşanmıştır.¹²⁷ Örneğin sendikasyon kredilerinin miktarı, 1972 yılında 8,6 milyar dolar iken, 1981 yılında 91,3 milyar dolara yükselmiştir.¹²⁸

Özel ticari bankaların kârlılıkları, gelişmiş ülkelerin kredi taleplerinin azalması sonucunda düşme eğilimine girmiştir. Bunun üzerine Europara piyasasındaki bankalar risk payı yüksek olan azgelişmiş ülkelere yönelmiştir. Fakat *değişken faizli sendikasyon kredilerinde*, bankalar kredi maliyetlerine altı ayda bir ekledikleri belirli bir marja göre hesaplanan yeni faiz oranları sayesinde kârlarını garanti altına almıştır. Değişken faizli krediyi kullananlar ise ilk kredi alındığında ödenebilir miktarda olan borçlarının, zaman içerisinde faiz oranlarının yükselmesi yüzünden hızla artış göstermesiyle ve dolayısıyla da borç geri ödemelerinde zorluklarla karşılaşmıştır. Sendikasyon kredisi sisteminde, krediyi veren bankaların sayısının fazla olması, bu bankaların krediyi alanlarla doğrudan ilişkilerini zayıflatmıştır. Geri ödemelerde sorunlar çıktığı zaman bile, bankalar kredi alanlara baskı yapamamış, hatta piyasada bankalar arası artan rekabet nedeniyle yeni krediler bile açmıştır. Uluslararası finans piyasası için bir diğer olumsuzluk ise bir bankanın birden fazla sendikasyona girmiş olma ihtimalidir. Çünkü, eğer söz konusu banka birkaç sendikasyona girmişse, vermeyi taahhüt ettiği kredilerin miktarı çok yüksek düzeylere ulaşmış olma ihtimali yüksektir.¹²⁹

Europara piyasasındaki bankalar tarafından azgelişmiş ülkelere Europara cinsinden verilen banka kredilerinin toplam miktarı ve yıllık değişim oranları incelendiğinde; 1972, 1973 ve 1978 yıllarının azgelişmiş ülkelere yoğun şekilde kredi girişinin yaşandığı yıllar olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 2.5). Özellikle de 1973 yılındaki kredilerin artış hızının %194,4 olması dikkat çekicidir. Sonuç olarak, kredi arzının artışında hem Europara piyasasının kontrolsüz işleyişinin hem de sendikasyon kredilerinin verilmeye başlanmasının önemli etkisi olmuştur.¹³⁰

¹²⁷ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 47-48.

¹²⁸ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 204.

¹²⁹ Balkan, **a.g.e.**, s. 66-68.

¹³⁰ Balkan, **a.g.e.**, s. 65, 68.

Tablo 2.5: Europara Piyasasındaki Bankalar Tarafından Azgelişmiş Ülkelere Verilen Kredilerin Toplam Miktarı ve Yıllık Değişimi: 1971-1983

YILLAR	TOPLAM KREDİ MİKTARI (Milyar Dolar Cinsinden)	ÖNCEKİ YILA GÖRE DEĞİŞİM (Yüzde Olarak)
1971	1.475	--
1972	2.475	67,8
1973	7.257	194,4
1974	8.142	12,2
1975	11.164	37,1
1976	15.017	34,5
1977	20.976	39,7
1978	37.300	77,8
1979	47.964	28,6
1980	35.054	-26,9
1981	45.239	29,1
1982	41.246	-8,8
1983	32.883	-20,4

Kaynak: Dilip Das, *Migration of Financial Resources to Developing Countries*'den aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 160.

2.2.2.3. Petro-Dolarların Yeniden Dolaşıma Sokulması

1973 yılında Araplar ile İsrail arasında yaşanan ve kısa süren Kipur Savaşı (6 Ekim 1973-15 Ekim 1973) sonrasında 16 Ekim 1973 tarihinde bir araya gelen altı Körfez Ülkesinin yetkilileri, brüt petrol fiyatını varil başına %70 arttırmak suretiyle fiyatı 3,65 dolara yükseltmeyi kararlaştırmıştır. Ayrıca, İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmediği sürece petrol üretiminin her ay %5 azaltılmasına ve İsrail'in yakın müttefiki olarak gördükleri bazı ülkelere ambargo uygulanmasına karar verilmiştir. Brüt petrolün varil fiyatı, yaşanan fiyat artışları sonucunda Aralık 1973 yılında 11,65 dolara yükselmiş ve 1974 yılı içerisinde de bu fiyat artışları devam etmiştir. *Birinci petrol şoku* olarak adlandırılan bu sürecin, Kipur Savaşı'nın bir sonucu olduğu görülmektedir.¹³¹

Köymen, kapitalizmin 1970'li yıllardaki krizine sadece petrol fiyatlarındaki artışların yol açtığının ileri sürülmesini ve stagflasyonun faturasının 1960 yılında

¹³¹ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 161.

kurulmuş olan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC) çıkarılmasını eleştirmektedir.¹³² Savran da kapitalizmin erdemlerini öven burjuva iktisadının, krizin nedenlerini petrol şoklarına indirgemesini şu sözlerle eleştirmektedir:¹³³

“Burjuva düşüncesinin bunalım karşısındaki ilk refleksi, ‘petrol krizi’ sloganında bulur özetini. Madem ki, 1974-1975 genelleşmiş daralması, petrol fiyatlarının 1973 sonbaharında yükselişinin hemen ardından gelmiştir; öyleyse (...) ikincisi birincisinin nedeni olmalıdır. Bunalımı doğrudan doğruya ve sadece petrole bağlamanın genel ideolojik işlevi açık. (...) Ne kapitalizmin bir sistem olarak sorgulanması, ne de burjuva devletlerinin sorumlu tutulması sözkonusu olamazdı.

(...) aslında bunalım petrol fiyatlarındaki artışın bir ürünü değil. Kapitalist sistemin uzun genişleme dönemi sırasında biriken çelişkilerinin, yani sistemin içsel işleyişinin bir sonucu. (...)”

1973 yılında Kipur Savaşı'ndan sonra petrol fiyatlarının dört kat artması, 1979 yılındaki İran Devrimi ve 1980 yılında Irak'ın İran'ı tehdit etmesinin etkisiyle petrol fiyatlarının üç kat artması uluslararası finans akışını derinden etkilemiştir. Ticaret hadlerinin petrol ihraç eden ülkelerin lehine dönmesi sonucunda OPEC ülkelerinde, özellikle de Körfez Ülkeleri'nde, sekiz yıllık bir zaman diliminde yaklaşık olarak 360 milyar dolar tutarında bir cari işlemler fazlası ortaya çıkmıştır.¹³⁴

1973 yılında ve 1979 yılında petrol fiyatlarında yaşanan artışlar sonucunda uluslararası gelir bölüşümünde değişiklikler olmuş ve OPEC ülkelerinin elinde biriken fonlar, bir diğer ifadeyle *petro-dolarlar*, Europara piyasalarına da yönlendirilmiştir. Bu gelişmenin etkisiyle Europara piyasasının hacmi ve arz edilebilecek kredi miktarı daha da büyümüştür.¹³⁵ Özellikle, birinci petrol şoku, Europara piyasalarının gelişmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Europara piyasaları, petrol fiyatlarında yaşanan hızlı yükseliş sonucunda petrol üreticisi

¹³² Köymen, **a.g.e.**, s. 116-117.

¹³³ Sungur Savran, “Bunalım, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm”, **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satlıgan ve Sungur Savran, 1. Basım, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988, s. 31-33.

¹³⁴ Adda, **a.g.e.**, s. 105.

¹³⁵ Balkan, **a.g.e.**, s. 68.

Ülkelerin artan kazançlarının hem toplanmasında hem de finansman ihtiyacı olan ülkelere yönlendirmesinde birincil role sahiptir. Europara piyasalarının önceleri ABD’den sermaye ihracıyla, daha sonraları ise OPEC ülkelerinden gelen fonlarla (petro-dolarlarla) beslendiği görülmektedir.¹³⁶

Petro-dolar plasmanının dağılımı incelendiğinde (Bkz. Tablo 2.6), 1973 yılındaki birinci petrol şokundan sonraki beş yıllık zaman diliminde (1973-1978) kazanılan petro-dolarların %37’sinin ABD dışındaki bankalara yöneldiği görülmektedir. Ekim 1973-Ekim 1978 döneminde bankalara yatırılan toplam 85,4 milyar tutarındaki petro-dolarların dağılımından ABD bankaları 8 milyar dolarlık bir pay almıştır. ABD dışındaki bankalardan ise Londra’daki Eurobankalara 24,3 milyar dolar; Almanya’daki bankalara 2,2 milyar dolar ve diğer bankalara 50,9 milyar dolar yatırılmıştır. Bir diğer ifadeyle, söz konusu beş yıllık sürede ABD dışındaki bankalarda bulunan petro-dolarların toplam miktarı 77,4 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca, uluslararası kuruluşlara (%5) ve azgelişmiş ülkelere yönelen petro-dolarların (%15) dışında kalan diğer plasmanlar, toplam petro-dolarların %38’ine eşittir. Görüldüğü üzere banka dışı alanlara yönelen petro-dolarların oranı, Eurobankalara yönelen petro-dolarların oranından biraz daha fazladır. Tüm bu veriler incelendiğinde, OPEC ıkışlı petro-dolarların, Europara piyasalarının gelişiminde katkısı olduğu açıktır. Ancak, bu katkının kısıtlı kaldığı da sıkça ifade edilmektedir. Örneğin, petrol üreticisi ülkelerin yarattıkları fon fazlalarının sanayileşmiş ülkelerin ihracat gelirlerine, uluslararası bankaların aktiflerine ve çokuluslu şirketlerin cirolarına oranla daha sınırlı görülmektedir. 1980 yılında tüm OPEC ülkelerine ait cari işlemler fazlası en üst düzeye yükselmiş ve toplam 109 milyar dolar olmuştur; fakat 1980 yılında Citicorp’un bilançosu da aynı düzeydedir. Ayrıca, dünyadaki en büyük onbeş bankanın bilançolarının 1980 yılındaki toplam büyüklüğü 1270 milyar dolardır; bir diğer ifadeyle 1980 yılı için OPEC lkelerinin cari işlemler fazlasının, bu bankaların toplam gelirlerine oranı yaklaşık olarak %8,6’dır.¹³⁷

¹³⁶ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 204.

¹³⁷ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 205-206.

Tablo 2.6: Petro-Dolar Plasmanının Dağılımı: 1973-1982
(Yüzde Olarak)

	Ekim 1973- Ekim 1978	Ekim 1978- Haziran 1982
ABD'deki Bankalar	5	4
ABD Dışındaki Bankalar	37	34
ABD'de Banka Harici Plasmanlar	15	24
ABD Dışında Banka Harici Plasmanlar	23	23
Uluslararası Kuruluşlara Katkı	5	2
Az gelişmiş Ülkelere Doğrudan Kredi	15	13

Kaynak: Monique Fouet ve Philippe Aroyo, “Petrodollars et Marchés Financiers Internationaux” dan aktaran Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 205.

Balkan da petro-dolarların nasıl değerlendirildiği ve ne kadarının Europara piyasalarına yatırıldığına ilişkin veriler incelendiğinde petro-dolarların, Europara piyasasından arz edilen kaynaklar içerisinde büyük bir bölümü oluşturmadığının kesin olarak gözlemlendiğini ifade etmektedir.¹³⁸ Ancak, *petro-dolarların yeniden dolaşıma sokulmasının*, bir diğer ifadeyle *devrelenmesinin* uluslararası borçlanmaya ivme kazandırdığı da açıktır.¹³⁹ Eurobankalar tarafından yeniden dolaşıma sokulan petro-dolarlar, az gelişmiş ülkelere kredi olarak verilmiştir. Bazı Avrupa ülkeleri de bütçe açıklarının finansmanı için Europara piyasalarına yönelmiştir. Avrupa piyasalarında, 1973 yılından sonra yaşanan aşırı likiditenin de etkisiyle uluslararası bankalar artık sadece mevduat çekmek için değil, kredi vermek için de çok yoğun bir rekabet ortamına girmiştir. Bankalar arasındaki artan rekabet ise bankaların daha riskli krediler vermesine uygun ortam yaratmıştır. Az gelişmiş ülkelerin ihracat ürünlerinin dünya genelinde fiyatlarının yüksek ve faiz oranlarının ise düşük olması, az gelişmiş ülkeler açısından borçlanmayı cazip kılmıştır.¹⁴⁰ Fakat, bu dönemde az gelişmiş ülkelerin dış açıklarındaki artış da göz ardı edilmemelidir. 1973 yılından sonra petrol fiyatlarındaki artış, petrol ithalatçısı olan az gelişmiş ülkelerin dış açıklarının artmasında çok önemli bir etken olmuştur. Petrol ithal eden ülkelerin yalnızca petrolden kaynaklanmış olan dış açıkları, 1973 yılında toplam açıklarının %36,8'i, 1977 yılında ise % 72,7'si olmuştur. 1978 yılı ile 1980 yılı arasında ise bu

¹³⁸ Balkan, **a.g.e.**, s. 69.

¹³⁹ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 49.

¹⁴⁰ Adda, **a.g.e.**, s. 105.

oran %50'ler civarında gerçekleşmiştir. Artık kalkınmanın finansmanı için dış borç alan ülkeler, dış açıklarının finansmanı için dış borç almaya başlamıştır.¹⁴¹

Toporowski de bir tarafta nüfusu az olan ve petrol ihraç eden azgelişmiş ülkelerin, petrol fiyatlarında yaşanan artışlar sayesinde çok önemli düzeyde ihracat fazlası verdiğini, diğer tarafta ise petrol ithal eden ülkelerin ise büyük ticaret açıkları verdiğini ve petrol ihracatçısı ülkelerin artan ihracat gelirlerinin Europara piyasalarına yöneldiğini ifade etmiştir. Toporowski, Europara piyasalarında borçlananların çoğunlukla ticaret açıkları sürdürülemez düzeyde bulunan ülkeler olduğunu vurgulamış ve şu noktaya dikkat çekmiştir:¹⁴²

“(...) İhracat fazlalarını uluslararası bankacılık sistemi aracılığıyla kronik ticaret açığı veren ülkelere “geri döndürülmesi” sürecinin bir borç kriziyle işlemez hale gelmesi artık yalnızca bir zaman sorunuydu.”

Sonuç olarak kredi arzı yönünden incelendiğinde, petrol fiyatlarındaki artışların etkisiyle OPEC ülkelerinin hızla artan petro-dolarlarının belirli bir bölümünün Europara piyasalarına yöneldiği ve bu petro-dolarların Europara piyasalarındaki bankalar tarafından özellikle azgelişmiş ülkelere kredi olarak arz edildiği görülmüştür.

2.2.2.4. Finans Sektörünün Hızlı Büyümesi

1970'li yıllarda, gelişmiş ülkelerde üretken sektör kriz içindeyken, finans sektöründe hızlı bir büyüme yaşanmış ve finans sektörü, kendi başına bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Spekülatif faaliyetlerin artması sonucunda, üretim ve üretken sektör etkilenmiştir. Finans sektörünün hızlı büyümesi, özellikle finans piyasası Europara piyasasıyla zaman içerisinde daha da fazla bütünleşen ABD ekonomisinde belirginleşmiştir.¹⁴³ Tablo 2.7 incelendiğinde, ABD'deki finans sektörünün 1950 yılından 1985 yılına kadar olan dönemde hızlı bir şekilde büyüdüğü ve mal

¹⁴¹ Arnaud, **a.g.e.**, s. 43-44.

¹⁴² Toporowski, **a.g.m.**, s. 183.

¹⁴³ Balkan, **a.g.e.**, s. 70-71.

üretiminin yüzde oranı olarak finans sektörünün 1950 yılında %21 olan oranının, 1985 yılında yaklaşık olarak iki kat artarak %40'a ulaştığı görülmektedir.¹⁴⁴

ABD'deki finans şirketlerinin vergi öncesi kârlarının toplam şirket kârlarına olan oranı incelendiğinde, 1945-1954 yılları arasındaki dönemde bu oranın %10,9 olduğu, 1975-1981 yılları arasındaki dönemde ise bu oranın %44 artarak %15,7'ye yükseldiği görülmektedir. İstihdam yönünden ise finans, sigorta ve gayrimenkul şirketlerinde 1970 yılında 3,6 milyon kişi çalışmaktayken, bu rakam 1982 yılında %50 artışla 5,4 milyon çalışana yükselmiştir. Söz konusu dönemde ABD'deki toplam istihdam ise %26 oranında artmıştır, bir diğer ifadeyle finans sektöründeki istihdam artış hızı, ekonominin tamamındaki artış hızından yaklaşık olarak iki kat daha fazla olmuştur.¹⁴⁵

Tablo 2.7: ABD'de Finans Sektörünün Büyümesi: 1950-1985

	Gayri Safi Milli Hasıla		Mal Üretiminin Yüzde Oranı Olarak Finans Sektörü
	Mal Üretimi* (Milyar Dolar Cinsinden)	Finans Şirketleri** (Milyar Dolar Cinsinden)	
1950	153,3	32,2	% 21
1960	250,5	72,8	% 29,1
1970	440,7	145,8	% 33,1
1980	1144,6	400,6	% 35
1985	1566,7	626,1	% 40

Kaynak: Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, "Introduction", **Stagnation and The Financial Explosion**, Ed. by. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy, 1. Edition, New York, Monthly Review Press, 1987b, p. 23.

*Tarım, madencilik, inşaat, imalat, ulaşım ve kamu işletmeleri.

**Bankalar, diğer finans şirketleri, gayrimenkul ve sigorta.

¹⁴⁴ Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, "Introduction", **Stagnation and The Financial Explosion**, Ed. by. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy, 1. Edition, New York, Monthly Review Press, 1987b, p. 23.

¹⁴⁵ Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, "Production and Finance", **Stagnation and The Financial Explosion**, Ed. by. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy, 1. Edition, New York, Monthly Review Press, 1987c, p. 98.

Magdoff, finans sektöründe yaşanan hızlı büyümenin sonucunda yeni tür spekülasyon yöntemlerinin geliştirildiğini vurgulamakta ve yaşanan “*finansal patlamayı*” şu sözlerle yorumlamaktadır:¹⁴⁶

“İlk bakışta, küresel finansal patlamanın yaygın bir ekonomik yavaşlama ve istikrarsızlıkla aynı anda ortaya çıkması paradoks gibi görünebilir. Ancak bu paradoksun altında bir mantık yatmaktadır: Borç ve spekülasyon patlaması sendelemekte olan Batı ekonomileri için önemli bir destek halini aldı. Hükümetlerin bütçe açıklarıyla birlikte iş dünyası ve tüketici borçlanmalarının artışı talebi artırdı ve mal ve hizmetlerin üretiminin sürmesini sağladı. Diğer uyarıcı kaynaklar da zayıfladığı için borçlanma ekonominin önemli parçalarından biri haline geldi. Bu arada, bir ülkeden diğerine kaynak sağlamak amacıyla koşturan finans uzmanları spekülasyonlara giderek daha fazla bağımlı hale geldiler.

Para piyasaları, hacim ve çeşitlilik bağlamında daha da gelişti. Bunun sebebi hızla yükselen borç talebini karşılamaktı. Kredi sisteminin temelini genişleten ve aynı zamanda spekülasyon kapılarını ardına kadar açan yeni finansal aygıtlar geliştirildi. (...)”

Finans sektörünün hızlı büyümesine neden olan iki temel etkenden birincisi, üretimin uluslararasılaşması sebebiyle, finans piyasalarının da uluslararasılaşması ve Europara piyasasının oluşmasıdır. İkinci temel etken ise, 1960’lı yılların sonlarından itibaren kendini gösteren kriz koşulları sonucunda gelişmiş ülkelerdeki üretken sektörde yaşanan gerileme olmuştur. Çünkü üretken sektör geriledikçe, finans sektörünün ekonomi içerisindeki payı ve iktisat politikaları üzerindeki etkisi artmıştır. Örneğin, finans sektörünün artan baskısı sonucunda iktisat politikalarında bazı değişiklikler yapılmış, sermaye hareketleri üzerindeki kontroller kaldırılmaya başlanmıştır. Ayrıca var olan yasaları da işlevsiz kılan bazı yeni finansal araçlar ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Magdoff, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁴⁷ Balkan, **a.g.e.**, s. 72, 74.

Foster, ekonomik aktivitelerin merkezinin üretimden finansa doğru kaymasını “*kapitalizmin malileşmesi (finansallaşması)*” olarak tanımlamakta ve bunu günümüzün temel sorunlarından birisi olarak ele almaktadır. Ayrıca, sermaye sahiplerinin, tasarruf ettikleri yüksek düzeydeki artıkları yatırım imkânlarının azaldığı bir ortamda nasıl değerlendirecekleri konusunda bir ikilem yaşadığını ve 1970’li yıllardan itibaren bu ikileme bulunan esas çözümün, sermaye sahiplerinin para sermayelerini koruyabilmek ve genişletebilmek amacıyla finansal araçlara olan taleplerini arttırması olduğunu belirtmektedir. Yaşanan bu sürecin arz cephesinde, finansal kurumlar birçok yeni finansal araçla ön plana çıkmıştır. Bütün bu gelişmelerin sonucu on yıllar boyunca hızlı bir şekilde artış gösteren *finansal spekülasyonlar* olmuştur.¹⁴⁸

Sonuç olarak, ABD finans piyasasının hızlı bir şekilde büyümesinin ve Europara piyasasıyla bütünleşmesinin de etkisiyle *ödünç verilebilir fonlarda* yaşanan ciddi artış, 1970’li yıllarda yaşanan yoğun kredi arzına yol açan bir diğer önemli etken olmuştur.¹⁴⁹

2.2.3. Yoğun Kredi Talebinin Yapısal Nedeni: Azgelişmişlik ve Sermaye Yetersizliği

Azgelişmişlik olgusu, kapitalist sistemin bir ürünü olarak ve azgelişmiş ülkelerin sermaye yetersizliğinin temel nedeni olarak değerlendirilmektedir. Azgelişmiş ülkelerin sermaye yetersizliği, kapitalist sistemin eşitsiz ve hiyerarşik ilişkileri sonucunda kronik bir hal almaktadır. Sermaye yetersizliği sorunu, söz konusu ülkelerin kredi/sermaye talebinin artmasına neden olmaktadır. Balkan, bazı toplumlardaki azgelişmişliği, diğer bazı toplumlarda kapitalizmin gelişmesine ve kapitalistleşmemiş/yarı kapitalistleşmiş toplumlardan kapitalistleşmiş toplumlara

¹⁴⁸ John Bellamy Foster, “The Financialization of Capitalism”, **Monthly Review**, Vol. 58, No: 11, April 2007, (Çevrimiçi) <http://www.monthlyreview.org/0407jbf.htm>, 22 Ocak 2009.

¹⁴⁹ Balkan, **a.g.e.**, s. 76.

doğru gerçekleşen artık aktarımına bağlamakta ve yaşanan bu artık aktarımı sürecinin sonucunu şu şekilde ifade etmektedir.¹⁵⁰

“Bu aktarım iki sonuca yol açmıştır: Kapitalistleşmemiş toplumlarda sermaye birikimi engellenmiş ve bu toplumların sınıfsal yapısında, kapitalizme geçişi hazırlayacak değişim, yani yerli sanayi burjuvazisinin oluşumu da sınırlı kalmıştır.”

A. Gunder Frank, gelişmişliği ve azgelişmişliği aynı sürecin iki kutbu olarak değerlendirmiş ve dünya çapında merkezde yaşanan kapitalist gelişmenin, Üçüncü Dünya’da “*azgelişmişliğin gelişmesine*” neden olduğunu ileri sürmüştür. Frank, dünya ekonomisindeki gelişmişlik ve azgelişmişlik olgularının doğrudan kapitalizmle bağlarını kurmuş ve kapitalizmin ürettiği hiyerarşik yapının azgelişmiş olanda yaratılan artıkların gelişmiş olana doğru aktarımını sağladığını ifade etmiştir. Frank, kapitalizmin, “*metropol-uydu*” olarak örgütlendiğini ve metropolün gelişmiş olmasının nedeninin ekonomik artığın uydudan metropole doğru aktarılacak metropolün gelişimi için kullanılması olduğunu, aynı zamanda uydunun azgelişmişliğinin nedeninin ise kendi ekonomik artığını kullanamaması olduğunu vurgulamıştır.¹⁵¹

Savran da, A. G. Frank’ın, S. Amin’in, A. Emmanuel’in ve I. Wallerstein’in başlıca temsilcileri olduğu WEFA¹⁵² okulunun, azgelişmişlik olgusuna yaklaşımını şu şekilde özetlemektedir:¹⁵³

“WEFA’nın hareket noktası, azgelişmişliğin kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesinin bir ürünü olduğudur. Dünya çapında bakıldığında, azgelişmişlik ve gelişme **birbirini gerektiren** iki kutuptur. Bir yanda, gelişmiş ülkelerin gelişmesi, bugün azgelişmiş olarak anılan ülkelerin toplumsal artığının önce yağma edilmesine,

¹⁵⁰ Balkan, **a.g.e.**, s. 79-80, 82.

¹⁵¹ Fuat Ercan, “Gelişme Yazını: Eleştiriler ve Yeni Perspektifler”, **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum**, Ed. Tamer İşgüden, Fuat Ercan ve Mehmet Türkay, 1. Basım, İstanbul, Beta Yayınevi, 1995, s. 369.

¹⁵² WEFA; Wallerstein’in, Emmanuel’in, Frank’ın ve Amin’in baş harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

¹⁵³ Sungur Savran, **Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 254, 256-257.

daha sonra da sistematik biçimde gelişmiş ülkelere aktarılmasına (“eşitsiz mübadele” ve kâr transferi yoluyla) dayanır. Öte yandan, azgelişmişliğin kendisi de bu yağma ve aktarımın ürünüdür; yatırılabilecek artığın ülke dışına transferi gelişmeyi engeller. Böylece, kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesi sürecinde bir kutupta gelişme, öteki kutupta azgelişmişlik çıkar ortaya.”

WEFA okulu, azgelişmişliğin oluşumunun ve sürmesinin kavranabilmesi için tekil ülkeler çapında değil de, ancak dünya çapında tahlilde bulunulmasının gerekliliğine dikkat çekmiş ve kapitalist dünya-ekonomisi içerisinde, sosyoekonomik formasyona göre iki farklı ülke türü tanımlamıştır. Bir tarafta “*merkez*”, “*çekirdek*” veya Frank’ın “*metropol*” olarak adlandırdığı ülkeler, diğer tarafta ise “*çevre-periferi*” veya Frank’ın “*uydu*” olarak adlandırdığı ülkeler yer almaktadır.¹⁵⁴ Çevre ülkeler, merkez ülkeler tarafından hegemonik baskı altında tutulmaktadır. Ayrıca bu ülkeler arasındaki ilişkinin temelini merkez ülkelerin çevre ülkeleri denetlemesi ve çevre ülkelerin, merkez ülkelere kaynak aktarması oluşturmaktadır.¹⁵⁵

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde ABD, sosyalist bloğun dışında bulunan azgelişmiş ülkelerin kapitalist sistemle bütünleşmeleri yönünde yoğun çaba sarf etmiştir. Söz konusu ülkelerin, kapitalist sistemle bütünleşmesinin sağlanmasıyla hem sosyalist hareketin engellenmesi, hem de kapitalist pazarın genişlemesi, ucuz emek gücüne ve ucuz hammaddeye ulaşılması hedeflenmiştir. Ancak, bu bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için azgelişmiş ülkelerin kalkınması gerekmektedir. Bu sebepten ötürü, o dönemde azgelişmiş bir ülkenin nasıl kalkınabileceği sorusu önem kazanmış, bir diğer ifadeyle “*kalkınma*” sorunu iktisat kuramında ele alınmaya başlanmıştır.¹⁵⁶

Biraz daha detaylandırılacak olursa, İkinci Dünya Savaşı sonrası, kapitalizmin uluslararası yeniden yapılanmasında üretici sermayenin uluslararasılaşma yönündeki eğilimi etkili olmuştur. SSCB önderliğindeki Doğu ile ABD önderliğindeki Batı bloklarının oluşturduğu iki kutuplu yapının kutupları arasındaki gerilim, Soğuk

¹⁵⁴ Savran, **a.g.e.**, s. 257.

¹⁵⁵ Önder (2001a), **a.g.e.**, s. 80.

¹⁵⁶ Balkan, **a.g.e.**, s. 84.

Savaş'a yol açmıştır. Soğuk Savaş koşulları altında daha fazla sayıda azgelişmiş ülkeyi kendi etki alanlarına çekme çabası, azgelişmiş olarak tanımlanan ve siyasi bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan eski sömürge ülkelerinin kalkınma sorununun uluslararası alanda tartışılmasına neden olmuştur. Dönemin hegemon devleti olan ABD, hem kapitalist sistemin sorunsuz işlemlerini sağlayacak düzenlemeler yapmış, hem de kendisinin ve kapitalist sistemin etki alanını genişletmeye çalışmıştır. Bu noktada, yukarıda da değinildiği üzere, azgelişmiş ülkelerin kapitalist sisteme entegre edilmeleri gerekmiş ve azgelişmiş ülkelerin kapitalist sisteme entegrasyonlarının sağlanmasında, bu ülkelere *uluslararası yardım* aracılığıyla müdahale edilmesi etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Yapılan müdahalenin yardım şeklinde düzenlenmiş olması ise müdahaleye meşruiyet sağlamıştır.¹⁵⁷

R. Nurkse, azgelişmişliğin sebebinin içsel nedenler olduğunu ve *bir ülke fakir olduğu için fakirdir* önermesini ileri sürmüş, ayrıca azgelişmiş ülkelerin ekonomik değişkenlerinin birbiriyle döngüsel bir ilişkisi olduğunu vurgulamıştır. Azgelişmişliğin kendini sürekli yenilemesini de *fakirliğin kısır döngüsü* olarak adlandırmıştır. Söz konusu döngünün kırılarak, azgelişmiş ülkenin ekonomisinin kendi kendini destekleyecek bir büyüme sürecine girebilmesinde, başlangıçta yabancı sermaye veya dış yardım biçimindeki dış finansmana ihtiyaç duyulacağını, devletin müdahalesiyle planlanacak dengeli bir büyümenin bu sürecin sürekliliğini sağlayacağını ifade etmiştir.¹⁵⁸ Bir diğer ifadeyle, milli gelirlerinin düşük düzeyde olması nedeniyle iç tasarrufları da düşük düzeyde olan azgelişmiş ülkeler hem istihdam hem de gelir yaratacak yatırımları gerçekleştirememektedir. Bu yüzden dış finansmana, Nurkse'nin ifade ettiği fakirlik kısır döngüsünün kırılmasını sağlayabileceği için büyük önem verilmektedir.¹⁵⁹

“İkili açık” modelinde ise azgelişmiş ülkelerin büyümeleri için gerekli olan yatırımların ve üretimin sürdürülmesinde ihtiyaç duyulan, ama söz konusu ülkelerde üretilmeyen ara mallarının ithalatının önemi üzerinde durulmuştur. İkili açık

¹⁵⁷ Mehmet Türkay, “Konjonktürel Bir Kavram Olarak “Müdahale” ve Gelişme İktisadı”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, s. 30.

¹⁵⁸ Türkay, **a.g.m.**, s. 32.

¹⁵⁹ Adda, **a.g.e.**, s. 134.

modelinde, bu malların yeterli düzeyde ithalatının, döviz darboğazı nedeniyle yapılamamasının büyümeyi engelleyeceği belirtilmiş ve büyüme üzerinde “tasarruf açığı” kadar, “döviz açığı”nın da olumsuz etkisi olduğu vurgulanmıştır. Modele göre, az gelişmiş ülke ihracat ve/veya dış kredi/yardım yoluyla gerekli olan döviz gelirini sağlayamadığı zaman, ülkenin potansiyel tasarruf kapasitesi etkin kullanılamamaktadır. İkili açık modeli, ihracat gelirlerinde yeterli artışın sağlanamadığı durumlarda, ihtiyaç duyulan döviz miktarının dış finansman yoluyla karşılanmasının az gelişmiş ülkelerin büyümesi açısından önemine dikkat çekmektedir.¹⁶⁰

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde, az gelişmiş ülkelerin sorunu sermaye yetersizliği olarak belirlenmiş ve bu ülkelerin GSMH’lerinin daha büyük bir kısmını tasarrufa yöneltmelerinin ve/veya kaynak açığı sorununu dış finansman ve yabancı yatırımlar yoluyla çözmelerinin gerekliliği sürekli vurgulanmıştır.¹⁶¹ Ancak gelişmiş ülkelerde üretilen gelişme ekonomisi konularında *az gelişmişlik sorunu* sadece geri ülkelerin kültürel, sosyal vb. geri kalmışlıkları ile açıklanmaya çalışılmış ve *sömürgeleştirme olgusu* üzerinde özellikle durulmamıştır. Bir diğer ifadeyle, bazı ülkelerin veya bölgelerin az gelişmiş olmasında gelişmiş ekonomilerin sanki hiçbir etkisinin olmadığı, söz konusu ülke veya bölgelerin az gelişmişliğinin o ülkelerin kendi olumsuz koşullarından kaynaklandığı vurgulanmıştır. Ayrıca sömürgeleştirmede aktif olan hiçbir ülkenin günümüzde çevre ülkeler içerisinde, sömürgeleştirilmiş olan hiçbir ülkenin ise merkez ülkeler içerisinde yer almaması da dikkat çekicidir.¹⁶²

Az gelişmiş ülkelerin *tasarruf/gelir oranı (S/Y)*, gelişmiş ülkelerin oranlarıyla karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır. Bir diğer ifadeyle, az gelişmiş ülkelerde iç tasarrufların yetersizliği söz konusudur. Bu oranı yükseltebilmek için üretim ve gelirin artırılması; gelirden sağlanmış olan artışın ise tasarruf edilmesi gerekmektedir.

¹⁶⁰ Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2. Basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1988, s. 43.

¹⁶¹ Balkan, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁶² İzzettin Önder, “Maliye Politikası ve Ekonomik Kalkınma”, **Maliye Politikası**, Ed. Engin Ataç, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1580, 2004, s. 225.

Bir ekonomide fiili kapasite veri olarak alınacak olursa, o ekonomideki üretim düzeyini *sermaye/hâsıla oranı* (C/O) belirlemektedir. Sermaye mallarının verimliliğini (veri sermaye ile ne kadar üretim yapılabileceği) gösteren bu oranın değeri azaldıkça, verimlilik oranı yükselmiş; bu oranın değeri arttıkça ise verimlilik oranı küçülmüş olur. Tasarruf/gelir oranının düşük olduğu azgelişmiş ülkeler açısından sermaye/hâsıla oranının düşük düzeyde tutulması önemlidir. Fakat bu oranın düşük tutulabilmesi için ileri teknolojiye ve ileri derecede beşeri sermaye altyapısına ihtiyaç vardır ki, bu iki koşulunda gelişmekte olan ülkelerde sağlanması zordur. Sermaye malı alabilmek ve teknoloji transferinde bulunabilmek için azgelişmiş ülkelerin döviz ihtiyaçları artmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin içsel dinamikleri sonucunda iç tasarrufun yetersiz kalması, ekonominin dış tasarruflara yönelmesine yol açmaktadır.¹⁶³

Özetleyecek olursak bir ülkenin kalkınmasında, bu kalkınmayı sağlayacak yatırımların finansmanı büyük önem arz etmektedir. Ancak, yukarıda da vurgulandığı üzere, azgelişmiş ülkelerde yatırım finansmanının eksik kalmasında *iç tasarruf eksikliği* ve *döviz eksikliği* etkili olmaktadır. Azgelişmiş ülkeler, ilk eksiklik olan iç tasarruf eksikliğinin giderilebilmesi için iç tasarrufu teşvik etmek ve/veya dış borç, dış yardım almak veya doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekmek suretiyle gerekli kaynaklara ulaşacaktır. Azgelişmiş ülkelerin kalkınma ve sanayileşmeleri, çoğunlukla iç pazar tarafından sağlanamayan makine, sermaye malı, uzmanlık gibi mal ve hizmetlerin ithal edilmesine bağımlıdır. Söz konusu ithalatın gerçekleşmesi ise ülkenin sahip olduğu döviz miktarına bağımlıdır. Gerekli olan döviz miktarı, azgelişmiş ülkenin ihracatı ile belki karşılanabilir, ama bir ülkenin ihraç ettiği kadar daha fazla ithalat yapmasının gerekli olduğu durumlarda, ödemeler bilançosunda cari işlemler açığı meydana gelmektedir. Bu cari işlemler açığının kapatılmasında veya finanse edilmesinde ise sermaye hareketleri kullanılmaktadır.¹⁶⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, gelişmiş ülkeler tarafından azgelişmiş ülkelere önerilen kalkınma modelleri benimsendiğinde ve dış

¹⁶³ Önder (2004), **a.g.m.**, s. 228.

¹⁶⁴ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 180-181.

yardımlardan faydalanıldığında kalkınmanın gerçekleşeceği ileri sürülmüştür. Azgelişmiş ülkelere yönelik olarak hazırlanan bu kalkınma modellerinde, azgelişmiş ülkelerin azgelişmiş olmasında gelişmiş ülkelerin oynadıkları rol dikkate alınmamıştır. Ağırlıklı olarak azgelişmiş ülkelerin kaynak yetersizliğine dikkat çekilmiş ve bu kaynak yetersizliğinin gelişmiş ülkelerin mali ve teknik yardımlarıyla giderilmesi amaçlanmıştır. “*Bağımlı kalkınma modelleri*” olarak tanımlanan bu modeller sonucunda azgelişmiş ülkelerde *dış borçlanma eğilimi* de artmıştır.¹⁶⁵

Bağımlı kalkınma modelleriyle kapitalist sistemle bütünleşen azgelişmiş ülkelerdeki gerçekleşen sanayileşme de dolayısıyla *bağımlı bir sanayileşmedir*. Çünkü, bu sanayileşme gelişmiş ülkelerde geliştirilen teknolojiye ve sermaye mallarına bağımlı olmuştur ve çoğunlukla dış yardımla finanse edilmiştir. Zaman içerisinde, söz konusu azgelişmiş ülkelerin dış finansman ihtiyaçları azalmamış, aksine dış borçlanmaları ve gelişmiş ülkelere olan mali bağımlılıkları daha da fazla artmıştır. Bir diğer ifadeyle, bağımlı kalkınma modellerinin etkisiyle azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere olan iktisadi bağımlılıkları sürmüştür ve azgelişmiş ülkeler yoğun bir dış borçlanma süreci yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında azgelişmiş ülkelere önerilen bağımlı kalkınma modellerinin iki önemli sorunu bulunmaktadır. İlk önemli sorun, söz konusu modellerde kalkınmanın mekanik bir sorun olarak algılanması ve azgelişmiş ülkelerin altyapı, gelişmiş para ve mal piyasası, düzgün ulaşım ağı, kalifiye işgücü gibi konulardaki eksikliklerinin göz ardı edilmesi olmuştur. İkinci önemli sorun ise kapitalizmin hiyerarşik yapısının göz ardı edilmesi olmuştur.¹⁶⁶

Adda, gelişmekte olan ekonomilerin gelişmiş dünyaya olan bağımlılığının mali ve teknolojik olmak üzere iki temel boyutunun bulunduğunu, bu bağımlılığın kapitalist dünya ekonomisinin hiyerarşik özelliğinden kaynaklanan engellerin bir sonucu olduğunu ve söz konusu engellerin bir ekonominin gelişmesine kısa vadede izin vermediğini ifade etmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 10, 19-20, 31.

¹⁶⁶ Balkan, **a.g.e.**, s. 79, 83, 85.

¹⁶⁷ Adda, **a.g.e.**, s. 171-172.

Borçlanmanın temel nedeni olarak bağımlı sanayileşme, hem ithal ikamesiyle büyüme hem de ihracata yönelik büyüme modellerinde ön plana çıkmıştır. Kurulan sanayilerin üretime devam edebilmesi; ara mal, makine ve bazı hammaddelerin gelişmiş ülkelere ithalatına bağımlıdır. Bir diğer ifadeyle, sermaye malları üretiminin yeterince gelişmediği bir ülkede, ülkenin yatırımlarını devam ettirebilmesi için teknoloji ithal etmesi zorunludur. Söz konusu teknolojinin ithal edilmesi zorunluluğu, azgelişmiş ülkelerin borçlanmalarını arttırmıştır. Bu yüzden, bağımlı sanayileşme dışında bir sanayileşme gerçekleştirmek isteyen ülkelerin, borçlanma kısır döngüsü dışına çıkabilmeleri için kullandıkları teknolojiyi kendilerinin üretmek suretiyle gelişmiş ülkelere olan teknolojik bağımlılıklarını azaltmaları gerekmektedir.¹⁶⁸

Bağımlı büyüme modellerinde üretimin sürdürülebilmesi için sürekli artan ithalatın finansmanı için daha fazla ihracat geliri elde edilmesi ve/veya dış borçlanmaya gidilmesi bir zorunluluktur. Ancak, azgelişmiş ülkelerde çoğunlukla gerekli olan ihracat artışının sağlanamaması veya sağlansa bile yeterli dövizin elde edilememesi durumlarıyla karşılaşmaktadır. Bu yüzden, azgelişmiş ülkelerin dış borçlanması zorunlu bir hâl almıştır ve belirli bir aşamadan sonra azgelişmiş ülkeler “aşırı borçlanma” sürecine girdiklerinde, yeni alınan dış krediler, ithalatın finansmanı yerine, eski borçların ödenmesi için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶⁹

Cherly Payer, azgelişmiş ülkelerin kalkınmalarının dış finansman, özellikle de dış yardımlar yoluyla sağlanacağı görüşünü şu sözlerle eleştirmektedir:¹⁷⁰

“Tutkunların uyuşturucu madde kullanmaya, uyuşturucu madde satıcısının verdiği bedava mallarla alışması gibi, yoksul ülkeler Batı kaynaklı tüketim mallarını kullanmaya ve kendi çabalarıyla değil de dış yardımlarla kalkınma düşüncesine 1950’lerde verilen hibe yardımlarla alışmışlardır.”

¹⁶⁸ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 32-33, 36.

¹⁶⁹ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 91.

¹⁷⁰ Payer’dan aktaran Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 19.

Dış borçlanmaya ilişkin borçlanma mekanizmasında borç servisinin, yıllık yeni alınan borç miktarını geçmesi durumu çok ciddi bir sorunlara yol açmaktadır. Bu durumda, borç alan azgelişmiş ülkelerden, borç veren gelişmiş ülkelere doğru bir sermaye akımı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, dış borçlanmanın uzun dönemde borç alan azgelişmiş ülkelerin aleyhine bir gelişim gösterdiği ve söz konusu ülkeler için bir *borç tuzağına (debt trap)* dönüştüğü görülmektedir.¹⁷¹

Magdoff ve Sweezy de borçlanmanın “uyuşturucu gibi bağımlılık yarattığını” ve bir ülkenin ne kadar fazla borç alırsa, daha da fazla borç almaya ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. Bu sürecin mantığı basit bir örnekle anlatılabilir (Bkz. Ek Tablo 9). Örnekte, bir ülkenin %10 faiz oranı ile yirmi yılda eşit taksitler halinde geri ödemek koşuluyla, her yıl 1000 dolar dış borç aldığı varsayılmış ve ilgili tablonun son sütununda net sermaye akımı gösterilmiştir. Yıllar ilerledikçe, anapara ve faiz ödemelerini içeren birikmiş borcun borç servisi gerçekleştirildikten sonra ülkenin elinde kalan net miktar azalmıştır. Örneğin beşinci yılda yeni alınan 1000 dolarlık borcun 700 doları, yedinci yılda ise 945 doları birikmiş borcun borç servisinde kullanılmıştır. Sekizinci yıldan itibaren ise ülkenin gerçekleştirdiği 1000 dolarlık yeni borçlanma bile geçmiş borçların yükümlülüklerinin yerine getirilmesine yetmez hale gelmiştir. Dış borç alan ülkenin, eğer borçlanma dışında başka yollardan döviz elde etme imkânı bulunmuyorsa, söz konusu ülkenin borçlarının anapara ve faiz ödemelerini sürdürebilmesi için yeniden borçlanmaya ihtiyacı olacaktır. Ek Tablo 9 incelendiğinde, dış borç alan ülkenin sadece borç servisini sürdürebilmesi için sekizinci yılda 1060 dolar, onuncu yılda ise 1275 dolar dış borç alması gerekmektedir. Sonuç olarak, ülkenin borç miktarı arttıkça, o ülkenin borçlanma ihtiyacının da arttığı görülmekte ve dış borç alan ülke bir *borç sarmalı* içine girmektedir. Ayrıca, yeni alınan dış borçların faizlerinin yükselmesi veya ülkenin ihracat gelirlerinin azalması durumu ile karşılaşıldığında ise söz konusu ülke daha da fazla dış borç almak zorunda kalmaktadır.¹⁷²

¹⁷¹ Karluk, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁷² Magdoff ve Sweezy (1987a), **a.g.m.**, pp. 177-178.

Tablo 2.8: Azgelişmiş Ülkelerin Dış Borçlarının Borç Servisi: 1972-1981

YILLAR	YENİ BORÇLANMA (Milyar Dolar Cinsinden)	BORÇ SERVİSİ (Milyar Dolar Cinsinden)	NET GELİR (Milyar Dolar Cinsinden) (1)-(2)	BORÇ SERVİSİNİN YENİ BORÇLANMAYA ORANI (Yüzde Olarak) [(2)/(1) x 100]
	(1)	(2)	(3)	(4)
1972	21,3	12	9,3	%56,3
1974	36,7	19,8	16,9	%54,0
1976	49,9	26,1	23,8	%52,3
1977	61,5	33,1	28,4	%53,8
1978	80,7	47,9	32,8	%59,4
1979	94,2	62,3	31,9	%66,1
1980	94,9	70,4	24,5	%74,2
1981	110	82,8	27,2	%75,3

Kaynak: World Bank, **World Debt Tables**'dan aktaran Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, "The Two Faces of Third World Debt", **Stagnation and The Financial Explosion**, Ed. by. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy, 1. Edition, New York, Monthly Review Press, 1987a, p. 178.

Tablo 2.8 incelendiğinde ise, yukarıdaki basitleştirilmiş olan örneğe benzer bir borçlanma sürecinin azgelişmiş ülkelerde yaşandığı ileri sürülebilmektedir. Azgelişmiş ülkelerin dış borç servislerinin, yeni borçlanmanın yüzde olarak ne kadarı ile karşılanabildiği incelendiğinde, 1972 yılında yeni borçlanmanın %56'sı dış borç servisinin tamamını karşılamaya yeterken, bu oranın 1979 yılında %66,1'e ve 1981 yılında ise %75,3'e yükseldiği görülmektedir. Dış borç servis ödemeleri yapıldıktan sonra yeni borçlanmadan geriye kalan miktarı gösteren Tablo 2.8'deki üçüncü sütundaki net gelirlerin ise yeni borçlanmanın yıldan yıla hızla arttığı 1972 yılından 1978 yılına kadar olan dönemde yükseldiği görülmektedir. Ancak, 1978 yılından sonra net gelirler, yeni borç alınan miktarların artmaya devam etmesine rağmen her yıl azalmaya başlamıştır. Magdoff ve Sweezy, net gelirlerdeki bu düşüşün üç özel nedeni olduğunu ve bu nedenlerin her birinin aynı zamanda Üçüncü Dünya Borç Sorunu'nun 1981-1982 yılındaki kritik düzeye gelmesinde rol oynadığını ifade etmiştir. İlk neden, yeni borçlanmaların faiz oranlarının ciddi bir sıçrama yapmasıdır. İkinci neden ise yeni borçlanmanın daha büyük bir oranının kısa vadeli borçlanma şeklinde olmasıdır. Üçüncü neden ise uluslararası bankaların yaklaşan tehlikeyi

önceden tahmin ederek, söz konusu ülkelere borç vermeyi azaltmaya başlamalarıdır.¹⁷³

Sonuç olarak, ithal ikamesiyle büyüme stratejisini uygulayan azgelişmiş ülkelerde ithalat azalmamış, aksine azgelişmiş ülkelerde ihtiyaç duyulan teknoloji ve sermaye malları üretilemediği için ithalat artmıştır. İthalat artışı ise borçlanma eğiliminin artmasına neden olmuştur. Ayrıca çokuluslu şirketlerin, azgelişmiş ülkelere gerçekleştirdiği kâr transferleri de ödemeler bilançosu açığının artmasına yol açmıştır. Diğer büyüme stratejisi olan ihracata yönelik büyüme stratejisini uygulayan azgelişmiş ülkeler ise ödemeler bilançosu açığıyla karşılaşmış ve borçlanmıştır. Çünkü ithal teknoloji ile yapılan ihracatın sınırları bulunmaktadır. İhracata yönelik sanayileşmeyi amaçlayan azgelişmiş ülkeler, dünya ekonomisinde yaşanan değişimlere ve olumsuzluklara daha fazla açık durumdadır. Bu yüzden, dünya ekonomisinde durgunluk/kriz yaşandığında ve ihracatlarının artmadığı dönemlerde azgelişmiş ülkelerin dış finansman ihtiyacı hızla yükselmiş ve ödemeler bilançosu açıklarının önlenmesi için borçlanmaya başvurulmuştur. Bu büyüme modelinde, gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelerin ihraç mallarına karşı korumacılık uygulaması da önemli bir sorun olmuştur. Ayrıca, azgelişmiş ülkelerin hep beraber ihracatlarını arttırmaları, söz konusu ülkelerin ihraç ettiği malların fiyatlarının düşmesine neden olmuştur.¹⁷⁴

2.2.4. Yoğun Kredi Talebinin Dönemsel Nedenleri

1970'li yıllarda yoğun kredi talebine yol açan dönemsel nedenler, ilki petrol fiyatlarında yaşanan artışlar, ikincisi ise faiz oranlarının düşük olması ve aşırı değerlenmiş kur politikalarının uygulanması olmak üzere ana hatlarıyla iki alt başlıkta incelenecektir:

¹⁷³ Magdoff ve Sweezy (1987a), **a.g.m.**, pp. 178-179.

¹⁷⁴ Balkan, **a.g.e.**, s. 92-93.

2.2.4.1. Petrol Fiyatlarında Yaşanan Artışlar

1970’li yıllarda gerçekleşen iki petrol şoku sonucunda petrol fiyatlarında yaşanan artışların, petrol ihraç eden ülkelerin ihracat gelirlerinde yarattığı artış daha önceki sayfalarda vurgulanmıştır. Ancak petrol ihraç eden ülkeler dışında kalan ülkelere, petrol ithal eden petROLSÜZ az gelişmiş ülkeler incelendiğinde, petrol fiyatlarındaki artışın söz konusu ülkelerin cari işlemler bilançosunda ciddi açıklara neden olduğu görülmektedir (Bkz. Ek Tablo 10). Petrol fiyatlarındaki artışlar sonucunda, petrol ithal eden az gelişmiş ülkelerin petrol ithalatı için yaptıkları harcamaların toplam harcamalar içindeki oranı 1973 yılında %6 iken, bu oran 1981 yılında %21’e yükselmiştir. 1974-1982 yılları arasında, petROLSÜZ az gelişmiş ülkeler tarafından ithal edilen petrolün maliyeti 345 milyar dolar olmuştur, ancak petrol fiyat artışlarının, diğer malların fiyat artışlarıyla aynı hızda gerçekleşmiş olması durumunda, söz konusu maliyetin ise sadece 85 milyar dolar olacağı hesaplanmıştır. Bir diğer ifadeyle, petROLSÜZ az gelişmiş ülkeler petrol fiyatlarının çok hızlı artmasından dolayı, petrol ithalatı için 260 milyar dolar daha fazla harcama yapmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁵

1973 yılının Ekim ayı ile 1974 yılının Ocak ayı arasındaki dönemde petrol fiyatlarının dört kat arttığı birinci petrol şokunun ve 1979-1980 yıllarında gerçekleşen ikinci petrol şokunun, gelişmiş ülkeler üzerinde de olumsuz etkisi olmuştur. Gelişmiş ülkeler, bu dönemde alternatif enerji kaynakları geliştirmeye ve enerji tasarrufu politikaları uygulamaya yönelmiştir.¹⁷⁶ Ayrıca gelişmiş ülkeler, 1970’li yıllardaki petrol şoklarının gelişmiş ülkelerin cari işlemler dengesi üzerindeki olumsuz etkilerini petrol ihraç eden ülkelere ait petRO-dolarların gelişmiş ülke bankalarına yatırılması, petrol zenginlerine hisse senedi, gayrimenkul ve askerî teçhizat (silah vb.) satılması yoluyla da azaltmıştır.¹⁷⁷ PetROLSÜZ az gelişmiş ülkeler ise, 1970’li yıllarda petrol ithalatının artan maliyetini karşılayabilmek için yoğun

¹⁷⁵ Balkan, **a.g.e.**, s. 97-98.

¹⁷⁶ Adda, **a.g.e.**, s. 182-183.

¹⁷⁷ Kenan Bulutoğlu, **Yöresel ve Küresel Para Krizleri**, 1. Basım, İstanbul, Batı Türekli Yayıncılık, 2002, s. 49.

kredi talebinde bulunmuş ve ağırlıklı olarak uluslararası ticari bankalardan yoğun şekilde borçlanmıştı.

Todaro ve Smith, 1980'lerdeki borç krizinin tohumlarının 1974-1979 döneminde atıldığını ve birçok gelişmekte olan ülkenin büyüme oranlarını sürdürebilmek için dış borçlanmayı arttırdığını ifade etmiştir. Bu dönemde de resmi borçlanmaların artmış olmasına rağmen, bu artış orta-gelirli ve yeni sanayileşen gelişmekte olan ülkelerin büyüme ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca, ithalat düzeyi ihracat düzeyini aşan ülkeler, IMF gibi resmi kaynaklardan ise borçlanmak konusunda isteksiz davranmıştır. Çünkü, IMF veya Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan alınacak borçların karşılığında bu kuruluşlar, borç alan ülke açısından acı verici olan iktisadi ve siyasi düzenlemeleri borç alan ülkeye şart koşturmuştur. Bu yüzden söz konusu ülkeler, uluslararası ticari bankalardan borçlanmaya başlamıştır. Zaten, uluslararası ticari bankaların ellerinde yüksek miktarda, OPEC ülkelerinin petrol ihracatından elde ettikleri petrol gelirleri bulunmaktadır. Ancak, uluslararası ticari bankaların ellerinde bulunan ödünç verilebilecek bu büyük fonlara yönelik, büyüme hızları azalan sanayileşmiş ülkelerin kredi talebi düşük düzeyde kalmıştır; dolayısıyla bankalar, ellerinde mevcut olan bu fonları gelişmekte olan ülkelere uygun koşullarla kredi olarak arz edebilmek için birbirleriyle yoğun bir rekabet içine girmiştir.¹⁷⁸

2.2.4.2. Faiz Oranlarının Düşük Olması ve Aşırı Değerlenmiş Kur Politikalarının Uygulanması

İki petrol şokunun arasındaki dönemde, gelişmiş kapitalist ülkeler petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan ek maliyetleri karşılayabilmek, gerekli ithalatı sürdürebilmek ve kriz koşullarını aşabilmek için para arzını artırmıştır. Uygulanan para politikası sonucunda faiz oranları düşük kalmıştır. Bu dönemde Bretton Woods Sistemi'nin yıkılması ile birlikte ABD de genişletici para politikaları uygulamış ve uluslararası piyasada azalan rekabet gücünü tekrardan kazanabilmek için doların

¹⁷⁸ Todaro ve Smith, **a.g.e.**, pp. 676-677.

değerini düşürmüştür. Doların değerinin düşmesi sonucunda pahalı hale gelen ithalatın da etkisiyle, ABD sanayicileri yurtiçindeki fiyatları yükseltmiştir. Bu dönemde meydana gelen enflasyonun etkisiyle reel faiz oranları düşmüştür. Ayrıca, uluslararası finans piyasasındaki aşırı kredi bolluğu sayesinde uluslararası bankalar arasında giderek artan rekabetin etkisiyle de faiz oranları düşük kalmıştır. 1970’li yıllarda az gelişmiş ülkeler açısından dış borçlanma, ödünç alınabilecek fonların miktar olarak fazla olması ve reel faiz oranlarının ise çok düşük düzeyde olması nedeniyle cazip hale gelmiştir.¹⁷⁹

Gelişmiş kapitalist ülkelerde, özellikle 1973 yılından sonra enflasyonun yükselmesi sonucunda (Bkz. Ek Tablo 11), reel faizler bazı yıllarda negatif de olmuştur (ABD için bkz. Ek Tablo 12). 1975 yılında, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerindeki enflasyon oranı %10 civarındadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde, enflasyon oranlarının yüksek olması, borç faizlerinin önemini azaltmak suretiyle borçlanmayı teşvik etmiştir.¹⁸⁰ Ek Tablo 12’deki faiz oranlarının gelişimi, uluslararası finans piyasalarında uygulanan faiz oranlarının önemli bir göstergesi durumundadır ve bu faiz oranları, az gelişmiş ülkelerin aldıkları kredilerin faiz oranlarının belirlenmesinde de etkili olmuştur. Söz konusu tabloda, 1970’li yıllarda özellikle reel faizlerin çok düşük düzeyde olduğu, 1974 ve 1975 yıllarında ise reel faizlerin negatif olduğu görülmektedir. Ancak 1980’li ve 1990’lı yıllarda reel faiz oranları yükselmiştir.¹⁸¹

Edwards, Latin Amerika ülkelerinin borçlarının reel faiz oranlarını, nominal faiz oranlarının Latin Amerika ülkelerinin ihraç ettiği malların dünya fiyatları ile düzeltilmesi yoluyla hesaplamıştır. Çünkü, Latin Amerika ülkeleri dış borçlarını ihracat gelirleriyle ödemektedir. Edwards, Latin Amerika’da 1970-1980 yılları arasındaki reel faiz oranlarının ortalama olarak %-3,4 olduğunu ve bu negatif reel faiz oranının borç alan ülkelerin lehine olduğunu ifade etmiştir. Ancak, reel faiz

¹⁷⁹ Balkan, **a.g.e.**, s. 99-100.

¹⁸⁰ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 55.

¹⁸¹ Toussaint (1999), **a.g.e.**, s. 127-128.

oranlarının 1981 yılında %19,9'a, 1982 yılında %27,5'e yükseldiğini; 1983 yılında ise %17,4 olduğunu vurgulamıştır.¹⁸²

Aşırı değerlenmiş kur politikalarının uygulanması ise 1970'li yıllarda az gelişmiş ülkelerin yoğun şekilde borçlanmasına sebep olan bir diğer dönemsel etkidir. Ulusal paraların, sürekli enflasyonun etkisiyle hızlı bir şekilde değer kaybına uğradığı zamanlarda bile ulusal paranın resmi kurlarının aşırı değerli tutulması sonucunda hem kamu işletmeleri hem de özel kuruluşlar dış borçlanmayı tercih etmiştir. 1970'li yıllarda az gelişmiş ülkelerin, ulusal paralarının değerini doğru ayarlayamaması ve gerekli devalüasyonları yapmaması sonucunda cari işlemler açıkları verilmiş ve dış borçlanma yoluna gidilmiştir.¹⁸³

2.2.5. Dış Borç Servisinin Gerçekleştirilmesini Güçleştiren Nedenler

Dış borç almış olan bir ülkenin, dış borçlarını kolay bir şekilde ödeyebilmesi için üç öğeye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu öğeler şu şekilde sıralanabilir:¹⁸⁴

- * Borç üzerinde düşük faiz oranları,
- * Yüksek ihracat fiyatları,
- * Ülkenin ihraç ettiği mallar için yüksek talep.

Yukarıda yer alan öğelerden ülkenin ihracat fiyatlarının ve ülkenin ihraç ettiği mallara yönelik talebin yüksek olması, dış borç servisi için ülkenin elinde döviz bulunmasını sağlamaktadır. Ancak, borçların faiz oranlarının yüksek olması, az gelişmiş ülkelerin ihracat fiyatlarının düşük olması ve söz konusu ülkelerin mallarına yönelik dış talebin de düşük olması durumunda, dış borcu olan az gelişmiş ülkenin dış borç ödemelerini sürdürebilmesi giderek zorlaşmaktadır.¹⁸⁵

¹⁸² Toussaint (1999), **a.g.e.**, s. 128.

¹⁸³ Balkan, **a.g.e.**, s. 100-101.

¹⁸⁴ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 181.

¹⁸⁵ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 181.

Kazgan, azgelişmiş ülkelerin 1970’li yılların sonları ile 1980’li yılların başlarında karşılaştığı zorlukların kaynağı olarak gelişmiş ülkeler tarafından korumacılığın artırılması, dış ticaret hadlerinin azgelişmiş ülkelerin aleyhine değişmesi, azgelişmiş ülkelerin ihracat yaptığı gelişmiş ülkelerin kriz nedeniyle büyüme hızlarının düşmesi, uluslararası piyasalarda faiz oranlarının çok hızlı yükselmesi ve uluslararası finans sisteminin tavizli resmi kredilerden *değişken faizli ticari kredilere* doğru yönelmesi gibi tamamı azgelişmiş ülkeler dışında gerçekleşen etkenlere vurgu yapmaktadır.¹⁸⁶

1970’li yılların ikinci yarısından itibaren azgelişmiş ülkelerin, borçlarını ödemekte büyük zorluklar çekmeye başlamasına neden olan etkenlerin ana hatlarıyla incelenmesi önem arz etmektedir. Söz konusu etkenler; azgelişmiş ülkelerin ihracatının azalması ve mübadele hadlerinin azgelişmiş ülkelerin aleyhine gelişmesi, faiz oranlarının yükselmesi ve doların değerlenmesi, azgelişmiş ülkelerden gerçekleşen sermaye kaçıışı ve son olarak ise alınan kredilerin kullanımında yapılan hatalar olmak üzere dört alt başlıkta incelenecektir.

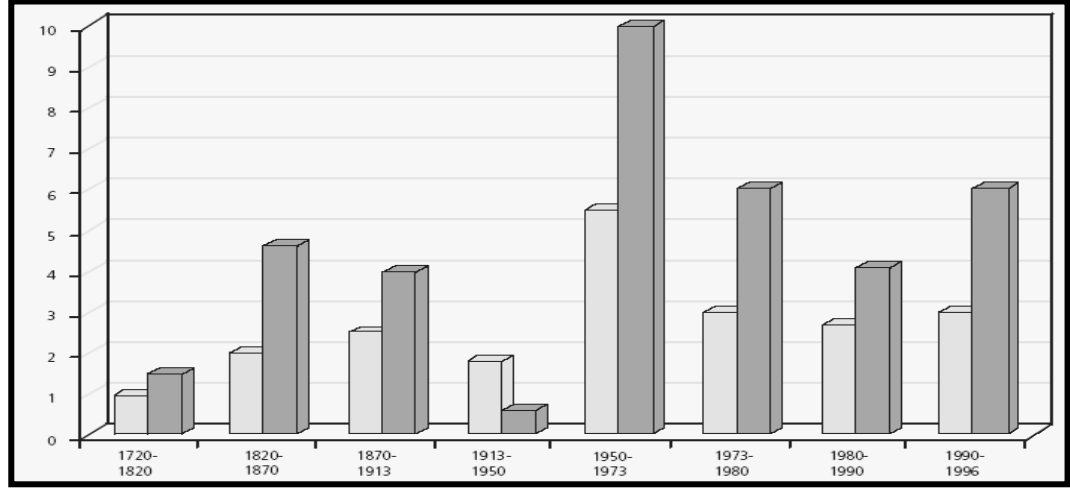
2.2.5.1. Azgelişmiş Ülkelerin İhracatının Azalması ve Mübadele Hadlerinin Azgelişmiş Ülkeler Aleyhine Gelişmesi

1970’li yıllarda gelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu kriz ortamı, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere olan ihracatının azalmasına neden olmuştur. Petrolsüz azgelişmiş ülkelerin, dünya ihracatı içindeki payı 1950 yılında %33 civarında iken, azalma eğilimine girmiş ve 1986 yılında %21’e kadar inmiştir. Ayrıca 1980 yılında, gelişmiş ülkelerin ithalatının %29’u azgelişmiş ülkelerden yapılırken, bu oran 1986 yılında %19’a düşmüştür. Gelişmiş kapitalist ülkelerde krizin ağırlaştığı 1975 yılı ve 1981 yılında hem petrol ihracatçısı azgelişmiş ülkelerin, hem de petrolsüz azgelişmiş ülkelerin ihracat artış hızları azalmıştır. Petrol ihracatçısı azgelişmiş ülkelerin ihracat artış hızları 1975, 1981 ve 1982 yıllarında sırasıyla %-0,1; %7,8 ve %-3,6 olmuştur. Söz konusu yıllara ilişkin petrolsüz azgelişmiş ülkelerin ihracat artış hızları ise

¹⁸⁶ Kazgan (1988), **a.g.e.**, s. 186.

sırasıyla %1,4; %5,8 ve %-3,8 olarak gerçekleşmiştir. İhracat hacmindeki gerçekleşen azalmalar, yoğun şekilde borçlanan azgelişmiş ülkelerin borçlarının geri ödenmesini zorlaştırmak suretiyle borç krizi yaşamalarında etkili olmuştur.¹⁸⁷

Grafik 2.1: Dünya GSYİH ve İhracatının Gelişimi*: 1720-1996 (Yüzde Olarak)

Kaynak: J. de Melo ve J. M. Grether, *Economie Internationale*'den aktaran World Trade Organization, **Annual Report 1998**, France, WTO Publications, 1998, p. 34, (Çevrimiçi) http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anre98_e.pdf , 24 Eylül 2009.

***Grafikte açık gri renk dünya GSYİH'sının, koyu gri renk ise dünya ihracatının gelişimini göstermektedir.**

Ek Tablo 13 incelendiğinde, dünya ihracatının 1950 yılından 1980 yılına kadar arttığı görülmektedir. Ancak 1980'lerin başındaki durgunluğun etkisiyle, 1980 yılında 2034 milyar dolar olan dünya ihracatının, 1981 yılı ile 1983 yılı arasındaki üç yıllık dönemde azaldığı ve 1981 yılında 2010 milyar dolara, 1982 yılında 1883 milyar dolara ve 1983 yılında ise 1846 milyar dolara gerilediği de görülmektedir. Grafik 2.1 incelendiğinde ise, dünya ihracatının ve GSYİH'nın 1950-1973 dönemindeki hızlı yükselişinden sonra, 1973-1980 döneminde artış hızlarının azalmaya başladığı; 1980-1990 döneminde ise özellikle dünya ihracatının artış hızının daha da fazla azaldığı göze çarpmaktadır.

Azgelişmiş ülkelerin ihracatının düşmesinde, gelişmiş ülkelerde yaşanan krizin dışında etkili olan bir diğer etken ise gelişmiş ülkeler tarafından dış ticarete uygulanan *yeni korumacılık önlemleri* olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki

¹⁸⁷ Balkan, **a.g.e.**, s. 102-103, 170.

dönemde dünya ticaretinin hızlı bir şekilde artmasında, dünya ticaretini serbestleştirmek amacıyla 1947 yılında yapılmış olan GATT'ın sayesinde dış ticarete korumacılık önlemlerinin azaltılmış olmasının önemli etkisi olmuştur. Ancak, 1973 yılındaki birinci petrol şokundan sonra gelişmiş ülkeler, yeni korumacılık önlemlerine başvurmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkeler, *yeni korumacılık akımını*, GATT'ın, üye ülkelerden birinin yaptığı ihracat, ithalatı yapan üye ülkede ciddi bir zarara neden oluyorsa veya buna benzer bir tehlike yaratıyorsa, bu durumda ithalatı yapan üye ülke hükümetinin iç piyasasını korumak için ihracatı kısıtlayıcı çeşitli önlemler alma hakkına sahip olduğuna dair maddesini temel alarak meşrulaştırmaktadır.¹⁸⁸

Gelişmiş ülkelerin, artan rekabetten zarar gören sektörlerini korumak için uyguladıkları yeni korumacılık önlemlerini zaman içerisinde birbirlerinden çok, azgelişmiş ülkelere karşı kullandıkları ve bu durumdan borç düzeyi yüksek olan azgelişmiş ülkelerin, ihracatlarının azalması nedeniyle çok olumsuz etkilendiği görülmüştür. Yeni korumacılığın ölçülebilirliği, geleneksel korumacılıkla karşılaştırıldığında daha zordur. Bu özelliği ise, yeni korumacılıktan azgelişmiş ülkelerin ne kadar zarar gördüklerinin tam olarak hesaplanmasını güçleştirmektedir. Görünmez engeller olarak da adlandırılan *tarife dışı engellerin* bazıları gönüllü ihracat kısıtlamaları, fiyat destekleri, sanayi politikaları, devlet satın almaları ve çeşitli teknik standart zorlamalarıdır.¹⁸⁹

Gelişmiş ülkeler tarafından yeni korumacılık akımı içerisinde en sık kullanılan araçlardan birisi *gönüllü ihracat kısıtlamaları* olmuştur. Gönüllü ihracat kısıtlamalarında, çoğunlukla ithalatçı ülke durumundaki gelişmiş ülke ile ihracatçı durumundaki azgelişmiş ülke arasında gerçekleştirilen anlaşma sonucunda azgelişmiş ülkenin özellikle tekstil, giyim, çelik ve gıda gibi emek yoğun mallarının ihracatı üzerine kota konulmaktadır. Gelişmiş ülkelerin, gümrük tarifeleri yerine gönüllü ihracat kısıtlamalarını tercih etmelerinin nedenlerinden biri, gümrük tarifelerinin tüm

¹⁸⁸ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 171, 175.

¹⁸⁹ Balkan, **a.g.e.**, s. 110-111.

ülkelere karşı, aynı oranlarda uygulanmasına rağmen, gönüllü ihracat kısıtlamalarının istenilen ülkelerin mallarına karşı uygulanabilmesidir.¹⁹⁰

Yeni korumacılık önlemleri zaman içerisinde giderek artmıştır. Örneğin, 1980 yılı ile 1983 yılı arasında, ABD'nin korumacılık uygulamaları iki kat, Avrupa Topluluğu'nun ise %38 artmıştır. ABD, Latin Amerika ülkeleri tarafından ihraç edilen 1051 çeşit mamul maldan 400 çeşidine; Avrupa Topluluğu ise 479 çeşit mamul maldan 100 çeşidine tarife dışı engel koymuştur. 1982 yılı sonunda ise, gönüllü ihracat kısıtlaması ABD tarafından yirmiiki tane azgelişmiş ülkeye uygulanmıştır. Ayrıca, azgelişmiş ülkelerin mukayeseli üstünlüklerinin bulunduğu tarımsal ürünlerde de gelişmiş ülkeler tarafından sürekli korumacılık uygulanmıştır. Örnek verilecek olursa, GATT kararlarına rağmen, 1983 yılında tarımsal ürünlerin %29'u tarife dışı engellerle karşılaşmaktadır.¹⁹¹

1980'li yılların başında gelişmiş ülkeler, kendi aralarındaki ticaretin %10,5'ine, azgelişmiş ülkelere yapılan ithalatın %19,5'ine tarife dışı engeller getirmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere, yeni korumacılık uygulaması gelişmiş ülkelerin kendi aralarında gerçekleşen ticaretten çok, azgelişmiş ülkelerin ihracatını olumsuz etkilemiştir.¹⁹²

1982 yılında dünya borç krizinin yaşanmasında etkili olan bir diğer etken ise, mübadele hadlerinin azgelişmiş ülkelerin aleyhine değişmesi olmuştur. Azgelişmiş ülkelerin mübadele hadlerinin çoğunlukla düşme eğilimi içerisinde bulunması, söz konusu ülkelerin cari işlemler bilançosunda açıklara neden olmuş ve borçların geri ödenmesini zorlaştırmıştır. 1980-1982 yılları arasında azgelişmiş ülkelerin ihraç ettiği hammaddelerin fiyatları ortalama olarak %25 azalmıştır. Ayrıca, şeker fiyatları %78; kauçuk fiyatları %37 ve bakır fiyatları ise %35 azalmıştır. Mübadele hadlerinin azgelişmiş ülkeler aleyhine gelişmesinde, azgelişmiş ülkelerin ihraç ettiği mallara olan talebin düşmesi, gelişmiş ülkelerin artan korumacılık uygulamaları ve yine

¹⁹⁰ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 147, 175.

¹⁹¹ Balkan, **a.g.e.**, s. 111-113.

¹⁹² Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 279.

gelişmiş ülkelerin sentetik ürünler kullanmaya başlamaları gibi değişimler etkili olmuştur.¹⁹³

Az gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri mallar ile ithal ettikleri malların fiyatları arasındaki eşitsiz gelişme az gelişmiş ülkelerin cari açığını arttırmıştır. Örneğin, 1974 yılına ait fiyat endeksi 100 olarak kabul edilecek olursa, 1977 yılında gelişmiş ülkelerin ihracatını gerçekleştirdiği mamul malların fiyat endeksi 123,4; petrol fiyat endeksi ise 127,1 olmuştur. Ancak bu süreçte, az gelişmiş ülkeler tarafından ihraç edilen besin maddelerinin fiyat endeksi ise 100 olarak sabit kalmış, ilksel maddeler fiyat endeksi ve metal dışı madenler endeksi ise sırasıyla 108,3 ve 104,1 olmuştur.¹⁹⁴

Tablo 2.9: Az gelişmiş Ülkelerin Kayıpları
(Milyar Dolar Cinsinden)

NEDEN	MİKTAR
Petrol Fiyatı Artışlarından Doğan Kayıplar (1974-1982 kümülatif*)	260
Reel Faiz Oranlarının Yükselişinden Doğan Kayıplar (1981-1982)	41
Mübadale Hadlerinin Az gelişmiş Ülkelerin Aleyhine Dönmesinden Doğan Kayıplar (1981-1982)	79
Az gelişmiş Ülkelerin İhracatlarının Azalışından Doğan Kayıplar (1981-1982)	21
TOPLAM	401

Kaynak: William Cline, **International Debt and the Stability of the World Economy**'den aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 172.

*Sadece Net Petrol İthalatçıları

Cline, 1981-1982 döneminde az gelişmiş ülkelerin, mübadale hadlerinin aleyhlerine dönmesi sebebiyle uğradıkları kayıpların miktarının 79 milyar dolar olduğunu ileri sürmüştür (Bkz. Tablo 2.9).¹⁹⁵ Tablo 2.9 incelendiğinde, 1981-1982 döneminde az gelişmiş ülkelerin ihracatlarındaki azalmadan dolayı uğradıkları kayıplarının 21 milyar dolar olduğu ve aynı dönemde az gelişmiş ülkelerin reel faiz

¹⁹³ Balkan, **a.g.e.**, s. 103-105.

¹⁹⁴ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 266.

¹⁹⁵ Balkan, **a.g.e.**, s. 105.

oranlarındaki artıştan kaynaklanan kayıplarının ise 41 milyar dolar olduğu da görülmektedir.

2.2.5.2. Faiz Oranlarının Yükselmesi ve Doların Değerlenmesi

ABD devlet başkanı Carter, yönetiminin ilk iki yılında ABD'deki büyümenin hızlandırılmasına ve işsizliğin azaltılmasına odaklanmıştır; ancak 1978 yılının sonunda Carter yönetimi, keskin bir politika değişikliği yapmış ve *enflasyonla mücadele*yi ana hedef olarak kabul etmiştir. *Daraltıcı maliye ve para politikaları* uygulanmaya başlanmış ve faiz oranları yükselmiştir; ama bu politikaların enflasyon ve doların değer kaybı üzerindeki etkisi sınırlı olmuştur. Bu yüzden daha güçlü önlemlere başvurulmasına karar verilmiş ve 1979 yılının Ağustos ayında, Carter tarafından Amerikan Merkez Bankası FED'in başkanlığına sıkı para politikalarından yana olan Paul Volcker atanmıştır. 6 Ekim 1979 tarihinde ise FED, para arzını sert bir şekilde kısıtlayacağını ilan etmiş ve faiz oranları kısa bir süre içerisinde hızlı bir şekilde yükselmiştir. Söz konusu para politikasının etkisiyle, doların değer kaybı durmuş ve dolara olan güven tekrardan artmaya başlamıştır; ancak enflasyon kontrol altına alınamamış ve 1980 yılında enflasyon oranı %13,5'e yükselmiştir. Bunun üzerine FED, sıkı para politikası uygulamaya devam etmiş ve enflasyonist dalga sona erdirilmiştir.¹⁹⁶

Duménil ve Lévy, FED'in faiz oranlarını aniden arttırmaya karar verdiği 1979 yılının simgesel bir öneme sahip olduğunu vurgulamakta ve bu olayı “1979 darbesi” olarak adlandırmaktadır. Enflasyonun azaltılması kararı sonucunda, Paul Volcker'ın FED'in başkanı olmasından sonra birbiri ardına yapılan faiz artırımlarının etkisiyle reel faiz oranları %6 ile %8'e kadar yükselmiştir.¹⁹⁷ Bir diğer ifadeyle, 1980 öncesinde, gelişmiş ülkeler tarafından çoğunlukla uygulanan genişletici politikaların

¹⁹⁶ Al Campbell, “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi”, **Neoliberalizm: Muhafız Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 318.

¹⁹⁷ Gérard Duménil ve Dominique Lévy, “Neoliberal (Karşı) Devrim”, **Neoliberalizm: Muhafız Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 28.

da etkisiyle düşmüş olan faiz oranları; 1979 yılından sonra ABD’de uygulanmaya başlanan, FED’in para arzını kontrol etmesine yönelik yeni para politikasının sonucunda hızla artmaya başlamış ve dolar da hızlı bir şekilde değerlenmiştir.¹⁹⁸ Arrighi ise, Volcker’ın 6 Ekim 1979 tarihinde, dolar arzını sınırlamak ve uluslararası mali piyasalarda faiz oranlarını yükseltmek için sıkı önlemler almaya başlamasının, öncelikle dolara karşı oluşan güven krizinin ortadan kaldırılmasını hedeflediğini ifade etmektedir.¹⁹⁹

Keynesçiliği ağır şekilde eleştiren Milton Friedman, enflasyona çok fazla miktardaki paranın çok az miktardaki malın peşinde olmasının yol açtığını ifade etmiş, enflasyonu tamamen parasal bir olgu olarak değerlendirmiş ve 1970’li yıllardaki hızlı enflasyonun kontrol altına alınabilmesi için devletlerin para arzını kontrol etmeleri gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak, uygulanan parasalcı politikalar sonucunda kriz koşulları daha da ağırlaşmış ve işsiz sayısı aşırı derecede artmıştır. Enflasyon ise en sonunda düşmüştür, fakat bu süreçte yaşanan iktisadi durgunluk hem yatırım hem de tüketim düzeyinin ciddi şekilde azalmasına neden olmuştur.²⁰⁰

Yüksek enflasyonun ve doların değerinin düşük olmasının finans sektörü üzerinde bazı olumsuz etkileri olmuştur. İlk olumsuz etki, bankaların verdikleri kredilere uyguladıkları faiz oranını hem enflasyonun hem de mevduat faiz oranlarının artış hızı oranında arttıramamaları; ikinci olumsuz etki ise, uzun vadeli menkul kıymetlerin uzun dönem içerisindeki değerlerinin enflasyonist ortamın etkisiyle belirsizleşmesi ve bu sebeple satışlarının zorlaşması olmuştur. Ayrıca doların değerinin azalmasından ABD finans sektörü kadar, ellerinde önemli miktarda dolar varlığı olan çokuluslu şirketler ile yabancılar da hoşnut değildir.²⁰¹

1979 yılında FED Başkanı Volcker’ın önderliğinde gerçekleştirilen “1979 *darbesi*”nden sonra finans kesimi dünya çapında baskın hale gelmiş; ABD’de başkan

¹⁹⁸ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 58.

¹⁹⁹ Giovanni Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri**, Çev. Recep Boztemur, 1. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 472.

²⁰⁰ Lapavitsas (2008), **a.g.m.**, s. 65-66.

²⁰¹ Balkan, **a.g.e.**, s. 105-106.

Ronald Reagan ve Paul Volcker, İngiltere’de ise Margaret Thatcher tarafından neo-liberal politikalar uygulamaya konulmuştur.²⁰² Duménil ve Lévy, faiz oranlarının yükselmesinin finans kesimi açısından üç yararının olduğunu ifade etmiş ve bu yararların birincisinin enflasyonla mücadele, ikincisinin alacaklıların gelir ve servetlerinin artması, sonuncusunun ise refah devletine yönelik bir saldırı başlatmak için devletin artan borç miktarının kullanılması olduğunu vurgulamıştır.²⁰³

ABD, İngiltere ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin para arzını kısıtlanması sonucunda dünya likidite artışı azalmıştır. 1971 ile 1979 yılları arasındaki dönemde dünya likidite artışı yıllık ortalama %10,3 iken, 1979 ile 1982 yılları arasında yıllık ortalama %6,3 olmuştur. Ayrıca, mevduat munzam karşılık oranı yükseltmek suretiyle bankaların kredi arzı azaltılmıştır. Bu dönemde reel faiz oranları Almanya ve Japonya’da dört kat, ABD’de ise altı kat artmıştır. Faiz oranlarındaki hızlı yükselişin etkisiyle ABD’ye yoğun sermaye girişi gerçekleşmiş; söz konusu sermaye girişinin sonucunda da dolar değer kazanmıştır.²⁰⁴

Arrighi, bu süreci şu şekilde yorumlamaktadır.²⁰⁵

“(…) aşırı gevşek para politikalarından, Paul Volcker idaresi altındaki FED tarafından işletilen aşırı sıkı para politikalarına Carter yönetiminin son yılında ani bir geçiş, yalnızca Amerikan dolarına güveni yeniden sağlamayı amaçlamayan, aynı zamanda özel şirketlerin denetimi altındaki dünya parasının yeniden Birleşik Devletler’de merkezileşmesini amaçlayan bir dizi önlemler bütününe yalnızca bir başlangıcıydı. (...) Amerikan hükümeti, faiz oranlarını piyasadaki enflasyon oranının hayli üstüne çıkararak akışkan sermaye için saldırgan bir biçimde rekabet etmeye başladı. (...)”

Magdoff da faiz oranlarının yükseltilmesi yoluyla gerçekleşen rekabete şu şekilde dikkat çekmektedir.²⁰⁶

²⁰² Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, “Giriş”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 16.

²⁰³ Duménil ve Lévy (2008), **a.g.m.**, s. 30.

²⁰⁴ Balkan, **a.g.e.**, s. 106.

²⁰⁵ Arrighi, **a.g.e.**, s. 466-467.

“(…) Çekici faiz hadleri yabancı fonları ABD yatırımlarına ve bankalarına çekmekte, böylece uluslararası değiş tokuş piyasalarında dolara yönelik bir talep yaratmaktadır. Ama bu pratiğin sonucu, önde gelen kapitalist ülkeler arasında, her biri kendi faiz oranlarını bir başka yüksek faiz ülkesine doğru yaşanacak sermaye kaçışını önlemek için yükseltirken yaşanan bir faiz oranı savaşı olmuştur.”

Tablo 2.10: Azgelişmiş Ülkelere Verilen Kredilere Uygulanan Nominal Faiz Oranları (Yüzde Olarak)

YILLAR	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
Azgelişmiş Ülkelere Verilen Kredilere Uygulanan Nominal Faiz Oranı (LIBOR+%1)	10,2	12	8	6,6	7	9,7	13	15,4	17,5	14,1

Kaynak: William Cline, *International Debt and the Stability of the World Economy*’den aktaran Neşecan Balkan, *Kapitalizm ve Borç Krizi*, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 170’den derlenmiştir.

Azgelişmiş ülkelerin borçları yönünden, faiz oranlarının yükselmesinin ve doların değer kazanmasının iki tane olumsuz sonucu olmuştur. Birinci olumsuz sonuç, azgelişmiş ülkelerin değişken faizli borçlarının faiz yükünün hızla artması; ikinci olumsuz sonuç ise azgelişmiş ülkelerin dolar cinsinden olan borçlarının değerinin artması olmuştur. Tablo 2.10 incelendiği zaman, azgelişmiş ülkelere verilen kredilere uygulanan nominal faiz oranlarının 1978 yılında %9,7 olduğu, ancak 1979 yılında %13’e, 1980 ve 1981 yıllarında ise sırasıyla %15,4’e ve %17,5’e kadar yükseldiği görülmektedir.²⁰⁷ Azgelişmiş ülkelerin, uluslararası ticari bankalardan yoğun şekilde borçlanmış olması ve bu alınan borçların ise değişken faizli olması, söz konusu borçlu ülkelerin, faiz oranlarındaki bu artıştan çok olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. 1972 ile 1983 yılları arasında azgelişmiş ülkelerin dış borçlarının faiz yapıları incelendiğinde, değişken faizli borçların 1972 yılında %6,5

²⁰⁶ Magdoff, *a.g.e.*, s. 123.

²⁰⁷ Balkan, *a.g.e.*, s. 106-107.

olan oranının hızlı şekilde yükselerek, 1982 yılında %38,8'e; 1983 yılında ise %43'e ulaştığı görülmektedir (Bkz. Tablo 2.11).

Tablo 2.11: Azgelişmiş Ülkelerin Dış Borçlarının Faiz Yapıları: 1972-1983 (Yüzde Olarak)

YILLAR	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
SABİT FAİZLİ	93,5	88,4	83,9	80	77,2	75,4	72,9	68,4	67	63,2	61,2	57
DEĞİŞKEN FAİZLİ	6,5	11,6	16,1	20	22,8	24,6	27,1	31,6	33	36,8	38,8	43

Kaynak: Türkmen Derdiyok, *Türkiye'de Dış Borç Yönetimi*'nden aktaran Harun Bal, *Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye*, 1. Basım, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 222, 2001, s. 34.

Doların değer kazanması ise, dolar cinsinden olan borçların birden artmasına sebep olmuştur. Dolar, Mart 1980 ile Eylül 1985 tarihleri arasında büyük oranda değer kazanmıştır. Örneğin, Haziran 1980 ile Şubat 1985 tarihleri arasında dolar, Alman Markı karşısında reel olarak %45 oranında değer kazanmıştır.²⁰⁸ 1970-1979 yılları arasındaki dönemde dolar, diğer gelişmiş ülke paraları karşısında değer kaybetmişken; 1979 yılından sonraki dönemde ise değer kazanmıştır. Döviz kurlarında yaşanan bu tür değişimler büyük önem arz etmektedir, çünkü ülkelerin uluslararası gelirleri, giderleri ve borçları farklı paralar üzerinden olabilmektedir. Döviz kurlarındaki bu değişimler, bir ülkenin borç yükünün ağırlaşmasına veya hafiflemesine etki etmektedir. Örnek verilecek olursa, tüm döviz geliri İsviçre Frankı cinsinden olan bir ülke 1979 yılında dolar üzerinden borçlanmış ise, 1983 yılında bu borç İsviçre Frankı cinsinden %31,3 oranında artmış olacaktır, bir diğer ifadeyle söz konusu ülkenin borç yükü ağırlaşacaktır.²⁰⁹

2.2.5.3. Sermaye Kaçışı

Azgelişmiş ülkelerin dış borçlarını hızlı bir şekilde arttıran ve daha sonra da bu borçların geri ödenmesini zorlaştıran etkenlerden önemli bir tanesi ise bazı

²⁰⁸ Başkaya (2005), *a.g.e.*, s. 59.

²⁰⁹ Kazgan (1988), *a.g.e.*, s. 168-170.

azgelişmiş ülkelerde gerçekleşen sermaye kaçışıdır.²¹⁰ Lessard ve Williamson'a göre sermaye kaçışı, bir ülkedeki özel kişiler tarafından, varlıklarının büyük bir bölümünün yasal veya yasal olmayan yollar kullanılmak suretiyle yurtdışındaki banka hesaplarına aktarılmasıyla ortaya çıkmaktadır.²¹¹ Başkaya da, Latin Amerika ülkelerinde özel kişilerin gelişmiş ülkelerdeki bankalarda hesap açtırmak suretiyle dövizlerini yurtdışında tutmak istemelerinin sermaye kaçışına neden olduğunu vurgulamaktadır.²¹²

Azgelişmiş ülkelerin vatandaşlarının yurtdışına sermaye çıkarmalarını, bir diğer ifadeyle sermaye kaçışını teşvik eden en temel etken sermaye sahiplerinin dövizlerini garanti altına almak istemeleridir. Sermaye kaçışını özendirici diğer etkenler ise ulusal paranın aşırı değerli olduğu ülkelerde devalüasyon beklentisinin artması, ülkedeki reel faiz oranının düşük olması, yüksek enflasyonun yol açtığı belirsizlik ve söz konusu ülkelerdeki vergi politikalarının getirdiği yükümlülüklerden kurtulma çabası olmuştur. Ayrıca, azgelişmiş ülkelere sermayenin kaçmasını teşvik eden bir diğer etken ise gelişmiş ülkelerdeki uluslararası bankaların, gelişmiş ülke hükümetlerinin de desteğini alarak, azgelişmiş ülkelerdeki fonları kendi bankalarına çekebilmek için yoğun bir şekilde çalışmaları ve çeşitli kolaylıklar sağlamaları olmuştur. Söz konusu uluslararası bankalar, azgelişmiş ülkelere bu fonları kredi olarak verirken hem bankacılık ücreti almakta, hem de uyguladıkları faiz oranıyla kâr etmektedir, ayrıca daha sonra bu fonları tekrardan kendi bankalarına çekip, yeniden işletmek suretiyle de kârlı çıkmaktadır.²¹³ Gibson ve Tsakalatos ise sermaye kaçışının spekülasyon amacıyla veya sermayeyi kaçırانların ülkelerindeki siyasi/ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle olabileceğini ifade etmektedir.²¹⁴

Azgelişmiş bir ülkenin, yurtdışından devlet garantisi altında aldığı dış borçların, ülkedeki özel kişiler tarafından yurtdışına kaçırılması sonucunda ülke içinde kullanılma olanağı bulunmayan bu fonların, dış borç olarak geri ödenmesi

²¹⁰ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 296.

²¹¹ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 194.

²¹² Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 63.

²¹³ Balkan, **a.g.e.**, s. 114, 116.

²¹⁴ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 194.

durumu son derece çelişkilidir. Bu şekilde, bazı Latin Amerika ülkelerinden yurtdışındaki bankalara önemli miktarda döviz kaçırılmıştır. Uluslararası bankaların borçlanma sürecindeki payının hızla yükselmeye başladığı 1974 yılından sonraki dönemde, yurtdışından alınan kredilerin dışarıya kaçırılması yaygınlaşmıştır. Çünkü uluslararası bankalar tarafından verilen kredilerin belirli bir proje için kullanılması zorunluluğu bulunmamaktadır. Konvertibilitenin var olduğu ve ekonomi politikalarına yönelik güvensizliğin olduğu ülkelerde, merkez bankaları aracılığıyla piyasaya sürülen dövizlerin yurtdışına transfer edilmesi kolay olmuştur.²¹⁵

Tablo 2.12: Bazı Latin Amerika Ülkelerinden Sermaye Kaçışı: 1979-1982

ÜLKELER	SERMAYE KAÇIŞI (Milyar Dolar Cinsinden)	TOPLAM SERMAYE GİRİŞİ* (Milyar Dolar Cinsinden)	SERMAYE GİRİŞİNİN YÜZDESİ OLARAK SERMAYE KAÇIŞI (Yüzde Olarak)
VENEZUELA	22	16,1	%136,6
ARJANTİN	19,2	29,5	%65,1
MEKSİKA	26,5	55,4	%47,8
URUGUAY	0,6	2,2	%27,3
BREZİLYA	3,5	43,9	%8

Kaynak: Fikret Başkaya, **Borç Krizi Üzerine Bir Deneme**, 3. Basım, Ankara, Özgür Üniversite Yayınları, 2005, s. 65.

*Dış krediler ve doğrudan yabancı sermaye girişi.

Az gelişmiş ülkelerden yaşanan sermaye kaçışına ilişkin çeşitli tahminler yapılmaktadır. Allsopp ve Joshi'ye göre sermaye kaçışının kesin miktarına ilişkin hesaplamalar, gerçek miktarın muhtemelen çok altında çıkmaktadır; ancak, hesaplamalar eksik olsa da, sermaye kaçışının birçok ülkede sermaye girişiyle karşılaştırıldığında önemli bir orana ulaştığı görülmektedir.²¹⁶ Tablo 2.12 incelendiğinde, 1979-1982 yılları arasında Venezuela'dan gerçekleşen sermaye kaçışının, bu ülkeye yönelen toplam sermaye girişine oranının %136,6 olduğu, yine bu oranın söz konusu dönemde Arjantin ve Meksika için sırasıyla %65,1 ve %47,8 olduğu görülmektedir.

²¹⁵ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 63-64.

²¹⁶ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 194.

Ek Tablo 14 incelendiğinde ise sermaye kaçıışının, sadece yoğun borçlu Latin Amerika ülkelerinden değil, aynı zamanda diğer azgelişmiş ülkelerden de gerçekleştiğı görölmektedir. Söz konusu sermaye kaçıışları, bu azgelişmiş ülkelerin dış borç sorununun daha da ağırlaşmasına neden olmaktadır. 1985 yılında, Meksikalıların ve Arjantinlilerin, kendi ülkelerinin dışında tuttıkları döviz miktarının, bu ülkelerin dış borçlarından daha fazla olduğı ve ülke dışındaki bu varlıkların sadece gelirlerinin bile ülkeye geri dönmesi durumunda, Meksika ve Arjantin'in ithalat düzeyinin iki kat artabileceğı veya dış borçların düzenli olarak geri ödenmesinin kolaylaşabileceğı ileri sürölmüştür.²¹⁷

Azgelişmiş ülkelerden sermaye kaçıışının ilk etkisi ithalat için gerekli olan döviz miktarını azaltması veya dış borçlanmanın artışını gerektirmesidir. Ancak ülkenin dış borç alma ihtimali yoksa, bu kez sermaye kaçıış iç üretimi veya yatırımları olumsuz etkileyecektir. Bu noktada ise bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır, çünkü daha düşük düzeydeki yatırım ve üretim sonucunda borç servisinin gerçekleştirilmesi zorlaşmaktadır. Borç servisinde yaşanacak zorluklar ise ülkeye yönelik mali ve siyasi istikrarsızlık beklentilerinin yoğunlaşmasına yol açacak; bu süreç ise ülkeden daha fazla sermaye kaçıışına neden olacaktır.²¹⁸

Gibson ve Tsakalatos, sermaye kaçıışının azgelişmiş ülkeler üzerindeki bir diğer önemli etkisine ise şu şekilde dikkat çekmektedir:²¹⁹

“Sermaye kaçıışının azgelişmiş ülkelerin gelir dağılımı üzerinde sinsi bir etkisi vardır. Sermayelerini başka yere götürebilenler ülke dışında servet sahibi olmanın güvencesinden yararlanırlar. Az veya hiç tasarrufu olmayan yoksullar ise borç geri ödeme amacıyla uygulanacak olan kemer sıkma politikasının yükünü çekmek zorunda kalırlar.”

1973-1987 yılları arasında Latin Amerika'dan gerçekleşen sermaye kaçıışları daha ayrıntılı incelendiğinde (Bkz. Tablo 2.13) çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

²¹⁷ Balkan, **a.g.e.**, s. 115.

²¹⁸ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 194.

²¹⁹ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 195.

Söz konusu zaman aralığında, onsekiz Latin Amerika ülkesinden gerçekleşen sermaye kaçışının, dış borçtaki artışa oranı %43,3 olmuştur. Arjantin ve Meksika’da ise bu oran sırasıyla %61,3 ve %63,9 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 2.13’te en dikkat çeken oran ise %132,1 ile Venezuela’ya aittir.

Tablo 2.13: Latin Amerika Ülkelerinden Sermaye Kaçışı: 1973-1987

ÜLKELER	SERMAYE KAÇIŞI (Milyon Dolar Cinsinden)	DIŞ BORÇTAKİ DEĞİŞİM (Milyon Dolar Cinsinden)	SERMAYE KAÇIŞININ DIŞ BORÇTAKİ DEĞİŞİME ORANI (Yüzde Olarak)
ARJANTİN	29.469	48.062	%61,3
BREZİLYA*	15.566	96.620	%16,1
KOLOMBİYA*	1.913	11.336	%16,9
MEKSİKA	60.970	95.401	%63,9
PERU	2.599	13.085	%19,9
VENEZUELA	38.815	29.381	%132,1
DİĞER LATİN AMERİKA ÜLKELERİ**	1.622	54.924	%3
LATİN AMERİKA TOPLAMI	150.954	348.809	%43,3

Kaynak: Manuel Pastor, *Capital Flight and The Latin American Debt Crisis*, 1. Edition, Washington, Economic Policy Institute Study, 1989, p. 8’den derlenmiştir, (Çevrimiçi) http://epi.3cdn.net/e186ad0435f4a39493_jtm6bkbj5.pdf, 12 Kasım 2009.

*Kolombiya ve Brezilya’ya ilişkin rakamlar 1973-1986 yılları arasındaki döneme aittir.

**Şili, Uruguay, Ekvador, Paraguay’ın da dahil olduğu oniki adet Latin Amerika ülkesine ait toplam rakamlar.

Pastor, 1973-1987 yılları arasında Latin Amerika’dan gerçekleşen yaklaşık 151 milyar dolarlık sermaye kaçışının Latin Amerika ülkeleri üzerinde üç temel olumsuz etkisi bulunduğunu ve bu olumsuz etkilerin Latin Amerika’nın büyüme potansiyelinin feda edilmesi; vergi gelirlerinin azalması ve gittikçe kötüleşen gelir dağılımı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, yurtdışına kaçan bu sermayenin tekrardan Latin Amerika’ya dönmesi durumunda, Latin Amerika’nın borç servisini gerçekleştirme ve büyümesini canlandırma kabiliyetinin çok artabileceğini de vurgulamıştır.²²⁰

²²⁰ Manuel Pastor, *Capital Flight and The Latin American Debt Crisis*, 1. Edition, Washington, Economic Policy Institute Study, 1989, p. 1, (Çevrimiçi) http://epi.3cdn.net/e186ad0435f4a39493_jtm6bkbj5.pdf, 12 Kasım 2009.

Az gelişmiş ülkelerden sermaye kaçıışı, az gelişmiş ülkelere yönelik yeni kredilerin hızla artış gösterdiği 1980-1982 yıllarında yoğunlaşmış, daha sonra az gelişmiş ülkelere yönelik kredi miktarının azaldığı dönemde ise sermaye kaçışında bir azalma gerçekleşmiştir. Bu durum, daha önce de değinildiği üzere, borçluluk olgusunun çelişkili bir yönünü meydana getirmektedir. Bu çelişkili yön, çoğunlukla devlet garantisiyle alınmış kredilerden oluşan fonların, henüz yurtiçinde kullanıma imkânı olmadan o ülkedeki özel kişiler tarafından yurtdışına çıkarılması ve yine de bu fonların o ülkenin borcu olarak geri ödenme yükümlüğünün bulunmasıdır.²²¹

2.2.5.4. Alınan Kredilerin Kullanımında Yapılan Hatalar

Alınan dış borçların geri ödenmesini güçleştiren bir diğer etken ise, bu fonların geri ödemeyi güvence altına alacak şekilde kullanılmaması olmuştur. Alınan krediler, cari işlemler açığının finansmanı için kullanıldığında veya verimsiz, israfçı niteliği olan prestij yatırımlarına yönlendirildiğinde borç servisinde önemli sorunlar yaşanmıştır.²²²

Uluslararası finans piyasasındaki fonların fazla olması ve reel faiz oranlarının ise düşük olması nedeniyle, 1970'li yılların ikinci yarısında az gelişmiş ülkeler bu piyasalardan, borç geri ödemelerinin yapılacağı dönemde ortaya çıkabilecek sorunları hesaba katmadan, yoğun şekilde borçlanmıştır. Az gelişmiş ülkeler, alınan kredilerin kullanımında da bazı hatalar yapmıştır. Alınan krediler gösterişli olan, ancak getirisi yüksek olmayan projelerde, ülkenin yönetici sınıfının lüks tüketim harcamalarında kullanılmış ve çeşitli yolsuzluklara neden olmuştur.²²³

Ayrıca alınan kredilerle, az gelişmiş ülkelerin askerî harcamaları da arttırılmıştır. Örneğin, 1970'li yıllarda yaşanan kriz ortamına rağmen az gelişmiş ülkelerin askerî harcamaları üç kat artmıştır ve 1983 yılında 146 milyar dolar

²²¹ Balkan, **a.g.e.**, s. 116.

²²² Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 60.

²²³ Balkan, **a.g.e.**, s. 117, 119.

olmuştur. 1983 yılında azgelişmiş ülkelerin toplam askerî harcamaları, dünyadaki toplam askerî harcamaların %21'ini meydana getirmiştir. Askerî gereçler, 1950'li ve 1960'lı yıllarda gelişmiş ülkelerden ağırlıklı olarak hibe şeklinde sağlanmıştır. Ancak, 1970'li yıllarda azgelişmiş ülkelerin askerî gereç ithalatının yarısı borçlanmak suretiyle finanse edilmiştir.²²⁴

Marcos döneminde Filipinler, Mobutu döneminde Zaire ve Somoza döneminde Nikaragua, alınan kredilerin verimli kullanılmamasına yönelik olarak sıkça verilen örneklerdir. Lüks tüketim, israf boyutlarına varan askerî harcamalar, yolsuzluk, rüşvet vb. olaylar borçların geri ödenmesini zorlaştırmıştır.²²⁵ Örneğin, Filipinler'de yirmi yıl süresince iktidarda kalan Marcos, iktidara geldiği zaman çok az olan servetini, iktidarı sona erdiğinde 10 milyar dolara yükseltmiştir. Marcos'un yerine gelen sivil iktidara ve Filipin halkına ise 30 milyar dolarlık bir dış borç miras kalmıştır. Bir diğer örnek ise, General Mobutu'nun servetinin otuz yıl içerisinde yaklaşık 8 milyar dolara ulaşmasıdır. 1997 yılında iktidara gelen sivil yönetime ve ülke halkına kalan miras ise 13 milyar doları aşan dış borç olmuştur.²²⁶

Çokuluslu şirketlerin ihracatlarını arttırma yönündeki çabaları, uluslararası bankaların ellerinde bulunan atıl fonları değerlendirme çabalarıyla örtüşünce, azgelişmiş ülkelerin yatırım projelerinin finansmanında “esnek” davranılmış ve çoğu durumda ülke koşullarının hesaba katılmadığı projelerin finansmanına milyarlarca dolar ayrılmıştır. Bu yüzden, azgelişmiş ülkelerin yoğun şekilde borçlanmalarında ve daha sonra ise borçların geri ödenmesinde kriz yaşamalarında, alınan kredileri israfçı yatırımlara yönlendiren yerel yöneticiler kadar uluslararası bankaların da sorumluluğu bulunmaktadır. Diğer taraftan ise, azgelişmiş ülkelerde gerçekleşen yolsuzlukların ve ahlakî çürümenin de bazı durumlarda borç sorununun derinleşmesi üzerinde etkisinin olduğu açıktır.²²⁷

²²⁴ Balkan, **a.g.e.**, s. 119-120.

²²⁵ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 192-193.

²²⁶ Toussaint (1999), **a.g.e.**, s. 123.

²²⁷ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 60, 63. (Azgelişmiş ülkelerde, ülke koşulları hesaba katılmadan gerçekleştirilen büyük projelere ilişkin çeşitli örnekler için bkz. Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 60-63.)

Balkan da, azgelişmiş ülke hükümetlerinin alınan kredilerin geri ödeme risklerini doğru hesaplamadığı ve borç yönetimini iyi yapmadığı yönünde eleştirildiğini, ancak bu hataların aynısını borç veren bankalar ve söz konusu bankaları bazı yasal kolaylıklarla destekleyen gelişmiş ülkelerin hükümetleri tarafından da yapıldığını vurgulamaktadır. Bu yüzden, kapitalist sistemin yapısal özelliği olan inişlerin ve çıkışların neden olacağı sorunları öngöremeyen veya kısa dönemli çıkarları nedeniyle görmemezlikten gelenlerin sadece azgelişmiş ülke hükümetleri olmadığı açıktır. Teknolojik yönden gelişmiş, önemli bilgi birikimine ve vasıflı uzmanlara sahip olan gelişmiş ülkelerdeki araştırma kurumlarının tahminlerinde ortaya çıkan hatalar eleştirilmezken, süreçteki tüm hataların azgelişmiş ülkelerden kaynaklandığının ileri sürülmesi eksik ve taraflı bir yaklaşımdır.²²⁸

Gibson ve Tsakalatos, bankacılık sisteminin kolayca aşırı ödünç verme sürecine girmesini ve yaşanan rekabeti şu şekilde ifade etmektedir:²²⁹

“Ortak ödünç verme işlemlerine katılmayan bankalar, rakipleri karşısında kaybedecekleri korkusunu taşıyor, örneğin kâr kaybı ya da piyasa payı kaybından korkuyorlardı. Bu tür davranışlar, bankalar arasında bir tür sürü psikolojisi geliştirdi. Yani, bazı bankaların, bazı ülkelere borç verdiği görülünce diğerleri, risk analizi yapmadan veya çok az yaparak onu izler. (...)”

(...) bazı iktisatçılar, bankaların, ülkelerin borçlarını ödemeyebileceği olasılığını görmezden geldiklerini savundular. (...) bankalar bu olasılık sıfırmış gibi davrandılar. Bu “felaket miyopluğu”nun anlamı, bankaların, bir ülkenin kredi güvenilirliğinden emin olmamalarına rağmen, rekabet nedeniyle sorunları görmezden gelmesi demekti. (...)”

Azgelişmiş ülkelerin, dış borçlarını geri ödemesini güçleştiren bir diğer etken ise kısa vadeli borçlanmanın artmış olmasıdır. Kısa vadeli borçlanma, geri ödeme zamanı ile yatırımların getirisinin elde edilmeye başlandığı zamanın örtüşmemesi nedeniyle çoğunlukla sorunlara yol açmakta ve dış borçların sürdürülebilirliğini

²²⁸ Balkan, **a.g.e.**, s. 119.

²²⁹ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 189-190.

zorlaştırmaktadır.²³⁰ Az gelişmiş ülkelerin borçlarının vade yapısı incelendiğinde, kısa vadeli borçların 1975 ile 1982 yılları arasındaki dönemde hızlı bir şekilde artarak yüksek miktarlara ulaştığı daha önceki sayfalarda vurgulanmıştır (Bkz. Ek Tablo 5).

2.3. BORÇ KRİZİNE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1970’li yıllar süresince, az gelişmiş ülkelerin ithalat talebi, özellikle kriz döneminde gelişmiş ülkeler için değerli bir pazar olanağı yaratmıştır. 1970’li yılların sonuna kadar, OPEC ülkelerinin tasarruf fazlaları, uluslararası kredi sisteminin aracılığıyla gelişmekte olan diğer bölgelere transfer edilmiştir. Uluslararası ticari bankalar, az gelişmiş ülkelerin aldıkları borçları nasıl geri ödeyebileceği konusunda ve az gelişmiş ülkelere verdikleri borçların nerelere harcandığıyla çok az ilgilenmiştir. Borçların hızlı bir şekilde birikmesine ve alınan borçların kullanım biçimine ilişkin bazı uzmanların kaygıları ise bu yüksek kârlı mekanizmayı durduracak düzeyde olmamıştır. Ancak, ikinci petrol şoku, uluslararası faiz oranlarının artması, yaşanan küresel durgunluk ve hammadde fiyatlarındaki düşüşler sonucunda borçlu ülkelerin ödemeler dengesinin ciddi şekilde bozulmasından sonra uluslararası bankalar durumun ciddiyetinin farkına varmıştır.²³¹

1978 yılından itibaren, az gelişmiş ülkeler dış borç anapara ve faiz ödemelerinde ciddi zorluklarla karşılaşmış ve borç krizleri yaşamaya başlamıştır. Örneğin 1978 yılında Türkiye, Peru ve Zaire’de; 1979 yılında ise Güney Kore’de borç krizi yaşanmıştır. Ancak, *dünya borç krizi*, 1982 yılının Ağustos ayında Meksika’nın borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesiyle patlamıştır. 1982 yılında ağır borçlu Latin Amerika ülkelerinin birbiri ardına yaşadıkları borç krizleriyle birlikte uluslararası bankalar açısından artan risk ve bu bankaların likiditelerini kaybetme ihtimali gündeme gelmiştir. 1970 yılında 62,45 milyar dolar olan az gelişmiş ülkelerin toplam dış borç stoku, dokuz kat artarak 1980 yılında 561,42 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerin toplam dış borç stoku, 1970 yılından

²³⁰ Balkan, **a.g.e.**, s. 121.

²³¹ Adda, **a.g.e.**, s. 106, 187.

dünya borç krizinin ortaya çıktığı 1982 yılına kadar olan dönemde oniki kat artmış ve 743,52 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. 1984 yılında ise bu rakam artmaya devam ederek 845,63 milyar dolara ulaşmıştır (Bkz. Ek Tablo 4).²³²

Az gelişmiş ülkelerin borçlanma eğilimi, 1970’li yıllarda, özellikle de 1973 yılındaki petrol şokundan sonra büyük bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde yaşanan aşırı borçlanmanın sonucunda ise 1980’li yılların başında borç krizi ortaya çıkmıştır.²³³ Ancak, uluslararası finans sistemi üzerinde büyük sarsıntılara neden olan dünya borç krizinin ilk sinyalleri, yukarıda da değinildiği üzere, 1982 yılından önce gelmeye başlamıştır. Borç krizi yaşayan ülkeler, borçlu oldukları bankalardan daha önceden belirlenmiş olan borç ödeme takviminin değiştirilerek daha uzun bir döneme yayılmasını talep etmiştir. Ayrıca bu dönemde başta Polonya olmak üzere birçok Doğu Avrupa ülkesi de dış borç ödemelerinde önemli sorunlarla karşılaşmıştır.²³⁴

Liberal iktisatçılar, yaşanan borç krizinin esas sorumlusu olarak borçlu ülkeleri işaret etmekte ve borç arayan bu az gelişmiş ülkelerin, IMF tarafından getirilen koşullardan kurtulmak amacıyla, IMF yerine ticari bankalardan kredi almayı tercih etmelerinin tehlikelerine dikkat çekmektedir. Ayrıca, borçlu ülkeler tarafından alınan kredilerin üretken yatırımları arttırmak ve büyüme hızını yükseltmek yerine, prestij yatırımlarında kullanılmasını, lüks tüketim malları ithalatında harcanmasını ve yolsuzluklara konu olmasını yoğun şekilde eleştirmektedir. Neo-marksist iktisatçılar ise, liberal iktisatçıların dikkat çektiği sebeplerin borç krizinin yaşanmasında etkili olduğunu kabul etmekte, ancak borç krizine yol açan temel sebebin kapitalist sistemin uzun dönemli yapısal özelliği olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu görüşü savunanlar, *borç tuzağının*, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmesine ve gelişmiş ülkelere bağımlı hale gelmesine neden olan kapitalist sistemin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Mevcut dış ticaret yapısı, az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları için ihtiyaç duydukları döviz kazanmalarına imkân

²³² Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, Genişletilmiş 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000b, s. 102.

²³³ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 39.

²³⁴ Vural Fuat Savaş, **Dünya Ekonomi Sistemi**, 1. Basım, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 16, 2004, s. 230-231.

vermemektedir. Azgelişmiş ülkeler zaman içerisinde sanayileşme yolunda ilerliyor olsalar da, hem teknoloji hem de finansman yönünden hâlâ gelişmiş ülkelere bağımlı durumdadır, dolayısıyla da azgelişmiş ülkelerin bu borç tuzağından kurtulmaları çok zor görünmektedir. Neo-marksist iktisatçılar, ayrıca IMF ve Dünya Bankası'nın borç verme koşullarının, ulusal devletin egemenliğine yönelik bir saldırı olduğuna da dikkat çekmektedir.²³⁵

Liberal iktisatçılar tarafından, borç krizinin nedeninin, yukarıda da değinildiği üzere, azgelişmiş ülkelerin sorumsuz hükümetleri olduğu sıkça ifade edilmektedir. Ancak, söz konusu tespitin doğruluk payının bulunmasına rağmen, kırkta fazla ülkenin birbiri ardına borç krizi yaşamasının ise borç krizinin *sistemik* niteliğinin en belirgin kanıtı olduğu ileri sürülmektedir.²³⁶

Azgelişmiş ülkelerin birbiri ardına borçlarını ödeyemeyeceklerini ilan etmeleri sonucunda ortaya çıkan dünya borç krizini çözmeye yönelik olarak hem alacaklı konumdaki gelişmiş ülkeler, hem de borçlu konumdaki azgelişmiş ülkeler tarafından çeşitli çözüm önerileri ileri sürülmüştür.

2.3.1. Alacaklı Ülkelerin Çözüm Önerileri

1982 yılında Meksika ve bu ülkeyi takip eden diğer ülkelerin borç geri ödemelerini durdurduklarını ilan etmesinden sonra, bankalar sadece borç ödeme planlarının yeniden düzenlenmesini talep eden azgelişmiş ülkelere değil, diğer azgelişmiş ülkelere de borç vermeyi durdurmaya çalışmıştır. Bankaların bu yöndeki girişimleri, borç krizinin daha da ağırlaşmasına neden olmuştur. Çünkü, borç krizini aşabilmek için yeniden borçlanmayı planlayan ülkeler yeni kredi alamama sorunuyla karşılaşmıştır.²³⁷ Adda da, 1982 yılındaki borç krizinin etkisiyle büyük panik yaşayan bankaların, sadece borç krizi yaşayan ülkelere değil, diğer tüm azgelişmiş

²³⁵ Savaş, **a.g.e.**, s. 233-235.

²³⁶ Hayri Kozanoğlu, Barış Alp Özden ve Nurullah Gür, **Neoliberalizmin Gerçek 100'ü**, 1. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 85.

²³⁷ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 190-191.

ülkelere olan kredi akışını kesmesinin krizin daha da fazla yayılmasına ve ağırlaşmasına neden olduğunu vurgulamıştır.²³⁸

Alacaklı ticari bankalara olan borçların geri ödenmemesi ihtimali, sadece bu bankaların iflas etmesine yol açmayacak, aynı zamanda uluslararası finans sistemini de temelden sarsacaktır. Alacaklı ticari bankaların iflas etme riskinin artması, söz konusu bankaların yoğun istekleri ve yaşanabilecek iflasların gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde büyük olumsuzluklara yol açabileceği korkusu sonucunda ABD hükümeti ve IMF, borç sorunuyla ilgilenmeye başlamıştır. Bretton Woods Sistemi'nin çökmesi ve ticari bankaların verdiği kredilerin artması nedeniyle prestij kaybına uğrayan IMF, borç sorununu eski itibarını geri kazanmak için önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir.²³⁹

Borçlu ülkelerin birbiri ardına moratoryum ilan etmesi ve uluslararası finans sistemindeki istikrarsızlıkların hızlı bir şekilde artması gibi gelişmeler sonucunda gelişmiş ülkeler esas amacı zaman kazanmak olan bir strateji uygulamıştır. Ancak, borçlu ülkelere sağlanacak ödeme kolaylıkları, bu ülkelerin IMF tarafından belirlenen istikrar politikalarını uygulamaları koşuluna bağlanmıştır.²⁴⁰ Azgelişmiş ülkelerin, dış borçların geri ödenmesinde yaşadıkları sorunlar IMF'nin ağırlığının artmasına yol açmıştır. IMF'nin görüşleri, borç erteleme görüşmelerinde büyük önem arz etmeye başlamış ve 1982 yılının ikinci yarısına kadar altmışaltı ülke IMF'nin uyum programını uygulamak zorunda kalmıştır. Borç krizinin etkisiyle ticari bankaların, azgelişmiş ülkelere borç verme konusunda isteksiz davranmaları sonucunda IMF kaynaklarının azgelişmiş ülkeler açısından önemi daha da fazla artmıştır.²⁴¹

Balkan da, 1970'li yıllardaki yoğun borçlanma döneminden sonra ortaya çıkan borç krizi yıllarında IMF'nin güç kazanmaya başlayan bir kurum olduğunu ve dış borçların geri ödenmesinde zorlanan ülkelerin, IMF'nin onayını almadan borç

²³⁸ Adda, **a.g.e.**, s. 187.

²³⁹ Savaş, **a.g.e.**, s. 235.

²⁴⁰ Adda, **a.g.e.**, s. 187.

²⁴¹ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 68-69.

ertelemelerini gerçekleştirmelerinin veya yeni kredi almalarının mümkün olmadığını ifade etmektedir. IMF'den söz konusu onayı almak için ise, bu ülkelerin istikrar politikaları olarak adlandırılan politikaları uygulamaları gerekmektedir.²⁴² Azgelişmiş ülkelerden daha çok ihracat fazlası yaratmaları, dolayısıyla daha fazla kaynağı borç geri ödemelerine yönlendirmeleri ve IMF'nin istikrar politikalarını uygulamaları istenmektedir. Borçlu ülkeler ise ihtiyaç duydukları yeni kredileri alabilmek için borç verenlerin koşullarını gönülsüz olarak kabul etmişlerdir. Çünkü borçlu ülkeler, kredi itibarlarını kaybetmek suretiyle tüm kredi sisteminin dışında kalmaktan çekinmektedir.²⁴³

IMF, kapitalist sistem içindeki ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarını, ticaret özgürlüğünü ve uluslararası ödemeleri tehlikeye sokmadan çözmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. IMF'nin yaklaşımında, ödemeler dengesinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması birincil öneme sahipken; büyüme, istihdam, gelir dağılımı konuları ikincil öneme sahiptir. IMF, azgelişmiş ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının bu ülkelerin uyguladıkları yanlış iktisat politikalarından kaynaklandığını; IMF tarafından önerilen politikaların ise *doğru politikalar* olduğunu ve bu doğru politikaların uygulanması durumunda sorunların çözüleceğini vurgulamaktadır. Devletin ekonomiye müdahale etmesinin engellenmesi, rekabetçi mekanizmaların güçlendirilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi, finans piyasalarının serbestleştirilmesi, kamu harcamalarının azaltılması, fiyatlara müdahale edilmemesi, yabancı sermayeye daha fazla imkânların sağlanması vb. uygulamaların sorunları çözeceği iddia edilmektedir. Fakat IMF, sorunları hep teknik boyutuyla ele almış; yapısal sorunları, uluslararası ticaretin ve uzmanlaşmanın neden olduğu sonuçları, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki *eşitsiz ilişkileri* özellikle göz ardı etmiştir.²⁴⁴

²⁴² Balkan, **a.g.e.**, s. 123.

²⁴³ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 79-80.

²⁴⁴ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 69-70, 72.

1980’lerde IMF, borçlu ülkenin borç geri ödemelerini yapabilmesi için cari işlem fazlası vermesini sağlamaya çalışmıştır.²⁴⁵ IMF’nin programının temel öğeleri sıkı para politikası, devalüasyon, daraltıcı bütçe politikası, finansal serbestleştirme, dış ticaretin serbestleştirilmesi, sübvansiyonların kaldırılmasıdır. Ancak söz konusu politikalar, uygulandığı ülkelerde yatırımların durmasına, işsizliğin artmasına, milli gelirin azalmasına, gelir dağılımının bozulmasına ve toplumun büyük bir kesiminin yoksullaşmasına neden olmuştur. Örneğin IMF’nin önerdiği devalüasyon, devalüasyonu yapan ülkede kısıtlanması zor olan ithalatın pahalılaşmasına yol açmaktadır. Ayrıca, azgelişmiş ülkelerin ihracat ürünlerinin talep esnekliğinin düşük olması sebebiyle, ihracat gelirlerindeki artış beklentilerin altında gerçekleşmektedir. Yüksek faiz politikası, yatırımların yavaşlamasına; dış ticaretin serbestleşmesi ise ülkenin kurulu sanayi yapısının zarar görmesine neden olmaktadır.²⁴⁶

Borç ertelemeleri veya yeni kredi vermek için koşul olarak getirilen IMF’nin istikrar politikaları, borçlu ülkelerdeki büyümeyi durdurmuş ve birçok Latin Amerika ve Afrika ülkesinde 1980’li yıllar, *kalkınmada kaybedilmiş yıllar* olarak adlandırılmıştır. Gelişmiş ülkeler ve IMF tarafından borç sorununa yönelik olarak benimsenen resmi strateji, borçlu ülkeleri borç faizi ödemelerinin büyük bir bölümünü kendi kaynaklarıyla karşılamaya zorlamış ve bankalara, hem borçların ödenmemesi riskine karşı hem de banka bilançolarını düzeltmeleri için zaman kazandırmıştır.²⁴⁷

MacEwan, Latin Amerika ülkelerinin hükümetlerinin yeni kredi alabilmelerinin koşulu olarak, IMF tarafından öne sürülen uyum programlarının uygulanmasının söz konusu ülkelerde kolaylıkla kontrol altına alınamayacak siyasi karışıklıklar yaratma riskinin her zaman olduğunu ileri sürmüş ve IMF’nin uygulanmasını şart koştuğu programların daha büyük eşitsizlikler yarattığını ve ayrıca büyümeye zarar verdiğini ifade etmiştir.²⁴⁸

²⁴⁵ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 200.

²⁴⁶ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 71.

²⁴⁷ Adda, **a.g.e.**, s. 188.

²⁴⁸ MacEwan (1986), **a.g.m.**, pp. 201-202.

1982 yılında milli gelir, Sahraaltı Afrika ülkelerinde %1, Latin Amerika ve Karayipler’de ise %3,5 düşmüş; 1983 yılında ise söz konusu düşüş oranları sırasıyla %3,5 ve %4,6 olmuştur. Latin Amerika ülkelerinde kişi başına düşen reel harcama yaklaşık olarak %16,8 azalmış; söz konusu azalış Uruguay’da %30,6, Arjantin’de %29,3 ve Şili’de ise %20,2 olmuştur. Reel ücretler önemli oranda azalmış, işsizlik artmıştır. Örneğin, 1983 yılında Peru’da reel ücretler %20, Meksika’da ise %30 oranında azalmıştır. Ayrıca Sahraaltı Afrika ülkelerinde ve Latin Amerika ülkelerinde yatırımlar da hızlı bir şekilde azalmıştır.²⁴⁹

Dış ticaret fazlası vermek suretiyle borçlarını düzenli bir şekilde geri ödemeleri istenen borçlu ülkelerin, büyümeyi bile gerçekleştiremezken borçlarını geri ödemeleri çok zordur. IMF’nin istediği ekonomik programı uygulayan birçok azgelişmiş ülke, bu programı uygularken yoksullaşmış ve IMF’nin istediği düzeyde bile ithalat yapamaz duruma gelmiştir. Örneğin 1980 ile 1983 yılları arasında Arjantin’in ithalatı %57, Meksika’nın ithalatı %50 ve Brezilya’nın ithalatı ise %30 azalmıştır. Ayrıca, daha fazla ihracat yapmaları istenen azgelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin uyguladıkları korumacılık karşısında ihracatlarını arttırmaları çok zor gözükmektedir. Azgelişmiş ülkeler ihracatlarını arttıramadıkları sürece, gelişmiş ülkelere yapacakları ithalatı da azaltmak zorunda kalmıştır. Zaten IMF’nin “daha çok ihraç edin” önerisi, azgelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri ürünlerin fiyatlarının daha da fazla düşmesine ve dolayısıyla bu azgelişmiş ülkelerin *yoksullaştıran ticaret* çizgisine gelmelerine neden olmuştur.²⁵⁰ Örneğin, 1980 ile 1985 yılları arasındaki dönemde İngiltere’nin azgelişmiş ülkelere olan ihracatı yaklaşık olarak %30, aşırı borçlu ülkelere olan ihracatı ise %47 oranında azalmıştır. Azgelişmiş ülkelerin yaşadıkları borç sorunları ve gelişmiş ülkelere yaptıkları ithalatı kısımları, gelişmiş ülkelerin büyüme, üretim ve istihdam düzeylerini olumsuz yönde etkilemiştir.²⁵¹

²⁴⁹ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 200-202.

²⁵⁰ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 72-73.

²⁵¹ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 203.

Balkan, borç sorununun çözümüne ilişkin benimsenen stratejiden en fazla yarar sağlayan tarafın bankalar olduğunu ifade etmiş ve şu tespitte bulunmuştur:²⁵²

“(...) Kapitalist sistemin bunalıma girdiği 1970’li yıllarda, ellerindeki atıl fonları az gelişmiş ülkelere süren finans çevreleri, bunalımın derinleşip, geri ödeme zorluklarının baş göstermesi karşısında, IMF’nin şemsiyesi altında, az gelişmiş ülkelerden her ne pahasına olursa olsun ödeme yapmalarını beklemektedirler. (...)”

İlerleyen sayfalarda ABD tarafından uygulamaya konulan Baker Planı ve Brady Planı ana hatlarıyla incelenecek, Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi’nin, Paris Kulübü’nün ve Londra Kulübü’nün borç sorununun çözümüne yönelik katkıları değerlendirilecektir.

2.3.1.1. Baker Planı

1985 yılında, borçlu ülkelere dayatılan ve ciddi durgunluklara yol açan istikrar politikalarının olumsuz etkileri borçlu ülkelerin tahammül sınırlarını aşmaya başlamıştır. Söz konusu politikalar, borçlu ülkelerin hükümetlerinin siyaseten radikalleşmesini teşvik etmek suretiyle borçların geri ödenmemesinin önünü açma riskini taşımaktadır. Ayrıca, Latin Amerika’nın borçlu ülkelerinin iç pazarlarının daralması, ABD’nin bu bölgeye olan ihracatının azalmasına ve dolayısıyla ABD’nin dış ticaret açığının daha da fazla büyümesine neden olmuştur.²⁵³

Başkaya da, 1985 yılının sonlarından itibaren, gelişmiş ülkelerin borç sorununa daha fazla ilgi göstermesinde az gelişmiş ülke borçlarının, gelişmiş ülkeler için de ciddi sorun yaratma potansiyelinin bulunduğu anlaşıldığının etkili olduğunu ileri sürmüştür. Bu dönemde, az gelişmiş ülkelerin borçlarını ödeyebilmesi, gelişmiş ülkelerin bu ülkelere olan ihracatının azalmaması ve ticari bankaların durumunun

²⁵² Balkan, **a.g.e.**, s. 123.

²⁵³ Adda, **a.g.e.**, s. 188.

sarsılmaması için az gelişmiş ülkelerin büyüme sorunu yeniden tartışılmaya başlanmıştır.²⁵⁴

1985 yılının Ekim ayında Seul’de yapılan IMF ve Dünya Bankası Ortak Genel Kurulu’nda ABD Hazine Sekreteri James Baker, “*sürdürülebilir büyüme programı*” başlığı altında yeni bir strateji önermiştir. Baker Planı olarak anılan bu yeni stratejinin ayırt edici özelliği dış borç krizinin, ancak borçlu ülkelerin sağlıklı bir şekilde büyümesi yoluyla aşılabileceğini ileri sürmesi olmuştur.²⁵⁵ Bir diğer ifadeyle, bu planda borçların geri ödenmesinin, borçlu ülkelerin ekonomik büyümesine bağlı olduğu belirtilmiştir.²⁵⁶ Ancak, Baker Planı, her ne kadar borçlu ülkelerde büyümeyi sağlayacak bir plan olarak sunulsa da, gerçekte tamamen bankaların çıkarlarını korumaya yönelik bir plan olmuştur. Baker Planı’nın önemi ise dünya kamuoyuna karşı borç krizini görmezlikten gelen ABD hükümetinin, söz konusu planla borç sorununun ciddiyetini kabul etmiş olmasıdır.²⁵⁷

Baker Planı, en ağır borçlu olan ilk onbeş ülkenin yeni borç ödeme planlarının koşullarının hafifletilmesini; bankalar tarafından söz konusu ülkelerin borçlarının vadelerinin uzatılmasını; bankalar tarafından yeni bir plana bağlanan borç geri ödemelerinden alınan marjın azaltılmasını ve yeni krediler verilmesinin sağlanmasını amaçlamıştır.²⁵⁸ Fakat bu planda, bazı ülkelerin borçlarının tamamının veya belirli bir kısmının silinmesi isteğine ise karşı çıkmıştır.²⁵⁹

Baker, 1985 yılında ABD Senatosu’nda yaptığı bir konuşmada belli başlı borçlu ülkelere verilen net banka ödünçlerinin 1982 yılında 25 milyar dolar iken 1984 yılında 4 milyar dolara düştüğüne dikkat çekmiş ve ticari bankalardan beklentilerini şu sözlerle ifade etmiştir.²⁶⁰

²⁵⁴ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 86.

²⁵⁵ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 366.

²⁵⁶ Adda, **a.g.e.**, s. 188.

²⁵⁷ Balkan, **a.g.e.**, s. 124.

²⁵⁸ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 198.

²⁵⁹ Savaş, **a.g.e.**, s. 236.

²⁶⁰ Baker’dan aktaran Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 130-131.

“Yeni kredi açmada ve borç ertelemesindeki (...) isteksizlik, borçlu ülkelerde büyük istikrarsızlıklara neden oldu. Bazı durumlarda da borçluların ekonomik reformları gerçekleştirmelerini daha da zorlaştırdı. Büyümeye dönük politikalar için ek mali destek güvencesi vermek anlamlı büyüme programının önemli bir ögesidir. (...)

(...) uygun koşullarda verilecek yeni ödünçler, eski kredilerin durumunu da iyileştirebilir. (...)”

Tablo 2.14: Baker Planı’na Dahil Edilen Ülkelerin Toplam Dış Borç Stoku: 1985 (Milyar Dolar Cinsinden)

ÜLKELER	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	ÜLKELER	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU
<i>BREZİLYA</i>	99	<i>PERU</i>	14
<i>MEKSİKA</i>	97	<i>KOLOMBİYA</i>	13
<i>ARJANTİN</i>	48	<i>YUGOSLAVYA</i>	9
<i>VENEZUELA</i>	35	<i>EKVATOR</i>	8
<i>FİLİPİNLER</i>	27	<i>FİLDİŞİ SAHİLİ</i>	7
<i>ŞİLİ</i>	21	<i>URUGUAY</i>	5
<i>NİJERYA</i>	20	<i>BOLİVYA</i>	4
<i>FAS</i>	14		

Kaynak: Fikret Başkaya, **Borç Krizi Üzerine Bir Deneme**, 3. Basım, Ankara, Özgür Üniversite Yayınları, 2005, s. 119’den derlenmiştir.

Not: Latin Amerika ülkeleri italik yazılmıştır.

Baker Planı’na göre, 1986-1988 yılları arasındaki üç yıllık dönemde, ticari bankalardan toplam 20 milyar dolarlık ek finansman sağlanacak ve bu yeni kredilerden en ağır borçlu olan onbeş ülke faydalanacaktır (Söz konusu onbeş ülkenin dış borç stokları için bkz. Tablo 2.14). Ayrıca Dünya Bankası ve bağlı kuruluşların verecekleri kredi miktarı ise üç yıl için toplam 9 milyar dolar olacaktır.²⁶¹ Fakat, Baker Planı’nda ilk koşul borçlu ülkelerin, IMF’nin istikrar politikalarına uymaları ve IMF’nin borçlu ülkeleri tek tek ele alma politikasını kabul etmeleri olmuştur. Bir diğer ifadeyle, on tanesi Latin Amerika ülkesi olan en ağır borçlu konumdaki onbeş ülke ancak, IMF koşullarını kabul etmeleri durumunda üç yıllık toplamı 29 milyar dolar olması planlanan yeni kredilerden faydalanabilecektir.²⁶² Planın kapsadığı en ağır borçlu konumdaki onbeş ülkenin 1985 yılındaki toplam borçlarının yaklaşık olarak %80’ini on Latin Amerika

²⁶¹ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 367.

²⁶² Balkan, **a.g.e.**, s. 124.

ülkesinin borçları oluşturmakta ve ayrıca bu onbeş ülkenin toplam borçlarının %63'ü ticari bankalara olan borçlardan meydana gelmektedir.²⁶³

Baker Planı'nda borçlu ülkelerin uymaları zorunlu olan, IMF ve Dünya Bankası'na ait istikrar ve yapısal uyum programının üç temel ilkesi bulunmaktadır: Birinci ilke, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve ekonomide öncülüğün özel sektöre verilmesi, bu yolla da istihdam, üretim ve etkinlik artışının sağlanmasıdır. İkinci ilke, ulusal tasarrufun artırılması ve getirisi yüksek yatırımların desteklenmesidir. Bu hedefe yönelik olarak ise hem işgücü piyasasında hem de vergi sisteminde reformların yapılması ve sermaye piyasasının geliştirilmesi istenmektedir. Üçüncü ve son ilke ise dış ticaretin serbestleştirilmesiyle ve finansal serbestleştirmeye doğrudan yabancı yatırımların ve yabancı sermaye girişinin özendirilmesi olmuştur.²⁶⁴

Fakat Baker Planı, az gelişmiş ülkelerin dış borç sorununa kalıcı bir çözüm getirememiştir. Baker Planı'nın uygulanmaya başlandığı dönemde, az gelişmiş ülkelerin toplam dış borç stoku 1 trilyon doları aşmıştır, plana dahil edilen onbeş ülkenin toplam dış borç stoku ise 1985 yılında yaklaşık olarak 421 milyar dolardır. Plan dahilinde üç yıl içerisinde (1986-1988) sağlanması planlanan toplam 29 milyar dolarlık yeni kredinin, az gelişmiş ülkeleri borç sorununu çözmekte yetersiz kalacağı açıktır.²⁶⁵ Örnek verilecek olursa, Meksika, Baker Planı'ndan toplam 9,3 milyar dolar alabilmiştir, ancak bu ülkenin sadece 1986 yılında gerçekleştirmesi gereken dış borç ödeme miktarı 12 milyar dolardır.²⁶⁶

Baker Planı'nda yer alan ve ticari bankalar tarafından verilmesi planlanan 20 milyar dolar tutarındaki yeni kredinin içinde ABD kökenli bankaların payı düşük tutulmuş ve 7 milyar dolarla sınırlandırılmıştır. Planda, geriye kalan 13 milyar dolar tutarındaki kredinin ise Avrupa ve Japon bankaları tarafından sağlanması

²⁶³ Mustafa Sakal, **Türkiye'de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği: 1988-2000 Dönem Analizi**, 1. Basım, Ankara, Gazi Kitabevi, 2003, s. 45.

²⁶⁴ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 368-369.

²⁶⁵ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 368.

²⁶⁶ Balkan, **a.g.e.**, s. 124.

önerilmiştir.²⁶⁷ Planın bu yönü, Avrupa bankalarının Baker Planı'nın daha çok ABD kökenli bankaları koruduğu yönünde bir izlenime kapılmalarına neden olmuştur. Zaten, Baker Planı'na dahil edilen onbeş ülke arasında Nijerya, Fas, Fildişi Sahili ve Yugoslavya'nın bulunmasının sebebinin de ABD kökenli olmayan bankaların sürece katılımının sağlanması olduğu ileri sürülmüştür.²⁶⁸ Bir diğer ifadeyle, Baker Planı'na dahil edilen onbeş ülke içerisinde borç düzeyi son derece yüksek olan Latin Amerika ülkelerine (Brezilya, Meksika, Arjantin ve Venezuela) zamanında en çok krediyi ABD kökenli bankalar vermiştir. Bu ülkelerin borçlarını düzenli olarak geri ödemelerinin sağlanmasından ise en çok ABD kökenli bankalar kârlı çıkacakken, planda bankalar tarafından verilmesi önerilen toplam 20 milyar dolarlık yeni kredinin, 13 milyar dolarlık kısmının ABD kökenli olmayan bankalara yüklenmiş olması ise dikkat çekmektedir.

Baker Planı süresince ticari bankaların plan kapsamında, plana dahil olan borçlu ülkelere verdikleri yeni kredi miktarı toplam 12,8 milyar dolar olmuştur. Ancak bu rakam, ticari bankalar tarafından plan kapsamında verilmesi hedeflenen 20 milyar doların sadece %64'üne denk gelmektedir. Ayrıca söz konusu yeni krediler, yoğun şekilde başlıca borçlu ülkelere verilmiştir. Örneğin, 1986-1988 döneminde ticari bankalar tarafından Meksika'ya yaklaşık olarak 5,5 milyar dolar, Brezilya'ya 4 milyar dolar ve Arjantin'e ise yaklaşık olarak 2,6 milyar dolar tutarında yeni kredi verilmiştir.²⁶⁹

En büyük dokuz Amerikan bankasının 1982 yılının sonu itibariyle, sadece Latin Amerika ülkelerine vermiş oldukları kredi miktarı söz konusu bankaların sermayesinin %176,5'i kadarken; bu oran, 1986 yılının sonu itibariyle %110,2'ye; 1988 yılının sonu itibariyle ise %83,6'ya düşmüştür. Bu son oran halen yüksek

²⁶⁷ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 368.

²⁶⁸ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 115.

²⁶⁹ William R. Cline, "The Baker Plan and Brady Reformulation: An Evaluation", **Dealing With The Debt Crisis**, Ed. Ishrat Husain and Ishac Diwan, 1. Edition, Washington, D.C., The World Bank, 1989, pp. 180-181.

olmasına rağmen, söz konusu ticari bankaların iflas tehlikesinden uzaklaşması açısından önemlidir.²⁷⁰

Baker Planı kapsamında verilmiş olan yeni krediler, borç sorununun çözümü için gerekli miktarın çok altında kalmış ve o dönemde borçlu ülkelerin yoğun şekilde talepte bulundukları *borç affi* ve *faiz indirimi* gibi konulara ise Baker Planı'nda yer verilmemiştir. Ayrıca söz konusu plan, borçlu ülkelerin ortak hareket etmelerine de engel olmuştur.²⁷¹ Baker Planı'nın bir diğer başarısı, planı uygulayan ülkelere verilen yeni kredilerle, bu ülkelerin önceden aldıkları kredilerin faiz ödemelerinin yapılmasının sağlanması ve bu sayede ticari bankalara zaman kazandırılması olmuştur. Ancak, planı uygulayan borçlu ülkelerin borçluluğu azalmamış, aksine artmıştır.²⁷² Savaş da, Baker Planı'nın, borç sorununu alacaklı ticari bankalar açısından kısmen çözdüğünü ifade etmiş ve bu dönemde borçlu ülkelerin yaptıkları borç geri ödemelerinin, aldıkları kredilerden daha fazla olduğuna dikkat çekmiştir.²⁷³ Sonuç olarak, Baker Planı borç krizini çözmekte yetersiz kalmıştır.²⁷⁴

2.3.1.2. Brady Planı

1980'li yıllarda, birçok borçlu ülke tarihlerinin en ağır ekonomik krizini yaşamıştır. 1981 ile 1988 yılları arasında, Latin Amerika ülkelerinin büyük çoğunluğunda kişi başına düşen milli gelir reel olarak azalmış ve birçok borçlu ülkedeki yaşam standartları ise 1950'li ve 1960'lı yıllardaki düzeylere kadar gerilemiştir. Örneğin, 1980 yılından 1988 yılına kadar geçen zaman diliminde, Meksika'da reel ücretler yaklaşık olarak %50 azalmıştır.²⁷⁵

²⁷⁰ Jeffrey Sachs, "Making The Brady Plan Work", **Foreign Affairs**, Vol. 68, No: 3, Summer 1989, pp. 89-90, (Çevrimiçi) http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/fora68&div=42&g_sent=1#571, 16 Mart 2009.

²⁷¹ Neşecan Balkan, "Azgelişmişlik ve Dış Borç Sorunu", **İktisat Dergisi**, Sayı No: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, s. 68.

²⁷² Balkan, **a.g.e.**, s. 124-125.

²⁷³ Savaş, **a.g.e.**, s. 237.

²⁷⁴ Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 580.

²⁷⁵ Sachs, **a.g.m.**, p. 91.

1988 yılında ticari bankaların kredi vermekten vazgeçmeleri ve borçlu ülkelerin çoğunda borç sorununun halen ciddiyetini korumaya devam etmesi, bu ülkelerde siyasi açıdan önemli değişimlere neden olmuştur. Latin Amerika ülkelerinden Arjantin’de Peroncu parti seçim zaferi elde etmiş, Brezilya’da İşçi Partisi, Meksika’da ise muhalefet hızlı şekilde güç kazanmıştır. 1989 yılının Mart ayında Venezuela’nın Caracas şehrinde büyük gösteriler düzenlenmiş ve bu gösteriler kanlı bir biçimde bastırılmıştır.²⁷⁶ Artık, artan yoksullukla karşı karşıya kalan borç sorunu ağırlaşmış ülkeler, borçlarının tamamının veya belirli bir kısmının affını istediklerini yüksek sesle ve ısrarla ifade etmeye başlamıştır. 1987 ve 1988 yıllarında Meksika, Arjantin ve Brezilya borçlarının ertelenmesini ve ayrıca azaltılmasını talep etmiştir. Baker’ın yerine Amerikan Hazine Sekreteri olan Nicholas F. Brady, Caracas’taki gösterilerin zorla bastırılmasından birkaç gün sonra “Brady Planı” olarak adlandırılan yeni bir borç stratejisinin anahatlarını açıklamıştır. Borçların bir kısmının affedilmesini de içeren Brady Planı (1989-1994), 1989 yılında G-7²⁷⁷ zirve toplantısında kabul edilmiştir.²⁷⁸

1989 yılında açıklanan Brady Planı, borç krizinin çözümünde önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir. Çünkü, Brady Planı ancak ticari bankaların, kârlarının bir kısmından vazgeçmeleri halinde borç krizinin çözülebileceğine vurgu yapmıştır. Bir diğer ifadeyle, bu planda borç krizinin maliyetinin sadece az gelişmiş ülkeler tarafından değil, aynı zamanda bu ülkelere kontrolsüz şekilde, yoğun kredi vererek bu süreçte büyük rol oynayan ticari bankalar tarafından da üstlenilmesinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Brady Planı’nda alacaklı ticari bankaların iki seçeneği bulunmaktadır: Birinci seçenek, alacaklı ticari bankaların alacaklarını %35 oranında iskonto ederek, değişken faizli ve otuz yıl vadeli yeni tahvillerle değiştirmesidir. İkinci seçenek ise, alacaklı ticari bankaların alacaklarını iskonto etmeyip, alacağını yine otuz yıl vadeli olan, ama %6,25 sabit faizli olan yeni tahvillerle değiştirmesidir.²⁷⁹

²⁷⁶ Adda, **a.g.e.**, s. 190.

²⁷⁷ G-7 (The Group of Seven); A.B.D., İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya ve Kanada tarafından oluşturulmuştur.

²⁷⁸ Savaş, **a.g.e.**, s. 237.

²⁷⁹ Balkan, **a.g.e.**, s. 128.

Brady Planı'nda borç servisi kadar borç yükünün hafifletilmesi konusu da öncelikli konumdadır ve söz konusu planda IMF ve Dünya Bankası'yla ortak hareket edilerek borcun azaltılması hedeflenmektedir. Brady Planı'nın önerileri arasında az gelişmiş ülkelerin, IMF ve Dünya Bankası kredilerinden geçmiş yıllara oranla daha fazla yararlanmaları da bulunmaktadır.²⁸⁰

Gibson ve Tsakalatos ise Brady Planı'nın önemini şu sözlerle ifade etmektedir:²⁸¹

“(...) Bu plan küçük borç indirimleri veya affı (yani geri ödeme için daha iyi koşul sunmak yerine borcu azaltmayı) hedefliyordu. Toplam borç affı rakamları küçük olmakla birlikte, bu girişim, borç sorununu çözmek için borç indiriminin gerekli olduğunun resmen ilk kez kabulüydü. (...)”

Brady Planı ile daha önce uygulanmış olan Baker Planı arasında bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Örneğin her iki planda da borçlu ülkelerin durumu ve uygulanacak ödeme planı topluca değil, borçlu ülkelerle tek tek yapılacak görüşmelerle belirlenmektedir. Ayrıca, her iki planda da plandan faydalanan olan borçlu ülkelerin IMF koşullarına uyması zorunluluğu bulunmaktadır. Brady Planı ile Baker Planı arasındaki farklılık ise, Baker Planı'nda, borçlu ülkelerin borcun azaltılması veya silinmesi yönündeki isteklerinin alacaklı ülkeler tarafından reddedilmesi önerilmiş olmasına rağmen, Brady Planı'nda bu isteklerin olumlu karşılanmış olmasıdır. Bir diğer ifadeyle Brady Planı, Baker Planı'ndan borç indirimine olan ihtiyaca vurgu yapmasıyla ayrılmaktadır. Brady Planı, borçlu ülkelerin bankalara olan borçlarında ticari bankaların bir miktar indirim yapmasını teşvik etmiş ve planda, ticari bankaların borcun bir kısmını affetmesi durumunda, söz konusu ticari bankaya olan borcun geri kalan kısmının ödeneceğinin garantisi verilmiştir. Bu garantinin ise IMF ve Dünya Bankası kaynakları tarafından finanse

²⁸⁰ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 377-378.

²⁸¹ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 198.

edilmesi planlanmıştır. Ayrıca Japonya tarafından da bu amaca yönelik olarak bir fon oluşturulmuştur.²⁸²

Meksika, Brady Planı'ndan ilk yararlanan ülke olmuş ve bu ülkeyi, 1990 ile 1994 yılları arasında Arjantin, Brezilya, Venezuela, Uruguay, Nijerya, Polonya, Filipinler, Kosta Rika, Ürdün, Bulgaristan ve Dominik Cumhuriyeti izlemiştir. Bu ülkeler, toplam 193 milyar dolar olan borçta, 35 milyar dolarlık bir indirimden ve 22 milyar dolarlık faiz oranı indiriminden faydalanmıştır.²⁸³ Ancak, Brady Planı'nın da yetersiz olduğu yönünde eleştiriler yapılmıştır.²⁸⁴

Brady Planı, alacaklı ülkeler açısından borç krizinin kısa vadeli çözüm amacı olan uluslararası mali sistemin korunmasında katkı sağlamıştır. Uluslararası mali sistemin korunması amacına ulaşabilmek için özellikle borç yükü ağır olan azgelişmiş ülkelerin borç ödemelerini durdurmasının engellenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden, Brady Planı da, borçlu ülkelerin borçlarını geri ödememe eğilimini azaltabilmek amacıyla yeni ödeme planı koşullarının hafifletilmesini ve bu ülkelerin borç miktarının azaltılmasını amaçlamıştır.²⁸⁵

En büyük dokuz Amerikan ticari bankasının en çok borçlu konumdaki onbeş ülkeden olan alacaklarının, bankaların öz kaynaklarına oranı 1982 yılında %194 iken, on yıl içerisinde bu oran %21'e inmiştir. Görüldüğü üzere, ticari bankalar, gelişmiş ülke hükümetlerinin ve uluslararası kuruluşların desteğiyle bilanço yönünden kendilerini kurtarmıştır, ancak durum borçlu ülkeler açısından ise farklıdır. Örneğin, 1994 yılında Meksika'nın yaşadığı ekonomik kriz, hâlâ ihracat gelirlerinin yüzde 40'ının borç servisine gittiği bu bölgenin *sürekli kırılganlığının* önemli bir göstergesi olmuştur.²⁸⁶

²⁸² Savaş, **a.g.e.**, s. 237-238 ; Sachs, **a.g.m.**, pp. 87-88, 92.

²⁸³ Adda, **a.g.e.**, s. 190.

²⁸⁴ Balkan, **a.g.e.**, s. 128.

²⁸⁵ Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 198.

²⁸⁶ Adda, **a.g.e.**, s. 191.

Sonuç olarak uygulanan bu iki plana rağmen, plana dahil olan borçlu ülkelerin toplam borcu artmaya devam etmiştir. Örneğin, bu ülkelerin 1987 yılında 425 milyar dolar olan toplam borcu, 1997 yılında 600 milyar dolara yükselmiştir. 1997 yılında Latin Amerika ülkelerinin ihracat gelirlerinin %30'u dış borç anapara ve faiz ödemelerine gitmiş ve bu bölgede toplam dış borç stokunun GSMH'ya oranı yaklaşık %45 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, Brady Planı'nın borçlu ülkelerin sadece ticari bankalara olan borçları üzerinde yoğunlaşmış olması, planın önemli bir eksiği olarak değerlendirilmiştir. Çünkü büyük çoğunluğu Afrika'da yer alan en yoksul azgelişmiş ülkeler, ağırlıklı olarak diğer devletlerden ve/veya uluslararası kuruluşlardan borç almıştır. Söz konusu ülkelerin durumu her geçen yıl daha da kötüleştiği için bu ülkelerin dış borç sorunları için de kalıcı çözümler sağlamayı amaçlayan girişimlere büyük ihtiyaç vardır.²⁸⁷

Borç krizinin çözümüne yönelik olarak önerilen ve kullanılan *dış borç yatırım takası* işleminin de (debt-equity swap) ana hatlarıyla ele alınması gerekmektedir. Dış borç yatırım takası işlemi, borçlu ülkenin vatandaşı olmayan kişiler tarafından yürütülmektedir. Bu işlemde, ilk önce yatırımcı, borçlu ülkenin ikincil piyasada çeşitli iskonto oranlarıyla pazarlanan bir miktar borcunu satın almakta ve satın aldığı finansal aracı, borçlu ülkenin Merkez Bankası aracılığıyla ulusal paraya çevirmektedir. Daha sonra, elinde tuttuğu bu ulusal para cinsindeki finansal aracı yerli piyasada satarak istediği menkul veya gayrimenkul yatırımını gerçekleştirmektedir.²⁸⁸

Dış borç yatırım takası işlemi, 1982 yılında azgelişmiş ülkelerin ticari bankalara olan borçlarına yönelik ikincil piyasaların oluşturulmasıyla kolaylaşmıştır. Geri ödenmeme ihtimali yüksek olan özel borçların işlem gördüğü ikincil piyasada, borçlu ülkelerin ticari bankalara olan borçlarına %20 ile %90 oranları arasında iskonto uygulanmaktadır. Borcun geri ödenmeme riski ne kadar fazla ise, ikincil piyasada bu borca uygulanan iskonto oranı yükselmekte ve borç, nominal değerinin çok altında olan bir fiyattan alıcı bulmaktadır. Örnek verilecek olursa, 1987 yılının

²⁸⁷ Savaş, **a.g.e.**, s. 238.

²⁸⁸ Balkan, **a.g.e.**, s. 129.

Eylül ayında ortalama iskonto oranı %55 civarında ve aynı tarihte ikincil piyasada işlem gören özel borçların miktarı ise 13 milyar ile 18 milyar dolar arasında olmuştur. Bir diğer ifadeyle, bu tarihte ticari bankalara olan toplam 300 milyar dolar tutarındaki borcun en fazla %6'lık kısmı söz konusu ikincil piyasada işlem görmüştür. Alacaklı yabancı bankalar tarafından başlatılan dış borç yatırım takası işleminde, yabancı bankalar dışında yer alan yabancı kişi ve şirketler de ikincil piyasa aracılığıyla etkin şekilde yer almakta ve bu sayede borçlu ülkelerde sermaye sahibi olmaktadır.²⁸⁹

Dış borç yatırım takası işlemi aracılığıyla özel borç tutarının azaltılma yöntemi, borçlu ülkelerin tamamında değil, az sayıda borçlu ülkede kullanılmıştır. Söz konusu işlem başta Şili olmak üzere Arjantin, Brezilya, Meksika, Venezuela, Filipinler, Nijerya, Fas, Kosta Rika, Jamaika, Ekvador, Guatemala ve Honduras'ta başlatılmıştır. 1983-1986 yılları arasındaki dönemde Şili, Arjantin, Brezilya, Meksika ve Filipinler'de gerçekleşen dış borç yatırım takası miktarı 4,32 milyar dolar olmuştur. Bu rakam, bankalara olan borcun %3,1'ine tekabül etmektedir. Bu dönemde dış borç yatırım takası işleminde Şili ön plana çıkmıştır. 1985-1990 yılları arasındaki dönemde ise gerçekleşen takas işlemi 33,7 milyar dolar olmuştur. 1990 yılından itibaren, Meksika, Arjantin ve Filipinler'de gerçekleştirilen dış borç yatırım takasının *özelleştirmeler* ile sıkı bağlantısı bulunmaktadır. Çünkü, dış borç indirimi karşılığında borçlu ülkelerin kamu işletmeleri özelleştirilmek suretiyle yabancı sermayeye devredilmektedir. Zaten, Şili'nin de dış borç yatırım takası işleminde öncü rol oynaması ve bu işlemin Şili'de yoğun şekilde kullanmasında, 1970 seçimlerinde iktidara gelen Salvador Allende hükümetinin 11 Eylül 1973 tarihinde General Pinochet yönetimindeki askerî darbeyle devrilmesi sonrasında iktidara gelen Pinochet cuntasının, ülkenin kamu işletmelerini haraç mezarat satmasının ve ülkede kamu sektörünün tasfiye edilmesinin büyük etkisi olmuştur.²⁹⁰

²⁸⁹ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 373-375.

²⁹⁰ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 375-376.

2.3.1.3. Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi

Uluslararası finans sistemini tehdit eden ve ticari bankaları iflasın eşiğine getiren borç krizinin aşılmasına yönelik olarak, alacaklı ülkeler ve uluslararası finansal kuruluşlar tarafından çeşitli çözüm önerileri gündeme getirilmiştir. Ancak, toplam dış borç miktarı görece daha düşük olan, ama yine de çok ciddi ekonomik ve sosyal problemlere neden olan dış borç sorunlarıyla mücadele eden çoğunlukla Sahraaltı Afrika’da bulunan düşük gelirli, bir diğer ifadeyle yoksul ülkelere karşı alacaklı ülkeler ve uluslararası finansal kuruluşlar uzunca bir süre tepkisiz kalmıştır. Çünkü, Latin Amerika ülkeleri ağırlıklı olarak ticari bankalardan yüksek miktarda borçlanmışken; söz konusu yoksul ülkeler büyük ölçüde gelişmiş ülkelere ve çok taraflı kuruluşlardan borçlanmışlardır. Bu yüzden yoksul ülkelerin borçları, uluslararası finans sistemi açısından önemli bir tehdit oluşturmamıştır.²⁹¹

Latin Amerika ülkeleri ile Sahraaltı Afrika ülkelerinin toplam borç stoku karşılaştırıldığında, Sahraaltı Afrika ülkelerinin toplam borç miktarı yüksek olmayabilir; fakat borcun GSMH’ya olan oranı incelendiğinde ise bu oranın Sahraaltı Afrika ülkelerinde daha yüksek olduğu görülmektedir. Söz konusu yüksek oran, borcun bu ülkeler için de önemli bir sorun olduğunun açık bir göstergesidir. 1980’li yılların ortalarından itibaren Sahraaltı Afrika ülkelerinin borç/GSMH oranı, Latin Amerika ülkelerinin borç/GSMH oranına kıyasla çok fazla artmıştır.²⁹²

Sahraaltı Afrika ülkelerinin dış borçları 1980 yılında 56 milyar dolarken, 1990 yılında 147 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, yukarıda da değinildiği üzere, Brady Planı’na IMF, Dünya Bankası ve bölgesel kalkınma bankalarına olan borçlar dahil edilmemiştir.²⁹³ 1990’lı yılların ortalarında, ağır şekilde borçlu olan çok yoksul ülkelerin borçlarını geri ödeyemeyecekleri giderek açık hale gelmiştir. Çünkü bu ülkeler daha önce dış borç ödemelerini sürdürmelerine rağmen, dış borç düzeyleri artmaya devam etmiş ve aynı zamanda da büyüme oranları sürekli olarak düşük

²⁹¹ Adda, **a.g.e.**, s. 191.

²⁹² Gibson ve Tsakalatos, **a.g.m.**, s. 178-179.

²⁹³ Savaş, **a.g.e.**, s. 238.

düzeyde kalmıştır. 1996 yılında uluslararası topluluk tarafından bu ülkeler için ciddi bir borç indiriminin faydalı olacağı yönünde görüşler yoğun şekilde gündeme getirilmeye başlanmıştır.²⁹⁴

1996 yılında Lyon’da gerçekleştirilen G-7 zirve toplantısında, dış borç düzeyi yüksek olan yoksul ülkelerin sorunlarının çözümüne yönelik olarak bir plan kabul edilmiştir. Bu plan, IMF ve Dünya Bankası ile beraber diğer çok taraflı kuruluşlar ve alacaklı konumdaki gelişmiş ülke hükümetleri tarafından başlatılan “*Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi*”dir (*Heavily Indebted Poor Countries [HIPC] Initiative*). Bu girişimin amacı, yoksul ülkelerin borçlarının belirli bir düzeye kadar azaltılması, bu sayede söz konusu ülkelerin borçlarını geri ödeyemez duruma gelmelerinin önlenmesi ve kalkınma çabalarının engellenmemesidir.²⁹⁵ Toussaint’e göre ise Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi’nin amacı gelişmekte olan ülkelerin borçlarının silinmesi yönünde giderek artan taleplerin önüne geçebilmektir.²⁹⁶

1996 yılına kadar ki en büyük resmi borç indirimi girişimi olan Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi’yle yoksul ülkelerin borçlarının tamamının silinmesi değil, yukarıda da vurgulandığı üzere, borç geri ödemelerinin sürdürülebilir bir düzeye indirgenmesi yoluyla yoksul ülkelerin borç servisini yapabilmeleri amaçlanmıştır. Bu girişimin önemli bir özelliği, planlanan borç indiriminin IMF ve Dünya Bankası gibi kredi veren uluslararası kuruluşları da kapsamasıdır. Ayrıca, bu girişimde yapılacak borç indiriminin, yoksulluğun azaltılması amacı ile bağlantısı kurulmuş; borç indiriminin yoksullukla mücadele programlarının ve sosyal harcamaların finansmanında kullanılması talep edilmiştir.²⁹⁷

Bir ülkenin Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi’nden yararlanabilmesi için üç koşul öne sürülmüştür: İlk koşul, bir ülkenin kişi başına düşen yıllık gelir düzeyinin 800 dolar’dan daha az olması, bir diğer ifadeyle ülkenin son derece yoksul olmasıdır.

²⁹⁴ Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 583.

²⁹⁵ Savaş, **a.g.e.**, s. 238.

²⁹⁶ Toussaint (2008), **a.g.e.**, pp. 185-186.

²⁹⁷ Lozada’dan aktaran Tülay Arın, “Sürdürülebilir Borçluluk: Düşük Gelirli Ülkeler, Orta Gelirli Ülkeler ve Türkiye”, **Gülten Kazgan’a Armağan: Türkiye Ekonomisi**, Yay. Haz. L. Hilâl Akgül ve Fahri Aral, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 79, 2004, s. 133.

İkinci koşul, ülkenin toplam borcunun net bugünkü değerinin, yıllık ihracat gelirlerine oranının %200-%250 civarında olması veya yıllık borç geri ödemelerinin net bugünkü değerinin ihracat gelirlerine oranının %20-25 civarında olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, ülkenin borçlarının sürdürülemez düzeye ulaşmasıdır. Üçüncü ve son koşul ise 3-6 yıllık bir süre boyunca IMF onaylı makro ekonomik reformların söz konusu ülke tarafından uygulanmış olmasıdır.²⁹⁸

Başlangıçta IMF ve Dünya Bankası tarafından otuzüç tanesi Afrika'dan, sekiz tanesi ise Latin Amerika ve Asya'dan olmak üzere toplam kırkbir ülke ağır borçlu ve yoksul ülke olarak tanımlanmıştır. 1998 yılının sonunda toplam nüfusun 600 milyon civarında olduğu bu ülkelerde, nüfusun yarısından fazlası günde bir dolardan daha az gelire sahiptir; bu ülkelerin toplam borcu 200 milyar dolardan fazladır ve toplam borç düzeyi ise toplam ihracat gelirlerinin yaklaşık olarak dört katıdır.²⁹⁹ Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi, getirilen koşullar sebebiyle çok ağır ilerlemiş ve 1998 yılının Mayıs ayına gelindiğinde sadece sekiz ülke belirli bir ilerleme sağlayabilmiştir. Onüç ülkede ise uygulama başlatılamamıştır. Yoksul ülkelerin dış borçlarında bir düzelme gerçekleşmemiştir. Örneğin Honduras'ta, Nikaragua'da ve Zambiya'da devlet bütçesinin yarısından fazlası borç servisine gittiği için eğitim, sağlık ve altyapı yatırımları için gerekli olan kaynaklar bulunamamaktadır.³⁰⁰

1996 yılında başlatılan Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi'nin ilk versiyonu uygulanması zor bir yöntem olduğu ve ciddi zaman kaybına yol açtığı için yoğun şekilde eleştirilmiştir. Bu sebeple, 1999 yılının Haziran ayında Köln'de gerçekleştirilen G-8³⁰¹ zirve toplantısında Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi'nin yeni, bir diğer ifadeyle ikinci versiyonu açıklanmış ve bu ikinci versiyonun daha fazla yardımı, daha hızlı şekilde sağlayacağı ileri sürülmüştür.³⁰² Ayrıca, ilk başta Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi kapsamında borcun sürdürülebilirliğine ilişkin belirlenmiş olan kritik oranlar ise düşürülmüştür. Örneğin, toplam borcun net

²⁹⁸ Lozada'dan aktaran Arın (2004), **a.g.m.**, s. 133.

²⁹⁹ Adda, **a.g.e.**, s. 191-192.

³⁰⁰ Savaş, **a.g.e.**, s. 239.

³⁰¹ G-8 (The Group of Eight); G-7 ülkeleri ve Rusya'dan oluşmaktadır.

³⁰² Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 585.

bugünkü değerinin ihracat gelirlerine olan oranı %200-%250'den %150'ye; borç geri ödemelerinin net bugünkü değerinin ihracat gelirlerine olan oranı %20-%25'ten %15-%20'ye; kamu gelirlerinin GSYİH'ya oranı %20'den %15'e; ihracat gelirlerinin GSYİH'ya oranı %40'tan %30'a ve toplam borcun net bugünkü değerinin kamu gelirlerine olan oranı %280'den %250'ye düşürülmüştür. 1999 yılında yapılan değişikliklerden bir diğeri ise, borç indirimi ile yoksullukla mücadele ve sosyal politikalar arasındaki bağların güçlendirilmesi olmuştur.³⁰³

Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi'nde borç indirimine hak kazanılabilmesi için uzun süre alan çeşitli aşamalardan geçilmesi gerekmektedir. İlk aşamada, borç indirimi talep eden ülkelerden IMF ve Dünya Bankası tarafından belirlenmiş olan iktisat politikalarını uygulamaları istenmekte ve ayrıca, söz konusu ülkelerden bir "*Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Bildirgesi*" (*Poverty Reduction Strategy Papers*) geliştirmeleri talep edilmektedir. Üç yıllık bir uygulama döneminin sonunda *karar aşamasına* (*decision point*) ulaşılmakta ve bu noktada IMF, uygulanan yapısal uyum programlarına rağmen söz konusu aday ülkelerin borçluluklarının sürdürülebilir olup olmadığını, yukarıdaki paragrafta değinilen kritik oranlar çerçevesinde analiz etmektedir. Bu analizin sonucuna göre ülkenin borç indirimi için uygun olup olmadığına karar verilmektedir. Eğer ülkenin borçları sürdürülemez bulunursa, bir diğer ifadeyle borç indirimi için uygun olarak nitelendirilirse bazı borç geri ödemeleri affedilmektedir, fakat bu ülkelerden IMF ve Dünya Bankası tarafından onaylanan politikaları uygulamayı sürdürmeleri istenmektedir. Karar aşamasında belirlenen temel reformların gerçekleştirilmesinden ve iktisat politikalarının birkaç yıl daha uygulanmasından sonra *tamamlama aşamasına* (*completion point*) ulaşılmaktadır. İşte bu aşamada geri kalan borç indirimi yapılmakta ve söz konusu ülkenin borçlarının sürdürülebilirliğinin yeterli düzeyde gerçekleşmesi sağlanmaktadır.³⁰⁴

³⁰³ Arm (2004), **a.g.m.**, s. 133-134.

³⁰⁴ Toussaint (2008), **a.g.e.**, pp. 263-264; Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 585.

Kozanoğlu, Özden ve Gür de bu süreçte dayatılan yapısal uyum programlarını şu şekilde eleştirmektedir:³⁰⁵

“ (...) Aşırı Borçlu Yoksul Ülke kategorisine giren bir ülkede IMF gözetiminde bir yapısal uyum programı başlatılıyor. Eğer üç yıl sonra IMF ve DB uzmanları ülkenin borçlarının “sürdürülemez” bulursa, sıkı bir neoliberal reçete anlamına gelen ikinci “reform” paketi açılıyor. Bu reformlar ticaretin liberalizasyonundan, kamu harcamalarının kısılmasına, sermayeye yönelik vergiler düşürülürken faturayı emekçi kesime çıkaran dolaylı vergilerin artırılmasına, gıda güvenliğini hiçe sayar biçimde ülkenin besin maddeleri üretiminin ihracata yöneltilmesine, su ve enerji dâhil kapsamlı bir özelleştirme programı uygulanmasına kadar neoliberal bir “şok tedavi” anlamına geliyor.”

Borç indirimi girişimi, kredi verenler ve borçlu ülkeler tarafından farklı değerlendirilmiştir. Kredi verenler, borç indiriminin maliyetini mümkün olduğunca az yüklenmek için çaba gösterirken; borçlu ülkeler, ülke halkının başta eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan kaynakları borç servisinde kullanmaksızın ne kadar borç ödeyebileceklerini hesaplamak için çaba göstermiştir. Çünkü, ağır borçlu yoksul ülkeler, bu ülkelerde yaşayan halkın yaşam kalitesi ve ülkelerin kalkınması için hayati önem taşıyan kaynakları borç servisine yönlendirmek zorunda kalmaktadır. Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi'ne yönelik yapılan eleştirilerde borçların hafifletilmesi için yapısal uyum programlarının katı yapısal reformlarının koşul olarak ileri sürülmesine ve borçlu ülkelerin iktisadi ve sosyal politikalarının belirlenmesinde IMF ile Dünya Bankası'nın yetkilerinin daha da fazla artmasına dikkat çekilmiştir. Bir diğer ifadeyle, söz konusu girişim aracılığıyla halkın büyük çoğunluğu için iktisadi ve sosyal sorunları derinleştiren neo-liberal yapısal reform politikalarının, çaresiz konumdaki ağır borçlu yoksul ülkelere dayatılması eleştirilmiştir.³⁰⁶

Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi'nin maliyeti, bir diğer ifadeyle karar ve tamamlama aşamalarına ulaşabilmiş ülkelerin elde ettikleri borç indirimi miktarı

³⁰⁵ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 268.

³⁰⁶ Henriot'tan aktaran Arın (2004), **a.g.m.**, s. 134-135.

yaklaşık 54 milyar dolar olmuştur. Bu miktar, tüm çevre ülkelerin toplam dış borçlarının yaklaşık %2,6'sına tekabül etmektedir. 31 Mart 2006 tarihi itibarıyla, sadece onsekiz ağır borçlu yoksul ülke tamamlama aşamasına kadar gelebilmiştir. Kırktan fazla ülkenin faydalanması planlanan söz konusu girişim sayesinde, bu ülkelerin ağır borç yükü sorunun çözülmesi amaçlanmış olmasına ve 1996 yılında bu ülkelerin borçlarının %80'ine varan düzeyde borç indirimi yapılacağı, 1999 yılındaki G-8 zirve toplantısında ise söz konusu ülke borçlarının %90'ına varan düzeyde borç indirimi yapılacağı duyurulmuş olmasına rağmen; gerçekte sadece onsekiz ülkenin borçlarında bazı indirimler yapılmıştır. Girişimden faydalanması planlanan ağır borçlu yoksul ülkelerin 1996 yılında 218 milyar dolar olan toplam borç stoku, 2003 yılında sadece 205 milyar dolara düşmüştür, bir diğer ifadeyle 1996 yılından 2003 yılına kadar geçen sürede toplam borç stoku sadece %6 azalmıştır.³⁰⁷

Toussaint, Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi aracılığıyla gerçekleştirilen borç indirimlerine ilişkin eleştirel görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:³⁰⁸

“(…) Az sayıdaki ülkenin (165 gelişmekte olan ülkede yaşayan insanların sadece %5'ini temsil eden) borcunu silmek bir armağan değildir. Borçların silinmesi, Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi aracılığıyla, yıllar boyunca bu ülkelere empoze edilen neo-liberal deli gömleği için ödenmiş olan sadece bir tazminattır. En azından dört yıl süresince, bu onsekiz ülke yapısal uyum programıyla tamamen uyumlu neo-liberal ekonomik reformları uygulamak zorunda kalmıştır. Eğitim maliyetlerinin artması, sağlık hizmeti maliyetlerinin artması, katma değer vergisinin yükseltilmesi ve temel mallara yönelik devlet yardımlarının kaldırılması özellikle yoksulları etkilemektedir. Ayrıca bu ülkelere özelleştirme, ekonominin liberalizasyonu ve yerel üreticiler ile çokuluslu şirketler arasındaki adil olmayan rekabet de dayatılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, borçların iptal edilmesi, bu ülkelere büyük zararlar veren ve vermeye devam eden yapısal uyum sopasından sonra, söz konusu ülkelere verilen bir havuç olarak değerlendirilmelidir.”

³⁰⁷ Toussaint (2008), **a.g.e.**, pp. 186, 264.

³⁰⁸ Toussaint (2008), **a.g.e.**, pp. 220-221.

2.3.1.4. Paris Kulübü ve Londra Kulübü

Paris Kulübü ve *Londra Kulübü*, borç sorununun aşılmasına yönelik olarak alacaklılar ile borçlular arasında özel görüşmelerin gerçekleştirildiği iki önemli kuruluştur. Paris Kulübü, çoğunluğu OECD üyesi ülkelerden olan alacaklı devletler tarafından, Londra Kulübü ise alacaklı konumdaki en büyük ticari bankalar tarafından oluşturulmuştur. Hem Paris Kulübü hem de Londra Kulübü resmi bir kuruluş statüsünde değildir, bir diğer ifadeyle resmi bir kimliğe sahip bulunmamaktadır.³⁰⁹

Alacaklıların oluşturduğu söz konusu kulüplerden Paris Kulübü'nün ilgi alanı resmi kredilerin ve devlet garantili kredilerin geri ödenmesinde yaşanan sorunların çözümü iken; Londra Kulübü'nün ilgi alanı devlet garantili olmayan kredilerin geri ödenmesinde yaşanan sorunların çözümü olmuştur. Bu kulüpler, vadesi gelmiş olan borçların geri ödenmemesi sorununu, borcunu ödemekte zorlanan ülkenin üzerindeki kısa ve orta vadedeki borç yükü baskısını borcun yeniden yapılandırılması ve borcun ertelenmesi aracılığıyla azaltarak çözmei amaçlamaktadır.³¹⁰

İlk kez 1956 yılında toplanan *Paris Kulübü*'nün günümüzde ondokuz daimi üyesi bulunmaktadır. Söz konusu daimi üye ülkeler ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, İtalya, Kanada, Rusya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, İrlanda, İspanya, Hollanda, Norveç, İsveç ve İsviçre'dir.³¹¹ 1956 yılında Paris'te yapılan ilk toplantıda, Arjantin kendisine borç vermiş olan alacaklı ülkeler grubuyla görüşmüş ve 16 Mayıs 1956 tarihinde ilk Paris Kulübü Anlaşması Arjantin ile yapılmıştır. Bir Asya ülkesiyle yapılan ilk Paris Kulübü Anlaşması 1966 yılında Endonezya ile; bir Afrika ülkesiyle yapılan ilk Paris Kulübü Anlaşması 1976 yılında

³⁰⁹ Savaş, **a.g.e.**, s. 240.

³¹⁰ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 304.

³¹¹ Paris Club, (Çevrimiçi) <http://www.clubdeparis.org/sections/composition/membres-permanents-et/membres-permanents>, 9 Ağustos 2009.

Zaire ile ve bir Avrupa ülkesiyle yapılan ilk Paris Kulübü Anlaşması ise 1981 yılında Polonya ile gerçekleştirilmiştir.³¹²

Paris Kulübü, dış borç sorununun artış gösterdiği 1978-1984 yılları arasındaki yedi yıllık dönemde, 1956-1977 yılları arasındaki yirmiiki yıllık dönemde gerçekleştirdiği görüşmelerin iki katını gerçekleştirmiş ve söz konusu yedi yıllık dönemde toplam 27 milyar dolar değerinde *borç erteleme*si yapmıştır.³¹³ 1956 yılından günümüze, Paris Kulübü toplam seksenyedi borçlu ülke ile toplam 415 anlaşma gerçekleştirmiş ve bu anlaşmalar aracılığıyla borçlu ülkelerin borçlarında toplam 543 milyar dolarlık düzenleme yapılmıştır.³¹⁴

1988 yılına kadar, Paris Kulübü'nün tüm anlaşmaları borç indiriminden ziyade borç yeniden yapılandırılmasını içermiştir. Ancak 1988 yılından itibaren, orta-gelirli ülkelerin Paris Kulübü ile yaptığı anlaşmalarda borcun yeniden yapılandırılması aynı şekilde devam ederken, düşük-gelirli ülkelerin Paris Kulübü ile yaptığı anlaşmalarda borcun yeniden yapılandırılması yanında kısmi borç indirimleri de yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Paris Kulübü tarafından ilk borç indirimi (%33 oranında) 1988 yılında gerçekleştirilmiş ve 1999 yılında belirli borçlu ülkelere ait borçlarda %90 oranında borç indirimi yapılmıştır.³¹⁵ 2010 yılının Mart ayında ise Paris Kulübü, Afganistan'ın Kulübe ödemesi gereken 1 milyar dolardan fazla olan borcunun tamamını sildiğini açıklamıştır.³¹⁶

Paris Kulübü, borçlu ülke ile yapılan görüşmelerde üç koşulu temel almaktadır. Birinci koşul, görüşme yapılacak ülkenin gerçek anlamda borç ödeyemez durumda olmasıdır. İkinci koşul, borçlu ülkenin IMF koşullarına uymasındır. Bir diğer ifadeyle, görüşmelerin başlamasından önce borçlu ülke ile IMF arasında bir stand-by

³¹² Paris Club, (Çevrimiçi) <http://www.clubdeparis.org/sections/composition/historique-50-ans>, 9 Ağustos 2009.

³¹³ Savaş, **a.g.e.**, s. 240.

³¹⁴ Paris Club, (Çevrimiçi) <http://www.clubdeparis.org/sections/donnees-chiffrees/chiffres-cles>, 12 Şubat 2010.

³¹⁵ Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 582.

³¹⁶ Reuters, "Paris Club Agrees To Cancel Afghanistan's Total Debt", (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/idUSLDE62G2CY20100317>, 20 Mart 2010.

anlaşmasının yapılması zorunludur. Ancak, Paris Kulübü ile görüşmek isteyen borçlu ülke söz konusu tarihte eğer IMF'ye üye olmamış bir ülke ise (örneğin Polonya ve Küba), bu ülkeden Paris Kulübü tarafından belirlenecek olan istikrar koşullarını uygulamaları talep edilmektedir. Üçüncü ve son koşul ise, borçlu ülke ile yapılan görüşmelere katılan alacaklı ülkelerin, yapılacak borç indiriminin yükünü eşit oranda paylaşmalarıdır.³¹⁷

Toussaint de Paris Kulübü ile IMF arasındaki bağların aşırı derecede sıkı oluşuna ve IMF'nin, Paris Kulübü'nün borç stratejisi içinde oynadığı anahtar role dikkat çekmektedir. Paris Kulübü'nün temel ilkelerinden birisi olan IMF'nin koşullarına uyulmasından da (*conditionality*) anlaşılacağı üzere, Paris Kulübü, IMF'nin uzmanlığına ve makroekonomik kararlarına güvenmektedir. Ayrıca, Paris Kulübü'nün uygulamaları, IMF'nin gelişmekte olan ülkelere yürürlüğe koymak istediği yeni stratejileri de desteklemektedir.³¹⁸

1978 yılında dış borçlarını geri ödemekte büyük zorluklar yaşayan Türkiye, Paris Kulübü ile ilki 20 Mayıs 1978 tarihinde 1,3 milyar dolarlık, ikincisi 25 Temmuz 1979 tarihinde 1,2 milyar dolarlık ve üçüncüsü 23 Temmuz 1980 tarihinde 3 milyar dolarlık olmak üzere toplam üç tane dış borç erteleme anlaşması yapmıştır. Türkiye, zaman içerisinde bu borçları tamamen geri ödemiştir.³¹⁹

Ticari bankalar tarafından devletlere verilen devlet garantisi olmayan kredilerin geri ödenmesinde yaşanan sorunları çözmek amacıyla alacaklı ticari bankalar tarafından oluşturulan ve resmi bir kimliği olmayan *Londra Kulübü*'nün kararları zorlayıcı değil, gönüllü kararlardır. Söz konusu kararların alınmasında ise önemli ticari bankaların temsilcilerinden oluşan danışma kurulunun büyük rolü bulunmaktadır.³²⁰ Londra Kulübü de, borçlu ülkelere borçlarının yeniden yapılandırılmasını veya ticari bankalardan kendilerine yeni kredi verilmesini talep

³¹⁷ Savaş, **a.g.e.**, s. 240-241.

³¹⁸ Toussaint (2008), **a.g.e.**, p. 268.

³¹⁹ Paris Club, (Çevrimiçi) <http://www.clubdeparis.org/sections/pays/turquie/switchLanguage/en>, 9 Ağustos 2009.

³²⁰ Mahfi Eğilmez, "Paris ve Londra Kulüpleri", **Radikal**, 26 Kasım 2006, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=205617>, 14 Temmuz 2009.

etmeden önce bir istikrar politikası izlemelerini ve IMF'den destek almalarını önermektedir.³²¹

Paris Kulübü ve bu kulüple benzer ilkelere göre çalışan Londra Kulübü, kulüp bünyesinde gerçekleşen görüşmelerde borçlu ülkenin hükümet temsilcisini, çok sayıda alacaklı temsilcisiyle karşı karşıya getirmesi yüzünden eleştirilmiştir. Çünkü söz konusu koşullar altında yapılan görüşmelerde, borçlu ülke üzerindeki alacaklı baskısı daha fazla yoğunlaşmış ve borçlu ülke, alacaklıların istedikleri koşulları benimsemeye zorlanmıştır. Kulüp toplantılarında, borçlu ülkelerin taleplerinin tek tek değerlendirilmesi ise borçlu ülkelerin bir dayanışma içine girmelerini ve bazı ortak koşulları talep etmelerini engellemiştir. Ayrıca eleştirilen bir diğer konu ise Paris Kulübü ve Londra Kulübü'nün kendilerinden borçlarının yeniden yapılandırılması vb. taleplerde bulunan borçlu ülkelere, IMF istikrar politikalarını empoze etmesi olmuştur.³²²

2.3.2. Borçlu Ülkelerin Çözüm Önerileri: Quito Bildirisi, Cartagena Konsensüsü ve Montevideo Bildirisi

1982 yılının Ağustos ayında Meksika'nın borç ödemelerini geçici olarak durdurmasından sonra, borç krizi hem uluslararası finans sistemini tehdit etmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerin büyümelerine engel olmuştur.³²³ Gelişmiş ülkelerdeki durgunluğun derinleşmesinin ve bu ülkelerde dış ticarete korumacılığın artmasının da etkisiyle borçlu ülkelerin ihracat gelirleri azalmış ve borçların finansmanı için büyük önem taşıyan dış kredilerin alınması zorlaşmıştır. Ayrıca, borçlu ülkelerin yeni krediler alabilmek için uygulamak zorunda kaldıkları ve önceliği borçların ödenmesi olan IMF'nin istikrar politikaları ise borçlu ülkelerin hükümetlerinin *para ve maliye politikaları üzerindeki hâkimiyetlerini* de kısıtlamıştır. Borç geri

³²¹ Toussaint (1999), **a.g.e.**, s. 340.

³²² Savaş, **a.g.e.**, s. 241.

³²³ William R. Cline, "International Debt: From Crisis to Recovery?", **The American Economic Review**, Vol. 75, No: 2, May 1985, p. 185, (Çevrimiçi)
<http://www.jstor.org/stable/pdfplus/1805593.pdf>, 7 Temmuz 2009.

ödemelerinde zorlanan borçlu ülkeler, özellikle de Latin Amerika ülkeleri borç sorununun çözümüne ilişkin çeşitli öneriler gündeme getirmiştir.³²⁴

Ancak, söz konusu çözüm önerilerini incelemeye başlamadan önce, 1986 yılında Arjantinli iktisatçı Raul Prebisch'in, borçlu ülkelerin borç geri ödemesine zorlanmasını "Borç ödemeleri Latin Amerika'yı yatırımlar için gerekli sermayeden yoksun bırakıyor. Bu durum, kendisi kan nakline ihtiyacı olan hastadan kan almaya benziyor." sözleriyle eleştirmesinin de vurgulanması önemlidir.³²⁵

1983 yılında borçlu ülkeler borç sorununun çözümüne yönelik olarak, Birleşmiş Milletler bünyesinde 1948 yılında kurulmuş olan Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA) ve 1975 yılında kurulmuş olan Latin Amerika Ekonomik Sistemi (SELA) ile ortak eylem programı hazırlanması için görüşmeler yapmıştır. Söz konusu görüşmeler sonucunda hazırlanan rapor ise çeşitli kentlerde düzenlenen konferanslarda tartışılmıştır.³²⁶ 1984 yılında, yirmialtı tane Latin Amerika ve Karayip ülkesinin temsilcilerinin katılımıyla Ekvador'un başkenti Quito'da düzenlenen konferansın sonuçları 13 Ocak 1984 tarihinde "*Quito Bildirisi*" adıyla dünya kamuoyuyla paylaşılmıştır. Quito Bildirisi'nde, IMF'nin istikrar politikaları yoğun şekilde eleştirilmiş ve yaşanan borç krizinden gelişmiş kapitalist ülkelerin sorumlu olduğu ileri sürülmüştür. Söz konusu bildirinin özü, borç krizine yol açan etkenlerden dış ticaret hadlerinin bozulmasında, faiz oranlarının yükselmesinde, korumacılığın artmasında, dış ticaret hacminin daralmasında ve borçlu ülkelere yönelik sermaye transferinin azaltılmasında gelişmiş kapitalist ülkelerin sorumlu olduğuna dayanmaktadır. Ayrıca Quito Bildirisi'nde, borç krizinin çözümü aşamasında gelişmiş kapitalist ülkelerin de sorumluluk alması gerektiğine dikkat çekilmiştir.³²⁷

Borçlu ülkeler, ortak hareket etmeleri gerekliliğinin bilincine varmaları açısından önem taşıyan Quito Konferansı'nın sonucunda açıkladıkları Quito

³²⁴ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 78, 93, 102.

³²⁵ Prebisch'ten aktaran Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 85.

³²⁶ Sakal, **a.g.e.**, s. 42.

³²⁷ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 102-103.

Bildirisi'nde ana hatlarıyla şu taleplerde bulunmuştur: borçların vadelerinin ve ödemesiz sürelerinin uzatılması, faiz oranlarının ve alınan komisyonların düşürülmesi, borçlu ülkelere yönelik yeni ve yeterli kaynak akışının sağlanması, eski borçlar ile yeni borçların birbirinden farklı değerlendirilmesi, eski borçlar için ödeme kolaylıkları sağlanması durumunda yeni kredilerin cari koşullardan verilmesi, gerçekleştirilecek borç ödemelerinin borçlu ülkenin ihracat gelirlerinin belirli bir oranıyla sınırlandırılması ve borçlu ülkelerin ihracat ürünlerinin gelişmiş kapitalist ülkelerin pazarlarına girişinin kolaylaştırılması. Ayrıca söz konusu bildiride borçlu ülkelerin yapacakları faiz ödemelerinin, borçlu olan ülkenin büyüme hızı dikkate alınarak ayarlanması da talep edilmiştir.³²⁸

Quito Bildirisi'nden sonra da borçlu Latin Amerika ülkeleri çeşitli toplantılar yapmaya devam etmiş ve Quito Bildirisi'nden beş ay sonra, onbir tane Latin Amerika ülkesi³²⁹ tarafından Kolombiya'nın Cartagena şehrinde bir konferans düzenlenmiştir. 22 Haziran 1984 tarihinde "*Cartagena Konsensüsü*" olarak bilinen bildiri yayımlanmıştır.³³⁰ 1984 yılının Haziran ayında oluşan Cartagena Grubu, 1984 ve 1985 yıllarında birçok kez toplanmış ve borç sorununa ilişkin olarak borçlu ülkelerin ortak hareket etme olanaklarını tartışmıştır. Ayrıca bu toplantılar sırasında borçlu ülkelere yönelik kredi arzının artırılması, faiz oranlarının daha düşük olması, IMF'nin borçlu ülkelere karşı sergilediği sert tutumunun yumuşatılması ve borçlu ülkelerin borç servisi ödemelerine söz konusu ülkelerin büyüme oranları veya ihracat düzeyleriyle bağlantılı olarak bir üst sınırın getirilmesi yönündeki talepler de tartışılmıştır.³³¹ Cartagena'da düzenlenen konferansta, Cartagena Grubu'nun yaklaşımı büyük oranda Quito'daki yaklaşım ile benzerlik göstermiştir. Ayrıca Cartagena Konferansı'nda, alacaklı ülkeler ile yapılacak olan görüşmelere ilişkin

³²⁸ Balkan, **a.g.e.**, s. 131; Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 103.

³²⁹ Cartagena'da düzenlenen konferansa katılan ve "*Cartagena Grubu*" olarak da adlandırılan onbir Latin Amerika ülkesi şunlardır: Meksika, Arjantin, Brezilya, Venezuela, Şili, Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru, Uruguay ve Dominik Cumhuriyeti.

³³⁰ James M. Boughton, **Silent Revolution: The International Monetary Fund 1979-1989**, 1. Edition, Washington, D.C., The International Monetary Fund Publications, 2001, p. 479, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/history/2001/ch11.pdf>, 16 Temmuz 2009.

³³¹ Robert Pollin ve Eduardo Zepeda, "Latin American Debt: The Choices Ahead", **Monthly Review**, Vol. 38, No: 9, February 1987, p. 7.

sürekli olarak borçlu ülkelere bilgi aktaracak bir danışma mekanizmasının kurulmasına da karar verilmiştir.³³²

Borçların ertelenmesi ve ödeme koşullarının yeniden düzenlenmesi için alacaklı konumdaki gelişmiş kapitalist ülkelere karşı ortak tavır sergilemek amacıyla oluşturulmuş olan Cartagena Grubu, 1985 yılında ise Uruguay'ın başkenti Montevideo'da toplanmış ve “*Montevideo Bildirisi*”ni dünya kamuoyuyla paylaşmıştır. Daha önceki bildirilerle büyük benzerlik gösteren Montevideo Bildirisi'nde de uluslararası faiz oranlarının reel olarak düşürülmesi, yeni borçlar ile eski borçların birbirinden ayırt edilmesi ve eski borçlar için çeşitli tavizlerin verilmesi, dünya enflasyonuna uygun olarak bankaların verdikleri kredileri arttırmaları ve borç geri ödemeleri belirlenirken borçlu ülkenin asgarî ekonomik büyüme hedeflerinin de hesaba katılması gerektiği vurgulanmıştır.³³³

1980 yılında Brezilyalı iktisatçı Celso Ming'in ifade ettiği “Eğer bir milyon dolar borcum olsa, o zaman ben kaybetmiş olurum. Ama eğer elli milyar dolar borcum olsa, bankacılar kaybetmiş olur.”³³⁴ sözleri, özellikle borçlu ülkelerin ortak hareket ederek borç ödemelerini durdurmalarının veya ertelemelerinin uluslararası bankaların iflas etmesine yol açabileceğine dikkat çekmektedir. Bir diğer ifadeyle, borçlu ülkelerin tek tek değil de ortak hareket etmesinin, borçlu ülkelerin alacaklılar karşısındaki pazarlık gücünü de arttıracığı açıktır.

1980'li yılların ortalarına doğru, borçlu ülkeler bir “*borçlular karteli*” veya “*borçlular kulübü*” oluşturulması yönünde harekete geçmiş ve 1984 yılından itibaren, Cartagena Grubu güç kazanmaya başlamıştır. Borçlu ülkelerin ortak hareket etmeyi başarmaları, hem IMF'nin istikrar politikalarının, hem de IMF'nin her borçlu ülkenin borç sorununun tek tek ele alınması yaklaşımının reddedilmesini sağlayabilecektir. Bu gelişme ise, gelişmiş kapitalist ülkelerin, özellikle de ABD'nin, borç yönetimi üzerindeki denetiminin azalmasına veya sona ermesine yol açacaktır.

³³² Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 104.

³³³ Sakal, **a.g.e.**, s. 47.

³³⁴ Ming'ten aktaran Sampson, **a.g.e.**, p. 317.

Cartagena Grubu, düzenledikleri çeşitli konferanslarda gelişmiş kapitalist ülkeleri siyasi diyaloga davet etmiş, ancak bu çağrılara başta ABD olmak üzere, gelişmiş kapitalist ülkelerden olumsuz yanıt gelmiştir. Çünkü Cartagena Grubu tarafından yapılan çağrıya verilecek olan olumlu yanıt, *borçlu ülkelerin ortak hareketinin* gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından resmen tanınması ve onaylanması anlamına gelmektedir. Zaten, özellikle ABD, olası bir borçlular kartelinin oluşmasından ve etkinlik kazanmasından son derece tedirgin olmuş ve borçluların ortak hareket etmesini sağlayacak oluşumları engellemeye çalışmıştır. Alacaklı ülkeler, IMF'nin istikrar politikaları çerçevesinde ortak hareket ederken, borçlu ülkelerin ortak hareket etmesinin istenmemesi ise son derece düşündürücüdür.³³⁵

Alacaklı konumdaki gelişmiş kapitalist ülkeler, borçlu ülkelerin çağrılarına olumsuz yanıt verdikleri gibi, borçlu ülkelerin düzenledikleri konferanslardan hemen sonra borçlu ülkeleri tek tek ele alma yaklaşımını devam ettirmiş ve “*olası bir borçlular kartelinin*” oluşumuna darbe vurmuştur. Örneğin alacaklı ülkeler, hemen Meksika'yla bir borç erteleme anlaşması yapmış ve bu anlaşma sonucunda Meksika'nın borçlarını bir bölümü ertelenmiş, borçların ödemesiz süresiz uzatılmış ve faiz oranları düşürülmüştür. Daha sonra ise, Baker Planı kapsamında bazı borçlu ülkelere krediler verilmiş ve böylece borçlular kartelinin topluca hareket etmesi engellenmiştir.³³⁶

Başkaya, borçlular kartelinin oluşumunu engellemeye yönelik süreci şu şekilde özetlemektedir:³³⁷

“Gerçekten en umut verici gibi görünen ve bir borçlular kartelinin oluşacağına dair beklentiler uyandıran (...) toplantılar bir sonuç vermedi. Şüphesiz borç veren ülkeler de böyle *ortak bir cephenin* oluşturulmasını engellemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Büyük borçlulardan herhangi biri borç ödemelerini durdurduğunda, ya da borçluları ortak harekete davet ettiğinde, çokuluslu özel ticari bankalar ve uluslararası

³³⁵ Başkaya (2005), **a.g.e.**, s. 104-105, 110.

³³⁶ Balkan, **a.g.e.**, s. 131.

³³⁷ Fikret Başkaya, **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, 7. Basım, Ankara, Özgür Üniversite Yayınları, 2009, s. 181.

denilen finans kuruluşları (IMF, Dünya Bankası vb.) duruma müdahale ederek söz konusu ülkeye “kolaylıklar” sağlıyorlar. Aynı şekilde, böyle bir çağrıya cevap verebilecek olanlarla borçları “hafifletici” anlaşmalar yapma yoluna gidiyorlar...”

Boughton da Cartagena Grubu’nun belirli aralıklarla toplanmaya devam ettiğini, ancak sağlanan konsensüsün çok fazla sürmediğini ifade etmiştir. Meksika ve Şili gibi bazı önemli borçlu ülkelerin, kendi başlarına alacaklı ülkelerle görüşmeyi tercih ettiğini; Peru ve Brezilya gibi bazı borçlu ülkelerin ise kendi başlarına, tek taraflı davranmayı tercih ettiklerini ve bu tek taraflı davranışların Peru ve Brezilya gibi ülkeler açısından çok olumsuz sonuçları olduğunu ileri sürmüştür.³³⁸ Ancak Boughton’ın alacaklı ülkelerin Cartagena Grubu’nu dağıtmaya yönelik olarak harcadığı yoğun çabayı, değerlendirmelerine dahil etmemesi ise dikkat çekicidir.

Diğer borçlu ülkeler gibi, 1980’lerin ortalarında Peru da bir ikileme karşı karşıya kalmıştır: ya söz konusu ülke borç servisi ödemelerini devam ettirecek ve ülkenin büyümesi için gerekli olan ithalattan vazgeçecektir, ya da büyümenin sürdürülebilmesi için gerekli olan ithalatı yapmaya devam edecek ve borç geri ödemelerini sadece kısmen askıya alacaktır.³³⁹ Peru’nun devlet başkanı Alan Garcia, 1985 yılının Haziran ayında yaptığı bir konuşmada, Peru’nun borç servisi ödemelerini, ülkenin ihracat gelirlerinin %10’u ile sınırlayacağını ifade etmiştir. Ayrıca, bu tarihten sonra Alan Garcia, IMF ile görüşmeyi de reddetmiştir.³⁴⁰ İhracat gelirlerinin sadece %10’unu borç ödemelerine ayıran Peru, bu sayede serbest kalan fonları, bağımlı kalkınma modellerinin etkisiyle ülke halkının temel beslenme ihtiyaçlarını bile karşılamaktan uzak olan tarım sektörüne yönlendirmiştir. Ancak Peru, dış borç ödemelerinde almış olduğu bu karar nedeniyle, IMF ve uluslararası bankaların büyük tepkisini çekmiş ve hemen yeni kredi alamayacak ülkeler listesine eklenmiştir. Peru’ya yönelik gerçekleşen kredi kesintilerinin, Peru ekonomisinin işleyişi üzerinde olumsuz etkileri olmuş ve devlet başkanı Alan Garcia’nın bir sonraki seçimi kaybetmesinde de önemli rol oynamıştır.³⁴¹

³³⁸ Boughton, **a.g.e.**, p. 479.

³³⁹ Toussaint (2008), **a.g.e.**, p. 175.

³⁴⁰ Pollin ve Zepeda, **a.g.m.**, p. 7.

³⁴¹ Balkan, **a.g.e.**, s.131-132.

Bazı borçlu ülkeler de Peru gibi, borç sorununa tekil çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. Örneğin, Bolivya 1985 yılından sonra borç ödemelerini durdurmuştur. Nijerya ise ülkenin borç ödemelerine, ihracat gelirlerinin %30'undan fazlasını tahsis etmeyeceğini ilan etmiştir. Brezilya ise 1987 yılının başlarında faiz ödemelerini durdurmuştur. Ancak, bütün bu tekil önlemler sonuçsuz kalmış ve söz konusu ülkeler belirli bir süre sonra IMF, Dünya Bankası vb. uluslararası finansal kuruluşlardan daha büyük ödünler karşılığında yeni krediler talep etmek zorunda kalmıştır.³⁴²

2.4. DIŞ BORÇLARIN MEŞRUIYETİNİN SORGULANMASI: GAYRİMEŞRU BORÇ

Yoksul ülkelerin borçlarının büyük bir kısmının yolsuzluk ve rüşvetin yaygın olduğu baskı rejimlerine bilerek verilmiş olan kredilerden oluşması, dış borçların meşruiyeti üzerine önemli tartışmaların yaşanmasında etkili olmuştur.³⁴³ Bu tartışmalarda kullanılan temel kavram “*gayrimeşru borç*” (*odious debt*)³⁴⁴ kavramıdır. Noreena Hertz, bir borcun gayrimeşru borç olarak adlandırılabilmesi için üç şartın gerçekleşmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu şartlardan birincisi borç alan rejimde demokratik onay mekanizmalarının var olmaması; ikincisi bu şekilde alınan borçların ülke halkının çıkarına aykırı şekilde kullanılması; üçüncü ve son olarak ise borç verenlerin, verdikleri borcun halkın çıkarına aykırı şekilde kullanılacağını bilmesidir.³⁴⁵

Gayrimeşru borç doktrini, 1927 yılında Rus hukuk profesörü Alexander Nahum Sack tarafından teorileştirilmiştir. Sack, gayrimeşru borcu şu şekilde tanımlamıştır:³⁴⁶

³⁴² Başkaya (2009), **a.g.e.**, s. 182.

³⁴³ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 269.

³⁴⁴ Odious Debt kavramının, literatürdeki Türkçe karşılığı olarak “*Gayrimeşru Borç*”, “*Tiksindirici Borç*” veya “*Musibet Borç*” gibi çeşitli kavramlar kullanılmaktadır.

³⁴⁵ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 86.

³⁴⁶ Sack’ten aktaran Committee For The Abolition of Third World Debt, “Topicality of The Odious Debt Doctrine”, August 2008, p. 2, (Çevrimiçi)
http://www.cadtm.org/IMG/article_PDF/article_a3618.pdf, 25 Temmuz 2009.

“Eğer bir despotik rejim, ülkenin ihtiyaçları ve çıkarları için değil de, kendi tiranlığını güçlendirmek, kendisine karşı savaşılan nüfusu baskı altında tutmak vb. şeyler için borç almış ise, o borç tüm ülkenin nüfusu için gayrimeşrudur. (...) Bu borç, ulus için bir yükümlülük değildir: bu borç bir rejimin borcudur, onu almış olan gücün kişisel borcudur ve bu yüzden bu güç düştüğünde söz konusu borçta düşer (geçersiz olur).”

Özetlemek gerekirse, borçlu olan ülkenin halkının çıkarları aleyhinde kullanılan borçlar gayrimeşrudur ve mevcut rejimin değişmesi durumunda, yeni gelen yetkili kişilerden bu borçları geri ödemeleri beklenmemelidir.³⁴⁷ Borcun ülke halkının çıkarlarına karşı kullanılması, borcun halkın rızası olmadan alınması ve borç verenlerin bütün bunların tamamen farkında olarak borç vermesi gibi özellikler günümüzde yapılan gayrimeşru borç tanımlamalarının ortak özelliklerini oluşturmaktadır. Zaten Sack de despotik rejimlere borç verenlerin, borç verirken bunun sonuçlarının neler olacağını tamamen farkında oldukları konusunda ısrar etmiştir.³⁴⁸

Gerçekten de gelişmiş kapitalist ülkeler, siyasi destek toplayabilmek için azgelişmiş ülkelerdeki diktatörlüklere bilerek borç vermiştir. Borç verenler, yolsuzluk ve rüşvetin yoğun şekilde yaşandığı bu diktatörlüklerde, söz konusu diktatörlerin borç verilen parayı israf edeceğini veya çalacağını bilmelerine rağmen borç vermeye devam etmiştir. Diktatörler devrildiği vakit ise, o ülkenin vatandaşları daha önce diktatör tarafından alınmış olan borçların geri ödenmesi yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmıştır. Örneğin diktatör Mobutu’nun yönetimi altındayken Zaire’nin çok büyük miktarlarda borcu birikmiştir. Batılı borç verenler, Mobutu’ya verdikleri borcun büyük kısmının israf edildiği veya çalındığı aşikâr olmasına rağmen, Mobutu’ya daha fazla borç vermeye rahatlıkla devam etmiştir. İşte bu noktada,

³⁴⁷ Eric Toussaint ve Arnaud Zacharie, “Debt: Breaking The Vicious Circle”, **International Viewpoint**, July 2001, (Çevrimiçi) <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article630>, 28 Temmuz 2009.

³⁴⁸ Committee For The Abolition of Third World Debt, **a.g.m.**, p. 2.

diktatör Mobutu tarafından alınmış olan borçların gayrimeşru borç olduğu, dolayısıyla da bu borçların affedilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.³⁴⁹

Gayrimeşru borca ilişkin olarak verilen diğer bir klasik örnek ise Güney Afrika'nın apartheid rejiminin³⁵⁰ aldığı borçlardır. Apartheid rejimi özel bankalardan borç almış ve bütçesinin büyük bir kısmını siyahî çoğunluğu baskı altında tutmak için gerek duyduğu askerî vb. harcamaların finansmanına ayırmıştır. Günümüzde Güney Afrika halkı, kendilerini baskı altında tutan rejimin almış olduğu borçları geri ödemeye çalışmaktadır. Bu süreçte, gayrimeşru borç kavramı kullanılarak apartheid dönemi borçlarının silinmesi gerektiği yönünde çeşitli talepler olmasına rağmen, dönemin hükümeti söz konusu borçlara ilişkin yükümlülüğü kabul etmiştir. Mevcut hükümetin borçları ödemeyi kabul edişinin arkasında, borç ödeme yükümlülüğünün yerine getirilmemesi durumunda, ülkenin kapitalizmin kurallarına uygun olarak hareket etmediğinin düşünülmesinden ve yabancı yatırımları ülkeye çekme şansının azalmasından hükümetin duyduğu endişenin etkili olduğu düşünülmektedir. Bir diğer ifadeyle, Güney Afrika'nın yeni hükümeti gayrimeşru borç söylemiyle önceki rejime ait borçların reddedilmesinin, ülkenin kredi ve yabancı yatırımlara ulaşım imkânını sınırlamasından çekinmiş ve borçların reddedilmesi konusunda uzak durmuştur. Gayrimeşru borca ilişkin verilebilecek diğer örnekler ise Nikaragua'da Somoza'nın, Filipinler'de Marcos'un, Haiti'de Duvalier'in almış olduğu borçlardır. Söz konusu diktatörlerin, kişisel servetlerinin hızla artmasında bu diktatörlerin kendi halkları adına aldıkları borçların önemli bir payı olduğu da açıktır.³⁵¹

Toussaint ve Zacharie ise yukarıdaki örneklere 1994 yılında Ruanda'da soykırım suçu işleyen diktatörce rejimi ve Endonezya'da Suharto'yu da eklemiştir. Ayrıca Toussaint ve Zacharie, iktidara yeni gelmiş olan hükümetlerin ulusal ve uluslararası hukuku kullanmak suretiyle geçmiş rejimin borçlarını kabul etmeyi reddetmek yerine; borç verenlerle borç geri ödemelerinin yeniden yapılandırılması ve

³⁴⁹ Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 583.

³⁵⁰ Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1948-1994 yılları arasında görev alan hükümet tarafından uygulanan ırkçı ayrımcılık rejimi "*apartheid rejimi*" olarak adlandırılmaktadır.

³⁵¹ Michael Kremer ve Seema Jayachandran, "Odious Debt", **Finance and Development**, Vol. 39, No: 2, June 2002, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/06/kremer.htm>, 19 Aralık 2010.

göstermelik borç indirimlerinin yapılması için görüşmeyi tercih etmelerini eleştirmiş ve söz konusu hükümetlerin bu bitmez tükenmez dış borç sarmalı içine çekildiği vakit, bunun bedelinin o ülkenin halkı tarafından ödeneceğini özellikle vurgulamıştır.³⁵²

Gayrimeşru borcun tarihi incelendiğinde ise 1898 yılında imzalanan Paris Barış Anlaşması'nın önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Çünkü gayrimeşru borç söylemi ile borçların iptali ilk olarak Paris Barış Anlaşması'nda gerçekleşmiştir. 1898 yılında ABD ile İspanya arasında yaşanan savaşın sonucunda Küba'nın hâkimiyeti İspanya'dan ABD'ye geçmiştir. Fakat ABD, Küba'nın gayrimeşru borçlarını ödemek istememiştir.³⁵³ ABD, alınan bu borçlardan Küba'dan daha fazla İspanyol sömürgecilerin yarar sağladığını iddia etmiştir. Bu yüzden de, barış görüşmelerinde ABD, sömürgeci hükümdarlar tarafından Küba halkının rızası olmadan alınmış olan ve bu halkın yararına kullanılmamış olan borçlardan ne kendisinin ne de Küba'nın sorumlu tutulamayacağı görüşünü ileri sürmüştür. Ancak, İspanya bu iddianın geçerliliğini asla kabul etmediği halde, ABD kesin olarak kendi görüşünü kabul ettirmeyi başarmış ve böylelikle Paris Barış Anlaşması'yla İspanya, Küba'nın borcuna ilişkin yükümlülüğü üzerine almıştır.³⁵⁴

19. yüzyılın sonlarında gayrimeşru borç söylemini kendi çıkarı için kullanmış olan ABD, günümüzde bazı ülkelerin borçlarının gayrimeşru borç olduğu iddiasında bulunma girişimlerine ise sık sık karşı çıkmıştır. Ancak, 2004 yılında ABD, diğer ülkeleri Irak'ın aldığı borçları affetmeleri için zorlamıştır. Bu süreçte, ABD her ne kadar yasal olarak emsal oluşturmamasından çekindiği için “gayrimeşru borç” kavramını kullanmaktan özenle kaçınmış olsa da, yine de Irak'ın borçlarının yasadışı bir diktatör tarafından biriktirildiğini ve bu borçların Irak'ın gelecekteki büyümesinin önünde büyük bir engel teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Kasım 2004 tarihinde Paris Kulübü, Irak'ın Paris Kulübü'nün ondokuz üye ülkesine olan yaklaşık 40 milyar dolar tutarındaki dış borcunun, 29 milyar dolardan fazlasını silmeye karar vermiştir.

³⁵² Toussaint ve Zacharie, **a.g.m.**, s.y.

³⁵³ Committee For The Abolition of Third World Debt, **a.g.m.**, p. 4.

³⁵⁴ Kremer ve Jayachandran, **a.g.m.**, s.y.

Bu borç silme işlemi, o zamana kadar bir ülke için yapılmış olan en büyük borç silme operasyonudur.³⁵⁵ Ancak, Irak'ın borçlarının bir kısmının silinmesi çokta kolay gerçekleşmemiştir; örneğin Fransa ve Rusya, Irak'ın kendilerine olan büyük tutarlara ulaşmış borçlarını tamamen affetmek konusunda isteksiz davranmıştır. Çünkü bu borç affı, Rusya ve Fransa'nın karşı çıktığı ABD'nin Irak'ı istilasının sonucunda harap olan Irak ekonomisinin yeniden yapılandırılmasına yardım amacını taşımaktadır.³⁵⁶

Irak'ın borçlarının belirli bir kısmının silinmesi için yoğun çaba harcayan ABD yönetiminin, gayrimeşru borç kavramını kullanmaktan özellikle çekindiğinin belirtilmesi ve bunun nedeninin ABD yönetiminin, söz konusu gayrimeşru borç söyleminin birçok başka durumda ABD ve müttefiklerinin çıkarlarına karşı kullanılması riskinden tedirgin olması olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir.³⁵⁷

Stiglitz, borçlarının affedilmesini isteyen tek ülkenin Irak olmadığını ifade etmiş; Batılı ülkeler tarafından devrik diktatör Mobutu'nun desteğini almak için verilmiş olan ve o ülkenin halkına değil de Mobutu'nun İsviçre'deki banka hesaplarına gittiği borç verenler tarafından da son derece net olarak bilinen borçları, neden Zaire halkının geri ödemeye zorlandığını sorgulamıştır. Ayrıca Stiglitz, Şili halkının General Pinochet döneminde alınmış olan borçları; Güney Afrika halkının apartheid rejiminde alınmış olan borçları; Arjantin halkının ise ülkelerinde 1976 ile 1983 yılları arasında süren “kirli savaşı” finanse etmek için alınmış olan borçları halen geri ödemek için çalıştığını vurgulamıştır.³⁵⁸ Bu yüzden, söz konusu ülkelerin hükümetleri, özellikle de Latin Amerika ülkelerindeki diktatörlüklerden (Arjantin, Brezilya, Şili, Uruguay vb.) sonra ülke yönetimine gelen, halk tarafından tanınmış,

³⁵⁵ Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 583.

³⁵⁶ Joseph Stiglitz, “Odious Rulers, Odious Debts”, **The Atlantic Monthly**, Vol. 292, No: 4, November 2003, (Çevrimiçi) <http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/2003/11/stiglitz.htm>, 18 Temmuz 2009.

³⁵⁷ Committee For The Abolition of Third World Debt, **a.g.m.**, p. 5.

³⁵⁸ Stiglitz (2003), **a.g.m.**, s.y.

meşru hükümetler, gayrimeşru borçlarının iptal edilmesi için uluslararası hukuku kullanmalıdır.³⁵⁹

Günümüzde, *Jubilee 2000*³⁶⁰ vb. toplumsal hareketler de, gayrimeşru borç doktrinindeki gayrimeşruluk argümanını benimsemekte ve bu argümanın genelleştirilmesi suretiyle *yoksul ülkelerin dış borçlarının tamamen silinmesi* için yoğun çaba harcamaktadır. Azgelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu dış borç batağını eleştiren bu tür sosyal hareketler, söz konusu ülkelerin dış borçlarının koşulsuz olarak silinmesi dışında, IMF ve Dünya Bankası tarafından empoze edilen neo-liberal yapısal uyum programlarının iptal edilmesini, Tobin Vergisi gibi bir verginin uygulanması sayesinde yaratılacak kaynakların ilgili ülkenin toplumsal ihtiyaçlarını ön planda tutan ve doğayla uyum içerisinde olan kalkınma projelerinin desteklenmesinde kullanılmasını talep etmektedir.³⁶¹

2.5. BORÇ KRİZİNİN BİR SONUCU OLARAK NEGATİF TRANSFERLER

1970’li yıllarda, azgelişmiş ülkelerin borçları çok yüksek rakamlara ulaşmıştır. Bu süreçte, borçlanmanın mali koşullarının azgelişmiş ülkeler açısından son derece uygun görünüyormuş olması ve Dünya Bankası’nın, uluslararası ticari bankaların ve gelişmiş kapitalist ülkelerin azgelişmiş ülkeleri borç alma konusunda aktif bir şekilde teşvik etmesi de etkili olmuştur.³⁶² 1970’li yıllarda yaşanan bu yoğun borçlanma sürecinin bir sonucu olarak azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferi başlamıştır. Azgelişmiş ülkeler açısından “*negatif transfer*” olarak adlandırılan bu sürecin temel nedeni, 1970’li yıllarda söz konusu ülkelere yoğun şekilde arz edilen yeni kredilerin, 1982 yılında birçok ülkenin borç geri ödemelerini yapamayacağını ilan etmesiyle başlayan borç krizinden itibaren çok azalmış

³⁵⁹ Toussaint ve Zacharie, **a.g.m.**, s.y.

³⁶⁰ *Jubilee 2000 hareketi*, 1998 yılında başlamış olan uluslararası bir harekettir. Jubilee 2000’in talebi, 2000 yılına kadar yoksul ülkelerin dış borçlarının tamamının affedilmesi olmuştur. Jubilee 2000 hareketi, bu amaç doğrultusunda dünya çapında çeşitli kampanyalar düzenlemiştir. (Bkz. Savaş, **a.g.e.**, s. 239).

³⁶¹ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 269.

³⁶² Toussaint (2008), **a.g.e.**, p. 127.

olmasıdır.³⁶³ 1979 yılından sonra faiz oranlarında yaşanan hızlı artış ve borç vadelerinde yaşanan kısaltmalar da negatif transfere neden olan diğer önemli etkenler olmuştur.

Net transferin hesaplanmasında, net akıştan faiz ödemeleri çıkarılmaktadır. Net akışın hesaplanması içinse belirli bir yılda alınmış olan kredi miktarından anapara ödemeleri çıkarılmaktadır.³⁶⁴ Toussaint ise borç üzerinden net transferi, bir ülkenin borçlanma şeklinde aldıkları ile anapara ve faiz ödemeleri olarak geri ödedikleri arasındaki fark olarak tanımlamaktadır. Net transfer değerinin negatif olması, o ülkenin aldığından daha fazla ödediğini göstermektedir.³⁶⁵ Bir diğer ifadeyle, net transferin negatif bir değer alması ülkeden *net kaynak çıkışı* olduğunu; pozitif bir değer alması ise ülkeye *net kaynak girişi* olduğunu göstermektedir.

1970 yılından 1990 yılına kadar olan süreçte, az gelişmiş ülkelere ait olan net transfer değerleri incelendiğinde 1982 yılında az gelişmiş ülkelerin uzun dönemli kredilerdeki net transferlerinin 21,08 milyar dolar olduğu görülmektedir (Bkz. Ek Tablo 15). 1984 yılında ise toplam net transferler ilk kez negatif olmuş, bir diğer ifadeyle söz konusu yılda az gelişmiş ülkeler net negatif transfere başlamıştır.³⁶⁶ 1984 yılında -10,8 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen net transferler, 1985 yılında -18,62 milyar dolara yükselmiş, 1988 yılında ise -33,62 milyar dolarla en üst düzeye çıkmıştır. 1990 yılında ise net transferlerin -21,72 milyar dolar düzeyinde olması, az gelişmiş ülkeler halen önemli düzeyde net negatif transfere devam ettiğini göstermektedir. Basit bir aritmetik ortalama işlemi yapıldığında, az gelişmiş ülkelerin 1984-1990 yılları arasındaki yedi yıllık dönemde, yılda ortalama olarak yaklaşık 21 milyar dolar düzeyinde net negatif transferle karşılaştıkları görülmüştür. Bir diğer ifadeyle, bu dönemde az gelişmiş ülkeler borç olarak aldıkları miktarlardan çok daha fazlasını geri ödemiştir.

³⁶³ Balkan, **a.g.e.**, s. 35-36.

³⁶⁴ Balkan, **a.g.e.**, s. 36.

³⁶⁵ Toussaint (2008), **a.g.e.**, p. 127.

³⁶⁶ Balkan, **a.g.e.**, s. 36.

Az gelişmiş ülkelerdeki kalkınmanın finansmanını sağlamak amacıyla verildiği ileri sürülen krediler sayesinde, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferinin gerçekleşeceği sıkça ifade edilmiştir. Ancak, yaşanan gerçeklikler bu görüşü doğrulamamıştır. Çünkü bu yoğun borçlanma süreci sonucunda borç sarmalına girmiş olan az gelişmiş ülkelerden, gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferinin, bir diğer ifadeyle *net negatif transferin* gerçekleştiği görülmüştür.

Balkan da az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferinin başlaması sürecini şu sözlerle eleştirmektedir:³⁶⁷

“(...) az gelişmiş ülkelerin belli bir yılda, eski borçlar nedeniyle yaptıkları faiz ve anapara ödemeleri, yeni kredilerin çok üstünde olduğundan, az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere kaynak akışı başlar. Amaç, sermaye yetersizliği çeken az gelişmiş ülkelere kredi yoluyla kaynak transfer etmek iken, kaynak transferinin ters yönde gerçekleşmesi kapitalist dinamiklerin ironik bir sonucudur.(...)”

Ek Tablo 15 incelendiğinde dikkat çeken bir diğer nokta ise 1970 yılından itibaren her yıl artış gösteren alınan kredi miktarının, borç krizinin yaşandığı 1982 yılından itibaren azalmaya başlamasıdır. 1981 yılında 120,67 milyar dolar tutarında kredi alınmışken, 1982 yılında alınan kredi miktarı 114,87 milyar dolar olmuştur. Söz konusu tutar, 1983-1985 yılları arasında da düşmeye devam etmiş; 1986 yılında ise yükselmiş ve 1990 yılına kadar dalgalı bir seyir izlemiştir.

Görüldüğü üzere, az gelişmiş ülkelerin geri ödediklerinden daha fazla borç aldıkları, bir diğer ifadeyle net transferlerin pozitif olduğu yıllardan sonra, net negatif transferler gerçekleşmeye başlamıştır. Az gelişmiş ülkeler, net negatif transfer gerçekleştirdikleri dönemde aldıkları borç miktarından daha fazla borç geri ödemesi yapmış olmalarına rağmen, söz konusu ülkelerin toplam dış borç stoku azalmamış,

³⁶⁷ Balkan, **a.g.m.**, s. 67.

tam aksine artmaya devam etmiştir (Bkz. Ek Tablo 5).³⁶⁸ Başkaya da bu noktaya dikkat çekmiştir.³⁶⁹

“(…) yoksul ülkelerden sanayileşmiş ülkelere doğru kaynak akışı hızlanırken, borçlar da kabarmaya devam etti. Nitekim Uluslararası Ödemeler Bankası’nın (BIS) tahminlerine göre, azgelişmiş ülkelerin borçları, 1984-86 aralığında 250 milyar dolar artış gösterdi. Bu, üç yıllık dönemde yaklaşık %25’lik artış demektir. Böyle bir ortamda yeni alınan kredilerin de yeni yatırımlara değil, borç ödemelerine tahsis edilmeleri kaçınılmazdır.”

Azgelişmiş ülkelerin net negatif transferlerine ilişkin bir diğer çarpıcı durum ise, azgelişmiş ülkelere kaynak transfer eden resmi kuruluşlar arasında IMF ve Dünya Bankası’nın da yer almasıdır. 1986 yılında azgelişmiş ülkelere ilk kez IMF’ye net negatif transfer gerçekleşmiştir. IMF’ye gerçekleşen net transferin miktarı 1986 yılında -2,11 milyar dolar, 1987 yılında ise -5,42 milyar dolar olmuştur. Dünya Bankası’nın IBRD kanalıyla azgelişmiş ülkelere vermiş olduğu krediler, 1985 yılında azgelişmiş ülkeler açısından 2,1 milyar dolarlık net transfer sağlamışken, 1986 yılında ise durum değişmiş ve azgelişmiş ülkelere 276 milyon dolarlık net negatif transfere neden olmuştur. Net negatif transfer tutarı 1987 yılında 547 milyon dolar, 1988 yılında ise 3,3 milyar dolar olmuştur. 1988 yılında Dünya Bankası tarafından verilen kredilerin dörtte üçü IBRD kredilerinden meydana gelmektedir. Bu negatif transferler, Dünya Bankası tarihinde ilk kez yaşanmakta ve azgelişmiş ülkelerin iktisadi artığına Dünya Bankası tarafından el koyulmaktadır.³⁷⁰ Bir diğer ifadeyle, kuruluş amaçları mali istikrar ve kalkınma sağlamak olan IMF ve Dünya Bankası, yukarıda bahsi geçen yıllarda, azgelişmiş ülkelerin iktisadi artığını kendilerine transfer etmiştir.³⁷¹

Net negatif transferlerin yüksek düzeylere ulaştığı ülkelere birisi de Meksika olmuştur. Tablo 2.15 incelendiğinde Meksika’nın 1978-1981 yılları arasında borç

³⁶⁸ Toussaint (2008), **a.g.e.**, p. 130.

³⁶⁹ Başkaya (2009), **a.g.e.**, s. 175.

³⁷⁰ Balkan, **a.g.e.**, s. 36-37, 150.

³⁷¹ Balkan, **a.g.m.**, s. 67.

üzerinden net pozitif transfer; 1982-1987 yılları arasında ise net negatif transfer gerçekleştirdiği görülmektedir. 1982 yılında -1,8 milyar dolar olan net transfer düzeyi, 1983 yılında -15,8 milyar dolar ile en yüksek düzeye çıkmıştır. 1987 yılına kadar ise net negatif transfer düzeyi azalarak da olsa devam etmiştir. 1978 yılından 1987 yılına kadar geçen zaman diliminde Meksika'nın gerçekleştirdiği toplam net transfer miktarı -26,18 milyar dolar olmuştur. Ancak söz konusu zaman diliminde Meksika'nın toplam dış borç stoku ise azalmamıştır. Meksika'nın toplam dış borç stoku, 1978 yılında 35,7 milyar dolar iken, 1987 yılında 109,5 milyar dolara yükselmiştir, bir diğer ifadeyle üç kat artmıştır.³⁷²

Tablo 2.15: Meksika'nın Dış Borç Stokunun ve Net Transferlerinin Gelişimi: 1970-2009
(Milyar Dolar Cinsinden)

YILLAR	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	TOPLAM NET TRANSFER	YILLAR	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	TOPLAM NET TRANSFER
1970	6,97	0,07	1993	130,52	5,07
1975	18,23	3,26	1994	138,55	-2,40
1978	35,71	1,51	1995	165,38	14,83
1979	42,77	3,62	1996	156,25	-16,44
1980	57,38	8,76	1997	147,71	-15,92
1981	78,22	11,48	1998	159,19	-1,99
1982	86,08	-1,80	1999	166,74	-5,08
1983	92,97	-15,80	2000	150,90	-29,62
1984	94,83	-12,14	2001	163,86	-7,88
1985	96,87	-10,93	2002	164,45	-16,79
1986	100,89	-6,65	2003	170,85	-6,93
1987	109,47	-4,23	2004	171,16	-10,25
1988	99,22	-8,21	2005	167,94	-13,75
1989	93,84	-9,60	2006	162,50	-20,43
1990	104,44	10,34	2007	192,69	10,95
1991	114,07	2,08	2008	203,58	2,96
1992	112,30	-5,33	2009	192,01	-5,94

Kaynak: World Bank, **World Databank: World Development Indicators & Global Development Finance Database**'den tarafımızca derlenmiştir, (Çevrimiçi)
http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSupported=Y&CNO=2&SET_BRANDING=YES, 14 Ocak 2011.

³⁷² Toussaint (2008), **a.g.e.**, p. 158.

1990'lı ve 2000'li yıllarda da Meksika'nın toplam dış borç stoku, artış trendini devam ettirmiş ve 1999 yılında 166,74 milyar dolara; 2009 yılında ise 192,01 milyar dolara kadar yükselmiştir. Meksika, 1990-2009 döneminde tam ondört farklı yılda net negatif transfer gerçekleştirmiştir. Söz konusu yıllar içerisinde özellikle 1996, 1997, 2000, 2002 ve 2006 yılları çok yüksek net negatif transfer düzeyiyle dikkat çekmektedir. Nitekim 1970-2009 yılları arasında Meksika en fazla net negatif transferi -29,62 milyar dolar ile 2000 yılında gerçekleştirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞ BORÇLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: DIŞ BORÇ KRİZLERİ

3.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ARTAN İSTİKRARSIZLIK VE BORÇLULUK OLGUSU

Küreselleşme sürecinde, uygulanan neo-liberal politikalar özellikle de sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde ciddi istikrarsızlıklar yaratmış, finansal krizlere yol açmış ve söz konusu ülkelerin dış borç stoklarının artmasına neden olmuştur.

Kapitalizmin Altın Çağı'nın sonlarına doğru kâr oranlarının düşmesine paralel olarak kriz koşullarının ortaya çıkmaya başlaması, mevcut ideolojik planda da değişime yol açmış ve *neo-liberalizm*, hâkim ideoloji olma yönünde büyük mesafe katetmiştir. Neo-liberal iktisatçılar, devlet eliyle talep yönetimine dayalı Keynesçi iktisat politikalarını, serbest piyasa ekonomisine müdahale ettiği için yoğun şekilde eleştirmiştir. Artık, sermaye açısından bir dönem sermaye birikimine katkıda bulunmuş olan *devlet müdahalesi*, yeni bir birikim tarzına geçişin yaşandığı söz konusu dönemde sermaye birikiminin önünde engel olarak görülmektedir. Neo-liberal politikalar, krizin aşılabilmesi için üretimin uluslararasılaşmasını ve sermaye hareketlerinin önünde bulunan engellerin tamamının kaldırılmasını amaçlamaktadır.¹ Bu yüzden neo-liberaller, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının, sermayenin serbest

¹ Neşecan Balkan, "Azgelişmişlik ve Dış Borç Sorunu", *İktisat Dergisi*, Sayı No: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, s. 67.

dolaşımının ve yatırım serbestliğinin uluslararası düzeyde gerçekleştirilebilmesi için yoğun çaba harcamıştır.²

ABD’de, 1979 yılında FED’in başkanlığına getirilen Paul Volcker tarafından faizlerin hızlı bir şekilde artırılması sonucunda ABD ekonomisi daralmaya başlamış, işsizlik oranı hızla artmış; fakat enflasyon oranı da düşmüştür. Zaten 1979-1980 yılları, gelişmiş kapitalist ülkelerde, Kapitalizmin Altın Çağı süresince geliştirilen emeğin kazanımlarını ve çevre ekonomilerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki edinimlerini hedef alan *sermayenin karşı saldırısının* başlangıcı olmuştur.³ Köymen ise bu sürece şu şekilde dikkat çekmiştir:⁴

“(…) Dünya (...) sermayedarları, 1973 bunalımının faturasını emekçilere kesen yeni bir sermaye birikim stratejisi benimsediler. Bu stratejinin özü sermaye hareketlerini sınırlayan ve emekçileri bir ölçüde koruyan, var olan bütün iktisadi kuralların kaldırılması, yerine kuralsızlığın geçirilmesi idi. Artık, sermayedarlar devlete vergi yerine borç verecek, devlet işletmeleri özelleşecek, işçiler sendikasızlaştırılacak; sermaye, ücretlerin en düşük, faizlerin en yüksek olduğu ülkelere hiçbir kural, engel olmadan girip çıkabilecekti. Yani sermaye ve malların sınırsız dolaşım hakkı olacak, ama emekçiler ulusal sınırlar içinde kalacaktı.”

Temel olarak devletin küçültülmesini, özelleştirmeyi, serbest ticareti, finansal (mali) piyasaların düzenlemelerden arındırılması yoluyla finansal sermaye hareketliliğini, emek piyasasının düzenlemelerden arındırılmasını, ihracata dayalı büyümeyi ve makroekonomik kemer sıkma politikalarını içeren neo-liberal politikalar büyümeyi hızlandıramamıştır. Aksine büyümenin yavaşlamasına neden olan neo-liberal politikalar, zaman içerisinde önemli ölçüde itibar kaybetmiş ve ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden bazıları uluslararası finansal piyasaların istikrarsızlık yaratma eğiliminin olduğu, ülkeler arasında *dibe doğru bir yarışın*

² Susan George, “Neoliberalizmin Kısa Tarihi”, **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi**, Ed. Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın, Çev. Gülsüm Akalın, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s. 44.

³ Bağımsız Sosyal Bilimciler, **2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum**, 2. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 34.

⁴ Oya Köymen, **Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya**, 2. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 126-127.

teşvik edildiği, ihracata dayalı büyüme modelinin ülkelerin kalkınması açısından yeterli olmadığı, sömürünün engellenmesi için emek piyasasında çeşitli korumalara ihtiyaç duyulduğu yönünde olmuştur.⁵

Lapavitsas da kamu harcamalarının azaltılarak (yoksullara verilen destekler de azaltılarak) makroekonomik istikrarın sağlanması, yurtiçi piyasalara ilişkin düzenlemelerin kaldırılması, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, ekonomilerinin serbest dış ticarete ve finansa açılması yönünde, gelişmekte olan ülkelere uygulamaları talep edilen bu neo-liberal politikaların sonuçlarının *büyüme ve kişi başına düşen gelir* bağlamında 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca büyük hayal kırıklığı yarattığını ve bu sonucun ise hiç de şaşırtıcı olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Lapavitsas, gelişmekte olan ülkelere yaşanmakta olan *finansal (mali) krizlerin* de artık süreklilik arz ettiğine dikkat çekmiştir.⁶

Duménil ve Lévy ise gelişmekte olan ülkelere uygulanan neo-liberal politikaların sonucunun büyümenin yavaşlaması ile durgunluk olduğunu vurgulamış ve eleştirilerini şu sözlerle devam ettirmiştir:⁷

“(....) Temel neoliberal karışımı oluşturan yüksek finansman maliyeti, döviz kuru istikrarı ve sermayenin uluslararası hareket serbestisi bileşimi aslında bir iktisadi durgunluk ve kriz reçetesidir.”

Küreselleşme sürecinde, finansal yatırımlar daha cazip hale gelmiş ve finans sektörünün kârlılığının yükselmesi sonucu finansal kuruluşların büyüklüğü de hızlı bir şekilde artmıştır. Ayrıca, reel sektör kuruluşları da doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla finansal faaliyetlere daha fazla yönelmiştir. Uluslararası finans, özellikle

⁵ Thomas I. Palley, “Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 51.

⁶ Costas Lapavitsas, “Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 72.

⁷ Gérard Duménil ve Dominique Lévy, “Neoliberal (Karşı) Devrim”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 38-39.

de ABD finans kesimi ise tüm finansal düzenlemelerden kurtulmayı, bu sayede diğer ülkelere girişlerine izin verilmesini, reel sektör ile finans sektörü arasındaki ilişkilerin finans sektörü lehine dönüştürülmesini talep etmiştir.⁸ De Brunhoff, uluslararası finansın ve paranın, 1980’li yıllardan itibaren hâkim bir konuma geldiğine dikkat çekmiş ve uygulanan neo-liberal politikaların “*tüm dünyada kısa vadeli yatırım, para spekülasyonu, finansal istikrarsızlık ve kriz dalgaları*” yarattığını vurgulamıştır.⁹

Küreselleşme sürecinde finansal piyasalar çok büyük boyutlara ulaşmış, finans sektörü reel sektörden daha hızlı büyümüş ve 1980’li yıllardan sonra finans sektörü ile reel sektör arasındaki fark giderek açılmıştır. Örneğin ABD’nin 2006 yılındaki GSMH’sı 13.152 milyar dolar iken, küresel döviz piyasası türevlerinin günlük işlem hacmi 4.198 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Tablo 3.1 incelendiğinde günlük ve yıllık küresel döviz piyasası işlem hacmindeki hızlı artış dikkat çekmektedir: 1977 yılında 18,3 milyar dolar düzeyinde olan günlük küresel döviz piyasası işlem hacmi hızlı bir şekilde artmış ve 2007 yılında 3,2 trilyon dolara yükselmiştir. 1977 yılında 4,6 trilyon dolar düzeyinde olan yıllık küresel döviz piyasası işlem hacmi ise 2007 yılında 802,5 trilyon dolara yükselmiştir. Ancak Tablo 3.1 incelenmeye devam edildiğinde iki önemli nokta daha dikkat çekmektedir. Birinci nokta, günlük ve yıllık küresel döviz piyasası işlem hacminin ulaştığı yüksek düzeylere karşın, 1977 yılında 265,8 milyar dolar düzeyinde olan küresel rezervlerin 2007 yılında 5 trilyon dolar düzeyinde kalmasıdır. İkinci nokta ise finansal sermaye ile üretim arasındaki bağlantıyı gösteren yıllık küresel döviz piyasası işlem hacminin yüzde kaçının ihracatın finansmanı için kullanıldığıdır. 1977 yılında yıllık küresel döviz piyasası işlem hacminin %28,5’i ihracatın finansmanı için kullanılırken, bu oran 2007 yılında %1,6’ya düşmüştür; bir diğer ifadeyle finansal sermaye ile üretim arasındaki bağlantı zaman içerisinde son derece zayıflamıştır.¹⁰

⁸ Duménil ve Lévy (2008), **a.g.m.**, s. 32-33, 37.

⁹ Suzanne de Brunhoff, “Finans Sermayesi ve Sanayi Sermayesi: Yeni Bir Sınıf Koalisyonu”, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Der. Alfredo Saad-Filho, Çev. Aslı Zengin, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 173.

¹⁰ Hale Balseven ve İzzettin Önder, “Türkiye’de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 82-83.

Tablo 3.1: Küresel Döviz Piyasalarına İlişkin Göstergeler: 1977-2007

YILLAR	Günlük Küresel Döviz Piyasası İşlemi (milyar dolar cinsinden)	Yıllık Küresel Döviz Piyasası Hacmi* (trilyon dolar cinsinden)	Yıllık Toplam Dünya İhracatı (trilyon dolar cinsinden)	İhracat/Döviz Hacmi (yüzde olarak)	Küresel Resmi Rezervler** (milyar dolar cinsinden)	Rezervler/ Günlük Döviz İşlemi (yüzde olarak)
1977	18,3	4,6	1,31	28,5	265,8	14,5
1983	119	29,8	1,66	5,6	339,7	2,8
1989	590	147,5	2,91	2	722,3	1,2
1995	1190	307,5	4,8	1,6	1202	1
2001	1200	302,5	5,63	1,1	2021,5	1,6
2007	3210	802,5	12,9	1,6	5000	1,5

Kaynak: Bank for International Settlements ve UNCTAD'dan aktaran Hale Balseven ve İzzettin Önder, "Türkiye'de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm", **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 83.

* Günlük küresel döviz işlemi 250 işlem günü ile çarpılmıştır.

** Yıl sonu stok değerlerini göstermektedir.

Went de finans sektörünün günümüzde reel ekonomiden büyük oranda bağımsız olarak hareket ettiğini ve finans sektöründeki hızlı gelişmenin üretken sektör yatırımları ve istihdam üzerinde olumsuz etkileri olduğunu vurgulamıştır. Went, yaşanan finansallaşmanın dikkat çekici sonuçlarını ise şu şekilde sıralamıştır:¹¹

“(…) Dünya ekonomisinin ‘finansallaşmasının’ en önemli sonuçları arasında: finans piyasalarında kısa vadeli düşünme, artan finansal değişkenlikten kaynaklanan makroekonomik istikrarsızlık, üretimi artırmaktan çok finansal varlıkların değerini korumaya yönelik politik eğilim sayılabilir. (...)”

¹¹ Robert Went, **Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar**, Çev. Emrah Dinç, 1. Basım, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2001, s. 34.

Döviz kurları ve faiz oranlarında yaşanan değişikliklere karşı duyarlılığı son derece yüksek olan sermaye, artık önündeki engellerden kurtulmuş olmanın rahatlığıyla tüm dünyayı dolaşmaktadır. Deregülasyonların ve artan finansal yeniliklerin büyük katkısıyla finansal piyasalar, gün geçtikçe artan bir hızla birbirlerine entegre olmaktadır. Yaşanan bu finansallaşma süreciyle birlikte ise spekülasyonlarda çok ciddi artışlar yaşanmaktadır. Örneğin, günümüzde küresel döviz işlemlerinin %90'dan fazlası spekülasyon amacı taşımaktadır. Ayrıca, ülkelerin merkez bankalarının elinde tuttıkları rezerv miktarının artan küresel döviz işlem hacminin giderek daha düşük bir yüzdesine karşılık gelmesi ise piyasalarda belirli para birimlerine yönelik düzenlenecek spekülatif saldırılara karşı söz konusu merkez bankalarının, artık tek başlarına veya birlikte fazlaca bir şey yapmalarının mümkün olmadığını göstermektedir.¹²

1982 yılının Ağustos ayında Meksika'nın borç ödemelerini gerçekleştiremeyeceğini ilan etmesiyle başlayan borç krizi hızla yayılmış ve bir yıl sonra toplam yirmiyedi ülke borç ödemelerini yeni bir ödeme takvimine bağlamıştır. O dönem Meksika, Brezilya, Arjantin ve Venezuela'nın borçlarının toplamı uluslararası borçların %74'ünü oluşturmaktadır.¹³ Borçlarını ödemekte zorlanan ve borç erteleme talebinde bulunan gelişmekte olan ülkeler, borçlarını ödeyebilmeleri için IMF tarafından ihracata yönelmeye zorlanmış ve bu ülkelere neo-liberal politikalar empoze edilmiştir. Borçlarının ertelenmesi veya yeni kredi alınabilmesi için, borçlu ülkeler bu sözde "*istikrar*" politikalarını uygulamak zorunda kalmıştır. Artık, borç sarmalı içindeki bu gelişmekte olan ülkelerin iktisat politikalarına, IMF ve Dünya Bankası tarafından kolayca müdahalelerde bulunulabilmektedir. Burada ki amaç, borçlu ülkelerdeki iç talebin kısılması, üretimin arttırılması, gelişmekte olan ülkeler arasında yoğun bir rekabet yaratılarak ihracatın ve döviz gelirlerinin arttırılması yoluyla borçlu ülkelerin borç ödemelerini sürdürmelerinin sağlanmasıdır.¹⁴

¹² Went, **a.g.e.**, s. 31-33.

¹³ Duménil ve Lévy (2008), **a.g.m.**, s. 38.

¹⁴ Balkan, **a.g.m.**, s. 67.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, yaşanan bu süreci şu sözlerle özetlemektedir:¹⁵

“Yüksek borçlu gelişmekte olan ülkeler artan faiz yükü altında çöktüler. Bir borç krizi patlak verdi. Böylece bu ülkelerin seçkinleri / yönetici sınıfları yeni finansal kaynaklar elde edebilmek için bu gidişata teslim oldular. IMF ve Dünya Bankası gelişmekte olan ülkeleri bu yeni koşullara uydurmak üzere görevlendirildi. Çevre ekonomilerinde ithal ikameci, planlı-müdahaleci ekonomik yönetimin imkân verdiği sanayileşme ve (IMF ve Dünya Bankası’nın karalamak için kullandığı deyimle) popülist bölüşüm politikaları öğelerinden oluşan düzenleme biçimleri adım adım tasfiye edildi. Neoliberalizm ve IMF reformları, diğer adıyla, Washington Mutabakatı Rejimi, bu ülkelerin sermaye ve mal piyasalarını dışa açtı. Kamu işletmeleri yok pahasına satıldı. Bu ülkeler özellikle finansal krizlere sürüklendikçe uluslararası kurumlara teslim oluyor, ülke ekonomileri hızla yabancı sermayenin ve dış güç merkezlerinin denetimi altına giriyor (...).”

MacEwan, kaynakların ülkenin ekonomik büyümesi ve çeşitli toplumsal programlar için kullanılmak yerine, borçlu ülkenin borç ödemelerinin sürdürülebilmesi amacıyla alacaklılara aktarılmasının zorunlu tutulmasını ve borçlu ülke hükümetlerine çoğunlukla alacaklı kurumlar tarafından belirli politikaların empoze edilmesini “*modern borç köleliği*” olarak adlandırmıştır.¹⁶

Duménil ve Lévy, günümüzde IMF ve Dünya Bankası’nın amacının, bölgesel rahatsızlıkların merkez ülkelerin istikrarını bozmasını engellemek olduğunu ve bu iki kurumun artık tüm dünyada neo-liberalizmin yayılışının kurumları haline geldiğini ifade etmiştir.¹⁷ 1980 yılından sonraki süreçte özellikle IMF, borç krizi ve koşulluluk mekanizması sayesinde ciddi şekilde güçlendirilmiş ve IMF’nin amacı ödemeler

¹⁵ Bağımsız Sosyal Bilimciler (2008), **a.g.e.**, s. 34.

¹⁶ Arthur MacEwan, “Borç ve Demokrasi; Ağır Borç Altındaki Ülkeler Demokratik Ekonomik Programları Nasıl Yürütebilirler?”, **Neo Liberalizme Karşı Ortak Savunma**, Ed. Ahmet Asena ve Sezai Temelli, Çev. Erkal Ünal, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2006, s. 75-76.

¹⁷ Gérard Duménil ve Dominique Lévy, “Neoliberalizmin Doğası ve Çelişkileri”, **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi**, Ed. Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın, Çev. Uğur Selçuk Akalın, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s. 200.

dengesi desteğinden, neo-liberal iktisat politikalarının zorla uygulanmasına yönelmiştir.¹⁸ Amin ise IMF'nin görevini şu şekilde açıklamıştır:¹⁹

“Üçüncü dünya ile ilişkilerinde IMF ne 1970’lerde borcun aşırı boyutlara ulaşmasını engelleme, ne de bu borçtan indirim yapma eğilimi içinde olmuştur. Onun görevi, bu özel amaç için tasarlanmış (borç faizlerinin ödenmesi) yapısal uyumları zorla benimseterek borcu yönetmektir-bunlar ekonomik büyümeye zarar verseler bile.”

1982 yılındaki borç kriziyle birlikte, uluslararası finans sistemi IMF'nin öncülüğünü kabul etmiş ve uluslararası banka sistemi de IMF'nin “yeşil ışığı”na göre hareket etmeye başlamıştır. Ancak IMF'nin, kendisinden kredi talebinde bulunan gelişmekte olan ülkelere dayattığı iktisat politikalarının, aslında borç sarmalı içindeki gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına ne ölçüde çözüm getirdiği konusu ise ciddi şekilde tartışılmıştır. Söz konusu politikaların tekelci çokuluslu şirketlerin ve uluslararası finansın çıkarlarına uygun olarak üretildiği açıktır.²⁰ Kazgan, bu politikaların düzenlenme biçimini ve bu politikaların esas amacının gelişmekte olan ülkelerin sorunlarını çözmek olmadığını şu sözlerle ifade etmektedir:²¹

“Söz konusu düzenlemeler Merkez üyelerince değil de bağımsız görünümlü kurumlar tarafından yürütüldüğü için, birinciler tepkilerin hedefi olmaktan kurtulabiliyor. Oysa bu kurumların ‘tavsiye’ ettiği politikaların belirlenmesinde Merkez’in iradesi egemen; zirvesinden aşağı doğru, ‘eşit’ devletlerin uygulanmasını istedikleri politikalar yürütülüyor. Bu politikalar ise, temelde Merkez’in ‘ortak’ çıkarlarını korumaya dönük olarak düzenleniyor; kredi talebiyle bu kurumların kapısına gelen gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri ikinci planda kalıyor. (...)”

1971 ile 1981 yılları arasındaki dönemde yılda ortalama 2 milyar dolar düzeyinde borç erteleme gerçekleşmişken, borç ertelemelerinin düzeyi 1982 yılında

¹⁸ George, **a.g.m.**, s. 44.

¹⁹ Samir Amin, **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasıf Erenus, 1. Basım, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s. 36.

²⁰ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, 2. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 109, 2008, s. 158.

²¹ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, Genişletilmiş 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000b, s. 72-73.

10 milyar dolara, 1986 yılında ise 71,1 milyar dolara yükselmiştir. Borç ertelemelerinin rakamsal olarak artması, borç geri ödemelerinde zorluklar yaşayan birçok borçlu ülkenin IMF güdümüne girdiğinin göstergesidir. Ayrıca, bu borç erteleme rakamlarının artması söz konusu ülkelerin IMF'nin dayatmasıyla uyguladıkları iktisat politikalarının, borçlu ülkelerin mevcut sorunlarına çözüm getirmediğini ve/veya dünya konjonktürünün bu politikaları etkisiz kıldığını işaret etmektedir. IMF'nin borçlu ülkelere borç ertelemeleri ve yeni kredi alabilmeleri için uygulanmasını şart koştuğu iktisat politikaları, gelişmekte olan ülkelerin *serbestleşme* yoluyla dış şoklara uyum sağlamasını amaçlamaktadır. Ancak *bir ekonominin dışa açıklık derecesi* ne kadar yüksek ise dış şokların o ülke ekonomisi üzerindeki etkisinin de o derece büyük olduğu yönünde görüşler ileri sürülmekte ve dış şoklar karşısında serbestleşme ve dışa açılma stratejisi eleştirilmektedir. Gerçekten de ülke ekonomisinin serbestleşme ve dış dünyayla bütünleşme derecesinin yükselmesi sonucunda hem hükümetin elinde bulunan piyasaya müdahale araçları, hem de bu süreçte elinde kalan politika aletlerinin etkinliği azalmaktadır. Bu konumdaki ülke ekonomisi ise, yukarıda da değinildiği üzere, dünya ekonomisinde meydana gelen genişleme, durgunluk, istikrarsızlık gibi gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir.²²

Örneğin, Brezilyalı iktisatçı Persio Arida, liberalizasyon politikalarını uygulamış ülkelerin aynı zamanda yoğun borçlu ülkeler olduğunu iddia eden bir hipotez ileri sürmüştür. Darity ve Horn tarafından ise Arida'nın söz konusu hipotezini sınamak amacıyla bir regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan regresyon analizinin sonuçlarına göre *serbest piyasa ekonomisinden gerçekleşen sapmalar ile dış borç artış hızı arasında tersine bir ilişki bulunmaktadır*. Serbest piyasa ekonomisinden gerçekleşen sapmalar azaldıkça, bir diğer ifadeyle *liberalizasyon politikaları daha fazla uygulandıkça, dış borç artış hızı artmaktadır*.²³

²² Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 3, 158-160.

²³ Darity ve Horn'dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 119.

Gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi yoluyla söz konusu ülkelerde portföy yatırımlarının artacağı ve borç geri ödemeleri nedeniyle ödemeler bilançosundaki artan dengesizliklerin belirli bir kısmının giderileceği ileri sürülmüştür. Ancak, hedefi uluslararası finans piyasasında büyük bir hızla büyüyen finansal sermayeye yeni kâr alanları yaratmak olan söz konusu uygulama, gelişmekte olan ülkeler açısından büyük istikrarsızlıklara neden olmuştur. Ülkeye sermaye girişinin sağlanabilmesi için ülkedeki faiz oranlarının ve ulusal (yerli) paranın değerinin yüksek tutulması gerekmektedir. Ancak, devalüasyon beklentisi vb. çeşitli beklentilerin olumsuz yönde değişmesi ise ülkeye gelen sermayenin hızlı bir şekilde ekonomiyi terk etmesine ve ilgili ülkenin ciddi finansal krizler yaşamasına yol açmaktadır. *Kısa vadeli spekülatif sermaye hareketleri* veya *sıcak para hareketleri* olarak adlandırılan bu kısa süreli sermaye giriş çıkışları, gelişmekte olan ülkelerde özellikle de *yükselen piyasalar*²⁴ (emerging markets) olarak adlandırılan ülkelerde (yükselen piyasa ekonomilerinde) reel ekonomideki krizi daha da derinleştiren finansal krizlere neden olmuştur.²⁵

Gelişmekte olan ülkelere dayatılan yapısal uyum programları, bu ülkelerin dış ticaretlerinin ve finansal piyasalarının daha fazla dışa açılması yoluyla borçlu ülkelerin borçlarının düzenli olarak geri ödenmesini sağlamayı amaçlamıştır. Ancak, gelişmekte olan ülkelere uygulanan istenen bu neo-liberal politikalar, dış şokların söz konusu ülkelere olan yansımalarını arttırmış ve olumsuz dış şokların hâkim olduğu dünya konjonktüründen gelişmekte olan ülkeler daha da fazla etkilenmeye başlamıştır. Benzer bir süreç sermaye hareketlerinde de yaşanmış; gelişmekte olan ülkelerin sorunlu ekonomilerine yeni dış kaynaklar yaratacağı ileri sürülen finansal piyasaların ve doğrudan yatırımların giderek serbestleşmesi süreci, bu ülkelerin ekonomilerinde ciddi olumsuzluklara neden olmuştur.²⁶

²⁴ *Yükselen piyasalar* olarak adlandırılan bir dizi gelişmekte olan ülkenin sayısına ilişkin olarak ortak bir görüş bulunmamaktadır. Farklı kaynaklarda söz konusu ülkelerin sayısının yirmibir/ yirmisekiz/ otuzbeş vb. olduğu belirtilmektedir. Ancak yükselen piyasalar olarak anılan gelişmekte olan ülkelerin bazıları şunlardır: Brezilya, Arjantin, Meksika, Çin, Hindistan, Rusya, Türkiye, Polonya, Romanya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Güney Afrika, Şili, Tayvan, Tayland, Malezya, Endonezya, Filipinler vd.

²⁵ Balkan, **a.g.m.**, s. 67.

²⁶ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 160-161.

Balseven ve Önder, finansal serbestleşme sürecinin gelişmekte olan ülkelerde yol açtığı olumsuzluklara şu şekilde dikkat çekmiştir:²⁷

“Çevre ülkelerde finansal serbestleşme finansal piyasaların büyümesine ve diğer ülke piyasaları ile entegrasyonunda artışa neden olurken, ulusal para ve sermaye piyasaları, uluslararası konjonktürdeki etkilere bütünüyle açık hale gelmiştir. Çevre ekonomileri dış sermayenin ülkeye girişi ile ilgili etkileri kontrol etmede zorluklar yaşarken, ulusal mali sistemdeki kırılganlık ve istikrarsızlık, sistemin aslî unsuru haline gelmiştir.”

Neo-liberal politikalar içinde önemli bir yeri olan finansal serbestleş(tir)me veya bu politikayı savunanların adlandırmasıyla “*finansal derinleşme*”, gelişmekte olan ve yeni sanayileşen ülkelerde para ve sermaye piyasası faaliyetleri teşvik edilmek suretiyle desteklenmiştir. Sermaye piyasasının geliştirilmesi ve spekülasyon kazanç olanaklarının sağlanması yabancı portföy yatırımlarını ülkeye çekmek için kullanılmıştır. Ancak, özellikle yükselen piyasalara gelen sermayenin son derece hızlı şekilde ülkeden çıkma potansiyelinin olduğu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Ülkeye sermaye girişinin yoğun olmasının ortaya çıkardığı finansal şişkinlik, ithalata olan talebi arttırmakta; ithalatın artması ise döviz kurunun istikrarlı kalabilmesi için ülkeye daha da fazla sermaye girişinin olmasını gerektirmektedir. Zira döviz kurunda yaşanacak olan düşüşler, yabancı sermaye sahiplerinin ellerinde tuttukları varlıkların değerinin de düşmesine yol açacaktır. *Devalüasyon tehlikesinin belirmesi* ise, sermayenin yükselen piyasalardan hızla kaçmasına neden olacaktır. Zaten süreç de bu şekilde gelişmiş ve 1990’lı yılların ortalarından itibaren Meksika, Güneydoğu Asya, Rusya, Türkiye ve Arjantin de büyük sermaye kaçışları ve devalüasyonlar yaşanmış, bunun sonucunda ise finansal piyasalar ciddi şekilde sarsılmıştır.²⁸

“*Sıcak para*” olarak adlandırılan ve ülkeler arasında sınır tanımadan hareket eden kısa vadeli fonlar, giriş ve çıkış yaptığı ülkelerin ekonomilerinde önemli iniş ve

²⁷ Balseven ve Önder, **a.g.m.**, s. 84.

²⁸ Jan Toporowski, “‘Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı’: Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası”, **Neoliberalizm: Muhalef Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 185-186.

çıkışlara sebep olmaktadır. Örneğin sıcak para girişinin olduğu ülkede ekonomi yapay biçimde şişmektedir, ancak finansal dengelerin bozulmasını takiben sıcak para hızlı şekilde bu ülkeden çıkmaktadır. Sıcak para hareketlerinde yaşanan bu değişim, bir diğer ifadeyle sıcak paranın ülkeden ani çıkışı, söz konusu ülkelerde finansal krizlere neden olmaktadır. Zaten, finansal krizler, yukarıdaki paragrafta da belirtildiği üzere, yükselen piyasalarda 1990’lardan itibaren sıkça yaşanmaya başlamıştır. Finansal krizlere ilişkin olarak, bu krizlerin *domino etkisiyle* bir ülkeden diğer ülkelere doğru yayılma özelliğinin bulunması dikkat edilmesi gereken bir diğer olgudur. Örneğin 1997 yılında Tayland’da başlayan Asya Krizi, kısa süre içerisinde diğer bölge ülkelerini, daha sonra ise 1998 yılında Rusya ve Türkiye’yi, zaman geçtikçe de Latin Amerika ülkelerinden Brezilya ve Arjantin’i etkilemiştir.²⁹

Gelişmekte olan ülkelerin, özellikle de yükselen piyasa ekonomilerinin karşı karşıya kaldığı finansal krizlerin sebep olduğu finansal maliyetler ise sürekli artmaktadır. Örneğin Toporowski, 1982 yılında yaşanan borç krizinden 1998 yılında yaşanan Rusya krizine kadar geçen süre zarfında yaşanan her krizin sebep olduğu finansal maliyetin, yaklaşık olarak hesaplandığında bir önceki krizin maliyetinin iki katı civarında olduğunu ve uluslararası ticari bankalar ile yatırım fonlarının iflas etmelerinin engellenmesinin her geçen krizde daha da maliyetli olmaya başladığını ileri sürmüştür.³⁰ Went, büyük finansal kurumların iflas etmelerinin engellenmesine ilişkin görüşünü şu şekilde ifade etmiştir.³¹

“(…) Eğer büyük finansal kurumlar batma tehlikesiyle panik içerisine girerse, faturayı vergi mükellefleri ödemek durumunda kalacak. ‘Batmak için çok büyük’ olan kurumlar her zaman kefaletle serbest bırakılır. Kârlar özelleştirilir, zararlar da sosyalleştirilir.”

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucunda yaşanan aşırı sermaye girişleri, ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kazanmasına neden olmaktadır. Ulusal paranın değer kazanması, bir tarafta ülkenin ihracatçı

²⁹ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 228.

³⁰ Toporowski, **a.g.m.**, s. 186.

³¹ Went, **a.g.e.**, s. 33.

sektörlerinin rekabet gücünü ve ülkenin dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemekte; diğer tarafta ise ülkenin ithalatını ve ülke ekonomisinin ithalata bağımlılığını arttırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla görülen ve artık süreklilik kazanan *yüksek faiz oranı ve ulusal paranın değerlenmesi* spekülasyon nitelikli yabancı sermayeye önemli arbitraj³² olanakları sunmaktadır. Söz konusu arbitraj olanaklarından yararlanmak için spekülasyon sermaye girişi artmakta, bu artış ise ulusal paranın değerlenmesine yol açmaktadır. Ancak aşırı sermaye girişinin yaşandığı gelişmekte olan ülkelere önemli düzeyde sermaye kaçıışı da yaşanmaktadır. Söz konusu sermaye kaçışına özellikle cari açığın ve kamu açığının artması yüzünden oluşan *devalüasyon beklentileri* ve *belirsizlik* neden olmaktadır. Artan belirsizlik ve makroekonomik dengesizliklerin artacağı beklentisi, doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde de olumsuz etkide bulunmaktadır.³³

Finans piyasalarının serbestleştirilmesinde temel amaç spekülasyon para oyunları ile para üzerinden para kazanmak olunca, tahminler ve olasılıklara göre şekillenen *beklentiler* ögesi ile rasyonel davranışa aykırı olan *sürü davranışı*³⁴ ögesi devreye girmektedir.³⁵ Keynes de, finans piyasalarının irrasyonel hareketine dikkat çekmiş ve finans piyasalarının irrasyonelliğinin kitle psikolojisinden ve sürü tutumundan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ayrıca Keynes, finansal varlıkların fiyatlarının hiçbir gerçek dayanağının bulunmadığını, çünkü meta fiyatları, şirket faaliyetleri vb. temel ekonomik koşullarda herhangi bir değişiklik yaşanmadan, çeşitli haberlerin dolaşmasının etkisiyle varlık fiyatlarının ani şekilde yükseldiğini veya düştüğünü de ifade etmiştir.³⁶

³² Arbitraj, farklı piyasalarda aynı menkul kıymetler (hisse senedi, tahvil, para vb.) için farklı denge fiyatlarının oluşması durumunda, menkul kıymetlerin ucuz olduğu piyasadan alınarak daha pahalı olduğu diğer piyasada satılması, bir diğer ifadeyle fiyat farklılıklarından faydalanma işlemidir.

³³ Nurhan Yentürk, “Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, s. 58.

³⁴ *Sürü davranışı*, büyük bir grup yatırımcının piyasaya ilişkin kendi bilgilerinden bağımsız olarak, başka diğer yatırımcıların davranışlarına dayanarak aynı zamanda, aynı yatırımı yapmayı seçmeleridir. Bir diğer ifadeyle bir tür yatırımcı davranış şekli olan sürü davranışında yatırımcılar piyasa hakkında bilgi edinmek yerine birbirlerinin yatırım davranışlarını taklit etmektedir.

³⁵ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 233.

³⁶ De Brunhoff, **a.g.m.**, s. 177.

Hyman P. Minsky de denetimsiz bırakılmış olan finans sisteminin kendi kendini besleyen yapısal bir bozukluğa sahip olduğunu, finans piyasalarında spekülâtif ve kısa vadeli öngörülerle hareket eden oyuncuların, bir sürü içgüdüleriyle finansal varlıkların fiyatlarını sürekli olarak yükseltecek şekilde kararlar aldığını vurgulamıştır. Bu süreçte, olumlu haberler sürekli olarak ön plana çıkarılırken, olumsuz haberler göz ardı edilmekte; finansal ürünler ise sürekli çoğalmakta ve genişlemekte; finansal varlıkların fiyatları yükselmektedir. Spekülâtif balonun şişirilmesi olarak adlandırılan bu süreçte finansal sistem reel ekonomiden kopmakta ve belirli bir süre sonra ise finans sistemindeki şişkinlik, yeni finansal ürünlerin fiyatlarını artık besleyemeyecek bir noktaya gelmektedir. Sistemin sürdürülemez konuma geldiği bu nokta “*Minsky noktası*” olarak adlandırılmaktadır. Şişirilmiş olan spekülâtif balon, Minsky noktasının aşılmasından sonra patlamakta ve kendisine bağlı olan bütün diğer finansal varlıkları da peşinden sürüklemekte, büyük bir finansal çözülme yaşanmaktadır.³⁷ Finansal istikrarsızlık olgusunun, kapitalizme içsel olduğunu ve finansal istikrarsızlığın kapsamlı bir devlet müdahalesi ile ancak engellenebileceğini ifade eden Minsky, finansal krizlerin birikmiş borç anapara ve faiz ödemelerini ciddi bir sorun haline getirdiğini vurgulamıştır.³⁸

Nitekim, Lapavitsas da son yaşanan küresel krizde devletin oynadığı kurtarıcı role dikkat çekmiş ve neo-liberalizmin içinde bulunduğu ideolojik çelişkiyi şu sözlerle eleştirmiştir:³⁹

“Özel sektör sermayesini ve sermaye piyasalarını kurtarmayı amaçlayan kararlı ve kapsamlı devlet müdahalesi sayesinde, telafisi olmayan bir felaketten kaçınılabildi. Bu durumun taşıdığı ideolojik çelişki muhtemelen bundan daha çarpıcı olamazdı. “Piyasa iyidir-devlet kötüdür” anlayışı, yıllardır süren neoliberal egemenliğin 1970’lerin sonundan bu yana hâkim ideolojisi olagelmisti. Serbest piyasaların olduğu varsayılan faziletleri, bilhassa finans alanında kulakları sağır edercesine dile getiriliyordu. 2007-

³⁷ Erinç Yeldan, **Küreselleşme, Kim İçin?: Dünyada ve Türkiye’de**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 67.

³⁸ Aysel Arıkboğa, “Minsky ve Finansal İstikrarsızlık Hipotezi”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 501, Ocak-Şubat 2009, s. 71-72.

³⁹ Costas Lapavitsas, “Giriş”, **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi**, Der. Costas Lapavitsas, Çev. Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s. 13-14.

2009 krizi, kısıtlanmayan finans piyasalarının felakete yol açtığını kesin bir şekilde ortaya koydu. (...)”

Sonuç olarak, özellikle çok hareketli ve istikrarsız bir yapıya sahip olan kısa vadeli yabancı sermaye, bir diğer ifadeyle sıcak para, yoğun şekilde giriş ve çıkış yaptığı ülkelerde finansal sorunlara ve/veya bu sorunların daha da ağırlaşmasıyla finansal krizlere neden olmuştur. Kamu finansman açığı yaşayan bazı ülkeler, özellikle de gelişmekte olan ülkeler bu açıkları borçlanma yoluyla karşılayabilmek için yüksek reel faiz politikası uygulamıştır. Yüksek faiz oranlarının özendirici etkisiyle ülkeye giren yabancı spekülative sermaye, başlangıçta ülkenin döviz açığını ve bütçe açığını azaltmakta, ülke ekonomisinde geçici bir rahatlığa neden olmaktadır. Ancak giriş yaptığı ülkeyi ani bir şekilde ve kitleler halinde terk etme olasılığı kuvvetli olan bu yabancı spekülative sermaye, ülkenin finansal itibarının gerilemesi, devalüasyon olasılığının artması, diğer ülkelerde faiz oranlarının yükselmesi gibi çeşitli gelişmelerin yaşanması sonucunda, bulundukları ülkeden çıkmaktadır.⁴⁰

Gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek reel faiz oranları, yabancı fonları ülkeye çekmeyi kolaylaştırmaktadır, fakat aynı zamanda söz konusu yüksek reel faiz oranları bu ülkelerin yeni alacakları kredilerin faiz yükünün de artmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere on tanesine ilişkin verilerin bulunduğu Tablo 3.2 incelendiğinde, 1980’li yıllardaki finansal serbestleşme süreciyle birlikte, 1970’li yıllarda negatif veya çok düşük düzeylerde olan reel faiz oranlarının ortalamasının, Şili dışındaki diğer dokuz ülkede çarpıcı biçimde yükseldiği görülmektedir. Ayrıca 1980-2003 yılları arasında reel faiz oranlarının yükselişine paralel olarak, bu zaman aralığında faiz ödemelerinin bütçe harcamaları içindeki payı da Şili dışındaki ülkelerde hızlı bir şekilde yükselmiştir. Özellikle de Brezilya, Meksika, Filipinler ve Türkiye açısından faiz ödemelerinin bütçe harcamaları içindeki payının yüksek oluşu dikkat çekmektedir.⁴¹

⁴⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Ed. Halil Seyidoğlu, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1647, 2005, s. 393.

⁴¹ Özlem Onaran, “Life After Crisis for Labor and Capital in the Era of Neoliberal Globalization”, **Vienna University of Economics and Business Administration Working Paper Series**, Working Paper No: 43, 2005, p. 15, (Çevrimiçi) <http://www.wu-wien.ac.at/inst/vw1/gee/workp.html>, 19 Aralık 2009.

Tablo 3.2: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Reel Faiz Oranları ve Faiz Ödemelerinin Bütçe Harcamaları İçindeki Payı: 1970-1979 ve 1980-2003

ÜLKELER	Reel Faiz Oranları (Yüzde Olarak)		Faiz Ödemeleri/Bütçe Harcamaları (Yüzde Olarak)	
	1970-1979 ORTALAMASI	1980-2003 ORTALAMASI	1970-1979 ORTALAMASI	1980-2003 ORTALAMASI
ARJANTİN	-13,55	21,35	--	12,47
BREZİLYA	-7,39	76,46	--	30,36
ŞİLİ	19,06	12,88	4,87	4,62
ENDONEZYA	-3,64	7,74	3,13	11,29
GÜNEY KORE	-0,44	3,81	1,54	2,19
MALEZYA	0,48	5,50	10,47	15,78
MEKSİKA	-5,3	1,45	9,40	26,37
FİLİPİNLER	2,14	5,56	4,48	22,73
TAYLAND	4	8,07	7,66	8,37
TÜRKİYE	-15,52	13,35	2,79	19,83

Kaynak: Özlem Onaran, “Life After Crisis for Labor and Capital in the Era of Neoliberal Globalization”, **Vienna University of Economics and Business Administration Working Paper Series**, Working Paper No: 43, 2005, p. 33’ten derlenmiştir.
(Çevrimiçi) <http://www.wu-wien.ac.at/inst/vw1/gee/workp.html>, 19 Aralık 2009.

Yabancı fonları ülkeye çekmek suretiyle birikim ve büyüme sürecini sürdürmeyi amaçlayan ülkelerin, daha önce de değinildiği üzere, ülkedeki iç reel faiz oranlarını dışarıdaki reel faiz oranlarından daha yüksek tutması gerekmektedir. Ancak iç reel faiz oranlarının görece yüksek olması, yüksek kârlılık beklentisine göre hareket eden yabancı fonları ülkeye çekmekte tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü bu noktada finansal piyasalarda güven duygusunun önemi ortaya çıkmaktadır; yabancı fonların ülkeye giriş yaparken, bir diğer ifadeyle ulusal paraya çevrilirken, geçerli olan döviz kurunun sürdürülebilirliğine güven duymaları gerekmektedir. Burada yabancı spekülâtif sermaye, ulusal paranın yabancı para karşısında önemli düzeyde değer kaybetmesini, kârlılıkları üzerinde büyük bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Aslında süreç incelendiğinde, ülkeye yabancı fonların girişlerinin devam etmesinin, ülkedeki döviz arzını arttırmak suretiyle ulusal paranın değerini sabitleştirdiği, fakat ülkedeki döviz miktarının giderek daha fazla artmasının

ise ulusal paranın *aşırı değerli* hale gelmesine neden olabildiği görülmektedir. Ulusal paranın aşırı değerlenmesi durumu, yabancı fonlar için beklenen kârlılığa ek bir kazanç oluşturmaktadır.

Yabancı spekülâtif sermayenin hızlı bir şekilde ve topluca, ellerindeki ulusal parayı dövizde çevirerek ülkeyi terk etmeleri, bu sermaye girişine dayalı genişlemenin son bulmasına neden olmaktadır.⁴² Bu kaçış sürecinde, eğer ev sahibi ülke, sermayenin kaçışı sırasında ortaya çıkan döviz talebindeki artışı karşılayacak uluslararası rezervlere sahip değilse veya IMF vb. uluslararası kuruluşlardan yeterli finansman sağlanamamışsa, yaşanan bu yoğun sermaye kaçışı ülkede bir döviz krizinin çıkmasına sebep olacaktır. Döviz piyasasında başlayan panik ise finansal piyasalara olan güveni sarsacak, yatırımcıların bankalardaki mevduatlarını çekmeleri ve ellerinde tuttukları menkul değerleri satmaları sonucunda ise bir banka ve borsa krizi ortaya çıkabilecektir. Görüldüğü üzere, finansal serbestleşmenin yol açtığı ani ve şiddetli sermaye hareketleri, finansal krizlerin sıkça yaşanmasında ve domino etkisiyle hızla yayılmasında çok önemli bir etken olmuştur. Ayrıca yaşanan finansal krizler, sadece finansal kesimle sınırlı kalmamış, reel ekonomiye de yansımıştır. Çünkü finansal krizler ve krizi aşmaya yönelik uygulanan yüksek faiz ve harcama daraltıcı politikalar, ülkedeki toplam talebin ciddi şekilde düşmesine, toplam talepteki bu düşüşler ise birçok firmanın iflasına, dolayısıyla da reel üretimin düşmesine ve işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bu süreçte kriz, ithalat hacminde yaşanan daralmalar aracılığıyla dış dünyaya da yayılmakta ve dünya ticaret hacminin düşmesine, dolayısıyla da diğer ülkelerdeki reel üretimin düşmesine ve işsizliğin artmasına yol açmaktadır.⁴³

Artık, uluslararası serbestleşen sermaye hareketleri aracılığıyla kredi ihtiyaçlarını karşılamaya ve bu sayede büyümelerini sürdürebilmeye çalışan gelişmekte olan ülkelerde, özellikle de yükselen piyasalarda istikrarsızlık olgusu iyice yaygınlaşmıştır. Finansal serbestleşme sonucu meydana gelen finansal istikrarsızlıklar ve bunun etkisiyle ortaya çıkan reel istikrarsızlıklar süreci, ellerinde

⁴² Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 234.

⁴³ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 393, 396.

uygulayabilecekleri politika aletleri giderek azalmış olan ülkelerde artan iç ve dış borçlar ile birlikte artan risklere neden olmuştur.⁴⁴

Köymen de günümüzde artan spekülasyonlara ve devletlerin borçlanma ihtiyaçlarının sürekli artmasına şu şekilde dikkat çekmiştir:⁴⁵

“Borsa spekülasyonu gerçek ekonomileri inanılmaz boyutlarda istikrarsızlaştırdı. Hisse senedi spekülasyonunun yanı sıra, devlet borçlanma tahvilleri de tabii spekülasyon konusuydu. Neoliberal politika paketinin bir parçası olarak zenginler ve sermayedarlardan alınan vergiler düşürüldüğü için, devletler askeri ve asgari idari harcamaları için bile sürekli borçlanma ihtiyacındaydı. Hangi devlet daha yüksek faiz verirse uluslararası fonlar oraya koştuğundan, bu bir yandan, içinden çıkılmaz bir borç yükü ve kısır döngü yaratıyor, öte yandan da, yüksek faizli borçlar ancak yeni ve daha yüksek faizli borçlarla ödenebiliyordu.”

3.2. 1990 YILI SONRASINDA GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERDEN ÇEŞİTLİ ÖRNEKLER

1990’lı yıllar ve 2000’li yılların başları gelişmekte olan ülkelerin birbiri ardına yaşadıkları finansal krizlere sahne olmuştur. İlerleyen sayfalarda bu süreçte adları sıkça telaffuz edilen ülkelere Meksika’nın, Güneydoğu Asya ülkelerinin, Rusya’nın, Brezilya’nın ve Arjantin’in yaşadıkları finansal krizler ana hatlarıyla incelenecektir.

3.2.1. Meksika Krizi

1994 yılının sonlarında Meksika’da ve 1997 yılında Asya’da yaşanan finansal krizler, neo-liberal küreselleşme sürecini destekleyenler tarafından ileri sürülen iyimser vizyonun ciddi şekilde sarsılmasına neden olmuştur. 1994 yılında başlayan Meksika krizi, genellikle yeni küreselleşen dünyanın ilk krizi olarak kabul

⁴⁴ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 226-227.

⁴⁵ Köymen, **a.g.e.**, s. 187.

edilmektedir.⁴⁶ Meksika, kriz öncesinde IMF ve Dünya Bankası'nın neo-liberal yapısal uyum programlarının başarılı bir örneği olarak diğer gelişmekte olan ülkelere gösterilmektedir.⁴⁷ 1988 yılından itibaren Meksika, devlet başkanı Carlos Salinas yönetiminde uygulanan neo-liberal politikaların ve ABD ile ayrıcalıklı ilişkilerinin olmasının da etkisiyle, 1990'lı yılların başında büyük miktarda sıcak paranın aktığı bir ülke konumuna gelmiştir.⁴⁸

Gerçekleştirilen geniş kapsamlı deregülasyonlar, özelleştirme uygulamaları ve piyasaların serbestleştirilmesi sonucunda yabancı sermayeye kapılarını sonuna kadar açan Meksika'da her şey ihracata odaklanmıştır. Ancak, diğer ülkelerin de ihracatlarını arttırmaya odaklanmış olması ve Meksika'nın serbest ticaret bölgesi NAFTA'ya (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) katılması çeşitli problemlere neden olmuştur. Bu süreçte Meksika'nın ihracatı artmış, ancak ithalatı daha fazla artmıştır. 1994 yılında Meksika, 28 milyar dolar düzeyinde olan ve ülkenin GSMH'nın yüzde 7'sine tekabül eden bir cari işlemler açığıyla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu cari işlemler açığı ise yabancı sermayenin ülkeye girişiyle karşılanmıştır. Ancak, Latin Amerika'ya gelen yabancı sermayenin büyük bölümü ya spekülasyon nitelikli olmuş ya da bu ülkelerdeki özelleştirme programları kapsamında düşük fiyatlarla satılan şirketlerin alınmasında kullanılmıştır.⁴⁹

Kanada ve ABD ile serbest ticaret anlaşması imzalayarak 1994 yılında NAFTA üyesi olan Meksika, NAFTA üyesi olmadan önce de ABD'nin en büyük ticari ortaklarından birisi konumundadır. 1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren NAFTA'dan önce, 1993 yılında Meksika'nın ABD'den ithalatı 41,6 milyar dolar, ABD'ye ihracatı ise 42,3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Fakat, 1994 yılında ise Meksika'daki tüketim patlamasının etkisiyle otomobil, hazır giyim ve bilgisayar

⁴⁶ Duménil ve Lévy ise neo-liberalizmin en dramatik krizlerini 1982 yılında yaşanan borç kriziyle başlatmakta ve daha sonra 1994 yılında Meksika'da yaşanan krize yer vermektedir. (Bkz. Duménil ve Lévy (2009), **a.g.m.**, s. 200)

⁴⁷ Went, **a.g.e.**, s. 149-150.

⁴⁸ Sungur Savran, **Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 134.

⁴⁹ Went, **a.g.e.**, s. 150-151.

ithalatındaki ciddi artış, ABD'nin 50 milyar doların üzerinde döviz kazanmasını sağlamıştır.⁵⁰

1994 yılının sonlarına doğru Meksika'nın ekonomisinde dış ödemeler dengesinde ve kamu açıklarında yaşanan olumsuz gelişmeler, ülkeye gelen sıcak paranın yönünü ülke dışına çevirmesine yol açmıştır. 1 Ocak 1994 tarihinde ülkenin Chiapas bölgesinde Zapatista isyanının başlaması ise yabancı sermaye üzerinde tedirginlik yaratan bir diğer etken olmuştur.⁵¹ Meksika'da 1994 yılında başka önemli gelişmeler de yaşanmıştır; örneğin 1994 yılının Mart ayında devlet başkanı adaylarından Collosio bir suikast sonucu öldürülmüş, Mayıs ayında Meksika, Türkiye'den sonra OECD'ye üye olan ikinci gelişmekte olan ülke olmuş, Ağustos ayında Zedillo başkan seçilmiş, Aralık 1994 tarihinde Meksika pesosu değer yitirmeye başlamış ve finansal kriz patlamıştır.⁵²

1994 yılının sonuna yaklaşılrken, Meksika hükümetinin dolara endeksli kısa vadeli borçlarının miktarı aşırı derecede artmış, ülkenin döviz rezervleri erimeye devam etmiş ve devalüasyon olasılığı artmıştır. Bunun üzerine 20 Aralık 1994 tarihinde kriz ortaya çıkmıştır.⁵³ Meksika'nın, 20 Aralık tarihinde pesoyu %15 devalüe etmesi, uluslararası piyasalarda şok etkisi yaratmıştır. Bir gün sonra ise pesonun dalgalanmaya bırakılmasının etkisiyle, pesonun değer kaybı %39'a kadar yükselmiştir.⁵⁴ Meksika hükümeti, yerel paranın istikrarına olan güvenin zayıflaması nedeniyle, uzun vadeli devlet borcu satamamış; kısa vadeli hazine bonolarını ise ancak %75'lere kadar artan yüksek faiz oranlarıyla satabilmiştir. Diğer taraftan ise pesonun değerindeki düşüşün sürmesi, dolara endeksli borçların ulusal para karşılığını da artırmış, bu durum ise paniğin daha da artmasına neden olmuştur. 1994 yılının Aralık ayında başlayan finansal kriz, 1995 yılında iyice yayılmış ve reel

⁵⁰ Hayri Kozanoğlu, **Küreselleşme Heyulâsı**, 1. Basım, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003, s. 29, 44.

⁵¹ Savran, **a.g.e.**, s. 134.

⁵² Kozanoğlu, **a.g.e.**, s. 29-30.

⁵³ Kenan Bulutoğlu, **Yöresel ve Küresel Para Krizleri**, 1. Basım, İstanbul, Batı Türkeli Yayıncılık, 2002, s. 217.

⁵⁴ Kozanoğlu, **a.g.e.**, s. 42.

ekonomiyi de etkilemiştir. Bunun sonucunda ise binlerce işyeri kapanmış, yüzbinlerce kişi işsiz kalmış ve ülkenin milli geliri 1995 yılında %15 azalmıştır.⁵⁵

Kozanoğlu, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşların yoğun telkiniyle sermaye hareketlerini serbestleştiren Türkiye, Meksika vb. gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsinin bu tarz bir krizle karşılaştığını ileri sürmüş ve sıcak paranın söz konusu ülkelerde neden olduğu sorunları şu şekilde ifade etmiştir:⁵⁶

“Ödemeler dengesinin sermaye hesabını kısa vadeli para girişlerine açan ülkeler, “sıcak para”yı davet etmiş oluyorlar. Hele finansal piyasalarında derinlik yoksa Plata Dulce (tatlı para) yılları başlıyor. Döviz bolluğu kısa sürede yerel paranın değerlenmesini getiriyor, ithalat ucuzluyor, dış tasarruflarla olanakların ötesinde bir refah toplumu görüntüsü ortaya çıkıyor. Kısa süreli arbitraj kârları peşindeki fonlar borsa, hükümetin bono, tahvil gibi borçlanma araçları arasında gidip geliyor; üretim kapasitesini genişletecek yatırımlara yönelme olmuyor, iç talebin canlılığına, aşırı değerlenen döviz kurunun ihracatın rekabet gücünü iyice yıpratması da eklenince dış açık durmadan artıyor.”

1982 yılında Meksika’nın borç ödemelerini yerine getiremeyeceğini ilan etmesi ve birçok gelişmekte olan ülkenin de benzer bir tavır almasıyla ortaya çıkan dünya borç krizinden sonra bu sefer de, 1994 yılında Meksika’da başlayan krizin yayılmasından korkulmuştur. Ancak Latin Amerika ülkelerinde ‘*tekila etkisi*’ olarak adlandırılan karamsarlık ve panik psikolojisi ilk önce Latin Amerika ülkelerini, daha sonra ise Asya ülkelerini etkilemiştir.⁵⁷

Gerçekten de Meksika krizinin yarattığı domino etkisi, dünya çapında bir küresel krize yol açma riski taşımaktadır. Meksika’ya açtıkları kredileri yenilemeyen uluslararası bankalar, aynı zamanda kalan borcun da hemen ödenmesini talep etmiştir. Meksika Merkez Bankası’nın tüm rezervlerinin tükendiği ve hükümetin

⁵⁵ Bulutoğlu, **a.g.e.**, s. 217.

⁵⁶ Kozanoğlu, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁵⁷ Kozanoğlu, **a.g.e.**, s. 43-44.

borç ödemelerinde iyice zorlanıp moratoryum ilan etmeye hızla yaklaştığı bir dönemde, 31 Ocak 1995 tarihinde ABD başkanı Clinton tarafından Meksika'ya yönelik bir uluslararası yardım programı açıklanmıştır. 50 milyar dolar tutarında olan bu yardım programının finansmanının 20 milyar doları ABD Hazinesi'nin yetkisinde bulunan Döviz İstikrar Fonu'ndan, 18 milyar doları IMF'den ve geriye kalan 12 milyar doları ise Uluslararası Ödemeler Bankası'ndan (BIS) sağlanmıştır. Söz konusu uluslararası yardım programı, miktar yönünden o tarihe kadar bir krizin tedavisi için gerçekleştirilmiş olan en büyük yardım programı olmuştur. Zaten bu yardım programının sayesinde Meksika, o yıl içinde vadesi gelen borçlarının büyük bir kısmını ödeyebilmiştir. Ancak, bu yardım programı bir hediye olmadığına da hatırlanması gereklidir, çünkü verilen para Meksika tarafından geri ödenecektir. Meksika, bu yardım sürecinde güvence olarak petrol gelirlerini göstermiştir. Zaten yardım programı kapsamındaki para ise, IMF tarafından şart koşulan bazı uygulamaların yapılması durumunda serbest bırakılacaktır.⁵⁸

Meksika için bu büyük yardım programının hazırlanmasının dört nedeni bulunmaktadır: Birinci ve en önemli neden, Meksika'nın borç ödemelerini durdurması durumunda krizin kontrolsüz bir şekilde yayılmasından duyulan korkudur. İkinci neden ise IMF tarafından empoze edilen neo-liberal politikaların refah artışı sağladığının kanıtı olarak ve yükselen piyasaların örnek ülkesi olarak gösterilen Meksika'nın, ekonomisinin tamamen çöküşünün engellenmesinin IMF'nin kredibilitésinin kurtarılması için çok önemli olmasıdır. Üçüncü neden, NAFTA'nın olası çöküşünün ABD'nin küresel ekonomik rolü üzerinde olumsuz etkiler doğuracağı endişesidir. Dördüncü ve son neden ise Meksika'nın moratoryum ilan etmesi durumunda yatırım fonları, bankalar ve spekülâtörlerin büyük zarar göreceği korkusudur. İşte bu yüzden söz konusu büyük yardım programının, aslında vergi mükelleflerinin zenginlere bir armağanı olarak değerlendirilmesi de yanlış olmayacaktır.⁵⁹ Ancak, neo-liberal politikaların tümünü uygulamış olan Meksika'nın yaşadığı bu kriz, hem insanlara neo-liberal politikaları sorgulatmış, hem de küreselleşmenin erdemleri hakkında ciddi şüpheler yaratmıştır. Bu tarz bir

⁵⁸ Bulutoğlu, **a.g.e.**, s. 217-218 ve Went, **a.g.e.**, s. 152-153.

⁵⁹ Went, **a.g.e.**, s. 153-154.

sorgulamanın yükselişi, neo-liberalizmi savunan çevreler açısından ise çok rahatsız edici bir gelişmedir.⁶⁰

Sönmez, Meksika krizine ilişkin görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:⁶¹

“(…) Meksika’da Aralık 1994’te patlayan ve 1995 yılına sarkan ağır mali kriz, ekonominin serbestleşmesiyle mali ve ekonomik sorunlara çözüm bulunamayacağını kanıtlarken, bu ülkeyle birlikte uluslararası finansmandan en fazla yararlanan Latin Amerika ülkeleri olan Arjantin, Brezilya ve Kolombiya için uyarıcı bir role sahip olmuştur. (...)”

Krizin, Meksika halkı üzerindeki etkisi ise son derece yıkıcı olmuştur. Hızla yükselen faizler, kamu harcamalarında yapılan kesintiler ve düşen satın alım gücünün sonucunda Meksika derin bir ekonomik durgunluğa girmiştir. İşsizlik ve yoksulluk hızla artmış, kişi başına düşen milli gelir ise hızlı bir şekilde düşmüştür.⁶² Meksika’da, 1994-1999 yılları arasında yılda ortalama sadece %0,6 oranında büyüme sağlayan IMF destekli politikalarla bir stabilizasyon dönemi yaşanmıştır ve Meksika, ancak 2000 yılına gelindiğinde %7,5’lik bir büyüme yaşayabilmiştir. Zaten, neo-liberal politikaların uygulandığı 1988 ile 1994 yılları arasındaki Salinas döneminde bile ekonomik büyüme ancak %3’ün biraz üstünde gerçekleşmiştir. Meksika Salinas döneminde, 1982 öncesinin %6’lık büyüme hızlarına bile yaklaşamamıştır. Ayrıca Meksika krizinden üç yıl sonra, 1998 yılının sonunda dikkat çekici bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme, ülkedeki bankaların 60 milyar dolarlık batık kredilerinin, banka sigorta fonunca satın alınmak suretiyle kamu borcuna dönüştürülmüş olmasıdır. Söz konusu borcun *kamu borcuna dönüştürülmesi operasyonunun* yükü ise vergi mükelleflerinin üzerine yıkılmıştır.⁶³

⁶⁰ Kozanoğlu, **a.g.e.**, s. 44.

⁶¹ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 451-452.

⁶² Went, **a.g.e.**, s. 154-155.

⁶³ Kozanoğlu, **a.g.e.**, s. 30, 36, 46.

3.2.2. Asya Krizi

1994 yılındaki Meksika krizinden sonra, 1997 yılının Temmuz ayında ise Güneydoğu Asya ülkelerinde finansal kriz ortaya çıkmıştır. Kısa vadede yüksek kâr elde etmek için tüm dünyayı dolaşan yüz milyarlarca dolar tutarındaki spekülasyon nitelikli sermayenin oynak ve denetim dışı hareketi “Asya Krizi”ne yol açmıştır. 2 Temmuz 1997 tarihinde Tayland’ın ulusal para birimi olan bahtın devalüe edilmesiyle Tayland’da başlayan ve kısa süre içerisinde bölgenin diğer ekonomilerine yayılan ve büyük tahribata neden olan Asya Krizi, kriz öncesinde bölge ekonomilerinin hızlı büyümesiyle özdeşleştirilmiş olan “*iktisadi mucize*” hakkında yapılan konuşmaları büyük bir sessizliğe mahkûm etmiştir.⁶⁴ Gerçekten de Asya Krizi’nin yayılması, söz konusu Asya ülkelerinin ekonomilerinin gelişimini kendi politikalarının ne kadar iyi işlediğinin en önemli kanıtı olarak gören ve sunan serbest ticaret ve finansal serbestleşme ideologları için büyük bir şok olmuştur.⁶⁵

Tasarruf oranları %30’lar civarında olan Güneydoğu Asya ülkeleri, 1990’lı yılların başında daha çok sermaye çekme gereksinimi duyduğu için değil de, artan uluslararası baskılar nedeniyle (özellikle de ABD Hazinesi’nin yoğun baskısıyla) finansal piyasalarını serbestleştirmek zorunda kalmıştır. Söz konusu serbestleştirme uygulaması, azamî kâr peşinde koşan kısa vadeli spekülasyon sermayenin bu ülkeleri istila etmesine neden olmuştur. Örneğin Tayland’da kısa vadeli spekülasyon sermaye girişleri, gayrimenkul fiyatlarında büyük artışlara yol açmıştır. Ancak gayrimenkul piyasasında şişen bu balon da tüm diğer balonlar gibi en sonunda patlamıştır. Bu patlama ile birlikte sermaye aniden ülke dışına kaçmış ve çok büyük iktisadi sorunlar ortaya çıkmıştır.⁶⁶

⁶⁴ Henry Veltmeyer ve James Petras, “Dış Yardım, Neoliberalizm ve ABD Emperyalizmi”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 208.

⁶⁵ Went, **a.g.e.**, s. 155.

⁶⁶ Joseph Stiglitz, “What I Learned At The World Economic Crisis”, **The New Republic**, 17 April 2000, (Çevrimiçi) http://www2.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/download/opeds/What_I_Learned_at_the_World_Economic_Crisis.htm, 10 Ocak 2011.

1995 yılından itibaren Güneydoğu Asya ülkelerinin cari açıkları artmıştır. Ancak bu ülkeler, cari açıklarını kapatmak için önlem almamış ve cari açıklarını finanse edebildikleri sürece sürdürmüştür. Cari açıkların büyümesi sonucunda ise dış finansman sorunları giderek artmış ve cari açığın finansmanı için dış kaynak bulmak zorlaşmıştır.⁶⁷ Asya Krizi'nin başladığı ilk ülke olan Tayland'ın 1996 yılında cari açığının GSYİH'ya oranı %9'u aşmıştır. Cari açığın finansmanında ise Meksika'da olduğu gibi, kısa vadeli borçlanmalar ön plana çıkmıştır.⁶⁸

Güneydoğu Asya ülkelerindeki özel kuruluşların ve bankaların *kısa vadeli dış borçlarında* da önemli artışlar gerçekleşmiştir. Ancak, Güneydoğu Asya ülkelerinde kısa vadeli dış borçlarla uzun vadede getiri sağlayacak yatırımların finansmanı yapılmış, bu durum ise bir vade uyumsuzluğu yaratmıştır.⁶⁹ Adda da, finansal serbestleşmeyle ortaya çıkan yeni fırsatlardan faydalanan yerel bankaların ve yabancı bankaların şubelerinin, kısa vadeli dövizle borçlanarak orta ve uzun vadeli yerli yatırımları finanse etmeye başlamasının çok tehlikeli olduğunu vurgulamıştır. Bankalar tarafından izlenen bu strateji sonucunda, borsa ve özellikle de gayrimenkulde bir kredi patlaması yaşanmış, sanayide aşırı sermaye birikimi olmuş, yatırımların ortalama verimliliği azalmış ve bankacılık sisteminin neden olduğu şüpheli alacaklar hızla artmıştır.⁷⁰ Bir diğer ifadeyle, bankaların kısa vadeli olarak ve döviz cinsinden aşırı derecede borçlanmaları ve bu borçlanma sonucu elde ettikleri kaynakları ise ülke içerisinde ulusal para cinsinden orta ve uzun vadeli kredi olarak sunmaları büyük sorun yaratmıştır. Devalüasyonların yaşanması ile birlikte, söz konusu bankaların borçları daha da fazla artmıştır.

Yabancı sermayenin ülkeye giriş ve çıkışlarında “*sürü güdüsü*” etkilidir. Ancak girişteki sürü güdüsü etkisi daha yavaşken, çıkıştaki sürü güdüsü etkisi çok daha hızlı gerçekleşmektedir. Nitekim Güneydoğu Asya ülkelerinde de spekülasyon nitelikli yabancı sermaye hareketleri de bu şekilde yaşanmıştır. Sürü güdüsünün ve finansal

⁶⁷ Mahfi Eğilmez, **Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi**, 5. Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2009, s. 64.

⁶⁸ Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Sevgi İnceci, 3. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 198.

⁶⁹ Eğilmez (2009), **a.g.e.**, s. 64-65.

⁷⁰ Adda, **a.g.e.**, s. 199.

paniğin etkisiyle, yabancı sermaye Güneydoğu Asya ülkelerini aynı anda, hızlı bir şekilde terk etmeye çalışmış ve bu gelişme ise krizin boyutlarının daha da büyümesine neden olmuştur.⁷¹

Asya ülkelerinde, krizle birlikte kısa süre içinde hızlı devalüasyonlar ve hisse senedi fiyatlarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Asya Krizi'nin döviz kuru ve borsa üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin büyüklüğü Tablo 3.3'te görülmektedir. Örneğin, en yüksek devalüasyonun Endonezya'da; hisse senetlerindeki en büyük değer kaybının ise Güney Kore, Endonezya ve Tayland'da gerçekleştiği görülmektedir. Yaşanan döviz kuru kayıpları ve hisse senetlerindeki büyük değer düşüşleri ise çok sayıda bankanın, finansal kuruluşun ve şirketin ödeme krizine düşmesine veya iflas etmesine neden olmuştur. Yabancı sermaye ülke dışına kaçmış, ülkelerin döviz rezervleri ise hızla erimiştir. Kısa vadeli iç ve dış borçların sürdürülebilirliği son derece zorlaşmış ve yaşanan finansal kriz, kısa bir süre içerisinde reel bir krize dönüşmüştür.⁷²

Tablo 3.3: Asya Krizinin Çeşitli Asya Ülkelerinin Hisse Senetleri ve Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri: 4 Temmuz 1997-19 Aralık 1997

ÜLKE	HİSSE SENEDİ DEĞER KAYBI (Yüzde olarak)	DEVALÜASYON ORANI (\$) (Yüzde olarak)
GÜNEY KORE	%-49	%-65,9
ENDONEZYA	%-48,6	%-106
TAYLAND	%-41	%-56
FİLİPİNLER	%-32,7	%-48
HONG KONG	%-29,8	%-0,1
JAPONYA	%-23	%-14

Kaynak: Tülay Arın, “Asya Krizi ve Kriz Yönetiminde Hegemonya”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 375, Ocak 1998, s. 5.

Kısa vadeli dış borçların sürdürülebilirliği büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden kısa vadeli dış borçların merkez bankasının elinde bulunan rezervlere olan

⁷¹ Eğilmez (2009), **a.g.e.**, s. 65.

⁷² Tülay Arın, “Asya Krizi ve Kriz Yönetiminde Hegemonya”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 375, Ocak 1998, s. 5.

oranı ise önemli bir göstergedir. Çünkü bu oran, kısa vadeli dış borçların finansal risk yaratma kapasitesini göstermektedir. Söz konusu oran, 1’den ne kadar büyük olursa, likidite sıkışıklığının yaşanma riski de o kadar artmaktadır. Nitekim 1997 yılının Haziran ayında özellikle Güney Kore’nin kısa vadeli dış borçlarının rezervlere oranı 2,06’ya kadar yükselmiştir. Görüldüğü üzere Güney Kore’de kriz öncesinde, rezervlerin kısa vadeli borçları karşılayabilme kapasitesi çok azalmıştır. 1997 yılının Haziran ayında kısa vadeli dış borçların rezervlere oranı Endonezya’da 1,704; Tayland’da 1,453; Filipinler’de 0,848 ve Malezya’da ise 0,612 düzeyindedir.⁷³

Bello ve Malig, Asya Krizi’ni şu şekilde değerlendirmektedir:⁷⁴

“(…) Doğu Asya’nın gururlu ‘kaplanlarının’ süngüsünü düşüren bu olay, küreselleşmenin anahtar öğelerinden birinin -sermaye akışını (...) desteklemek için sermaye hesapları üzerindeki kontrolün kaldırılmasının bir sonucu olarak- istikrarsızlaştırma olduğunu ortaya koymuştur. (...) Sermaye piyasasının liberalizasyonunun nasıl büyük bir istikrarsızlık yaratacağı, Tayland’da 1 milyon, Endonezya’da ise 21 milyon insanın birkaç hafta içinde yoksulluk sınırının altına düşmesiyle gözler önüne serilmiştir.”

Sonuç olarak, Tayland’da döviz piyasasında yaşanan panikle başlayan Asya Krizi, kısa süre içerisinde bölgenin sabit döviz kuru sistemi uygulayan Malezya, Endonezya, Filipinler ve Güney Kore’ye yayılmıştır. Döviz piyasası ile sınırlı kalmayan kriz, bankacılık kesimine yayılmış ve tüm finansal piyasaları olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan finansal krizin atlatılabilmesi için, özellikle yabancı sermaye çıkışını durdurmaya yönelik olarak ülkedeki faizlerin yükseltilmesi ve krizi yaşayan ülkenin kredi alma imkânlarının hızla azalması sonucunda ülke ekonomisinde büyük bir talep daralması yaşanmıştır. Söz konusu talep daralması ise milli gelirin reel olarak düşmesine ve işsizliğin hızla artmasına yol açmıştır.⁷⁵

⁷³ Nihal Tuncer, “Para Krizleri ve Türkiye”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 410-411, Şubat-Mart 2001, s. 48.

⁷⁴ Walden Bello ve Marylou Malig, “Küreselleşmeci Projenin Krizi ve George W. Bush’un Yeni Ekonomisi”, **Küreselleşmenin Krizi**, Der. Alan Freeman ve Boris Kagarlitsky, Çev. İbrahim Yıldız ve Bahar Kara, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 110.

⁷⁵ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 394.

Seyidoğlu, kriz dönemlerinde IMF tarafından kriz yaşayan ülkelere kredi verilirken uygulanması talep edilen koşulları şu şekilde eleştirmiştir:⁷⁶

“(...) IMF’nin kredi verirken öne sürdüğü geleneksel “şartlılık ilkeleri” de kriz koşullarına uygun düşmemektedir. Kredi alan ülkenin harcama daraltıcı ve faizleri yükseltici politikalar uygulaması gibi koşulları yerine getirmesi toplam talep düşüşünü hızlandırarak içinde bulunulan kriz ortamını daha da şiddetlendirebilir. Bundan da öte, IMF’nin açtığı krediler ülkeyi terk eden yabancı fonlara ödeme amacıyla kullanılır (merkez bankasının piyasada yaptığı döviz satışları ile). (...)”

Zaten IMF politikalarının, borçlu ülkelerin uluslararası alacaklılara daha iyi geri ödeme yapabilmesi amacıyla yönelik olarak tasarlandığı sıkça ifade edilmektedir. Hahnel de IMF politikalarının bu yönüne özellikle dikkat çekmektedir:⁷⁷

“IMF kemer sıkma siyasetleri, sıkıntıya düşmüş ekonomileri mümkün olduğu kadar çabuk biçimde daha etkin borç ödeme makinelerine dönüştürmek için tasarlanmıştır. (...)”

Ayrıca IMF’nin ısrarıyla, gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarının ülke dışına sermaye kaçışını önleyebilmek için yurtiçindeki faiz oranlarını hızla yükseltmesi sonucunda, ülkedeki durumu iyi olan yerli şirketler bile borçlanmakta ciddi şekilde zorlanmaya başlar ve zaman içerisinde söz konusu şirketler bile iflas eden diğer yerli şirketlerin arasına katılırlar. Yaşanan devalüasyonlar sonucunda ulusal paranın değerinin düşmesinin ve iflas eden yerli şirketlerin sayısının artmasının etkisiyle çokuluslu şirketler ve bankalar, krizi yaşamış olan ülkeye bu iflas eden özel şirketleri son derece düşük fiyatlarla satın almak için ve gerçekleştirilecek özelleştirme ihaleleri için gelirler.⁷⁸

⁷⁶ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 396.

⁷⁷ Robin Hahnel, **İktisadi Adalet ve Demokrasi: Rekabetten İşbirliğine**, Çev. Yavuz Alogan, 1. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006, s. 376.

⁷⁸ Hahnel, **a.g.e.**, s. 377-378.

3.2.3. Rusya Krizi

Asya Krizi'nden sonra ise 1998 yılında Rusya'da, 1999 yılında Brezilya'da, 2001 yılında Türkiye'de ve Arjantin'de finansal krizler yaşanmıştır. Örneğin yüksek düzeydeki bütçe açıklarını finanse etmek için yabancı sermayeye bağımlı durumdaki Rusya, 1998 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüşten ve Rus çeliğinin ihracatının en çok yapıldığı pazarlar olan Asya ülkelerinin pazarlarının Asya Krizi'yle birlikte küçülmesinden çok olumsuz etkilenmiştir. 1998 yılının Ağustos ayında, IMF ile 22 milyar dolarlık yeni bir kredi anlaşması yapılmasından bir ay sonra, Rusya'nın ulusal para birimi olan ruble üzerinde çeşitli spekülasyonlar yapılmış ve rublenin değeri %75 oranında düşmüştür. Bu gelişmeler üzerine Rusya, dış borç ödemelerinin bir bölümünü ertelediğini ilan etmiştir. Söz konusu karardan dolayı ise IMF, Rusya'ya kredi vermeyi durdurmuş ve bütün bu gelişmeler sonucunda yabancı sermaye hızla Rusya'yı terk etmiştir.⁷⁹

Rusya'nın, bütçe açıklarını kısa vadeli borçlanma yoluyla karşılamaya çalışmasının sonucunda ülkenin kısa vadeli dış borçları ciddi şekilde artmış ve bu gelişmeler Rusya'nın kriz yaşamasında etkili olmuştur. Ayrıca Rusya'ya yatırım yapan yabancı yatırımcılar, Rusya'yı "*iflas etmeyecek kadar büyük*" bir ülke olarak gördükleri için Rusya'nın kısmi moratoryum kararı, söz konusu yatırımcılar üzerinde çok büyük şok etkisi yaratmıştır. Rusya'da yaşanan krizin sonucunda ise yabancı yatırımcılar tarafından, tüm gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar çok daha riskli olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelere yönelik risk algılamasındaki bu olumsuz değişim, yabancı yatırımcıların portföy yatırımları içinde bulunan söz konusu ülkelere ait menkulleri satmaya başlamalarına ve ayrıca da yeni yatırımlar yapmaktan da kaçınmalarına neden olmuştur. Bir diğer ifadeyle, Rusya'da yaşanan kriz, gelişmekte olan ülkelerin yabancı piyasalardan borçlanmasını zorlaştırmış ve söz konusu ülkelerin dış borçlanma maliyetlerini yükseltmiştir.⁸⁰

⁷⁹ Adda, a.g.e., s. 200.

⁸⁰ Seyidoğlu, a.g.e., s. 394.

3.2.4. Brezilya ve Arjantin Krizi

1998 yılının Ağustos ayında Rusya’da yaşanan finansal krizden kısa bir süre sonra ise Brezilya finansal krizle karşı karşıya kalmıştır. Dış borç stoku 228 milyar dolar olan Brezilya, ülkenin GSMH’sının %8’ine denk düşen bütçe açıklarından ve artan kısa vadeli borçlardan dolayı sıkıntı çekmektedir. Bu dönemde ülkedeki yüksek faiz oranlarına rağmen ülke dışına ciddi sermaye kaçıışı gerçekleşmiş ve Brezilya borsasında, o zamana kadar ki en büyük düşüş yaşanmıştır. IMF’nin baskısı altında, Brezilya hükümeti, sabit kuru korumak için çalışmıştır, ancak hükümetin çabaları sonuçsuz kalmış ve 1999 yılının Ocak ayında Brezilya’nın ulusal parası real dalgalanmaya bırakılmıştır.⁸¹ Döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması sonucunda dolar 1,20 realden, 2,15 reale yükselmiştir.⁸²

2001 yılında ise diğer bir Latin Amerika ülkesi olan Arjantin’de kriz yaşanmıştır. Arjantin, 1991 yılının Mart ayında IMF’nin desteğiyle *Konvertibilite Planı*’nı uygulamaya koymuştur. Konvertibilite Planı’yla Arjantin’in ulusal parası olan peso, dolara bire bir bağlanmış (bir pesonun bir dolara eşit olması) ve *para kurulu* olarak adlandırılan parasal sisteme geçilmiştir. Para kurulu sisteminde, para arzı sadece döviz girişi ve çıkışlarına bağlanmakta, ulusal paranın yabancı para karşısındaki değeri sabitlenmekte ve Merkez Bankası söz konusu kurdan gelecek tüm alış ve satış tekliflerini karşılamaktadır. Ayrıca para kurulu sistemi, hükümetin veya bankacılık sisteminin Merkez Bankası tarafından finanse edilmesini de yasaklamaktadır.⁸³ Para kurulu sistemi, ülkeye gelen yabancı sermayeyi döviz kuru riskinden korumaktadır. Dolayısıyla yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için döviz kuru riski ortadan kaldırılmış ve faiz oranları da yüksek tutulmuştur. Arjantin hükümeti, bütün bu gelişmelerin sonucunda ülkelerini yabancı sermayenin finansal yatırımlar yapması açısından çekici kılmıştır.⁸⁴

⁸¹ Thomas D. Lairson ve David Skidmore, **International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth**, 3. Edition, Canada, Wadsworth Thomson Press, 2003, p. 406.

⁸² Kozanoğlu, **a.g.e.**, s. 88.

⁸³ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 136.

⁸⁴ Kozanoğlu, **a.g.e.**, s. 61.

1990 yılı ile 2001 yılları arasında IMF'nin sıkı denetimi altında olan Arjantin, bu dönemde başta sosyal güvenlik sistemi olmak üzere birçok özelleştirme yapmış, bankacılık sisteminin büyük çoğunluğunu yabancı bankalara devretmiştir. Ülkedeki enflasyon oranı hızla düşmüş ve ülkenin büyüme hızı yükselmiştir. Ancak 1994 yılında Meksika'nın yaşadığı krizden sonra, 1995 yılından itibaren Arjantin'in büyüme hızı düşmüş, işsizlik oranı artmış, cari işlemler açığı hızla yükselmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı azalmıştır. Ayrıca ülkenin dış borç stokunun GSMH'ya oranı da yükselmiştir. Yapılan özelleştirmeler nedeniyle kârlı kamu işletmelerinden aktarılan faktör gelirleri hızla azalmış ve ülkenin kamu açıkları dış borçlanma ile kapatılmaya çalışılmıştır. Bu gelişme ise dış borç servisi maliyetlerini arttırmış ve Arjantin'in dış borç faiz ödemeleri de hızla yükselmiştir.⁸⁵

1997-1999 yılları arasında çeşitli gelişmekte olan ülkelerde yaşanmış olan finansal krizlerin etkisiyle, Arjantin'den de yabancı sermaye çıkışları olmuş ve bu durum ülke ekonomisinin daralma sürecini başlatmıştır. Ancak Arjantin'in ağırlaşan dış borç yükü de önemli bir sorun oluşturmuştur. ABD'de faiz oranları %5 iken, Arjantin %15 gibi yüksek bir faiz oranıyla borçlanmak suretiyle yabancı sermayeyi ülkesine çekebilmiş ve bu sağlanan yabancı kaynak girişleri ise *kısa dönemde sanal bir büyüme yaratmakla birlikte*, uzun dönemde ülkenin dış borç yükünü arttırmıştır.⁸⁶

Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki düşük faiz oranları karşısında, gelişmekte olan ülkelerdeki, özellikle de *yükselen piyasalar* olarak adlandırılan ülkelerdeki görece yüksek faiz oranları sayesinde ülkeye giren yabancı sermaye hem borçlu ülkelerin hükümetlerinin, hem de söz konusu ülkenin özel sektörünün harcamalarındaki açıkları giderebilmektedir. Ancak bu yüksek faiz, yukarıda da değinildiği üzere borç servisinin maliyetini arttırmakta, borç servisinin ülkenin GSMH'sına olan oranını yükseltmekte ve böylece ülkenin borçlarını ödeyebilirliği konusundaki şüpheleri arttırmaktadır. Söz konusu gelişmeler ise ülkenin *vergi gelirlerinin* çok daha fazlasının *sağlık ve eğitime yönelik kamu harcamaları* için değil de yabancı sermayeye ödeme yapmak için kullanılması anlamına gelmektedir. Örneğin

⁸⁵ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 136-137.

⁸⁶ Kozanoğlu, **a.g.e.**, s. 63.

Arjantin'in borçlarına ilişkin artan faiz ödemelerinin, fazla veren Arjantin bütçesinin zamanla açık vermesinde etkili olmuştur. Arjantin'in 1991 yılında 2,5 milyar dolar olan faiz ödemelerinin, 2000 yılında 9,5 milyar dolara yükseldiği görülmüştür. Bir diğer ifadeyle, Arjantin'in faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı 1991 yılında %1,2 iken, 2000 yılında yaklaşık olarak üç kata yakın artarak %3,4'e yükselmiştir.⁸⁷

Saad-Filho da, yurtiçi faiz oranları düzeyinin yükselmesinin, kamu borçlarının faiz ödemelerinin daha maliyetli olmasına neden olduğunu ve bu gelişmenin özellikle Arjantin, Brezilya ve Kolombiya gibi Latin Amerika ülkelerinin devlet bütçelerinde reel harcamaların payının azalmasına yol açtığını vurgulamıştır. Ayrıca faiz ödemelerinin, devlet bütçesi üzerindeki yükünün artması, *finansal krılganlığı* da arttırmıştır.⁸⁸

2001 yılının sonunda kriz yaşayan Arjantin, o dönem 100 milyar doları aşan dış borçlarına ilişkin moratoryum ilan etmiştir. 2002 yılının Ocak ayında peso dalgalanmaya bırakılmış ve kısa süre içerisinde %40 değer kaybetmiştir. Arjantin hükümeti, 2003 yılının Eylül ayında IMF'ye vadesi gelen 2,9 milyar dolar tutarındaki borcunu da ödemeyi reddetmiştir. Ayrıca, hükümet IMF'nin 2004 yılı için %4,5 düzeyindeki *faiz dışı fazla yaratılması* önerisini de reddetmiştir. Çünkü Arjantin hükümeti, sosyal harcamalarda daha fazla kısıntı yapılmasının mümkün olmadığını ileri sürmüş ve kendisine sadece %3 düzeyinde bir faiz dışı fazla hedefi belirlemiştir.⁸⁹

Neo-liberal politikaların, 1980 sonrasında gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamalarının sonuçları, devletlerin elinde, özellikle finansal sermaye giriş ve çıkışlarının ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini kontrol altında tutmayı sağlayacak

⁸⁷ Susanne Soederberg, "The Transnational Debt Architecture and Emerging Markets: The Politics of Paradoxes and Punishment", **Third World Quarterly**, Vol. 26, No: 6, December 2005, p. 943, (Çevrimiçi) <http://www.informaworld.com/smpp/content~db=all~content=a713998401~frm=titlelink>, 14 Kasım 2009.

⁸⁸ Alfredo Saad-Filho, "Latin Amerika'da Neoliberalizmin Ekonomi Politikası", **Neoliberalizm: Muhafif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 369-370.

⁸⁹ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 138-139.

iktisat politikası araçlarının bulunması gerektiğini göstermiştir. Örneğin, 1980 sonrası dönemde krizin yaşandığı ülkeler olan Endonezya, Güney Kore, Malezya, Tayland, Filipinler ve Hong Kong ile krizin yaşanmadığı ülkeler olan Çin, Hindistan, Tayvan, Bangladeş, Pakistan ve Sri Lanka arasındaki fark ülkelerin döviz kuru politikaları, makroekonomik göstergeleri veya etkin denetim sistemlerine sahip olmaları değildir. Kriz yaşayan ülkeler ile yaşamayan ülkeler arasındaki temel fark, ilk kategorideki ülkelerin sermaye hesaplarını serbestleştirmeleri ve bunun sonucunda hızlı bir şekilde borçlanma sürecine girmeleri; ikinci kategorideki ülkelerin ise selektif sermaye kontrollerine başvurmaları olmuştur. Zaten Asya Krizi, aşırı sermaye giriş ve çıkışlarını engelleyecek düzenlemelerin olmadığı bir ülkede, güçlü makroekonomik göstergelerin ülkenin kısa dönemde krize girmesini engelleyebileceğini, ancak zaman içerisinde bu ülkede daha ağır bir krizin yaşanma olasılığının artabileceğini göstermiştir.⁹⁰ Boratav da, finansal krizin son yılların en hızlı büyüyen ekonomilerinden olan Çin ve Hindistan gibi sermaye hareketlerine tam serbestlik tanımayan ülkelere bulaşmadığına dikkat çekmiştir.⁹¹

Saad-Filho ise, ticaretin serbestleştirilmesi, ulusal paranın aşırı değerlendirilmesi, yurtiçi faiz oranlarının yüksek olması ve ödemeler dengesinin sermaye hesabının serbestleştirilmesi sonucunda ucuz ithalat ürünlerinin ülkeye girişine izin verildiğini, diğer taraftan ise söz konusu ithalatın karşılanması için ihtiyaç duyulan yabancı sermayenin yüksek faiz oranları, yabancı krediler, artan özelleştirmeler ve çokuluslu şirketlerin yerli firmaları satın almasıyla karşılandığını ifade etmiştir. Ayrıca Saad-Filho, bu sürecin Latin Amerika ülkelerinde yabancı sermaye tarafından finanse edilen *tüketime dayalı bir büyümeyi* teşvik ettiğini ve gerekli sermaye akışını sağlayamayan ülkelerin kısa vadeli yabancı fonları ülkelere çekebilmek için faiz oranlarını yükseltmek ve yabancı sermayeye daha güvenilir gözükebilmek için kamu harcamalarını azaltmak suretiyle, birbirleriyle ciddi bir rekabet içine girdiklerini vurgulamıştır.⁹²

⁹⁰ Balseven ve Önder, **a.g.m.**, s. 85.

⁹¹ Korkut Boratav, **Bir Krizin Kısa Hikâyesi**, 1. Basım, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009, s. 173-174.

⁹² Saad-Filho (2008), **a.g.m.**, s. 369, 371.

3.3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞ BORÇLARININ GELİŞİMİ

IMF tarafından gelişmekte olan ülkelere empoze edilen neo-liberal politikalar, özellikle de finansal serbestleştirme, 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yoğun şekilde yaşanacak olan dış borç krizlerinin temelini oluşturmuştur. 1990'lı yıllarla birlikte, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu orta gelirli ülkelere yönelik portföy yatırımları hızlanmıştır. Ticari bankaların verdikleri sendikasyon kredilerinin yerini, borsaya, hazine bonolarına, para piyasası enstrümanlarına yönelen *sıcak para* almıştır. Ülkeye hızlı sermaye girişlerinin yaşanması, döviz bolluğuna neden olmakta; bu döviz bolluğu ise ülkede ithalata dayalı tüketimi arttırmaktadır. Bu tür sermaye, olası bir devalüasyon durumunda bulunduğu ülkedeki finansal varlıkların değeri düşeceği için, devalüasyon olacağına ilişkin kuşku duyduğunda ani şekilde ülke dışına çıkmak amacıyla harekete geçmektedir. Ülkeden toplu ve ani bir şekilde sermaye çıkışının gerçekleşmesi ise, özellikle yükselen piyasalarda finansal krizlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Bu sürecin sonucunda döviz kuru krizleri doğrudan borç krizine dönüşmektedir. Ülkenin ulusal parasının devalüe olması ise, söz konusu ülkenin dolar cinsinden veya dolara endeksli borçlarını sürdürülemez düzeye getirmektedir. Eichengreen ve Hausman da, bu noktaya dikkat çekmiş ve hükümetlerin kendi yerel paralarıyla borçlanmamaları durumunda, bir krizin kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür.⁹³

Kazgan da dış kaynak sorunlarını gidermek, aldıkları borçların faiz ödemelerini yapabilmek için ülkedeki reel faizleri yüksek tutarak, yabancı sermaye hareketlerinden yararlanmayı amaçlayan gelişmekte olan ülkelerin, bunun bedelini krizden krize savrularak ve borçlanma maliyetlerinin yükselmesiyle ödediğini vurgulamıştır. Bir diğer ifadeyle, gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı her kriz, bu ülkelerin dış borç yükünün daha da fazla ağırlaşmasına neden olmuştur. Kazgan, eleştirilerini şu sözlerle sürdürmüştür:⁹⁴

⁹³ Hayri Kozanoğlu, Barış Alp Özden ve Nurullah Gür, **Neoliberalizmin Gerçek 100'ü**, 1. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 85.

⁹⁴ Kazgan (2000b), **a.g.e.**, s. 83, 112.

“(...) Mali piyasalarda art arda patlayan krizler Çevre’de kitleleri işsiz bırakıp, dış borçları şişiriyor, yeni ‘istikrar programları’ varolan sefillere yeni sefalet halkaları ekliyor. Üstelik bu krizleri en şiddetli yaşayanlar mali sermayeye en açıkları. Türkiye, Meksika, Arjantin, Brezilya, Rusya, Tayland, Filipinler, Malezya, Endonezya 1990’lı yıllarda peşpeşe krizlerle sarsıldılar.(...)”

1990’lı yıllarda finansal kriz yaşayan çeşitli gelişmekte olan ülkelerin, 1993 ve 1998 yılındaki toplam dış borç stoklarının ve söz konusu yıllardaki dış borç yüklerinin yer aldığı Tablo 3.4 incelendiğinde, bu ülkelerin toplam dış borç stoklarının hızlı bir şekilde arttığı ve dış borç yüklerinin ise giderek ağırlaştığı dikkat çekmektedir. 1993 ile 1998 yılları karşılaştırıldığında özellikle Arjantin, Endonezya, Güney Kore ve Rusya Federasyonu’nun toplam dış borç stoklarının aşırı derecede arttığı görülmüştür. 1993 ve 1998 yılları arasında toplam dış borç stoku en fazla artan ilk üç ülke ise sırasıyla Güney Kore, Arjantin ve Rusya Federasyonu olmuştur. 1998 yılındaki toplam dış borç stokları incelendiğinde, Rusya Federasyonu’nun 184 milyar dolarlık dış borç stokuyla tabloda yer alan ülkeler içerisinde en yüksek toplam dış borç stokuna sahip ülke olduğu görülmektedir. Ayrıca Meksika da hem 1993 hem de 1998 yıllarındaki 132 milyar ve 160 milyar dolarlık yüksek toplam dış borç stokuyla dikkat çekmektedir.

Tablo 3.4’teki ülkelerin dış borç yükleri, bir diğer ifadeyle ülkenin toplam dış borç stokunun/GSMH’ya oranı incelendiğinde ise, kriz yaşamış olan tüm bu ülkelerin dış borç yüklerinin daha da ağırlaştığı görülmüştür. İlgili tabloda 1998 yılında dış borç yükü en ağır olan ülke Endonezya’dır. Endonezya’nın 1993 yılındaki dış borç yükü, 1998 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak üç kat artarak, %176’ya ulaşmıştır. 1998 yılına gelindiğinde Arjantin’in dış borç yükü iki kata yakın artarak %49’a, Güney Kore’nin üç kattan biraz fazla artarak %44’e, Rusya Federasyonu’nun ise iki kattan fazla artarak %69’a yükselmiştir. Bir ülkenin toplam dış borç stokunun/GSMH’ya oranının %30-%50 arasında olması o ülkenin orta derecede borçlu, %50’den fazla olması ise o ülkenin aşırı borçlu ülke olduğu anlamına gelmektedir. Bu kriterler altında, 1998 yılı için tablodaki ülkelerden Endonezya,

Filipinler, Malezya, Rusya Federasyonu ve Tayland aşırı borçlu ülke konumundadır. Arjantin, Güney Kore ve Meksika ise orta derecede borçlu ülke konumundadır. Türkiye'nin ise 1993 yılında %38 olan dış borç yükü, 1998 yılında %50'ye yükselmiştir, bir diğer ifadeyle Türkiye orta derecede borçlu ülke konumundan, aşırı borçlu ülke olmanın eşiğine gelmiştir. Bu zaman diliminde, Türkiye'nin toplam dış borç stoku ise 69 milyar dolardan, 102 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 3.4: Finansal Krizlerin Yaşandığı Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stoku ile Toplam Dış Borç Stokunun GSMH'ya Oranı: 1993 ve 1998

ÜLKELER	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU (Milyar Dolar Cinsinden)		TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU/GSMH (Yüzde Olarak)	
	1993	1998	1993	1998
ARJANTİN	65	144	%28	%49
ENDONEZYA	89	151	%59	%176
FİLİPİNLER	36	48	%65	%70
GÜNEY KORE	47	139	%14	%44
MALEZYA	26	45	%43	%65
MEKSİKA	132	160	%34	%42
RUSYA FED.	112	184	%29	%69
TAYLAND	53	86	%43	%76
TÜRKİYE	69	102	%38	%50

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2000: Country Tables**, Washington D.C., The World Bank, 2000, pp. 2-4'ten derlenmiştir. (Çevrimiçi)
http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2000/12/20/000094946_00072505411343/Rendered/PDF/multi0page.pdf, 27 Ekim 2009.

Uluslararası finansın, finansal faaliyetlerin asla kısıtlanmaması gerektiği yönündeki düşüncesinin yanlışlığı ve/veya finans sektörünün kendisi için iyi olanın, dünyanın geri kalanı için çok da iyi olmadığı, gelişmekte olan ülkelerin birbiri ardına finansal krizler yaşaması ve büyük zarar görmesiyle açık şekilde ortaya çıkmıştır. Artık, finans sektörünün denetim altına alınması büyük önem arz etmektedir. Çünkü denetimsiz veya yeterince denetim altında olmayan finans sektöründe bir yükselme

potansiyelinin yanında daima bir düşme potansiyeli bulunmaktadır. Bu yüzden, finansal krizlerin gerçekleşme olasılıklarını ve krizler gerçekleştiği vakit krizlerin yayılmasını önlemek için ve ayrıca krizin maliyetlerini de daha adil bir biçimde dağıtmak için “*finans sektörünün kamu yararına denetlenmesi*” gerekmektedir.⁹⁵

Gelişmekte olan ülkelerin dış borçları konusunda, söz konusu ülkelerin çok büyük miktarlarda borç ödemesi yapmalarına rağmen, dış borçlarının artmaya devam etmesi yoğun şekilde eleştirilmekte ve gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş kapitalist ülkelere olan dış borçlarını çoktan geri ödediği ileri sürülmektedir. IMF’nin verileri kullanılarak yapılan bir hesaplama göre, 1980 yılından 2006 yılına kadar geçen süre zarfında gelişmekte olan ülkeler dış borç servisi için birikimli (kümülatif) olarak 7.673 milyar dolar harcamıştır. Ancak, aynı zaman diliminde (1980-2006) bu ülkelerin borçları 618 milyardan 3.150 milyara yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin, bir diğer ifadeyle toplam yüz kırkbeş ülkenin dış borçları IMF’nin tahminlerine göre ilerleyen yıllarda da artmaya devam edecektir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç servisinin GSYİH’ya oranı incelendiğinde ise bu oranın 1980’li yılların başından itibaren yükselmekte olduğu ve 1980 yılında %2,8 iken, 1989 yılında %4’e, 1999 yılında ise %6,9’a yükseldiği görülmüştür. Ancak 2006 yılında ise söz konusu oran %5,2’ye gerilemiştir. Çeyrek yüzyıldan daha uzun süredir devam eden bu çok büyük kaynak akışı, ne bağımlı ekonomilerin statüsünü ne de bu ekonomilerin gelişmiş kapitalist ülkelerle olan ilişkilerinin doğasını değiştirmiştir. Aksine, *servetin* ulusal düzeyde gelişmekte olan ülkelerin egemen sınıfları lehine, uluslararası düzeyde ise gelişmiş kapitalist ülkeler lehine artan şekilde toplanmasına katkıda bulunmuştur.⁹⁶

Balkan da gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının artmaya devam edeceğini, ancak bu borçlu ülkelerin, aslında, zamanında aldıkları kredileri, yüksek faiz ödemeleri yapmak suretiyle yıllar içerisinde katbekat ödediklerini ileri sürmüştür. Örneğin, borçlu ülkeler 1980-1992 yılları arasında gelişmiş kapitalist ülkelere 1.662

⁹⁵ Hahnel, **a.g.e.**, s. 297-299.

⁹⁶ Paulo Nakatani ve Rémy Herrera, “The South Has Already Repaid Its External Debt to The North: But The North Denies Its Debt to The South”, **Monthly Review**, Vol. 59, No: 2, June 2007, pp. 31-32.

milyar doları anapara ve faiz ödemesi olarak aktarmıştır. Bu aktarılan miktar, borçlu ülkelerin 1980 yılındaki dış borçlarının üç katıdır. Ancak, borçlu ülkeler 1992 yılına gelindiğinde, 1980'deki dış borçlarının üç katı kadar anapara ve faiz ödemesi yapmış olmalarına rağmen, hâlen 1980 yılına göre üç kat daha borçlu olmaları son derece çarpıcı bir durumdur.⁹⁷ Başkaya da, benzer şekilde borçlu ülkelerin gerçekleştirdiği büyük miktarlardaki borç ödemelerine rağmen, bu ülkelerin dış borçlarının artmaya devam ettiğini vurgulamış ve yaşanan bu sürecin, “borç vermenin borç verenler açısından ne kadar ‘kârlı’, borç ödeyenler için de nasıl bir yıkım olduğu”na dikkat çekmiştir.⁹⁸

Millet ve Toussaint ise 1980 yılıyla 2007 yılı arasında gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirilen toplam dış borç geri ödemelerinin tutarının 7.150 milyar dolar olduğunu ifade etmiştir. 1970 yılında 70 milyar dolar düzeyindeki gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stoku, 2007 yılında 3.500 milyar dolara yaklaşmıştır. Görüldüğü üzere, gelişmekte olan ülkeler 1980 yılından 2007 yılına kadar olan zaman diliminde, 1970 yılındaki dış borç stoklarının tam yüziki katı geri ödeme yapmış olmalarına rağmen, söz konusu ülkelerin dış borç stoku elli kata yakın artmıştır.⁹⁹

3.3.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Stoku Yapısındaki Değişim

1990 yılı ile 2008 yılı arasındaki dönemde, gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarına ilişkin rakamların yer aldığı Tablo 3.5 incelendiğinde, toplam dış borç stokunun artış trendinin devam ettiği görülmektedir (1970 yılı ile 2008 yılı arasında gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokundaki hızlı artış trendi için ise ayrıca bkz. Grafik 3.1). Gelişmekte olan ülkelerin 1990 yılında 1.208 milyar dolar olan

⁹⁷ Balkan, **a.g.m.**, s. 69.

⁹⁸ Fikret Başkaya, “Sermayenin Küreselleşmesi veya Neo-Liberalizmin Vahşeti”, **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı No: 11, Haziran-Eylül 2000, s. 81.

⁹⁹ Damien Millet ve Eric Toussaint, “Figures Relating to The Debt For 2009”, **Committee For The Abolition of Third World Debt**, 2009, p. 5, (Çevrimiçi) [http://www.cadtm.org/IMG/pdf/ DEF_Figures_relating_to_the_Debt_Vademecum_2009_FEB_2009.pdf](http://www.cadtm.org/IMG/pdf/DEF_Figures_relating_to_the_Debt_Vademecum_2009_FEB_2009.pdf), 12 Kasım 2009.

toplam dış borç stoku, 2004 yılına gelindiğinde iki kattan fazla artmış, 2008 yılında ise 3.719 milyar dolara yükselmiştir. Bir diğer ifadeyle, toplam dış borç stoku 1990 yılıyla karşılaştırıldığında üç kattan fazla artmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin uzun vadeli dış borçları ise 1990 yılından 2008 yılına kadar üç kata yakın artmış ve 2.848 milyar dolara yükselmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin 2008 yılındaki toplam dış borç stokunun kredi verenlere göre dağılımında ise, 3.719 milyar doların %10,4'ünün uluslararası finansal kuruluşlara (çok yanlı kısım), %8,3'ünün diğer devletlere (iki yanlı kısım) ve geri kalan %81,3'ünün ise özel kredi verenlere (özel kaynaklı) borçlu olduğu görülmektedir.¹⁰⁰

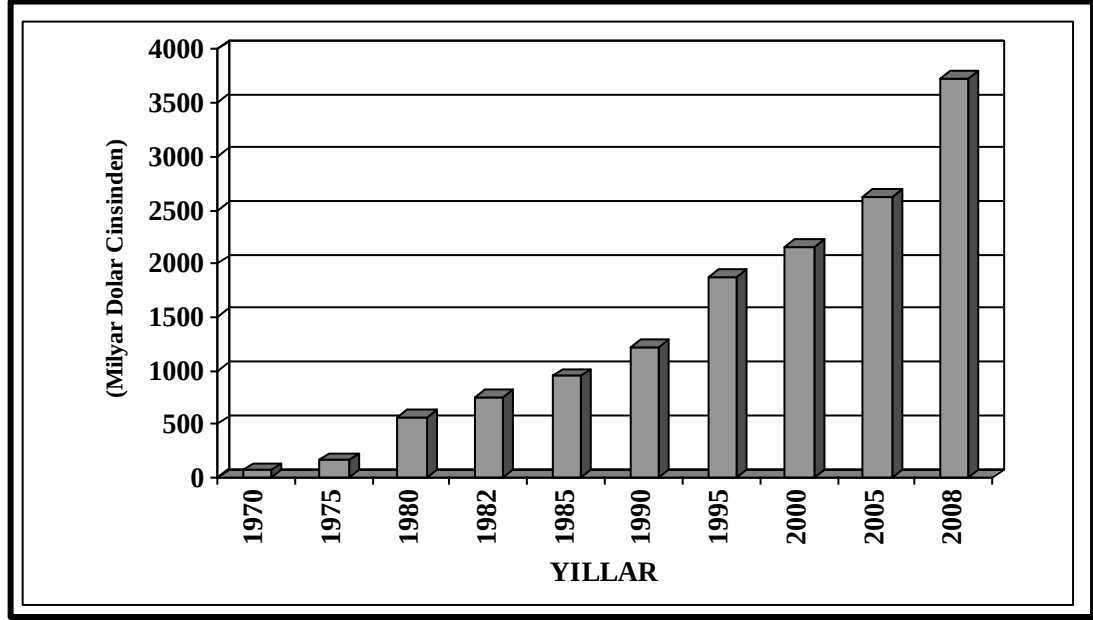
Tablo 3.5: Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stokunun Yapısı: 1990-2008
(Milyar Dolar Cinsinden)

	YILLAR							
	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	1.208	1.872	2.152	2.606	2.623	2.811	3.451	3.719
Uzun Vadeli Dış Borçlar	993	1.485	1.800	2.057	2.055	2.179	2.578	2.848
Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler	934	1.276	1.285	1.434	1.308	1.240	1.335	1.380
Garantisiz Özel Krediler	59	209	516	623	747	939	1.243	1.469
IMF Kredileri	34	60	58	96	49	20	16	26
Kısa Vadeli Dış Borçlar	181	328	294	453	519	612	857	844

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'ten derlenmiştir. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

¹⁰⁰ World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24-25, (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

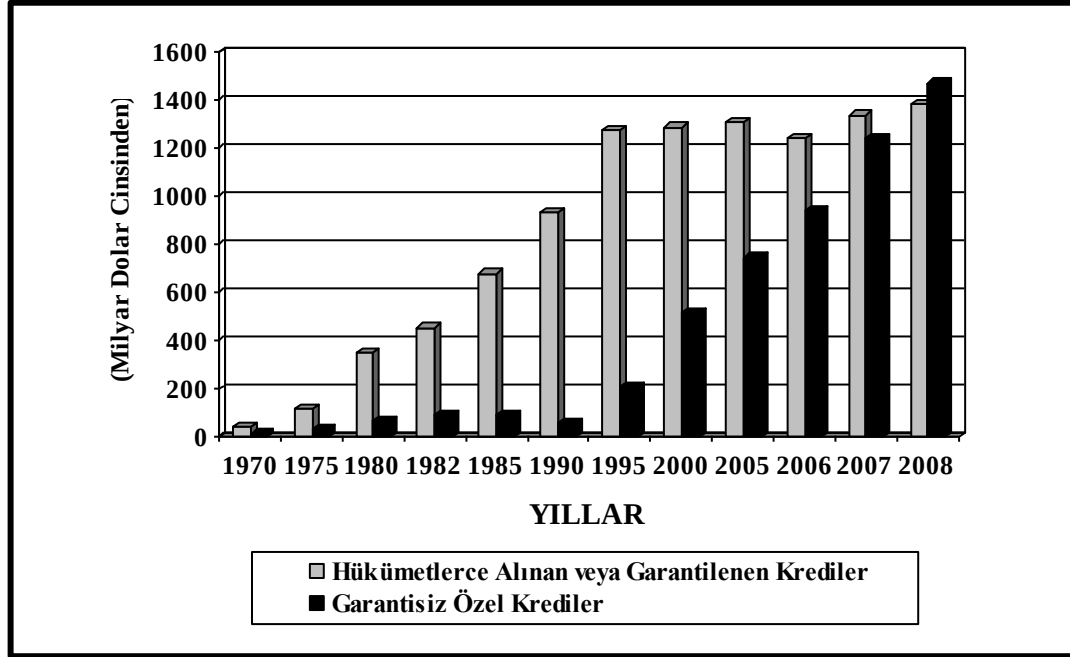
Grafik 3.1: Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1970-2008
(Milyar Dolar Cinsinden)

Kaynak: 1970, 1975, 1980, 1982 ve 1985 yıllarına ait veriler World Bank, **World Debt Tables**'dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s.142-143'ten; 1990, 1995, 2000, 2005 ve 2008 yıllarına ait veriler ise World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'ten alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Uzun vadeli dış borçların içerisinde yer alan hükümetlerce alınan veya garantilenen krediler (kamu ve kamu garantili krediler) ise 1990 yılında 934 milyar dolarken, 2008 yılında 1.380 milyar dolara yükselmiştir. Uzun vadeli dış borçların içerisinde yer alan garantisiz özel krediler ise çok hızlı bir artış trendi içine girmiştir (1970 yılı ile 2008 yılı arasında gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerince alınan veya garantilenen krediler ile garantisiz özel kredilerin artış trendi için ise ayrıca bkz. Grafik 3.2). 1990 yılında 59 milyar dolar düzeyinde olan garantisiz özel krediler, 1995 yılında yaklaşık olarak üç buçuk kat, 2000 yılında ise sekiz buçuk kattan fazla artmıştır. Garantisiz özel kredilerin, 2000'li yıllarda da artış trendi hızlı şekilde devam etmiş; 1990 yılıyla karşılaştırıldığında, 2008 yılında ise yaklaşık olarak yirmibeş kat artmış ve 1.469 milyar dolar olmuştur.

Grafik 3.2: Gelişmekte Olan Ülkelerin Hükümetlerince Alınan veya Garantilenen Krediler ile Garantisiz Özel Kredilerin Gelişimi: 1970-2008 (Milyar Dolar Cinsinden)

Kaynak: 1970, 1975, 1980, 1982 ve 1985 yıllarına ait veriler World Bank, **World Debt Tables**'dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s.142-143'ten; 1990, 1995, 2000, 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarına ait veriler ise World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'ten alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Hükümetlerce alınan veya garantilenen krediler ile garantisiz özel krediler karşılaştırıldığında 2008 yılına dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü 2007 yılında, hükümetlerce alınan veya garantilenen kredilerin miktarına yaklaşmış olan garantisiz özel krediler, ilk kez 2008 yılında hükümetlerce alınan veya garantilenen kredileri geçmiştir. Tablo 3.6'da söz konusu iki kredinin uzun vadeli dış borçlara olan oranlarının gelişimi incelendiğinde, garantisiz özel kredilerdeki hızlı artış daha net şekilde görülmektedir. 1990 yılında garantisiz özel kredilerin uzun vadeli dış borçlara oranı %5,9'dan, 2000 yılında %28,6'ya, 2007 yılında ise %48,2'ye ulaşmıştır. 2008 yılında ise %51,6 ile hükümetlerce alınan veya garantilenen kredileri geçmiştir. Hükümetlerce alınan veya garantilenen kredilerin uzun vadeli dış borçlara oranı ise 1990'dan 2008 yılına kadar geçen zaman diliminde azalmıştır. 1990 yılında %94,1 ile uzun vadeli borçların çok büyük bölümünü oluşturan

hükümetlerce alınan veya garantilenen kredilerin oranı, 2000 yılında %71,4'e, 2007 ve 2008 yıllarında ise sırasıyla %51,8'e ve %48,4'e düşmüştür.

Tablo 3.6: Gelişmekte Olan Ülkelerde Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler ile Garantisiz Özel Kredilerin Uzun Vadeli Dış Borçlara Oranı: 1990-2008
(Yüzde Olarak)

YILLAR	Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler / Uzun Vadeli Dış Borçlar	Garantisiz Özel Krediler / Uzun Vadeli Dış Borçlar
1990	%94,1	%5,9
1995	%85,9	%14,1
2000	%71,4	%28,6
2004	%69,7	%30,3
2005	%63,6	%36,4
2006	%56,9	%43,1
2007	%51,8	%48,2
2008	%48,4	%51,6

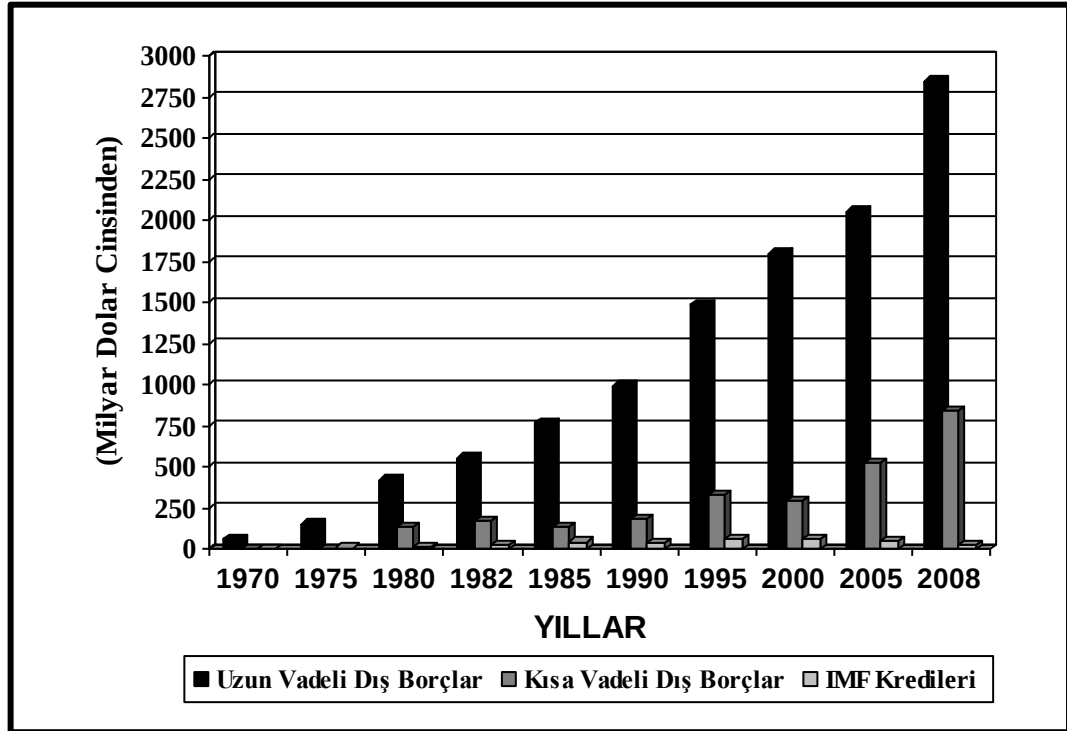
Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'teki rakamlardan tarafımızca hesaplanmıştır. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Gelişmekte olan ülkeler tarafından kullanılan IMF kredileri ise 1990 yılında 34 milyar dolarken, 2004 yılında üç kata yakın artarak 96 milyar dolara yükselmiştir. Ancak IMF kredilerinin kullanımı 2005 ve 2006 yıllarında hızla düşmeye başlamış ve sırasıyla 49 milyar ve 20 milyar dolar olmuştur. 2007 yılında da düşüş devam etmiş, ancak 2008 yılında yükselişe geçerek 26 milyar dolara ulaşmıştır (Bkz. Tablo 3.5).

1990 ile 2008 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin kısa vadeli dış borçları incelendiğinde ise (Bkz. Tablo 3.5), 1990 yılında 181 milyar dolar olan kısa vadeli dış borçların, zaman içerisinde dört buçuk kattan fazla artarak 2008 yılında 844 milyar dolara yükselmesi dikkat çekmektedir. Aynı dönemde, yukarıda da değinildiği üzere, *uzun vadeli dış borçlar* üç kata yakın artmışken, *kısa vadeli dış borçlar* dört

buçuk kattan fazla artmıştır (1970 yılı ile 2008 yılı arasında gelişmekte olan ülkelerin uzun vadeli ve kısa vadeli dış borçlarının ve IMF kredilerinin artış trendi için ise ayrıca bkz. Grafik 3.3). Dış borç stokunu oluşturan uzun vadeli dış borçların, kısa vadeli dış borçların ve kullanılan IMF kredilerinin dış borç stokuna oranlarının gösterildiği Tablo 3.7 incelendiğinde ise 1990 yılında dış borç stokunun %15'ini oluşturan kısa vadeli borçların, 2007 ve 2008 yıllarında dış borç stokunun sırasıyla %24,8'ini ve %22,7'sini oluşturduğu görülmektedir.

Grafik 3.3: Gelişmekte Olan Ülkelerin Uzun Vadeli ve Kısa Vadeli Dış Borçlarının ve Kullanılan IMF Kredilerinin Gelişimi: 1970-2008 (Milyar Dolar Cinsinden)

Kaynak: 1970, 1975, 1980, 1982 ve 1985 yıllarına ait veriler World Bank, **World Debt Tables**'dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s.142-143'ten; 1990,1995, 2000, 2005 ve 2008 yıllarına ait veriler ise World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'ten alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Tablo 3.7: Gelişmekte Olan Ülkelerde Uzun Vadeli ve Kısa Vadeli Dış Borçların ve IMF Kredilerinin Dış Borç Stokuna Oranı: 1990-2008 (Yüzde Olarak)

YILLAR	Uzun Vadeli Dış Borç / Dış Borç Stoku	Kısa Vadeli Dış Borç / Dış Borç Stoku	IMF Kredileri / Dış Borç Stoku
1990	%82,2	%15	%2,8
1995	%79,3	%17,5	%3,2
2000	%83,6	%13,7	%2,7
2004	%78,9	%17,4	%3,7
2005	%78,3	%19,8	%1,9
2006	%77,5	%21,8	%0,7
2007	%74,7	%24,8	%0,5
2008	%76,6	%22,7	%0,7

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'teki rakamlardan tarafımızca hesaplanmıştır.(Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Kamu kesiminin ve özel sektörün uzun vadeli dış borç stoklarının 1990 yılı ile 2008 yılı arasındaki gelişimi incelendiğinde (Bkz. Tablo 3.8 ve Ek Grafik 1) ise, 1990 yılında 928 milyar dolar düzeyinde olan kamu kesimine ait uzun vadeli dış borçların, %47,8'lik bir artışla 2008 yılında 1.371 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Ancak *özel sektörün uzun vadeli dış borçları* ise bu dönem içerisinde son derece hızlı bir şekilde ve sürekli olarak artmıştır. 1990 yılında sadece 65 milyar dolar düzeyinde olan özel sektörün uzun vadeli dış borçları, beş yıl içerisinde üç kattan fazla artmış; 2000 yılına gelindiğinde ise 1990 yılındaki rakamın sekiz katı olmuştur. 2000'li yıllarda da artış trendini devam ettiren özel sektörün uzun vadeli dış borçları 2007 yılında 1.250 milyar; 2008 yılında ise 1.477 milyar dolara ulaşmıştır. 2008 yılındaki rakamlar karşılaştırıldığında özel sektörün uzun vadeli dış borçlarının, ilk kez kamu kesiminin uzun vadeli dış borçlarını geçtiği görülmektedir.

Tablo 3.8: Gelişmekte Olan Ülkelerde Uzun Vadeli Kamu Sektörü ve Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku Miktarı ve Bunların Uzun Vadeli Toplam Dış Borç Stokuna Oranı: 1990-2008

YILLAR	Uzun Vadeli Kamu Sektörü Dış Borç Stoku (Milyar Dolar Cinsinden)	Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku (Milyar Dolar Cinsinden)	Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (Milyar Dolar Cinsinden)	Uzun Vadeli Kamu Sektörü Dış Borç Stoku / Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (Yüzde Olarak)*	Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku / Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (Yüzde Olarak)*
1990	928	65	993	%93,5	%6,5
1995	1.270	215	1.485	%85,5	%14,5
2000	1.278	522	1.800	%71	%29
2004	1.427	630	2.057	%69,4	%30,6
2005	1.301	754	2.055	%63,3	%36,7
2006	1.233	946	2.179	%56,6	%43,4
2007	1.328	1.250	2.578	%51,5	%48,5
2008	1.371	1.477	2.848	%48,1	%51,9

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'ten derlenmiştir. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

*Yüzdelik hesaplamalar World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, p. 24'teki rakamlar kullanılarak tarafımızca yapılmıştır.

Dış borçlar içinde kamu borçlarının ağırlığı azalırken, özel sektörün borçlarının ağırlığının hızla artması dikkat çekmektedir.¹⁰¹ Örneğin Tablo 3.8 incelendiğinde, 1990 yılında kamu kesiminin uzun vadeli dış borçları, uzun vadeli dış borç stokunun %93,5'ini oluştururken, bu oran yıllar içerisinde sürekli olarak gerilemiş ve 2008 yılında ilk kez %50'inin altına inmiş ve %48,1 olmuştur. Özel sektörün uzun vadeli dış borçlarının, uzun vadeli dış borç stokuna oranı ise 1990 yılında %6,5 iken, 1995 yılında iki kattan fazla artarak %14,5'e, 2000 yılında ise, bu sefer 1995'teki oranın tam iki katı olan %29'a yükselerek hızlı bir artış trendi izlemiştir. 2008 yılına gelindiğinde ise artık özel sektörün uzun vadeli dış borçları, uzun vadeli dış borç stokunun %51,9'unu oluşturmaktadır.

¹⁰¹ Kozanoğlu, Özden ve Gür, **a.g.e.**, s. 86.

Gelişmekte olan ülkelerin, finansal piyasalar üzerindeki kontrolleri kaldırması sonucunda, özellikle 1990'lı yılların başından itibaren gelişmekte olan ülkelerin özel şirketleri ve bankaları gelişmiş kapitalist ülkelerin uluslararası ticari bankalarından direkt olarak borçlanmaya başlamıştır. Örneğin 1970-1980 döneminde gelişmekte olan ülkelerin özel sektör borçlarının yıllık büyüme oranı %7,1 iken, bu oran 1980-1989 döneminde %-7,1 olmuştur. Ancak, yaşanan bu küçülmeden sonra 1989-1999 döneminde, özel sektör borçlarının yıllık büyüme oranının %21,6 olduğu görülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerin kamu kesimi borçlarının yıllık büyüme oranları ise aynı zaman dilimi içerisinde azalmıştır. Kamu kesimi borçlarının yıllık büyüme oranı 1970-1980 döneminde %16,1; 1980-1989 döneminde %5,7 ve 1989-1999 döneminde ise %2,1 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin özel sektör borcunun bölgelere göre dağılımı incelendiğinde de 1990'lı yıllarda Latin Amerika ve Doğu Asya'da özel sektör borcunun çok hızlı bir şekilde arttığı görülmüştür. 1990'lı yıllarda Latin Amerika'da özel sektör borcu yıllık %24; Doğu Asya'da ise yıllık %21 oranında yükselmiştir. Bu hızlı yükseliş, daha önce de vurgulandığı üzere finansal serbestleşmenin etkisiyle özel şirketlerin uluslararası ticari bankalardan doğrudan dış borç almasına izin verilmesinin sonucudur.¹⁰²

Gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerince alınan veya garantilenen kredilerin 1990 yılında 518 milyar doları resmi kaynaklardan, 415 milyar doları ise özel kaynaklardan sağlanmıştır. 2008 yılında ise söz konusu kredilerin 697 milyar doları resmi kaynaklardan, 683 milyar doları özel kaynaklardan sağlanmıştır (Bkz. Tablo 3.9). Bir diğer ifadeyle, 1990 yılında gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerince alınan veya garantilenen kredilerin %55,5'i resmi kaynaklardan, %44,5'i ise özel kaynaklardan alınırken; 2008 yılında bu kredilerin %50,5'i resmi, %49,5'i ise özel kaynaklardan alınmıştır.

¹⁰² John Weeks, "Gelişmekte Olan Ülke Borçları ve Küreselleşme", **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Der. Alfredo Saad-Filho, Çev. Hasan Böğün, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 215, 220-221.

Tablo 3.9: Gelişmekte Olan Ülkelerin Hükümetlerince Alınan veya Garantilenen Kredilerin Kaynakları: 1990-2008 (Milyar Dolar Cinsinden)

	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler	934	1.276	1.285	1.434	1.308	1.240	1.335	1.380
Resmi Kaynaklardan	518	773	752	807	710	632	657	697
Çok Yanlı Krediler	192	274	321	381	368	342	366	388
İki Yanlı Krediler	326	500	431	426	342	290	292	309
Özel Kaynaklardan	415	502	533	627	597	608	678	683

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 25'ten derlenmiştir. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerince alınan veya garantilenen kredilerin, kredi verenlere göre dağılımı daha ayrıntılı incelendiğinde, 1990 yılında, hükümetlerce alınan veya garantilenen kredilerin %20,6'sının çok yanlı (tarafli) kredilerden, %34,9'unun iki yanlı (tarafli) kredilerden ve geriye kalan %44,5'inin ise özel kaynaklardan sağlanan kredilerden oluştuğu görülmektedir. Ancak 1990 yılından 2008 yılına kadar geçen zaman diliminde hükümetlerce alınan veya garantilenen krediler içerisinde çok yanlı kredilerin payı artmış; iki yanlı kredilerin payı ise hızlı şekilde düşmüştür. 2008 yılında çok yanlı kredilerin hükümetlerce alınan veya garantilenen kredilere oranı %28,1'e yükselmiş, iki yanlı kredilerin hükümetlerce alınan veya garantilenen kredilere oranı ise %22,4'e gerilemiştir. Özel kaynaklardan sağlanan kredilerin, gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerince alınan veya garantilenen krediler içerisindeki payı ise 2008 yılında, daha önceden de değinildiği üzere %49,5'e yükselmiştir (Bkz. Tablo 3.10).

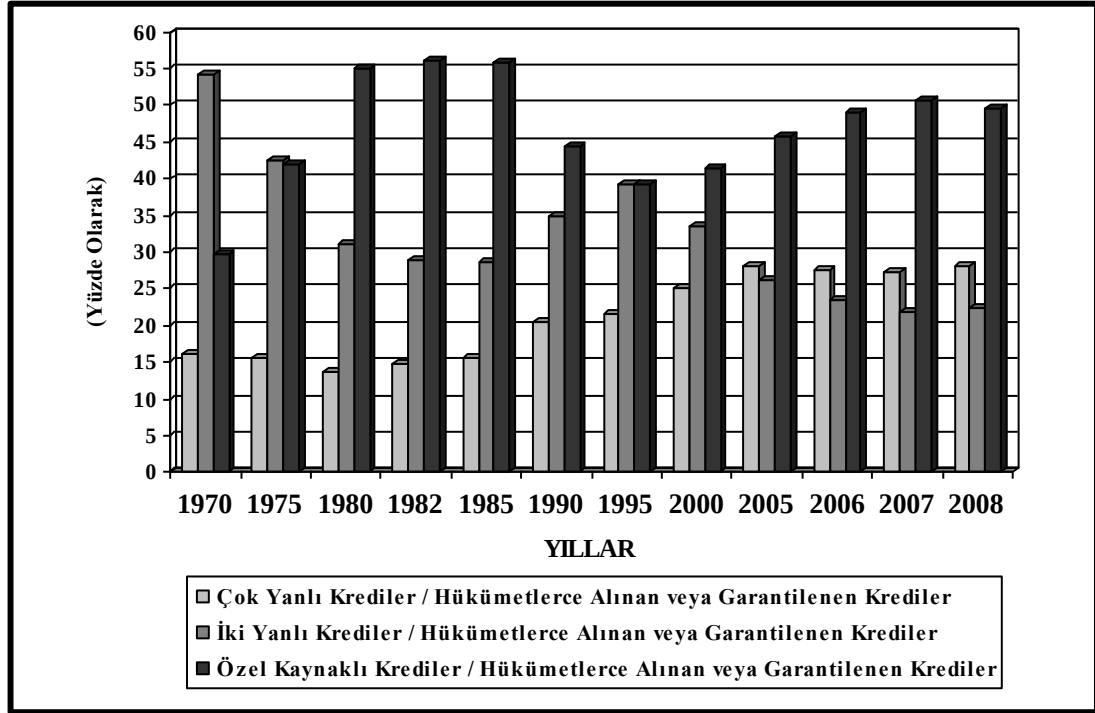
Tablo 3.10: Gelişmekte Olan Ülkelerin Hükümetlerince Alınan veya Garantilenen Kredilerin Kredi Verenlere Göre Dağılımı: 1990-2008 (Yüzde Olarak)

YILLAR	Resmi Kaynaklardan Sağlanan Krediler / Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler (Yüzde Olarak)		Özel Kaynaklardan Sağlanan Krediler / Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler (Yüzde Olarak)
	Çok Yanlı Krediler / Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler (Yüzde Olarak)	İki Yanlı Krediler / Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler (Yüzde Olarak)	
1990	%20,6	%34,9	%44,5
1995	%21,5	%39,2	%39,3
2000	%25,0	%33,5	%41,5
2004	%26,6	%29,7	%43,7
2005	%28,1	%26,2	%45,7
2006	%27,6	%23,4	%49,0
2007	%27,4	%21,9	%50,7
2008	%28,1	%22,4	%49,5

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, pp. 24-25'ten tarafımızca hesaplanmıştır. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

1970 ile 2008 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler tarafından alınan çok yanlı, iki yanlı ve özel kaynaklı kredilerin, gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerince alınan veya garantilenen kredilere olan oranları grafik üzerinde incelendiğinde (Bkz. Grafik 3.4), özel kaynaklı kredilerin hükümetlerce alınan veya garantilenen kredilere olan oranının 1970 yılından 1982 yılına kadar hızlı şekilde arttığı, ancak 1982 yılındaki borç krizinden sonra azalmaya başladığı görülmektedir. Söz konusu oran, 1995 yılından sonra, tekrardan artmaya başlamıştır. Grafik 3.4'te dikkat çeken bir diğer nokta ise 1970 yılında %55'e yaklaşan iki yanlı kredilerin, hükümetlerce alınan veya garantilenen kredilere olan oranının 1985 yılında %28,6'ya, 2008 yılında ise %22,4'e kadar gerilemesi olmuştur.

Grafik 3.4: Gelişmekte Olan Ülkeler Tarafından Alınan Çok Yanlı, İki Yanlı ve Özel Kaynaklı Kredilerin Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Kredilere Olan Oranlarının Gelişimi: 1970-2008 (Yüzde Olarak)

Kaynak: 1970, 1975, 1980, 1982 ve 1985 yıllarına ait veriler World Bank, **World Debt Tables**'dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s.142-143'ten; 1990,1995, 2000, 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarına ait veriler ise World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'ten alınarak yüzdelik oranlar hesaplanmış ve grafik tarafımızca hazırlanmıştır. (Çevrimiçi) [http://siteresources.worldbank.org/ NEWS/Resources/gdf2010.pdf](http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf), 10 Şubat 2010.

Gelişmekte olan ülkelerin yerel para cinsinden borçlanmayı çoğunlukla başaramaması, daha önce de değinildiği üzere, gerçekleşecek olan her devalüasyon sonrasında ülkenin dış borçlarının yerel para karşılığının hemen artmasına neden olmaktadır. Hükümetlerce alınan veya garantilenen kredilerin döviz kompozisyonu incelendiğinde ağırlıklı olarak dolar, euro ve Japon yeni üzerinden borçlanıldığı, özellikle de doların hâkim konumda olduğu görülmektedir. 1990 yılında gelişmekte olan ülke hükümetlerince alınan veya garantilenen kredilerin, %44,4'ü dolar cinsindeyken, bu oran 2000 yılında %62,3'e ve 2008 yılında ise %64,8'e yükselmiştir. 1990 ve 2008 yıllarındaki dolar dışındaki döviz kompozisyonunda Japon yeni sırasıyla %11,2 ve %11; İsviçre frangı sırasıyla %1,8 ve %0,9; İngiliz sterlini ise sırasıyla %2,5 ve %0,4 paya sahiptir. Euro ise 2004 yılında dolar

dışındaki döviz kompozisyonunda %18,1'lik; 2008 yılında ise %15,7'lik bir paya sahip olmuştur.¹⁰³

1990'lı yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelere giriş yapan doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları da önemli düzeyde artmıştır. Örneğin gelişmekte olan ülkelere 1990 yılında 23,5 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım girişi gerçekleşmişken, 2008 yılında bu rakam yirmibeş kat artarak 593,6 milyar dolar olmuştur. Ancak esas büyük artış gelişmekte olan ülkelere yapılan portföy yatırımlarında yaşanmıştır. 1990 yılında 3,4 milyar dolar düzeyinde olan portföy yatırımı akımları, 2007 yılında kırk kata yakın artarak 135,4 milyar dolara yükselmiştir (Bkz. Tablo 3.11). 2007 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelen özel sermaye akımlarının toplam tutarı 663,8 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 3.11: Gelişmekte Olan Ülkelere Giriş Yapan Finansal Akımlar: 1990-2008 (Milyar Dolar Cinsinden)

YILLAR	DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR (Net)	PORTFÖY YATIRIMI AKIMLARI (Net)
1990	23,5	3,4
1995	98,5	14,0
2000	158,9	14,1
2001	164,6	6,3
2002	151,3	9,0
2003	154,3	25,5
2004	215,7	38,6
2005	281,1	68,8
2006	363,2	105,8
2007	528,4	135,4
2008	593,6	-57,1

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, pp. 1, 24'ten derlenmiştir. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

¹⁰³ World Bank (2010), **a.g.e.**, p. 24.

Ancak 2007 yılının ortalarından itibaren, ABD konut piyasasında olumsuz gelişmeler yaşanmış, 2008 yılının ilk aylarından itibaren de ABD merkezli yatırım bankaları ve özel şirketlerden ciddi zarar haberleri gelmeye başlamıştır. 2008 yılının dördüncü çeyreğinden itibaren ise, önce finans piyasalarını daha sonra ise reel ekonomileri olumsuz yönde etkileyen dünya çapında bir kriz ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴ Özellikle 15 Eylül 2008 tarihinde ABD'deki en büyük dördüncü yatırım bankası olan Lehman Brothers'ın iflas etmesiyle daha da ağırlaşan küresel finansal krizin, 2008 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelik net sermaye akımları üzerinde önemli olumsuz etkileri olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda 2008 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımları -57,1 milyar dolar olmuştur.¹⁰⁵

3.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerin Çeşitli Dış Borç Göstergelerindeki Değişim

Gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükünün hesaplanmasında ve dış borç servis kapasitesinin ölçümünde, bir diğer ifadeyle bir ülkenin ekonomisinin dış borçlar yönünden incelenmesinde, bazı ekonomik oran (rasyo) analizleri kullanılmaktadır. Bu oranlar, dış borç servis kapasitesinin ölçümünde, dış borç miktarındaki gelişmelerin değerlendirilmesinde ve ülkelerarasında borçluluk yönünden çeşitli karşılaştırmalar yapılmasında kullanılmaktadır.¹⁰⁶ Bu oranların temel nitelikte olanları şunlardır:

*Toplam dış borç stoku / GSMH

*Toplam dış borç stoku / İhracat

*Dış borç servisi / İhracat

*Dış borç faiz ödemeleri / İhracat

¹⁰⁴ T.C. Maliye Bakanlığı, **Yıllık Ekonomik Rapor 2009**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2009, s. 209-210.

¹⁰⁵ World Bank (2010), **a.g.e.**, p. 1.

¹⁰⁶ Harun Bal, **Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye**, 1. Basım, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 222, 2001, s. 97-98.

Ülkenin aşırı borçlu ülke olması için ilgili dış borç göstergelerinin kritik olan yüzde değerleri (Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul görmekte olan kriter) aşağıda verilmektedir:¹⁰⁷

*Toplam Dış Borç Stoku / GSMH > % 50

*Toplam Dış Borç Stoku / İhracat > % 275

*Dış Borç Servisi / İhracat > % 30

*Dış Borç Faiz Ödemeleri / İhracat > % 20

-Toplam Dış Borç Stoku / GSMH: Bir ülkenin dış borçluluğuna ilişkin en önemli göstergelerden biri toplam dış borç stokunun GSMH'ya oranıdır. Bir ülkenin toplam dış borcunun, o ülkenin bu borcu ödemek için ekonomisinin toplam kaynak yaratma kapasitesine oranını ifade eden bu oran, *borçların sürdürülebilirliğine* ilişkin belki de en kapsamlı göstergedir.¹⁰⁸ Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen kritere göre, bu oran bir ülke için %30-%50 aralığında yer almaktaysa, bu ülke orta derecede borçlu ülke olarak; bu oranın %50'yi aşması durumunda ise aşırı borçlu ülke olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁹

Bu oranın büyümesi, ülkenin dış borç yükünün ve dolayısıyla da ülkenin dışarıya bağımlılığının artmasına yol açmaktadır. Derdiyok'a göre; bu oran değerlendirilirken bir noktaya dikkat edilmesi önemlidir: Ülkenin GSMH değeri dolar cinsinden hesaplanmaktadır; eğer ulusal (yerli) para fazla değerlenmiş ise söz konusu oran düşük, ulusal para eksik değerlenmiş ise de oran yüksek çıkacaktır. Bu nedenle ülkedeki döviz kurunun ne kadar gerçekçi bir kur olduğuna, toplam dış borç stokunun GSMH'ya oranı değerlendirilirken mutlaka dikkat edilmelidir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Tülay Evgin, **Dünden Bugüne Dış Borçlarımız**, 1. Basım, Ankara, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma-İnceleme Dizisi No: 26, 2000, s. 14-15.

¹⁰⁸ Dwight H. Perkins, Steven Radelet ve David L. Lindauer, **Economics of Development**, 6. Edition, New York, W.W. Norton & Company, 2006, p. 568.

¹⁰⁹ Evgin, **a.g.e.**, s. 67.

¹¹⁰ Bal (2001), **a.g.e.**, s. 100.

-Toplam Dış Borç Stoku / İhracat: Toplam dış borç stokunun ihracat gelirlerine oranı, bir ülkenin borçluluk durumu, dış borç ödeme kapasitesi ve ihracat gelirlerinin toplam borç stoku üzerindeki uzun dönemdeki etkileri hakkında bilgi vermektedir. Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen kritere göre, bu oran bir ülke için %165-%275 aralığında yer almaktaysa bu ülke orta derecede borçlu ülke olarak; eğer bu oran %275'in üzerindeyse ilgili ülke aşırı borçlu ülke olarak kabul edilmektedir.¹¹¹

-Dış Borç Servisi / İhracat: Toplam dış borç servisi, bir yıl içerisinde bir ülkenin anapara ve faiz biçimindeki dış borç ödemelerinden meydana gelmektedir. Ülkenin yıllık ihracat gelirlerinin ne kadar kısmının dış borç servisine gittiğini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle, bu oranın büyümesi durumunda, ülkenin dış borçlanma sonucu ortaya çıkan yükümlülüklerini yerine getirme imkânı azalacaktır; bu oranın küçülmesi ise ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yaratacaktır ve dolayısıyla da ülkenin dış borç ödeme gücünün artışına yol açacaktır. Söz konusu oranın bir ülke için %18-%30 aralığında yer alması bu ülkenin orta derecede borçlu ülke; aynı oranın %30'dan yukarı olması durumunda ise bu ülkenin aşırı borçlu ülke olduğu kabul edilmektedir.¹¹²

-Dış Borç Faiz Ödemeleri / İhracat: Dış borç faiz ödemelerinin ihracata oranı, bir ülkenin elde ettiği ihracat gelirlerinin ne kadarının o ülkenin yıllık dış borç faiz ödemelerini karşıladığını göstermektedir.¹¹³ Bu orana ilişkin yüzdeler şu şekildedir: %12-%20 aralığı ülkenin orta derecede borçlu ülke olduğunu, %20'nin aşılması ise ülkenin aşırı borçlu ülke olduğunu göstermektedir. Burada faiz servis artış hızının, ihracat artış hızından daha fazla olması, ülke ekonomisi açısından olumsuz bir gelişmedir ve dış borçlanma yoluyla sağlanan dış kaynakların çoğunlukla ülkenin yatırım ve ihracatının artışına yol açacak faaliyetler yerine dış borç geri ödemesi gibi alanlarda kullanıldığını akla getirmektedir.¹¹⁴

¹¹¹ Evgin, a.g.e., s. 67.

¹¹² Evgin, a.g.e., s. 68.

¹¹³ Bal (2001), a.g.e., s. 101.

¹¹⁴ Evgin, a.g.e., s. 69.

Borçların sürdürülebilirliği konusu uluslararası borç krizinden beri önemini korumaktadır. Bir ülkenin borcunu geri ödeyebilme kabiliyeti birçok faktöre bağlı bulunmaktadır. Bu faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz: ülkenin borç stokunun durumu, ülkenin bütçe ve ticaret açıkları, borcun hangi faiz oranıyla alındığı, borcun içerdiği kredi ve bağış oranları, alınan borcun hangi alanlarda kullanıldığı, ülkenin kuraklık, fırtına vb. doğal afetler veya ihrac ettiği ürünlerin fiyatlarındaki düşüşler gibi şoklara açıklığı, milli gelirin artış oranı ve devletin vergi gelirleri.¹¹⁵

Bir ülkenin borçlarının sürdürülebilirliği, basitleştirilmiş şekilde, ülkenin ne kadar borçlandığına ve ülkenin borçla ilgili ödemeleri yapabilme kapasitesine bağlıdır. Bir ülkenin ödeme kapasitesini ölçümüne ilişkin olarak ülkenin GSMH'sı, ihracatı ve vergi gelirleri ön plana çıkmaktadır. Bir ülkenin üretken kapasitesi ve buna bağlı olarak geliri arttıkça, borçlarını geri ödeme kabiliyeti de artmaktadır. Ancak, ülke dış borç ödüyor ise, dış borçların sürdürülebilmesindeki esas kısıt toplam gelir olmayacaktır; bu noktada ülkenin döviz cinsinden aldıkları kredileri geri ödeyebilmek için *döviz kazanma kabiliyeti* esas kısıt olarak ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle, ülkenin ihracat sonucu her yıl kazandığı döviz miktarı veya Merkez Bankası tarafından elde tutulan döviz rezervi stoku da borç servisi kapasitesi için önemli göstergelerdir. Bu yüzden, borç göstergeleri incelenirken *kısa vadeli dış borçların döviz rezervlerine oranı* da önem arz etmektedir. Bu oranın 1'e yaklaşması veya 1'i aşması durumunda, söz konusu ülkenin hızlı bir sermaye kaçıışı tehlikesine ve dolayısıyla da finansal krizlere açık hale geldiği sıkça ifade edilmektedir.¹¹⁶

Bir diğer önemli gösterge ise uluslararası rezervlerin dış borç stokuna olan oranıdır. Uluslararası rezervleri, para otoritesinin elinde mevcut olan uluslararası standartta olan altın, konvertibl döviz, uluslararası ödemelerde geçerliliği olan kısa süreli özel ve resmi alacak senetleri, tahvil ve bonolar, ayrıca IMF'deki özel çekiş hakları (SDR) ve diğer çekiş kolaylıkları oluşturmaktadır.¹¹⁷ Uluslararası rezervlerin dış borç stokuna oranı ise ülkedeki uluslararası niteliği olan ödeme vasıtalarının

¹¹⁵ Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, p. 567.

¹¹⁶ Perkins, Radelet ve Lindauer, **a.g.e.**, pp. 567-569.

¹¹⁷ Evgin, **a.g.e.**, s. 70.

toplamı ile dış borç stokunun ne kadar kısmının karşıladığını göstermektedir, bir diğer ifadeyle ülkenin borç ödeme gücünün bir göstergesi olmaktadır.¹¹⁸

Tablo 3.12: Gelişmekte Olan Ülkelere Ait Çeşitli Dış Borç Rasyoları: 1982-2009 (Yüzde Olarak)

YILLAR	Toplam Dış Borç Stoku / GSMH	Toplam Dış Borç Stoku / İhracat	Dış Borç Servisi / İhracat	Dış Borç Faiz Ödemeleri / İhracat
1982	%26,6	%161,8	%24,8	%14,4
1985	%32,7	%201,8	%26,2	%14,5
1990	%35,5	%192,2	%21,5	%9,3
1995	%38,8	%163,1	%18,0	%7,5
2000	%37,8	%128,4	%20,9	%6,8
2001	%37,6	%131,5	%20,0	%6,4
2002	%37,7	%125,0	%19,0	%5,1
2003	%35,7	%113,2	%17,8	%4,5
2004	%31,7	%93,7	%13,9	%3,6
2005	%26,4	%74,8	%13,2	%3,1
2006	%23,6	%65,2	%12,4	%2,9
2007	%22,9	%64,8	%10,2	%2,8
2008	%20,6	%58,5	%9,2	%2,4
2009	%22,1	%74,6	%11,3	%2,6

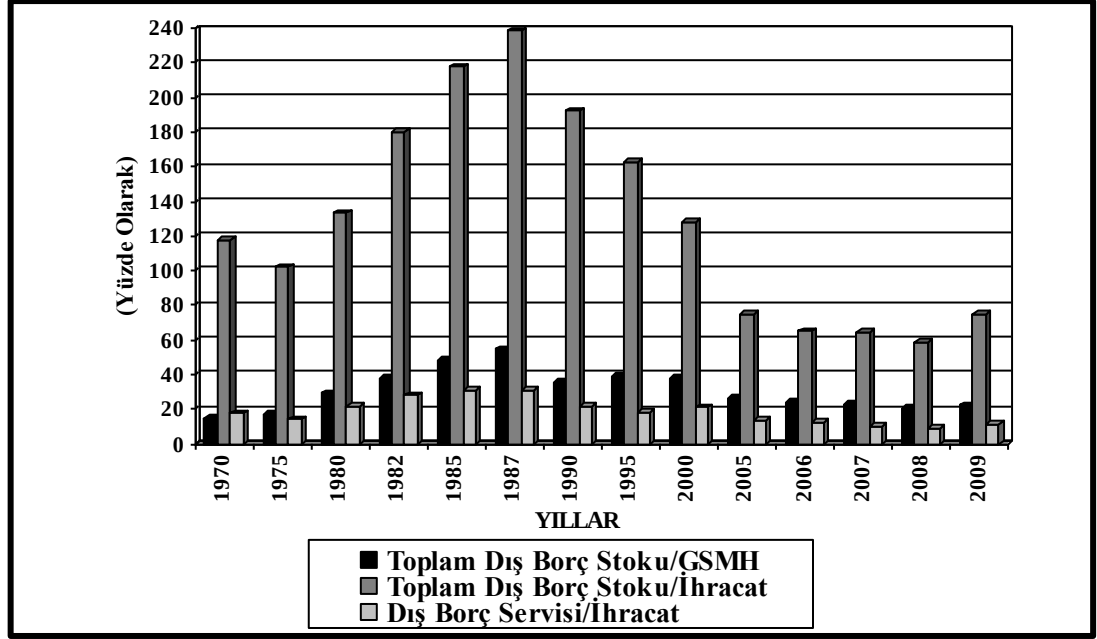
Kaynak: World Bank, **World Databank: World Development Indicators & Global Development Finance Database**'den tarafımızca derlenmiştir. (Çevrimiçi)
http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSupported=Y&CNO=2&SET_BRANDING=YES, 14 Ocak 2011.

Gelişmekte olan ülkelere ilişkin çeşitli dış borç oranlarının bulunduğu Tablo 3.12 incelendiğinde, 1990 yılında %35,5 düzeyinde olan toplam dış borç stokunun GSMH'ya oranının, 2000 yılında %37,8 düzeyinde olduğu ve daha sonrasında ise düşmeye başladığı görülmektedir. Ancak 2008 yılında toplam dış borç stokunun GSMH'ya oranı %20,6'ya kadar düştükten sonra, 2009 yılında %22,1'e yükselmiştir. Toplam dış borç stokunun GSMH'ya oranının 1995 ve 2000 yıllarında yüksek düzeyde olmasında gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları finansal krizlerin önemli etkisi olmuştur. Çünkü bu krizler hem gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının

¹¹⁸ Bal (2001), a.g.e., s. 102.

artışına, hem de bu ülkelerin GSMH'lerinin düşmesine veya artış hızının azalmasına neden olmuştur.

Grafik 3.5: Gelişmekte Olan Ülkelere Ait Çeşitli Dış Borç Rasyolarının Gelişimi: 1970-2009 (Yüzde Olarak)

Kaynak: 1970, 1975, 1980, 1982, 1985 ve 1987 yıllarına ait veriler World Bank, **World Debt Tables**'dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s.142-143'ten; 1990, 1995, 2000, 2005, 2006, 2007, 2008 ve 2009 yıllarına ait veriler ise World Bank, **World Databank: World Development Indicators & Global Development Finance Database**'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır. (Çevrimiçi) http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSupported=Y&CNO=2&SET_BRANDING=YES, 14 Ocak 2011.

Tablo 3.12'de yer alan bir diğer önemli oran ise gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun ihracata olan oranıdır. 1990 yılında %192,2 düzeyinde olan söz konusu oran zaman içerisinde azalış trendine girmiş ve 2000 yılında %128,4'e, 2008 yılında ise %58,5'e düşmüştür. Ancak 2009 yılında söz konusu oran tekrardan yükselişe geçmiş ve %74,6 olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin dış borç servisinin ihracata oranı ise 1990 yılında %21,5 iken, daha sonra azalmaya başlamış ve 2008 yılında %9,2 olmuş; 2009 yılında ise %11,3'e yükselmiştir. Bir diğer önemli dış borç göstergesi olan dış borç faiz ödemelerinin ihracata oranı incelendiğinde ise 1990 yılında %9,3 olan söz konusu oranın azalış trendi içine girdiği ve 2008 yılında %2,4'e kadar düştüğü görülmektedir. Ancak bu oranda da 2009 yılında biraz artış

yaşanmış ve oran %2,6'ya yükselmiştir (1970 yılı ile 2009 yılı arasında gelişmekte olan ülkelere ait çeşitli dış borç oranlarının gelişimi için ise ayrıca bkz. Grafik 3.5).

Tablo 3.13: Gelişmekte Olan Ülkelerin Uluslararası Rezervleri ve Uluslararası Rezervlere İlişkin Çeşitli Oranlar: 1990-2008

YILLAR	ULUSLARARASI REZERVLER (Milyar Dolar Cinsinden)	ULUSLARARASI REZERVLER/ TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU (Yüzde Olarak)	KISA VADELİ DIŞ BORÇ STOKU/ ULUSLARARASI REZERVLER* (Yüzde Olarak)
1990	182	%15,1	%99,4
1995	454	%24,2	%72,1
2000	670	%31,1	%43,9
2004	1.610	%61,8	%28,2
2005	2.004	%76,4	%25,9
2006	2.647	%94,2	%23,1
2007	3.748	%108,6	%22,9
2008	4.025	%108,2	%21,0

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'ten derlenmiştir. (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

*Yukarıda yer alan kaynaktaki rakamlardan tarafımızca hesaplanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası rezervleri ise 1990-2008 yılları arasında hızlı bir şekilde artmıştır. Örneğin 1990 yılında 182 milyar dolar düzeyinde olan uluslararası rezervler, 2005 yılına gelindiğinde tam onbir kat artarak 2.004 milyar dolara ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin 2008 yılındaki uluslararası rezervlerinin değeri olan 4.025 milyar dolar ise 1990 yılındaki değerin yirmiiki katıdır (Bkz. Tablo 3.13). Gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun hızlı bir şekilde artmış olmasına rağmen, uluslararası rezervlerin toplam dış borç stokuna olan oranı 1990 yılından 2008 yılına doğru yaklaşıldıkça giderek yükselmiştir. 1990 yılında %15,1 olan söz konusu oran, 2008 yılında %108,2 olmuştur. Büyük önem taşıyan bir diğer gösterge ise, daha önceden de değinildiği üzere kısa vadeli dış borç stokunun uluslararası rezervlere olan oranıdır. Söz konusu oranın %100 veya bundan daha yüksek olması, *dış borç ödemelerinin sürdürülebilirliği* açısından büyük tehlike işareti olarak görülmektedir. 1990 yılında kısa vadeli dış borç stokunun uluslararası

rezervlere olan oranı %99,4'tür, ancak bu oran zaman içerisinde düşmüş, 2000 yılında ise %43,9'a kadar gerilemiştir. 2000'li yıllarda da düşüş trendi devam etmiş ve 2008 yılında söz konusu oran %21 olmuştur.

Rodrik de geliştirmekte olan ülkelerin ellerinde tuttıkları uluslararası rezervlerin 1990'lı yılların başlarından itibaren çok hızlı artışına dikkat çekmiş; geliştirmekte olan ülkelerin uluslararası rezervlerinin GSYİH'ya oranının 1970'li ve 1980'li yıllarda %6 ila %8 civarında olduğunu, ancak söz konusu oranın 2004 yılında %30'a kadar yükseldiğini ifade etmiştir. Rodrik ayrıca, sanayileşmiş ülkelerde ise benzer bir hızlı artışın yaşanmadığını hatırlatmış ve hızla artan rezervlerin, geliştirmekte olan ülkeler açısından çeşitli maliyetlerinin de olduğunu vurgulamıştır. Rodrik, uygulanan yüksek rezerv biriktirme politikasının, tezin birinci bölümünde de değinildiği üzere, geliştirmekte olan ülkelerin GSMH'larının %1'i civarında gelir kayıplarına yol açtığını ileri sürmüştür. Söz konusu gelir kayıplarının ise sosyal ve ekonomik kalkınma için kaynak ihtiyacı içindeki geliştirmekte olan ülkeler açısından büyük bir maliyet oluşturmakta olduğu açıktır.¹¹⁹

3.3.3. Geliştirmekte Olan Ülkelerin Dış Borçlarının Ülkeler ve Bölgeler Bazında Değerlendirilmesi

Geliştirmekte olan ülkeler içerisinde 2008 yılında dış borç stoku en yüksek olan ondokuz ülkenin toplam dış borç stoklarının, 1970 yılı ile 2008 yılı arasındaki değerleri Ek Tablo 16'da yer almaktadır. 2008 yılında geliştirmekte olan ülkelerin toplam dış borç stoku 3.719 milyar dolar düzeyindeyken, aynı yılda dış borç stoku en yüksek olan geliştirmekte olan ülke 402,5 milyar dolarla Rusya Federasyonu olmuştur. Rusya Federasyonu'nun dış borç stoku tek başına geliştirmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun %10,8'ini oluşturmaktadır. 2008 yılında en yüksek dış borç stokuna sahip ikinci ülke ise 378,3 milyar dolarla Çin olmuştur. Çin'in dış borç stoku ise tek başına geliştirmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun %10,2'sini

¹¹⁹ Dani Rodrik, "The Social Cost of Foreign Exchange Reserves", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No: 11952, January 2006, pp. 1-4, (Çevrimiçi) http://www.nber.org/papers/w11952.pdf?new_window=1, 21 Ocak 2011.

oluşturmaktadır. Söz konusu iki ülkenin dış borç stoklarının toplamı ise gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun %21'ini oluşturmaktadır. 2008 yılında toplam dış borç stoku en yüksek olan üçüncü ülke ise Türkiye'dir. Türkiye'nin dış borç stoku 277,3 milyar dolardır ve gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun %7,5'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla 2008 yılında dış borç stoku en yüksek olan üç ülkenin dış borç stoklarının toplamı gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun %28,5'i düzeyindedir. Toplam dış borç stoku en yüksek olan dördüncü ülke Brezilya (255,6 milyar dolar), beşinci ülke Hindistan (230,6 milyar dolar), altıncı ülke Polonya (218 milyar dolar) ve yedinci ülke ise Meksika (204 milyar dolar) olmuştur. Sadece söz konusu yedi ülkenin 1.966 milyar dolar tutan dış borç stoklarının toplamı, gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun %52,9'unu, bir diğer ifadeyle yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

2008 yılında en yüksek dış borç stokuna sahip olan ülkeler içerisinde 1990 yılından bu yana dış borç stoku en hızlı büyüyen ülkelerin Çin, Türkiye, Polonya ve Malezya olduğu görülmüştür. Çin'in 1990 yılında 55,3 milyar dolar olan dış borç stoku, 2008 yılında yedi kata yakın artmış ve 378,3 milyar dolara yükselmiştir. 1990-2008 yılları arasında dış borç stoku en hızlı büyüyen ikinci ülke ise Türkiye olmuştur. Türkiye'nin 1990 yılında 49,4 milyar dolar olan dış borç stoku, 2008 yılında beş buçuk kattan fazla artmış ve 277,3 milyar dolara yükselmiştir. 1990-2008 yılları arasında dış borç stoku en hızlı büyüyen diğer iki ülke ise sırasıyla Polonya ve Malezya olmuştur. Her iki ülkenin de 1990 yılındaki dış borç stokları 2008 yılına gelindiğinde dört buçuk kata yakın artmıştır.¹²⁰

Söz konusu ülkelerin 2008 yılındaki toplam dış borç stoklarının yapısı incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 17) ise, en başta Çin olmak üzere, Arjantin, Şili, Hindistan, Malezya, Polonya, Romanya, Tayland, Türkiye, Ukrayna ve Venezuela'nın kısa vadeli dış borçlarının toplam dış borç stoku içerisindeki payının diğer ülkelere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Örneğin 2008 yılında Çin'in

¹²⁰ Ek Tablo 16'da Rusya Federasyonu'na ilişkin 1990 yılına ait veri bulunmadığı için söz konusu ülke bu sıralamaya dahil edilememiştir. Ancak, Rusya Federasyonu'nun 1995-2008 yılları arasındaki dış borç stokunun gelişimi incelendiğinde, 1995 yılındaki 121,4 milyar düzeyindeki dış borç stokunun, 2008 yılında üç buçuk kata yakın artarak 402,5 milyar dolara yükseldiği görülmektedir.

kısa vadeli dış borçları toplam dış borç stokunun %49,5'ini oluşturmaktadır. Diğer ülkeler için ise kısa vadeli dış borçların toplam dış borç stokuna oranları şu şekildedir: Arjantin'de %29,3; Şili'de %23,2; Hindistan'da %19,6; Malezya'da %34,5; Polonya'da %29,8; Romanya'da %29,7; Tayland'da %37,4; Ukrayna'da %22,1; Venezuela'da %33,8 ve Türkiye'de ise %18,3'tür. Ek Tablo 17'de dikkat çeken bir diğer konu ise Türkiye, Ukrayna ve Pakistan dışındaki ülkelerin hiçbirinin 2008 yılında IMF kredisi kullanmamış olmalarıdır. 2008 yılında Türkiye 8.524 milyon dolar, Ukrayna 4.709 milyon dolar ve Pakistan ise 4.352 milyon dolar tutarında IMF kredisi kullanmıştır.

Tablo 3.14: Çeşitli Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stoklarının GSMH'larına Oranları: 1970-2008 (Yüzde Olarak)

ÜLKELER	1970	1980	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008
ARJANTİN	19,1	35,6	46,0	38,9	50,9	112,6	70,8	55,5	49,6	39,9
BREZİLYA	13,7	31,5	26,6	21,2	38,5	33,9	21,8	18,1	18,1	16,2
ŞİLİ	35,0	45,5	64,5	32,1	51,5	49,8	42,2	37,4	38,9	41,3
ÇİN	...	...	15,4	16,5	12,3	12,8	12,6	12,2	11,0	8,7
KOLOMBİYA	32,0	20,7	45,1	27,5	37,0	34,6	27,1	24,5	22,0	20,2
HİNDİSTAN	14,0	11,0	27,3	27,0	22,0	17,6	14,9	15,8	17,5	19,0
ENDONEZYA	46,7	28,0	64,0	63,4	93,0	55,9	53,8	38,0	34,4	30,4
KAZAKİSTAN	...	...	...	18,5	73,0	81,4	84,5	103,7	105,0	95,0
MALEZYA	12,0	28,0	36,4	40,6	48,6	44,1	39,5	36,3	33,7	35,1
MEKSİKA	20,0	26,4	41,1	60,5	26,6	22,8	20,2	17,4	19,1	19,1
PAKİSTAN	33,6	42,4	49,5	49,5	44,9	35,5	29,7	27,7	28,0	28,7
FİLİPİNLER	33,4	53,7	69,4	51,7	72,3	65,1	57,7	47,4	42,1	35,0
POLONYA	...	...	88,8	32,2	38,2	43,0	36,4	41,9	47,4	42,1
ROMANYA	...	...	3,0	19,4	30,4	40,0	39,7	45,0	50,7	54,7
RUSYA FEDERASYONU	...	...	...	31,0	63,2	34,0	30,8	26,1	29,2	25,8
TAYLAND	14,1	25,9	33,3	60,6	66,0	34,2	31,4	31,6	31,6	32,0
TÜRKİYE	15,2	27,4	33,4	44,3	44,4	41,3	35,2	39,5	38,4	35,3
UKRAYNA	...	...	...	17,8	40,2	47,1	39,1	47,0	52,3	51,7
VENEZUELA	11,4	42,1	71,7	49,0	36,6	35,6	31,3	23,8	19,9	16,0

Kaynak: 1970 yılına ait veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2009**, Ankara, [yayınevi yok], 2009, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2009/2009.asp>, 25 Mart 2010'dan; 1980 yılına ait veriler World Bank, **Global Development Finance 2000: Country Tables**, Washington D.C., The World Bank, 2000, pp. 74, 122, 158, 162, 166, 290, 294, 310, 382, 426, 450, 454, 538, 558, 570 ve 586'dan; 1990-2008 yılları arasındaki veriler ise World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, pp. 51, 74, 92, 94, 96, 148, 150, 158, 182, 192, 214, 224, 226, 228, 230, 268, 276, 282 ve 290'dan derlenmiştir, (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Söz konusu gelişmekte olan ülkelerin 1970 yılı ile 2008 yılı arasında toplam dış borç stoklarının ülkelerin GSMH'larına oranları incelendiğinde (Bkz. Tablo 3.14) ise, 1970 yılından 2008 yılına gelindiğinde Arjantin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Tayland ve Türkiye'nin toplam dış borç stoklarının GSMH'larına oranlarının yükseldiği görülmektedir. Tablo 3.14'te yer alan ondokuz ülkeden üç tanesi ağır borçlu, sekiz tanesi ise orta derecede borçlu ülke konumundadır. 2008 yılında toplam dış borç stokunun ülkenin GSMH'sına oranı en yüksek olan ülkeler sırasıyla Kazakistan (%95), Romanya (%54,7), Ukrayna (%51,7), Polonya (%42,1), Şili (%41,3), Arjantin (%39,9), Türkiye (%35,3), Malezya (35,1) ve Tayland (%32) olmuştur. 2008 yılında dış borç stoklarının büyüklüğü yönünden ilk iki sırada yer alan Rusya Federasyonu ve Çin; toplam dış borç stoku/GSMH oranı sıralamasında ise daha gerilerde yer almıştır. 2008 yılında Rusya Federasyonu için toplam dış borç stoku/GSMH oranı %25,8; Çin içinse söz konusu oran %8,7 olmuştur.

Tablo 3.14 incelenirken, gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları finansal krizlerden sonra ilgili ülkenin toplam dış borç stokunun GSMH'ya olan oranında önemli artışlar gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Örneğin 1994 yılındaki Meksika'daki krizden sonra Meksika'nın 1990 yılında %41,1 düzeyinde olan toplam dış borç stokunun GSMH'ya oranı, 1995 yılında %60,5'e yükselmiştir, bir diğer ifadeyle Meksika, orta derecede borçlu bir ülkeyken ağır borçlu bir ülke konumuna gelmiştir. Yine Arjantin'de 2000'li yılların başında yaşanan finansal krizin sonucunda Arjantin'in 2000 yılında %50,9 olan söz konusu oranı, 2004 yılında %112,6 olmuştur. 1997 yılının ortalarında ortaya çıkan Asya Krizi'ni yaşayan ülkelerden Endonezya'da 1995 yılında %63,4 olan oran, 2000 yılında %93'e yükselmiştir; Malezya'da ise bu oran 1995 yılında %40,6 iken 2000 yılında %48,6 olmuştur. Aynı yıllarda söz konusu oran Filipinler'de %51,7'den %72,3'e, Tayland'da ise %60,6'dan %66'ya yükselmiştir. 1998 yılında yaşanan Rusya'daki krizin sonucunda ise Rusya Federasyonu'nun 1995 yılında %31 olan toplam dış borç stoku/GSMH oranı, 2000 yılında iki kattan fazla artmış ve %63,2'ye yükselmiştir.

Tablo 3.15: Çeşitli Bölgelerin Toplam Dış Borç Stokları: 1990-2008
(Milyar Dolar Cinsinden)

BÖLGELER	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008
TÜM GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	1.208	1.872	2.152	2.606	2.623	2.811	3.451	3.719
DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER*	137	168	152	177	168	143	159	168
ORTA GELİRLİ ÜLKELER*	1.070	1.704	2.001	2.430	2.454	2.668	3.292	3.550
DOĞU ASYA ve PASİFİK	234	456	497	586	633	668	750	772
AVRUPA ve ORTA ASYA	129	290	433	639	712	893	1.242	1.399
LATİN AMERİKA ve KARAYİPLER	423	598	733	802	736	731	839	894
ORTADOĞU ve KUZEY AFRİKA	120	140	117	148	139	130	141	132
GÜNEY ASYA	126	152	161	194	188	217	289	326
SAHRAALTI AFRİKA	177	236	211	237	215	171	189	196

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, pp. 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38 ve 40'tan derlenmiştir.

*2008 yılında kişi başına düşen milli gelirin 975 dolar veya daha az olduğu ülkeler “*düşük gelirli ülkeler*” olarak, kişi başına düşen gelirin 976 dolar ile 11.906 dolar arasında olduğu ülkeler ise “*orta gelirli ülkeler*” olarak adlandırılmaktadır.

Tablo 3.15 incelendiğinde ise 1990 yılı ile 2008 yılı arasında düşük gelirli ülkelerin toplam dış borç stokunun 137 milyar dolardan 168 milyar dolara yükseldiği görülmüştür. Ancak esas artış, orta gelirli ülkelerin toplam dış borç stoklarında yaşanmıştır. Orta gelirli ülkelerin toplam dış borç stoku 1990 yılında 1.070 milyar dolarken sürekli bir artış trendi izlemiş ve üç kattan fazla artarak 2008 yılında 3.550 milyar dolara ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu bölgelerin toplam dış borç stoklarının artışı incelendiğinde ise, en büyük artışın Avrupa ve Orta Asya bölgesinde¹²¹ yaşandığı görülmektedir. Avrupa ve Orta Asya bölgesinin 1990 yılında 129 milyar dolar düzeyinde olan toplam dış borç stoku, onbir kata yakın artarak 2008

¹²¹ Avrupa ve Orta Asya Bölgesi yirmiden fazla ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkelerden bazıları şunlardır: Türkiye, Rusya Federasyonu, Polonya, Romanya, Ukrayna, Kazakistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya, Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan vd.

yılında 1.399 milyar dolara ulaşmıştır. Zaten 2008 yılında bölgelere göre dağılımda gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun %37,6'sını Avrupa ve Orta Asya bölgesinin dış borç stoku oluşturmaktadır. Diğer bölgelerden Doğu Asya ve Pasifik'in toplam dış borç stoku 1990-2008 yılları arasında üç kattan fazla, Latin Amerika ve Karayipler'in toplam dış borç stoku iki kattan fazla, Güney Asya'nın ise iki buçuk kattan biraz fazla artmıştır. 2008 yılında Avrupa ve Orta Asya bölgesinin toplam dış borç stokundan sonra en fazla toplam dış borç stoku Latin Amerika ve Karayipler bölgesine (894 milyar dolar), daha sonra ise Doğu Asya ve Pasifik bölgesine (772 milyar dolar) ait bulunmaktadır.

Tablo 3.16: Çeşitli Bölgelerin Toplam Dış Borç Stokunun Yapısı: 2008
(Milyon Dolar Cinsinden)

BÖLGELER	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	TOPLAM UZUN VADELİ DIŞ BORÇ	TOPLAM KISA VADELİ DIŞ BORÇ	IMF KREDİSİ KULLANIMI
TÜM GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	3.718.539	2.848.437	844.362	25.740
DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER*	168.325	143.169	20.533	4.623
ORTA GELİRLİ ÜLKELER*	3.550.214	2.705.268	823.829	21.117
DOĞU ASYA ve PASİFİK	771.628	497.096	274.370	162
AVRUPA ve ORTA ASYA	1.398.989	1.091.913	291.917	15.158
LATİN AMERİKA ve KARAYİPLER	894.367	735.073	158.470	824
ORTADOĞU ve KUZEY AFRİKA	131.545	111.315	19.972	258
GÜNEY ASYA	326.311	269.665	51.271	5.374
SAHRAALTI AFRİKA	195.699	143.375	48.361	3.963

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, pp. 20-21'den derlenmiştir.

*2008 yılında kişi başına düşen milli gelirin 975 dolar veya daha az olduğu ülkeler “*düşük gelirli ülkeler*” olarak, kişi başına düşen gelirin 976 dolar ile 11.906 dolar arasında olduğu ülkeler ise “*orta gelirli ülkeler*” olarak adlandırılmaktadır.

Yukarıdaki paragrafta değinilen bölgelerin 2008 yılındaki toplam dış borç stokunun yapısı incelendiğinde (Bkz. Tablo 3.16), kısa vadeli dış borçların düşük

gelirli ülkelerin toplam dış borç stokunun %12,2'sini, orta gelirli ülkelerin toplam dış borç stokunun ise %23,2'sini oluşturduğu görülmektedir. IMF kredisi olarak kullanılan miktar ise düşük gelirli ülkelerin toplam dış borç stokunun %2,7'sine, orta gelirli ülkelerin ise %0,6'sına tekabül etmektedir. Kısa vadeli dış borcun ve IMF kredisi kullanımının en yoğun olduğu bölge ise Avrupa ve Orta Asya bölgesi olmuştur. Ancak kısa vadeli dış borcun toplam dış borç stokuna oranının en yüksek olduğu bölge %35,6'lık oranla Doğu Asya ve Pasifik bölgesidir.

1990 yılı ile 2008 yılı arasında, bölgelere göre uzun vadeli kamu kesimi dış borç stokunun ve uzun vadeli özel sektör dış borç stokunun gelişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 18), orta gelirli ülkelerde 1990 yılında 810 milyar dolar düzeyinde olan uzun vadeli kamu kesimi dış borç stokunun, 2008 yılında bir buçuk kat artarak 1.234 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Ancak, aynı dönem içerisinde orta gelirli ülkelerde 1990 yılında sadece 63 milyar dolar düzeyinde olan uzun vadeli özel sektör dış borç stoku ise yirmidört kata yakın artarak 1.472 milyar dolara çıkmıştır.

Bölgelerin büyük çoğunluğunda da özel sektörün uzun vadeli dış borç stoku çok hızlı bir şekilde artmıştır. Özel sektörün uzun vadeli dış borç stokunda en hızlı artış Avrupa ve Orta Asya bölgesinde yaşanmış, söz konusu bölgede 1990 yılında 6 milyar dolar düzeyinde olan uzun vadeli özel sektör dış borç stoku, yüzotuzüç kata yakın artmış ve 2008 yılında 795 milyar dolara yükselmiştir. Özel sektörün uzun vadeli dış borç stoku, 1990 yılı ile 2008 yılı karşılaştırıldığında Güney Asya'da otuzyed kat, Latin Amerika ve Karayipler'de onbir buçuk kat, Doğu Asya ve Pasifik'te ise on kat artmıştır. Bütün bu rakamlar, 1990'lardan itibaren *dış borçların özelleşmesi sürecinin* açık bir göstergesi olmuştur.

Weeks, *dış borçların özelleşmesi sürecine ve aşırı borç birikimine* ilişkin görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir:¹²²

“(…) Piyasalar üzerindeki denetimin kalkması *mali krizler olasılığını* yaratır. (...) Piyasaların denetlenmemesi özel sektörün dış borcunun birikmesiyle sonuçlanır, o

¹²² Weeks, **a.g.m.**, s. 223.

nedenle *krizin biçimi* aşırı borç birikimi olacaktır. Krizin yakın nedeni ya da “tetikleyicisi”, ülkenin ticaret hadlerindeki bir düşüş, bir geçici siyasi istikrarsızlık ya da uluslararası mali tüccarların ülkenin spekülâtif bir saldırıya karşı korumasız olduğunu algılaması gibi bir dizi sıradan olay olabilir. Kriz bir kez vurunca, neoliberal politikaya sıkı sıkıya bağlı kalmak, faizler yükseltile ve kamu harcamaları azaltılsa da, krizin mali sektörden ekonominin bütününe yayılmasını garantileyecektir. (...)

Sonuç olarak, 1990 yılından 2008 yılına kadar olan zaman diliminde, gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun 1970’li yıllarda başlayan hızlı artış trendini devam ettiği görülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerin kısa vadeli dış borç stokunun artışı da dikkat çekmektedir. Söz konusu zaman diliminde dikkat çeken diğer noktalar ise gelişmekte olan ülkelerde özel sektörün uzun vadeli dış borç stokunun çok hızlı şekilde yükselmesi ve özel sektörün uzun vadeli dış borç stokunun uzun vadeli toplam dış borç stoku içerisindeki payının 2008 yılında %50’yi aşması olmuştur. Kredi verenler göre toplam dış borç stoku incelendiğinde ise özel kaynaklı kredilerin payındaki artış göze çarpmaktadır. Finansal serbestleştirmenin etkisiyle, 1990’lı yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımlarında da artış yaşanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokundaki artışa rağmen, dış borçlulukla ilgili oranlar incelendiğinde dış borç stokunun GSMH’ya oranının 1990’lı yıllarda yükseldiği, ancak 2000’li yıllarda düşmeye başladığı görülmektedir. Toplam dış borç stokunu ihracata oranı da düşüş trendi içindedir. Dış borç servisinin ihracata oranı ise 1990 yılında %18 iken 2000 yılında %20’ye yükselmiş, 2000’li yıllarda ise azalmaya başlamıştır.

1990 yılından 2008 yılına kadar olan zaman diliminde, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası rezervleri de hızlı bir şekilde yükselmiştir. Uluslararası rezervlerin artış hızının, gelişmekte olan ülkelerin kısa vadeli dış borçlarının artış hızından daha fazla olmasının etkisiyle, 1990 yılından 2008 yılına doğru kısa vadeli dış borç stokunun uluslararası rezervlere oranı ciddi şekilde azalmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun ülkelere göre dağılımı incelendiğinde ise 2008 yılında toplam dış borç stoku yüksek olan ülkelerin büyük çoğunluğunun, dış borç stoku en yüksek yedi gelişmekte olan ülkenin tamamının, yükselen piyasalar olarak adlandırılan ülkeler olması dikkat çekicidir. Gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunun bölgelere göre dağılımı incelendiğinde de Avrupa ve Orta Asya bölgesi ön plana çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin dış borç stokunun artmasına yol açan dış borç alımları, büyümeye yönelik yatırımlar için değil, ağırlıklı olarak borç sarmalı içine girmiş olan borçlu ülkelerin borç ödemelerinin sürdürülebilmesi için kullanılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş kapitalist ülkelere dış borçların faizinin ve gelişmiş kapitalist ülkelerin sermayesinin gelişmekte olan ülkelerde elde ettiği kârların transfer edilmesi, gelişmekte olan ülkelerin büyümesi açısından büyük önem arz eden yatırım kaynaklarını kısıtlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanması, ağırlıklı olarak bu ülkelerin mali işlem talebinin artmasından kaynaklanmış ve alınan dış borçlar gelir artışı yaratmaktan uzak olmuştur.¹²³

¹²³ Kazgan (2000b), **a.g.e.**, s. 134-135

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇ SORUNU

4.1. 19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA DIŞ BORÇLANMA

1820’li yıllardan 1914 yılına kadar olan süreçte Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa’nın askerî, iktisadi ve siyasal gücüyle karşılaşmış ve ekonomisi kapitalizme açılmaya başlamıştır.¹ Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu açısından 19. yüzyıl kritik bir dönüm noktası olmuştur; çünkü, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa’nın üstünlüğünü kabul etmiş, Batılılaşma çabalarını başlatmış ve iktisadi yönden Batı’ya bağımlı hale gelmiştir. Bir diğer ifadeyle, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu *yarı-sömürgeleşme sürecini* yaşamıştır.²

4.1.1. Osmanlı İmparatorluğu’nun İlk Serbest Ticaret Antlaşması: Baltalimanı Ticaret Antlaşması

Osmanlı İmparatorluğu, imparatorluğun ilk serbest ticaret antlaşması olan *Baltalimanı Ticaret Antlaşması*’nı³, 16 Ağustos 1838 yılında İngiltere ile yapmıştır. Süresi olmayan bu antlaşma ile İngiltere’nin daha önceden elde etmiş olduğu imtiyazları arttırılmıştır. Sanayi Devrimini yapmış olan İngiltere ile gerçekleştirilen bu serbest ticaret antlaşması, tabii ki sanayileşmiş ülke olan İngiltere’nin yararına

¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 191.

² Oya Köymen, **Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya**, 2. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 75.

³ 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’nın getirdiği düzenlemelerin detayları için bkz. Pamuk, **a.g.e.**, s. 205-206.

olmuştur. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1825 yılında İngiltere'yle olan dış ticareti dengedeysen (ihracat değeri ile ithalat değeri birbirine eşitken), 1825 ile 1870 yılları arasında İngiltere ile olan dış ticarete ithalat değerinin, ihracat değerini geçmesi sebebiyle *dış ticaret açığı* verilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret açığı 1870 yılında en üst noktaya ulaşmıştır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu, diğer Avrupa ülkeleriyle de bu antlaşmaya benzer serbest ticaret antlaşmaları yapmıştır. Bütün bu gelişmeler sonucunda, Osmanlı zanaatları ciddi bir yıkıma uğramış ve ithal malların finansmanı için sürekli olarak dış borçlanmaya başvurulmuştur.⁴ Karluk, Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayisinin yaşadığı çöküşü şu sözlerle anlatmaktadır:⁵

“Bu anlaşma, Osmanlı'nın kalkınma hamlelerine başlamış olduğu bir dönemde, tam anlamıyla liberal ekonomi politikası izlemesini gerektirmiştir. 1838 Anlaşması ile dışa karşı indirilen gümrük duvarlarından sonra, yeni yeni kurulmaya başlayan ve çocukluk dönemini atlatamamış olan Türk sanayii büyük bir çöküş içine girmiştir. Önce pamuk, daha sonra da ipek ve tiftik sanayii buhrana sürüklenmiştir. Zamanla deri işleme sanayii ve aile içinde yürütülen pamuklu sanayii de bu durumdan zarar görmüş, pamuk ipliği üretimi gerilemiş, pamuk, işlenmeden hammadde halinde satılmaya başlanmıştır.(...) 1838 Anlaşması uyarınca Tanzimat döneminde izlenen serbest ticaret politikasıyla ekonomik bağımsızlık, büyük ölçüde kaybedilmiştir. (...)”

Bu serbest ticaret antlaşmalarıyla, İngiltere ve Fransa gibi ülkelere verilmiş olan eski kapitülasyonların devam etmesi ve bunlara yeni kapitülasyonların da eklenmesi kabul edilmektedir. Yabancılar açısından ithalat ve ihracat olanaklarının sınırlandırılması kaldırılmakta, yerli tüccarlara tanınan imkânların aynısına yabancı tüccarlar da kavuşturulmaktadır. Vergi yönünden ise yabancı tüccarların, en imtiyazlı yerli tüccardan daha fazla vergi ödemeyeceği koşulu kabul edilmektedir. Bir diğer ifadeyle, Osmanlı tüccarının aleyhinde olan bu antlaşmalar sonucunda yerel tekeller ve miktar kısıtlamaları-tarife dışı engeller ortadan kaldırılmış, ithalat ile ihracat

⁴ Köymen, **a.g.e.**, s. 87-88.

⁵ Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, 10. Basım, İstanbul, Beta Yayınevi, 2005, s. 157.

vergileri azaltılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise bir “*açık pazar*” olarak uluslararası ticaret ağı içerisine İngiltere ve Fransa tarafından çekilmiştir.⁶

19. yüzyılın ortalarında, kapitalist batı ülkeleriyle birbiri ardına imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarıyla bir açık pazar haline gelen Osmanlı İmparatorluğu’nun artan dış ticaret açıklarına, devlet bütçesi açıklarının da eklenmesi sonucunda gelir-gider dengesizlikleri iyice artmıştır.⁷ Dış ticaretten sağlanan vergi gelirlerinin, yukarıda da değinildiği üzere, yabancılara sağlanan ayrıcalıklar nedeniyle azalması, devlet bütçesinin açıklarıyla birleşince Osmanlı İmparatorluğu büyük bir mali krizle karşılaşmış ve açıklarını finanse edebilmek amacıyla borçlanmaya başlamak zorunda kalmıştır.⁸

Pamuk, 19. yüzyılda kapitalizmin çevre ülkelere yayılmasını şu şekilde ifade etmektedir:⁹

“Dünya tarihinin ilk küreselleşme çağı olarak da adlandırılan 19. yüzyıl boyunca Avrupa kapitalizminin çevre ülkelere doğru yayılışı yalnızca ticaret yoluyla olmadı. Yüzyıl ilerledikçe Avrupa ülkelerinden sermaye ihracı da önem kazanmaya başladı. Avrupa’dan ihraç edilen sermayenin yaklaşık yüzde kırkı çevredeki devletlere borç olarak verildi. Ayrıca Avrupalı sermayedarlar çevre ülkelerinde demiryolları, limanlar gibi ticareti genişletmeye yönelik altyapı yatırımlarına giriştiler. Buna karşılık, tarım ve sanayi gibi doğrudan üretim faaliyetlerine yatırılan sermaye Birinci Dünya Savaşı’na kadar sınırlı kaldı.”

Osmanlı İmparatorluğu’na, ekonomisini daha fazla dışa açması yönünde Avrupa’dan ciddi baskılar gelmiştir. Avrupa sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu içindeki etkisi, Osmanlı ekonomisi dışa açıldıkça daha da artmıştır. Zaten Avrupa devletlerine ayrıcalıklar tanınırken, Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetici sınıfının bu

⁶ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, Genişletilmiş 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 22, 2002, s. 20-21.

⁷ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 7. Basım, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2002, s. 25.

⁸ Karluk, **a.g.e.**, s. 157.

⁹ Pamuk, **a.g.e.**, s. 193-194.

tanınan ayrıcalıkların uzun dönemli iktisadi sonuçlarını göz ardı ettikleri ve Avrupa devletlerinden kısa vade içinde sağlanacak olan mali ve siyasi desteği hesaba kattıkları ileri sürülmektedir. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinin dışa açılmasında ve maliyesinin Avrupa sermayesinin denetimine girmesinde üç önemli dönüm noktası etkili olmuştur. Birinci dönüm noktası, 1838 yılında İngiltere ile imzalanan serbest ticaret antlaşması ve bu tarihten sonra çeşitli Avrupa ülkeleriyle imzalanan benzer serbest ticaret antlaşmalarıdır; ikinci dönüm noktası 1854 yılında dış borçlanma sürecinin başlamasıdır; üçüncü dönüm noktası ise 1850'li yıllardan itibaren demiryolu yapımına yönelik olarak yabancı sermayeye verilen imtiyazlardır.¹⁰

Berkes, 1838 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşmasıyla, Avrupa kapitalizminin başlangıçta endüstri ürünleriyle, daha sonraki yirmi yıl içerisinde de finans kapitaliyle Osmanlı ekonomisi üzerinde *yarı sömürgeleştirme sürecini* başlattığını vurgulamaktadır.¹¹ Kazgan da Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kırım Savaşı'nın da etkisiyle 1854 yılında dış borç almaya başlamasını ve bu dış borçların hızla artışı sürecini, imparatorluğun *finans kapitalin ağına düşmesi* olarak tanımlamaktadır.¹²

4.1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Borç Sarmalı İçine Girişi: İlk Dış Borçlanmadan Moratoryumun İlanına

1840'lı yıllardan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali sorunlarının çözümü olarak dış borçlanmaya başvurulmasının gerekliliği konusunda hem Avrupalı sermayedarların hem de Avrupa devletlerinin temsilcilerinin Osmanlı'nın merkezi bürokrasisine baskı yaptıkları bilinmektedir. İmparatorluğun Avrupa'ya tahvil satmak suretiyle dış borçlanmaya başlamasından, tahvillerin Avrupa'nın finans merkezlerinde satışını düzenleyecek olan bankerler önemli komisyonlar alarak; söz

¹⁰ Pamuk, **a.g.e.**, s. 204-205.

¹¹ Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi II: Osmanlı Devletinin Ekonomik Çöküşü**, 2. Basım, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1975, s. 319.

¹² Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 22.

konusu tahvilleri satın alacak olan küçük ölçekli tasarruf sahipleri ise yüksek faiz geliri elde ederek fayda sağlayacaktır. Ayrıca alınan dış borcun sanayi mallarının, askerî araç ve gereçlerin ithalatının finansmanında kullanılması Avrupa sanayisine ek talep de yaratacaktır.¹³

Osmanlı İmparatorluğu, ilk dış borçlanmasını 1854 yılında gerçekleştirmiştir. 1854 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nda hızlı fiyat artışları yaşanmakta, dış ticaret dengesi açık vermekte ve ciddi düzeyde bir bütçe açığı bulunmaktadır, ayrıca imparatorluğun iç borcu ise 15 milyon sterlin civarındadır. Fakat Kıray, 1850'li yılların başlarında mali kaynak ihtiyacının çok artmasına rağmen, imparatorluğun dış borçlanmaya hemen yönelmediğini, Sultan Abdülmecid'in dış borç fikrine bir süre karşı çıktığını da vurgulamaktadır. Ancak imparatorluğun dış borç alma sürecinin başlamasında, Kırım Savaşı'nın (1853-1856) sebep olduğu yeni harcamaların ve bu savaşın Osmanlı maliyesinin gelir-gider dengesi üzerinde yarattığı büyük açığın çok ciddi etkisi olmuştur. Mısır'dan alınacak vergilerin teminat olarak gösterildiği, 3 milyon sterlinlik bu ilk dış borç sözleşmesi sonucunda, Osmanlı hazinesine giren miktar tahvil satış maliyetlerinin ve komisyonların düşülmesinden sonra sadece 2,3 milyon sterlin olmuştur.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanmasının, 1854 yılından 1914 yılına kadar geçen altmış yıllık zaman diliminde iki ayrı dönemi bulunmaktadır. İlk dönemi, dış borçlanmanın başladığı 1854 yılından, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını ödeyemeyeceğini ilan ettiği 1876 yılına kadar ki zaman dilimi oluşturmaktadır. Bu ilk dönemde imparatorluğun dış borçlanma koşullarının elverişsiz olduğu ve diğer ülkelerin dış borçlanmada ödediği faizlerden daha yüksek faizlerle büyük miktarda dış borç alabildiği gözlenmiştir. Maliyeti yüksek olan bu fonların önemli bir kısmı, mali gelirleri arttıracak yatırımlar yerine cari harcamalarda, saray ve kışla yapımında, askerî araç ve gereç ithalinde kullanılmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu kısa bir sürede borç kısır döngüsü içine girmiş,

¹³ Pamuk, **a.g.e.**, s. 230.

¹⁴ Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 27, 29.

bir diğ er ifadeyle dış borçların anapara ve faiz ödemelerini gerçekleştirilebilmek için yeniden borç almak zorunda kalmıştır. İmparatorluk, dış borçlarını ödemekte gün geçtikçe daha da zorlanmaktadır; ancak imparatorluğun dış borçlanmayı sürdürmesinde Avrupalı bankaların ve ihraç edilen tahvilleri satın alan tasarruf sahiplerinin önemli çıkarları bulunmaktadır. Bu sebeple, bu kesimler tarafından dış borçlanma furiasının devam etmesi sağlanmıştır.¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun ihraç ettiğ i tahvillerin talep edilmesinde yüksek faiz oranları etkili olmuştur; örneğ in söz konusu dönemde İngiltere'deki yıllık ortalama faiz oranları %3,5-%4,5 civarındayken, Fransa'daki yıllık ortalama faiz oranları daha da düşüktür, ancak Ortadoğ u kentlerinde en değ erli kağıtların yıllık ortalama faiz oranları %11 ile %20 arasındadır. Dış borçların alındığ ı ölkeler (finans merkezleri) incelendiğ inde ise, 1854-1862 yılları arasındaki süreçte toplam dış borç miktarının 23 milyon sterline yükseldiğ i ve bu toplam dış borcun %90'ının Londra'da, geriye kalan %10'unun ise Paris'te satılan tahvillerden elde edildiğ i görölmektedir. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu'nun en fazla borç aldığ ı ö lke olan İngiltere, yerini zaman içerisinde Fransa'ya bırakmıştır; 1869 yılında Fransa'nın payı %66'ya yükselirken, İngiltere'nin payı %34'e düş müştür.¹⁶

1854-1875 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanma süreci çok hızlı gelişmiştir; bu süre zarfında toplam onbeş tane dış borç sözleşmesi imzalanmış ve 220 milyon sterlin borçlanılmıştır. Ancak, bu borçlanmalar sonucunda, Osmanlı hazinesine sadece 116 milyon sterlin girmiştir.¹⁷ Bir diğ er ifadeyle, bu dönemde dış borç alma koşulları gittikçe ağırlaşmış, imparatorluğun ihraç ettiğ i tahvillerin nominal değ erinin neredeyse yarısı hazineye kaynak olarak girmiştir ve bu kaynağ ın büyük çoğ unluğ u da eski borçların anapara ve faizinin ödenmesinde kullanılarak dışarıya transfer edilmiştir.¹⁸ 1854-1914 yılları arasındaki dönemde ise, imparatorluğ un ihraç ettiğ i tahvil toplamı 326 milyon sterlindir ve hazineye 203 milyon sterlin girmiştir. Ancak bu dönemde toplam 213 milyon sterlin

¹⁵ Pamuk, **a.g.e.**, s. 230-231.

¹⁶ Kıray, **a.g.e.**, s. 24-25.

¹⁷ Kıray, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁸ Cem'den aktaran Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 23.

borç anapara ve faiz ödemesi yapılmış, dolayısıyla 10 milyon sterlinlik net fon çıkışı yaşanmıştır.¹⁹

Artık, borçların sürdürülebilirliği açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı yeni dış borçların büyük önemi bulunmaktadır. Çünkü yeni dış borçların alınamaması durumunda, imparatorluk borçlarını ödeyemez hâle gelecektir. 1873 yılında, kapitalizmin dünya çapındaki krizinin habercisi olan borsa krizleri, Avrupa'nın ve Amerika'nın mali piyasalarını olumsuz etkilemiş, dolayısıyla da imparatorluğun dışarıdan yeni fonlar bulabilmesi çok zorlaşmıştır. Sonuç olarak, 1875 yılında Osmanlı İmparatorluğu borç ödemelerini yarı yarıya indirdiğini ilan etmiş ve bir yıl sonra 1876 yılında ise tüm borç ödemelerini durdurarak *moratorium* ilan etmiştir.²⁰

1875 yılında, imparatorluğun borç ödemelerinin, toplam devlet gelirlerine ve ihracat gelirlerine olan oranları %50'yi geçmektedir.²¹ Pamuk da, moratorium ile sonlanan bu yirmi yıllık hızlı dış borçlanma sürecine ilişkin rakamlar üzerinde durmaktadır: 1875 yılında imparatorluğun dış borçlarının toplam miktarı 200 milyon sterlin civarında, Osmanlı maliyesinin tüm gelirleri 18 milyon sterlin civarındadır, ancak borç anapara ve faiz ödemeleri ise yılda 11 milyon sterlindir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, dış borçlarının sürdürülebilirliği için gelirlerinin %61'ini dış borç ödemelerine yönlendirmesi gerektiği görülmektedir.²²

Kazgan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dışarıda gerçekleşen mali krizlere artan duyarlılığını, imparatorluğun Batı'nın mali piyasaları ile yoğunlaşan bütünleşmesinin bir göstergesi olarak değerlendirmekte ve imparatorluğun moratorium ilan etmesinin, söz konusu mali krizlerin yayılma sürecinde gerçekleşmesine dikkat çekmektedir. Ayrıca ilk dış borcun alınmasından, moratorium ilan edilmesine kadar geçen sürede alınan dış borçların, faiz oranlarının ve aradaki komisyonlarının yüksek, ihraç fiyatlarının ise düşük olmasının bu borçlarla büyük ölçekte sabit

¹⁹ Tezel'den aktaran Kıray, **a.g.e.**, s. 38.

²⁰ Pamuk, **a.g.e.**, s. 231.

²¹ Kıray, **a.g.e.**, s. 32.

²² Pamuk, **a.g.e.**, s. 231.

yatırımların yapılmasına imkân vermediğini; gelir artışı yaratılamayınca da faiz ödemelerinin bile yeni alınacak dış borçlarla ödenmesinin gerektiğini ve bu sürecin de Avrupa’da yaşanan krizle birleşerek moratoryumla sonuçlandığını ifade etmektedir.²³ Fakat, 1873 borsa krizlerinin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu dışında birçok ülke de borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir; 1870’lerin kriz ortamında Avrupa’nın mali piyasalarından yeni fonlar bulmakta zorlanan, içinde Latin Amerika ülkelerinin de olduğu yirmiden fazla ülke borç ödemelerini durdurmuştur.²⁴

4.1.3. Düyun-u Umumiye İdaresi’nin Kuruluşu

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1876 yılında moratoryum ilan etmesinden sonra, imparatorluğun İngiliz, Fransız, Alman ve diğer alacaklıların temsilcileriyle başlayan görüşmeleri, 1877-1878 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle kesilmiştir. Fakat daha sonra devam eden görüşmeler, 20 Aralık 1881’de (Hicri takvime göre Muharrem ayı) imzalanan antlaşmayla sonuçlanmıştır.²⁵

Alacaklı durumdaki Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun borçlarının konsolide edilmemesi (vadelerinin uzatılmaması) ve borç taksitlerinin azaltılmaması durumunda kendi alacaklarının büyük risk altında olacağını farkındadır. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu’nun borçlarının anapara ve faiz ödemelerinin azaltılmasını kabul etmişlerdir. Ancak, alacaklı durumdaki Avrupa devletleri, imparatorluğun gelirlerinin denetiminin kendi temsilcilerine bırakılmasını, bu temsilciler tarafından söz konusu gelirlerin denetlenmesini, toplanmasını ve gelirlerin Osmanlı’nın borçlarının ödenmesi için ayrılmasını şart koşmuştur. Böylelikle 1881 yılında imzalanan *Muharrem Kararnamesi*’yle *Düyun-u Umumiye İdaresi* kurulmuştur.²⁶ Avrupalı alacaklılar tarafından oluşturulan ve politik gücü olan alacaklı devletlerin temsil edildiği bu mali yönetim konsorsiyumunun, bir diğer

²³ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 24-25.

²⁴ Pamuk, **a.g.e.**, s. 231.

²⁵ Pamuk, **a.g.e.**, s. 231-232.

²⁶ Kıray, **a.g.e.**, s. 34.

ifadeyle Düyun-u Umumiye İdaresi'nin karşısında Osmanlı İmparatorluğu tam bir *mali tutsaklığa* düşürülmüştür.²⁷

Pamuk, Muharrem Kararnamesi'yle yaşanan değişimleri şu şekilde özetlemektedir.²⁸

“Muharrem Kararnamesi olarak adlandırılan bu antlaşma ile dış borçların miktarları indiriliyor, ödeme koşulları yeniden düzenleniyordu. Ancak buna karşılık Osmanlı Devleti, imparatorluk içinde yabancı alacaklıların temsilcisi olarak çalışacak ve devletin vergi gelirlerinin bir bölümünü yabancı alacaklılar adına toplayarak Avrupa'ya aktaracak yeni bir örgütün kurulmasını kabul ediyordu. Osmanlı maliyesinin gelir kaynakları arasında tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içeceklerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi, Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi adı verilen ve yabancı alacaklılar tarafından yönetilen bu yeni kuruluşa teslim ediliyordu.”

Düyun-u Umumiye İdaresi, imparatorluğun yirmiden fazla kentinde örgütlenmiş; idarenin en üst düzeylerinde çalışan yaklaşık ikiyüz Avrupalı ve diğer alt kademelerde çalışan Osmanlı vatandaşları dahil yaklaşık beşbin çalışanıyla Osmanlı maliyesini kısa bir süre içerisinde denetimi altına almıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi'ne başlangıçta toplam Osmanlı gelirlerinin %20'si, ilerleyen yıllarda ise, toplam gelirlerin %30-35'i bırakılmıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin, Avrupa devletlerinin kontrolünde yarı resmî bir kurum olması nedeniyle Avrupa finans piyasaları üzerinde güven verici bir etkisi olmuştur. Osmanlı maliyesi üzerinde, Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından kurulan denetim, Osmanlı tahvillerinin riskini düşürmüştü; böylelikle Osmanlı İmparatorluğu, bu piyasalara daha elverişli koşullarda ve daha düşük faizlerle tahvil satarak dış borçlanmaya devam etmiştir. Avrupalı alacaklılar ise Osmanlı İmparatorluğu'na verdikleri borçların zamanında ve tam olarak ödenmesini Düyun-u Umumiye İdaresi aracılığıyla sağlamıştır. 1882 yılından 1914 yılına kadar geçen süre içerisinde, Osmanlı İmparatorluğu önceki borç sözleşmelerinden daha iyi koşullarda yirmialtı borç

²⁷ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 24.

²⁸ Pamuk, **a.g.e.**, s. 232.

sözleşmesi imzalamıştır. Bu dönem içerisinde, imparatorluk Düyun-u Umumiye İdaresi'nin denetimi altında, 91 milyon sterlin borç almış ve hazinesine 75 milyon sterlin girmiştir. Ancak bu dönemde, anapara ve faiz ödemelerine toplam 124 milyon sterlin harcanmıştır. 1882 ile 1914 yılları arasındaki otuziki yıllık dönemde dışarıya net fon çıkışı 49 milyon sterlin olmuştur. Görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı borç anapara ve faiz ödemeleri, aldığı yeni borç miktarından daha fazladır; bir diğer ifadeyle bu dönemde Avrupa mali sermayesi, Osmanlı İmparatorluğu'na verdiği yeni borç miktarından daha fazla olan borç anapara ve faiz ödemelerini Avrupa'ya aktarmıştır.²⁹

Düyun-u Umumiye İdaresi, denetimi altında olan vergi kaynaklarının geliştirilmesine ve vergilerin toplanmasının daha etkin bir şekilde yapılmasına büyük önem vermiştir. Örneğin ipek ve tütün gibi tarımsal ürünler üzerinden alınan vergiler idareye kaldığı için, Düyun-u Umumiye İdaresi bu tarımsal ürünlerin üretiminin arttırılması ve ihracatının geliştirilmesi üzerinde durmuştur. Bunun sonucunda ihracata yönelik tarımsal üretim özendirilmiştir.³⁰ Blaisdell, idarenin, toplayacağı vergi gelirlerini çoğaltabilmek amacıyla üretimi arttırmaya çalışmasının yanı sıra, vergi kaybına yol açan kaçak ticareti ve vergi kaçakçılığını azaltmak için de çeşitli önlemler aldığını belirtmiştir.³¹

1882 yılından sonra ortaya çıkan bir diğer dikkat çekici gelişme ise, Osmanlı İmparatorluğu'na önemli miktarda doğrudan yabancı yatırımın yönelmesidir. Doğrudan yabancı yatırımlarda yaşanan bu artışın arkasında, Avrupalı yatırımcıların Düyun-u Umumiye İdaresi'nin varlığı nedeniyle duydukları güven ve sermayenin düşen kâr haddini arttırma çabası bulunmaktadır. Gelen doğrudan yabancı yatırımlar altyapı, banka-sigorta, eğitim, sağlık, liman işletmeciliği gibi hizmetlere, tarıma ve biraz da madenciliğe akmıştır. Fakat bu yatırımların yarısından fazlası demiryollarına yapılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların, ağırlıklı olarak demiryollarına yapılmasında vergi gelirlerinin artmasını hedefleyen Düyun-u Umumiye İdaresi'nin

²⁹ Kıray, **a.g.e.**, s. 34-35, 37; Pamuk, **a.g.e.**, s. 232-233.

³⁰ Pamuk, **a.g.e.**, s. 232.

³¹ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 28.

büyük etkisi olmuştur. İdare, demiryolları aracılığıyla tarımın pazara açılmasının üretimi ve dolayısıyla da Aşar Vergisi gelirini arttıracaklarını hesaplamıştır.³²

Söz konusu dönemde, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda değil başka birçok ülkede de *demiryolu*, yabancı sermayenin yoğunlaştığı en önemli sektör olarak ön plana çıkmıştır. Ülkede demiryolu ağlarının kurulması için kapitalist merkez ülkeler tarafından verilen borçlar bir tür *bağlı kredi* niteliğinde olmuştur, çünkü verilen borçlar bu ülkelerin yatırım malları ihracatını arttırmıştır. Ayrıca, demiryolu altyapısının kurulduğu ülkelerde iç pazar genişlemiştir ve bu genişlemenin sonucunda merkez ülkelerin tüketim mallarına olan talep artmıştır. Bunlara ek olarak, kurulan demiryolu altyapısı sayesinde merkez ülkelerin bu ülkelere hammadde sağlaması da kolaylaşmıştır.³³

Avrupalı güçlerin kontrolünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının ödenmesi için kurulmuş olan ve “*devlet içinde devlet*” yetkilerine sahip bir idare olan Düyun-u Umumiye İdaresi,³⁴ imparatorluğun gelirlerinden başka ülkelere borç bile vermeye başlamıştır. Suvla, bu tarz bir idarenin bağımsız ülkelere değil, ancak sömürgelerde bulunabileceğini vurgulamaktadır.³⁵

İngiliz Ticaret Heyeti'nden Foster ve Lord Hobart tarafından hazırlanıp, 1862 yılında İngiltere Parlamentosu'na sunulan “*Türkiye'nin Mali Durumu Üzerine Rapor*” isimli çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa vade içerisinde dış borçlarının tamamını ödeyebilmesi, uzun vade içerisinde ise ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmesi için gerekli olduğuna inanılan idari ve mali reformlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.³⁶ Daha sonraki yıllarda Osmanlı Bankası'nda yönetici de olacak olan Lord Hobart, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının imparatorluğun

³² Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 28-29.

³³ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 61.

³⁴ Orhan Koloğlu, “II. Abdülhamit'in Siyasal Düşüncesi”, **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt: 1, Ed. Mehmet Ö. Alkan, 5. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 274.

³⁵ Köymen, **a.g.e.**, s. 93.

³⁶ Kıray, **a.g.e.**, s. 89-90.

madenlerinin, ormanlarının ve diğer kamu mülkiyetinin yabancı sermayeye açılması suretiyle ve serbest piyasa ekonomisiyle ödenebileceğini ifade etmiştir.³⁷

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü ekonomik ve siyasal açmazda, dış borçlanmanın büyük etkisi olduğu görülmektedir. Dış borçlanmanın sebep olduğu sömürü ve siyasal baskılar yönünden Osmanlı İmparatorluğu önemli bir örneği teşkil etmektedir.³⁸ Adda da, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Mısır'ın ve Çin'in modernleşmek, gerekli altyapı yatırımlarını yapabilmek için gerekli kaynakları dış borçlanma yoluyla elde etme çabalarının aşırı dış borçlanmayla sonuçlandığını ve yaşanan bu gelişmelerin söz konusu ülkelerin, mali alanda zamanla yabancı merkez ülkelerin himayesine girmelerine yol açtığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Avrupalı devlet memurları tarafından yönetilen dış borçların tahsiline yönelik olan ve kontrol yetkisi bulunan kurumların kurulduğunu ve bunların günümüzde IMF ve Dünya Bankası tarafından dayatılan kuralların habercisi olduğunu belirtmektedir. Mali bağımsızlığını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu gibi Çin'de, dış borçlarını hafifletebilmek için yabancı sermayeye, demiryolu ile liman işletmelerinde ve/veya ticari bölgelerde imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. Benzer bir süreç yaşayan Rus İmparatorluğu ise, 1917 Ekim Devrim'i sonrasında önceki dönemlere ait tüm dış borçları ödemeyi reddetmiştir.³⁹ Rusya'daki yeni siyasal rejimin ödemeyi reddettiği toplam dış borç 12 milyar franktır ve bu tutarın 9,2 milyar frankını ise Fransa'dan alınan borçlar oluşturmaktadır.⁴⁰

Türkiye ise 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının önemli bir kısmını devralmıştır. Lozan Antlaşması'nda, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık 130 milyon altın lirayı bulan borçları, Türkiye Cumhuriyeti ile imparatorluğun parçalanması sonucunda kurulan yeni devletler arasında bölüştürülmüştür. Türkiye'nin üzerine toplam borcun üçte ikisi olan yaklaşık 85 milyon altın lira yüklenmiş, yıllık borç ödemeleri yaklaşık 6

³⁷ Köymen, **a.g.e.**, s. 92-93.

³⁸ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 25.

³⁹ Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Sevgi İnci, 3. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 67.

⁴⁰ Sönmez (2005), **a.g.e.**, s. 73.

milyon lira olarak belirlenmiştir. Fakat, daha sonra gerçekleştirilen bir düzenlemeyle bu ödemeler 1929 yılına kadar ertelenmiştir.⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'ye devrolan borçlara ait son borç taksiti 1954 yılında ödenmiştir, bu sayede Türkiye geçmişinin söz konusu olumsuz mirasından kurtulmuştur.⁴² Bir diğer ifadeyle, imparatorluğun 1854 yılında başlayan dış borçlanmasının yol açtığı borç tuzağından, ancak yüz yıl sonra 1954 yılındaki son borç taksitinin ödenmesiyle kurtulmak mümkün olmuştur.⁴³

4.2. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen zaman diliminde Türkiye'nin karşılaştığı dış borç sorunları ana hatlarıyla “1980 yılı öncesi dönem” ve “1980 yılı sonrası dönem” olmak üzere iki alt başlık altında incelenecektir. Söz konusu dönemler ise kendi içlerinde farklı alt dönemlere ayrılarak incelenecektir.

4.2.1. 1980 Yılı Öncesinde Türkiye'nin Dış Borçlarının Gelişimi

Türkiye ekonomisinin 1923 yılından 1979 yılına kadar ki zaman diliminde geçirdiği değişimler ve dış borçlarının gelişimi 1923-1939 dönemi; 1940-1961 dönemi ve 1962-1979 dönemi olmak üzere üç dönemde incelenecektir. Her bir dönemde, Türkiye ekonomisindeki değişimlerin daha rahat görülebilmesi için kendi içinde çeşitli alt dönemlere ayrılacaktır.

4.2.1.1. 1923 Yılından 1939 Yılına Kadar Olan Dönemde Türkiye'nin Dış Borçlanması

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı dış borç krizinin ve bu dış borç krizinden sonra kurulan *Düyun-u Umumiye İdaresi* karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁴¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*, 12. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s. 43-44.

⁴² Kazgan (2002), *a.g.e.*, s. 46.

⁴³ Karluk, *a.g.e.*, s. 160.

düşmüş olduğu mali tutsaklığın etkisiyle, Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarında dış borçlanma konusunda çekingen bir tavır sergilemiştir.⁴⁴

Boratav, 1923-1939 yılları arasındaki dönemi 1923-1929 dönemi ve 1930-1939 dönemi olmak üzere iki alt döneme ayırmış ve ilk dönemi, açık ekonomi koşullarında ülkenin yeniden inşası dönemi olarak, ikinci dönemi ise korumacı-devletçi sanayileşme dönemi olarak adlandırmıştır.⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk altı yılında (1923-1929), ülkenin iktisadi gelişmesi üzerinde etki eden en önemli iki etken *Lozan Antlaşması* ve 1929 yılında patlak veren *Büyük Dünya Bunalımı* olmuştur. Lozan Antlaşması'yla, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çok olumsuz iktisadi sonuçları olan *kapitülasyonlar* kaldırılmıştır. Ancak, bu antlaşma içerisinde Türkiye'nin gelişmiş kapitalist ülkelere vermek zorunda kaldığı çeşitli ödümler de yer almıştır. Örneğin, Lozan Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının büyük bölümü Türkiye tarafından üstlenilmiş, ülkenin gümrük politikası beş yıl süresince kısıtlanmış ve yerli mallar ile ithal mallara aynı oranlarda tüketim ve satış vergisi uygulanması şart koşulmuştur. Lozan Antlaşması'yla, sadece devlet tekeline konu olan malların fiyatlarına kısıtlama getirilmemiştir. Bu yüzden, Lozan Antlaşması'nın kısıtlayıcı maddelerinden kurtulmanın bir yolu olarak, birçok mal ve hizmet üretimi ile bunların ithalatı devlet tekeline alınmış ve daha sonra söz konusu tekeller, imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiştir.⁴⁶

1923-1929 dönemi, savaşıardan çıkmış bir ülkenin Lozan Antlaşması'nın kısıtlamaları altında yaralarını sardığı bir dönem olmuş ve bu dönemde Türkiye, tarım ürünleri ve hammadde ihraç etmeye, sınai mamulleri ise ithal etmeye devam etmiştir. Bir diğer ifadeyle, ülkenin sınai mamullerde dışarıya olan bağımlılığı sürmüştür.⁴⁷ Zaten, söz konusu dönem boyunca da ülkenin dış ticaret dengesi sürekli

⁴⁴ Macit İnce, **Devlet Borçları ve Türkiye**, 6. Basım, Ankara, Gazi Kitabevi, 2001, s. 187.

⁴⁵ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 39, 59.

⁴⁶ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 40, 43.

⁴⁷ Cem Somel, "Türkiye İktisat Politikaları Tarihi", **Türkiye Ekonomisi**, Ed. Mustafa Özer, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1579, 2004, s. 9.

olarak açık vermiş, 1923 yılında 60 milyon Türk Lirası (TL) düzeyinde olan dış ticaret açığı, 1929 yılında 101 milyon TL düzeyine yükselmiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde, 1924 yılında %82,1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı ise 1929 yılında %60,6'ya kadar gerilemiştir.⁴⁸

1929 yılında gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan büyük iktisadi bunalımının ilk etkileri 1929 yılının sonuna doğru Türkiye'de hissedilmeye başlanmıştır. Örneğin, 1928 yılında 173 milyon TL olan Türkiye'nin ihracatı, 1929 yılında 18 milyon TL azalarak 155 milyon TL olmuştur. Bir diğer ifadeyle, bir yıl içerisinde Türkiye'nin ihracatı %10'dan fazla azalmıştır. Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifelerine ilişkin koyduğu kısıtlamaların süresi de 1929 yılında dolmuş ve Türkiye, yeni bir gümrük tarifesini uygulama imkânına kavuşmuştur.⁴⁹

Türkiye'nin ihracat gelirlerinde yaşanan bu azalışta, hem 1929 Bunalımı nedeniyle gelişmiş kapitalist ülkelerin ithalatlarını azaltmaları, hem de tarım ürünü fiyatlarının düşmesi etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde, önce 1929 yılında ödenmesi üzerinde anlaşılan, daha sonradan 1932 yılına ertelenen Türkiye tarafından üstlenilen Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarına ait ödemeler ise bunalımın derinleştiği zamanda Türkiye açısından sıkıntı yaratmıştır.⁵⁰ Kazgan, bu dönemi şu şekilde özetlemektedir.⁵¹

“(...) ekonomi bu yıllarda, dışarıdan yansıyan etkilere (...) tamamen açık konumdaydı. 1929'a kadar, Lozan Antlaşması kararları çerçevesinde gümrük vergisi koyma olanağı dahi yoktu. Bu ortamda hükümet ekonomiyi geliştirmek ve ulusallaştırmak için yola çıkarken, daralan dünya koşullarında bir de Osmanlı (Düyun-u Umumiye) borçlarını ödemek baskısı altındaydı. (...)”

Türkiye'nin ithalatı ise 1928 yılında 223 milyon TL iken, 1929 yılında 33 milyon TL artarak 256 milyon TL'ye yükselmiştir. İthalattaki aşırı artışın nedenleri

⁴⁸ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 13. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s. 48.

⁴⁹ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 48-49; Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 48.

⁵⁰ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 57.

⁵¹ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, 2. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 109, 2008, s. 45.

arasında ürün rekoltesinin düşük olması nedeniyle tahıl ithalatının artması ve gümrük tarifeleri konulacağı beklentisinden dolayı, tarifeler yürürlüğe girmeden önce tüccarın stoklama ve spekülasyon amaçlı ithalat talebinin artması bulunmaktadır.⁵²

1929 Büyük Dünya Bunalımı'nın ortaya çıkmasından sonra Türkiye de, ithalatı kontrol etmeye başlamış, 1929 ile 1931 yılları arasında dış ticaret kontrolleri uygulamış, 1930 yılında Merkez Bankası kurulmuş ve kambiyo işlemleri kontrol altına alınmıştır. Devletin özel sanayinin fiyatları, banka faiz oranları ve faaliyetleri üzerindeki etkisi artmıştır.⁵³ Ayrıca, 1930 yılında “*Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu*” da çıkarılmış ve TL, serbest kambiyo rejiminden ayrılmıştır. 1930 yılından itibaren ise Türkiye, dış ticaret fazlası vermiş ve bu gelişme sonucunda ülke, 1932 yılında geri ödemesi başlayacak olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlarını ödeyebilir duruma gelmiştir.⁵⁴

1930-1939 dönemi ise Türkiye'nin ilk sanayileşme dönemi olarak tanımlanmaktadır. Çünkü, söz konusu dönemde dünya ekonomisi büyük bir bunalım yaşarken; Türkiye, ekonomisini dışa kapamış ve devlet eliyle milli sanayileşmeyi sağlamaya çalışmıştır. 1930-1939 döneminde, ilk olarak 1930 ve 1931 yıllarında salt korumacı önlemler alınmış, dış ticaret ve kambiyo rejimleri denetlenmiştir. 1932 yılında ise devletçi uygulamalara ani şekilde geçilmiş, böylelikle korumacılık, devletçilikle tamamlanmıştır. 1933-1939 döneminde ise ülkede, devletçilik tam olarak yerleşmiştir. Ancak Boratav, Türkiye'de devletçiliğin “kapitalist bir gelişme modelinin bir parçası olduğu”na da özellikle dikkat çekmektedir.⁵⁵

1930-1939 döneminde (1938 yılı hariç) Türkiye, her yıl dış ticaret fazlası vermiştir. Ülkenin dışa bağımlılığının önemli bir göstergesi olan dış ticaret açığı sorunu ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca 1930'lu yıllarda Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı yatırımların büyük bir bölümü millileştirilmiştir. Ancak söz konusu

⁵² Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 49; Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 48.

⁵³ Somel (2004), **a.g.m.**, s. 9.

⁵⁴ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 65.

⁵⁵ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 59, 64-65, 67.

dönemde çeşitli ülkelerden de dış krediler alınmıştır. Örneğin, Türkiye bu dönemde ABD, SSCB ve İngiltere’den dış kredi almıştır.⁵⁶

Türkiye, ilk dış borçlanmasını 1930 yılında gerçekleştirmiştir. 1930 yılında, Türkiye “*İktisadi Cihazlanma*”, bir başka ifadeyle ekonomik kalkınma amacıyla ABD’den 10 milyon dolar tutarında dış borç almıştır. 1934 yılında uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı çerçevesinde ise, 1934 yılında SSCB’den 8 milyon dolar tutarında; 1938 yılında ise İngiltere’den 16 milyon sterlin tutarında dış borç alınmıştır. SSCB’den alınan dış borç, Nazilli Basma Fabrikası’nın kurulmasında kullanılmış; İngiltere’den alınan dış borcun 6 milyon sterlini İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı ortamda ordunun ihtiyaçları için kullanılmış, geriye kalan 10 milyon sterlin ise dış ticaret ihtiyaçları için kullanılmıştır.⁵⁷ Ayrıca, 1928-1933 yılları arasında devlet tarafından çok sayıda yabancı yatırımın millileştirilmesinde de kısmen borçlanma yoluna gidilmiştir. 1933 yılı sonunda ise millileştirmelerden dolayı, dış borçların toplamı 84 milyon TL’ye yükselmiştir.⁵⁸

Köymen ise Türkiye’nin ilk plan ve sanayileşme hamlesinde SSCB’nin Türkiye’nin tek yabancı destekçisi olduğunu ileri sürmüş ve SSCB’nin Türkiye’ye hem teknik yönden yardım ettiğini, hem de faiz almadan borç verdiğini vurgulamıştır. Köymen ayrıca, 1930’lu yıllarda Türkiye’nin sanayileşme hızını, sadece SSCB ve Japonya’nın geçebildiğine de dikkat çekmiştir.⁵⁹

4.2.1.2. 1940 Yılından 1961 Yılına Kadar Olan Dönemde Türkiye’nin Dış Borçlanması

Boratav, 1940 yılı ile 1961 yılı arasındaki dönemi 1940-1945 dönemi, 1946-1953 dönemi ve 1954-1961 dönemi olmak üzere üç alt döneme ayırmış ve ilk

⁵⁶ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 69-72.

⁵⁷ İnce, **a.g.e.**, s. 187-188.

⁵⁸ Tülay Evgin, **Dünden Bugüne Dış Borçlarımız**, 1. Basım, Ankara, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma-İnceleme Dizisi No: 26, 2000, s. 35.

⁵⁹ Köymen, **a.g.e.**, s. 98.

dönemi “bir kesinti-İkinci Dünya Savaşı” olarak, ikinci dönemi “dünya ekonomisiyle farklı bir eklemlenme denemesi” olarak ve üçüncü dönemi ise “tıkanma ve yeniden uyum dönemi” olarak adlandırmıştır.⁶⁰

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na katılmamasına rağmen savaşın olumsuz iktisadi etkilerini yaşamıştır. Yetişkin erkek nüfusunun büyük bölümünün askere alınması sonucunda ülkenin üretiminde önemli düşüşler olmuştur. Ayrıca bu dönemde savunma harcamalarının bütçe içerisindeki payının artması nedeniyle, savaş öncesinde başlatılan planlama çalışmaları ile sınai yatırım programlarının uygulanması ertelenmiştir. Bu yüzden, *1940-1945 dönemi* iktisadi gelişme sürecinin durduğu, bir diğer ifadeyle kesintiye uğradığı bir dönem olmuştur.⁶¹

Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı süresince dış borçları ise artmaya devam etmiştir. Türkiye’nin 1939 yılının sonunda 134 milyon TL düzeyinde olan uzun vadeli dış borç toplamı, %266 oranında artarak 1945 yılının sonunda 356 milyon dolara yükselmiştir. Uzun vadeli dış borçlarda yaşanan bu artışın nedeni, İkinci Dünya Savaşı’nın başında ve savaş süresince hem İngiltere ve Fransa’dan, hem de Almanya’dan çoğunlukla askerî amaçlarla kullanılmak üzere alınan dış borçlar olmuştur. İngiltere ve Fransa’dan alınan dış borçlar, 1939 yılında söz konusu iki ülkeyle imzalanan Üç Taraflı Yardım Paketi’ne dayanmaktadır. Türkiye, İngiltere ve Fransa’dan 1939 yılında bir kez, 1940 yılında ise iki kez dış borç almıştır. 1942 yılında ise Almanya’dan 100 milyon mark (45,5 milyon TL) tutarında bir kredi alınmış ve bu alınan kredinin tümü askerî teçhizatların satın alınmasında kullanılmıştır.⁶²

1946-1953 döneminin başlangıcı olan 1946 yılı ise Türkiye için iktisadi yönden bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Boratav, bu dönüm noktasını şu şekilde açıklamaktadır:⁶³

⁶⁰ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 81, 93, 107.

⁶¹ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 81.

⁶² Evgin, **a.g.e.**, s. 36.

⁶³ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 94-95.

“1946 yılına salt iktisadi bakımdan da bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik, on altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur. Bu dönemde, serbestleşmeye yönelen bir dış ticaret rejiminin sonucu olarak, iç pazara dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazarlara dönük ve tarıma, madencilğe, altyapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncülük veren bir kalkınma anlayışı gündemdedir. Liberal dış ticaret politikaları, bu dönemin (1946-1953) bitiminde çok uzun bir süre için terk edilecektir. Ancak, kronik dış açıklar kanalıyla dışa bağımlı hale gelen ekonomik yapı, bu dönemin bir armağanı olarak Türkiye ekonomisinin kalıcı bir özelliği olma niteliğini kazanacaktır. (...)”

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünyadaki siyasi ortamın belirlenmesindeki temel etken, ABD öncülüğündeki kapitalist dünya sistemi ile SSCB öncülüğündeki sosyalist ülkeler bloku arasında yaşanan rekabet olmuştur. Söz konusu ideolojik rekabet ortamı içerisinde, gelişmiş kapitalist ülkelerde refah devleti kurulurken, bağımsızlığını yeni kazanan çevre ülkeler ise hızlı şekilde kalkınabilmek için planlı sanayileşme çabası içine girmiştir. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası da (IBRD) bu yıllarda kurulmuştur.⁶⁴ Türkiye ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarafsızlığını sürdürmesine rağmen, savaşın son yılında ABD öncülüğündeki Batı blokuna geçiş yapmış ve yeni kurulmuş olan kurumlardan IMF, IBRD ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü’ne (OEEC) 1947 yılında üye olmuştur.⁶⁵

ABD kaynaklı yatırımlar, dış yardım ve krediler uzun süreli bir genişleme sürecine giren kapitalist sistemin önemli araçları olmuştur. Bu dönemde, Türkiye’ye sıkça gelen Amerikan heyetleri de özellikle *dış yardımsız kalkınmanın mümkün olmadığı* görüşünü yoğun şekilde dile getirmiştir. 1930 yılından beri (1938 yılı hariç), dış ticaret açığı vermeyen ve İkinci Dünya Savaşı yılları dışında hızlı bir şekilde büyüyen Türkiye ekonomisinin, dış ticaretin serbestleştirilmesiyle birlikte dış

⁶⁴ Somel (2004), **a.g.m.**, s. 10.

⁶⁵ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 94.

açık vermeden yaşayamayan bir ekonomiye dönüşmesi çarpıcı bir gelişmedir. Örneğin 1946 yılında yaklaşık olarak 100 milyon dolarlık dış ticaret fazlası vermiş olan Türkiye'nin, 1947 yılında ihracatı sabit kalmış, ithalatı ise %100'den fazla artmıştır. Bu yüzden, Türkiye açısından 1947 yılı, kronik dış açıklara dayalı ekonomik yapının ilk sinyallerinin göze çarptığı yıl olmuştur. 1946 yılındaki önemli düzeydeki dış ticaret fazlasına rağmen, bu yıldan sonra 1953 yılına kadar geçen zaman diliminde ülkenin dış ticaret açığının toplamı 500 milyon dolar civarında olmuş ve söz konusu açıklar, ABD yardımları ve dış kredilerle kapatılmıştır.⁶⁶

Ancak, askerî veya ekonomik yardımlardan faydalanmak isteyen ülkelerin, ABD öncülüğündeki sistemin koşullarına uyması ve alacakları yardımların içerdiği koşulları gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu yüzden, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, ülkenin ABD dış yardımı alabilmesi ve Batı bloku içerisinde yer alabilmesi için, ABD öncülüğünde kurulan yeni uluslararası düzenin ve dış yardımların koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştır.⁶⁷

7 Eylül 1946 tarihinde ise Türkiye, ilk büyük devalüasyonunu gerçekleştirmiş ve bir doların karşılığını 1,30 TL'den, 2,80 TL'ye yükseltmiştir, bir diğer ifadeyle TL %115,4 oranında devalüe edilmiştir. Söz konusu devalüasyon ile birlikte dış ticaretteki korumacılık uygulaması da gevşetilmeye başlanmıştır. Bu süreçte, önce ithalat kotaları uygulaması sınırlandırılmış, daha sonra ise gümrük tarifeleri dışındaki korumacı önlemlerin büyük bir kısmı kaldırılmıştır. Türkiye, bu dış ticaret politikası yanında, ayrıca ülkeye yönelik yabancı sermaye yatırımlarını da teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu yüzden de, dönemin hükümetleri yabancı sermayeye getirilen çeşitli kısıtlamaları gevşetmiştir.⁶⁸

Kepenek ve Yentürk, 1946 yılında yapılan devalüasyonun nedenini şu sözlerle açıklamaktadır.⁶⁹

⁶⁶ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 96-97, 101-102.

⁶⁷ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 95-96.

⁶⁸ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 98-100.

⁶⁹ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 118.

“(...) Devalüasyon, savaş sonrası dönemin serbest piyasa koşullarına ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamaya yönelikti. Amaç, üzerinden fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılacak olan dışalımın artışını sınırlı tutmak ve dışarıya satılmakta olan ürünlerin dolar cinsinden fiyatının düşürülmesiyle, dışsatımı artırmaktı. Savaş yıllarının enflasyonu, geleneksel dışsatım ürünlerinin fiyatını dünya fiyatlarının üstüne çıkarmıştı. (...) Bir başka önemli etmen de, o yıllarda (Dünya Bankası ile birlikte) yeni kurulan IMF’ye katılma sonucu devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanacak olmasıydı. (...)”

1946 yılında yapılan devalüasyon, Türkiye’nin 1946 yılının sonundaki uzun vadeli dış borç stokunun bir önceki yıla oranla %98 civarında artarak 707,4 milyon TL’ye yükselmesindeki en önemli etken olmuştur. Çünkü, söz konusu devalüasyon yabancı para ile ifade edilen ve ödenen dış borçların TL karşılığının otomatik olarak yükselmesine neden olmuştur. Ancak, 1949 yılında İngiltere yaptığı devalüasyon ile İngiliz Sterlini’nin değerini %30,52 oranında düşürmüştü, daha sonra ise diğer Avrupa ülkeleri de bunu takiben kendi ulusal paralarının değerini düşürmüştür. Yabancı ülkelerin gerçekleştirdiği bu devalüasyonlar, Türkiye’nin dış borçlarının TL karşılığının azalmasında etkili olmuştur, fakat yine de Türkiye’nin dış borç stoku 1950 yılında 775 milyon TL’ye yükselmiştir.⁷⁰

1946 yılından sonra, ABD dış yardımları ve kredileri yoğunlaşmaya başlamıştır. 1947 yılında ABD Başkanı Truman, Yunanistan’daki iç savaştan dolayı kaygılanmış ve bu nedenle, ABD tarafından 400 milyon dolar tutarında bir yardım paketi hazırlanmıştır. Türkiye’ye ise bu yardım paketinden 69 milyon dolar tutarında bir askerî yardım ayrılmıştır, çünkü Türkiye üzerinde, SSCB’nin baskısının artmasından endişe edilmektedir. Ayrıca bu yardımdan daha önce de, Türkiye ABD’den aldığı 10 milyon dolarlık kredi ile ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’nda kullandığı ve savaş sonrasında Ortadoğu’da satışa çıkardığı askerî malzemelerden satın almıştır.⁷¹

⁷⁰ Evgin, **a.g.e.**, s. 36-37.

⁷¹ Evgin, **a.g.e.**, s. 37.

Sonuç olarak, Türkiye 1947 yılında *Truman Doktrini*⁷² çerçevesinde askerî yardım almaya, 1948 yılında da *Marshall Planı* kapsamında ekonomik yardım almaya başlamıştır.⁷³ Marshall Planı'yla, komünist ülkelerin çevresinde bulunan kapitalist ülkelerin ekonomik durumlarının düzeltilmesine çalışılmış ve bu dönemde de Türkiye'nin ikili bir rol üstlenmesi planlanmıştır. Türkiye biçilen birinci rol ülkenin, SSCB'nin etkisi altına girmemesi; ikinci rol ise ülke ekonomisini dışa açarak, üretim düzeyi hızla artan gelişmiş kapitalist ülkelere piyasa işlevi görmesidir.⁷⁴ Türkiye, Marshall Planı kapsamında 140,1 milyon doları bağış, 85 milyon doları ise kredi olmak üzere toplam 225,1 milyon dolar tutarında dış yardım almıştır (Bkz. Tablo 2.1).

Türkiye, ayrıca bu dönemde yeni kurulan uluslararası kuruluşlardan da kredi almaya başlamıştır. Örneğin 1947 yılında IMF'den 5 milyon dolar tutarında, 1950 yılında ise IBRD'den toplamı 25,4 milyon dolar olan üç kredi almıştır.⁷⁵

1954-1961 dönemi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki genişleme sürecinin ve liberal dış ticaret politikalarının sona erdiği, ülkenin ihraç mallarına olan talepteki düşüş ve dış kaynakların belirli bir düzeye ulaşamaması nedeniyle ortaya çıkan dış tıkanmaya tepki olarak ithalat sınırlamalarının uygulamaya konulduğu bir dönem olmuştur. Liberal dış ticaret rejiminin etkisiyle 1946 yılından sonra, cari işlemler dengesi giderek daha fazla açık vermeye başlamış ve 1954-1961 döneminin başlangıcında liberal bir dış ticaret rejimi içerisinde dış dengenin sağlanmasının mümkün olmadığı anlaşılmış, bu nedenle de kontrollü bir dış ticaret rejimine başvurulmuştur.⁷⁶

⁷² 1947 yılında ABD Başkanı Harry Truman tarafından hazırlanmış olan bu plan çerçevesinde, ABD tarafından, komünizm tehdidi altında olduğu düşünülen ülkelere askerî ve mali yardım yapılmıştır.

⁷³ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 98.

⁷⁴ Hale Balseven ve İzzettin Önder, "Türkiye'de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm", **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 87.

⁷⁵ Evgin, **a.g.e.**, s. 37.

⁷⁶ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 107, 109.

1951 ve 1952 yıllarında hızla yükselen ithalat sonucunda, cari işlemler açığı hızla yükselmiş ve cari işlemler dengesi 1951 yılında 94 milyon dolar, 1952 yılında ise 198 milyon dolar açık vermiştir (Bkz. Ek Tablo 19 ve Ek Tablo 20). Söz konusu açığa, dış borç anapara ödemeleri de eklendiği vakit, toplam açığın düzeyi 1951 yılında 112 milyon dolara, 1952 yılında ise 220 milyon dolara kadar yükselmiştir. Bir diğer ifadeyle, 1950 yılında toplam açığın düzeyi 65 milyon dolar iken, 1952 yılında toplam açık üç kattan fazla artmıştır. Bu sürecin sürdürülebilirliğinin olmadığı anlaşılnca, daha önce uygulamaya girmiş olan ve ekonomide liberalizasyonu temel alan çeşitli politikalar kısa süre içerisinde kaldırılmıştır. Örneğin Merkez Bankası tarafından altın satışlarının serbest bırakılmasından sonra, altın rezervlerinin üçte biri ithalatta yaşanan hızlı artış sonucunda kısa süre içerisinde erimiş, bu yüzden de söz konusu uygulama durdurulmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında biriken döviz rezervleri de hızla erimiş, tüketim malları ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı %25'e yükselmiş, kalkınmak için yatırım ve ara mallarına ihtiyacı olan ülkenin döviz kaynakları lüks tüketim mallarına ayrılmıştır.⁷⁷

1950 ile 1961 yılları arasında, toplam açığın düzeyi, bir diğer ifadeyle toplam dış finansman gereği 1955 yılında en üst düzeye çıkmıştır. 1955 yılındaki toplam açığın düzeyi, 1950 yılındaki açığın dört katından fazla artarak 283 milyon dolara yükselmiştir. Ayrıca 1952 yılındaki 555,9 milyon dolarlık düzeyiyle söz konusu dönemdeki en üst düzeye ulaşmış olan ithalat hacmi, 1957 yılında 397,1 milyon dolara, 1958 yılında ise 315,1 milyon dolara kadar düşmüştür.

Serbest dış ticaret rejiminin, sürekli ve her geçen yıl artan dış açıklara neden olması ile ülkenin dış yardımlar ve krediler sağlamakta zorlanması sonucunda hükümet, yukarıda da değinildiği üzere, dış ticaret rejiminde kontrollere ve korumacılığa gitmiştir. Ancak bu dönemde, IMF söz konusu sorunların çözümünün korumacı politikalarla değil, dünya ekonomisiyle var olan bütünleşme biçiminin sürdürülmesiyle mümkün olacağını ileri sürmüş ve dış yardımların, Türkiye'ye

⁷⁷ Kazgan (2008), a.g.e., s. 104.

kesintisiz bir şekilde akması için IMF'nin istikrar politikası önlemlerinin uygulanmasını şart koşmuştur. Ancak Demokrat Parti hükümeti, IMF kanalıyla gelen devalüasyon yapılması, deflasyonist önlemler alınması ve dış ticarete serbestleştirmeye devam edilmesi yönündeki dış baskılara uzunca bir süre direnmiştir. Demokrat Parti, İkinci Dünya Savaşı yıllarında devlete ekonomiye müdahale etme konusunda önemli yetkiler veren Milli Korunma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koymuş, fiyat ve piyasa kontrolleri yapmış, ithal ikameci yatırımları artırmış, köylüye yönelik popülist politikalar uygulamıştır.⁷⁸ Bu dönemde, cari işlemler açığında yaşanan azalma, doğrudan ithalatın kısıtlanmasından kaynaklanmış, ancak bu ithalat kısıtlamaları ise ülke ekonomisini de sıkıştırmıştır.⁷⁹

Kepenek ve Yentürk de bu dönemde Türkiye'ye dış yardım sağlayan çevrelerin, özellikle de ABD'nin yardımlarının azalmasına ve 1954 yılından itibaren en başta IMF olmak üzere dış yardım çevrelerinin, istikrar politikalarının uygulanması yönünde sürekli olarak Türkiye'ye yaptıkları baskıya dikkat çekmiştir.⁸⁰

1956-1958 yılları arasında Türkiye, giderek dışa kapanmıştır. Ülkenin istikrar programı uygulaması yönündeki dış baskılar oldukça artmış ve bu amaçla, dışarıdan verilen program kredileri azaltılmıştır. Dünya Bankası'ndan ise uzunca bir süre yeni proje kredileri alınamamıştır. Bu süreçte Türkiye, alabildiği kısıtlı dış yardımlar ve kısa vadeli krediler aracılığıyla dış finansman gereğini karşılamaya çalışmıştır. Ayrıca, ülkenin dış borç servisinin ihracat gelirlerine olan oranı da hızla yükselerek %30'u aşmış, devalüasyon beklentisi artmış, karaborsada bir ara doların değeri 20 TL'ye kadar yükselmiştir. 1958 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin önemli düzeyde vadesi geçmiş olan ödenmemiş ve birikmiş dış borcu bulunmaktadır. Söz konusu dış borçlar ödenmedikçe, uzun vadeli yeni program kredilerinin ve kısa vadeli yeni ticari kredilerin alınması iyice zorlaşmaktadır. Hükümetin yeni dış kaynak bulmakta son

⁷⁸ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 110.

⁷⁹ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 106, 111.

⁸⁰ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 122.

derece zorlanması sonucunda, 1958 yılında Türkiye, dış borçlarını ödeyemez duruma düşmüş ve *moratorium* ilan etmiştir.⁸¹

4 Ağustos 1958 tarihinde hükümet, IMF'nin kontrolünde bir istikrar programı uygulamayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Söz konusu istikrar programının temel noktaları ise TL'nin devalüasyonu, ithalatın yeniden liberalizasyonu, para arzının ve bütçe harcamalarının kısıtlanması, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) üretiminin ve hizmetlerinin fiyatının yükseltilmesi olmuştur. Türkiye'nin bu programı uygulamasının karşılığı olarak ise, Türkiye'nin dış borçlarının ödemesinde çeşitli kolaylıklar sağlanacağı ve ülkeye yeni dış krediler verileceği vaadinde bulunulmuştur.⁸²

4 Ağustos 1958'de ulusal para, dolar karşısında fiilen 2,80 TL'den 9 TL'ye düşürülmüş, ancak geleneksel ihraç ürünlerinde katlı kur sistemi sürdürülmüştür. Ancak, TL'nin dolar karşısındaki değerinin düşürülmesi için doğrudan devalüasyon yerine, tüm döviz alımlarında bir dolar için 6,22 TL vergi ödenmesine karar verilmiştir. Bu sayede ithalat, sermaye ve diğer döviz işlemlerinde bir doların karşılığı 9 TL ($1\$ = 2,80 \text{ TL} + 6,22 \text{ TL}$) civarında olmuştur. Söz konusu karardan sonraki iki yıl süresince döviz kuru farklılıkları kademeli olarak kaldırılmış ve 1960 Ağustos'unda devalüasyon tamamen benimsenmiş, kurlar teke indirgenmiştir. Ancak, 1958 yılındaki devalüasyondan sonra ihracat artmamış, aksine artan dış krediler yüzünden ithalat artmış ve cari işlemler açığı büyümüştür (Bkz. Ek Tablo 19 ve Ek Tablo 20).⁸³

1958 yılının ortalarında uygulanmaya başlanan IMF güdümündeki istikrar programı sonrasında Türkiye'nin 422 milyon dolar tutarında dış borcu ertelenmiş ve %3 faiz oranıyla yeni bir ödeme planı yapılmıştır. Ayrıca Türkiye'ye, 259 milyon doları ABD, 75 milyon doları OEEC ve 25 milyon doları IMF tarafından sağlanan toplam 359 milyon dolar tutarında yeni kredi verilmiştir. Sağlanan bu dış kaynaklar

⁸¹ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 115.

⁸² Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 122.

⁸³ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 112, 117; Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 122.

sayesinde, ithalat darboğazı ortadan kaldırılmıştır, ancak uygulanan istikrar programı ekonomideki durgunluğun yoğunlaşmasına neden olmuştur. Döviz fiyatının ve faiz oranının yükselmesi, sıkı para politikası uygulanması, KİT fiyatlarının arttırılması, fiyat denetimlerinin kaldırılması, bütçe açıklarının azaltılması gibi önlemler ekonomide durgunluk yaratmıştır.⁸⁴ Boratav da uygulanan bu istikrar politikalarının serbest ticaretçi olmaktan çok *deflasyonist özellikler* taşıdığına dikkat çekmiştir.⁸⁵

Sonuç olarak, 1946-1961 döneminde Türkiye, dış ticaret politikasında “*serbestleşme, denetim ve yeniden serbestleşme*” sıralamasını izlemiştir. Söz konusu uygulama ise ülkenin ekonomik gelişmesi üzerinde dış ekonomik ilişkileri daha belirleyici konuma getirmiş, ülke üretim ve hizmet sunumunda ithalata daha bağımlı hale gelmiştir. Ayrıca bu dönemde biriken dış borçlar ise ülke ekonomisi üzerinde önemli bir yük oluşturmuştur.⁸⁶ Köymen, söz konusu dönemi şu sözlerle özetlemektedir.⁸⁷

“1958’e gelindiğinde dış borçlarımızı ödeyemez duruma gelmiştik. (...) bizim için ABD’nin önerdiği kalkınma stratejisi (...) Türkiye’yi büyük bir borç batağına sokmuştu. (...) IMF’nin bastırmasıyla 1958’de büyük bir devalüasyon oldu; Türk parasının değeri dolar karşısında düşürüldü (...). Borç ödemeleri daha zorlaştı. Bu koşullarda dahi IMF ithalatın daha da serbestleşmesini sağladı. Yani bize mal satmaya doymuyorlardı ve bu malları da gene borç vererek satıyor, borcumuzu borçla ödetiyor ve faiz geliri kazanıyorlardı.”

Türkiye’nin dış borçları, 1950 ile 1960 yılları arasında çok hızlı şekilde artmıştır. Bu zaman diliminde, Türkiye’nin dış borçları çeşitlilik kazanmış, alacaklılar, ödeme tarzı ve borcun devletle ilgisi bakımından karışık bir kredi dokusu ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin 1950 yılında, 775 milyon TL olan dış borç stoku, 1960 yılında sekiz kat artarak 6.210 milyon TL’ye yükselmiştir. Türkiye’nin dış borç stokunun dolar olarak karşılığı ise 1950 yılında 277 milyon dolar iken, 1960 yılında

⁸⁴ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 116-117.

⁸⁵ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 111.

⁸⁶ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 123.

⁸⁷ Köymen, **a.g.e.**, s. 106.

bu rakam dört kattan fazla artarak 1.139 milyon dolara yükselmiştir. 1960 yılındaki 1.139 milyon dolarlık dış borç stoku, birbirinden farklı olan üç borç çeşidinden oluşmuştur. Söz konusu rakamın 690 milyon doları genel ve katma bütçeli idarelerin aldığı borçlar ile İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin devlet garantisiyle aldığı borçlardan, 377 milyon doları ariyere borçlardan ve geriye kalan 77 milyon doları ise kamu kesiminin kredili ithalat borçlarından meydana gelmiştir.⁸⁸

Genel ve katma bütçeli idarelerin aldığı borçlar ile İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin devlet garantisiyle aldığı borçların miktarı 1950 yılında 277 milyon dolarken, 1960 yılında iki buçuk kat artarak 690 milyon dolara yükselmiştir. *Ariyere borçların*⁸⁹ ise doğuş itibariyle devletle bir ilişkisi olmamasına rağmen, zaman içerisinde bu borçlar devletin üzerine kalmıştır. Gelişmiş kapitalist ülkeler bile dış ticarete sıkı kontroller uygularken, ülkemizde dış ticarete serbestleşme sağlanmış ve 1 Eylül 1950 tarihinden sonra, liberalizasyon listesine dahil olan ithal edilecek malların siparişlerinin TL karşılığı, ithalatçılar tarafından Merkez Bankası'na yatırılmak suretiyle dışarıdan mal ithal edilebilmiştir. Yabancı satıcılar ise mal siparişini almakta ve malın TL cinsindeki bedelinin Merkez Bankası'na yatırıldığı bildirildiğinde malı göndermektedir. Burada Merkez Bankası, sadece ithal edilecek malın bedelinin döviz olarak yabancı satıcıya transfer edilmesi görevini üstlenmiştir.⁹⁰

1950 yılında ithalata tanınan serbestlik sonucunda, Türkiye piyasası hızlı bir şekilde ithal tüketim mallarıyla dolmuştur. İkinci Dünya Savaşı süresince, Türkiye'nin biriktirmiş olduğu altın ve döviz rezervleri ise yaşanan hızlı ithalat artışı karşısında erimeye başlamıştır. Ortaya çıkan döviz darboğazı sonucunda, döviz transferlerinde tikanıklıklar yaşanmaya başlamış ve bir taraftan ithalatçılar mal ithal ederken, diğer taraftan bu ithalatın döviz cinsinden karşılığı yabancı satıcılara ödenemez duruma gelmiştir. Bu sürecin tıkandığını ve ithalatın sınırlandırılacağını anlayan ithalatçılar ise, daha da fazla mal siparişinde bulunmuştur. Bütün bu

⁸⁸ Evgin, **a.g.e.**, s. 38-39.

⁸⁹ Fransızca kökenli bir sözcük olan *ariyere*, ödemelere ilişkin olarak kullanıldığında geç kalmış, geciktirilmiş veya gecikmiş anlamına gelmektedir.

⁹⁰ Evgin, **a.g.e.**, s. 40, 42.

gelişmeler sonucunda, Merkez Bankası'nın elinde yurtdışından sipariş edilen malların bedeli olarak ithalatçılar tarafından yatırılmış olan TL yoğun şekilde birikmiştir. Ancak, bu aynı zamanda Merkez Bankası'nda yabancı satıcılara ödenmesi gereken büyük bir döviz borcunun birikmesine de neden olmuş, yukarıda da değinildiği üzere döviz darboğazı nedeniyle de Merkez Bankası ithal edilen malların döviz cinsinden bedelini yabancı satıcılara ödeyememiştir. Zaten 22 Eylül 1952 tarihinde ise hükümet ithalat serbestliğinden vazgeçmiş ve döviz transferlerini durdurmuştur. Bu gelişme üzerine alacaklı konumda olan yabancı satıcılar, kendi hükümetleri kanalıyla Türkiye hükümetini, kendilerine olan döviz borçlarını ödemesi için baskı altına almıştır.⁹¹

Özetlenecek olursa, vadesi geçmiş olan ve esas olarak özel kişilere veya ticari firmalara ait kısa süreli ticari borçlar olduğu halde devlete kalan ariyere borçlar, ithalatçıların ithal edecekleri malların döviz cinsinden karşılığının Merkez Bankası tarafından transfer edilmemesinden kaynaklanmıştır. Türkiye hükümetine, başlangıçta anapara ve faiz olarak herhangi bir yük getirmeyen bu transfer işlemi, zaman içerisinde hükümetin yaptığı hatalar yüzünden borçların ödenmemesi nedeniyle büyük sorunlara yol açmıştır. Türkiye hükümeti, bu borçların hem faiz yükünü hem de 1958 yılında yapılan devalüasyondan sonraki döviz kuru farkını bütçeden ödemek zorunda kalmıştır. Türkiye, 11 Mayıs 1959 tarihinde “Türkiye’de Mukim Şahısların Ticari Borçlarına Müteallik Anlaşma”yı Paris’te imzalamış ve söz konusu borçların ödemeleri bir süreye bağlanmıştır. Ariyere borçların son taksiti ise ancak 1971 yılında ödenmiştir.⁹²

1950-1960 döneminde kamu sektörü kredili ithalat borcu da dış borçlar içinde önem kazanmıştır. Kamu sektörü kredili ithalat borcu, temel İktisadi Devlet Teşekkülleri tarafından özel sektör ithalatçısı veya sanayicisi gibi, çeşitli yatırım projeleri için kullanılan ticari amaçlı kredilerdir.⁹³ Ancak, söz konusu krediler yabancı özel firmalardan alınmasına rağmen, çoğunlukla alacaklı ve borçlu tarafların

⁹¹ İnce, **a.g.e.**, s. 199-200.

⁹² İnce, **a.g.e.**, s. 200-203.

⁹³ Yaşa’dan aktaran Binhan Elif Yılmaz, **Türkiye’nin Değişmeyen Kaderi Borç Çıkmazı: Osmanlı’dan Günümüze 1854-2007**, 1. Basım, İstanbul, Derin Yayınevi, 2008, s. 79.

hükümetleri arasındaki anlaşmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Türkiye’de 1950’li yıllarda uygulanan bu borçlanma şekline, planlı dönemden sonra hemen hemen vazgeçilmiş ve bu borçların büyük bölümü 1965 yılına kadar tasfiye edilmiştir.⁹⁴

4.2.1.3. 1962 Yılından 1979 Yılına Kadar Olan Dönemde Türkiye’nin Dış Borçlanması

1962 yılı ile 1979 yılı arasındaki dönem, “*planlı ithal ikameci sanayileşme dönemi*” veya “*planlı kalkınma dönemi*” olarak adlandırılmaktadır.⁹⁵ Boratav ise, 1962-1979 yılları arasındaki dönemi, 1962-1976 dönemi ve 1977-1979 dönemi olmak üzere iki alt döneme ayırmış ve ilk dönemi “içe dönük, dışa bağımlı genişleme” olarak, ikinci dönemi ise “yeni bunalım” olarak adlandırmıştır.⁹⁶

27 Mayıs 1960 tarihinde Demokrat Parti hükümeti düşürülmüş, yerine askerî rejim gelmiştir. Ülke yönetimini ele geçiren askerî rejim, iktisadi planlamayı gündeme getirmiştir. Askerî iktidar tarafından getirilen iktisadi planlama, ülkenin yeniden demokrasiye geçişinden ve Adalet Partisi’nin seçimle iktidara gelişinden sonra da sürdürülmüştür. Zaten bu dönem, merkez ülkelerde planlamanın yayıldığı, iktisatçılar tarafından yeni planlama tekniklerinin geliştirildiği, gelişmekte olan ülkelerin Birleşmiş Milletler’de etkinlik kazanmaya başladığı ve SSCB’nin çevre ülkeler üzerinde etkinlik kazanma çabasının devam ettiği bir dönem olmuştur.⁹⁷

Türkiye’ye dış borç veren çevreler de Türkiye’nin planlama sürecine geçmesini istemiş ve kamu harcamalarının, özellikle de yatırım harcamalarının belirli bir kalkınma programı içerisinde gerçekleştirilmesini önermiştir. Türkiye ekonomisinin belirli programlara göre düzenlenmesinin hem dış borçlanma, hem de yabancı sermaye bakımından daha açık ve daha güvenilir bir ortamın yaratılmasında etkili

⁹⁴ İnce, **a.g.e.**, s. 203.

⁹⁵ Somel (2004), **a.g.m.**, s. 11.

⁹⁶ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 117.

⁹⁷ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 95.

olacağına inanılmıştır.⁹⁸ Zaten, söz konusu dönemin başında kalkınma planlarının finansmanı amacıyla da 12 Temmuz 1962 tarihinde İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) içinde “Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu” kurulmuştur. Konsorsiyumun kredileri çoğunlukla 17-33 yıl vadeli, 6-8 yıl geri ödemesiz ve %1,8 ile %4,1 faiz oranlı olmuştur. 1963-1971 yılları arasında ise Türkiye, söz konusu konsorsiyumdan 2.870 milyon dolar talepte bulunmuş, konsorsiyum 2.555 milyon doları taahhüt etmiş ve bu taahhüt edilen miktarın 2.311 milyon doları kullanılmıştır.⁹⁹ Söz konusu konsorsiyum aracılığıyla alacaklılar ile borçlu ülkeler belirli zamanlarda bir araya getirilmekte ve alacaklılar, borçlu ülkenin ekonomik ve sosyal durumuna ilişkin bilgiler almaktadır.¹⁰⁰

Planlama, Türkiye’nin 1961 Anayasası’na girmiştir. 1961 Anayasası’nda Türkiye ekonomisinin karma ekonomik sistem ilkelerine göre yürütüleceği, kamu ve özel sektörün birbirlerini tamamlayacak şekilde çalışması hükme bağlanmıştır. Ayrıca, 1961 yılında çıkarılan bir kanunla *Devlet Planlama Teşkilatı* (DPT) kurulmuştur. DPT’nin görevi kalkınma planlarının hazırlanması ve yürütülmesi olmuştur. Türkiye’de, 1962 yılından itibaren *planlı kalkınma dönemi* başlamıştır. Ancak, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1962 yılına yetişmediği için, söz konusu yıla yönelik olarak yıllık program hazırlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ise 1963 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.¹⁰¹

1962 yılından sonra Türkiye’de iktisat politikaları planlama tabanına oturtulmuştur. 1963 yılından itibaren de sırayla üç tane Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmış ve bu planlar ülkenin yatırım politikalarını belirlemiştir. Kamu yatırımları, söz konusu Beş Yıllık Kalkınma Planları çerçevesinde hazırlanan yıllık programlara uymak zorundadır. Özel yatırımlar ise çeşitli teşviklerden faydalanabilmek için DPT’nin onayını almak zorundadır. Bu yüzden, ekonominin yatırım politikaları sonucunda belirlenen uzun vadeli kaynak tahsisleri ağırlıklı

⁹⁸ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 142.

⁹⁹ Karluk, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁰⁰ Evgin, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁰¹ Şahin, **a.g.e.**, s. 133.

olarak Beş Yıllık Kalkınma Planlarının hedeflerine göre şekillenmiştir.¹⁰² Kazgan, bu noktaya şu şekilde dikkat çekmiştir:¹⁰³

“(…) Planlar kamu yatırımları için “zorunlu hedefler”, özel kesim yatırımları içinse “yol gösterici” hedefler getiriyordu. (...) kamu kesimi kendisi için “zorunlu” diye konulan hedefleri gerçekleştirecek, özel kesimse kendisi için konulan hedefleri gerçekleştirmeye mali teşvikler ve koruma politikasının düzenlemeleriyle özendirilecekti. (...)”

Ancak, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* (1963-1967), diğer iki plana göre kısmen daha farklı bir yaklaşıma sahiptir. Çünkü Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, *kamu yatırımları ve devlet işletmeciliği* büyümenin itici gücü olarak görülmekte ve *ithal ikameci sanayileşme* açık bir stratejik tercih olarak ileri sürülmekteyken, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*’nda (1968-1972) ve *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*’nda (1973-1977) özel birikim yaygın teşvik ve sübvansiyonlarla ön plana çıkarılmakta, kamu kesiminin işlevi temel olarak özel kesime destek vermekle sınırlandırılmakta ve sosyal hedefler ancak arka planda yer almaktadır.¹⁰⁴

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın ana hedefleri arasında %7 oranında bir büyüme hızının sağlanması ve ülkenin, dış mali yardımlara olan bağımlılığından kurtulması yer almaktadır.¹⁰⁵ Söz konusu bağımlılıktan kurtulabilmek, ülkenin kendi imkânlarıyla gelişmesini sağlayabilmek için dış ödemelerde dengeye ulaşılması gerekmektedir. Dış ödemelerde dengeye ulaşılabilmesi içinse temel araç, ithal edilen malların hızlı bir şekilde yerli üretiminin, bir diğer ifadeyle ithal ikamesinin gerçekleştirilmesi olmuştur. Planlı kalkınma döneminde, ülkenin ihtiyaçlarına uygun şekilde ithalatla sağlanan malların yerli üretiminin yapılması, bunun sonucunda da

¹⁰² Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 118.

¹⁰³ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 95-96.

¹⁰⁴ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 126-127.

¹⁰⁵ Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, 1. Basım, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 368-369.

ithalatın azalması sayesinde dış ticaret açığının kapatılması ve ekonominin ithalata olan bağımlılığının azaltılması amaçlanmıştır.¹⁰⁶

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı süresince dış kaynak kullanımı sınırlı kalırken, yatırımların finansmanında çoğunlukla iç kaynaklar kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan itibaren dış kaynak kullanımı, bir diğer ifadeyle dış borçlanma hızlı şekilde artmıştır. 1960'ların sonunda dünyada finansal sermayenin genişleme sürecinin yaşandığı dönemde Türkiye de diğer birçok gelişmekte olan ülkenin de yaptığı gibi, Avrupa para piyasasından düşük maliyetlerle dış borç almaya başlamıştır. Böylelikle Türkiye, büyümesini artan dış kaynak kullanımı ile finanse etmiştir. Ülkenin düşük faizle dış borçlanma imkânına kavuşması, ülkedeki tüketim ve yatırım taleplerinin artmasını sağlamış, fakat aynı zamanda da yurtiçi tasarrufların azalmasına ve ithalatın ciddi şekilde artmasına neden olmuştur.¹⁰⁷

***İthal İkameci Sanayileşme:** Beş yıllık kalkınma planlarının hazırlandığı bu dönem içerisinde sanayileşmeye öncelik verilmiş ve sırasıyla tüketim malları, ara mallar ve yatırım malları sanayilerinin kurulması planlanmıştır. İthal ikameci sanayileşme politikalarındaki temel ilke, yeni kurulan yerli sanayi gelişinceye kadar, söz konusu sanayinin gümrük tarifeleri ve ithalat kotaları gibi *korumacı dış ticaret politikaları* kullanılarak dış rekabetten korunmasıdır. Üretim önceliği yurtiçi piyasasına verilmiş ve bu yüzden de yurtiçi talep artışları büyük önem taşımıştır. Devlet ise bu süreçte hem doğrudan üretici konumunda olmuş, hem de kredi, vergi ve sübvansiyon politikaları aracılığıyla özel sektörün gelişimini desteklemiştir. Bu dönemde tasarruf ve sermaye birikimi sınırlı düzeyde olan ülkedeki özel sektörün yatırımcı olarak giremediği alanlara, devlet doğrudan yatırımcı olarak girmiş ve bu alanlarda KİT'ler aracılığıyla üretimde bulunmuştur. Ayrıca söz konusu dönemde,

¹⁰⁶ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 146.

¹⁰⁷ Ahmet Haşim Köse, "Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye: Dış Ticaret ve Sermaye Hareketlerindeki Gelişmeler", **Türkiye Ekonomisi**, Ed. Mustafa Özer, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1579, 2004, s. 170.

devletin bir diğ er önemli işlevi ise üretici rolünün d   ında, gelir ve istihdam politikaları aracılığıyla yurtiçinde talep art  ı yaratmak olmuştur.¹⁰⁸

 thal ikameci sanayileşme sürecinde, i  piyasasının geniş ve canlı olması, bir diğ er ifadeyle yurtiçi tüketim düzeyinin yüksek olması büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden, söz konusu modelde * cretler* tek tek sermaye açısından bir maliyet unsuru olmasına rağmen, genel olarak sermayenin bütünü açısından üretim sürecinin devamlılığını sağlayan bir talep unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bu sebepten ötürü i thal ikameci sanayileşme modelinde ücretlerin siyasi yöntemler kullanılarak baskılanması zorunluluğu bulunmamaktadır.  lke halkının satın alma gücünün arttırılması için sendikalaşma yaygınla tırılmı , grevli toplu sözleşme sistemi getirilmiş, K T'lerde yüksek ücret politikası uygulanmış ve sosyal güvenlik sistemi kurulmuştur.¹⁰⁹

 thal ikameci sanayileşme altında ilk önce dayanıklı tüketim mallarının (buzdolabı, radyo, çamaşır makinesi, otomobil vb.)  lke içinde üretilmesine ba lanmı tır. Dayanıklı tüketim mallarının ülke içinde üretimine ilk ba larda i thal edilen parçaların sadece montajı ile ba lanmı , daha sonra ise yerli parçaların üretimi zamanla artmıştır. Ancak yine de bu üretim kollarının üretim teknolojisi ve temel girdiler açısından d  a bağımlılığı devam etmiştir. Söz konusu üretim kollarında üretim  l eği, birim maliyetleri ve ürün kaliteleri geli mi  kapitalist ülkelerdeki benzerlerinden daha geri durumdadır. Bu sebeple de, ihracat yapma imk nları çok sınırlı olmuştur. Ayrıca söz konusu dönemde, kamu kesiminin katkısıyla demir- elik, alüminyum, petro-kimya, inşaat malzemeleri gibi temel ara mallarda da i thal ikameci bir süreç ya anmı  ve kamu sektörü, bazen üretim maliyetlerinden bile daha d   ok fiyatlandırdığı temel girdiler aracılığıyla özel sanayinin ve tarımın girdi maliyetlerini d   urmeye çalışmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Köse, **a.g.m.**, s. 169.

¹⁰⁹ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 124.

¹¹⁰ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 119-120.

Köymen de, bu dönemdeki beş yıllık kalkınma planlarının, yüksek gümrük duvarlarıyla iç piyasayı yabancı malların rekabetinden koruduğunu ifade etmiş ve özel sektörün de özellikle teşvik edildiğini şu sözlerle vurgulamıştır:¹¹¹

“Özel sektör birçok bakımdan teşvik edildi; vergi ve sanayi girdilerine gümrük indirimleri, iktisadi devlet kurumlarının ucuz girdi sağlaması (bu kurumların zararlarının %50’den fazlası ucuz girdi politikasından kaynaklandı); ithalattan yüksek gümrük vergisi alınması, özel sektörün ürettiği malların yüksek fiyat ve kârla satılması anlamına geliyordu. (...)”

Balseven ve Önder de ithal ikameci politikaların Batı bloku tarafından desteklendiğini, bu sürecin ekonomik yardımlarla güçlendirilmeye çalışıldığını ifade etmiş ve bu dönemde Türkiye’nin *montaj sömürüsü* içine alındığını ileri sürmüştür. Çünkü, gelişmiş kapitalist ülkeler İkinci Dünya Savaşı’ndan onbeş yıl sonra sanayide kullandıkları makine ve teçhizatlarını yenilemeye başlamış ve eskimiş olan sermaye stokunu aktaracak ülkeler aramıştır. Montaj sanayi kuran gelişmekte olan ülkelere ise söz konusu ülkelerin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri/yarı mamulleri dünya fiyatlarının üzerinde bir bedelle vermiştir. Bu uygulama, montaj sanayiden çıkan nihaî ürünün dış piyasalarda satılmasını fiyat dezavantajı yaratmak suretiyle engellemeyi de amaçlamaktadır.¹¹²

Zaten Türkiye’de de montaj sanayi, iç piyasaya dönük olarak kurulmuş ve zararına ihracat yapmak suretiyle döviz kazanabilmiştir. Ancak, bu sanayinin yüksek fiyatlarla iç piyasada satış yapabilmesi, ihracattan doğan zararları fazlasıyla karşılamıştır. Bir diğer ifadeyle, dayanıklı tüketim malları iç piyasada o malların birim üretim maliyetlerinin üstünde, dış piyasada ise birim üretim maliyetlerinin altında satılmıştır. Ayrıca Türkiye’de kurulan montaj sanayinin küçük çaplı olması nedeniyle, bu sanayinin işsizliği azaltma kapasitesi de sınırlı olmuştur.¹¹³

¹¹¹ Köymen, **a.g.e.**, s. 111-112.

¹¹² Balseven ve Önder, **a.g.m.**, s. 88.

¹¹³ Köymen, **a.g.e.**, s. 112.

Türkiye ekonomisinin dışa olan bağımlılığını zamanla azaltması beklenen ithal ikameci sanayileşme beklenenin tersi sonuç vermiş ve *ekonominin ithalata olan bağımlılığı* daha da fazla artmıştır.¹¹⁴ İthal ikameci sanayileşme, Türkiye'nin ithalat ihtiyacını azaltmamıştır, çünkü ülkenin teknolojik içerikli çeşitli temel girdilerde ve yatırım mallarında dışa bağımlılığı devam etmiştir. Bu yüzden ithal ikameci sanayileşmeyle, ülkenin dış ödemeler dengesi üzerinde hedeflenen olumlu etki sağlanamamıştır.¹¹⁵

Türkiye'nin dış ticaret göstergeleri incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 19), 1960 ile 1979 yılları arasında ithalattaki hızlı artış dikkat çekmektedir. İhracat ise ithalatın artış hızına yetişememiştir. Nitekim bunun göstergesi olan *ihracatın ithalatı karşılama oranı*, 1973 yılıyla 1977 yılı arasında düşük düzeylerde kalmıştır. Ülkenin dış ticaret dengesi ise sürekli açık vermiştir; sadece 1964, 1965, 1967 ve 1969 yıllarında açığın boyutu bir önceki yıla göre biraz azalmıştır. Dış ticaret açığındaki artış trendinde 1974 yılının büyük önemi vardır. Çünkü 1973 yılında 769 milyon dolar düzeyinde olan dış ticaret açığı, bir yıl içerisinde üç kata yakın artmış; 1975 yılında ise bir önceki yıla göre bir buçuk kat daha artan dış ticaret açığı 3.338 milyon dolara yükselmiştir. 1977 yılındaki dış ticaret açığı ise bu dönemin en yüksek dış ticaret açığını oluşturmuştur. 1977 yılındaki dış ticaret açığı, 1960 yılındaki dış ticaret açığının yirmiyedi buçuk katıdır; 1973 yılındaki açığın ise beş katından daha fazladır.

Türkiye'nin *ithalata aşırı bağımlı olmasına* ve ihracattaki görece durgunluğa rağmen 1962-1976 yılları arasında yüksek bir büyüme hızına ulaşmasındaki (Bkz. Ek Tablo 21) temel etken, ekonomiye önemli miktarda dış kaynak girişinin gerçekleşmesidir. Cari işlemler açığının kapatılmasında kullanılan uzun ve kısa vadeli krediler ile dış yardımlar dışındaki bir diğer dış kaynak ise, Avrupa'da çalışan işçilerimizin gönderdiği dövizler olmuştur. Sürekli olarak dış kaynak bulunabileceği düşüncesi, Türkiye'nin ihracatını artırma yönünde kendisini zorlamamasına yol

¹¹⁴ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 120.

¹¹⁵ Somel (2004), **a.g.m.**, s. 11.

açmış ve ülkedeki döviz kazancını veya döviz tasarruflarını arttırmaya yönelik çabaların önünde bir engel oluşturmuştur.¹¹⁶

1963 yılının Haziran ayında Türkiye ile Almanya arasında yapılan anlaşma uyarınca Almanya'ya doğru yaşanan işçi göçü sonucunda, yukarıda da değinildiği üzere Almanya'da çalışmaya başlayan işçilerimizin Türkiye'ye yolladığı dövizler ülkenin ithalatının finansmanı ve dış borç ödemeleri için önemli bir kaynak olmuştur. İlk olarak 1964 yılında 9 milyon dolar ile başlayan ve *işçi dövizleri* olarak adlandırılan bu dış kaynağın miktarı, özellikle 1970 yılından itibaren hızlı şekilde artmış ve 1973 yılında 1.183 milyon dolara, 1974 yılında ise 1.426 milyon dolara ulaşmıştır. 1960-1979 döneminde ise işçi dövizleri en yüksek düzeye 1979 yılında, 1.694 milyon dolarla ulaşmıştır. Ayrıca, Türkiye'den Almanya'ya doğru işçi göçünün yaşanması, Türkiye'deki istihdam baskısının biraz olsun hafiflemesini de sağlamıştır.¹¹⁷

Türkiye'nin kronik dış açıklara dayanan gelişme süreci, OECD içinde kurulan "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu" aracılığıyla dış denetim altında tutulmuş, 1968 yılından itibaren de IMF kanalıyla Türkiye'de devalüasyon yapılması ve serbest dış ticaret rejimine tekrardan geçilmesi yönündeki dış baskılar artmıştır.¹¹⁸ Nitekim 10 Ağustos 1970 tarihinde bir doların karşılığı ithalatta 9 TL'den 15,15 TL'ye yükseltilmiştir. İhracatta ise katlı kur uygulanmıştır. 1970 yılındaki devalüasyonu takiben, ithal teminatları %50, ithalat damga resimleri ise %60 oranında düşürülmüş ve ithalatta liberalizasyon listeleri genişletilmiştir.¹¹⁹ Ancak, 1970 ile 1975 yılları arasında TL'nin dış değeri düşürülmemiş, hatta bu zaman diliminde ABD'nin yaptığı devalüasyonlar sonucunda doların değeri 13,70 TL'ye kadar düşmüş, 1975 ile 1977 yılları arasında ise Türkiye'de birbiri ardına yapılan mini devalüasyonlar sonucunda bir doların karşılığı 17,50 TL'ye yükselmiştir.¹²⁰

¹¹⁶ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 122-123.

¹¹⁷ Köymen, **a.g.e.**, s. 112.

¹¹⁸ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 128.

¹¹⁹ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 178-180.

¹²⁰ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 128.

1971 ile 1973 yılları arasında dış ticaret hadlerinin hızla Türkiye lehine değişmesinin, 1970 yılında yapılan devalüasyonun ve işçi dövizlerindeki artışın etkisiyle 1970 yılında 171 milyon dolar düzeyinde olan cari işlemler açığı, 1972 yılında ise 8 milyon dolara kadar gerilemiştir. 1973 yılında ise cari işlemler dengesi 484 milyon dolar düzeyinde fazla vermiştir ki, bu gelişme 1950 yılından itibaren Türkiye'nin verdiği ilk cari işlemler fazlasıdır. Türkiye'nin net döviz rezervleri de 2 milyar dolara yükselmiştir (Cari işlemler dengesi için bkz. Ek Tablo 20).¹²¹

Bu dönemde petrol fiyatlarının düşük olması, ithal malı enerji türlerine bağımlı olan bir sanayi yapısının kurulmasına neden olmuş ve hızlı sanayileşme temposu, yüksek düzeyde petrol tüketimini gerektirmiştir. İthalata olan bağımlılığın arttığı bu dönemde, ihracatta önemli artışlar yaşanmamış, ihracat gelirleri Türkiye'nin büyüyen ekonomisinin döviz ihtiyacını karşılayamamıştır. Çünkü ülkenin ihracatında geleneksel tarımsal ürünlerin yüksek payı devam etmektedir. Ancak ihracatta sınai ürünlerin payı 1960'lı yıllarda %13 ile %18 arasındayken, bu pay zaman içerisinde yükselmiş ve 1970'li yıllarda %20 ile %39 arasında yer almıştır.¹²²

1973 yılının sonunda Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) aldığı kararlar sonucunda petrol fiyatları hızla yükselmiştir. Ancak Türkiye'nin kriz koşullarına tepkisi, ülkede artan siyasi rekabet nedeniyle krizin Türkiye ekonomisine yansımaları ertelemeye çalışmak olmuştur. Ham petrol fiyatlarının dünyada hızlı şekilde yükseldiği bu yıllarda, Türkiye'de petrol türevlerinin fiyatları fazla değiştirilmemiştir. Söz konusu dönemde, gelişmiş kapitalist ülkeler bile petrol ithalatını azaltabilmek için çabalarken, Türkiye'de ise petrol ithalatının arttırılması yönünde bir baskı bulunmaktadır. Çünkü 1970 ile 1973 yılları arasında ülkedeki otomotiv sanayisi hızlı şekilde gelişmiş, söz konusu yıllar arasında toplam enerji tüketimi %11,9 oranında artmış, petrol ve petrol ürünlerine olan bağımlılık da artmıştır. Böyle bir durumda petrol tüketiminin azaltılmasının, otomotiv sanayisinin büyük problem yaşamasına ve üretimin düşmesine neden olacağı düşünülmüştür. Bu yüzden, tüm dünya petrol tüketimini azaltmak için çaba harcarken, 1972-1977 yılları

¹²¹ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 178.

¹²² Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 121-122.

arasında Türkiye’de hükümet, petrol fiyatını sübvans e etmiş; böylelikle Türkiye’nin petrol tüketimi 10,8 milyon tondan 17,7 milyon tona yükselmiş, petrolün toplam enerji tüketimi içerisindeki payı ise %52’ye çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin alıştığı dış kaynak türlerinin tıkanmaya başlamasına rağmen, ithalat hacminin artırılması ticari krediler ve özellikle de yüksek maliyetli bir kısa vadeli borçlanma yöntemi olan *döviz e çevrilebilir mevduat hesapları* (DÇM) ile sağlanmaya çalışılmıştır.¹²³

Türkiye ekonomisinin artan dışa bağımlılığı ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Çünkü döviz kısıtları ülke ekonomisinin büyüme hızının üst sınırını oluşturmakta, dış kaynaklara ulaşamadığı zaman ise ülke ekonomisi durgunluk içine girmektedir.¹²⁴ Balseven ve Önder, bu dönemi şu şekilde değerlendirmektedir:¹²⁵

“(…) üretimde ve milli gelird e artışın sağlanabilmesi için girişilen her adım cari dengeyi olumsuz etkilerken, üretimin ihraç edilemiyor olması, bu olumsuzluğun giderilmesini engelliyordu. Cari açık ile kalkınma hamleleri arasında sıkışmış olan ekonomi, (...) petrol şokları yanında Kıbrıs harekâtı ve arkadan gelen ambargo ile de iyice sıkışarak, dönem sonuna doğru derin bir döviz krizine girdi. Böylece, planlama altında yürütölen ithal ikameci korumacı dönem de döviz krizi ile kapanmış oldu.”

1962-1979 döneminde cari işlemler dengesi ilk kez 1973 yılında fazla vermiş olan Türkiye, 1974 yılından itibaren tekrardan cari işlemler açığı vermeye başlamıştır. 1975 yılında ise cari işlemler açığı bir önceki yıla göre iki buçuk kattan fazla artmıştır. Türkiye’nin cari işlemler açığı 1977 yılında ise, 1962-1979 dönemindeki en üst düzey çıkmış ve 3.140 milyon dolar olmuştur (Bkz. Ek Tablo 20). Türkiye’nin artan cari işlemler açığının finansmanı ise uzun ve kısa vadeli borçlanma ile rezervler kullanılarak sağlanmıştır.¹²⁶

¹²³ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 129; Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 175.

¹²⁴ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 135.

¹²⁵ Balseven ve Önder, **a.g.m.**, s. 88-89.

¹²⁶ Sinan Sönmez, “Türk İktisat Politikalarındaki “Çıpa”: Dış Borçlanma”, **İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (İktisat Üzerine Yazılar II-Oktar Türel’e Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, 1. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 308.

1960-1969 döneminde alınan dış kredi tutarının 2.723 milyon dolarken, 1970-1979 döneminde 12.557 milyon dolar olması, Türkiye'nin hızlı bir şekilde dış borçlanma sürecine girdiğini göstermektedir. 1960-1969 döneminde 1.435 milyon dolar olan toplam dış borç servisi ise, yoğun dış borçlanma sürecine paralel olarak, 1970-1979 döneminde 3.628 milyon dolara yükselmiştir. Ayrıca toplam dış borç servisi içerisindeki dış borç faiz ödemeleri de hızlıca artmıştır. Ülke dışına yapılan *kâr transferleri* de ikinci dönemde ilk döneme oranla dört kattan fazla artmış ve 534 milyon dolar olmuştur. İki dönem karşılaştırıldığında dikkat çeken bir diğer veri ise, 1960-1969 döneminde program kredileri (1.301 milyon dolar), proje kredilerinin (653 milyon dolar) yaklaşık olarak iki katıyken; 1970-1979 döneminde program kredilerinin azalması ve proje kredilerinin ise çok hızlı bir şekilde artması sonucunda proje kredilerinin (3.479 milyon dolar), program kredilerinin (1.078 milyon dolar) üç katından fazla bir büyüklüğe ulaşmış olmasıdır.¹²⁷

Türkiye, özellikle 1973 ile 1977 yılları arasında çok yoğun bir dış borçlanma süreci yaşamış ve 1973 yılında 2.654 milyon dolar düzeyinde olan ülkenin toplam dış borç stoku, %61,8 oranında artarak 1975 yılında 4.291 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin toplam dış borç stoku 1976 yılında bir önceki yıla göre %61,3 oranında; 1977 yılında ise bir önceki yıla oranla %58 oranında artmış ve 10.935 milyon dolar olmuştur. 1978 yılındaki toplam dış borç stoku ise 1977 yılına göre %27,3 oranında artarak 13.925 milyon dolara yükselmiştir (Bkz. Tablo 4.1). Ayrıca bu dönemde kısa vadeli dış borçların toplam dış borç stoku içindeki payı da hızla artmış ve 1975 yılında toplam dış borç stokunun %24'ü kısa vadeli borçlardan oluşurken, söz konusu oran 1976 yılında %39'a, 1977 yılında ise %56'ya ulaşmıştır.

¹²⁷ Evgin, a.g.e., s. 48, 51.

Tablo 4.1: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku ve Toplam Dış Borç Stokunun Vade Yapısı: 1964-2010
(Milyon Dolar Cinsinden)

YILLAR	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	ORTA ve UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR	YILLAR	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	ORTA ve UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR
1964	964	964	--	1988	40.722	34.305	6.417
1965	1.051	1.051	--	1989	43.911	38.166	5.745
1966	1.149	1.149	--	1990	52.381	42.881	9.500
1967	1.286	1.286	--	1991	53.623	44.506	9.117
1968	1.502	1.502	--	1992	58.595	45.935	12.660
1969	1.678	1.678	--	1993	70.512	52.039	18.473
1970	1.891	1.891	--	1994	68.705	57.518	11.187
1971	2.177	2.177	--	1995	75.948	60.448	15.500
1972	2.291	2.291	--	1996	79.299	62.227	17.072
1973	2.654	2.654	--	1997	84.356	66.665	17.691
1974	2.901	2.901	--	1998	96.351	75.577	20.774
1975	4.291	3.256	1.035	1999	103.123	80.202	22.921
1976	6.920	4.214	2.706	2000	118.602	90.301	28.301
1977	10.935	4.819	6.116	2001	113.592	97.189	16.403
1978	13.925	6.749	7.176	2002	129.532	113.108	16.424
1979	13.439	9.883	3.556	2003	144.097	121.084	23.013
1980	15.734	13.229	2.505	2004	160.977	128.772	32.205
1981	16.627	14.448	2.179	2005	169.901	131.618	38.283
1982	17.858	16.094	1.764	2006	207.819	165.203	42.616
1983	18.814	16.533	2.281	2007	249.553	206.418	43.135
1984	20.823	17.643	3.180	2008	277.005	226.557	50.448
1985	25.660	20.901	4.759	2009	268.194	218.617	49.577
1986	32.206	25.857	6.349	2010	290.350	211.709	78.641
1987	40.326	32.703	7.623				

Kaynak: 1964-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2009**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3493, 2010, s. 619, 624, 629-632'den derlenmiştir. (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 4 Şubat 2011. 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Temel Ekonomik Göstergeler: Ocak 2011**, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC8604E0A9DA903A71>, 2 Nisan 2011 kaynağından derlenmiştir.

***Döviz Çevrilebilir Mevduat Hesapları:** Bu dönemde, Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) hesapları aracılığıyla da ülkenin dış kaynak ihtiyacının giderilmesine çalışılmıştır. Söz konusu dönemde, Türkiye'nin kısa vadeli borçlanması içerisinde en büyük paya DÇM hesapları sahip olmuştur. DÇM hesapları uygulamasıyla, cari işlemler açığının kapatılması için gerekli olan döviz ihtiyacının karşılanması ve Batı Almanya'nın banka sisteminde düşük faizlerle toplanmış olan işçilerimizin döviz cinsinden tasarruflarının Türkiye'ye çekilmesi

amaçlanmıştır. Ancak DÇM hesapları aracılığıyla, öncelikli olarak yurtdışında çalışan işçilerimizin tasarruflarının Türkiye'ye çekilmesinin amaçlandığı resmi olarak ifade edilmiş olsa da, DÇM hesapları içerisinde işçilerin payı %10 civarında olmuştur.¹²⁸ DÇM hesaplarına ilişkin olarak, mevduat sahiplerinin çoğunlukla yabancı ticari bankalar olduğu görülmüştür.¹²⁹

Türkiye'de, 1970 yılındaki devalüasyondan önce, döviz darboğazına girildiği 1967 yılında, DÇM hesapları uygulaması ilk kez başlatılmıştır. Ülkede enflasyonist kredi genişlemesine neden olduğu için 1973 yılında hükümet, DÇM hesaplarına çeşitli kısıtlamalar getirmiştir. Ancak 1974 yılında petrol fiyatlarının hızlı şekilde artması, Türkiye'nin petrol ithalatı faturasını çok yükselttiği için, hükümet döviz arayışına girmiş ve DÇM hesapları tekrardan gündeme gelmiştir. 1975 yılında hükümet tarafından, yabancı ülkede ikamet eden gerçek ve tüzel kişilere, Türkiye'deki yetkili bankalarda DÇM hesabı açabilme imkânı tekrardan tanınmıştır.¹³⁰

DÇM hesabında ilk önce, yabancı ülkede ikamet eden gerçek ve tüzel kişiler, Türkiye'deki yetkili bankalarda bir DÇM hesabı açtırarak bu hesaba döviz cinsinden para yatırmaktadır. Daha sonra ise yetkili bankalar, bu döviz Merkez Bankası'na devretmekte ve devredilen dövizin karşılığını TL olarak Merkez Bankası'ndan almaktadır. Yetkili bankalar aldıkları TL'yi ise ülke içindeki müşterilerine kredi olarak vermektedir. Anaparanın ve faizin geri ödeme zamanı geldiğinde ise, geri ödeme döviz cinsinden yapılmaktadır.¹³¹

Devlet, DÇM hesaplarına kur garantisi de tanımıştır, bir diğer ifadeyle borcun ödenme zamanına kadar geçen süre içerisinde döviz kurunda yaşanacak olan değişimlerden doğan riskler devlet tarafından üstlenilmiştir. Avrupa para piyasasından dış kaynak çekebilmek için, DÇM hesaplarına ayrıca yüksek faiz de

¹²⁸ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 313-315.

¹²⁹ Schick ve Tonak, **a.g.m.**, s. 375.

¹³⁰ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 182-183.

¹³¹ Kenan Bulutoğlu, **Yöresel ve Küresel Para Krizleri**, 1. Basım, İstanbul, Batı Türkeli Yayıncılık, 2002, s. 266.

verilmiştir.¹³² Yabancı uyrukluların açtıracakları DÇM hesaplarına verilecek olan faiz oranının, Avrupa para piyasasında bu tür bir mevduata verilecek olan faiz oranının en fazla %1,75'i kadar üzerinde olmasına karar verilmiştir. DÇM hesaplarını cazip hale getirmek için gösterilen yoğun çaba sonucunda, 1975 ile 1977 yılları arasında DÇM hesapları hızla artmıştır. DÇM hesaplarındaki bu artış, 1975 ve 1976 yıllarında döviz darboğazına geçici bir çözüm olmuştur.¹³³ DÇM hesapları uygulamasına tekrardan başlandıktan yedi ay sonra, 1975 yılının sonunda Türkiye'nin 975 milyon dolar düzeyinde olan döviz rezervlerinin, 959 milyon doları DÇM'lerden oluşmuştur. Bir diğer ifadeyle, 1975 yılı sonundaki ülkenin döviz rezervlerinin %98,4'ü DÇM'lerden kaynaklanmıştır.¹³⁴

DÇM hesapları aracılığıyla, 1980 yılı öncesinde finansal sermaye Türkiye'ye çekilmiştir. Türkiye'nin cari işlemler açığının azaltılmasında, özellikle de ithalatın finansmanında kullanılan DÇM hesapları, hem hesap açtıranlara önemli finansal getiriler sağlamış, hem de Türkiye'ye ihracat yapan ülkelerin ihracatlarının devamını sağlamıştır. Ancak, kısa vadeli ve maliyeti yüksek bir borçlanma türü olan DÇM hesapları ülke içinde enflasyonu artırmış, *mali rantların oluşmasına* neden olmuştur. Devletin DÇM hesaplarına verdiği *kur garantisi* ise, TL'nin yabancı paralar karşısında değer yitirmesi nedeniyle, devlete büyük bir yük getirmiştir. DÇM hesapları uygulaması sonucunda, kısa vadeli dış borçların toplam dış borç stoku içindeki ağırlığı artmış ve böylelikle de dış borç krizinin temelleri atılmıştır.¹³⁵

Türkiye, 1977 yılında vadesi gelen DÇM borçlarını ve bunların faizlerini ödeyememiştir. Türkiye'nin 1978 yılında ödemesi gereken vadesi gelmiş borçlarının tutarı ise 4,84 milyar dolara yaklaşmıştır. Ancak Türkiye, 1978 yılında vadesi gelen borçlarını da ödeyememiş ve *moratoryum* ilan etmiştir. 1978 yılında ödenmesi gereken vadesi gelmiş borçlar içerisinde en büyük paya, kısa vadeli iki borç kalemi olan DÇM borçları (1,38 milyar dolar) ve mal mukabili ithalattan doğan borçlar (1,51 milyar dolar) sahip olmuştur. Üç yıl içerisinde son derece hızlı şekilde artan

¹³² Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 183.

¹³³ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 314.

¹³⁴ Doğan'dan aktaran Schick ve Tonak, **a.g.m.**, s. 375.

¹³⁵ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 315-317.

söz konusu iki borç kalemi, vadesi gelen borçların %60'ını oluşturmuştur. Bir diğer ifadeyle, 1978 yılında Türkiye'nin dış borçlarını ödeyemez duruma gelmesinde 1975 ile 1978 yılları arasında hızlı şekilde artan DÇM hesaplarının ve mal mukabili ithalatla ilişkili olan "garantisiz ticari borçlar"ın çok büyük etkisi olmuştur. Zaten 1978 yılında DÇM hesapları 3,6 milyar dolar, garantisiz ticari borçlar ise 2,5 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.¹³⁶

Petrol fiyatlarında artışın ve dünya ekonomisinde ciddi durgunluğun yaşanmaya başladığı 1974 yılından sonraki dönemde, Türkiye kısa vadeli borçlanma kanallarını son derece fazla kullanmak suretiyle ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını sürdürmeye çalışmıştır. Türkiye'nin bu tercihi, 1974 ve 1975 yıllarında planlı ve rasyonel kriz önleyici önlemlerle görece hafif atlatılabilecek ekonomik krizin, üç yıl gecikmeyle çok daha şiddetli olarak yaşanmasına neden olmuştur. 1977 yılında dış ticaret açığı 4 milyar doları aşmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %30,3'e düşmüştür. 1977 yılının sonunda ise Türkiye için tüm kredi kanalları tıkanmıştır.¹³⁷

Türkiye'nin *net dış borçlanma dengesi* (yeni alınan dış borç ile dış borç servisi arasındaki fark) incelendiğinde ise, Türkiye'nin 1977 yılından itibaren sürekli açık vermeye başladığı, bir diğer ifadeyle ülkenin dış borç servisinin, ülkenin yeni aldığı dış borçlardan daha fazla olduğu görülmektedir.¹³⁸ Söz konusu dengenin açık vermesi, borçlu ülkenin *dışarıya net kaynak transferi* yaptığının göstergesidir. Türkiye'nin net dış borçlanma dengesi 1976 yılında 278 milyon dolar fazla vermişken, 1977-1979 döneminde, yukarıda da değinildiği üzere sürekli açık vermiştir. Söz konusu dönemde yaşanan bir diğer önemli değişim ise Türkiye'nin toplam dış borç stoku içerisinde, değişken faizli dış borçların payının çok hızlı şekilde artması olmuştur. Örneğin 1976 yılından önce Türkiye'nin toplam dış borç stoku içerisinde %1 civarında olan *değişken faizli dış borç oranı*, 1976 yılında %2,8'e; 1979 yılında ise %29,2'ye yükselmiştir.¹³⁹ Bu önemli değişim, faiz

¹³⁶ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 187, 189.

¹³⁷ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 140-141.

¹³⁸ Köse, **a.g.m.**, s. 170.

¹³⁹ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 317.

oranlarında yaşanabilecek olan dalgalanmaların riskinin borçlu ülkelere devredilmesini sağlamıştır.¹⁴⁰

1977-1979 döneminde, Türkiye ekonomisinin çözülmesi gereken en önemli sorunu vadesi dolan ve vadesi kısa bir süre sonra dolacak olan dış borçların ertelenmesi ve yeni dış kaynakların bulunması olmuştur.¹⁴¹ 1978 yılında, IMF devreye girmiş ve dönemin hükümetinden istikrar politikaları uygulamasını talep etmiştir. Ancak iktidardaki Bülent Ecevit hükümeti ise, kendi isteklerini IMF'ye kabul ettirmeye çalışmıştır. IMF ise Ecevit hükümetinin taleplerini reddetmiş ve kendi programının uygulanmasında ısrar etmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, Türkiye yeni dış kaynaktan yoksun kalmıştır.¹⁴² Ecevit hükümetinin IMF'nin standart istikrar politikalarını uygulamak istememesinin temel nedeni, krizin faturasını emekçi sınıflar üzerine yıkan söz konusu politikaların, hükümet açısından siyasi yönden maliyetinin çok ağır olmasından çekinilmesidir. Bu dönemde karaborsalar oluşmuş, enflasyon 1978 yılında %50'yi aşmıştır, ayrıca 1977 yılının sonunda önceki hükümet tarafından 1\$=17,50 TL'den, 19,25 TL'ye, daha sonra ise 1978 yılının Şubat ayında Ecevit hükümeti tarafından 1\$= 25 TL'ye, 1979 yılının Haziran ayında ise 1\$= 47 TL'ye yükseltilmiştir. Türkiye'de daha önceleri istisnai bir operasyon olan devalüasyon, bu dönem içerisinde 1977 yılından itibaren her yıl yapılan olağan bir ayarlamaya dönüşmüştür. Ancak bu devalüasyonlar, IMF tarafından yetersiz bulunmuştur, çünkü standart IMF programının önemli parçaları olan fiyatların serbest bırakılması, ücretlerin ve tarımsal desteklemelerin dondurulması ve toplam talebin daraltılması gibi unsurlar bu devalüasyonlara eşlik etmemiştir.¹⁴³

1978 yılının Nisan ayında IMF ile 300 milyon dolarlık stand-by anlaşması imzalanmıştır. Ancak, bu iki yıllık stand-by anlaşmasının hükümlerinin tam olarak yerine getirilmemesi yüzünden öngörülen mali destek verilmemiş, borç ertelemeleri ve OECD kredileri gecikmiştir. 1979 yılının Ocak ayında ABD, Batı Almanya, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım kararı almış; OECD ülkeleri ise 1979 yılının

¹⁴⁰ Köse, **a.g.m.**, s. 170.

¹⁴¹ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 317.

¹⁴² Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 191.

¹⁴³ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 141-142.

Mayıs ayında düşük faizli ve geri ödenmesi uzun vadeye yayılmış acil yardım ve ithalat kredilerinden oluşan yaklaşık olarak 1 milyar dolar değerinde iki taraflı yardımı Türkiye'ye vermeyi kararlaştırmıştır. Ancak bu yardımın ön koşulu olarak, Türkiye'nin 1978 yılının Nisan ayında IMF ile imzaladığı, daha sonra ise uygulamasını durdurduğu stand-by anlaşmasının yerine, IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalaması şartı getirilmiştir. Bunun üzerine hükümet, 1979 yılının Haziran ayında IMF ile bir yıllık yeni bir stand-by anlaşması imzalamıştır. Türkiye, 1978-1979 döneminde borç ertelemeleri dışında toplam 2.570 milyon dolar tutarında dış kaynak kullanmıştır.¹⁴⁴ Türkiye, ayrıca 1979 yılında IMF ile yaptığı stand-by anlaşmasından sonra ikiyüzden fazla bankayla borç erteleme anlaşması imzalamıştır.¹⁴⁵

Kazgan, 1970'li yılların sonunda dış borç konusunda yaşanan bir diğer önemli gelişme olan *"kısa vadeli özel dış borçların, 2,8 milyar dolarlık bölümünün bir konsolidasyon işlemiyle uzun vadeli devlet borcuna dönüştürülmesine"* özellikle dikkat çekmiştir. Gerçekten de Türkiye'de 1977 yılında 5.282 milyon dolar düzeyinde olan kısa vadeli özel dış borçlar, 1979 yılında 2.452 milyon dolara düşmüştür. Kısa vadeli özel dış borçlarda, bir yıl içerisinde meydana gelen bu 2.830 milyon dolarlık büyük azalışa karşılık, 1978 yılında 6.262 milyon dolar düzeyinde olan orta ve uzun vadeli devlet borçları, bir yıl içerisinde 3.427 milyon dolar artarak 1979 yılında 9.689 milyon dolara yükselmiştir. Bu gelişme sonucunda özel borçların ödenmesi yine halkın üzerine kalmış; bir diğer ifadeyle *borçlanmanın nimetlerinden faydalananlar ile borcun ödenmesinin yükünü taşıyanlar* farklı kesimler olmuştur.¹⁴⁶

4.2.2. 1980 Yılı Sonrasında Türkiye'de Borçlanmanın Gelişimi

Türkiye ekonomisinin 1980 yılından günümüze kadar geçen zaman diliminde geçirdiği değişimler ve dış borçlanmada yaşanan gelişmeler ana hatlarıyla iki döneme ayrılarak incelenecektir. Bu dönemler, 24 Ocak Kararları ile başlayan 1980-

¹⁴⁴ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 318-319.

¹⁴⁵ İnce, **a.g.e.**, s. 211.

¹⁴⁶ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 187-188, 192.

1988 dönemi ve 1989 yılında alınan *Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar* sonucu sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle başlayan 1989 yılından günümüze kadar süren dönemdir. 1978 yılında *moratoryum* ilan eden Türkiye'nin, 1980'li yıllarda neo-liberal politikalar uygulayarak dünya ekonomisine eklemlenmesi süreci, aynı zamanda 1990'lı ve 2000'li yıllarda ülkenin yaşayacağı finansal krizlerin temelini de atıldığı bir dönem olmuştur.

Söz konusu iki dönem incelenirken, dış ticarete ve cari işlemler dengesinde yaşanan gelişmeler, iç borçlanmada yaşanan gelişmeler ve dış borçlanmada yaşanan gelişmeler üzerinde durulacaktır.

4.2.2.1. 1980 Yılından 1988 Yılına Kadar Olan Dönemde Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Dönüşüm

1980 yılı ile 1988 yılı arasındaki süreç, “*dışa açık büyüme*”, “*ihracata dayalı büyüme*” olarak adlandırılmaktadır. Boratav ise 1980-1988 dönemini “*sermayenin karşı saldırısı*” olarak adlandırmış ve bu dönemi 1981-1983 yılları ve 1984-1988 yılları olarak ikiye ayırmıştır. 1981-1983 yılları “askeri rejim altında liberal ekonomi”, 1984-1988 yılları ise “Anavatan Partisi Yılları” olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁷

Türkiye'nin 1970'li yılların ikinci yarısında karşılaştığı dış borç ödeme güçlükleri ve fiyatlar genel düzeyinde yaşanan hızlı artışlar sonucu, hükümet 24 Ocak 1980 tarihinde yeni iktisat politikalarının uygulanması yönünde kararlar almıştır.¹⁴⁸ 1970'li yılların ikinci yarısında yüksek enflasyon altında işçi sınıfı, reel ücretlerini koruyabilmek için yoğun bir sendikal mücadele yürütmüştür. Bu dönemde sanayi burjuvazisinin, sermaye-emek çelişkisini kendi lehine çevirme yönündeki girişimleri ise yoğun bir sendikal direnişle karşılaşmış ve söz konusu girişimler istenilen sonucu vermemiştir. Bu nedenle 1979 yılından itibaren büyük sermaye

¹⁴⁷ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 145, 150.

¹⁴⁸ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 193.

çevreleri, sendikaların disiplin altına alınması ve sermaye için gerekli olan güven ortamının yeniden tesis edilmesi yönündeki taleplerini açık ve yoğun bir şekilde ifade etmeye başlamıştır.¹⁴⁹

Tablo 4.2: Türkiye'nin Petrol ve Petrol Ürünleri İthalatının Toplam İthalat İçindeki Yeri ve İhracat Gelirlerinin Petrol ve Petrol Ürünleri İthalatını Karşılama Oranı: 1972-1980

Yıllar	İthalat (Milyon Dolar Cinsinden)	İhracat (Milyon Dolar Cinsinden)	Petrol ve Petrol Ürünleri İthalatı (Milyon Dolar Cinsinden)	Petrol ve Petrol Ürünleri İthalatı / İthalat (Yüzde Olarak)	Petrol ve Petrol Ürünleri İthalatı / İhracat (Yüzde Olarak)
1972	1.563	885	155	%9,9	%17,5
1973	2.086	1.317	221	%10,6	%16,8
1974	3.778	1.532	763	%20,2	%49,8
1975	4.739	1.401	812	%17,1	%58,0
1976	5.129	1.960	1.125	%21,9	%57,4
1977	5.796	1.753	1.367	%23,6	%78,0
1978	4.599	2.288	1.438	%31,3	%62,8
1979	5.069	2.261	1.759	%34,7	%77,8
1980	7.909	2.910	2.100	%26,6	%72,2

Kaynak: T.C. Merkez Bankası Yıllık Raporları'ndan aktaran Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 7. Basım, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2002, s. 183.

Türkiye'nin, 1973 yılından itibaren dış ticaret hadleri gerileyen tarım ürünlerinin ihracatıyla döviz ihtiyacını karşılaması giderek zorlaşmış idi. Ayrıca, 1978 yılında Türkiye'nin moratoryum ilan etmesinden sonra ertelenmiş olan dış borçlarının vadeleri 1980'li yılların ilk yarısında gelmeye başlamıştır. Türkiye'nin yeni borç ertelemelerinin olmaması durumunda tekrardan borç ödeyemez duruma düşmesi ve yeni krediler alınmazsa ekonominin yönetilemez hale gelmesi ihtimalinin bulunması, Türkiye'nin IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kurumlar karşısındaki pazarlık gücünü en aza indirmiştir. Çünkü, dış borç servisinde zorluklar yaşayacağı belli olan Türkiye açısından, yeni dış borç ertelemelerinin sağlanabilmesi, OECD'den kredi alınabilmesi ve uluslararası piyasalardan da ticari kredi sağlanabilmesi için IMF programına uyulması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca 1979 yılında *petrol fiyatlarında yaşanan hızlı artış ve uluslararası faiz oranlarındaki hızlı yükseliş*, Türkiye'yi zorlu bir sürecin beklediğini de göstermektedir. Zaten 1979

¹⁴⁹ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 146.

yılında ihracat gelirlerinin %77,8'i; 1980 yılında ise %72,2'si petrol ve petrol ürünleri ithalatını karşılamaktadır (Bkz. Tablo 4.2). Bütün bu gelişmeler sonucunda hükümet, IMF tarafından onaylanacağını düşündüğü serbest piyasa ekonomisiyle ekonominin dışa açılmasını hedefleyen 24 Ocak 1980 tarihli istikrar programını hazırlamıştır.¹⁵⁰

Bütün bu gelişmeler sonucunda Türkiye, hem dış borç krizini, hem de bu borç krizinden sonra gelen IMF ve Dünya Bankası tarafından empoze edilen istikrar ve yapısal uyum programlarını, 1982 yılında dış borç krizi yaşayan diğer gelişmekte olan ülkelerden daha önce yaşamıştır. Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya başladığı istikrar programı ile planlama sürecini terk etmiş ve ülkede uzunca bir süreden beri uygulanan ithal ikameci politikaların yerini ise piyasa mekanizmasını ön plana çıkaran, ekonominin giderek dışa açılmak suretiyle dünya ekonomisiyle bütünleşmesini amaçlayan politikalar almıştır.¹⁵¹

Serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılmanın sağlanmasında kullanılan liberalizasyon programının birinci önceliği, sınai mamul ve hizmet ihracatı artırılmak suretiyle, cari işlemler açığının küçültülmesi ve dış borç servisinin düzenli şekilde yapılması olmuştur. İkinci önceliği ise enflasyon hızının düşürülmesi; üçüncü önceliği ise ekonomik büyüme olmuştur. Öncelikler sıralamasında arka planda kalan ekonomik büyüme, diğer iki hedefin sağlanabilmesi için feda edilebilir bir hedef olarak tanımlanmıştır.¹⁵²

24 Ocak 1980 tarihinde ilan edilen ve *24 Ocak Kararları* olarak adlandırılan istikrar programı ile 1980 yılının Haziran ayında IMF ile imzalanan stand-by anlaşması, Türkiye'de neo-liberal yapısal dönüşüm veya uyum sürecinin başlangıcı olarak görülmektedir. Çünkü 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan istikrar programının, Türkiye'nin daha önce uyguladığı istikrar programlarından temel farkı kısa vadeli ekonomik istikrarın ötesinde serbestleşmeye ve ekonominin dışa açılmasına dayanan

¹⁵⁰ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 198-199, 203-204.

¹⁵¹ Köse, **a.g.m.**, s. 170.

¹⁵² Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 196-197.

kapsamlı ve uzun vadeli bir yapısal dönüşümü amaçlaması olmuştur.¹⁵³ Sönmez, 24 Ocak Kararlarına ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir.¹⁵⁴

“24 Ocak 1980 kararlarıyla açılan istikrar paketi serbestleşme odaklıdır. Yalnızca enflasyonist baskıyı kırmaya ve cari açık sorununu hafifletmeye yönelik bir istikrar paketi açılmamıştır. İç ve dış serbestliği adım adım sağlamaya yönelik bir yapısal uyarlanma programı uygulamaya konulmuştur. Yeni modelin nihai amacı Türkiye ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine uyarlanması ve eklemelenmesi, bu bağlamda ekonominin dışa açılmasıdır. Bu doğrultuda dış ticaretin serbestleştirilmesi, dış açığın kabul edilebilir bir düzeye çekilmesi, ülkenin kredi değerliliğinin sağlanması, piyasa mekanizmalarının çalıştırılması ve devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması öngörülmüştür. (...)”

24 Ocak Kararları sonrasında, sık yapılan devalüasyonlarla esnek bir döviz kuru politikası uygulanmış, giderek liberalizasyona yönelen bir ithalat rejimi benimsenmiş, fiyat kontrolleri ve temel mallara yapılan sübvansiyonlar kaldırılmış, iç talep daraltılmış, pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlar aracılığıyla ihracat desteklenmiştir.¹⁵⁵ Bir diğer ifadeyle, cari işlemler açığının küçültülmesi için ve dış borçların düzenli bir şekilde ödenmesi için, TL’nin dış reel efektif değerinin sürekli devalüasyonlarla düşürülmesi ve iç harcamaların azaltılması yolu izlenmiştir. Enflasyon hızının düşürülmesi içinse, yüksek faiz, sıkı para politikası uygulanmış ve iç talep azaltılmıştır. Ekonominin büyümesi içinse, ülke içindeki atıl kapasitenin harekete geçirilmesi, ihracata dönük yatırımların teşvik edilmesi ve yabancı yatırımların artmasının sağlanması hedeflenmiştir.¹⁵⁶

24 Ocak Kararları ve 1980 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasıyla neo-liberal iktisat politikalarının uygulanacağını taahhüt edilmesi sayesinde Türkiye, 1980 yılında 2,60 milyar dolar; 1981 yılında 2,26 milyar dolar; 1982 yılında 1,76 milyar dolar ve 1983 yılında ise 1,87 milyar dolar tutarında proje ve program

¹⁵³ Sinan Sönmez, “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 25-26.

¹⁵⁴ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 319-320.

¹⁵⁵ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 149.

¹⁵⁶ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 197.

kredisi alabilmiştir. 1979 yılı ile 1983 yılı arasında OECD tarafından kredi olarak verileceği taahhüt edilen 4,42 milyar dolarlık kredinin, 1,13 milyar doları ödenmediği için sadece 3,29 milyar doları kullanılmış; IMF’den 1 milyar dolar düzeyinde dış kaynak sağlanmış; Dünya Bankası’ndan ise sadece program kredisi olarak 1,3 milyar dolar alınmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan, OPEC Fonu ve Avrupa İskân Fonu’nun her birinden 400 milyon dolarlık ve İslam Kalkınma Bankası’ndan da 340 milyon dolarlık program kredisi alınmıştır. İhracat kredileri dahil edilmiş şekilde, 5,75 milyar dolarlık proje kredisi de sağlanmıştır. 1980-1983 yıllarını kapsayan IMF ile stand-by anlaşmasının süresi bir yıl daha uzatılmış ve anlaşmanın sona erme tarihi 1984 yılı olmuştur. 1984 yılında, söz konusu anlaşmanın süresi dolduktan sonra Türkiye, uluslararası bankalar ve sermaye piyasalarından da kredi alabilme imkânına kavuşmuş ve Türkiye, dış borçlanma sürecinde yeni bir evreye geçmiştir.¹⁵⁷

24 Ocak Kararlarına dayanan neo-liberal politikalar, 12 Eylül 1980 tarihinde bir askeri darbe ile iktidarı ele geçiren askeri yönetim tarafından da uygulanmaya devam edilmiştir. Askeri rejim altında, 24 Ocak istikrar programının emek aleyhtarı bir yönde uygulanması daha rahat olmuştur. Çünkü askeri rejim, işgücü piyasasını ekonomi dışı, bir diğer ifadeyle askeri ve yasal yöntemler kullanarak denetim altında tutmuştur. Örneğin sendikal faaliyetler yasaklanmış, grev yasağı getirilmiş, önemli sendikaların yöneticileri yargılanmış, ücretlerin belirlenmesinde toplu sözleşme düzeni kaldırılmıştır. Söz konusu dönemde emek aleyhindeki politikalar işçi sınıfı dışında, memur maaşlarında, emekli ikramiyelerinde ve kıdem tazminatlarında, tarım üreticisi açısından da tarıma yönelik destekleme politikalarında önemli gerilemelere neden olmuştur.¹⁵⁸ Onaran, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:¹⁵⁹

“(…) Bu süreçte, ücret politikaları önemli bir rol oynamıştır. Korumacı bir dış ticaret rejiminin geçerli olduğu ithal ikameci dönemde ücret hareketlerini belirleyen temel

¹⁵⁷ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 200-201.

¹⁵⁸ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 148, 150.

¹⁵⁹ Özlem Onaran, “Emek Piyasasına Dayalı Yapısal Uyum: Katılık Miti”, **Neoliberalizmin Tahrifatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet**, Yay. Haz. Neşecan Balkan ve Sungur Savran, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 213-214.

etken kitlesel bir iç tüketim pazarına duyulan ihtiyaçken, 1980’li yıllarda hedef ücretleri düşürerek rekabet gücünü artırmak ve talebin kaynağını iç piyasadan dış piyasaya kaydırarak ülkenin global ekonomiye eklemlenmesini sağlamak olmuştur. Yapısal uyum programının uygulanmaya başlanmasının hemen ardından gelen askeri darbe, 1970’lerin sonunda tıkanan rejimin sermaye için yarattığı sorunları özellikle ücret politikalarına dayanarak çözmüştür. (...)”

Reel ücretlerin baskılanması, emek yoğun imalat sanayisinde uzmanlaşmaya yönelen ülke sanayisi açısından önemli bir *maliyet avantajı* yaratmıştır. Bu dönemde, ücretlerin katma değer içindeki payları azalmıştır, örneğin 1980-1987 yılları arasında imalat sanayisi katma değeri içinde ücretlerin payları, kamu sektöründe %25’ten %13’e; özel sektörde ise %27,5’ten %17’ye kadar gerilemiştir.¹⁶⁰

Dış ticarete serbestleşme ve ihracata yönelme politikasından en olumlu etkilenen kesim sanayi kesimi olmuştur. Reel devalüasyonlar, devletin verdiği mali destekler, azalan emek maliyetleri ve büyük atıl kapasiteleri sayesinde sanayi kesimi 1980-1983 döneminde yılda ortalama %4,7’lik bir büyüme hızına ulaşmıştır. 1979 ve 1980 yıllarındaki büyüme hızları sırasıyla %-4,7 ve %-2,9 olan sanayi kesiminin 1981 yılındaki büyüme hızı %9,1 olmuştur.¹⁶¹

1980-1988 döneminde, dışa açık büyümenin temel ögesi ihracat artışları olmuştur. İhracat gelirlerinde sağlanacak artışlar, ülkenin dış borç servislerinin sürdürülebilmesi için büyük önem arz etmektedir.¹⁶² Nitekim, 1980 yılında 2.910 milyon dolar olan ihracat düzeyi, 1985 yılında 7.958 milyona yükselmiş; 1970’li yıllarda %5’in altında olan ihracat/GSMH oranı ise 1981-1989 döneminde %6,6 ile %13 arasında değişmiştir (Bkz. Ek Tablo 19). Ayrıca 1982 yılında sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı ise ilk kez %50’yi geçmiş ve %60’a ulaşmıştır.¹⁶³ Bir diğer ifadeyle, toplam ihracat içindeki ağırlık tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine doğru kaymıştır. 1978 yılında tarım ürünlerinin ülkenin toplam ihracatı

¹⁶⁰ Köse, **a.g.m.**, s. 171.

¹⁶¹ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 206-207.

¹⁶² Köse, **a.g.m.**, s. 171.

¹⁶³ Somel (2004), **a.g.m.**, s. 12.

içindeki payı %66,2; 1980 yılındaki payı ise %56 iken; sanayi ürünlerinin payı 1978 yılında sadece %27,8; 1980 yılında ise %36,6 olmuştur. 1981 yılında ise ilk kez toplam ihracat içindeki sanayi ürünlerinin payı, tarım ürünlerinin payını geçmiş ve %48,8'e yükselmiştir. Toplam ihracat içindeki sanayi ürünlerinin payı 1984 yılında %70'in üzerine çıkmış ve 1989 yılında %79,9'a kadar yükselmiştir (Bkz. Tablo 4.3).

Tablo 4.3: Türkiye'nin İhracatının Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı: 1970-2009
(Yüzde Olarak)

YILLAR	TARIM	MADENCİLİK	SANAYİ	DİĞERLERİ
1970	%72,8	%6,6	%20,0	%0,6
1975	55,5	7,5	36,2	0,8
1980	56,0	6,6	36,6	0,9
1981	46,2	4,1	48,8	0,8
1985	20,8	3,0	76,0	0,2
1990	15,6	2,5	81,1	0,8
1995	8,5	1,8	89,0	0,7
2000	6,0	1,4	91,9	0,7
2005	4,7	1,1	93,7	0,5
2008	3,2	1,6	94,8	0,4
2009	4,4	1,6	93,4	0,5

Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2009**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3493, 2010, s. 439'dan derlenmiştir, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 4 Şubat 2011.

1984 yılından sonra Türkiye'de, ithalat üzerindeki yasakların ve miktar kısıtlamalarının zamanla kaldırılması yoluyla ithalatın serbestleştirilmesi, daha sonra ise gümrük tarifelerinin de azaltılarak ithalatta tam serbestliğe ulaşılması yönünde çalışılmıştır.¹⁶⁴ Bunun sonucunda da yerli sanayi için uygulanan ortalama koruma oranı bu dönem içerisinde azalmıştır.¹⁶⁵ İthalatın serbestleştirilmesi, mal ithalatında hızlı bir artışa neden olmuştur. 1980 yılında 7.909 milyon dolar olan ithalat miktarı, 1985 yılında 11.343 milyon dolara yükselmiştir. Ayrıca ithalatta tüketim mallarının payı %5'ten azken, 1985 yılından itibaren %10'u aşmaya başlamıştır.¹⁶⁶ 1970-1979 döneminde hep %5 ile %9,8 arasında değişen ithalatın GSMH'ya olan oranı ise, 1980-1988 döneminde %11,4 ile %17,7 oranları arasında yer almıştır. Ancak

¹⁶⁴ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 128-129.

¹⁶⁵ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 155.

¹⁶⁶ Somel (2004), **a.g.m.**, s. 12.

ihracatın ithalatı karşılama oranı incelendiğinde, 1980 yılında %36,8 düzeyinde olan ihracatın ithalatı karşılama oranının 1988 yılında %81,4'e kadar yükseldiği görülmüştür (Bkz. Ek Tablo 19).

1980-1988 döneminde Türkiye'nin dış ticaret dengesi incelendiğinde ise, 1980 yılında 4.999 milyon dolar olan dış ticaret açığının, 1981 yılında 4.230 milyon dolara, 1982 yılında ise 3.097 milyon dolara düştüğü görülmüştür. 1983-1987 yılları arasında dış ticaret açığı dalgalı bir seyir izlemiş, ancak 1987 yılında 3.968 milyon dolara yükselmiştir. 1988 yılında ise ithalattaki artışın da az olmasının etkisiyle, dış ticaret açığı 2.673 milyon dolara düşmüştür (Bkz. Ek Tablo 19).

Boratav ise, ihracatta yaşanan hızlı artışları olumlu bulmakla birlikte, ekonominin ithal bağımlılığının düşmemesine dikkat çekmiş ve dış ticaret ile kambiyo rejimlerinin serbestleşmesi nedeniyle ithalatın hacmi ve bileşimine ilişkin merkezi denetimin zayıfladığını ileri sürmüştür. Bu yüzden ihracattaki hızlı artışlara rağmen, dış ticaret açığının azaltılmasında zorlanılmıştır.¹⁶⁷

Dış ticaretin serbestleşmesi yanında önem taşıyan bir diğer serbestleşme politikası ise finansal serbestleşmedir. Türkiye'de de 1980-1988 döneminde, finansal sistemde serbestleşmenin sağlanması yönünde çeşitli politika değişiklikleri yapılmıştır. 1980 yılının Temmuz ayında vadeli mevduat ve kredi faizleri serbest bırakılmıştır. Ancak, faizlerin serbest bırakılmasıyla birlikte bazı bankalar ve bankerler faiz yarışı içine girmiş; bankalar ve bankerler arasında artan faiz rekabeti sonucunda ise reel faiz oranları yükselmeye başlamıştır. 1982 yılında büyük bir finansal kargaşa ortaya çıkmış ve bunun sonucunda 1982 yılının ortalarında bankerler tamamen çökmüş, birkaç bankada iflas etmiştir.¹⁶⁸ Bu gelişmeler üzerine 1982 yılında, hükümet tarafından faizlerin serbest bırakılması uygulamasına son verilmiş ve mevduat faiz oranlarını belirleme yetkisi ilk önce dokuz büyük bankaya,

¹⁶⁷ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 161.

¹⁶⁸ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 151.

daha sonra ise 1983 yılının Ocak ayında Merkez Bankası'na verilmiştir. Ancak 1988 yılının Ekim ayında ise faiz oranları tamamen serbest bırakılmıştır.¹⁶⁹

Finansal serbestleşmenin teorik temelini meydana getiren ve 1973 yılında *McKinnon ile Shaw* tarafından oluşturulan “*finansal derinleşme kuramı*”na göre, eğer bir ülkede çeşitli düzenlemelerle, o ülkedeki finansal piyasaların etkin çalışması engellenmekteyse, söz konusu ülkenin finansal sisteminin baskılandığı varsayılmaktadır. McKinnon ile Shaw tarafından *finansal baskılamanın*, düşük faiz oranları nedeniyle tasarruf düzeyinin artmasını ciddi şekilde engellediği ve bu sorunun da ortadan kaldırılabilmesi için finansal baskılamanın yapılacak deregülasyonlar aracılığıyla sonlandırılmasının gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü finansal derinleşme kuramında, finansal baskılamanın son bulması ile birlikte finansal derinliğin artacağı ve artan tasarrufların verimli yatırımlara yöneleceği ileri sürülmektedir.¹⁷⁰

Finansal derinleşme kuramına göre gelişmekte olan ülkelerde finansal serbestleşmenin, finans alanının dışarıya açılmasının ve ülkedeki finans sektörünün büyümesinin tasarrufları artıracığı ve kaynak tahsisini iyileştireceği, bu durumun ise ülkenin hem makroekonomik istikrarı, hem de kalkınması üzerinde olumlu etkileri olacaktır.¹⁷¹ Yentürk ise McKinnon ve Shaw'ın görüşlerini şu şekilde özetlemektedir.¹⁷²

“McKinnon ve Shaw’a göre, faiz oranlarının artması ile tasarrufların üzerindeki baskının kalkması finansal araçları artırır, finansal derinleşme sağlar ve finansal sektöre etkinlik getirir. Bir yandan kaynak dağılımının etkilenmesi ile sektörel getiri oranları birbirine yaklaşır, diğer yandan tasarrufların yükselmesi ile fon maliyetleri düşer ve yatırımlar artar.”

¹⁶⁹ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 323.

¹⁷⁰ Gökhan Karabulut, “Finansal Liberalizasyon İktisadi Kriz İlişkisi”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 438, Haziran 2003, s. 77.

¹⁷¹ Cem Somel, “Azgelişmiş Ülkelerde Finans Politikaları”, **Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, Ed. Taner Berksoy ve Korkut Boratav, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 79.

¹⁷² Nurhan Yentürk, “Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, s. 56.

Ancak faiz oranlarının serbestleşmesi ve reel olarak artması sonucunda, tasarrufların artacağı, kurulacak sermaye piyasası aracılığıyla yatırımcılara aktarılacağı ve artan sabit sermaye yatırımlarının sonucunda da ekonominin gelişeceği beklentisi gerçekleşmemiş, hatta zaman içerisinde yükselen nominal ve reel faiz oranları enflasyon beklentilerini besleyen önemli bir etken olmuştur.¹⁷³ Zaten, 1980’li yıllarda birçok gelişmekte olan ülke tarafından finansal serbestleşme yönünde politikalar uygulanmış ve bu yöndeki denemeler çoğunlukla söz konusu ülkelerde finansal krizlere neden olmuştur. Finansal serbestleşme politikası çerçevesinde faiz oranları serbest bırakıldıktan sonra, Türkiye’nin de dahil olduğu bazı gelişmekte olan ülkelerde reel faiz oranları zaman zaman hiçbir üretken yatırımın karşılayamayacağı kadar yüksek düzeylere çıkmıştır.¹⁷⁴ Yentürk ise, artan faiz oranının hem tasarruflar hem de yatırımlar üzerinde olumlu etkisi olacağını ileri süren kuramın, gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye üzerine gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde doğrulanmadığını vurgulamıştır.¹⁷⁵

1980-1988 döneminde Türkiye’de finansal piyasaların düzenlenmesi ve geliştirilmesi için de harekete geçilmiştir. 1981 yılının Temmuz ayında Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmış ve 1982 yılının Şubat ayında ise Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuştur.¹⁷⁶ Sermaye girişlerinin artması için doğrudan yabancı yatırımların üzerindeki idari denetimler azaltılmaya başlanmıştır. Ayrıca 1985 yılında döviz tevdiat hesapları serbestleşmiştir.¹⁷⁷ 1984 yılının Temmuz ayında ise 30 Sayılı Karar yürürlüğe girmiştir. Söz konusu karar ile sermaye hareketleri büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Artık Türkiye’de özel kesimin yurtdışından borçlanması ve yurtdışındaki yerleşiklerin ise tasarruflarını Türkiye’de değerlendirmeleri imkânı doğmuştur.¹⁷⁸

¹⁷³ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 130.

¹⁷⁴ Somel (1993), **a.g.m.**, s. 79-80.

¹⁷⁵ Yentürk, **a.g.m.**, s. 57.

¹⁷⁶ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 322.

¹⁷⁷ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 129.

¹⁷⁸ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 324.

1980’li yıllarda sermaye kazançları ve yüksek gelir grupları üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi sonucunda yaratılacak olan tasarrufun yatırımlar için gerekli kaynağı oluşturacağı görüşü sıkça vurgulanmıştır.¹⁷⁹ Bu görüşlerin de etkisiyle, 1980-1988 döneminde vergi sisteminde önemli değişiklikler yapılmış ve kurumlar vergisinde, şirketlerin lehine çeşitli istisna ve muafiyetler getirilmiştir. 1984 yılında gelir vergisi açısından önemli bir denetleme aracı olan servet beyannamesi ise kaldırılmış ve 1985 yılının başlarında dolaylı bir vergi türü olan katma değer vergisi kabul edilmiştir. Katma değer vergisinin kabulüyle, Türkiye’deki vergi sistemi artan şekilde ücretlilerin ve tüketicilerin katkılarına dayanmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler sonucunda ülkenin vergi hâsılatının milli gelir içindeki payı azalmış, sermaye sınıfının lehine verilen vergi ödünleri ilerleyen yıllardaki mali krizin oluşumunda etkili olmuştur.¹⁸⁰

1980 yılında toplam vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payı %62,8; dolaylı vergilerin payı ise %37,2 iken, 1985 yılında dolaysız vergilerin toplam vergi gelirlerine oranı %47,7’ye düşmüş, dolaylı vergilerin toplam vergi gelirlerine oranı ise %52,3’e yükselmiştir. Ayrıca Türkiye’nin konsolide bütçe gelirlerinin GSMH’ya olan oranı incelendiğinde ise 1980 yılında %17,2 olan oranın, 1988 yılında %13,6’ya kadar düştüğü görülmüştür.¹⁸¹

4.2.2.1.1. İç Borçlanmada Yaşanan Gelişmeler

1983 yılının Kasım ayında seçimle iktidara gelen Anavatan Partisi, kamu harcamaları açısından askeri rejim tarafından uygulanmış olan görece sıkı politikaları gevşetmiştir. Özellikle 1985 ve 1986 yıllarında kamu harcamalarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Bu artışlar, 1987 yılına kadar devam eden bir genişleme sürecinin başlamasında da etkili olmuştur.¹⁸² 1983 yılından itibaren ise konsolide bütçe harcamaları toplamı hızlı şekilde artmaya başlamış ve söz konusu dönemin sonu olan

¹⁷⁹ Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 32.

¹⁸⁰ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 154.

¹⁸¹ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2008**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3361, 2009, s. 641, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 21 Şubat 2010.

¹⁸² Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 154.

1988 yılına gelindiğinde 21,5 milyar dolara ulaşmıştır. 1980-1988 döneminde konsolide bütçe dengesi incelendiğinde ise, 1981 ve 1985 yılları dışında sürekli olarak arttığı görülmektedir. Nitekim 1988 yılında, konsolide bütçe açığı 3,9 milyar dolara kadar yükselmiştir (Bkz. Ek Tablo 22).¹⁸³

1980-1988 döneminde, kamu açıklarının finansmanında *iç borçlanma* daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. 1985 yılından itibaren Hazine, bankalara belirli aralıklarla hazine bonosu ve devlet tahvili satmaya başlamıştır. Bu gelişme, zamanla artacak olan faiz ödemelerinin ilerleyen yıllarda kamu maliyesinde önemli sorunlara yol açmasının da temelini atmıştır.¹⁸⁴ 1985 yılından önce Hazine yılda bir veya iki kez çoğunlukla sabit faizli ve uzun vadeli devlet tahvillerini satışa sunmakta, ayrıca ciddi para sıkıntısı yaşandığı dönemde ise bankalara zorunluluk içeren bir yöntemle hazine bonosu satmaktadır. Ancak Türkiye’de, 1980’li yıllarda bir taraftan altyapı yatırımlarının artması ve kamu harcamalarını artıran çeşitli politikaların uygulanması, diğer taraftan ise yeterli düzeyde vergi toplanamaması sonucunda artan bütçe açığı nedeniyle Hazine, iç borçlanmayı arttırmaya karar vermiş ve 1985 yılından itibaren ABD’de uygulanan ihale yöntemine benzer bir yöntemi uygulamaya başlamıştır. Hazine’nin ihale yoluyla borçlanması, 1985 yılı ile 1994 yılı arasında çoğunlukla vade ve miktarın önceden ilan edilmesine dayalı olan çoklu fiyattan ihale yöntemiyle yapılmış, böylece Hazine haftada genellikle bir gün hazine bonosu ve devlet tahvili satmıştır. Söz konusu yeni düzenle birlikte, Türkiye’de Hazine’nin iç borçlanması hızlı şekilde artmıştır.¹⁸⁵

Ek Tablo 23 incelendiğinde, özellikle 1982 yılından itibaren Türkiye’de iç borçlanmanın hızlı şekilde arttığı görülmektedir. 1987 yılına gelindiğinde ise *toplam iç borç stoku*, 1985 yılındakinin yaklaşık iki buçuk katı artmıştır. 1988 yılında ise Türkiye’nin toplam iç borç stoku 28.458 bin TL’ye yükselmiştir. Bir diğer ifadeyle, Türkiye’nin 1988 yılındaki iç borç stoku 1985 yılındakinin dört katı civarındadır.¹⁸⁶ Söz konusu dönemde, Türkiye’nin *iç borç servisi* de hızlı bir şekilde artmıştır. 1985

¹⁸³ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (2009), **a.g.e.**, s. 642, 644.

¹⁸⁴ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 154.

¹⁸⁵ Mahfi Eğilmez, **Hazine**, 4. Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2004, s. 81.

¹⁸⁶ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (2009), **a.g.e.**, s. 657-658.

yılı ile 1988 yılı arasında iç borç servisi, beş buçuk kattan fazla artmıştır. İç borç servisini oluşturan anapara ve faiz ödemeleri açısından ise 1985-1988 yılları arasında anapara ödemelerinin beş kattan fazla artmışken, faiz ödemelerinin on kata yakın arttığı görülmektedir.

Kamu açıklarının finansmanının artan iç borçlanma ile karşılanması, makro dengelerin bozulmasına neden olabilmektedir. Yüksek reel faizler ödenerek alınan iç borçlar aracılığıyla, toplumun belirli kesimlerine *kaynak transferi* yapılmaktadır. Özellikle de ülkede *vergi ödeyenler ile devlete borç veren kesimler* aynı değil ise ciddi *gelir dağılımı adaletsizlikleri* yaşanacaktır. İç borçlanmada alacaklılar içerisinde en büyük alıcı konumundaki *bankalar*, toplamış oldukları mevduatı artan iç borçlanma nedeniyle krediye dönüştürmek yerine, riski düşük, daha yüksek reel getiriye sahip ve vergiden muaf olan devlet iç borçlanma araçlarına yönlendirmiştir. Bankaların bu tercihi, ekonomi açısından bir kayıptır. Devlet iç borçlanma senetlerine sağlanmış olan vergi istisnalarının etkisiyle borç verenlerin reel getirileri daha da artmıştır. *Özel sektör, yüksek faiz oranları nedeniyle yatırım yapmak yerine, devlete borç vererek risksiz ve yüksek getiri sağlamaya yönelmiştir.* Diğer tarafta ise kamu kesiminin finansman ihtiyacının borç alınarak karşılanması sonucunda elde edilmiş olan fonlar, borç geri ödemelerinde kullanılmıştır. Bu yüzden kamu kesimi de yeni yatırımlar yapamamıştır.¹⁸⁷ Köymen ise bu değişimi şu sözlerle ifade etmiştir:¹⁸⁸

“Sanayinin örgütlenme yapısı da değişti. Üretim süreci parçalanarak, ücretlerin en düşük olduğu değişik ülkelerde taşeron firmalara yaptırılmaya başlandı. Ama asıl kârlı iş borsa spekülasyonu yapmak ve devlet borçlanma tahvilleri almaktı. Böylece yüksek faiz ve borsa spekülasyonu peşinde koşan finans sermayesi, egemen bir iktisadi ve siyasi güç haline gelirken, sanayiye yatırım yapan sermayedarlar da finans alanına girdiler”

¹⁸⁷ Karluk, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁸⁸ Köymen, **a.g.e.**, s. 127.

Sönmez de kamu iç borçlanmasının hızlı artışına ve iç borçlanmanın bütçe açıklarının finansmanında ana kaynağa dönüştürülmesine dikkat çekmiş; yatırım ve hizmet bütçesinin tasfiye sürecine girdiğini ileri sürmüştür. Gerçekten de ilerleyen yıllarda, *borç faizi ödemek* Türkiye’de konsolide bütçenin birincil işlevi olmuştur.¹⁸⁹

4.2.2.1.2. Dış Borçlanmada Yaşanan Gelişmeler

1980-1988 döneminde cari işlemler dengesi, 1988 yılı hariç her yıl açık vermiştir. Ancak açığın boyutu dönem başı olan 1980 yılında 3,41 milyar dolar iken, 1981 yılında 1,94 milyara dolara gerilemiştir. Dönemin son yılı olan 1988 yılında ise cari işlemler dengesi 1,6 milyar dolar fazla vermiştir. Bir diğer ifadeyle, 1980 yılında %-4,98 olan cari işlemler dengesinin GSMH’ya oranı, 1987 yılında %-0,94’e çekilmiş, 1988 yılında ise %1,76 olmuştur (Bkz. Ek Tablo 20).

1980-1988 döneminde cari işlemler açığının azaltılmasının, hatta 1988 yılında cari işlemler fazlası verilmesinin *dış finansman ihtiyacını azaltıcı etkisi* bulunmaktadır. Ayrıca ihracatın artması, toplam döviz gelirlerini artırdığı kadar dış borç servisinin gerçekleştirilmesine de olumlu katkıda bulunmaktadır. Ancak bütün bu olumlu gelişmeler, ülkenin dış borç sorununun ortadan kalkması anlamına gelmemektedir; çünkü cari işlemler hesabı içerisinde yer alan dış borç faiz ödemelerinin yanı sıra anapara ödemelerinin de yüksek olduğu bir dış ödeme, ülke ekonomisi açısından baskı yaratmaktadır. Nitekim dış kaynak ihtiyacını belirleyen etkenlerden olan dış borç faiz ve anapara ödemeleri incelendiğinde, 1980-1989 yılları arasında birikimli faiz ödemelerinin 20,7 milyar dolar, anapara ödemelerinin ise 23,6 milyar dolar olduğu, IMF’ye geri ödenmesi gereken miktarın ise 2,2 milyar dolar olduğu görülmüştür. Bir diğer ifadeyle, 1980-1989 döneminde yapılan dış borç servisi 46,5 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁹⁰

1980’li yılların başlarında gerçekleştirilen 6,6 milyar dolarlık dış borç ertelemesinin sonucunda, 1980-1984 döneminde dış borç servisinde sağlanan geçici

¹⁸⁹ Sönmez (2009), *a.g.m.*, s. 32, 34-35.

¹⁹⁰ Sönmez (2003), *a.g.m.*, s. 329.

azalmanın miktarı toplam 4,7 milyar dolar olmuş ve söz konusu geçici azalma, 1980’li yılların ilk yarısında bir rahatlama sağlamıştır. Ancak 1980’li yılların ikinci yarısında, dış borç servisi hızlı şekilde artmıştır. Tablo 4.4 incelendiğinde 1980 yılında 2.766 milyon dolar olan dış borç servisinin, 1988 yılında ise 7.158 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. Ağırlaşan dış borç servisinin etkisiyle, 1980’li yılların sonlarına doğru refinansman amacına yönelik olarak yeni dış borçlanmalar yapılmıştır. 1980-1988 döneminde borç ertelemelerinin, yeni dış borçlanmaların ve artan dış borç servisinin etkisiyle Türkiye’nin toplam dış borç stoku hızla artmış ve 1988 yılında ise 40.722 milyon dolara yükselmiştir.¹⁹¹ 1980 yılındaki dış borç stoku endeksi 100 olarak alındığında, söz konusu endeks 1984’te 132,3’e; 1988 yılında ise 258,8’e kadar yükselmiştir.

Tablo 4.4: Türkiye’nin Dış Borç Göstergeleri: 1980-1989
(Milyon Dolar Cinsinden)

YILLAR	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Toplam Dış Borç Stoku (Milyon Dolar Cinsinden)	15.734	16.627	17.858	18.814	20.823	25.660	32.206	40.326	40.722	41.751
Orta/Uzun Vade(%)	84,1	86,9	90,1	87,6	86,4	81,3	80,2	81,1	84,2	84,3
Kısa Vade(%)	15,9	13,1	9,9	12,4	15,4	18,7	19,8	18,9	15,8	13,8
Kamu Borç Stoku/Toplam Borç Stoku(%)	90,9	87,7	94,4	91,1	86,4	84,4	82,8	84,2	85,0	84,3
Dış Borç Servisi (Milyon Dolar Cinsinden)	2.766	2.732	3.168	3.832	3.730	4.216	4.685	5.517	7.158	7.170
Faiz	1.138	1.443	1.565	1.511	1.586	1.753	2.134	2.387	2.799	2.907
Anapara	1.628	1.289	1.603	2.136	1.907	2.208	2.173	2.687	3.972	4.023
IMF	--	--	--	185	237	255	378	443	432	240

Kaynak: Sinan Sönmez, “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 37.

¹⁹¹ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 330-331.

1980-1983 yılları arasında Türkiye, dış borçlarının yeniden yapılandırılması sonucunda dış finansman konusunda geçici bir rahatlama sağlamıştır. 1978 yılında kısa vadeli dış borçların toplam dış borç stoku içerisindeki payı %51,5 iken, bu yüksek oran 1982 yılında %9,9'a kadar gerilemiştir (Bkz. Tablo 4.1). Bir diğer ifadeyle, dış borçların yeniden yapılandırılması sonucunda *kısa vadeli dış borçlar*, orta ve uzun vadeli dış borca dönüştürülmüştür.¹⁹²

1980-1988 döneminde, özellikle de 1980'li yılların ikinci yarısında, dış ticaretin serbestleştirilmesi sonucunda artan ithalat giderleri, dış borç servisinin gerçekleştirilebilmesi ve cari açığın finansmanı için yeni dış kaynakların sağlanması gerekliliği dış borçlanmanın hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur. Toplam dış borç stoku içerisinde ise, özel sektörün payı özellikle 1984 yılından sonra artmaya başlamıştır. Özel sektörün dış borçlanma sürecine hızlı şekilde dahil olmasında 1983 yılının Aralık ayında çıkarılan *Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 28 Sayılı Karar* ve 1984 yılının Temmuz ayında çıkarılan *30 Sayılı Karar* ile finansal serbestleşme sürecinin devam etmesinin büyük etkisi olmuştur.¹⁹³

28 Sayılı Karar ve *28 Sayılı Kararın* uygulanmasında meydana gelen sorunların giderilmesi amacıyla çıkarılan *30 Sayılı Karar* sonucunda, ülke içinde döviz tutmanın, kullanmanın ve ithal etmenin önünde engel oluşturan kısıtlamalar kaldırılmış; yurtiçindeki ve yurtdışındaki yerleşiklerin bankalarda döviz mevduatının bulunmasına izin verilmiş; ticari bankaların Merkez Bankası tarafından belirlenen günlük döviz kurunun içinde kalınması koşuluyla, bankaların kendileri tarafından belirlenen kurlara göre döviz işlemleri yapmalarına da izin verilmiştir. Söz konusu kararlar sayesinde yetkili kılınmış olan bankaların, ihracatçı sermaye şirketlerinin ve yurtiçinde yerleşik olan yatırım şirketlerinin yabancı kredi kullanmaları serbest bırakılmıştır. Ancak, bu bankalar veya şirketler tarafından alınacak olan dış borçların riskleri tamamen kendilerinin üzerinde olacaktır. Ayrıca söz konusu kararlar ile Türkiye'de yerleşik olmayan kişilerin izin almak koşuluyla Türkiye'de gayrimenkul

¹⁹² Harun Bal, *Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye*, 1. Basım, Ankara, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi No: 16, 1998, s. 83.

¹⁹³ Sönmez (2003), *a.g.m.*, s. 324.

ve hisse senedi satın almaları, ortaklıklara katılmaları, yaptıkları yatırımlardan elde ettikleri kârları ülke dışına herhangi bir bekleme olmaksızın transfer etmelerine de izin verilmiştir. Özellikle kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi ve ticari bankaların döviz tevdiat hesabı açmalarına izin verilmesi, kısa vadeli borçlanmanın hızlı şekilde artmasına neden olmuştur. Zaten 1989 yılında toplam dış borç stokunun %13,8'ini oluşturan toplam kısa vadeli dış borçların içinde, özel sektörün kısa vadeli borçlarının payı %86,1 olmuştur.¹⁹⁴ 1990 yılında ise kısa vadeli dış borçlar %65,4 artarken, özel sektörün kısa vadeli dış borçları ise %74,8 artmıştır. Bu gelişme sonucunda özel sektörün kısa vadeli dış borçlar içindeki payı 1990 yılında %91'e yükselmiştir.¹⁹⁵

Kısa vadeli dış borçların büyük çoğunluğu özel sektörden kaynaklanırken, orta/uzun vadeli dış borçların büyük çoğunluğu kamu kesiminden kaynaklanmıştır. Anavatan Partisi'nin iktidardayken kamu harcamalarını artırması sonucunda sadece iç borçlanma değil, aynı zamanda dış borçlanma da hızlanmış; bir diğer ifadeyle bütçe dışı fonlar ve dış borçlanma yoluyla yeni kaynaklar yaratılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde yapılan büyük altyapı yatırımlarının finansmanı ağırlıklı olarak proje kredileriyle sağlanmıştır.¹⁹⁶

1984-1989 döneminde Türkiye tarafından alınan *proje ve program kredileri* incelendiğinde, dönem içerisinde proje kredilerinin miktarının daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye'nin 1984 yılında 1.938 milyon dolarlık *proje kredisi* aldığı, bu rakamın 1986 yılında 3.938 milyon dolara, 1987 yılında ise 5.507 milyon dolara kadar yükseldiği görülmüştür. Ancak 1989 yılına gelindiğinde alınan proje kredileri hızla azalmış ve 1.908 milyon dolara düşmüştür. Türkiye tarafından alınan *program kredileri* incelendiğinde ise 1984 yılında 964 milyon dolar civarında olan program kredilerinin, 1988 yılında 2.435 milyon dolara yükseldiği, 1989 yılında ise 1.648 milyon dolara gerilediği görülmüştür.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 36, 38; Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 323-324.

¹⁹⁵ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (2009), **a.g.e.**, s. 676.

¹⁹⁶ Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 38.

¹⁹⁷ Bal (2001), **a.g.e.**, s. 211.

Bu dönemde KİT'lerin, finansman ihtiyaçlarının belirli bir kısmını uluslararası piyasalardan yüksek faiz ödeyerek dış borçlanma yoluyla karşılaması da dış borç stokunun artmasında etkili olmuştur.¹⁹⁸ Boratav da Türkiye'de KİT sisteminin finansal bir krize doğru gidişinin başlangıcının 1980'li yıllar olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Hazine'nin KİT yatırımlarının finansmanına katkısı daraltılmış, bu yüzden yatırımcı özelliği sürdürülen KİT'ler ağırlıklı olarak iç ve dış borçlanmaya başvurmuştur. KİT'ler ilerleyen yıllarda artan faiz yükü yüzünden finansal yönden ciddi sıkıntılar yaşamıştır.¹⁹⁹ 1980 yılında KİT'lerin orta/uzun vadeli dış borçları 1.204 milyon dolar iken, bu rakam üç kattan fazla artarak 1988 yılında 3.988 milyon dolara yükselmiştir.²⁰⁰

Dış borçlara ilişkin faiz ödemeleri de 1980-1988 döneminde hızlı şekilde artmıştır. Dış borç faiz ödemelerinin konsolide bütçe içindeki payı, 1980-1986 döneminde %0,9'dan %8,4'e yükselmiştir. 1987-1989 döneminde de bu oran yüksek düzeyini korumuştur, ancak 1987 yılından sonra *iç borç faiz ödemeleri dış borç faiz ödemelerini* geçmiştir. *Dış borç faiz ödemelerinin artması* bütçe açığının da artmasında etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde dikkat çeken bir diğer gelişme ise, dış borçlanmada özel sektörün dışında kamu kesiminin de özel kaynaklara yönelmesi olmuştur. Kamu kesimi, 1986 yılından itibaren *tahvil ihracına* başlamış ve 1986-1989 yılları arasında net ihraç miktarı 3,1 milyar dolara yaklaşan toplam onyediyedi parti tahvil ihracı gerçekleştirmiştir. Özel alacaklılar ve ticari bankaların orta/uzun vadeli borç stoku içindeki payı 1980'li yıllarda %32 ile %48,5 aralığında bulunmuş, 1988 yılında %50'yi aşmış, 1989 yılında ise %52,5'e yükselmiştir. Özel kaynaklardan sağlanan krediler, resmi kaynaklardan sağlanan kredilerle karşılaştırıldığında özel kaynaklardan sağlanan kredilerin *faiz oranlarının yüksek, vadelerinin kısa olduğu ve ödemesiz döneminin bulunmadığı* görülmektedir. Özel kaynaklardan sağlanan kredilerin bu özellikleri, dış borçlanmanın maliyetinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca 1980'li yıllarda giderek daha fazla değişken faizli dış kredi alınmıştır. 1987 yılında %6,6 düzeyinde olan değişken faizli dış borcun, toplam dış borç stokuna

¹⁹⁸ Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 38.

¹⁹⁹ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 155.

²⁰⁰ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (2009), **a.g.e.**, s. 667, 672.

oranı, 1988 yılında %29,2'ye ve 1989 yılında ise %37,3'e kadar yükselmiştir. *Değişken faizli dış borçların*, toplam dış borç stoku içerisindeki ağırlığının artması, uluslararası finansal piyasalarda yaşanacak olan dalgalanmalardan Türkiye'nin hızlı bir şekilde ve kolayca etkilenmesi ihtimalini artırmakta ve dolayısıyla da ülke ekonomisinin daha fazla risk altına girmesine neden olmaktadır.²⁰¹

4.2.2.2. 1989 Yılından Günümüze Kadar Olan Dönemde Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Dönüşüm

1989 yılı, 1980 yılından sonra Türkiye ekonomisinde yaşanan değişim sürecinde yeni bir dönemin başlangıcı olduğu için büyük önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye, 1989 yılında yapısal uyum ve dışa açılma stratejinde bir kademe daha ilerleyerek, yurtdışına yapılacak ve yurtdışından da Türkiye'ye yapılacak sermaye transferlerini serbestleştirmiştir. Ancak 1989 yılından sonra da Türkiye, iç ve dış borç stokunun artması, devletin yüksek faizli iç borçlanması, finansal krizler ve ekonominin IMF denetimi altına girmesi gibi ciddi sorunlar yaşamıştır.²⁰²

Ekonominin dışa açıklığı mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin önünde yer alan engellerin kaldırılması, serbestleşme ve kuralsızlaştırma aracılığıyla sağlanmaktadır. Türkiye, dış ticarete serbestleşmeyi 1980'li yıllarda sağlamış ve bu serbestliği 1996 yılında Avrupa Birliği'yle imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'yla da daha ileri bir noktaya taşımıştır. Finansal serbestleşmenin sağlanması içinse Türkiye'de ana hatlarıyla şu değişiklikler yapılmıştır: 1981 yılında faiz oranları üzerindeki kontroller kaldırılmış, 1984 yılında döviz ticareti serbestleştirilmiş, 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulmuş, 1987 yılında Merkez Bankası tarafından açık piyasa işlemleri yapılmaya başlanmış, 1989 yılında ise sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmış ve döviz kuru konvertibilitesi sağlanmıştır.

²⁰¹ Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 38-39.

²⁰² Somel (2004), **a.g.m.**, s. 13.

Bütün bu gelişmeler sonucunda Türkiye, 1989 yılından itibaren finansal yönden dünyanın en liberal ülkelerinden biri haline gelmiştir.²⁰³

Türkiye’de 1980 yılından itibaren uygulanan dışa açık büyüme modeli, 1980’li yılların sonlarına doğru tıkanmıştır. 1987 yılında %9,8 oranında artan Türkiye ekonomisinin büyüme hızı, 1988 ve 1989 yıllarında ancak sırasıyla %1,5 ve %1,6 oranında artmıştır. 1980’li yılların sonlarına doğru bu gelişmenin dışında, ayrıca enflasyonist baskının kırılmaması ve dolayısıyla ileriye dönük beklentilerdeki belirsizliğin artması; vergi gelirlerinin yetersizliğinin ve iç borç faiz ödemelerinin yol açtığı finansal baskı; yüksek düzeydeki kamu açıkları; yurtiçi tasarrufların sermaye birikimini ve ekonomik büyümeyi finanse etmekte yetersiz kalması gibi etkenler dış finansman eksenli yeni modele geçişte etkili olmuştur. Ayrıca finansal küreselleşme sürecinin Türkiye ekonomisini kapsamına alması da söz konusu yeni modele geçişte önemli bir dış etken olmuştur.²⁰⁴

ABD’nin 1987 yılında New York Borsası’nın çöküşünden sonra durgunluğa girmesinin de etkisiyle sermaye hareketleri, yüksek kâr beklentisiyle gelişmekte olan ülkelerin finans piyasalarına yönelmiştir. Bu süreçte Türkiye, yabancı sermaye hareketlerinden daha fazla yararlanabilmek için ulusal parayı konvertibl hale getirmiş ve finans piyasalarını daha da fazla serbestleştirmiştir. Bu yeni dönemde, ihracata dayalı büyümenin yerini, kısa vadeli sermaye ithaline dayalı büyüme almıştır. Bu dönemde Türkiye’nin, dış karar merkezlerinin sermaye ihracı gereklerine uymuş olduğu görülmektedir.²⁰⁵

1989 yılından günümüze kadar süren dönem Boratav tarafından “*uluslararası finans kapitalin egemenliği*” dönemi olarak adlandırılmaktadır. Boratav, dünya ekonomisinin 1989-2007 yılları arasında 1989-1997 yılları ile 1998-2007 yılları olmak üzere onar yıllık iki çevrim yaşadığını ve söz konusu *çevrimlerin iniş*

²⁰³ Tülay Arın, “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (İktisat Üzerine Yazılar I-Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003a, s. 578.

²⁰⁴ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 336-337.

²⁰⁵ Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 148-149.

(durgunlaşma) ve çıkış (canlanma) aşamalarının bulunduğunu ifade etmiştir. Türkiye ekonomisinin gelişiminin incelendiği 1989-2007 dönemi de dünya ekonomisinin bu iki çevrimiyle çakışmıştır. 1989-1997 yıllarındaki çevrimin iniş aşaması 1989-1992 yılları, çıkış aşaması ise 1993-1997 yıllarıken; 1998-2007 yıllarındaki çevrimin iniş aşaması 1998-2001 yılları, çıkış aşaması ise 2002-2007 yılları olmuştur. Boratav, ayrıca Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara geldikten sonraki dönemin dünya ekonomisinin çıkış, bir diğer ifadeyle canlanma konjonktürüyle çakıştığını da ifade etmektedir.²⁰⁶ Ancak, 2008 yılının sonlarından itibaren, dünya ekonomisi gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan finansal krizin etkisiyle yeni bir çevrimin iniş aşamasını yaşamaya başlamıştır.

1980’li yılların başlarında, yukarıda da değinildiği üzere öncelikle mal piyasaları dış piyasalara açılmış, ticaret kotalarının koruması altında olan ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Döviz kuru, yüksek bir devalüasyon yapıldıktan sonra esnekleştirilmiş ve çeşitli teşvikler verilerek sanayi sektörü ihracata yönlendirilmiştir. Ulusal finans piyasalarının serbestleştirilmesi ve dış finans merkezlerine eklemlenme süreci de 1980’li yıllarda hız kazanmış ve 1990’lı yıllarda Türkiye ekonomisi artık tamamen dışa açık bir ekonomi konumuna gelmiştir.²⁰⁷ Yeldan, 1980’li yılların sonuna doğru Türkiye ekonomisindeki bu değişimi şu sözlerle ifade etmektedir:²⁰⁸

“(…) 1980-sonrası reform sürecinin 1988’e gelindiğinde ivmesini kaybettiğini ve ekonominin de bir tıkanma içine girdiğini görmekteyiz. 1988’in tüm makro ekonomik verileri “ihracata yönelik büyüme” politikalarının iktisadi ve sosyal sınırlarına ulaşıldığını göstermektedir. Bunu izleyen yıllarda artık Türkiye Ekonomisi’nde dışa açılım öncelikleri reel üretim sektörlerinde değil, finans ve kambiyo hizmetlerini de kapsayacak politika değişiklikleriyle biçimlenmiştir. Söz konusu politika değişikliklerinin en önemlisi 1989’da ödemeler dengesi sermaye hareketleri üzerindeki tüm kısıtlamalar kaldırılarak, kambiyo rejiminin tamamıyla serbestleştirilmesidir.(…)”

²⁰⁶ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 171-172.

²⁰⁷ Erinç Yeldan, “Finansal Serbestleştirme Sürecinde Türkiye Ekonomisi”, **Türkiye Ekonomisi**, Ed. Mustafa Özer, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1579, 2004a, s. 191.

²⁰⁸ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme**, 4. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 39-40.

Türkiye’de 1989 yılının Ağustos ayında alınan *Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu Hakkında 32 Sayılı Karar* ile kambiyo rejimi tamamen serbestleşmiş ve ödemeler dengesinin sermaye hareketleri kalemleri ise doğrudan uluslararası finans sermayesinin spekülatif nitelikli hareketlerine açılmıştır. *32 Sayılı Karar* ile ana hatlarıyla şu yenilikler getirilmiştir:²⁰⁹

*Türkiye’de yerleşikler, özel finans kurumları ve bankalardan hiçbir kısıtlama olmaksızın döviz alabilecek ve döviz bulundurmak için herhangi bir sınırlamayla karşılaşmayacak;

*Türkiye’de yerleşikler, yurtdışındaki kişilere/kurumlara verdikleri hizmetler karşılığında aldıkları döviz Türkiye’ye getirebilecek;

*Türkiye’de yerleşiklerin, bankalar ve özel finans kurumlarının aracılığıyla yabancı borsalarda kote edilmiş olan menkul kıymetleri, Merkez Bankası tarafından alımı ve satımı yapılan yabancı para cinsinden hazine bonusu ve devlet tahvillerini satın almaları ve satmaları, ayrıca da bu menkul kıymetlerin bedellerini yurtdışına transfer etmeleri serbest bırakılacak;

*Türkiye dışında yerleşiklerin, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda kote edilmiş olan ve Sermaye Piyasası Kurulu’nun onayıyla çıkarılmış olan her çeşit menkul kıymeti almaları ve satmaları da serbest bırakılacak;

*Türkiye’de yerleşiklerin, yurtdışında menkul kıymet çıkarmaları, piyasaya sürmeleri ve satmaları; ayrıca söz konusu kişilerin yurtdışından menkul kıymet getirmeleri veya yanlarında yurtdışına çıkarmaları da serbest bırakılacak;

*Yurtdışından döviz kredisi alınması; Türkiye dışında yerleşiklerin, TL cinsinden hesap açtırmaları ve bu hesapların anapara ve faizlerini TL veya döviz olarak transfer etmeleri serbest bırakılacaktır.

32 Sayılı Karar ile sağlanan dış finansal serbestlik sonucunda sermaye hareketleri serbest kalmış, yurtiçinde yerleşikler arasındaki iktisadi işlemler yabancı para cinsinden yapılabilmeye başlanmıştır. 1980’li yılların sonunda sağlanan dış

²⁰⁹ Yeldan (2004a), **a.g.m.**, s. 191-192.

finansal serbestlik, Türkiye'ye yoğun bir yabancı sermaye girişine neden olmuştur. Zaten yabancı sermaye girişindeki benzer artışları, daha önceki yıllarda dış finansal serbestliğe geçmiş olan gelişmekte olan ülkeler de yaşamıştır. Yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkelere yönelmesinde, o dönemde gelişmiş ülkelerdeki ekonomik konjonktürün etkisiyle faiz oranlarının düşmesi ve gelişmekte olan ülkelerde ise faiz oranları düzeyinin uluslararası faiz oranlarının üzerinde olması etkili olmuştur. Ülkelerin faiz oranları arasındaki farklar, finansal sermayeye önemli bir arbitraj olanağı sağlamaktadır. Ayrıca faiz oranlarındaki artışlara, değerlendirilmiş ulusal para olgusu da eklenince finansal sermayenin kazancı çok daha fazla yükselmektedir.²¹⁰ Toplam yabancı sermaye hareketlerinin gelişimi incelendiğinde, Türkiye'ye giriş yapan yabancı sermaye miktarının 1989 yılında 780 milyon dolar düzeyindeyken, 1990 yılında beş kattan fazla artarak 4.037 milyon dolara yükseldiği dikkat çekmektedir (Bkz. Ek Tablo 24).

Finansal birikim ve spekülatif büyümenin temelini oluşturan finansal serbestleşme sürecinde *iç finansal serbestleşme* ve *dış finansal serbestleşme* olmak üzere iki aşama bulunmaktadır. İç finansal serbestleşme yoluyla finansal piyasaların gelişmesi ve derinlik kazanması hedeflenmektedir. İç finansal serbestleşmeyle, finansal baskının kırılacağı ve finansal piyasaların derinleşmesinin sağlanacağı tasarlanmıştır. Finansal piyasaların derinliği arttığı ölçüde de faiz oranlarında deregülasyon yapılması, sermaye kazancı ve yüksek gelir dilimleri üzerindeki vergi yükünün azaltılması sayesinde tasarruf hacminin artacağı ve dolayısıyla yatırımlar için ihtiyaç duyulan kaynaklara ulaşılacağı ileri sürülmüştür. Yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasıyla sağlanan dış finansal serbestleşme yoluyla da ekonomik büyümenin hızlanacağı ileri sürülmüştür.²¹¹

Ancak, finansal sistemi yeterince olgunlaşmamış olan Türkiye'nin hızlı şekilde dış finansal serbestliğe geçmesi amacıyla uygulanan politikalar, ülke ekonomisinin yapısal dengelerini olumsuz etkilemiş, reel ekonomi ile finansal ekonomiyi

²¹⁰ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 211, 217.

²¹¹ Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 41.

birbirinden kopartmış ve ülkeyi bir “*spekülasyon cenneti*” haline getirmiştir.²¹² Kazgan, Türkiye ekonomisinin hazır olmamasına rağmen, 1980’li yıllarda başlatılan serbestleşme sürecinin maliyetlerinden birinin ülkenin dış borç stokunun 1980 ile 1990 yılları arasında üç kattan fazla artarak 15,7 milyar dolardan 49 milyar dolara yükselmesi olduğunu ifade etmiştir. Kazgan, ayrıca 1988-1989 yıllarındaki krizin atlatılabilmesi için dış dayatmaların da etkisiyle uygulamaya konulan sermaye hareketlerinin her biçimiyle serbest bırakılması politikalarının amacının, Türkiye ekonomisini düzeltmek olmadığını vurgulamış ve birçok iktisatçının finansal serbestliğin gelişmekte olan ülkeler için uygun olmadığı veya mali istikrarını sağlayamamış ekonomilerde finansal serbestliğe geçilmesinin var olan istikrarsızlıkları daha da fazla artıracak görüşünü savunduğunu ileri sürmüştür.²¹³

1990’lı yıllarda tamamen dışa açık bir ekonomiye sahip olan Türkiye çeşitli finansal krizler yaşamış, bu kriz dönemlerinde büyüme hızı negatif olmasına rağmen ekonomisi büyümeye devam etmiştir (Bkz. Ek Tablo 21). Ancak enflasyonun hızla yükselmesi, iç ve dış borç stoklarının artması sonucunda Türkiye ekonomisinin finansal kırılganlığı da artmıştır. Küreselleşme sürecine eklemlenmenin yolu olarak gösterilen ve yüceltilen neo-liberal politikalar, yaşanan finansal krizlerle sadece Türkiye’de değil, ekonomisini serbestleştirmiş olan Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkede de büyük ekonomik ve siyasal kargaşaya neden olmuştur. Kazgan, yirmi yıldan uzun bir zaman diliminde gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları krizlerin ve durgunlukların temel nedenlerinden birinin söz konusu ülkelerin ekonomisinin yapısıyla bağdaşmayan serbestleşme politikaları olduğunu vurgulamıştır.²¹⁴

Finansal serbestleşmenin sağlanmasıyla, yurtiçi ve yurtdışı tasarrufların finansal sisteme aktarılacağı, bu sayede de kredi hacminin genişleyeceği; ulusal finansal piyasalarda belirlenen yurtiçi faiz oranının düşerek uluslararası faiz oranına yaklaşacağı, bunun etkisiyle sermayenin maliyetinin azalacağı; ucuzlayacak sermaye

²¹² Yeldan (2004a), **a.g.m.**, s. 192.

²¹³ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 9.

²¹⁴ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 9-10.

maliyeti ve genişleyecek kredi hacmi aracılığıyla sabit sermaye yatırım harcamalarının artacağı yönünde neo-liberal beklentiler bulunmaktadır. Ancak, Türkiye’deki finansal serbestleşme sürecinde, 1990’lı yıllar süresince finansal piyasalarda derinleşme sağlanmasına rağmen, toplanan tasarruflar kredi hacmini genişletmemiş, üretken sektörlere yönelik sabit sermaye yatırım harcamalarını artırmak yerine finansal spekülative faaliyetlere yönelmiştir. Bir diğer ifadeyle, finansal serbestleşme sonucunda sağlanan tasarruflar, artan kredilerle yatırımlara dönüştürülemedi. Ayrıca, yurtdışındaki reel faiz oranları da düşmemiş, neo-liberal beklentilerin tersine reel faiz yükü giderek artmıştır.²¹⁵

Yeldan, finansal serbestleşme sürecinde Türkiye’nin finansal sisteminin gelişiminde etkili olan üç temel sürece dikkat çekmiştir:²¹⁶

“(...) *birincisi* finansal serbestleşme çerçevesinde geliştirilen araçların çoğunluğunun kamu kesimi açığının finanse edilmesi için yaratılan menkul değerlerin oluşturması; *ikincisi* TL’nin yabancı para birimleri ile ikamesinin doğurduğu tehdit (dolarizasyon); *üçüncüsü* de spekülative kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal finans piyasalarında ve giderek reel ekonomide neden olduğu istikrarsızlıktır.”

Türkiye’de finansal serbestleşmenin ve dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle ülke ekonomisi inişli çıkışlı bir büyüme sürecine girmiştir. Bu dönem içerisinde sermaye hareketlerinde yaşanan dalgalanmalar, giderek artan finansal kargaşa ve finansal krizler ekonomi açısından büyük olumsuzluklara neden olmuştur. Ek Tablo 21 incelendiğinde Türkiye’nin büyüme hızının ülkenin kriz yılları olan 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında sırasıyla, %6,1; %3,4; %5,7 ve %4,7 oranında azaldığı görülmüştür. Türkiye, 2001 krizinden sonra ise altı yıl boyunca kesintisiz olarak büyümüş ve 2002-2007 yılları arasında Türkiye’nin ortalama büyüme hızı yaklaşık %6,8 olmuştur. Ancak, 2008 yılına gelindiğinde dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk, Türkiye’nin büyüme hızını da olumsuz etkilemiş

²¹⁵ Yeldan (2004a), **a.g.m.**, s. 196-197.

²¹⁶ Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 129-130.

ve 2008 yılındaki büyüme hızı %0,9; 2009 yılında ise, yukarıda da değinildiği üzere %-4,7 olmuştur. 2010 yılında ise büyüme hızı %8,9 düzeyinde gerçekleşmiştir.²¹⁷

Türkiye ekonomisinin, 2001 krizinden sonra yaşadığı hızlı büyüme sürecinin dikkat çekici iki özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerden birincisi söz konusu hızlı büyümenin, ağırlıklı olarak ülkeye yoğun miktardaki yabancı finansal sermaye girişine dayanmasıdır. Yabancı sermaye girişleri içerisinde de, Türkiye’deki yüksek faiz oranlarının çekiciliğine kapılan sıcak para ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple, Türkiye’deki büyüme sürecinin “*spekülatif-yönlü*” olduğu ileri sürülmektedir. İkinci özellik ise, Türkiye’deki hızlı büyümeye *yüksek oranlı işsizliğin* eşlik etmesidir. 2001 yılındaki krizden sonra %10’un üzerine çıkan işsizlik oranı, ülke ekonomisinin büyüme hızının artmasına rağmen 2000 yılındaki %6,5 düzeyine inmemiştir. Bu yüzden söz konusu büyüme “*istihdamsız büyüme*” (jobless growth) olarak da adlandırılmaktadır.²¹⁸ 2002 yılında %10,3 olan işsizlik oranı, 2003-2007 döneminde %10,2 ile %10,8 arasında dalgalanmış, 2008 yılında %11’e, 2009 yılında ise %14’e kadar yükselmiştir. 2010 yılında ise işsizlik oranı azalmış ve %11,9 olmuştur.²¹⁹

Mustafa Sönmez de tüm dünyada likidite bolluğunun olduğu ve bunun etkisiyle de yüksek büyüme hızlarının görüldüğü 2002-2007 dönemine ilişkin aynı noktaya dikkat çekmiştir:²²⁰

“Türkiye’nin 2001 krizinden sonra uyguladığı ekonomik politikalara “düşük kur-yüksek faiz” damgasını vurdu. Dünyada 2002 yılından itibaren başlayan likidite bolluğunun da etkisiyle önemli ölçüde sıcak para çeken Türkiye, 2002-2006 yılları arasında “yüksek büyüme dönemi” yaşadı. Sürdürülebilir olmayan ve istihdam yaratmayan bu büyüme dönemi 2007 yılının ikinci çeyreğinden itibaren yavaşlamaya

²¹⁷ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 172-173.

²¹⁸ Erinç Yeldan, “Patterns of Adjustment Under The Age of Finance: The Case of Turkey as a Peripheral Agent of Neoliberal Globalization”, **Political Economy Research Institute Working Paper Series**, Working Paper No: 126, 2007, pp. 4-5, (Çevrimiçi) http://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1100&context=peri_workingpapers, 9 Nisan 2009.

²¹⁹ T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **Ekonomik Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx>, 24 Şubat 2011.

²²⁰ Mustafa Sönmez, “**Teğet’in Yıkımı...: Dünyada ve Türkiye’de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek**”, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s. 37-39.

başladı. (...) Büyümek için dış kaynak girişine bağımlı olan Türkiye'nin, dünyanın yeni bir likidite bolluğuna girmemesi halinde eski yüksek büyüme hızlarına ulaşamayacağı anlaşıyor.”

Yeldan, Türkiye ekonomisinin 1990'lı yıllardan itibaren “*istikrarsızlık-kriz-büyüme-istikrarsızlık*” sarmalında bir kısır döngü içine girdiğini vurgulamıştır. Özellikle sıcak para girişlerinin neden olduğu ulusal paranın aşırı değerlenmesi, hem ithalat maliyetlerini ucuzlatarak iktisadi büyümeyi finanse etmiş, hem de finansal piyasalarda spekülative kazançları özendirmiştir. Ancak sıcak para girişine dayalı büyüme dalgasının her genişleme dönemi krizlerle (1994, 1999, 2001 krizlerindeki gibi) son bulmuştur. Ulusal finansal piyasalar, kısa vadeli ve spekülative nitelikli yabancı sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmiştir. Artık ulusal finans piyasaları, ulusal kaynakların reel üretken sektörlerle sabit sermaye yatırımları aracılığıyla yönlendirilmesi işlevini terk etmiş ve paradan para kazanmaya yönelik bir “*kumarhane kapitalizmine*” doğru sürüklenmiştir.²²¹

Sinan Sönmez ise Türkiye tarafından benimsenen finansal birikim modelinin temel özelliklerini şu şekilde özetlemektedir.²²²

“(…) (a) büyümenin ağırlıklı kısa vadeli sermaye akımına bağımlılığı, (b) iktisadi faaliyetlerin finansal spekülasyon ve rant tarafından yönlendirilmesi, bağılı olarak bölüşümün giderek rantıye lehine düzenlenmesi, (c) finans sektörünün reel sektörden kopması, (d) kamu maliyesinde kronik dengesizlik, (e) iktisat politikalarının kısa vadeli sermaye girişine bağımlı olması, bu bağlamda deformasyonu (...)”

Türkiye’de toplam yabancı sermaye hareketlerinin negatif olduğu, bir diğer ifadeyle ülkeden sermaye çıkışının/kaçışının yaşandığı yılların kriz yılları olduğu görülmektedir (Bkz. Ek Tablo 24). Örneğin 1991 yılında toplam yabancı sermaye hareketlerinin miktarı -2.397 milyon dolar, 1994 yılında -4.257 milyon dolar, 2001 yılında ise -14.557 milyon dolar olmuştur. Ayrıca, krizlerden bir önceki yıllar olan 1990, 1993 ve 2000 yıllarında ise toplam yabancı sermaye hareketleri sırasıyla 4.037

²²¹ Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 9; Yeldan (2004a), **a.g.m.**, s. 199.

²²² Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 42.

milyon dolara, 8.903 milyon dolara ve 9.584 milyon dolara ulaşmış; 1993 ve 2000 yıllarında ulaşılan düzeyler ise 1990-2000 dönemindeki en yüksek iki düzey olmuştur.

1980-2009 dönemindeki en büyük sermaye çıkışının yaşandığı yıl olan 2001 yılında sonra, Türkiye'ye yönelen toplam yabancı sermaye hareketlerinin miktarı, 2002 yılında itibaren artmaya başlamış ve 2007 yılında 48.707 milyon dolara yükselmiştir. Ancak 2008 ve 2009 yıllarında ise Türkiye'ye yabancı sermaye girişi azalmıştır. Görüldüğü üzere toplam yabancı sermaye hareketlerinin kesintisiz olarak arttığı, 2002-2007 dönemi Türkiye'nin hızlı büyüme yılları olmuş; toplam yabancı sermaye hareketlerinin azaldığı yıllar olan 2008 ve 2009 yıllarında ise Türkiye ekonomisinin büyüme hızı düşmüş, hatta negatif olmuştur. Bir diğer ifadeyle toplam yabancı sermaye hareketleri ile ülke ekonomisinin büyüme hızı arasında önemli bir bağlantı mevcuttur.

Türkiye, dış kaynak sağlamanın kanallarından biri olan doğrudan yabancı sermaye girişinde 2006, 2007 ve 2008 yıllarında yoğunluk yaşamış, fakat 2009 yılında doğrudan yabancı sermaye girişleri azalmıştır. Söz konusu azalma da küresel krizin etkisiyle piyasalarda likidite sorununun ortaya çıkması, risk algılamalarında ve de beklentilerde meydana gelen kötüleşmelerin payı çok büyük olmuştur. Bütün bu gelişmeler, 2009 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelen sermaye girişlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim Türkiye'ye de doğrudan yabancı yatırımların girişi, 2008 yılında brüt olarak 18,3 milyar dolar iken 2009 yılında brüt olarak 7,8 milyar dolara gerilemiştir, bir diğer ifadeyle %57 düşmüştür.²²³

Ayrıca Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlarının da, sektörel yönden bankacılık, sigortacılık, haberleşme, ulaştırma ve ticaret başta olmak üzere hizmet sektörleri ile gayrimenkul alımına ağırlıklı olarak yöneldiği görülmektedir. Örneğin, 2003-2009 döneminde Türkiye'ye giriş yapan doğrudan yabancı yatırımların %60,8'i hizmetler sektörüne yönelik yatırımlardan meydana gelmiştir. Dolayısıyla üretime ve

²²³ T.C. Maliye Bakanlığı, **Yıllık Ekonomik Rapor 2010**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2010, s. 91.

ihracata ek bir katkısı bulunmayan bu sektörlere yönelen yabancı sermayenin, *ek istihdam yaratma kapasitesi* de düşük düzeyde kalmıştır.²²⁴

Arın, Türkiye’de 1989 yılında başlayan finansal serbestleşme ve kuralsızlaşmanın etkisiyle ilerleyen finansal küreselleşme sürecinin, finansal birikim ile reel birikimin birbirinden ayrılmasına ve zamanla kopmasına yol açtığını ileri sürmüştür; Türkiye’de finansal serbestleşme ve finans piyasalarının küreselleşmesi sonucunda finansal sermaye hareketlerinin ve finans piyasalarının istikrarsızlığı ile kırılganlığı konularına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu istikrarsızlık ve kırılganlıkların ciddi finansal krizlere neden olduğunu; finansal krizlerin ise özellikle bütçe açıklarında ve devletin borçluluğunda kendini gösterdiğini vurgulamıştır.²²⁵

1989 yılında, 32 Sayılı Karar’ın alınması dışında yaşanan bir diğer önemli gelişme ise, 1980-1988 döneminde uygulanan *emek aleyhtarı ücret politikalarının* son bulmasıdır. Bu değişimde, 1989 yılında kamu sektörü işçilerinin öncülüğünü yaptığı işçi eylemlerinin ve aynı yılın Mart ayında yapılan yerel seçimlerde Anavatan Partisi’nin ciddi oy kaybına uğramasının büyük etkisi olmuştur. 1989 yılında kamu işçilerinin ücretlerine %142 oranında zam yapılmış, daha sonra ise memur maaşlarına zam yapılmıştır. Özel sektördeki toplu sözleşmeler sonucunda ise kamu sektöründeki düzeyde olmasa da önemli ücret artışları sağlanmıştır.²²⁶ Bir diğer ifadeyle, 1989 yılından itibaren kamu sektöründen başlayarak reel ücretler yükselmeye başlamıştır. Örneğin kamu sektörü imalat sanayi reel ücretlerinde 1989 yılında %47,5 ve 1991 yılında ise %31,1 oranında önemli artışlar gerçekleşmiştir. Özel imalat sanayi reel ücretlerinde ise benzer gelişmeler yaşanmış ve ücret maliyetleri reel olarak 1990 yılında %16,1; 1991 yılında %22,2 ve 1992 yılında %20,2 oranında artmıştır. Ayrıca 1989 yılından itibaren *kırsal ekonomiye yönelik fiyat destekleri* de yoğunlaşmıştır. Yaşanan ücret artışları ve kırsal ekonomiye yönelik gelir transferlerinin maliyeti ise devlet tarafından üstlenilmiş ve özel sektörün kârlılığının korunması hedeflenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda,

²²⁴ M. Sönmez (2010), *a.g.e.*, s. 67-68.

²²⁵ Arın (2003a), *a.g.m.*, s. 570.

²²⁶ Boratav (2008), *a.g.e.*, s. 177.

kamu kesimi borçlanma gereği hızlı bir şekilde artmıştır.²²⁷ 1989 yılında kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranı %5,3 iken 1990 yılında %7,3'e, 1991'de %9,9'a ve 1992 yılında ise %10,5'e kadar yükselmiştir (Bkz. Ek Tablo 25).²²⁸

1989 yılından sonraki süreçte burjuvazi, reel ücretlerdeki artışları telafi edebilmek için özel sektörde *işten çıkarmayı* ve *sendikasıztırmayı* yaygınlaştırmıştır. 1989-1993 döneminde emekçi sınıfların elde ettikleri kazanımlar zaman içerisinde aşınmıştır. Ayrıca 1989-1993 döneminde artan reel ücret maliyetleri ve Anavatan Partisi hükümetinin önceki dönemde KİT'lere yönelik hazine desteğini çekmesi, KİT'lerin mali krize girmesine yol açan etkenler olmuştur. KİT'ler hızla iç ve dış borçlanmaya yönlendirilmiş, zamanla ürettiği katma değerden fazlası borç finansmanına ve ücretlere gitmeye başlamıştır.²²⁹

1989-2010 dönemindeki *dış ticaret verileri* incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 19), 1989 yılından 2008 yılına kadar olan zaman diliminde ülke ithalatının onüç kata yakın arttığı görülmektedir. 2009 yılında ithalat düzeyi azalmış, ancak 2010 yılında 185.541 milyon dolara yükselmiştir. 1989-2010 döneminde Türkiye'nin ithalatının yıllık ortalama artış hızı %14,7 olmuştur. Türkiye'nin ithalatı, söz konusu dönemde 1991, 1994, 1998, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında azalmıştır. Bu yıllardan 1991 yılı Birinci Körfez Savaşı'nın yaşandığı; 1998 yılı ise Asya ve Rusya Krizleri'nin yaşandığı yıllar; 1994, 1999, 2001 ve 2009 yılları ise Türkiye ekonomisinin kriz yaşadığı yıllardır.

Türkiye'de 2002-2008 yılları arasında ithalatta yaşanan hızlı artışta, 2001 krizinden sonra büyüme hızının çok yükseldiği dönemde ön plana çıkan güçlü sanayi üretiminde ihtiyaç duyulan hammadde, enerji ve sermaye malları ithalatının büyük

²²⁷ Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 49-50.

²²⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/esg.asp>, 27 Mart 2010.

²²⁹ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 178-179.

etkisi olmuştur. Ayrıca ham petrol²³⁰ ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının fiyatlarında 2002 yılından 2008 yılının Temmuz ayına kadar yaşanan hızlı yükseliş, enerji ithalatını artırmak suretiyle Türkiye'nin toplam ithalat artışını da hızlandırmıştır. Türkiye'nin 2002 yılındaki enerji ithalatı rakamı, beş kattan fazla artarak 2008 yılında 48.281 milyon dolara kadar yükselmiştir. Bu zaman diliminde Türkiye'nin toplam ithalatı ise, dört kata yakın artmıştır.²³¹

İthalatın GSMH'ya oranı ise, 1989 yılında %14,6 iken, 2006 yılında %34,9'a kadar yükselmiştir. Ayrıca ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ise tüketim malları ithalatındaki artış dikkat çekmektedir. 1980 yılına toplam ithalat içindeki payı sadece %2,2 olan tüketim malları ithalatı, 1989 yılında %4,7'e, bir yıl sonra 1990 yılında ise %9,3'e ve 2000 yılında %12,7'ye kadar yükselmiştir.²³² 2008 yılında tüketim malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı %10,6 olmuştur. 2008 yılında ara malları ithalatı ve sermaye malları ithalatının toplam ithalat içindeki payları ise sırasıyla %75,1 ve %13,9'dur.²³³

1989-2010 döneminde Türkiye'nin ihracatı ise 1989 yılı ile 2008 yılı arasında onbir kattan fazla artmıştır. Ancak 2009 yılında Türkiye'nin ihracat düzeyi bir önceki yıla oranla %22,6 azalmış; 2010 yılında ise yükselişe geçmiştir. Türkiye'nin ihracatının 1989-2010 dönemindeki yıllık ortalama artış hızı %11,6 olmuştur.

2009 yılında Türkiye'nin ihracatının düşmesinde, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki finansal kuruluşların çökmesiyle derinleşen küresel kriz sonucunda tüketimde, üretimde ve ithalat talebinde yaşanan ciddi azalmalar etkili olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin krizden en çok etkilenen ülkeler olan ABD ve Avrupa Birliği

²³⁰ 2002 yılında 29 dolar olan ham petrol fiyatı hızlı bir şekilde artarak 2004 yılında 40 dolara, 2005 yılında 59 dolara, 2007 yılında 68,1 dolara ve 2008 yılında ise 97,1 dolara yükselmiştir. Bir diğer ifadeyle 2002-2008 yılları arasında ham petrol fiyatı üç buçuk kata yakın artmıştır (Bkz. T.C. Maliye Bakanlığı, **Yıllık Ekonomik Rapor 2009**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2009, s. 3).

²³¹ T.C. Maliye Bakanlığı (2009), **a.g.e.**, s. 183.

²³² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/esg.asp>, 27 Mart 2010.

²³³ T.C. Maliye Bakanlığı (2009), **a.g.e.**, s. 184.

ülkelerine önemli düzeyde ihracatta bulunuyor olması ise krizin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisinin daha da fazla artmasına neden olmuştur.²³⁴

Türkiye ekonomisinin dışa açılmaya başladığı 1980 yılında, ülkenin ihracat düzeyi son derece düşüktür ve *ihracatın GSMH'ya oranı* sadece %4,2'dir. Ancak dış ticaretin serbestleşmesinden sonra, ihracatın GSMH'ya oranı yükselmiş ve 1988 yılında %13'e kadar çıkmış; ancak 1989 yılından itibaren gerilemeye başlamıştır. İhracatın GSMH'ya oranı, iç piyasanın ciddi şekilde daraldığı yıllarda daha hızlı yükselmiştir. Örneğin söz konusu oran, Türkiye'nin kriz yılları olan 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yüksek düzeylerdeydi. 1989-2008 döneminde, toplam ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin 1989 yılında %79,9 olan payı ise artmaya devam etmiş ve 2008 yılında %94,8'e kadar yükselmiştir (Bkz. Tablo 4.3).²³⁵

1980-1988 döneminde 2.673 milyon dolar ile 4.999 milyon dolar aralığında seyreden Türkiye'nin *dış ticaret açığı* ise, 1989 yılında 4.168 milyon dolar olmuştur. 1990 yılında ise dış ticaret açığı 9.343 milyon dolara; 2010 yılında ise 71.562 milyon dolara yükselmiştir. 1989-2010 döneminde ise dış ticaret dengesi sürekli olarak açık vermiştir; ancak dış ticaret açığının boyutu sadece ithalat düzeyinin de azaldığı yıllar olan 1991, 1994, 1998, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında küçülmüştür.

Ekonominin dışa açıklığının artması, ihracat ile kıyaslandığında esas olarak ithalatın daha hızlı artmasına yol açmıştır. Zaten dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesi ve bu açığın ise sürekli kötüleşme eğilimi içinde olması, dış ticaretin serbestleşmesinin en önemli sonucu olarak değerlendirilmektedir. 1987 yılında %3,7 olan *dış ticaret açığının GSMH'ya oranı*, 1989 yılında %3,9'a, 1990 yılında ise %6,3'e yükselmiştir. Söz konusu oranın 1993 yılında ve 2000 yılında ulaştığı düzeyler sırasıyla %7,8 ve %11,1 olmuştur. Bu oranların ilki 1987 yılındaki oranın iki katından fazla, oranlardan ikincisi ise yine 1987 yılındaki oranın tam üç katı artmıştır. Söz konusu artışın yaşanmasında finansal serbestleşmenin Türkiye'yi *aşırı değerli döviz kuru politikası* izlemeye yönlendirmesinin büyük etkisi olmuştur.

²³⁴ T.C. Maliye Bakanlığı (2009), **a.g.e.**, s. 177-178.

²³⁵ Arın (2003a), **a.g.m.**, s. 578-579.

Yaşanan bu gelişme, ülke ithalatının ihracattan daha hızlı artmasına neden olmuş ve *ülke ekonomisinin ithalata olan bağımlılığı* daha fazla güçlenmiştir. Arın, bu süreci şu şekilde yorumlamaktadır:²³⁶

“Ekonominin reel kesimi ile parasal kesimi arasındaki önemli ayrılmalardan, giderek kopuşlardan biri dış ticaret açığı ile döviz kuru arasında yaşanmıştır. Dış ticaret açığı artarken döviz kuru değerlendirmesini sürdürmüştür. Bu durum dış ticaret açığının artmasına yol açmıştır. Mali kesimin hareketleri döviz kurunun seyrinin reel kesimle ilişkilerini kopartmıştır. Özellikle 1990, 1993, 1996 ve 2000 yılında ulaşılan yüksek dış ticaret açıkları ile yurt içine yabancı sermaye hareketleri paralel gitmiştir ve bu yıllar yabancı sermaye girişlerinin en yüksek olduğu yıllardır.(...)”

1989-2010 dönemde dış ticaret açıklarındaki hızlı artışta, döviz fiyatlarının reel olarak ucuzlamasının yanı sıra Avrupa Birliği ile imzalanan *Gümrük Birliği Anlaşması*’nın ve sanayinin ithalata bağımlılığının yüksek olmasının büyük etkisi vardır. Ayrıca söz konusu dönemde Türkiye, mal ticaretinde sürekli büyük açıklar verirken, turizm ve inşaat hizmetleri sayesinde hizmet ticaretinde de fazla vermiştir.²³⁷

İhracatın ithalatı karşılama oranının, 1989-2010 dönemindeki gelişimi incelendiğinde ise, 1989 yılında %73,6 olan söz konusu oranın 1990 yılında %58,1’e düştüğü görülmüştür. Dış ticaret açıklarının azaldığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranının yükseldiği yıllarda, ülkenin büyüme hızı çok düşük veya negatif düzeyde olmuş; dış ticaret açıklarının arttığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranının azaldığı yıllarda ise büyüme hızı en üst düzeye çıkmıştır. Örneğin dış ticaret göstergelerinin kötüleştiği yıllar olan 1990, 1993, 1997 ve 2000 yıllarında, ekonominin büyüme hızı sırasıyla %9,4; %8,1; %8,3 ve %6,3 olmuştur (Bkz. Ek Tablo 19 ve Ek Tablo 21). Ancak dış ticaret göstergelerinin düzeldiği yıllar olan 1994, 1999, 2001 ve 2009 yılları ise Türkiye’nin büyük finansal krizler yaşadığı ve ekonominin büyüme hızının negatif olduğu yıllar olmuştur. Arın, bu noktada ihracatın nispi olarak arttığı yıllarda

²³⁶ Arın (2003a), **a.g.m.**, s. 579-580.

²³⁷ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 192.

ekonominin büyümediğini, aksine yavaşladığını veya daraldığını ifade etmiştir.²³⁸ 2009 ve 2010 yıllarında Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı, sırasıyla %72,5 ve %61,4 olmuştur.

1989-2010 döneminde *cari işlemler dengesinin* gelişimi incelendiğinde ise, 1988 yılında 1.596 milyon dolar fazla veren cari işlemler dengesinin, 1989 yılında da 961 milyon dolar fazla verdiği görülmektedir. Ancak söz konusu dönemde, cari işlemler dengesi sadece beş yıl fazla vermiş, diğer yıllarda ise sürekli açık vermiştir. Cari işlemler dengesi, çoğunlukla ekonominin büyüme hızının düştüğü yıllar olan 1989, 1991, 1994, 1998 ve 2001 yıllarında fazla vermiştir. Ayrıca ekonominin büyüme hızının düştüğü 2009 yılında ise cari işlemler dengesi fazla vermemekle birlikte, 2008 yılında 41.946 milyon dolar düzeyinde olan açığın boyutu, 2009 yılında 13.991 milyon dolara kadar gerilemiş, daha sonraki yıl ise 48.528 milyon dolara yükselmiştir (Bkz. Ek Tablo 20).

2001 krizi sonrasında TL’nin değerlendirilmesi ve hammadde fiyatlarının artması nedeniyle çok büyük bir hızla büyüyen cari işlemler açığı, ülke ekonomisinin küçüldüğü 2009 yılında ise, yukarıda da değinildiği üzere azalmıştır; ancak cari işlemler dengesi fazla vermemiştir. 2009 yılında Türkiye’nin cari işlemler dengesinin fazla vermemesinin temel nedeni ise şudur: Türkiye’de ekonominin daralma dönemlerinde genellikle döviz kurunda yaşanan yükselmeye paralel olarak ithalatın azalması, ihracatın artması ve bu sayede cari işlemler açığının azalması durumu yaşanmaktadır. Ancak 2008 yılında patlak veren küresel kriz süresince, dünya çapında yaşanan talep daralmasının etkisiyle, ithalatla birlikte ihracat da önemli düzeyde azalmıştır. Bu yüzden, uluslararası enerji ve emtia fiyatlarında ciddi düşüşlerin gerçekleşmiş olmasına rağmen, 2009 yılında da Türkiye’de cari işlemler dengesi açık vermeyi sürdürmüştür.²³⁹

1989-1997 yılları arasında birikimli cari işlem açık düzeyi 13,6 milyar dolar olmuş ve bu dönemde *cari açığın/GSMH’ya oranı* ise %1 civarında gerçekleşmiştir.

²³⁸ Arın (2003a), **a.g.m.**, s. 580.

²³⁹ M. Sönmez (2010), **a.g.e.**, s. 36, 60.

Bu oran, büyüme ile cari işlem açığı arasındaki bağlantının ılımlı boyutta olduğunu göstermektedir. Ancak 1998-2007 yılları arasında birikimli cari işlem açık düzeyi 123,7 milyar dolara yükselmiş ve bu dönemde cari işlem açığının GSMH'ya olan oranı ise %4,6 olmuştur. Söz konusu orandaki bu artış, Türkiye ekonomisinde son yıllarda, büyüme ile cari işlem açıkları arasındaki bağlantıda ciddi bozulma yaşandığını göstermektedir.²⁴⁰ Özellikle 2005-2007 yılları arasında söz konusu oranin sırasıyla %5, %6 ve %8 civarında olması bu sürecin sürdürülemeyeceği yönünde ciddi kaygılara neden olmuştur. Ayrıca Ek Tablo 20 incelendiğinde dikkat çeken bir diğer veri ise 1994 ve 2001 krizlerinden önceki yıllar olan 1993 ve 2000 yıllarında cari işlem açıklarının miktarının hızla artması ve bu yıllarda cari işlem açıklarının GSMH'ya oranının da aşırı yükselmesi olmuştur.

Kısa vadeli sermaye girişine dayalı olan denetimsiz finansal serbestlik sürecinde uygulanan *yüksek faiz-aşırı değerli ulusal para ilkesi* sonucunda 1992 yılındaki cari işlem açığı, 1993 yılında altı buçuk kattan fazla artmıştır.²⁴¹ Kazgan, cari işlem açıklarındaki hızlı artışlara ilişkin şu noktaya dikkat çekmektedir:²⁴²

“(…) 1991, 1994 ve 2001 krizleri, sırasıyla 1990’da 2,6; 1993’te 6,3 ve 2000’de 9,8 milyar dolar tutarındaki cari işlemler bilançosu açıklarını izledi. Bu açıkların GSMH’nin %4-5’ine yaklaşması kriz için “tehlike sinyali” gibiydi. Sermaye girişleri TL’yi aşırı değerlendirip cari işlemler bilançosu açıklarını büyütürken, devalüasyon beklentisiyle sermayenin rizikosunu artırdığı ölçüde, kriz yaratıcı bir etkiye dönüşmektedir. Ancak (2003 sonrası olduğu gibi) yüksek “reel faiz” politikası ve fon bolluğu bunu erteleyebilir.”

Yeldan tarafından cari işlem açığı, finansal piyasaların spekülasyona dayalı ve kısa vadeli anlık kararlarının reel sektöre yansımalarının bir sonucu olarak değerlendirilmekte ve söz konusu açık, yabancı sermaye akımlarının yoğunluğuna bağlanmaktadır. Yükselen piyasalar arasına dahil olan Türkiye, ancak finans piyasalarında oluşan yüksek arbitraj getirisi sayesinde ülkeye sıcak para

²⁴⁰ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 186-187, 192.

²⁴¹ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 343.

²⁴² Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 10-11.

çekebilmektedir. Ülkeye giriş yapan yüksek miktardaki finansal sermaye sonucunda ortaya çıkan döviz bolluğu, döviz kurunu ucuzlatarak ithalatın artmasına neden olmakta, bu gelişme ise cari işlemler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir.²⁴³

Türkiye’de 2001 krizinden sonra uygulanan “*yüksek faiz-düşük kur politikası*” sonucunda Türkiye’nin sıcak para açısından nasıl çok önemli bir kazanç merkezi haline geldiği şu veriyle daha açık şekilde görülmektedir: 2002 yılının sonunda Türkiye’ye gelen 1000 dolar, Hazine bonusu olarak değerlendirildiğinde; söz konusu tutar 2007 yılının sonunda 4017 dolara yükselmiştir. Fakat yaşanan son küresel krizin etkisiyle TL’nin değer kaybetmesi ve faiz oranlarının gerilemesi sonucunda ise bu tutar 2008 yılının sonunda 3571 dolara gerilemiş; sonra tekrardan artmaya başlamış ve 2009 yılının sonunda 4260 dolara kadar yükselmiştir.²⁴⁴

Türkiye’de finansal krizlerin ortaya çıkması ana hatlarıyla şu şekilde gerçekleşmektedir: İlk önce yüksek arbitraj beklentisiyle ülkeye yönelen, döviz ucuzlatıcı katkılar yaparak parasal genişlemeye ve talep artışlarına neden olan sermaye girişlerinin etkisiyle büyüme gerçekleşir. Ancak zamanla cari işlem açıklarının artması, bankacılık sisteminde risklerin artması, *dış borç göstergelerinin bozulması* ve siyaset alanındaki bazı belirsizlikler sonucunda *yabancı sermayenin beklentileri* giderek olumsuzlaşır ve bundan sonra yaşanacak olan herhangi bir olumsuzluk ülkeden sermaye çıkışını tetiklemeye yeter. Ülke ekonomisini önce sıcak paranın, daha sonra ise diğer sermaye türlerinin hızla terk etmesi sonucunda, döviz piyasalarında ve bankacılık sisteminde ciddi şoklar yaşanır ve en sonunda kriz patlar.²⁴⁵ Zaten, hacmi giderek artan finansal sermayenin kendisine yüksek getiri sağlayacak spekülâtif plasman alanları arayışla gelişmekte olan ülkelere yönelmesi sürecinin sonucunda Latin Amerika ülkelerinde, Güneydoğu Asya ülkelerinde ve Rusya’da da derin finansal krizler yaşanmıştır. Çünkü söz konusu ülkelere,

²⁴³ Erinç Yeldan, “Cari Açık, Finansal Spekülasyon ve IMF”, **Birgün**, 1 Eylül 2004, (Çevrimiçi) <http://www.birgun.net>, 7 Ekim 2008.

²⁴⁴ M. Sönmez (2010), **a.g.e.**, s. 65.

²⁴⁵ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 182-183.

ekonomik büyüme sermaye girişine bağımlı olarak dalgalanmaya başlamış ve kırılganlığı hızla artmıştır.²⁴⁶

1989 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin yönetimi ve çeşitli kurumsal düzenlemeleri uluslararası finans kurumlarının denetimine girmeye başlamıştır. IMF ile 1984 yılında sona eren dört yıllık stand-by anlaşmasından sonra Türkiye, 1994 yılına kadar IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalamamıştır. Ancak 1994 krizinin etkisiyle, aynı yılın Temmuz ayında IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalanmış ve bu süreç 1995 yılının sonuna kadar sürmüştür. IMF ile ilişkiler, 1998 yılının Haziran ayında yapılan onsekiz aylık Yakın İzleme Anlaşması ile yeniden başlamış ve daha sonraki süreçte 1999, 2000 ve 2005 yıllarındaki stand-by anlaşmalarıyla devam etmiştir. Türkiye'nin IMF ile yaptığı ondokuzuncu stand-by anlaşması olan ve 2005 yılının başında imzalanan üç yıllık stand-by anlaşmasıyla birlikte, Türkiye ekonomisi 1998-2008 döneminde kesintisiz olarak IMF programlarıyla yönetilmiştir.²⁴⁷

Bu sebepten ötürü, Türkiye ekonomisi açısından 1998-2008 dönemi, *IMF'nin tam gözetimi ve denetimi altındaki en uzun dönem* olarak adlandırılmış ve bu dönemde iktidardaki farklı hükümetlerin IMF'nin arzuladığı yönde tek siyaset izlemeleri sıkça eleştirilmiştir. IMF gözetimindeki on uzun yılın başlangıcı olan 1998 yılı da, 24 Ocak 1980, Ağustos 1989 tarihleri gibi son otuz yıl içerisinde Türkiye iktisat tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Türkiye, 1998 yılından itibaren IMF'nin, Dünya Bankası'nın, uluslararası finans ve derecelendirme kuruluşlarının yoğun denetimi ve gözetimi altında ekonomik ve siyasal kurumlarını neo-liberal talepler doğrultusunda biçimlendirmek zorunda kalmış ve kendisine uluslararası işbölümünde verilen yeni rolü kabullenmiştir. Söz konusu rolün temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir.²⁴⁸

²⁴⁶ Sönmez (2003), **a.g.m.**, s. 337.

²⁴⁷ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 173.

²⁴⁸ Bağımsız Sosyal Bilimciler, **IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 10-11, 17-18.

*Sermaye hareketlerini tamamen serbestleştirmek suretiyle uluslararası ve ulusal finans sermayesine yüksek finansal getiri sunmak;

*Ülkenin işgücü piyasalarını kurlsızlaştırarak ve esnekleştirerek ucuz işgücü deposuna çevirmek, katma değeri düşük olan teknolojilerde uzmanlaşmak ve ülke sanayisini çokuluslu şirketlerin taşeronu olarak geliştirmek;

*Üretimde ithal girdi kullanılmasına ve ithal mal tüketiminin artmasına izin vermek ve bütün bunların finansmanını ağırlıklı olarak spekülâtif sermaye aracılığıyla sağlamak, böylelikle ülkeyi bir ucuz ithalat cenneti haline getirmek;

*Kamu hizmetlerini ticaretleştirmek suretiyle ülkedeki vatandaşları birer *müşteriye*, kamu hizmeti üreten kurumları ise birer *ticari işletmeye* dönüştürmek;

*Kamu iktisadi kuruluşlarını özelleştirme yöntemiyle yerli ve uluslararası özel sermaye şirketlerine düşük fiyattan satmaktır.

4.2.2.2.1. İç Borçlanmada Yaşanan Gelişmeler

1989-2010 döneminde Türkiye’de bütçe harcamalarının ve bütçe gelirlerinin gelişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 22), 1989 yılında %16,9 olan bütçe harcamalarının GSMH’ya oranının, 2000 yılında %37,2’ye yükseldiği dikkat çekmektedir. *Bütçe harcamalarının GSMH’ya oranı*, 2001 yılındaki %45,7’lik oranla 1989-2010 dönemindeki en üst düzeye çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda ise söz konusu oran düşmeye başlamış ve 2005 yılında %32,6’ya kadar gerilemiştir. 2010 yılında ise oran %26,6 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde *bütçe gelirlerinin GSMH’ya oranı* 1989 yılında %13,6 iken, 2000 yılında ise %26,6’ya yükselmiştir. 2010 yılında ise oran %23 olarak gerçekleşmiştir.

1989-2010 dönemi içerisinde bütçe harcamalarının, bütçe gelirlerinden daha fazla olması sonucunda, söz konusu dönemde bütçe dengesi sürekli açık vermiş; *bütçe açığının GSMH’ya oranı* ise inişli çıkışlı bir trend izlemiştir. Bütçe açığının GSMH’ya oranı 1989 yılında %3,3 iken, 1999 yılında ise %11,7’ye yükselmiştir. Söz

konusu dönemde bütçe açığının GSMH'ya oranı en üst düzeye, kriz yılı olan 2001'deki %16,5'lik oranla ulaşmıştır. 2002 yılından sonra söz konusu oran azalma trendine girmiş, fakat 2007 yılında tekrardan yükselişe geçmiş ve 2009 yılında %5,5 olmuştur. 2010 yılında ise bu oran %3,6 olmuştur.

Kamunun gelir ve gider kalemlerinde yaşanan olumsuz gelişmeler, bütçe açıklarının ve kamu kesiminin finansman ihtiyacının hızlı şekilde yükselmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda, kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG), GSMH'ya oranı da artmaya başlamıştır.²⁴⁹ 1989-2010 döneminde *kamu kesimi borçlanma gereğinin, GSMH'ya oranı* incelediğinde (Bkz. Ek Tablo 25), söz konusu oranın dönemin başlangıç yılı olan 1989 yılında %5,3 düzeyinde olduğu ve 1992 yılına kadar ise sürekli artarak %10,5'e ulaştığı görülmektedir. 1993 yılından itibaren KKBG'nin, GSMH'ya oranı inişli çıkışlı bir trend izlemiştir. Ancak kriz yılları olan 1999 ve 2001 yıllarında söz konusu oran sırasıyla %15,6'ya ve %16,4'e yükselmiş ve ilgili dönemdeki en üst noktaya ulaşmıştır. 2001 yılındaki hızlı yükselişten sonra söz konusu oranda düşüş trendi başlamış, ancak küresel krizin etkilerinin yoğun şekilde Türkiye'de de hissedildiği 2009 yılında bu oran %5,3'e yükselmiş, 2010 yılında ise %3,4'e gerilemiştir. KKBG'nin yükselmesinde, konsolide bütçe (merkezi yönetim bütçe) açıklarının artmasının büyük etkisi olmuştur. Zaten 1989-2010 döneminde konsolide bütçe açıklarının/GSMH'ya oranının en yüksek olduğu beş yıl (1999-2003 yılları arası) ile KKBG/GSMH oranının en yüksek olduğu dört yıl (1999-2002 yılları arası) birbiriyle örtüşmektedir.

Önder ise KKBG'nin artışını şu şekilde yorumlamıştır:²⁵⁰

“1980'lerin hükümet politikaları, iç ekonomik altyapının sorunlarını dünya kapitalizminin koşullarına ve çıkarlarına uygun biçimde çözmeye yönelik şekillendirilmiştir. Bu politikaların devlet bütçesine yansımaları ise, Laffer mantığına ters olarak vergilerin hafifletilmesi sonucunda, giderek büyüyen bütçe açıkları biçiminde ortaya çıkmıştır. Bütçe giderleri kısılamadan, vergi gelirlerinde yaşanan

²⁴⁹ Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 117.

²⁵⁰ İzzettin Önder: “Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye’de Devletin Yeri ve İşlevi”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (İktisat Üzerine Yazılar I-Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 278.

aşırı daralma kronik bütçe açığını oluşturmuştur. (...) vergi gelirlerinin gerilemesi sonucunda artan kamu kesimi borçlanma gereksinimi içinde giderek büyüyen payı konsolide bütçe oluşturmaktadır.(...)”

Yaşanan bu sürecin “**devletin mali krizi**” temelinde değerlendirilmesi ve *devletin sermaye birikimi sürecinde ortaya çıkan maliyetleri toplumsallaştırma, bu süreçte ortaya çıkan kârları ise özel kesime aktarma işlevine* dikkat edilmesi büyük önem arz etmektedir. Devlet, bir taraftan insanların ihtiyaçlarını karşılarken, diğer taraftan da sermaye birikimi kaynaklarını bozmamaya özen göstermesi sonucunda *vergi gelirini* yeteri kadar artıramamakta, ancak eş zamanlı olarak *kamu harcamaları* da artmaya devam etmektedir. İşte bu süreç sonucunda *devletin mali krizi* ortaya çıkmaktadır. Devlet, kamu harcamalarını olağan kamu gelirleri olarak sayılan vergiler ile karşılayamaması nedeniyle borçlanmasını artırmaktadır. Devlet tarafından alınan *iç ve dış borçlar* ise zamanla birikerek tehlikeli düzeylere yükselmekte ve sonunda bir *borç krizine* dönüşmektedir. Kapitalizmin krize girdiği dönemlerde devlet, özel sektörün verdiği açıkları üstlenmek suretiyle özel kesimin ödeyemediği borçların yükünü de toplumsallaştırmaktadır.²⁵¹ Kazgan, devletin yeni rolünün “*özel zararların kamulaştırılması ve kamusal yararların özelleştirilmesi*” olduğunu ifade etmektedir.²⁵²

Kamu kesiminin artan açıkları Merkez Bankası’ndan kısa vadeli avans kullanımı, iç borçlanma ve dış borçlanma yoluyla karşılanmaktadır. Ancak, *Hazine’nin Merkez Bankası’ndan avans kullanımı*²⁵³, enflasyonist etkilerinin olacağı

²⁵¹ Tülay Arın: “İktisatta Devlet ve Devletçilik”, **İktisat’ın Dama Taşları III: Ekoller-Kavramlar-İz Bırakanlar**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi Yayını, 2003b, s. 56-57.

²⁵² Kazgan (2002), **a.g.e.**, s. 225.

²⁵³ 1994 yılına kadar, Merkez Bankası’ndan bütçe harcamalarının %15’i kadar avans alabilen Hazine’nin, söz konusu avans kullanım oranı yapılan yasal düzenlemelerle 1994 ve 1995 yıllarında %12’ye; 1996 yılında %10’a; 1997 yılında %6’ya; 1998 ve sonrası yıllarda ise %3’e kadar düşürülmüştür. 2001 yılındaki yasal düzenlemeyle de Hazine’nin Merkez Bankası’ndan avans kullanımı olanağı sonlandırılmıştır. 1990 yılında toplam borç stokunun %1,1’i Hazine’nin Merkez Bankası’ndan kısa vadeli avans kullanmasından kaynaklanırken, bu oran 1991 yılında hızla artarak %16,4’e yükselmiştir. Söz konusu oran, 1993 yılında %10,5; avans kullanımı hakkındaki yasal düzenlemelerin uygulanmaya başladığı 1994 yılında %5; 1996 yılında ise %3,5 olmuştur. 1998 yılında ise Hazine’nin avans kullanımına ilişkin tüm borçlar ödenmiştir. 1980 yılında iç borç stoku içerisindeki avans kullanımı 195 bin TL iken, 1990 yılında ise 2.082 bin TL’ye yükselmiştir. 1991-1993 yılları arasında iç borç stoku içindeki avans kullanımı büyük sıçramalar yapmış ve sırasıyla

endişesiyle sınırlandırılmıştır.²⁵⁴

Konsolide bütçe açıkları önlenmeden Hazine ile Merkez Bankası arasındaki ilişkinin başlangıçta sınırlandırılması, daha sonra ise sonlandırılması yoluyla enflasyonun artış hızının azaltılmasına çalışılırken, faiz oranlarının yükselişi mutlak serbestliğe kavuşmuştur. Kamu açıkları nedeniyle hızla yükselen faiz oranları ise finans kesimi için önemli avantaj yaratmıştır. Kamu gelirleri içerisinde borçlanmanın oranının yükselmesi sonucunda, faiz ödemeleri giderek artmış; söz konusu artış ise reel harcama kalemlerinin baskılanmasına ve kamusal fonların büyük kısmına, faiz geliri sağlayan kesimler tarafından el konulmasına neden olmuştur.²⁵⁵ Gerçekten de faiz ödemeleri, ağırlıklı olarak yüksek gelirli kesime yapıldığı için, özellikle reel faiz oranlarının yüksek olduğu dönemlerde artan faiz ödemeleri, ülkedeki gelir dağılımını bozucu etkiler yaratmıştır.²⁵⁶

Artan kamu kesimi borçlanma gereği, iç borçlanma ve dış borçlanmayı da arttırmıştır. 1980’li yıllarda iç faiz oranlarının yüksek tutulması, borç-faiz artışı sürecini hızlandırmış; devletin yüksek faizle borçlanması dönemin temel özelliklerinden biri olmuştur. İç ve dış borçların anapara ve faiz ödemeleri, bir diğer ifadeyle toplam borç servisi yeni borçlanmalarla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ancak, biriken borçların servisinin gerçekleştirilebilmesi için yüksek faizle yeniden borçlanmaya ihtiyaç duyulması, hem bütçe açığının büyümesine hem de büyüyerek kalıcı bir nitelik kazanmasına neden olmaktadır. Artık kamu kesiminde, *bütçe açığı-borç-faiz kısır döngüsü* yaşanmaktadır.²⁵⁷

Boratav da benzer şekilde, yüksek faizli iç borçlanma yoluyla bütçe açıklarının finansmanının kolaylaşmasının, kamu dengelerinde önemli bozulmalara neden olan

13.589 bin TL; 31.000 bin TL ve 70.421 bin TL’ye yükselmiştir. Son olarak 1997 yılındaki avans kullanımı 337.623 bin TL olmuş ve 1998 yılından itibaren avans kullanımı olmamıştır. (Bkz. Duran Bülbül, Haydar Lütfü Ejder ve Özgür Şahan, “Türkiye’de Kamu Borçlarının Kaynakları, Yapısı ve Niteliklerinin Değerlendirilmesi (1990-2004 Dönemi Analizi)”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı No: 35, Ekim 2006, s. 104 ve Yılmaz, **a.g.e.**, s. 182.)

²⁵⁴ Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 117.

²⁵⁵ Önder (2003), **a.g.m.**, s. 281.

²⁵⁶ Abuzer Pınar, **Maliye Politikası: Teori ve Uygulama**, 3. Basım, Ankara, Naturel Yayınevi, 2010, s. 38.

²⁵⁷ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 244, 246, 248.

bir kısır döngüyle sonuçlandığını vurgulamıştır. KKBG'nin GSMH'ya oranı, yukarıda değinildiği üzere ilk kez 1992 yılında %10'un üzerine çıkmış, 1999-2002 yıllarında ise %14 civarında bir ortalama ulaşmış; 2001 yılındaki %16,4'lük oran ile 1980-2010 dönemindeki en üst düzeye çıkmıştır. Bu gelişmede, *Hazine tarafından 2001 krizinde batan bankalara ait tüm iç ve dış yükümlülüklerin üstlenilmesinin* de büyük etkisi olmuştur. Ancak, kamu maliyesinde yaşanan bozulmanın en önemli kaynağı *kamu borç faizlerinin hızlı yükselişi* olmuştur.²⁵⁸

1989-2010 döneminde iç borç stokunun gelişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 23), Türkiye'de iç borç stokunun sürekli arttığı görülmektedir. Örneğin 1989 yılında 41.934 bin TL olan iç borç stoku, iki kattan fazla artarak 1991 yılında 97.647 bin TL'ye; 1994 yılında ise 799.310 bin TL'ye yükselmiştir. 2001 yılında ise iç borç stoku 122.157 milyon TL'ye; 2004 yılında 244.782 milyon TL'ye ve son olarak 2010 yılında 352.841 milyon TL'ye yükselmiştir.

1985 yılından itibaren *hızı artan iç borçlanma süreci*, 1989 yılında kısa vadeli sermaye hareketlerine iç borçlanmanın olanaklarından faydalanma imkânı verildikten sonraki dönemde daha da hızlı artmıştır. 1985-2010 döneminde iç borç stokunun dolar cinsinden gelişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Grafik 2), 1985 yılında 12,1 milyar dolar düzeyinde olan iç borç stokunun, 2000 yılında 54,2 milyar dolara yükseldiği görülmüştür. 2001 yılında ise iç borç stoku büyük bir sıçrama yaparak 84,9 milyar dolara, 2002 yılında ise 91,7 milyar dolara çıkmıştır. 2002 yılının başlarında IMF'nin verdiği kredinin iç borçlanmada kullanılmasına rağmen, iç borç stoku artmaya devam etmiştir.²⁵⁹ Nitekim 2003 yılında iç borç stoku 139,3 milyar dolara, 2007 yılında ise 219,2 milyar dolara yükselmiştir. 2008 yılındaki önemli düşüşten sonra, tekrardan yükselişe geçmiş ve 2010 yılında 228,2 milyar dolar düzeyine gelmiştir.

İç borç stokunun GSMH'ya olan oranı incelendiğinde ise (Bkz. Ek Tablo 23), söz konusu oranın 1989 yılında %18,2 olduğu; 1999 yılında ise %29,3'e yükseldiği

²⁵⁸ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 190-191.

²⁵⁹ Mustafa Sönmez, **İşte Eseriniz!..: 100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi**, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 75.

görülmektedir. 1989-1999 döneminde *iç borç stokunun GSMH'ya oranı* sadece 1989, 1990 ve 1995 yıllarında düşmüş; bu yıllar dışındaki yıllarda ise sürekli artmıştır. 1980-2010 döneminde iç borç stokunun GSMH'ya oranının en yüksek olduğu yıl, 2001 yılı olmuştur. Ayrıca iç borç stokunun GSMH'ya oranının, en hızlı artış gösterdiği yıl da 2001 yılı olmuştur. Türkiye'nin finansal kriz yaşadığı 2001 yılında söz konusu oran %69,2'ye ulaşmış, bu yıldan sonra ise düşüş trendine girmiş ve 2008 yılında %28,9'a kadar gerilemiştir. Ancak 2009 yılında iç borç stokunun GSYİH'ya oranı artarak %34,6; 2010 yılında ise tekrardan azalarak %31,9 olmuştur.

1990 yılında %14,4 düzeyinde olan iç borç stoku/GSMH oranının, iki kattan fazla artarak 1999 yılında %29,3'e yükselmesindeki en önemli etken, 1991 yılından itibaren *devlet iç borçlanma senetlerinin* kısa vadeye sıkışması olmuştur. İç borçların kısa vadede döndürülmesi zorunluluğu nedeniyle dönem boyunca iç borç yükü hızlı şekilde artmıştır. Kamu kesimi, artık yüksek faizli ve kısa vadeli iç borçlarının servisini ancak yeni borçlanmalarla karşılayabilmektedir. İç borç servisini sürdürebilmek için *Ponzi-tipi finansman* (eski borcun yeni borçla ödenmesi) yapılması, iç borç stokunun bir kısır döngü içine girmesine yol açmıştır.²⁶⁰

Türkiye'de iç borç yükünde yaşanan artış, ortalama borçlanma vadesinin kısalmasına neden olmuştur. Bu gelişme ise reel ekonomide planlama ufkunu kısıtlamıştır. Ayrıca iç borç yükünde yaşanan artış sonucunda daha da fazla artan reel faizler ise, kaynakların reel sektörden finansal sektöre doğru aktarılmasına; rantiyeciliğin özendirilmesine ve rant ekonomisinin güçlenmesine neden olmuştur.²⁶¹

1989-2010 döneminde Türkiye'nin *toplam iç borç servisi* de hızlı şekilde artmıştır. İç borç servisinin gelişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 23), 1989 yılında 26.073 bin TL olan toplam iç borç servisi, 1992 yılına gelindiğinde sekiz kattan fazla artmıştır. 1989-2010 döneminde toplam iç borç servisinin en yüksek olduğu beş yıl sırasıyla 2010, 2004, 2005, 2003 ve 2001 yılları olmuştur. Ayrıca 1989-2010 döneminde toplam iç borç servisinin azaldığı yıllar, sadece 2002 yılı ile 2005-2008

²⁶⁰ Yeldan (2001), **a.g.e.**, s. 118.

²⁶¹ M. Sönmez (2004), **a.g.e.**, s. 75.

arasındaki yıllar olmuştur. 2010 yılında ise toplam iç borç servisi 183.732 milyon TL düzeyindedir. İç borç servisini oluşturan anapara ve faiz ödemelerinin gelişimi incelendiğinde ise, 1989 yılında anapara ödemelerinin iç borç servisi içindeki payının %81,6 olduğu; bu payın 2010 yılında %77,1'e gerilediği; dolayısıyla da faiz ödemelerinin ise iç borç servisi içindeki payının da bu süreçte %18,4'ten %22,9'a yükseldiği görülmektedir.

Kazgan, Türkiye’de 1980 sonrası dönemde yaşanan iç borçlanma sürecini şu şekilde özetlemektedir:²⁶²

“(…) döviz tevdiat hesaplarının serbest bırakılmasıyla (1985) ve bankalarla finans kesiminin gelişmesiyle (...), konvertibiliteye geçişle birlikte para arzını belirlemede “döviz-yabancı para” ögesi giderek ağırlık kazanmaya başladı. Bu, devletin senyoraj hakkını içerideki finans kesimine ve anahtar para ülkelerine kaptırması demektir. Borçlanma baskısındaki artış da buna koşut biçimde yoğunlaştı. Daha önce emisyon yoluyla kağıt ve para basma maliyetine karşılanabilen kamu açıkları, iç/dış borçlanma yoluyla bu kesimlere yüksek faizler ödenerek sağlanabilir hale geldi. Konvertibilitayla birlikte devletin iç borç için banka sistemine başvurması, bankaların dış borçlanma yoluyla bunu fonlamasına dönüştüğü için, iç/dış borç çıkışı gibi büyüdü; devletin sırtına ağır bir faiz yükü ödemesi bindi. (...)”

Türkiye’de, faiz ödemelerinin ulaştığı boyutun aşırılığı, çeşitli oranlar incelendiğinde daha net şekilde görülebilmektedir. Bu oranlardan ilki faiz ödemelerinin konsolide bütçe harcamalarına oranıdır. 1989-2010 döneminde, *faiz ödemelerinin konsolide bütçe harcamalarına oranı* incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 25), 1989 yılında %21,7 olan söz konusu oranın 2000 yılında %43,5'e yükseldiği görülmüştür. İlgili dönemdeki en yüksek oran ise %50,6'yla yine 2001 kriz yılı olmuştur. 2002 yılından itibaren düşüş trendine giren faiz ödemelerinin bütçe harcamalarına oranı, 2010 yılında %16,4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle, 2010 yılında bütçe harcamalarının yaklaşık olarak altıda biri sadece faiz ödemelerinden meydana gelmiştir.

²⁶² Kazgan (2002), *a.g.e.*, s. 205-206.

İkinci oran, faiz ödemelerinin konsolide bütçe gelirlerine oranıdır (Bkz. Ek Tablo 25). 1989-2010 döneminde, *faiz ödemelerinin konsolide bütçe gelirlerine oranı* 1985 yılında %14,9 iken, 1989 yılında %27,2'ye, 2000 yılında ise %61,5'e yükselmiştir. 2001 yılında ise söz konusu oran en üst düzeye yükselerek %80 olmuştur. Bir diğer ifadeyle, 2001 yılında bütçe gelirlerinin dörtte üçünden fazlası faiz ödemelerine gitmiştir. 2002-2008 yılları arasında ise bu oran hızla azalmaya başlamıştır. Dönemin son yılı olan 2010 yılında ise söz konusu oran %19 olmuştur.

Üçüncü oran ise, toplam faiz ödemelerinin GSMH'ya oranıdır. 1989-2010 döneminde *toplam faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı* incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 25), 1985 yılındaki %1,91 düzeyinde olan oranın 1989 yılında %3,59'a; 1993 yılında %5,83'e; bir yıl sonra 1994'te %7,67'e; 1996 yılında ise %10'a yükseldiği görülmüştür. Söz konusu oran, en üst düzeye 2001 kriz yılında yükselmiştir. 2001 yılındaki %23,27'lik oranla toplam faiz ödemeleri GSMH'nın dörtte birine yaklaşmıştır. 2002-2008 yılları arasında bu oran azalma trendine girmiş ve 2008 yılında %5,3 olmuştur. 2010 yılında ise oran %4,40 olmuştur.

İncelenen dördüncü oran ise, toplam faiz ödemelerinin konsolide bütçe vergi gelirlerine oranıdır (Bkz. Ek Tablo 25). 1985 yılında %17,6 düzeyindeki *toplam faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı*, 1989 yılında %32,3'e; 2000 yılında ise %77,1'e yükselmiştir. Ancak söz konusu orana ilişkin en dikkat çeken nokta, 2001 yılındaki oran olmuştur. Çünkü 2001 yılındaki %103,3'lük oran; *artık vergi gelirlerinin bile faiz ödemelerini karşılamaya yetmediğini* göstermektedir. Söz konusu oran 2002 yılında %87'e gerilemiştir, bir diğer ifadeyle faiz ödemeleri halen vergi gelirlerinin beşte dördünden fazla durumdadır. Ancak 2003-2008 döneminde söz konusu oran sürekli olarak azalmış ve 2008 yılında %30,1 olmuştur. 2010 yılında ise oran %22,9 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Faiz ödemelerine ilişkin olarak yukarıdaki paragraflarda değinilen dört oranda en çok dikkat çeken nokta, dört oranın hepsinde de Türkiye'nin büyük bir finansal kriz yaşadığı 2001 yılında en üst noktaya ulaşılmış olması ve 2002 yılından itibaren söz konusu oranlarda düşüş trendinin başlamasıdır (Bkz. Ek Grafik 3). 2001 kriz

yılından sonra yaşanan bu düşüşlerde, IMF tarafından GSMH'nin %6,5'i olarak belirlenen *faiz dışı bütçe fazlası* (faiz dışı fazla) verilmesi hedefinin büyük etkisi olmuştur. Yüksek faiz ödemelerinin kesintisiz gerçekleştirilmesi ve borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından, IMF'nin büyük önem verdiği faiz dışı bütçe fazlası verilmesi hedefine ulaşmak için hükümet yoğun şekilde çalışmıştır. Nitekim sağlanan faiz dışı bütçe fazlası, iç borç stokunun GSMH'ya oranının azaltılmasında etkili olmuştur (Bkz. Ek Tablo 23). Ancak, Boratav hem 1989 yılından sonra hızla artan faiz yükünün, hem de 2002 yılından sonra faiz dışı bütçe fazlası verilebilmesi için *faiz ödemeleri dışındaki tüm kamu harcamalarının baskılanmasının*, kamu maliyesinin geleneksel işlevlerinde ciddi bozulmalara neden olduğunu ileri sürmüştür. Bütçeden eğitime, sağlığa, adalete vb. faaliyetlere yönelik ayrılan cari ve yatırım harcamalarının bütçe giderleri içindeki payı ciddi şekilde aşmıştır.²⁶³ Örneğin 1980 yılında cari harcamaların, konsolide bütçe harcamaları içindeki payı %45,9 iken 2005 yılında %31,2'ye; 1980 yılında %17,2 olan yatırım harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içindeki payı ise 2005 yılında %5,9'a kadar gerilemiştir.²⁶⁴

Önder ise faiz ödemeleri dışındaki kamu harcamalarının baskılanmasını şu sözlerle eleştirmiştir:²⁶⁵

“(...) borç ödeme sisteminde hiçbir değişikliğe yer verilmeden, borçların bir bölümünün ilave faiz yükümlülüğüyle IMF kredileri kaynaklarından, bir bölümünün “mali disiplin” adı altında dayatılan “faiz dışı fazla”yla, bir bölümünün ise, kârlı kamu kuruluşlarının özelleştirilme görüntüsü altında yabancılaştırılması yoluyla kısmen kapatılması, kısmen sürdürülmesi öngörülmektedir. Bu süreçlerle ekonomiden dış çevrelere aktarılan mali rant karşılığında eğitim, sağlık vb. gibi sosyal nitelikli kamu harcamaları yanında, kamu yatırımları ve temel kamu hizmetleri baskılanmakta ve kamu çalışanları ve kamu hizmetlerinden yararlananlar büyük bir mali sömürü altına alınmış olmaktadır.”

²⁶³ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 191.

²⁶⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/esg.asp>, 27 Mart 2010.

²⁶⁵ Önder (2003), **a.g.e.**, s. 283.

Ancak, yüksek düzeyde faiz dışı bütçe fazlası verilmesinin üç temel amacının bulunduğu sürekli olarak ileri sürülmektedir. Faiz dışı bütçe fazlası düzeyinin artırılmasıyla, ilk olarak borç yükünün sürdürülebilir bir düzeye düşürülmesi; ikinci olarak faiz dışındaki kamu harcamalarının baskılanması sonucunda oluşacak talep daralması sayesinde enflasyon oranının dizginlenmesi ve son olarak ise kriz ortamında yatırımcıların ülkeye yönelik kaybolan güvenlerinin geri kazanılması hedeflenmiştir.²⁶⁶

Yeldan ise, artık Türkiye’de maliye politikasının sadece borç idaresine indirgendiğini ve en önemli hedefinin GSMH’ya oranı %6,5 olan bir faiz dışı bütçe fazlasının sağlanması olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir.²⁶⁷

“(…) Devletin maliye politikaları da, “faiz dışı fazla hedefleri” ile sınırlandırıldı ve bir zamanlar sosyal devletin iktisadi planlamasının aracı olan devlet bütçeleri, artık sadece borçların idare edildiği ve faiz harcamalarının yürütüldüğü muhasebe cetvellerine indirgendi.”

Faiz dışı bütçe dengesinin gelişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 26), 1980-1987 yıllarında ve 1991-1993 yıllarında faiz dışı bütçe dengesinin açık verdiği görülmüştür. 1980-2010 döneminde, bu yıllar dışındaki yıllarda faiz dışı bütçe dengesi hep fazla vermiştir. Özellikle de 2001 yılından 2008 yılına kadar ki zaman diliminde, faiz dışı bütçe fazlasının düzeyi son derece yüksek olmuştur. Faiz dışı dengenin GSMH’ya oranı ise 2000 yılında %5,3 iken, 2001 yılında %6,4’e yükselmiştir. Söz konusu oran 2004 yılında %6,1; 2005 yılında ise %7,7 gibi çok yüksek düzeylerde bulunmuş; 2005 yılından sonra düşüş trendi içine girmiştir. 2010 yılında ise ilgili oran %0,79 olmuştur.

İç borç stokunun alıcılara göre dağılımı incelendiğinde ise, *bankaların yüksek payı* dikkat çekmektedir. Bir diğer ifadeyle, devletin gerçekleştirdiği hazine bonusu ve devlet tahvili ihraçlarının alıcılara göre dağılımında bankalar ön plana

²⁶⁶ Hayri Kozanoğlu, Barış Alp Özden ve Nurullah Gür, **Neoliberalizmin Gerçek 100’ü**, 1. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 90.

²⁶⁷ Yeldan (2008), **a.g.e.**, s. 105-106, 156.

çıkmaktadır. Zaten 1990-2004 döneminde, bankaların iç borç stoku içerisindeki payının ortalama %82,5 düzeyinde olması, bankaların hazine bonosu ve devlet tahvillerinin en büyük alıcısı konumunda olduğunun da açık bir göstergesidir. Ancak, bankaların aldıkları devlet iç borçlanma senetlerini, ikincil piyasalarda özel kuruluşlara ve tasarruf sahibi bireylere sattıkları da dikkatlerden kaçmamalıdır.²⁶⁸

Türkiye’de kamu finansmanı, daha önce de değinildiği üzere yüksek reel faizle sağlanmış ve faiz-kur makası açılmıştır. Bu gelişmeler, ağırlıklı olarak kısa vadeli spekülasyon sermaye girişlerini özendirilmiş ve devlet iç borçlanmasını hızlandırmıştır; fakat bu uygulama aynı zamanda dış borçlanmanın da artmasına ve ciddi ekonomik dengesizliklerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Büyük sermayenin ve finansal rantın düşük oranda vergilendirilmesi veya vergi dışı tutulması, vergi kaçaklarının artması vergi gelirleri üzerinde de önemli baskı oluşturmuştur.²⁶⁹

Türkiye’de çalışanlar üzerindeki vergi yükü artırılırken, özel sektörün vergi yükü düşürülmüştür. Artık neo-liberal politikaların bir gereği olarak *özel sektörden vergi yerine borç alınmaya* başlanmıştır. Özel bankalar, yurtdışından sağladıkları döviz cinsinden kredileri ulusal paraya çevirerek, yüksek faiz karşılığında devlete borç vermektedir. Daha sonra ise bankalar elde ettikleri ulusal para cinsindeki faiz kazancını, yıl sonunda düşük döviz kuru üzerinden yabancı paraya çevirip, döviz cinsinden aldıkları borçlarını geri ödemekte ve bu borç geri ödemesinden sonra da ellerinde büyük bir faiz geliri kalmaktadır. Bu süreçte, çok yüksek düzeyde faiz ödeyen devletin, dış borçlanma ihtiyacı da sürekli artış göstermiştir. Ayrıca, yüksek faiz oranları yabancı fonların da Türkiye’ye gelmesinde çok etkili olmuştur.²⁷⁰

Sönmez de *iç borçlanmanın dış borçlanmayı tetiklemesine* dikkat çekmiş ve bankaların bu süreçteki rolünü daha detaylı olarak şu şekilde açıklamıştır.²⁷¹

²⁶⁸ Bülül, Ejder ve Şahan, **a.g.m.**, s. 103-104.

²⁶⁹ Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 43.

²⁷⁰ Köymen, **a.g.e.**, s. 138.

²⁷¹ Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 43.

“(…) Artan bütçe/kamu kesimi açıklarının yüksek getirili devlet iç borç senetleri (DİBS) ile finansmanı faiz yükünü ağırlaştırmış(tır) (...). İç borçlanmada ödenen yüksek faiz dış borçlanmayı tetiklemiş; özel bankalar yurtdışından borçlanarak-örneğin sendikasyon kredisi- DİBS portföylerini genişletmiştir. Dış krediye uygulanan faiz+komisyon+kur farkı, Hazine’nin DİBS’e ödemiş olduğu faizin altında seyrettiği ölçüde devlet borçlanması özellikle bankalar açısından “kârlı” bir “iş” alanı oluşturmuş(tur) (...). Nitekim dış finansal serbestleşme sonrasında ticari bankaların sahip olduğu kısa vadeli dış borç stokunun hızla artarak 2000 yılı sonunda 17 milyar dolara ulaşmış olması anlamlı bir göstergedir.”

Finansal serbestleşme sürecinde, *Türkiye’deki bankacılık sistemi*, reel sektöre kaynak sağlama, bir diğer ifadeyle yatırım finansmanı görevini geri plana itmiştir. Bankacılık sistemindeki bu değişim, 1990-1999 dönemindeki bankacılık kesimine ilişkin göstergeler incelendiğinde de dikkat çekmektedir. Söz konusu dönem içerisinde, bankacılık kesimindeki toplam mevduat üç buçuk kata yakın artış gösterirken, aynı zaman diliminde toplam kredi hacmi ise ancak iki kata yakın artış göstermiştir.²⁷² Mustafa Sönmez ise bu sürece ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:²⁷³

“Kamunun borçlanma gereksinimi arttığı için bankalar kredi kullandırmak yerine Hazine borçlanma kâğıtlarını tercih etti. Kamu kesiminin borçlanma gereksiniminin artmaya başlamasına paralel olarak da özel sektöre kullandırılan kredide azalma yaşandı ve mevduatın krediye dönüşüm oranı giderek azaldı. (...) mevduatın krediye dönüşüm oranı (...) 2009 yılında da keskin bir düşüş göstererek yüzde 69,1’e kadar indi.”

1989 yılından sonra, Türkiye ekonomisinin giderek bir *rant ekonomisine dönüşmesine* ilişkin olarak verilebilecek önemli bir örnek ise büyük sanayi kuruluşlarının, likit kaynaklarını artan oranlarda üretim yerine repoya, yatırım fonlarına ve hazine bonolarına yönlendirmesi olmuştur. 1999-2002 yılları arasında, *beşyüz özel büyük sanayi kuruluşunun faiz gelirleri*, bu kuruluşların işletme

²⁷² Yeldan (2001), *a.g.e.*, s. 146, 148.

²⁷³ M. Sönmez (2010), *a.g.e.*, s. 60.

kârlarından daha yüksek düzeyde olmuştur. Bu durum, *büyük sınai sermayenin rantileşmesinin* çarpıcı bir örneğidir.²⁷⁴ Arın da bu noktaya dikkat çekmiş ve finansal serbestleşmeden itibaren sadece bankaların değil, özel kesim şirketlerinin de işletme fonlarının büyük bölümünü yatırıma yönlendirmek yerine faiz geliri elde etmek amacıyla borç verdiklerini ifade etmiştir. Söz konusu büyük şirketlerin gelirlerinin önemli bir kısmı faaliyet dışı gelirlerden oluşmaya başlamıştır. Arın, bu yaşananları “*parasal birikimle reel birikimin birbirinden kopuşunun en uç biçimi*” olarak değerlendirmektedir.²⁷⁵

Küreselleşme süreciyle birlikte devletin, üretim alanından çekilmesi, ulusal ve yabancı sermayenin finansal garantörlüğünü üstlenmesi ve sermayenin zararlarını kendi üzerine alıp, yararlarını artırmaya çalışması kamu kesiminin toplam (iç ve dış) borç stokunun GSMH’ya oranının sürekli artmasına neden olmuştur. Türkiye’de kamu kesiminin toplam borç stokunun GSMH’ya oranı 1980 öncesi yıllarda en fazla GSMH’nin üçte birine yaklaşmışken; 1980 yılından sonra söz konusu oran sürekli olarak artmıştır. Özellikle 1998 yılı ile 2001 yılı arasında en hızlı artış yaşanmış ve oran %69,1’den %125’e yükselmiştir. *Kamu kesiminin toplam borç stokunun krizlerle iki yönlü bağlantısı bulunmaktadır; ilk önce kamu toplam borç stokunun artması krizlerin patlamasında etkili olan faktörler arasında yer almakta; ikinci olarak ise yaşanan her kriz kamu kesiminin toplam borç stokunun hızlı artışına neden olan faktörleri devreye sokmaktadır.* Kamunun toplam borç stokunun miktarı büyüdükçe, devletin, krizin ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini azaltacak politikaları uygulama imkânı daha da fazla zorlaşmaktadır.²⁷⁶

Kamu toplam borç stokunun artması krizlerin ortaya çıkmasına şu şekilde katkıda bulunmaktadır: Artan kamu açıklarının finansmanında başvurulmuş iç borçlanmanın bankaların kısa vadeli ve yüksek faizli dış borçlanmasıyla karşılanması sonucunda kamu borçları da kısa vadeli ve yüksek faizli borçlanma biçimine girmiş ve aynı zamanda da ticari banka sisteminin riskleri artmıştır. Kısa

²⁷⁴ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 204.

²⁷⁵ Arın (2003a), **a.g.m.**, s. 602.

²⁷⁶ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 11.

vadeli dış borç birikimi artarken, kredi faizlerinin yükselmesi ve borçların yenilenmemesi veya yenilenmeyeceği yönünde olumsuz beklentilerin oluşması krizi tetikleyen faktörler olmuştur. Diğer taraftan ise yaşanan krizlerin kamu borçlarının hızlı artışına neden olması ise şu şekilde gerçekleşmektedir: Öncelikle *kriz dönemlerinde kısa vadeli özel dış krediler*, IMF ile anlaşma imzalanması sürecinde *bir konsolidasyon işlemi aracılığıyla uzun vadeli kamu borcuna dönüştürülmektedir*. Bu duruma, ülkenin yakın tarihinden örnek olarak 1990'lı yıllardaki ve 2000-2002 yıllarındaki *banka iflaslarının yükünün devlet tarafından üstlenilmesi* verilmektedir. *Devletin böyle bir sorumluluğun altına girmesi, kamu borçlarının hızla artmasında önemli bir faktör olmuştur*. Ayrıca, kriz sırasında hızla yükselen döviz fiyatları, dış borç stokunun ve servisinin TL cinsinden karşılıklarının artmasına da neden olmaktadır. Spekülatif nitelikli döviz ataklarının durdurabilmek için finansal serbestlik sürecinde devlet, faiz oranlarını kullanmakta ve son derece yüksek faiz oranlarıyla borçlanmaktadır. Faiz oranlarında yaşanan bu çok hızlı yükselişler ise iç borçlara ilişkin faiz giderlerini de hızla arttırmaktadır. Kazgan, bütün bu süreci şu şekilde özetlemektedir:²⁷⁷

“(…) kamu borç stokunun giderek büyümesi, 1990'lı yıllardan itibaren hem yeni krizleri hazırlayan bir nedendir; hem de her krizin giderek büyüttüğü, bu arada, özel kesim rizikolarının da bedelinin karşılığı olduğu bir sonuçtur. Aynı zamanda, krizi atlatabilmede etkili bir araç olabilen kamu harcamalarını artırıcı politikaların uygulanabilmesine de başlıca engeldir.”

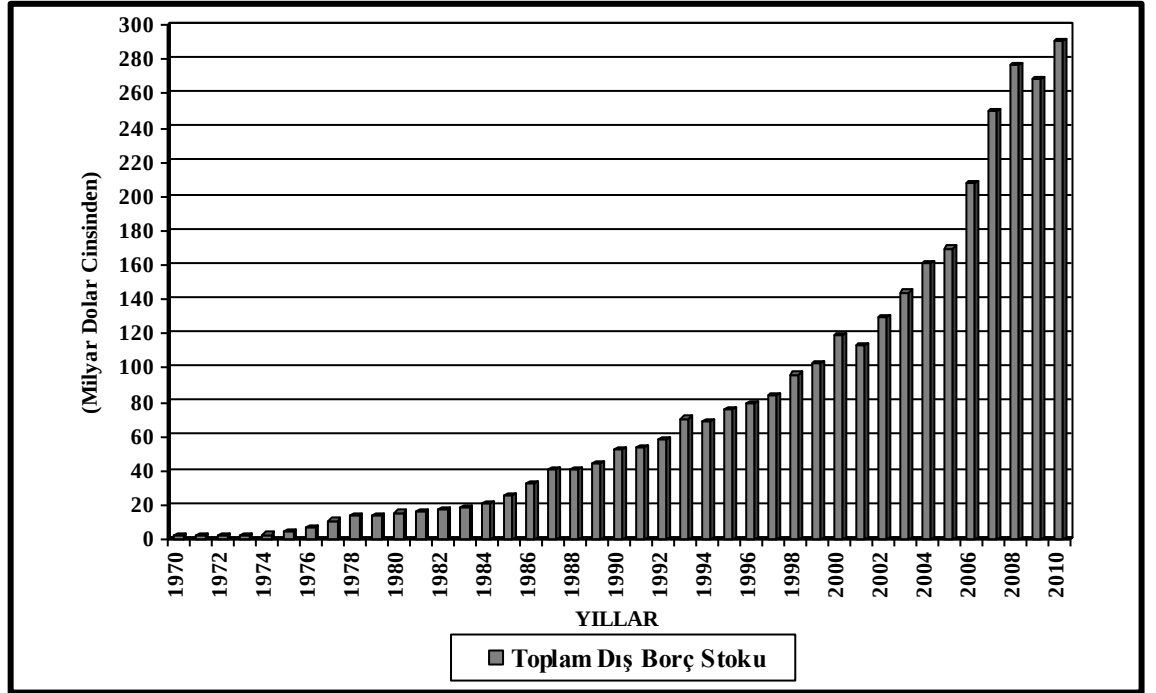
4.2.2.2.2. Dış Borçlanmada Yaşanan Gelişmeler

Türkiye’de sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 yılından sonra, Türkiye’nin *toplam dış borç stoku* da hızlı şekilde artmıştır. Türkiye’nin toplam dış borç stokunun gelişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 27); 1989 yılında 43,9 milyar dolar düzeyinde olan toplam dış borç stokunun, 1997 yılında iki kata yakın artarak 84,4 milyar dolara; 1999 yılında 103,1 milyar dolara; 2006 yılında ise 207,8 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. 1989-2010 döneminde, Türkiye’nin toplam dış borç

²⁷⁷ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 11-13.

stoku, 2010 yılında ulaştığı 290,4 milyar dolar ile en üst düzeye çıkmıştır. 2010 yılındaki toplam dış borç stoku, 2003 yılındaki toplam dış stokunun iki katından fazladır. 2010 yılındaki toplam dış borç stoku ise, 1980 yılındaki toplam dış borç stokunun onsekiz buçuk katı; 1989 yılındakinin ise altı buçuk katından biraz fazladır. 1989-2010 döneminde kriz yılları olan 1994, 2001 ve 2009 yıllarında toplam dış borç stokunda azalmalar yaşanmış, bu yılların dışında toplam dış borç stoku sürekli olarak artmıştır (Türkiye'nin toplam dış borç stokunun 1970-2010 yılları arasındaki gelişimi için bkz. Grafik 4.1).

Grafik 4.1: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1970-2010 (Milyar Dolar Cinsinden)

Kaynak: 1970-1988 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2008**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3361, 2009, s. 662, 664, 666, 671'den alınarak (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 21 Şubat 2010; 1989-2009 yılları arasındaki veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veri ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorclIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Boratav, dış borçların, cari işlemler açığının finansmanı gereksiniminden bağımsız şekilde büyüyen bir trend kazandığına dikkat çekmiş ve bu duruma Türkiye'deki bankaların, şirketlerin ve rantiyelerin ülke dışına herhangi bir

engellemeyle karşılaşmaksızın serbest şekilde sermaye çıkarabilmelerinin ve artan istikrarsızlık ortamında aşırı rezerv biriktirilmesi yönündeki çabaların neden olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer ifadeyle, *toplam dış borç stokundaki denetimsiz büyümenin, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin yol açtığı bir olumsuzluk olduğu* vurgulanmıştır.²⁷⁸

Sönmez ise ülke ekonomisinin büyümesinin yabancı sermaye girişine bağlandığı dönemde dış borçlanmanın artışını şu sözlerle açıklamaktadır:²⁷⁹

“(…) Yeni büyüme sürecinde dış kaynak girişinin belirleyici, para ve kur politikaları ile maliye politikasının bağımlı değişken/araç olması, dış finansman ihtiyacını sürekli kılmakta ve dış borçlanma hızlanmaktadır. Böylece finansal birikim rejiminde dış finansman/borçlanma, cari açığın finansmanı ötesinde işlevlere sahip olmakta, rezerv birikimine katkıda bulunmanın yanı sıra spekülative hareketleri beslemekte, bu nedenle rant ekonomisinin belirleyici değişkenleri arasında yer almaktadır. Nitekim finansal birikime dayalı spekülative büyüme dış borçlanmaya ve net transfere süreklilik kazandırmış, dış borç servisini artırmış, finansal kriz koşullarını hazırlamıştır.”

Türkiye’nin toplam dış borç stokunun gelişimini daha ayrıntılı görebilmek için yıllık yüzde değişim oranlarını incelemek gerekmektedir. Nitekim, Ek Tablo 28 incelendiğinde, toplam dış borç stokunda en fazla yıllık yüzde artışların 1990 yılında %19,3; 1993 yılında %20,3; 2000 yılında %15; 2006 ve 2007 yıllarında ise sırasıyla %22,3 ve %20,1 ile gerçekleştiği görülmektedir. Toplam dış borç stokunun artış oranının negatif olduğu üç yıl, Türkiye’nin ekonomik kriz yaşadığı 1994, 2001 ve 2009 yılları olmuştur. Toplam dış borç stokundaki yıllık yüzde azalış ise en fazla 2001 yılında olmuştur. Söz konusu yılda Türkiye’nin toplam dış borç stoku %4,2 azalmıştır.

Türkiye’nin toplam dış borç stokunun borçlulara göre dağılımı incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 27), 1989 yılında kamu kesiminin dış borç stokunun 29,5 milyar dolar; Merkez Bankası’nın dış borç stokunun 7,8 milyar dolar ve özel sektörün dış

²⁷⁸ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 186.

²⁷⁹ Sönmez (2009), **a.g.m.**, s. 44.

borç stokunun ise ancak 6,6 milyar dolar olduğu gör÷lmektedir. 2010 yılına gelindiğinde ise kamu kesiminin dış borç stoku üç kat artarak 88,9 milyar dolara; Merkez Bankası'nın dış borç stoku ise bir buçuk kat artarak 11,8 milyar dolara yükselmiştir. Ancak en ciddi artış, özel sektörün dış borç stokunda yaşanmış ve özel sektörün dış borç stoku yirmisekiz buçuk kat artarak, 2010 yılında 189,6 milyar dolara yükselmiştir.

Özel sektör dış borç stokunun yıllık yüzde değişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 28), söz konusu dış borç stokunun 1989-2010 döneminde 1994, 2001 ve 2009 yılları dışında kesintisiz olarak yüksek hızla büyüdüğü gör÷lmektedir. Özel sektör dış borç stokunun en hızlı arttığı üç yıl ise 1990, 1993 ve 2006 yılları olmuştur. Söz konusu yıllarda özel sektör dış borç stoku sırasıyla %62,2; %53,2 ve %43,4 oranında artmıştır. Özel sektör dış borç stokunda yaşanan azalış ve artışların en hızlı olduğu yılların, Türkiye'nin toplam dış borç stokunda yaşanan en hızlı azalış ve artışların yaşandığı yıllarla büyük çoğunlukla örtüştüğü, toplam dış borç stokunda yaşanan yıllık yüzde değişimlerin gösterildiği Ek Grafik 4'te dikkat çekmektedir.

Yüksek faiz oranı ve düşük kur uygulaması, özel sektörün dış borçlanması artmasında çok önemli bir etkidir. Faiz oranlarının yüksek, döviz kurunun artış hızının ise düşük olması arbitraj getirisini arttırmaktadır. Türkiye'de yüksek oranlı devalüasyonların yapıldığı 1994 ve 2001 kriz yıllarında arbitraj getirisi negatif olmuştur.²⁸⁰ Bu gelişme, 1994 ve 2001 yıllarında özel sektörün dış borçlanması azalmasına neden olan etkenlerdendir.

Özel sektör dış borç stokunun hızlı artışı, Türkiye'nin toplam dış borç stokunun borçlulara göre yüzde dağılımı incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 28), daha net olarak gör÷lmektedir. 1989 yılında toplam dış borç stoku içinde kamu kesiminin payı %67,1; özel sektör payı ise ancak %15,1 düzeyindedir. İlerleyen süreçte, toplam dış borç stoku içerisinde kamu kesiminin payı düşmeye; özel sektörün payı ise artmaya başlamıştır. Kamu kesiminin payı 1996 yılında %50,7'ye; 2010 yılında ise %30,6'ya

²⁸⁰ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 205.

kadar düşmüştür. Özel sektörün payı ise 1993 yılında %33,4'e; 1998 yılında %43,6'ya yükselmiştir. 2004-2008 döneminde, özel sektörün hızlı şekilde dış borçlanması sonucunda da 2004 yılında %39,7 olan özel sektörün payı, 2005 yılında %49,5'e yükselerek toplam dış borç stokunun yarısına yaklaşmıştır. Özel sektör dış borç stokunun, toplam dış borç stoku içerisindeki payı, 2006 ve 2008 yıllarında sırasıyla %58'e ve %66,7'e yükselmiştir. 2010 yılında ise artık Türkiye'nin toplam dış borç stokunun %65,3'ü özel sektör dış borç stokundan meydana gelmektedir (Bkz. Ek Grafik 5). Yaşanan bu gelişme, tezin bu bölümünde gelişmekte olan ülkeler için vurguladığımız, toplam dış borç stoku içinde kamu borçlarının ağırlığının azaldığı, özel sektörün borçlarının ağırlığının ise hızla arttığı tespitinin, Türkiye için de geçerli olduğunu göstermektedir. Mustafa Sönmez de özel sektörün toplam dış borç stoku içerisindeki artan payının, bir diğer ifadeyle günümüzde özel sektörün dış borç stokunun ulaştığı yüksek düzeyin, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir risk oluşturduğuna dikkat çekmektedir.²⁸¹

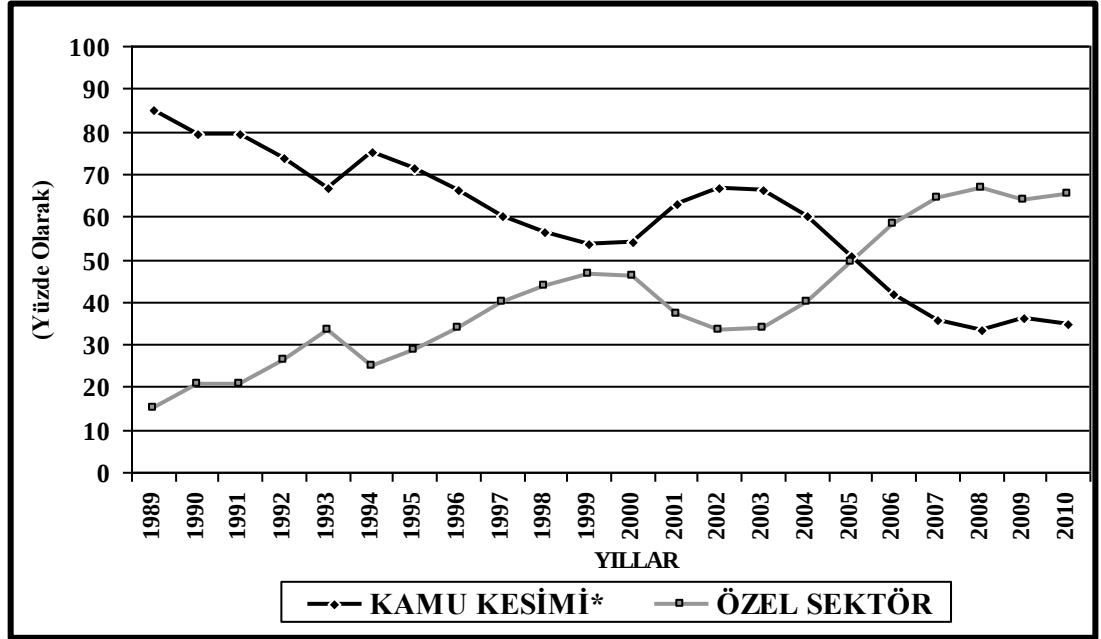
Ancak Türkiye'de Merkez Bankası'nın toplam dış borç stoku içindeki payı, kamu kesiminin payına dahil edildiğinde; toplam dış borç stoku içindeki kamu kesimi ile özel sektörün paylarının dağılımı Grafik 4.2'de gösterilmiştir. 1989 yılında toplam dış borç stoku içerisinde kamu kesimi dış borç stokunun payı %84,9; özel sektör dış borç stokunun payı ise %15,1 olmuştur. 1989-2010 döneminde kamu kesiminin payının çoğunlukla azalış trendi içinde; özel sektörün payının ise çoğunlukla artış trendi içinde olduğu görülmektedir. Ayrıca Grafik 4.2'de, 2005 yılı da dikkat çekmektedir, çünkü söz konusu yılda özel sektörün payı %49,5'e yükselmiştir. 2006 yılında ise özel sektör dış borç stokunun, toplam dış borç stoku içerisindeki payı kamu kesiminin payını ilk kez geçmiştir.

Özel sektör dış borç stokunun hem miktar olarak hem de oran olarak hızlı şekilde artması endişe uyandırmaktadır. Yüksek faizli TL kredilerinden uzak duran şirketler ve bireyler, dövizle ve mümkün olduğunda ise yurt dışından borçlanmayı tercih etmiştir. Bu gelişme, döviz piyasalarında gerçekleşecek bir çalkantı halinde

²⁸¹ M. Sönmez (2010), **a.g.e.**, s. 71.

kur riskinin ağırlıklı olarak döviz kazancı kısıtlı olan şirketler üzerinde kalacağını göstermektedir. Özel sektörün yüksek dış borçları, finansal krizin reel ekonomiye taşınmasında etkili olmaktadır.²⁸²

Grafik 4.2: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Kamu Kesimine ve Özel Sektöre Göre Yüzde Dağılımı: 1989-2010 (Yüzde Olarak)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yılı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 28'den alınmıştır.

*Bu grafikte kamu kesimi ve özel sektör olarak ikili ayırım yapılabilmesi için, TCMB'nin toplam dış borç stoku içindeki payı kamu kesimi payının içine dahil edilmiştir.

Türkiye'nin toplam dış borç stokunun vade yapısı incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 27), 1989 yılında 38,2 milyar dolar düzeyinde olan uzun vadeli dış borçların, 2008 yılında 226,6 milyar dolara yükseldiği görülmüştür. Kısa vadeli dış borçların gelişimi incelendiğinde ise, 1989 yılında 5,8 milyar dolar düzeyinde olan kısa vadeli dış borçların, kısa süre içerisinde iki kattan fazla artarak 1992 yılında 12,7 milyar dolara; 2008 yılında ise 50,5 milyar dolara yükseldiği görülmüştür. 2010 yılında, Türkiye'nin toplam dış borç stokunun 78,6 milyar doları kısa vadeli dış borçlardan,

²⁸² Bağımsız Sosyal Bilimciler, **2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum**, 2. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 136.

211,7 milyar doları ise uzun vadeli borçlardan oluşmaktadır. 1989-2010 döneminde uzun vadeli dış borçlar beş buçuk kat artmışken, kısa vadeli borçlar aynı dönemde onüç buçuk kattan fazla artmıştır. Kısa vadeli dış borçların, uzun vadeli dış borçlara oranı ise 1989 yılında %15,1 iken; 2010 yılında söz konusu oran %37,2'ye kadar yükselmiştir.

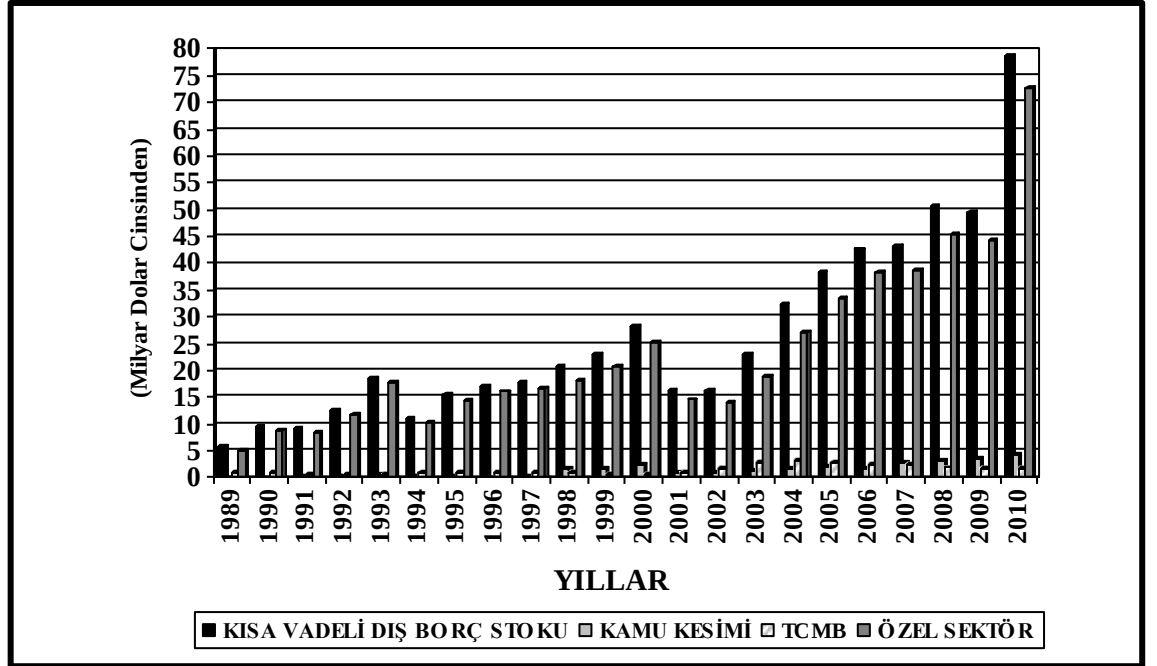
Toplam dış borç stokunun kısa ve uzun vadeye göre yüzde dağılımı incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 28 ve Ek Grafik 6), 1989 yılında uzun vadeli dış borçların payının %86,9; kısa vadeli dış borçların payının ise %13,1 olduğu dikkat çekmektedir. Zaman içerisinde kısa vadeli borçlar artış trendi içine girmiş, ama dalgalı bir seyir izlemiştir. 2010 yılına gelindiğinde toplam dış borç stokunun %27,1'i kısa vadeli dış borçlardan, %72,9'u ise uzun vadeli dış borçlardan meydana gelmiştir. Ek Grafik 6 incelendiğinde dikkat çeken bir diğer nokta ise, kısa vadeli dış borçların toplam dış borç stoku içerisindeki payının %26,2 ve %23,9 ile üst düzeye çıktığı yıllardan olan 1993 ve 2000 yıllarının, Türkiye'nin finansal kriz yaşadığı 1994 ve 2001 yıllarından önceki yıllar olmasıdır. Zaten, kısa vadeli dış borçların hızlı şekilde artmasının *ekonomik kırılganlığın artmasına* ve *kriz olasılığının yükselmesine* neden olduğu, bu yüzden de *kısa vadeli dış borçlardaki ani sıçramaların* uluslararası sermaye başta olmak üzere ekonomi çevrelerinde büyük tedirginlik yarattığı sıkça ifade edilmektedir. Türkiye'nin 2010 yılında, toplam dış borç stoku içerisinde kısa vadeli dış borçların oranının hızlı şekilde yükselerek, 1983-2010 dönemindeki en üst düzeye çıkması endişe vericidir.

1989-2010 döneminde kısa vadeli ve uzun vadeli dış borç stoklarının yıllık yüzde değişimleri incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 28 ve Ek Grafik 7), uzun vadeli dış borçların 2009 ve 2010 yılları hariç, sürekli olarak arttığı; ancak artış hızının inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. 2009 yılında ise uzun vadeli dış borçlar, ilk kez azalmış ve söz konusu yıldaki yüzde değişim oranı %-3,5; 2010 yılındaki yüzde değişim oranı ise %-1,2 olmuştur. Kısa vadeli dış borç stokunun yıllık yüzde değişimleri incelendiğinde de 1990, 1992, 1993, 1995, 2003 ve 2004 yıllarındaki hızlı artışlar dikkat çekmektedir. Ancak 1991, 1994, 2001 ve 2009 yıllarında kısa vadeli dış borçların yüzde değişimi negatif olmuştur. Kısa vadeli dış borç stokunun

hızla azaldığı yıllardan özellikle 1994 ve 2001 kriz yıllarında yüzde değişim oranları sırasıyla %-39,4 ve %-42 gibi yüksek düzeyde olmuştur.

Türkiye'nin kısa vadeli dış borç stokunun 1989-2010 dönemindeki gelişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 27 ve Grafik 4.3) ise, kısa vadeli dış borç stoku içerisinde özel sektörün büyük ağırlığının olduğu görülmektedir. Özel sektörün kısa vadeli dış borç stokunun, Türkiye'nin kısa vadeli toplam dış borç stokuna oranı 1989 yılında %86,1 iken; 1993 yılında %96'ya kadar yükselmiştir. Söz konusu oran 1999 yılında %90,1; 2000 yılında %89; 2010 yılında ise %92,5 olmuştur.

Grafik 4.3: Türkiye'nin Kısa Vadeli Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1989-2010 (Milyar Dolar Cinsinden)

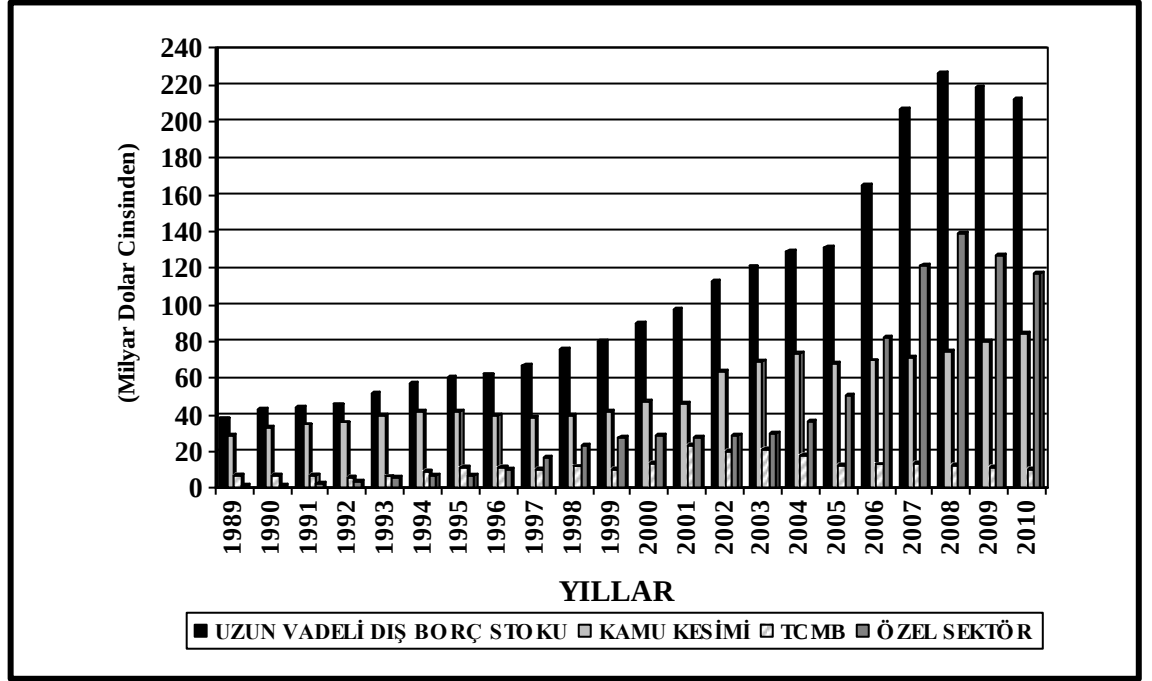
Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 27'den alınmıştır.

1989-2010 döneminde Türkiye'nin uzun vadeli dış borç stokunun gelişimi incelendiğinde de (Bkz. Ek Tablo 27 ve Grafik 4.4) uzun vadeli dış borç stoku içerisinde 2005 yılına kadar kamu kesiminin ön planda olduğu, 2006 yılından itibaren ise özel sektörün ön plana çıktığı görülmektedir. Özel sektörün uzun vadeli

dış borç stokunun, Türkiye'nin uzun vadeli toplam dış borç stokuna oranı 1989 yılında %4,4; 1995 yılında %12,4; 2000 yılında %32,4; 2006 yılında %49,8 olmuştur. 2007 yılında ise %58,9'luk oranla uzun vadeli toplam dış borç stoku içerisinde özel sektör en büyük paya sahip olmuştur. 2010 yılındaki söz konusu oran ise %55,2'dir. Görüldüğü üzere, toplam dış borç stoku vade yapısına göre incelendiğinde, 2010 yılında hem kısa vadede hem de uzun vadede özel sektörün ön planda olduğu dikkat çekmektedir.

Grafik 4.4: Türkiye'nin Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1989-2010 (Milyar Dolar Cinsinden)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

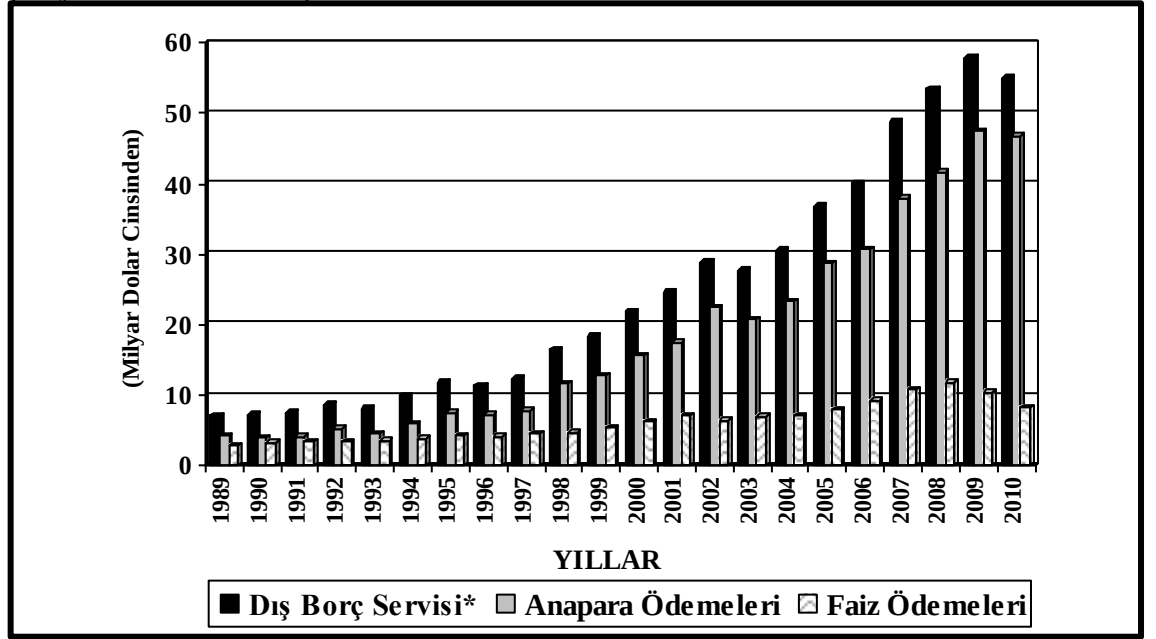
Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 27'den alınmıştır.

Özel sektörün uzun vadeli dış borç stoku 2009 yılında, yaklaşık olarak 127 milyar dolara gerilemiştir. Çünkü yaşanan küresel krizle birlikte hem kurların yükselmesinin hem de yurtdışından sağlanan dış borç imkânlarının azalmasının, özel

sektörün borçlanması üzerinde daraltıcı etkisi olmuştur ve söz konusu yılda şirketler kesimi net ödeyici durumuna gelmiştir.²⁸³

Özel sektörün kısa ve uzun vadeli dış borç stokunun gelişimi Ek Grafik 8’de gösterilmiştir. Söz konusu grafikte 1989-1996 yılları arasında özel sektör dış borç stokunda kısa vadeli borçların, uzun vadeli borçlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak 1997 yılından itibaren özel sektör dış borç stokunda uzun vadeli borçlar, kısa vadeli borçları geçmiş ve özellikle 2006 yılından sonra özel sektörün uzun vadeli dış borçları ile kısa vadeli dış borçları arasındaki fark, uzun vadeli dış borçlar lehine artmıştır.

Grafik 4.5: Türkiye’nin Dış Borç Servisinin Gelişimi: 1989-2010
(Milyar Dolar Cinsinden)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 29'dan alınmıştır.

*Dış borç servisinde anapara ödemeleri sadece uzun vadeli borçları, faiz ödemeleri ise uzun ve kısa vadeli borçları içermektedir. Dış kredi kullanımları ise "tahvil" ihraçlarını içermemektedir.

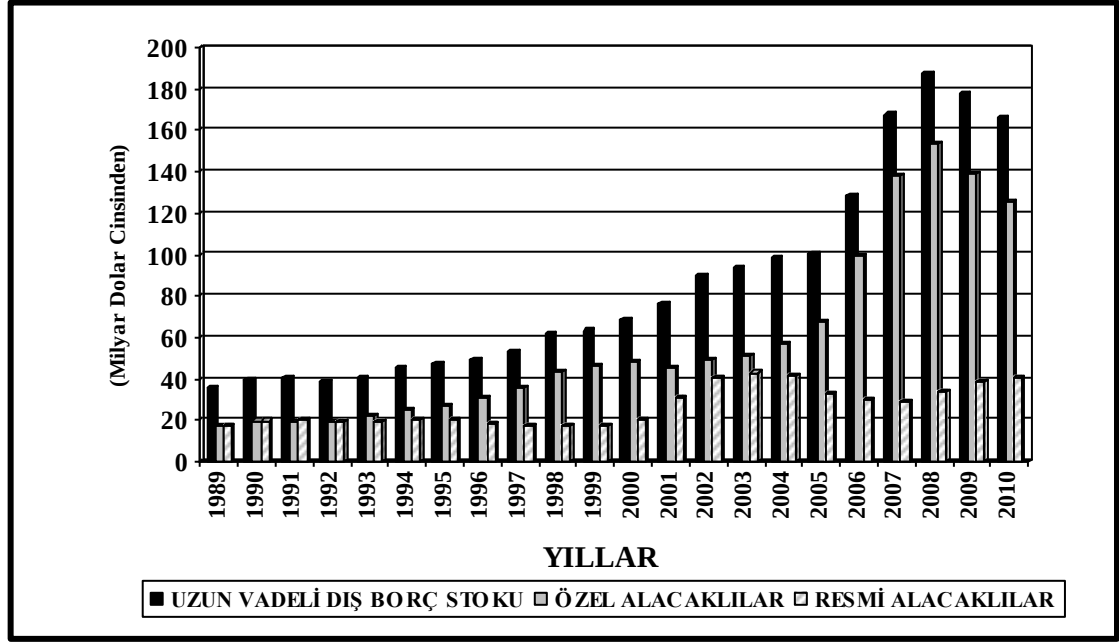
²⁸³ T.C. Maliye Bakanlığı (2010), **a.g.e.**, s. 85.

1989-2010 döneminde dış borç servisinin gelişimi incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 29 ve Grafik 4.5), 1980 yılında 2,8 milyar dolar düzeyinde olan dış borç servisinin söz konusu dönemin başlangıç yılı olan 1989 yılında 7,2 milyar dolar olduğu görülmektedir. Dış borç servisi 2000 yılında 21,9 milyar dolara, 2004 yılında 30,5 milyar dolara ve 2009 yılında ise 57,8 milyar dolara kadar yükselmiştir. Fakat, 2010 yılında ise dış borç servisi biraz azalmış ve 55 milyar dolar olmuştur. 1989 yılında 4,3 milyar dolar olan anapara ödemeleri onbir kat artarak 2009 yılında 47,5 milyar dolara; faiz ödemeleri ise 1989 yılında 2,9 milyar dolar iken üç buçuk kattan fazla artarak 2009 yılında 10,3 milyar dolara yükselmiştir. Anapara ödemelerinin artış hızının, faiz ödemelerinin artış hızından fazla olduğu, dolayısıyla da anapara ve faiz ödemeleri arasındaki farkın giderek açıldığı Grafik 4.5'te net şekilde görülmektedir. Ancak hızla artan dış borç servisine, bir diğer ifadeyle gerçekleştirilen yoğun anapara ve faiz ödemelerine rağmen ülkenin toplam dış borç stoku azalmak yerine hızlı şekilde artmaya devam etmiştir.

Boratav, dış borç faiz ödemelerinin gerçekleştirilmesini tek başına çok ağır bir sorun olarak değerlendirmemiş; asıl sorunun vadesi geldiğinde dış borç anapara ödemelerinin gerçekleştirilmesi olduğunu vurgulamıştır. Uluslararası bankalardan veya tahvil ihracı yoluyla uluslararası piyasalardan alınan borçların anapara ödemeleri, normal koşullar altında vadeleri gelince yeniden borçlanmak suretiyle sürdürülmektedir. Ancak ülkenin bir finansal kriz yaşama olasılığının artması veya uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından ülkenin riskli olarak değerlendirip, ülke kredi notunun düşürülmesi durumunda, vadesi gelen dış borçların yenilenmesi çok zorlaşmakta ve söz konusu ülke, dış borç anapara ödemelerini gerçekleştirmeyi başaramamaktadır. Nitekim Türkiye açısından da 2001 krizinde benzer bir durum yaşanmış ve dış borç stokunun sürdürülebilmesi, IMF'den alınan kredilerle sağlanmıştır. *IMF kredileri*, zor duruma düşen ulusal bankaların geri ödememe ihtimali olan yabancı bankaların alacaklarının tahsilinde ve yabancı sermayenin kaçışının finansmanında kullanılmıştır. Söz konusu krediler, Türkiye

ekonomisi üzerindeki IMF denetiminin daha fazla artmasına ve bağımlılık ilişkisinin ise giderek ağırlaşmasına neden olmuştur.²⁸⁴

Grafik 4.6: Türkiye'nin Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Gelişimi: 1989-2010
(Milyar Dolar Cinsinden)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 30'dan alınmıştır.

Alacaklılara göre toplam dış borç stokunun dağılımı incelendiğinde ise (Bkz. Ek Tablo 30), 1989-2010 döneminde kısa vadeli dış borçlarda alacaklıların (kreditörlerin) tamamen özel alacaklılar olduğu görülmektedir. Uzun vadeli dış borçlarda ise, 1989-1992 yılları arasında özel alacaklılar ile resmi alacaklıların payları birbirine yakın seyretmiş, ancak 1993 yılından itibaren uzun vadeli dış borç stoku içerisinde özel alacaklıların payı hızlı şekilde artmıştır. Uzun vadeli dış borç stoku içerisinde resmi alacaklıların payı ise, 1993-2000 yılları arasında 17 milyar dolar ile 20,3 milyar dolar arasında inişli çıkışlı bir seyir izlemiş, 2001 yılında ise IMF'den alınan kredinin etkisiyle 30,5 milyar dolara, 2002 yılında ise 40,4 milyar dolara kadar yükselmiştir. 2010 yılında ise uzun vadeli dış borç stoku içerisinde

²⁸⁴ Boratav (2008), a.g.e., s. 183, 187-188.

resmi alacaklıların payı 40,5 milyar dolar olmuştur. Söz konusu yılda, uzun vadeli dış borç stoku içerisinde özel alacaklıların payı ise 125,9 milyar dolardır. Görüldüğü üzere uzun vadeli dış borç stokunun en önemli alıcısı özel alacaklılar olmuştur (Bkz. Grafik 4.6). Özel alacaklılar içindeki en büyük pay ise *yabancı ticari bankalara* aittir. Uzun vadeli dış borçların resmi alıcılar içindeki dağılımında ise hükümet kuruluşlarının payının azaldığı, uluslararası kuruluşların payının ise özellikle 2001 yılından itibaren hızla arttığı dikkat çekmektedir. Uzun vadeli dış borç stoku içerisindeki uluslararası kuruluşların payı, 1989 yılında 8,8 milyar dolar düzeyinde iken 2010 yılında yaklaşık 32,4 milyar dolara yükselmiştir. Sonuç olarak günümüzde, toplam dış borç stokunun borçlulara göre dağılımında da özel sektör; alacaklılara göre dağılımında da özel kaynaklardan finansman ön plandadır.

Dış borç stokunu oluşturan *borç* kalemi kredi şeklinde alınan dış borçları temsil ederken; diğer kalem olan *tahvil* ise yurtdışında satışı yapılan euro tahvil gibi tahvilleri temsil etmektedir.²⁸⁵ 1989 yılında 2,6 milyar dolar düzeyinde olan tahvil ihracı hızlı bir artış trendi izlemiş; 1999 yılında 16,9 milyar dolara, son olarak 2010 yılında 45,4 milyar dolara kadar yükselmiştir.

1999-2009 yılları arasında Türkiye'nin IMF'den sağladığı net finansmanın yer aldığı Ek Tablo 31 incelendiğinde, 2000 yılından sonra özellikle 2001 ve 2002 yıllarında IMF'ye olan borç miktarının hızla arttığı görülmektedir. Alacaklılara göre toplam dış borç stoku içerisinde, uzun vadeli dış borçlar başlığı altında resmi alacaklılar kategorisinde bulunan IMF'nin alacaklarındaki söz konusu artış, 2001 krizi nedeniyle alınan IMF kredilerinden kaynaklanmıştır. Türkiye'nin, 2001 yılında IMF kredilerine ilişkin net kullanım düzeyi 9,7 milyar dolardır. 2004 yılından itibaren dış borç servisinin, özellikle de anapara geri ödemelerinin hızla artmasının etkisiyle IMF'ye olan borç miktarı düşmeye başlamıştır. Ancak Ek Tablo 31'de dikkat çeken en önemli gelişme, 2003-2007 ve 2009 yıllarında, bir diğer ifadeyle toplam altı yıl boyunca Türkiye'nin IMF'den gelen kredilere ilişkin net kullanımının

²⁸⁵ Binhan Elif Yılmaz, Murat Çak ve Murat Şeker, **Türkiye Ekonomisine Bakış: Ekonomiye Güven ve Beklentiler Anketi**, İstanbul, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayınları, Yayın No: 101, 2008, s. 110.

negatif düzeyde olmasıdır. Bu gelişme, Türkiye'nin söz konusu yıllar boyunca IMF'ye, bir diğer ifadeyle *ülke dışına net kaynak transferi yaptığı*nın da açık bir göstergesidir.

Türkiye'nin toplam dış borç stokunun *denetimsiz ve aşırı büyümesi* ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 yılından sonra Türkiye'nin toplam dış borç stoku, tüm gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı artmıştır. Nitekim 1989 ve 2007 yılları arasında tüm gelişmekte olan ülkelerde, toplam dış borç stokunun yıllık ortalama artış oranı %6,1 iken, Türkiye'de %10,4 olmuştur. Ancak, aynı zaman diliminde Türkiye ekonomisinin ortalama büyüme hızı ise %3,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu yüzden 2007 yılında Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında ön plana çıkmış ve daha önce de değinildiği üzere dünyanın en borçlu ülkeleri arasına girmiştir.²⁸⁶ Türkiye'nin toplam dış borç stokunun, tüm gelişmekte olan ülkelerin dış borçları içindeki payı 1989 yılında %3; 1998 yılında %4 ve 2007 yılında %6,1'dir.²⁸⁷

Dış borçluluğun analizinde kullanılan çeşitli oranların, Türkiye'de 1989-2010 dönemindeki gelişiminin incelenmesi de büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin toplam dış borç stokunun önce GSYİH'ya oranı; daha sonra ise GSMH'ya oranı incelenecektir. Ayrıca toplam dış borç stokunun, dış borç servisinin ve dış borç faiz ödemelerinin ihracat gelirlerine oranı; dış borç servisinin ve dış borç faiz ödemelerinin GSYİH'ya oranı ve son olarak da Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) net rezervlerinin toplam dış borç stokuna ve kısa vadeli dış borçlara oranı ele alınacaktır:

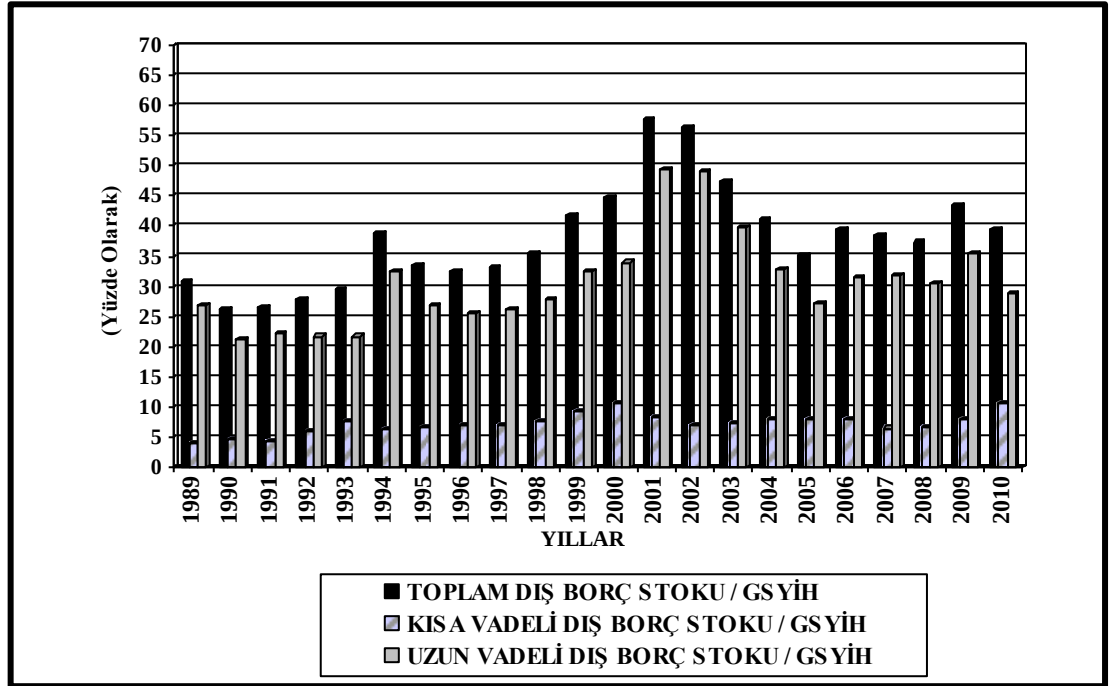
-Toplam Dış Borç Stoku / GSYİH: 1989-2010 döneminde Türkiye'nin toplam dış borç stokunun GSYİH'a oranı dalgalı bir seyir izlemiştir (Bkz. Ek Tablo 32 ve Grafik 4.7). Söz konusu oran 1989 yılında %30,8 iken; 2000 yılında ise %44,7'e yükselmiştir. Bu dönem içerisinde toplam dış borç stokunun GSYİH'a oranının en

²⁸⁶ Boratav (2008), **a.g.e.**, s. 192.

²⁸⁷ Korkut Boratav, "Bir Çevrimin Yükseliş Aşamasında Türkiye Ekonomisi", **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 23.

üst düzeye çıktığı iki yıl 2001 ve 2002 yılları olmuştur. 2001 yılındaki oran %57,7; 2002 yılındaki oran ise %56,2'dir. 2003 ile 2005 yılları arasında söz konusu oran azalış trendine girmiştir. Ancak daha sonra 2009 yılında ise %43,4'e yükselmiştir. Kısa vadeli dış borç stokunun GSYİH'ya oranı 1989-2010 döneminde %4'den, %10,7'ye; uzun vadeli dış borç stokunun GSYİH'ya oranı ise %26,8'den %28,8'e yükselmiştir. Kamu kesimi dış borç stokunun (TCMB dahil) GSYİH'ye oranı, 1989 yılında %26,1 iken, 2010 yılında %13,7'ye gerilemiştir. Özel sektörün GSYİH'ya oranı ise 1989 yılında %4,7 gibi düşük bir düzeydeyken hızlı bir artış sürecine girmiş ve 1999 yılında %19,4'e, 2009 yılında ise %27,8'e kadar yükselmiştir. Söz konusu oran 2010 yılında ise %25,8'e gerilemiştir (Bkz. Grafik 4.8).

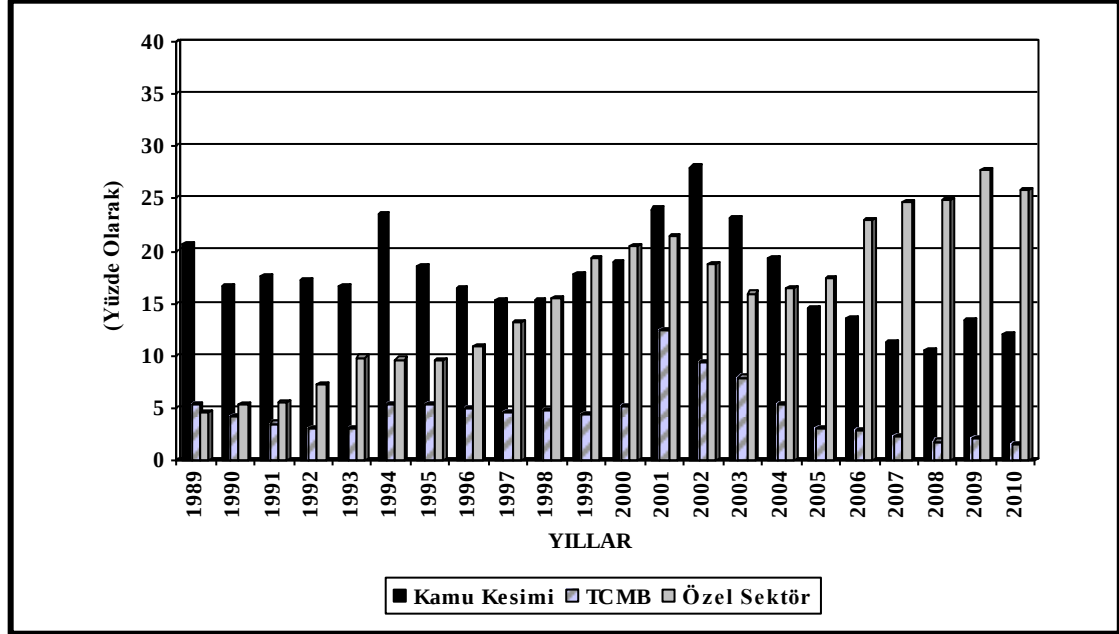
Grafik 4.7: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku ile Kısa Vadeli ve Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun GSYİH'ya Oranı: 1989-2010 (Yüzde Olarak)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 32'den alınmıştır.

Grafik 4.8: Türkiye’de Kamu Kesimi, TCMB ve Özel Sektör Dış Borç Stokunun GSYİH’ya Oranı: 1989-2010 (Yüzde Olarak)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

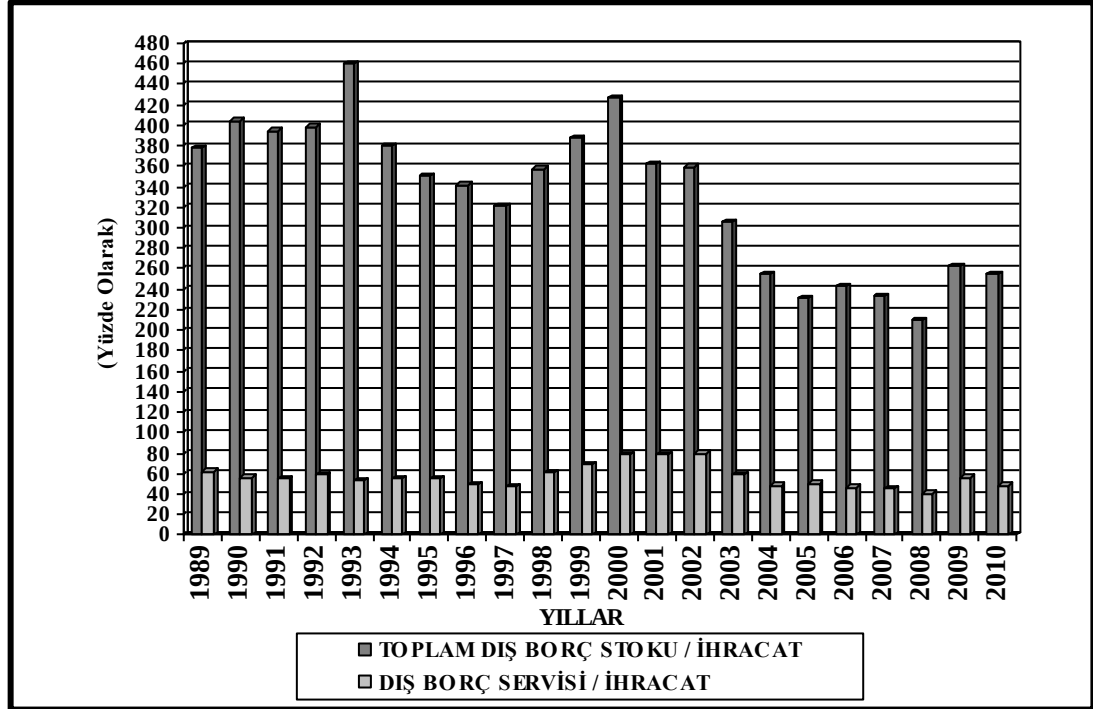
Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 32'den alınmıştır.

-Toplam Dış Borç Stoku / GSMH: Türkiye'nin toplam dış borç stokunun GSMH'ya oranı incelendiğinde (Bkz. Ek Grafik 9) ise, 1983 yılında %29,6 düzeyinde olan oranın, 1988 yılında %44,8'e, 1994 yılında ise %49,6'ya yükseldiği görülmektedir. Türkiye, toplam dış borç stokunun GSMH'ya oranı yönünden 1984-1998 yılları arasında orta derecede borçlu ülke durumundadır. Ancak 1994 yılında oranın hızla yükselmesiyle, aşırı derecede (ağır) borçlu ülke olmanın sınırına çok yaklaşmıştır. 1999 yılında söz konusu oranın %55,6'ya yükselmesiyle Türkiye aşırı borçlu ülke konumuna gelmiş ve 1999-2004 yılları arasında aşırı borçlu ülke olarak kalmıştır. 1983 yılından sonra söz konusu oranın en üst düzeye çıktığı yıl %78 ile 2001 kriz yılı olmuştur. 2005 yılından sonra ise oranlar azalmaya başlamış ve Türkiye tekrardan orta derecede borçlu ülke konumuna geri dönmüştür.

-Toplam Dış Borç Stoku / İhracat: Türkiye'nin toplam dış borç stokunun ülkenin ihracat gelirlerine oranı incelendiğinde (Bkz. Ek Tablo 33 ve Grafik 4.9),

1989-2003 döneminde söz konusu oranın sürekli %275'in üzerinde olduğu görülmüştür. Zaten, toplam dış borç stokunun ihracata oranının %275'in üzerinde olması durumunda bir ülke aşırı borçlu ülke olarak adlandırılmaktadır. Nitekim Türkiye'de söz konusu orana göre 1989-2003 döneminde aşırı borçlu ülke durumundadır. 2004 yılından itibaren ise oran %275'in altına inmiş ve Türkiye, 2004-2010 döneminde toplam dış borç stokunun ülke ihracatına oranına göre orta derecede borçlu ülke olarak adlandırılmıştır.

Grafik 4.9: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun ve Dış Borç Servisinin İhracata Oranı: 1989-2010
(Yüzde Olarak)

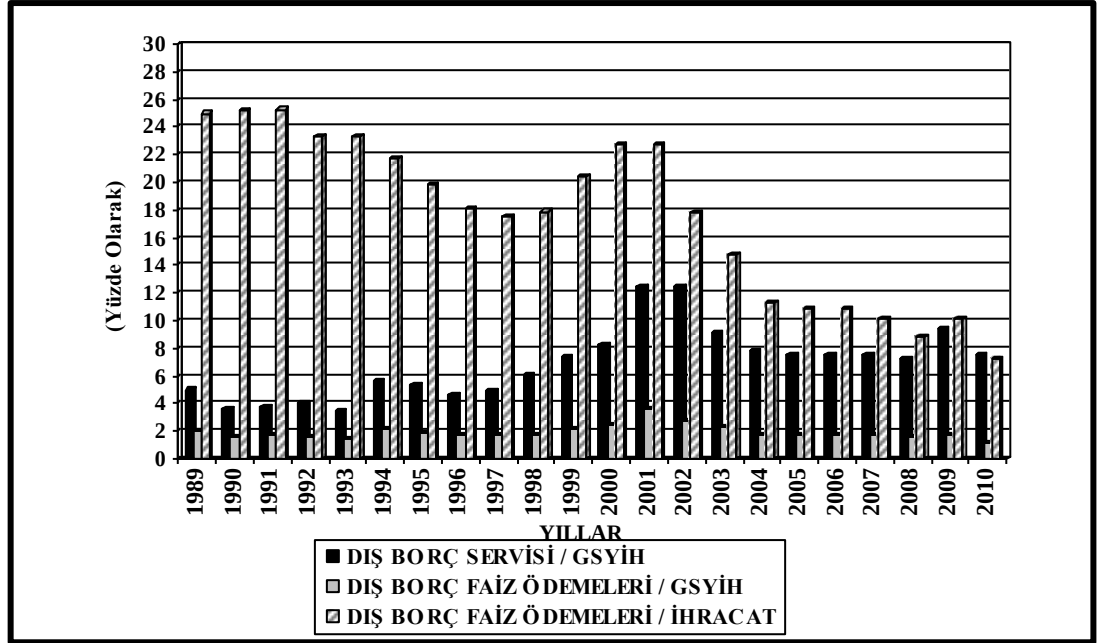
Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, *Ek Tablo 33'den alınmıştır*.

-Dış Borç Servisi / İhracat: Dış borç servisinin ihracata oranının %30'dan daha fazla olması, ilgili ülkenin aşırı borçlu ülke olduğunu göstermektedir. Nitekim Türkiye'nin dış borç servisinin ülke ihracatına oranı, 1989-2010 döneminde sürekli olarak %30'dan fazla olduğu için Türkiye, bu dönemde aşırı borçlu bir ülke durumundadır. 1989 yılında söz konusu oran %61,8 iken, inişli çıkışlı bir seyir

izlemiş ve 1999 yılında %68,9'a, 2000 yılında %79'a ve 2002 yılında %80'e kadar yükselmiştir. 2009 yılında ise söz konusu oran %56,6 olmuştur, bir diğer ifadeyle Türkiye'nin elde ettiği yıllık ihracat gelirlerinin yarısından fazlası dış borç servisinde kullanılmıştır. 2002 yılında ise Türkiye'nin yıllık ihracat gelirlerinin beşte dördü dış borç servisinde kullanılmıştır. 2010 yılında ise söz konusu oran %48,3'e gerilemiştir (Bkz. Ek Tablo 33 ve Grafik 4.9).

Grafik 4.10: Türkiye'nin Dış Borç Servisinin GSYİH'ya, Dış Borç Faiz Ödemelerinin GSYİH'ya ve İhracata Oranı: 1989-2010 (Yüzde Olarak)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 33'den alınmıştır.

-Dış Borç Faiz Ödemeleri / İhracat: Dış borç faiz ödemelerinin ihracata oranının %20'den fazla olması durumunda ilgili ülke aşırı borçlu ülke olarak; %12-%20 aralığında olması durumunda ise orta derecede borçlu ülke olarak adlandırılmaktadır. Nitekim Türkiye'nin dış borç faiz ödemelerinin ihracat gelirlerine oranı 1989-1994 ve 1999-2001 dönemlerinde %20'nin üzerinde; 1995-1998 ve 2002-2003 dönemlerinde %12-%20 aralığında yer almıştır. 2004 yılından itibaren ise söz

konusu oran %12'nin de altına inmiştir (Bkz. Ek Tablo 33 ve Grafik 4.10). Dolayısıyla Türkiye 1989-1994 ve 1999-2001 dönemlerinde aşırı borçlu bir ülke; 1995-1998 ve 2002-2003 dönemlerinde ise orta derecede borçlu bir ülke konumunda olmuştur.

-Dış Borç Servisi / GSYİH: 1989-1996 yılları arasında Türkiye'nin dış borç servisinin GSYİH'ya oranı dalgalı bir seyir izlemiştir. 1989 yılında GSYİH'nın %5'i dış borç servisine giderken, 1994 yılında %5,6'sı gitmeye başlamıştır. 1997 yılından 2002 yılına kadar geçen zaman diliminde ise söz konusu oran sürekli olarak artmış ve %4,7'den %12,5'e yükselmiştir. 2003-2008 döneminde ise azalış trendine girmiş ve %9,1'den %7,2'ye düşmüştür. 2010 yılında ise Türkiye'nin dış borç servisinin GSYİH'ya oranı %7,5 olmuştur (Bkz. Ek Tablo 33 ve Grafik 4.10).

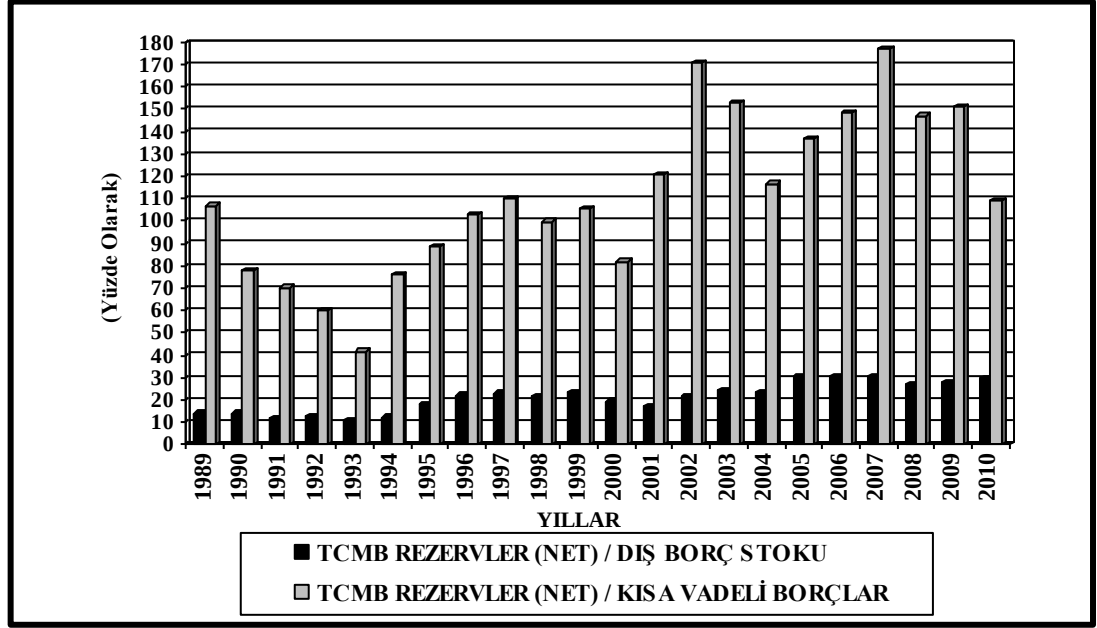
-Dış Borç Faiz Ödemeleri / GSYİH: 1989-1997 yılları arasında Türkiye'nin dış borç faiz ödemelerinin GSYİH'ya oranı da dalgalı bir seyir izlemiştir. Söz konusu oran 1998-2001 döneminde ise sürekli olarak artmış, daha sonraki yıllarda da azalmaya başlamıştır. 1989 yılında %2 düzeyinde olan söz konusu oran, 1994'te %2,2'ye; 2001 yılında ise %3,6'ya kadar yükselmiştir. 2010 yılında ise dış borç faiz ödemelerinin GSYİH'ya oranı %1,1 olmuştur (Bkz. Ek Tablo 33 ve Grafik 4.10).

-TCMB Net Rezervleri / Toplam Dış Borç Stoku: Dış borç ödeme kapasitesinin önemli bir göstergesi olan net rezervlerin toplam dış borç stokuna oranı 1989 yılında %14 iken, 1999 yılında %23,5'e; 2005 yılında ise %30,9'a yükselmiştir. Bu gelişme rezerv birikim hızının, toplam dış borç stokunun artış hızından daha fazla olmasından kaynaklanmıştır. 2010 yılında ise söz konusu oran %29,6 düzeyindedir (Bkz. Ek Tablo 33 ve Grafik 4.11).

-TCMB Net Rezervleri / Kısa Vadeli Dış Borçlar: Uluslararası sermayenin en çok dikkat ettiği oranlardan birisi de net rezervlerin, kısa vadeli dış borca olan oranıdır (Bkz. Ek Tablo 33 ve Grafik 4.11). Bu oranın %100'den büyük olması istenmektedir. Söz konusu oranın %100'ün üzerine çıkması ve artması olumlu karşılanmakta, oranın %100'ün altına inmesi ve küçülmeye devam etmesi ise ciddi

tedirginlik yaratmaktadır. Nitekim söz konusu oranın Türkiye’de 1989 yılından sonra hızlı bir şekilde azaldığı görülmektedir.

Grafik 4.11: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Rezervlerinin Dış Borç Stokuna ve Kısa Vadeli Borçlara Oranı: 1989-2010
(Yüzde Olarak)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010’dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011’den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 33’den alınmıştır.

1989 yılında %107,1 düzeyinde olan TCMB net rezervlerin, kısa vadeli dış borca oranı, bir yıl içerisinde %78,1’e, 1992 yılında ise %60,1’e düşmüştür. 1989-2009 döneminde, söz konusu oran %41,7 ile 1993 yılında en düşük düzeye inmiştir. Net rezervlerin kısa vadeli dış borca oranı, 1994-1997 döneminde artmış ve 1997 yılında %110,3 düzeyine ulaşmıştır. Ancak 1999 yılında %105,5 olan söz konusu oran, 2000 yılında çok hızlı bir şekilde azalmış ve %81,8 olmuştur. 2001-2009 döneminde ise net rezervlerin kısa vadeli dış borca oranı %116,9 ile %177,2 aralığında dalgalanmıştır. Bu gelişme de, TCMB net rezervlerinin artması etkili olmuştur (Bkz. Tablo 4.5). Söz konusu oranın gelişimi incelendiğinde, 1994 ve 2001 krizlerinden önceki yıllarda, bir diğer ifadeyle 1993 ve 2000 yıllarında oranların hızla düşmesi dikkat çekicidir. Nitekim 1993 ve 2000 yılları kısa vadeli dış borcun,

toplam dış borç stoku içerisindeki payının sırasıyla %26,2 ve %23,9 ile en üst düzeye çıktığı yıllar olmuştur. 2010 yılında ise TCMB net rezervlerinin artmasına rağmen, kısa vadeli dış borçlarda yaşanan hızlı yükseliş nedeniyle söz konusu oran %109,3'e kadar gerilemiştir.

Tablo 4.5: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Net Rezervleri: 1989-2010 (Milyon Dolar Cinsinden)

YILLAR	TCMB REZERVLER (NET)	YILLAR	TCMB REZERVLER (NET)
1989	6.155	2000	23.153
1990	7.417	2001	19.799
1991	6.408	2002	28.071
1992	7.608	2003	35.162
1993	7.701	2004	37.643
1994	8.517	2005	52.429
1995	13.754	2006	63.285
1996	17.614	2007	76.439
1997	19.513	2008	74.236
1998	20.726	2009	74.836
1999	24.183	2010	85.959

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'den; 2010 yılına ait veri ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınmıştır.

Ülkelerin dış borç göstergeleri, özellikle uluslararası finansal kuruluşlar ve uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının yakın takibinde bulunmaktadır. Söz konusu dış borç göstergelerinde yaşanacak olumsuz değişimler sonucunda, dış kredi verenlerin *risk algılaması* artacak, dünya faiz oranına eklenen *riziko primi* de yükselecektir. Bu durum ise ülkenin, daha yüksek faiz oranıyla ve daha kısa vadelerde borçlanmak zorunda kalmasına neden olacaktır.²⁸⁸

Sonuç olarak, Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1854 yılında almış olduğu ilk dış borç ve 1876 yılında ilan ettiği moratoryum ile başlayan; 1958 ve 1978 yıllarındaki moratoryum ilanları ile devam eden dış borç sorunu, günümüze kadar ülkenin temel sorunlarından birisi olma özelliğini korumuştur. Dış kaynak ihtiyacının

²⁸⁸ Kazgan (2008), **a.g.e.**, s. 285.

karşılanması amacıyla alınan dış borçlar sonucunda, Türkiye'nin toplam dış borç stoku ile dış borç servisi hızla artmış ve Türkiye, bir borç sarmalı içine girmiştir.

Benzer süreçler, birçok gelişmekte olan ülkede de yaşanmıştır. Gerçekleştirilen yüksek düzeydeki anapara ve faiz ödemelerine rağmen, dış borç sarmalı içine girmiş olan bu ülkelerin dış borç stoku azalmak yerine, artmaya devam etmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından, gelişmekte olan ülkelere kalkınmanın finansmanı için gerekli kaynağın dışarıdan transfer edilmesine yönelik olarak önerilen *dış borçlanma*, en sonunda gelişmekte olan ülkelere dışarıya kaynak transferine, bir diğer ifadeyle gelişmekte olan ülkeler açısından net negatif transfere neden olmuştur. Dış borcun ilk alındığı zaman ülkeye dışarıdan kaynak girişi sağlaması nedeniyle yaratmış olduğu GSMH artışları, dış borcun anapara ve faiz ödemelerinin yapılacağı zaman dışarıya kaynak transfer edilmesi nedeniyle yerini GSMH'da azalışlara bırakmıştır. Özellikle de dış borç ile sağlanan kaynağın, ülkede tüketim harcamalarında kullanılması ise borç sarmalına girilmesini kolaylaştıran etkenlerden birisi olmuştur.

Türkiye, Meksika'nın 1982 yılında moratoryum ilan etmesi ile başlayan dünya borç krizinden önce büyük bir borç krizi yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, 1876 yılında ilan ettiği moratoryum sonrasında kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin sıkı denetimine tabi olmuş; Türkiye ise 1978 yılında ilan ettiği moratoryum sonrasındaki yıllarda IMF'nin sıkı denetimi altına girmiştir. Bir diğer ifadeyle, ülkede yaşanan dış borç krizleri sonrasında alacaklılar adına borç tahsildarlığı görevini 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Düyun-u Umumiye İdaresi yaparken; günümüzde bu görev IMF tarafından yerine getirilmiştir. Nitekim Türkiye, yaşadığı dış borç krizi sonrasında 1980 yılında yürürlüğe koyduğu 24 Ocak Kararları ile neo-liberal politikaları uygulamaya, 1980'li yılların başlarında dış borç krizi yaşayacak olan gelişmekte olan ülkelere daha önce başlamıştır.

Zaten borç krizi yaşayan gelişmekte olan ülkelerin borçlarının ertelenmesi, artan yeni kredi ihtiyaçlarının karşılanması için söz konusu ülkelerin neo-liberal politikaları uygulamayı taahhüt etmeleri şartı ileri sürülmüştür. Neo-liberal

politikaları uygulamak zorunda kalan gelişmekte olan ülkelerde, dış ticaret serbestleştirilmiş, finansal serbestleştirme yapılmış, özelleştirme uygulamaları yoluyla kamu kesiminin ekonomideki payı küçültülmüş ve sermayeye yeni kâr alanları yaratılmış, sendikaların gücünün kırılması için sendikasızlaştırmaya ağırlık verilmiş, sermaye kazançları ve yüksek gelir grupları üzerindeki vergi yükü azaltılmıştır. Ancak dış ticaretin serbestleştirilmesi sonucunda gelişmekte olan ülkelerin artan ithalat giderleri, cari işlemler dengesinde artan açıkların finansmanının gerekliliği ve dış borç servisinin ağırlaşması yeni dış kaynak ihtiyacının, dolayısıyla da dış borçlanmanın hızla artmasına sebep olmuştur.

Küreselleşme sürecinin “*nimetlerinden*” faydalanılabilmesi için en kısa sürede küresel kapitalizme eklemlenilmesi gerektiği yönünde gelişmekte olan ülkelere hem gelişmiş kapitalist ülkeler, hem de IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar tarafından “*yoğun telkinler*”de bulunulmuştur. Nitekim Türkiye, 1989 yılında aldığı 32 Sayılı Karar ile sağladığı dış finansal serbestlik sonucunda finansal spekülasyon faaliyetlerin giderek yoğunlaşması, finans sektörü ile reel sektörün birbirinden kopması ve dış borç stokunun hızlı şekilde artması gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonrasında ülke dışına sermaye kaçışının yaşanması, cari işlemler dengesi açığının finansmanı, sık yaşanan finansal krizlere karşı aşırı rezerv biriktirilmesi ülkelerin dış borç stokunun artmasında etkili olmuştur. Aşırı rezerv biriktirilmesinin ise, yüksek faizle alınmış olan dış borçların üretken alanlara yönlendirilmesini engellediği için önemli bir maliyetinin bulunduğu da vurgulanması gerekmektedir.

Ekonomisinin büyümesini yabancı sermaye girişine dayandırmış olan Türkiye, yüksek faiz oranları aracılığıyla ülkeye sıcak para girişini sağlamaya çalışmaktadır. Ancak yabancı sermaye girişine bağımlı olan ekonomik büyüme sürecinde, ülke ekonomisinin kırılganlığı da hızla artmaktadır. Sağlanan yüksek hızlı büyüme oranları ise kalıcı olmamaktadır ve gerçekleşen büyüme, istihdam yaratmadığı için eleştirilmektedir. Söz konusu *spekülatif büyüme*, aynı zamanda dış borçlanmaya süreklilik kazandırmakta ve dış borç servisini de artırmaktadır.

Yüksek faiz-düşük kur uygulaması ithalatı teşvik edip, ihracatı olumsuz etkilediği için ülkenin dış ticaret açığının da artmasına neden olmuştur. Nitekim Türkiye'nin cari işlemler açığının GSMH'ya oranı da, özellikle 2001 krizinden sonra hızla yükselmiştir. Ülkeye yabancı sermaye girişlerinin artması ulusal paranın aşırı değerlenmesine, dolayısıyla da cari işlemler dengesi açıklarının artmasına sebep olmuştur.

Alacaklılar adına borç tahsildarlığı görevini yapan IMF, borçların faiz ödemelerinin yapılabilmesi ve borçların sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için kriz yaşayan ülkelere *faiz dışı bütçe fazlası hedefini* şart koşmaktadır. Zor durumda olan gelişmekte olan ülkelerin, faiz dışı bütçe fazlası vermeye zorlanması ise bu ülkelerin faiz ödemeleri dışındaki eğitim, sağlık, yatırım vb. harcamalarını ciddi oranda azaltması anlamına gelmektedir.

Türkiye'de toplam dış borç stoku içerisinde özel sektörün payı 1984 yılından sonra artmaya başlamış ve ilk defa 2006 yılında kamu kesiminin payını geride bırakmıştır. Yüksek faiz-düşük kur uygulaması, özel sektörün dış borçlanmasının artmasında da çok önemli bir etken olmuştur. Ayrıca toplam dış borç stoku içerisinde kısa vadeli dış borçların payı da yükselmiştir ki; bu gelişme ülke ekonomisinin kırılganlığını ve kriz olasılığını arttırmaktadır. Nitekim kısa vadeli dış borç stokunun büyük bölümü de özel sektörün kısa vadeli dış borçlarından meydana gelmektedir. Bir diğer ifadeyle, gelişmekte olan ülkelere paralel olarak Türkiye'de de dış borçlanma, kısa vadeli dış borçlar ve özel sektörün dış borç stoku artma eğilimi göstermektedir.

Türkiye'ye ilişkin dış borç göstergeleri incelendiğinde ise 2010 yılında Türkiye'nin çoğunlukla orta derecede borçlu bir ülke olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ancak Türkiye'nin dış borç servisinin ihracata oranının tehlike sınırını aşması; toplam dış borç stokunun ihracata oranının ise tehlike sınırına yakın düzeyde olması da dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Küreselleşme sürecinde, gelişmekte olan ülkelerde IMF ve Dünya Bankası'nın da yoğun telkinleriyle sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi ve döviz kuru konvertibilitesinin sağlanması sonucunda, özellikle sıcak para olarak da adlandırılan kısa vadeli spekülâtif sermaye hareketleri büyük bir hızla artmıştır. Dış kaynak ihtiyacı içinde olan gelişmekte olan ülkeler, kısa vadeli yabancı fonları ülkelerine çekebilmek için yüksek reel faiz oranlarını, düşük döviz kurunu ve düşük vergi oranlarını kullanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin, özellikle de yükselen piyasa ekonomilerinin ülkeye yabancı fonları çekebilmek için birbirleriyle yoğun rekabete girmesi, kısa vadeli yabancı fonların lehine bir gelişme olmuş ve bu fonlara önemli arbitraj olanakları sunmuştur. Zaten, gelişmekte olan ülkeler arasında yaşanan bu rekabet “*dibe doğru yarış*” olarak da adlandırılmaktadır. Ancak söz konusu uygulamalar ülkeye sermaye girişini sağlamaya yönelik olduğu kadar, ülkeden sermaye kaçışını da engellemeye yöneliktir. Gelişmekte olan ülkeler arasında artan vergi rekabeti ise, vergi oranlarının azalmasına neden olmuş ve söz konusu ülkelere zaten yetersiz düzeyde olan kamu gelirlerini çok olumsuz etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkelere artan kamu harcamalarının finansmanında vergi gelirlerinin yetersiz kalması sonucunda ise, devletin yeni borçlanma ihtiyacı daha fazla artmış; faiz ödemeleri de hızlı bir şekilde yükselmiştir.

Küreselleşme sürecinde yabancı sermaye girişlerine dayalı büyüme ise, doğal olarak istikrarlı bir trend izleyememiştir. Çünkü kısa vadeli yabancı fonların ülkeye girişi ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açmış; tüketimi ve ithalatı hızlı şekilde arttırmış, ülkede yapay bir büyümenin yaşanmasına neden olmuştur. Ancak yabancı sermayenin ülkeye ilişkin risk algılaması olumsuzla döndüğü vakit, kısa vadeli yabancı fonlar son derece hızlı şekilde ülke ekonomisini terk etmiştir. Ülkede yaşanan bu yoğun sermaye kaçışı, yapay büyümenin, bir diğer ifadeyle de *sanal refah döneminin sona ermesine* neden olmuştur. Böylelikle finansal serbestleştirmenin gelişmekte olan ülkeleri bir kez daha *istikrarsızlık-kriz-büyüme-istikrarsızlık sarmalı* içine soktuğu görülmüştür.

Gelişmekte olan ülkelerin, yaşadıkları dış kaynak sorunlarını çözebilmek, aldıkları eski borçların anapara ve faiz ödemelerini gerçekleştirebilmek için reel faiz oranlarını yüksek tutarak yabancı fonları ülkeye çekmeye çalışmaları, bu ülkelerin borçlanma maliyetlerinin de hızla yükselmesine ve ülkenin *borç-faiz kısır döngüsü* içine girmesine neden olmuştur. Bir diğer ifadeyle, küreselleşme sürecinde artan kısa vadeli spekülâtif sermaye hareketleri, gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızlarında istikrarsızlığa ve söz konusu ülkelerin toplam dış borç stoklarının artmasına yol açmıştır.

1970’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin yoğun şekilde borçlanması veya borçlandırılması sürecinde kredinin yoğun şekilde arz ve talep edilmesinde etkili olan faktörler önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelere yoğun kredi arzına neden olan yapısal faktör *kapitalizmin içine girdiği kriz*; dönemsel faktörler ise Bretton Woods sisteminin çökmesi, europa piyasalarının oluşumu, petrol krizi sonrasında petrodolarların yeniden dolaşıma sokulması ve finans sektörünün giderek güç kazanması olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin yoğun şekilde kredi talep etmesine neden olan yapısal faktör ise, *azgelişmişlik ve sermaye yetersizliği* olmuştur. Yoğun kredi talebine neden olan dönemsel faktörler ise faiz oranlarının düşük olması, petrol fiyatlarının hızla artması ve aşırı değerlenmiş kur politikalarının uygulanması olmuştur.

Uzun vadeli ve sabit faizli olma özelliği taşıyan iki taraflı ve çok taraflı kredilerin yerini, 1970’li yılların ortalarından itibaren kısa vadeli ve değişken faizli olan ticari banka kredilerinin alması, gelişmekte olan ülkelerin ciddi dış borç sorunlarıyla karşılaşmalarına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin ticari banka kredilerine yönelmelerinde, bu kredilerin kullanımında hiçbir kısıtlamanın bulunmaması, kredinin hızlı ve rahat şekilde alınabilmesi etkili olmuştur. Ancak bu kredilerdeki değişken faiz uygulaması, faiz oranlarında yaşanacak yükselişin riskini krediyi alan ülkelerin üzerine yüklemiştir. Zaten gelişmekte olan ülkelerin kalkınmanın finansmanı amacıyla başladığı dış borçlanma, özellikle 1970’li yıllardaki değişimler ile birlikte ülkelerin dış borç servisinin sürdürülebilmesi için borçlanmaya dönüşmüş, bir diğer ifadeyle eski borcun yeni borçla kapatılması yöntemi (Ponzi-tipi

finansman) zorunlu olarak benimsenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin artan dış borç faiz ödemeleri ise gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru önemli kaynak transferlerine neden olmuştur.

1982 yılında Meksika'nın moratoryum ilan etmesi ile başlayan ve borç yükü ağır olan çeşitli gelişmekte olan ülkelerinde katılımıyla büyüyen dünya borç krizi, alacaklılar cephesinde büyük tedirginliğe neden olmuştur. Yaşanan panik ile birlikte uluslararası ticari bankalar kredi arzını durdurmuş, böylelikle gelişmekte olan ülkeler açısından dış borç krizi daha da ağırlaşmıştır. Bu süreçte yeni kredi almak veya borç ertelemelerinden yararlanabilmek için yoğun çaba harcayan borçlu ülkelerin yeni kredi alabilmelerinin veya borç ertelemelerinden faydalanabilmelerinin ön koşulu ise IMF tarafından önerilen neo-liberal politikaların uygulanması olmuştur.

Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı borç krizleri ve sonrasında uyguladıkları neo-liberal politikalar sonucunda, 1980'li yıllar Latin Amerika ülkelerinde “*kayıp on yıl*” olarak adlandırılmıştır. Ancak finansal serbestleştirmenin sağlanmasından sonra ise 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başlarında Latin Amerika ülkelerinden özellikle Meksika, Brezilya ve Arjantin ciddi finansal krizler yaşamış ve ekonomileri büyük zarar görmüştür. Krizden krize savrulan gelişmekte olan ülkelere IMF tarafından empoze edilen istikrar politikaları ise, uygulandığı ülkelerde gelir dağılımını hızla bozmuş; işsizliği, yoksulluğu ve sosyal kargaşayı artırmıştır.

Tarihsel olarak, yaşanan iktisadi krizlere ilk giren ülkelerin hangi ülkeler olduğu incelendiği vakit; krize ilk giren ülkenin, bir diğer ifadeyle *kılavuz ülkenin* genellikle, o dönemin hegemon konumdaki ülkesi olduğu görülmüştür. Nitekim 19. yüzyılda yaşanan krizler incelendiğinde (örneğin 1825, 1836, 1847, 1866 ve 1890 krizleri), krize ilk giren ülkenin dönemin hegemon ülkesi konumundaki İngiltere'nin olduğu; 20. yüzyılda yaşanan büyük krizler incelendiğinde ise (örneğin 1929 ve 2008 krizleri) krize ilk giren ülkenin söz konusu dönemin hegemon ülkesi konumundaki ABD olduğu görülmüştür. Hegemon konumdaki ülkenin ekonomisinin etkinliği, diğer ülke ekonomilerini krize sürüklemekte etkili olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, tarihsel olarak incelendiğinde krizlerin genellikle hegemon ülkede ortaya çıktığı ve bu ülkelere diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yayıldığı görülmektedir.

Nitekim gelişmiş kapitalist ülkelerde 1970’li yıllarda yaşanan ağır krizin aşılmasında veya hafifletilmesinde, gelişmekte olan ülkelerin aşırı borçlandırılması olgusu büyük önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu dönemde kredi mekanizması aracılığıyla, gelişmekte olan ülkelerin borçlandırılması hem gelişmiş kapitalist ülkelerdeki atıl kalan fonların değerlendirilmesi, hem de borç alan ülkelere olan ihracatın artırılması imkânını yaratmıştır. Bir diğer ifadeyle gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan kriz, kredi mekanizması aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere ihraç edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin, merkez sermayesinin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesinde, neo-liberal politikalar büyük rol oynamıştır. Ancak söz konusu politikalar, bir taraftan merkez sermayesinin önemli kazançlar elde etmesini sağlarken; diğer taraftan da çevre ülkelerin sık sık finansal kriz yaşamasına neden olmuştur. Nitekim küreselleşme sürecinde, finansal krizlerin domino etkisiyle büyük bir hızla ülkeden ülkeye yayılma özelliğinin bulunması, gelişmekte olan ülkelere, özellikle de yükselen piyasa ekonomilerinden birinde ortaya çıkacak olan bir finansal krizin diğer ülke ekonomilerini de etkilemesine neden olmaktadır. Yabancı sermaye, sadece krizin yaşandığı ülkeye yönelik değil, gelişmekte olan ülkelerin geneline yönelik olarak risk algılamasını olumsuz yönde değiştirmekte; bunun sonucunda da yabancı sermaye hareketlerinin yönü gelişmekte olan ülkelere doğru çevrilmektedir. Bu gelişme ise gelişmekte olan ülkelere ciddi düzeyde sermaye çıkışının yaşanmasına neden olmaktadır.

Küreselleşme sürecinde, gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stokunda kısa vadeli dış borçların ve özel sektör dış borçlarının payının artışı dikkat çekicidir. *Dış borçların hızla özelleşmesi* olarak da adlandırılan bu süreç, gelişmekte olan ülkeler açısından ciddi riskler taşımaktadır. Çünkü kriz dönemlerinde özel sektörün, özellikle de ticari bankaların ödenmeyen kısa vadeli borçları IMF’nin telkinleriyle devlet garantisi altına alınmakta; bu sayede kısa vadeli özel sektör borcu, bir anda konsolidasyona tabi tutularak uzun vadeli kamu borcuna dönüştürülmektedir. Bu gelişme, *devletin kârların özelleştirilmesi, maliyetlerin toplumsallaştırılması işlevini* de açık şekilde ortaya koymaktadır. Zaten 2001 krizinden sonra Türkiye’de iflas eden

bankaların yükünün Hazine tarafından üstlenilmesi ve bunun sonucunda Türkiye'nin kamu borç stokunun hızla artması, yakın tarihimizden devletin maliyetleri toplumsallaştırması işlevine ilişkin çarpıcı bir örnektir.

Küreselleşme sürecinde, Türkiye'de de toplam dış borç stokunun arttığı, dış borç stoku içerisinde kısa vadeli dış borçların payının yükseldiği, özel sektör borçlarının ise kamu kesimi borçlarını geçtiği görülmüştür. Ancak kamu kesiminin dış borçlarının toplam dış borç stoku içerisindeki payı azalmasına rağmen, özel sektörün artan dış borçlanmasının da dikkatle izlenmesi gerekmektedir. Çünkü özel sektörün toplam dış borç stokunun hızlı şekilde artışı, ekonominin kırılganlığını arttıran bir etkidir ve bu borçların ileri de olası bir kriz durumunda kamu borcuna dönüştürülmesi riski bulunmaktadır. Türkiye'nin dış borç göstergeleri incelendiğinde ise, Türkiye'nin söz konusu göstergelerinin çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerin dış borç göstergelerinin ortalamasının üzerinde yer aldığı görülmüştür.

Yoğun şekilde gerçekleştirilen dış borç servisine rağmen, toplam dış borç stokunun artmaya devam etmesi Türkiye'nin ve gelişmekte olan ülkelerin içine girmiş oldukları dış borç sarmalını net bir şekilde göstermektedir. Sürekli olarak yeniden dış borçlanma ihtiyacının bulunması, söz konusu ülkelerin gelişmiş ülkelere olan ekonomik bağımlılığının artmasına neden olmakta ve bağımsız ekonomi politikaları uygulamasını giderek zorlaştırmaktadır. Borç krizi yaşayan ülkelerde öncelik borç servisinin sürdürülmesi olmakta; faiz dışı bütçe fazlası verilmesinin gerekliliği de IMF tarafından sıkça vurgulanmaktadır. Yüksek düzeyde faiz dışı bütçe fazlası verilmesi, bütçeden eğitime, sağlığa, adalete, yatırıma daha az kaynak ayrılmasına neden olmaktadır; bir diğer ifadeyle borçlu ülkelerin halklarının yeni kayıp on yıllara mahkûm edilmesi anlamına gelmektedir.

1989 yılında çıkardığı 32 Sayılı Karar ile finansal serbestleştirmeyi gerçekleştiren Türkiye, henüz kendi içinde makro ekonomik istikrarını sağlayamadan, ekonomisini denetimsiz şekilde sermaye hareketlerine açmasının bedelini ekonomik kırılganlığının artması ve sıkça finansal kriz yaşamasıyla ödemiştir. Finansal serbestleştirme sonucunda artan kısa vadeli spekülative sermaye hareketleri,

Türkiye’de olduğu gibi diğer yükselen piyasa ekonomilerinde de dış borç birikim hızının artmasına neden olmuştur.

Ülkelerin toplam dış borç stokunun artması ve dış borç göstergelerinin olumsuz yönde değişmesi söz konusu ülkelerde kriz yaşanması riskini arttırmaktadır. Örneğin kısa vadeli dış borçların toplam dış borç stoku içerisindeki payının artması risk katsayısını yükseltmektedir. Dış borç göstergeleri içerisinde özellikle gelişmekte olan ülkelerin kısa vadeli dış borçlarının, söz konusu ülkelerin Merkez Bankalarının uluslararası döviz rezervlerine oranına yabancı yatırımcılar çok dikkat etmektedir. Çünkü, bu oranın yüksek olması borç verenlerde tedirginlik yaratmaktadır. Söz konusu oranın artışı, gelişmekte olan ülkeleri uluslararası piyasalarda daha riskli hale getirmektedir. Bu yüzden IMF, gelişmekte olan ülkelere aldıkları dış borçların belirli bir kısmını Merkez Bankası’nda döviz rezervi olarak saklamalarını önermektedir. IMF, bu öneriyle alacaklı ülkelerin alacaklarının ödenmemesi riskini azaltmayı amaçlamıştır. Alınan dış borçların belirli bir kısmının Merkez Bankası’nda döviz rezervi olarak saklanması işleminin ise borç alan ülke açısından ciddi bir maliyeti vardır. Nitekim, yüksek rezerv biriktirme politikasını geliştirmekte olan ülkelere GSMH’nın %1’i civarında gelir kayıplarına yol açtığı ileri sürülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin yüksek faizle aldıkları borcun büyük bir kısmının borç servisine ve rezerv birikimine gitmesi son derece dikkat çekici bir durumdur.

Sonuç olarak, *borç tutsaklığı* içinde bulunan çevre ülkelerin, dış borç sorunlarını çözebilmeleri için ortak hareket etmeleri büyük önem taşımaktadır. Alacaklıların, alacaklarını tahsil edebilmek için gösterdiği dayanışmanın bir benzerini borçlu ülkelerin de kendi aralarında sağlaması gerekmektedir. Dış borç sorununa getirilen çözüm önerilerinden birisi olan *dış borçların silinmesinin gerektiği görüşü* daha yüksek sesle dile getirilmeli, şimdiye kadar gerçekleştirilmiş olan yüksek düzeydeki dış borç servisine ve net negatif transferlere dikkat çekilmelidir. Söz konusu borçların bir kısmının veya tamamının silinmesi, borçlu ülkelerin borç yükünün azalmasını sağlayacaktır. Ancak, kapitalist sistemin işleyiş mekanizması yeni dış borç sorunları yaratmaya da devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Adda, Jacques: **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Sevgi İneci, 3. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Altırok, Metin: “Marksist Kriz Kuramlarının Güncelliği”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 506-507, Ağustos-Eylül 2009, s. 3-15.
- Amin, Samir: **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasıf Erenus, 1. Basım, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- Appelbaum, Eileen: “Radical Economics”, **Modern Economic Thought**, Ed. Sidney Weintraub, 1. Edition, Oxford, Basil Blackwell Publisher, 1981, pp. 559-574.
- Aren, Sadun: **100 Soruda Para ve Para Politikası**, 5. Basım, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1995.
- Aren, Sadun: **100 Soruda Ekonomi Elkitabı: Türkiye Ekonomisinden Örneklerle**, 1. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2007a.
- Aren, Sadun: **Ekonomi Dersleri**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2007b.
- Arestis, Philip ve Malcolm Sawyer: “İngiltere’nin Neoliberal Deneyimi”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 325-338.
- Arıkboğa, Aysel: “Minsky ve Finansal İstikrarsızlık Hipotezi”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 501, Ocak-Şubat 2009, s. 71-73.

- Arın, Tülay: “Asya Krizi ve Kriz Yönetiminde Hegemonya”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 375, Ocak 1998, s. 5-18.
- Arın, Tülay: “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (İktisat Üzerine Yazılar I-Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003a, s. 569-609.
- Arın, Tülay: “İktisatta Devlet ve Devletçilik”, **İktisat’ın Dama Taşları III: Ekoller – Kavramlar - İz Bırakanlar**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi Yayını, 2003b, s. 39-57.
- Arın, Tülay: “Sürdürülebilir Borçluluk: Düşük Gelirli Ülkeler, Orta Gelirli Ülkeler ve Türkiye”, **Gülten Kazgan’a Armağan: Türkiye Ekonomisi**, Yay. Haz. L. Hilâl Akgül ve Fahri Aral, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 79, 2004, s. 125-145.
- Arnaud, Pascal: **Üçüncü Dünya’nın Borçlanması**, Çev. Fikret Başkaya, 1. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Arrighi, Giovanni: **Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri**, Çev. Recep Boztemur, 1. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.
- Ateş, Davut: “Kuram, Eylem ve İnanç Ekseninde Siyasal İdeolojilerin Geleceği”, **Doğu Batı**, Sayı No: 28, Ağustos-Eylül-Ekim 2004, s. 83-95.

Bağımsız Sosyal

Bilimciler:

IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007.

Bağımsız Sosyal

Bilimciler:

2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum, 2. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.

Bal, Harun:

Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye, 1. Basım, Ankara, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi No: 16, 1998.

Bal, Harun:

Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye, 1. Basım, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 222, 2001.

Balkan, Neşecan:

Kapitalizm ve Borç Krizi, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994.

Balkan, Neşecan:

“Azgelişmişlik ve Dış Borç Sorunu”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, s. 65-69.

Balseven, Hale ve

İzzettin Önder:

“Türkiye’de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 77-128.

- Barsoc, Cristian: **Kapitalizmin arkları: Marksist İktisadi Analiz Öğeleri**, Çev. Bülent Tanatar, 1. Basım, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1997.
- Başkaya, Fikret: **Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme**, 2. Basım, Ankara, Öteki Yayınevi, 1997.
- Başkaya, Fikret: “Sermayenin Küreselleşmesi veya Neo-Liberalizmin Vahşeti”, **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı No: 11, Haziran-Eylül 2000, s. 59-83.
- Başkaya, Fikret: **Borç Krizi Üzerine Bir Deneme**, 3. Basım, Ankara, Özgür Üniversite Yayınları, 2005.
- Başkaya, Fikret: **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, 7. Basım, Ankara, Özgür Üniversite Yayınları, 2009.
- Bello, Walden ve Marylou Malig: “Küreselleşmeci Projenin Krizi ve George W. Bush’un Yeni Ekonomisi”, **Küreselleşmenin Krizi**, Der. Alan Freeman ve Boris Kagarlitsky, Çev. İbrahim Yıldız ve Bahar Kara, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 108-123.
- Berkes, Niyazi: **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi II: Osmanlı Devletinin Ekonomik Çöküşü**, 2. Basım, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1975.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, 12. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.
- Boratav, Korkut: **Bir Krizin Kısa Hikâyesi**, 1. Basım, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009.

- Boratav, Korkut: “Bir Çevrimin Yükseliş Aşamasında Türkiye Ekonomisi”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 1-24.
- Boughton, James M.: **Silent Revolution: The International Monetary Fund 1979-1989**, 1. Edition, Washington, D.C., The International Monetary Fund Publications, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/history/2001/ch11.pdf>, 16 Temmuz 2009.
- Bourdieu, Pierre: “The Essence of Neoliberalism”, **Le Monde Diplomatique**, December 1998, (Çevrimiçi) <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>, 28 Kasım 2010.
- Bowles, Paul: “Globalization: A Taxonomy of Theoretical Approaches”, **New Perspectives on Globalization and Antiglobalization: Prospects for a New World Order?**, Ed. Henry Veltmeyer, 1. Edition, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008, pp. 13-34.
- Brecher, Jeremy;
Tim Costello ve
Brendan Smith: **Aşağıdan Küreselleşme: Dayanışmanın Gücü**, Çev. Berna Kurt, Zeynep Kutluata, Şirin Özgün ve Aysel Yıldırım, 1. Basım, İstanbul, Aram Yayınları, 2002.
- Bulutoğlu, Kenan: **Yöresel ve Küresel Para Krizleri**, 1. Basım, İstanbul, Batı Türkeli Yayıncılık, 2002.

- Bülbül, Duran;
Haydar Lütfü Ejder ve
Özgür Şahan: “Türkiye’de Kamu Borçlarının Kaynakları, Yapısı ve Niteliklerinin Değerlendirilmesi (1990-2004 Dönemi Analizi)”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı No: 35, Ekim 2006, s. 101-124.
- Campbell, Al: “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi”, **Neoliberalizm: Muhafız Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 305-324.
- Ceylan, Ali: “Uluslararası Para ve Sermaye Piyasaları”, **Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar**, Ed. Nurhan Aydın, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1581, 2004, s. 283-301.
- Chacholiades, Miltiades: **International Trade Theory and Policy**, 2. Edition, Singapore, McGraw-Hill Book Company, 1978.
- Chang, Ha-Joon: **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, Çev. Tuba Akıncılar Onmuş, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Cline, William R.: “International Debt: From Crisis to Recovery?”, **The American Economic Review**, Vol. 75, No: 2, May 1985, pp. 185-190, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/1805593.pdf>, 7 Temmuz 2009.
- Cline, William R.: “The Baker Plan and Brady Reformulation: An Evaluation”, **Dealing With The Debt Crisis**, Ed. Ishrat Husain and Ishac Diwan, 1. Edition, Washington, D.C., The World Bank, 1989, pp. 176-193.

- Colas, Alejandro: “Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 123-139.
- Committee For The Abolition of Third World Debt: “Topicality of The Odious Debt Doctrine”, August 2008, pp. 1-10, (Çevrimiçi) http://www.cadtm.org/IMG/article_PDF/article_a3618.pdf, 25 Temmuz 2009.
- De Brunhoff, Suzanne: “Finans Sermayesi ve Sanayi Sermayesi: Yeni Bir Sınıf Koalisyonu”, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Der. Alfredo Saad-Filho, Çev. Aslı Zengin, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 173-184.
- Denny, Charlotte ve Larry Elliott: “Farming’s Double Standards Will Be Laid Bare At Cancun”, **The Guardian**, 8 September 2003, (Çevrimiçi) <http://www.guardian.co.uk/environment/2003/sep/08/wto.fairtrade#history-link-box>, 2 Aralık 2010.
- Deraniyagala, Sonali: “Uluslararası Ticarete Neoliberalizm: Sağlam Bir İktisat Kuramı mı, Yoksa Bir İman Sorunu mu?”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 168-178.
- Dicken, Peter: **Global Shift: Reshaping The Global Economic Map In The 21st Century**, 4. Edition, London, Sage Publications, 2003.

- Duménil, Gérard ve
Dominique Lévy: “Neoliberal (Karşı) Devrim”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 25-41.
- Duménil, Gérard ve
Dominique Lévy: “Neoliberalizmin Doğası ve Çelişkileri”, **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi**, Ed. Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın, Çev. Uğur Selçuk Akalın, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s. 171-216.
- Eğilmez, Mahfi: **Hazine**, 4. Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2004.
- Eğilmez, Mahfi: **Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi**, 5. Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2009.
- Eğilmez, Mahfi: “Paris ve Londra Kulüpleri”, **Radikal**, 26 Kasım 2006, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=205617>, 14 Temmuz 2009.
- Ellwood, Wayne: **Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu**, Çev. Betül Dilan Genç, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.
- Erbaş, Hayriye: “Küçük Sevimli Dünya: Küreselleşme ve Bazı Yanılgılar”, **Doğu Batı**, Sayı No: 10, Şubat-Mart-Nisan 2000, s. 139-151.
- Erbaş, Hayriye: “Küreselleşme ve Ulus-Devletin ‘Aşınımı’ Sürecinde Toplumsal Eşitlik/Adalet”, **Doğu Batı**, Sayı No: 13, Kasım-Aralık-Ocak 2000-2001, s. 213-224.

- Ercan, Fuat: “Gelişme Yazını: Eleştiriler ve Yeni Perspektifler”, **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum**, Ed. Tamer İşgüden, Fuat Ercan ve Mehmet Türkay, 1. Basım, İstanbul, Beta Yayınevi, 1995, s. 298-428.
- Evgin, Tülay: **Dünden Bugüne Dış Borçlarımız**, 1. Basım, Ankara, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma-İnceleme Dizisi No: 26, 2000.
- Falay, Nihat: “Özelleştirme ve Yerel Yönetimler Üzerine”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları: Prof.Dr. Sevim Görgün’e Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, Sayı No: 38, 1998, s. 60-70.
- Foster, John Bellamy: “The Financialization of Capitalism”, **Monthly Review**, Vol. 58, No: 11, April 2007, (Çevrimiçi) <http://www.monthlyreview.org/0407jbf.htm>, 22 Ocak 2009.
- Freeman, Alan ve Boris Kagarlitsky: “Dünya İmparatorluğu mu, Yoksa İmparatorluklar Dünyası mı?”, **Küreselleşmenin Krizi**, Der. Alan Freeman ve Boris Kagarlitsky, Çev. İbrahim Yıldız ve Bahar Kara, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 7-61.
- Freeman, Alan: “Ulusların Eşitsizliği”, **Küreselleşmenin Krizi**, Der. Alan Freeman ve Boris Kagarlitsky, Çev. İbrahim Yıldız ve Bahar Kara, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 62-107.

- George, Susan: “Neoliberalizmin Kısa Tarihi”, **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi**, Ed. Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın, Çev. Gülsüm Akalın, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s. 33-47.
- Gibson, Heather D. ve Euclid Tsakalatos: “Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi**, Der. Fikret Şenses, Çev. Sedef Öztürk, 4. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 173-210.
- Günsoy, Bülent ve Muhsin Kar: “Küreselleşme ve Kalkınma”, **Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular**, Ed. Sami Taban ve Muhsin Kar, 2. Basım, Bursa, Ekin Yayınevi, 2008, s. 385-430.
- Hahnel, Robin: **İktisadi Adalet ve Demokrasi: Rekabetten İşbirliğine**, Çev. Yavuz Alogan, 1. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Han, Ergül: “Kalkınmanın Finansmanı”, **İktisadi Kalkınma ve Büyüme**, Ed. Erol Kutlu, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1575, 2004, s. 77-103.
- Harvey, David: **Yeni Emperyalizm**, Çev. Hür Güldü, 1. Basım, İstanbul, Everest Yayınları, 2004.
- İnce, Macit: **Devlet Borçları ve Türkiye**, 6. Basım, Ankara, Gazi Kitabevi, 2001.
- İnsel, Ahmet: **Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, 1. Basım, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004.

- “Kapital”:
Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi,
Cilt: 1, Ed. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları,
1988, s. 234-267.
- Karabulut, Gökhan: “Finansal Liberalizasyon İktisadi Kriz İlişkisi”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 438, Haziran 2003, s. 77-80.
- Karluk, Rıdvan: **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, 10. Basım, İstanbul, Beta Yayınevi, 2005.
- Kazgan, Gülten: **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2. Basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1988.
- Kazgan, Gülten: **İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 9. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000a.
- Kazgan, Gülten: **Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, Genişletilmiş 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000b.
- Kazgan, Gülten: **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, Genişletilmiş 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 22, 2002.
- Kazgan, Gülten: **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, 2. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 109, 2008.
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk: **Türkiye Ekonomisi**, 13. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

- Kıray, Emine: **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Koloğlu, Orhan: “II. Abdülhamit'in Siyasal Düşüncesi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt: 1, Ed. Mehmet Ö. Alkan, 5. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 273-276.
- Koray, Meryem: “Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları”, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, Der. Meryem Koray, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Yayın No: 1, 2001, s. 7-48.
- Koray, Meryem: “ ‘Reel’ Küreselleşme veya Küreselleşmenin Realitesi”, **Çalışma ve Toplum**, Cilt No: 7, Sayı No: 4, 2005, s. 11-45.
- Koray, Meryem: **Sosyal Politika**, 3. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.
- Kozanoğlu, Hayri: **Küreselleşme Heyulâsı**, 1. Basım, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003.
- Kozanoğlu, Hayri;
Barış Alp Özden ve
Nurullah Gür: **Neoliberalizmin Gerçek 100’ü**, 1. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Köse, Ahmet Haşim: “Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye: Dış Ticaret ve Sermaye Hareketlerindeki Gelişmeler”, **Türkiye Ekonomisi**, Ed. Mustafa Özer, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1579, 2004, s. 151-187.

Köse, Ahmet Haşim ve

Ahmet Öncü:

Tahsildarlar ve Borçlular: Karşı-İktisat Gözüyle Dünya Kapitalizmi ve Türkiye, 1. Basım, İstanbul, Evrensel Yayınları, 2006.

Köymen, Oya:

Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya, 2. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007.

Kremer, Michael ve

Seema Jayachandran:

“Odious Debt”, **Finance and Development**, Vol. 39, No: 2, June 2002, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/06/kremer.htm>, 19 Aralık 2010.

Lairson, Thomas D. ve

David Skidmore:

International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth, 3. Edition, Canada, Wadsworth Thomson Press, 2003.

Lapavitsas, Costas:

“Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 59-75.

Lapavitsas, Costas:

“Giriş”, **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi**, Der. Costas Lapavitsas, Çev. Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s. 9-24.

List, Friedrich:

The National System of Political Economy, Translated by Sampson S. Lloyd, New Impression, London, Longmans, Green and Co., 1909, (Çevrimiçi) http://files.libertyfund.org/files/315/0168_Bk.pdf, 14 Aralık 2010.

- MacEwan, Arthur: “International Debt and Banking: Rising Instability Within The General Crisis”, **Science and Society**, Vol. L, No: 2, Summer 1986, pp. 177-209.
- MacEwan, Arthur: “Borç ve Demokrasi; Ağır Borç Altındaki Ülkeler Demokratik Ekonomik Programları Nasıl Yürütebilirler?”, **Neo Liberalizme Karşı Ortak Savunma**, Ed. Ahmet Asena ve Sezai Temelli, Çev. Erkal Ünal, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2006, s. 75-110.
- Magdoff, Harry ve Paul M. Sweezy: “The Two Faces of Third World Debt”, **Stagnation and The Financial Explosion**, Ed. by. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy, 1. Edition, New York, Monthly Review Press, 1987a, pp. 176-185.
- Magdoff, Harry ve Paul M. Sweezy: “Introduction”, **Stagnation and The Financial Explosion**, Ed. by. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy, 1. Edition, New York, Monthly Review Press, 1987b, pp. 7-25.
- Magdoff, Harry ve Paul M. Sweezy: “Production and Finance”, **Stagnation and The Financial Explosion**, Ed. by. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy, 1. Edition, New York, Monthly Review Press, 1987c, pp. 93-105.
- Magdoff, Harry: **Küreselleşme ve Yaklaşan Sosyalizm**, Çev. Barış Baysal, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008.
- Marx, Karl: **Ekonomi Yazıları**, Çev. Ahmet Fethi, 1. Basım, İstanbul, Hil Yayın, 2004.

- Marx, Karl ve
Friedrich Engels: **Komünist Parti Manifestosu**, Çev. Erkin Özalp, 6. Basım, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2009.
- Millet, Damien ve
Eric Toussaint: “Figures Relating to The Debt For 2009”, **Committee For The Abolition of Third World Debt**, 2009, pp. 1-12, (Çevrimiçi) http://www.cadtm.org/IMG/pdf/DEF_Figures_relating_to_the_Debt_Vademecum_2009_FEB_2009.pdf, 12 Kasım 2009.
- Moseley, Fred: “Marksist Kriz Teorisi ve Savaş Sonrası ABD Ekonomisi”, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Der. Alfredo Saad-Filho, Çev. Şükrü Alpagut, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 255-269.
- Myrdal, Gunnar: **Economic Theory and Under-Developed Regions**, 1. Edition, London, Methuen & Co. Ltd., 1957.
- Myrdal, Gunnar: **Against The Stream: Critical Essays on Economics**, 1. Edition, New York, Vintage Books, 1975.
- Nakatani, Paulo ve
Rémy Herrera: “The South Has Already Repaid Its External Debt to The North: But The North Denies Its Debt to The South”, **Monthly Review**, Vol. 59, No: 2, June 2007, pp. 31-36.
- Onaran, Özlem: “Emek Piyasasına Dayalı Yapısal Uyum: Katılık Miti”, **Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet**, Yay. Haz. Neşecan Balkan ve Sungur Savran, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 211-233.

- Onaran, Özlem: “Life After Crisis for Labor and Capital in the Era of Neoliberal Globalization”, **Vienna University of Economics and Business Administration Working Paper Series**, Working Paper No: 43, 2005, pp. 1-48, (Çevrimiçi) <http://www.wu-wien.ac.at/inst/vw1/gee/workp.html>, 19 Aralık 2009.
- Önder, İzzettin ve Diğerleri: “Küreselleşen Sermaye, Değişen Para ve Maliye Politikaları”, **İktisat Dergisi (25. İktisatçılar Haftası)**, Sayı No: 401-402, Mayıs-Haziran 2000, s. 33-63.
- Önder, İzzettin: “Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu”, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, Der. Meryem Koray, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Yayın No: 1, 2001a, s. 61-84.
- Önder, İzzettin: “Maliye Politikasındaki Son Gelişmeler”, **İktisat’ın Dama Taşları I: Ekoller – Kavramlar – İz Bırakanlar**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi Yayını, 2001b, s. 189-201.
- Önder, İzzettin: “Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye’de Devletin Yeri ve İşlevi”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (İktisat Üzerine Yazılar I-Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 249-286.
- Önder, İzzettin: “Maliye Politikası ve Ekonomik Kalkınma”, **Maliye Politikası**, Ed. Engin Ataç, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1580, 2004, s. 223-239.

- Önder, İzzettin: “Tüpraş İçin Yurttaş Hareketi”, Mayıs 2006, (Çevrimiçi) http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/On derMay06.pdf, 16 Ocak 2008.
- Önder, İzzettin: **Küreselleşme ve Kuralsızlaştırma**, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi tarafından düzenlenen 13.04.2006 tarihli Cumartesi Söyleşileri, 1. Basım, İstanbul, Maya Yayınları, 2007.
- Öniş, Ziya ve M. Mustafa Erdoğan: “11 Eylül ve Dengeli Küreselleşme”, **Foreign Policy**, (Türkçe Basım), Sayı No: 19, Ocak-Şubat 2002, (Çevrimiçi) <http://www.oocities.org/teftismensuplari/yeni trend1.htm>, 4 Aralık 2010.
- Palley, Thomas I.: “Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması”, **Neoliberalizm: Muhafif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 42-58.
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Paris Club: (Çevrimiçi) <http://www.clubdeparis.org/sections/composition/membres-permanents-et/membres-permanents>, 9 Ağustos 2009.
- Paris Club: (Çevrimiçi) <http://www.clubdeparis.org/sections/composition/historique-50-ans>, 9 Ağustos 2009.
- Paris Club: (Çevrimiçi) <http://www.clubdeparis.org/sections/pays/turquie/switchLanguage/en>, 9 Ağustos 2009.

- Paris Club: (Çevrimiçi) <http://www.clubdeparis.org/sections/donnees-chiffrees/chiffres-cles>, 12 Şubat 2010.
- Pastor, Manuel: **Capital Flight and The Latin American Debt Crisis**, 1. Edition, Washington, Economic Policy Institute Study, 1989, (Çevrimiçi) http://epi.3cdn.net/e186ad0435f4a39493_jtm6bkbj5.pdf, 12 Kasım 2009.
- Perkins, Dwight H.;
Steven Radelet ve
David L. Lindauer: **Economics of Development**, 6. Edition, New York, W.W. Norton & Company, 2006.
- Petras, James ve
Henry Veltmeyer: **Çokuluslu Şirketler Yargılanıyor: Yabancı Sermayenin Tahribatları**, Çev. Özkan Akpınar, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2006.
- Petras, James: “World Development: Globalization or Imperialism?”, **New Perspectives on Globalization and Antiglobalization: Prospects for a New World Order?**, Ed. Henry Veltmeyer, 1. Edition, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008, pp. 35-48.
- Pınar, Abuzer: **Maliye Politikası: Teori ve Uygulama**, 3. Basım, Ankara, Naturel Yayınevi, 2010.
- Pollin, Robert ve
Eduardo Zepeda: “Latin American Debt: The Choices Ahead”, **Monthly Review**, Vol. 38, No: 9, February 1987, pp. 1-16.

- Reuters: “Paris Club Agrees To Cancel Afghanistan’s Total Debt”, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/idUSLDE62G2CY20100317>, 20 Mart 2010.
- Rodrik, Dani: “The Social Cost of Foreign Exchange Reserves”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No: 11952, January 2006, pp. 1-23, (Çevrimiçi) http://www.nber.org/papers/w11952.pdf?new_window=1, 21 Ocak 2011.
- Rosier, Bernard: **İktisadi Kriz Kuramları**, Çev. Nurhan Yentürk, 1.Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- Round, Robin: “Tobin Vergisi’nin Vaktidir”, **Hadi Bunu Küreselleştirin!:: Dünya Ticaret Örgütü ve Şirket Egemenliğine Karşı Mücadele**, Der. Kevin Danaher ve Roger Burbach, Çev. Özlem Dalkıran, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 178-184.
- Roy, Arundhati: **Power Politics**, 2. Edition, Cambridge, South End Press, 2001.
- Saad-Filho, Alfredo: “Giriş”, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Der. Alfredo Saad-Filho, Çev. Emel Kahraman, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 11-37.
- Saad-Filho, Alfredo: “Latin Amerika’da Neoliberalizmin Ekonomi Politikası”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 361-373.

- Saad-Filho, Alfredo ve Deborah Johnston: “Giriş”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 13-22.
- Sachs, Jeffrey: “Making The Brady Plan Work”, **Foreign Affairs**, Vol. 68, No: 3, Summer 1989, pp. 87-104, (Çevrimiçi) http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/fora68&div=42&g_sent=1#571, 16 Mart 2009.
- Sakal, Mustafa: **Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği: 1988-2000 Dönem Analizi**, 1. Basım, Ankara, Gazi Kitabevi, 2003.
- Salvatore, Dominick: **International Economics**, 5. Edition, New Jersey, Prentice Hall International Inc., 1995.
- Sampson, Anthony: **The Money Lenders**, 4. Edition, New York, Penguin Books, 1986.
- Samuelson, Paul A. ve William D. Nordhaus: **Economics**, 14. Edition, New York, McGraw-Hill Book Company, 1992.
- Savaş, Vural Fuat: **Dünya Ekonomi Sistemi**, 1. Basım, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 16, 2004.
- Savran, Sungur: “Bunalım, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm”, **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satlıgan ve Sungur Savran, 1. Basım, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988, s. 19-65.

- Savran, Sungur: **Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.
- Schick, Irvin Cemil ve Ertuğrul Ahmet Tonak: “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, 1. Basım, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 354-385.
- Seyidoğlu, Halil: **Uluslararası İktisat**, Ed. Halil Seyidoğlu, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1647, 2005.
- Shaikh, Anwar: “Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 76-90.
- Soederberg, Susanne: “The Transnational Debt Architecture and Emerging Markets: The Politics of Paradoxes and Punishment”, **Third World Quarterly**, Vol. 26, No: 6, December 2005, pp. 927-949, (Çevrimiçi) <http://www.informaworld.com/smpp/content~db=all~content=a713998401~frm=titlelink>, 14 Kasım 2009.
- Somel, Cem: “Az gelişmiş Ülkelerde Finans Politikaları”, **Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, Ed. Taner Berksoy ve Korkut Boratav, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 71-118.
- Somel, Cem: “Az Gelişmişlik Perspektifinde Küreselleşme”, **Doğu Batı**, Sayı No: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s. 141-150.

- Somel, Cem: “Türkiye İktisat Politikaları Tarihi”, **Türkiye Ekonomisi**, Ed. Mustafa Özer, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1579, 2004, s. 1-20.
- Sönmez, Mustafa: **İşte Eserinizi!...: 100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi**, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Sönmez, Mustafa: **“Teğet”in Yıkımı...: Dünyada ve Türkiye’de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2010.
- Sönmez, Sinan: “Türk İktisat Politikalarındaki “Çıpa”: Dış Borçlanma”, **İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (İktisat Üzerine Yazılar II-Oktar Türel’e Armağan)**, Der. Ahmet Haşım Köse, Fikret Şenses ve Erinc Yeldan, 1. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 305-361.
- Sönmez, Sinan: **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.
- Sönmez, Sinan: “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, 2009, s. 25-75.
- Stiglitz, Joseph: “What I Learned At The World Economic Crisis”, **The New Republic**, 17 April 2000, (Çevrimiçi) http://www2.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/download/opeds/What_I_Learned_at_the_World_Economic_Crisis.htm, 10 Ocak 2011.

- Stiglitz, Joseph E.: **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, Çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, 1. Basım, İstanbul, Plan B Yayıncılık, 2002.
- Stiglitz, Joseph: “Odious Rulers, Odious Debts”, **The Atlantic Monthly**, Vol. 292, No: 4, November 2003, (Çevrimiçi) <http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/2003/11/stiglitz.htm>, 18 Temmuz 2009.
- Sweezy, Paul M.: “The Triumph of Financial Capital”, **Monthly Review**, Vol. 46, No: 2, June 1994, (Çevrimiçi) <http://monthlyreview.org/1994/06/01/the-triumph-of-financial-capital>, 16 Aralık 2010.
- Sweezy, Paul M.: “More (or Less) on Globalization”, **Monthly Review**, Vol. 49, No: 4, September 1997, (Çevrimiçi) <http://monthlyreview.org/1997/09/01/more-or-less-on-globalization>, 16 Kasım 2007.
- Şahin, Hüseyin: **Türkiye Ekonomisi**, 7. Basım, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2002.
- Şengül, Tarık: “Siyaset ve Mekânsal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi”, **Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**, Der. E. Ahmet Tonak, 1. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 111-158.
- T.C. Başbakanlık
Devlet Planlama
Teşkilatı Müsteşarlığı: **Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2008**, Ankara, [yayınevi yok], 2008, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2008/ueg2008.pdf>, 4 Ağustos 2009.

T.C. Başbakanlık

Devlet Planlama

Teşkilatı Müsteşarlığı: **Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2009**, Ankara, [yayınevi yok], 2009, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2009/2009.asp>, 25 Mart 2010.

T.C. Başbakanlık

Devlet Planlama

Teşkilatı Müsteşarlığı: **Temel Ekonomik Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/tg/index.asp?yayin=teg&yil=0&ay=0>, 26 Mart 2010.

T.C. Başbakanlık

Devlet Planlama

Teşkilatı Müsteşarlığı: **Temel Ekonomik Göstergeler: Ocak 2011**, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIce rikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC864E0A9DA903A71>, 2 Nisan 2011.

T.C. Başbakanlık

Devlet Planlama

Teşkilatı Müsteşarlığı: **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/esg.asp>, 27 Mart 2010.

T.C. Başbakanlık

Hazine Müsteşarlığı:

Hazine İstatistik Yıllığı 2009, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010.

T.C. Başbakanlık

Hazine Müsteşarlığı:

Kamu Finansmanı İstatistikleri, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/IcBorc>, 26 Mart 2010.

T.C. Başbakanlık

Hazine Müsteşarlığı:

Dış Borç İstatistikleri, (Çevrimiçi)

<http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011.

T.C. Başbakanlık

Türkiye İstatistik

Kurumu:

İstatistik Göstergeler: 1923-2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3361, 2009, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 21 Şubat 2010.

T.C. Başbakanlık

Türkiye İstatistik

Kurumu:

İstatistik Göstergeler: 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3493, 2010, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 4 Şubat 2011.

T.C. Maliye Bakanlığı:

Yıllık Ekonomik Rapor 2009, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2009.

T.C. Maliye Bakanlığı:

Yıllık Ekonomik Rapor 2010, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2010.

T.C. Maliye Bakanlığı

Bütçe ve Mali Kontrol

Genel Müdürlüğü:

Ekonomik Göstergeler: 1950-2011, (Çevrimiçi)

<http://www.bumko.gov.tr>, 12 Mart 2011.

T.C. Maliye Bakanlığı

Bütçe ve Mali Kontrol

Genel Müdürlüğü:

Temel Ekonomik Büyüklükler: 2000-2011, (Çevrimiçi)

<http://www.bumko.gov.tr>, 20 Mart 2011.

T.C. Maliye Bakanlığı

Strateji Geliştirme

Başkanlığı:

Ekonomik Göstergeler, (Çevrimiçi) <http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx>, 24 Şubat 2011.

T.C. Merkez Bankası:

Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>, 22 Mart 2010.

Tobin, James:

“Financial Globalization”, **World Development**, Vol. 28, No: 6, 2000, pp. 1101-1104.

Todaro, Michael P. ve

Stephen C. Smith:

Economic Development, 9. Edition, Essex, Pearson & Addison Wesley, 2006.

Tonak, E. Ahmet:

Aman, Piyasalar! İktisat, Küreselleşme, Medya, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2007.

Toporowski, Jan:

“ ‘Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı’: Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 179-190.

Toussaint, Eric:

Ya Paramı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF’nin Üçüncü Dünya Politikaları, Çev. Maral Berberyan, 1. Basım, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1999.

Toussaint, Eric ve

Arnaud Zacharie:

“Debt: Breaking The Vicious Circle”, **International Viewpoint**, July 2001, (Çevrimiçi) <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article630>, 28 Temmuz 2009.

- Toussaint, Eric: **The World Bank: A Critical Primer**, 1. Edition, London, Pluto Press, 2008.
- Tuncer, Nihal: “Para Krizleri ve Türkiye”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 410-411, Şubat-Mart 2001, s. 42-51.
- Türkay, Mehmet: “Konjonktürel Bir Kavram Olarak “Müdahale” ve Gelişme İktisadı”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, s. 29-35.
- Uluatam, Özhan: **Kamu Maliyesi**, 6. Basım, Ankara, İmaj Yayınevi, 1999.
- United Nations
Development
Programme: **Human Development Report 2005: International Cooperation At a Crossroads: Aid, Trade and Security In an Unequal World**, New York, Hoechstetter Printing Co., 2005, (Çevrimiçi) http://hdr.undp.org/en/media/HDR05_complete.pdf, 11 Ocak 2011.
- United Nations
Development
Programme: **Human Development Report 2006: Beyond Scarcity: Power, Poverty and The Global Water Crisis**, New York, Palgrave Macmillian Press, 2006, (Çevrimiçi) <http://hdr.undp.org/en/media/HDR06-complete.pdf>, 10 Ocak 2011.
- United Nations
Development
Programme: **Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development**, 20th Anniversary Edition, New York, Palgrave Macmillan

Press, 2010, (Çevrimiçi) <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/>, 20 Mart 2011.

United Nations
Conference on Trade
and Development:

World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness, New York and Geneva, United Nations Publication, 1995, (Çevrimiçi) http://www.unctad.org/en/docs/wir1995_en.pdf, 24 Temmuz 2009.

United Nations
Conference on Trade
and Development:

World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development, New York and Geneva, United Nations Publication, 2009, (Çevrimiçi) http://www.unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf, 10 Ekim 2009.

United Nations
Conference on Trade
and Development:

Foreign Direct Investment Database, (Çevrimiçi) <http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx>, 14 Kasım 2009.

Uras, Ufuk:

Sokaktan Parlamenteoya: Özgürlükçü Siyaset için Notlar, 1. Basım, İstanbul, Su Yayınevi, 2008.

Ülman, Burak:

“Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihteki Yerine Koyma Denemesi”, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, Der. Meryem Koray, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Yayın No: 1, 2001, s. 85-111.

- Veltmeyer, Henry: “Introduction”, **New Perspectives on Globalization and Antiglobalization: Prospects for a New World Order?**, Ed. Henry Veltmeyer, 1. Edition, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008, pp. 1-10.
- Veltmeyer, Henry ve James Petras: “Dış Yardım, Neoliberalizm ve ABD Emperyalizmi”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 202-212.
- Wallerstein, Immanuel: **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi**, Çev. Tuncay Birkan, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.
- Weeks, John: “Gelişmekte Olan Ülke Borçları ve Küreselleşme”, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Der. Alfredo Saad-Filho, Çev. Hasan Böğün, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 214-226.
- Went, Robert: **Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar**, Çev. Emrah Dinç, 1. Basım, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2001.
- Williamson, John: “The Washington Consensus Revisited”, **Economic and Social Development Into The XXI Century**, Ed. Louis Emmerij, 1. Edition, Washington, Inter-American Development Bank, 1997, pp. 48-61.
- World Bank: **World Development Indicators Database**, (Çevrimiçi) <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/showReport.do?method=showReport>, 14 Ekim 2009.

- World Bank: **World Databank: World Development Indicators & Global Development Finance Database**, (Çevrimiçi) http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSupported=Y&CNO=2&SET_BRANDING=YES, 14 Ocak 2011.
- World Bank: **Global Development Finance 2000: Country Tables**, Washington D.C., The World Bank, 2000, (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSCContentServer/WDSP/IB/2000/12/20/000094946_00072505411343/Rendered/PDF/multi0page.pdf, 27 Ekim 2009.
- World Bank: **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.
- World Trade Organization: **Annual Report 1998**, France, WTO Publications, 1998, (Çevrimiçi) http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anre98_e.pdf, 24 Eylül 2009.
- World Trade Organization: **Statistics Database**, (Çevrimiçi) <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, 20 Mart 2010.
- Wright, Erik Olin: “Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler”, **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satlıgan ve Sungur Savran, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988, s. 172-218.

- Wyplosz, Charles: “How Risky is Financial Liberalization in the Developing Countries?”, **UNCTAD: G-24 Discussion Paper Series**, No: 14, New York and Geneva, 2001, pp. 1-25, (Çevrimiçi) <http://www.unctad.org/en/docs/pogdsmdpg24d14.en.pdf>, 14 Kasım 2008.
- Yeldan, Erinç: **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme**, 4. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Yeldan, Erinç: “Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (İktisat Üzerine Yazılar I-Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 427-451.
- Yeldan, Erinç: “Finansal Serbestleştirme Sürecinde Türkiye Ekonomisi”, **Türkiye Ekonomisi**, Ed. Mustafa Özer, 1. Basım, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1579, 2004a, s. 189-207.
- Yeldan, Erinç: “Cari Açık, Finansal Spekülasyon ve IMF”, **Birgün**, 1 Eylül 2004b, (Çevrimiçi) <http://www.birgun.net>, 7 Ekim 2008.
- Yeldan, Erinç: “Patterns of Adjustment Under The Age of Finance: The Case of Turkey as a Peripheral Agent of Neoliberal Globalization”, **Political Economy Research Institute Working Paper Series**, Working Paper No: 126, 2007, pp. 1-24, (Çevrimiçi) http://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1100&context=peri_workingpapers, 9 Nisan 2009.

- Yeldan, Erinç: **Küreselleşme, Kim İçin?: Dünyada ve Türkiye’de**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.
- Yentürk, Nurhan: “Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri”, **İktisat Dergisi**, Sayı No: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, s. 55-64.
- Yıldızoğlu, Ergin: **Kötü Sonsuzda Gezintiler**, 1. Basım, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2000.
- Yılmaz, Binhan Elif: **Türkiye’nin Değişmeyen Kaderi Borç Çıkmazı: Osmanlı’dan Günümüze 1854-2007**, 1. Basım, İstanbul, Derin Yayınevi, 2008.
- Yılmaz, Binhan Elif;
Murat Çak ve
Murat Şeker: **Türkiye Ekonomisine Bakış: Ekonomiye Güven ve Beklentiler Anketi**, İstanbul, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayınları, Yayın No: 101, 2008.
- Yüceol, Hüseyin Mualla: “Küreselleşme, Yoksulluk ve Emek Piyasası Politikaları”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı No: 2, 2005, s. 493-512.

EKLER

**Ek Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımların Yöneldiği Ekonomiler: 1967-2007
(Yüzde Olarak)**

	1967	1973	1980	1989	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GELİŞMİŞ EKONOMİLER*	69,4	73,9	78	80,8	69,9	89,4	79,2	79,4	76	71,3	75	75,3	75,6
AZGELİŞMİŞ ve GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLER**	30,6	26,1	22	19,2	30,1	10,6	20,8	20,6	24	28,7	25	24,7	24,4
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: 1967-1989 yılları, Harry Magdoff, **Küreselleşme ve Yaklaşan Sosyalizm**, Çev. Barış Baysal, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008, s. 19; 1995-2007 yılları arası World Bank, **World Development Indicators Database**,’den tarafımızca hesaplanmıştır.

(Çevrimiçi) <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/showReport.do?method=showReport>, 14 Ekim 2009.

*Yüksek Gelirli Ülkeler

**Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler

Ek Tablo 2: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Girişler*): 1970-2008
(Milyon Dolar Cinsinden)

	1970	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
DÜNYA	13.346	54.077	207.278	1.398.183	824.445	625.167	561.056	717.696	958.697	1.459.133	2.099.973	1.770.873
GELİŞMİŞ EKONOMİLER	9.448	47.147	174.160	1.115.704	539.659	441.496	374.417	429.581	621.072	970.098	1.444.075	1.018.273
YÜKSELEN ve GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLER	3.897	6.930	33.117	282.479	284.785	183.671	186.639	288.115	337.625	489.035	655.898	752.601
TÜRKİYE	58	18	684	982	3.352	1.133	1.751	2.785	10.031	20.223	22.023	18.148

Kaynak: 1970-2005 yıllarına ait veriler UNCTAD, **FDI Data 2008**'den aktaran T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2008**, Ankara, [yayınevi yok], 2008, s. 83'ten derlenmiştir; (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2008/ueg2008.pdf>, 4 Ağustos 2009. 2006-2008 yıllarına ait veriler ise United Nations Conference on Trade and Development, **Foreign Direct Investment Database**'den derlenmiştir. (Çevrimiçi) <http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx>, 14 Kasım 2009.

*Doğrudan Yabancı Yatırımların net değerleridir. Girişler, yabancıların adı geçen ülke içinde yatırım yapmasıdır.

**Ek Tablo 3: ABD'nin Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı:
1955-1973
(Yüzde Olarak)**

BÖLGELER	1955	1966	1970	1973
TÜM DÜNYA (Milyar Dolar Cinsinden)	19,2	51,8	75,5	103,7
GELİŞMİŞ ÜLKELER (Yüzde Olarak)	54	68,1	68,7	69,7
Kanada	62,3	44,5	40,6	35,4
Avrupa	28,8	46,4	48,7	53
Diğer Gelişmiş Ülkeler	8,9	9,1	10,7	11,6
AZGELİŞMİŞ ÜLKELER (Yüzde Olarak)	46	26,8	25,4	24,4
Latin Amerika	74,3	70,3	67,6	65,2
Diğer Azgelişmiş Ülkeler	25,7	29,7	32,4	34,8
DİĞER (Yüzde Olarak)	--	5,1	5,9	5,9

Kaynak: Byé ve De Bernis'ten aktaran Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 104'ten derlenmiştir.

Ek Tablo 4: Azgelişmiş Ülkelerin Dış Borçlarına İlişkin Çeşitli Göstergeler: 1970-1990

	YILLAR										
	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Dış Borç Stoku (Milyar \$)	62,45	72,68	85,32	102,37	128,25	157,49	193,21	296,23	375,74	453,84	561,42
Dış Borç Servisi Ödemeleri (Milyar \$)	9,22	9,70	11,46	15,38	18,78	21,86	25,75	33,81	49,71	65,29	90,28
Dış Borç Stoku / İhracat Oranı (%)	117,9	122,7	119,6	100,3	83,3	102,2	102,6	133,1	149,5	138,5	133,5
Dış Borç Servisi / İhracat Oranı (%)	17,4	16,4	16,1	15,1	12,2	14,2	13,7	15,2	19,8	19,9	21,5
Dış Borç Stoku / GSMH (%)	14,4	15,4	16,1	15,9	15,9	17	19,2	25,8	28,1	28,5	29,2

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Dış Borç Stoku (Milyar \$)	656,53	743,52	809,97	845,63	941,91	1034,50	1168,6	1152,61	1165,30	1242,18
Dış Borç Servisi Ödemeleri (Milyar \$)	106,30	114,80	107,97	117,62	132,89	138,43	152,08	157,07	147,14	144,13
Dış Borç Stoku / İhracat Oranı (%)	149,8	180,2	198,9	190,9	217,8	246,2	238,6	206,4	188,8	181,5
Dış Borç Servisi / İhracat Oranı (%)	24,3	27,8	26,5	26,6	30,7	32,9	31	28,1	23,8	21,2
Dış Borç Stoku / GSMH (%)	32,3	37,7	42,8	44,1	48	52,2	54,5	48	43,6	43,3

Kaynak: World Bank, **World Debt Tables**'dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s.142-143.

Ek Tablo 5: Azgelişmiş Ülkelerin Toplam Dış Borç Stokunun Yapısı: 1970-1990
(Milyar Dolar Cinsinden)

						YILLAR					
	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Toplam Dış Borç Stoku	62,5	72,7	85,3	102,4	128,3	157,5	193,2	296,2	375,7	453,8	561,4
Uzun Vadeli Dış Borçlar	61,7	71,8	84,1	101,0	125,5	150,7	183,4	227,7	292,4	354,1	420,3
Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler	46,0	54,0	63,2	77,5	95,9	116,9	145,7	184,2	241,2	294,2	350,2
Garantisiz Özel Krediler	15,6	17,8	20,9	23,5	29,6	33,7	37,6	43,5	51,2	59,8	70,1
IMF Kredileri	0,7	0,8	1,2	1,3	2,6	4,3	7,0	7,1	7,9	9,3	12,4
Kısa Vadeli Dış Borçlar	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	2,5	2,8	61,4	75,3	90,4	128,7

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Dış Borç Stoku	656,5	743,5	810	845,6	942	1034,5	1168,6	1152,6	1165,3	1242,2
Uzun Vadeli Dış Borçlar	487,7	552,8	636,3	676,9	772,0	872,9	995,8	975,8	976,0	1022,7
Hükümetlerce Alınan veya Garantilenen Krediler	397,3	456,6	531,9	575,7	678,9	788,9	919,6	913,1	919,8	958,0
Garantisiz Özel Krediler	90,4	96,3	104,3	101,2	93,0	83,9	76,1	62,7	56,1	64,7
IMF Kredileri	18,4	23,9	33,9	36,0	40,2	42,5	42,7	35,0	31,9	34,5
Kısa Vadeli Dış Borçlar	150,5	166,7	139,8	132,7	129,6	119,1	130,1	141,8	157,4	184,9

Kaynak: World Bank, **World Debt Tables**'dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s.142-143'ten derlenmiştir.

Ek Tablo 6: Brezilya, Arjantin ve Meksika'nın Dış Borç Göstergeleri: 1980, 1982, 1983

	Brezilya	Arjantin	Meksika
Toplam Dış Borç Stoku (Milyar \$)			
1970	5,13	5,17	5,97
1980	70,84	27,16	57,38
1982	90,22	43,63	86,02
1983	97,50	45,92	92,96
Toplam Dış Borç/GSMH (%)			
1980	30,6	48,4	30,3
1982	35,8	83,8	52,5
1983	50,1	77,3	66,4
Toplam Dış Borç/İhracat Geliri (%)			
1980	304,3	242,4	259,2
1982	392,8	447,3	311,5
1983	400,5	470,3	324,0
Dış Borç Servisi/İhracat Geliri (%)			
1980	63,1	37,3	49,5
1982	81,3	50,0	56,8
1983	53,8	69,7	51,7
Uzun Vadeli Borç Servisi/İhracat Geliri (%)			
1980	56,5	28,5	42,2
1982	72,1	38,2	44,5
1983	47,0	38,8	45,2
Uzun Vadeli Borç Servisi/GSMH (%)			
1980	5,7	5,7	4,9
1981	6,6	7,2	7,5
1982	5,9	6,4	9,3
Faiz Ödemeleri/Borç Servisi (%)			
1980	53,5	68,3	55,4
1982	60,5	73,5	71,1
1983	72,2	79,9	67,4

Kaynak: World Bank, **World Debt Tables**, 1989-90'dan derleyen Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 248.

Ek Tablo 7: Latin Amerika Ülkelerine En Yoğun Kredi Arz Eden Beş Büyük ABD Bankasının Sermayeleri ve Ülkelere Göre Verdikleri Kredilerin Sermayelerine Oranı: 1982-1984 (Yüzde Olarak)

BANKALAR	YILLAR	Sermaye (milyar \$)	Brezilya (%)	Meksika (%)	Arjantin (%)	Venezuela (%)	Latin Amerika Ülkeleri ve Karayibler (%)
CITICORP	1984	8,9	69,4	--	--	--	206,7
	1983	6,6	92,4	44,1	--	22,8	280,7
	1982	5,5	101,8	52,7	23,6	25,4	340
BANK of AMERICA	1984	6,9	39,4	40,1	--	21,9	120,3
	1983	6,2	40	44,1	--	26	131,7
	1982	5	46	50	--	40	158
CHASE MANHATTAN	1984	5,6	50,5	31,3	--	22,9	--
	1983	4,5	56,9	34,4	17,9	27,4	297,4
	1982	3,8	65	38,9	19,3	33	326,3
MANUFACTURERS HANOVER	1984	4,4	55,5	45,1	29,6	24,8	209,6
	1983	3,2	66,1	59,4	41	33,6	274,5
	1982	2,8	80,3	68,1	44,9	42,2	323,4
J.P. MORGAN	1984	4,5	43,5	26,7	16,6	--	--
	1983	4	44,1	29	18,3	--	154
	1982	3,3	51,5	33,4	23	16,5	184,8

Kaynak: Şirket raporlarından aktaran Arthur MacEwan, “International Debt and Banking: Rising Instability Within The General Crisis”, *Science and Society*, Vol. L, No: 2, Summer 1986, p. 181.

Ek Tablo 8: Gelişmiş Ülkelerde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, İşsizlik ve Enflasyon: 1960-1980
(Yüzde Olarak)

ÜLKELER	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (Ortalama Değişim %)			Toplam İşgücüne Oranla İşsizlik (%)			Tüketici Fiyat Endeksleri (Ortalama Değişim %)		
	1960-1967	1967-1973	1974-1980	1960-1967	1967-1973	1974-1980	1960-1967	1967-1973	1974-1980
ABD	4,6	3,6	2,3	5,1	4,5	6,8	1,7	4,9	9,2
JAPONYA	10,2	9,5	3,7	1,3	1,2	1,9	5,7	6,7	9,7
BATI ALMANYA	3,9	5,3	2,3	0,7	1	3,5	2,7	4,3	4,8
FRANSA	5,5	5,6	2,8	1,2	2,4	4,8	3,5	5,9	11,1
İNGİLTERE	2,9	3,4	0,9	1,4	2,4	4,7	3,4	7	16
İTALYA	5,6	5	2,8	4,9	5,6	6,7	4,4	5	17
KANADA	5,6	5,6	2,8	4,9	5,1	7,2	2,1	4,5	9,3
TÜM GELİŞMİŞ ÜLKELER	5,1	4,9	2,5	3	3,1	5,1	2,5	5,3	9,8

Kaynak: OECD, **Historical Statistics 1960-80**'den aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 152.

Ek Tablo 9: Net Sermaye Akımı

YILLAR	YENİ BORÇLANMA (Dolar Cinsinden) (1)	BİRİKMİŞ BORCUN BORÇ SERVİSİ (Dolar Cinsinden)			NET GELİR (Dolar Cinsinden) [(1)-(4)] (5)
		FAİZ (Dolar Cinsinden) (2)	ANAPARA (Dolar Cinsinden) (3)	TOPLAM (Dolar Cinsinden) (4)	
1. YIL	1000	100	50	150	850
2. YIL	1000	195	100	295	705
3. YIL	1000	285	150	435	565
5. YIL	1000	450	250	700	300
6. YIL	1000	525	300	825	175
7. YIL	1000	595	350	945	55
8. YIL	1000	660	400	1060	-60
10. YIL	1000	775	500	1275	-275

Kaynak: Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, “The Two Faces of Third World Debt”, **Stagnation and The Financial Explosion**, Ed. by. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy, 1. Edition, New York, Monthly Review Press, 1987a, p. 177.

Ek Tablo 10: Petrolsüz Azgelişmiş Ülkelerin, Gelişmiş Ülkelerin ve Petrol İhraç Eden Ülkelerin Cari İşlemler Dengesi: 1973-1980
(Milyar Dolar Cinsinden)

Yıllar	Petrol İhraç Eden Ülkeler	Gelişmiş Ülkeler	Petrolsüz Azgelişmiş Ülkeler	
			Tümü	Latin Amerika
1973	6,6	19,7	-11,5	-4,7
1974	67,8	-11,6	-36,8	-13,4
1975	35	17,6	-46,5	-16,6
1976	40	-0,2	-32,9	-11,9
1977	31,1	-4,6	-28,6	-9,1
1978	3,3	30,8	-37,5	-12,9
1979	68,4	-7,8	-57,6	-20,9
1980	112,2	-44,1	-82,1	-33,1

Kaynak: Barbara Stallings, **Banker to the Third World**'den aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 169.

Not: Hatalar, eksikler ve IMF dışı ülkelerle ilişkiler nedeniyle, toplam alındığında sıfır elde edilemez.

Ek Tablo 11: Çeşitli Gelişmiş Ülkelerdeki Tüketici Fiyatlarının Yıllık Ortalama Artış Hızı: 1960-2009 (Yüzde Olarak)

ÜLKELER	1960-1965	1970-1973	1974	1974-1978	1979	1979-1982	1983	1983-1989	1990	1991	1992	1993	1995	2000	2005	2009
ABD	2,4	4,9	11	8	11,3	10,3	3,2	3,6	5,4	4,2	3	3	2,8	3,4	3,4	-0,4
JAPONYA	5,7	7,6	23,2	11,4	3,7	4,8	1,9	1,5	3,1	3,3	1,7	1,3	-0,1	-0,7	-0,3	-1,4
ALMANYA	2,5	5,3	7	4,8	4,1	5,3	3,3	1,7	2,7	3,5	4	4,1	1,7	1,5	1,6	0,3
FRANSA	3,8	6,2	7,3	9,4	10,8	12,4	9,6	5	3,4	32	2,4	2,1	1,8	1,7	1,7	0,1
İNGİLTERE	3,1	8,1	15,9	16,1	13,4	13	4,6	5,1	9,5	5,9	3,7	1,6	3,4	2,9	2,8	-0,6

Kaynak: 1960-1993 yılları arasındaki veriler IMF, **International Financial Statistics** ve **Perspectives Economiques de l'OECD**'den derleyen Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 2. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 167'den alınmıştır. 1995-2009 yılları arasındaki veriler ise World Bank: **World Databank: World Development Indicators & Global Development Finance Database**'den tarafımızca derlenmiştir, (Çevrimiçi) http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSupported=Y&CNO=2&SET_BRANDING=YES, 14 Ocak 2011.

Ek Tablo 12: ABD’deki Nominal Faiz Oranı, Reel Faiz Oranı ve Enflasyon Oranı: 1970-2009 (Yüzde Olarak)

YILLAR	NOMİNAL FAİZ ORANI	REEL FAİZ ORANI	ENFLASYON ORANI	YILLAR	NOMİNAL FAİZ ORANI	REEL FAİZ ORANI	ENFLASYON ORANI
1970	7,9	2	5,9	1990	10	4,6	5,4
1971	5,7	1,4	4,3	1991	8,5	4,3	4,2
1972	5,2	1,9	3,3	1992	6,3	3,3	3
1973	8	1,8	6,2	1993	6	3	3
1974	10,8	-0,2	11	1994	7,7	5,1	2,6
1975	7,9	-1,3	9,2	1995	8,8	6,7	2,8
1976	6,8	1,1	5,7	1996	8,3	6,2	2,9
1977	6,8	0,3	6,5	1997	8,4	6,7	2,3
1978	9,1	1,4	7,7	1998	8,4	7,2	1,6
1979	12,7	1,4	11,3	1999	8	6,5	2,2
1980	15,3	18	13,5	2000	9,2	6,9	3,4
1981	18,9	8,6	10,3	2001	6,9	4,4	2,8
1982	14,9	8,7	6,7	2002	4,7	2,9	1,6
1983	10,8	7,6	3,2	2003	4,1	1,9	2,3
1984	12	7,7	4,3	2004	4,3	-0,1	2,7
1985	9,9	6,4	3,5	2005	6,2	2,8	3,4
1986	8,3	6,4	1,9	2006	8	4,6	3,2
1987	8,2	4,5	3,7	2007	8,1	5,1	2,9
1988	9,3	5,2	4,1	2008	5,1	2,9	3,8
1989	10,9	6,1	4,8	2009	3,3	1,5	-0,4

Kaynak: 1970-1994 yılları arasındaki veriler Eric Toussaint, **Ya Paramı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF’nin Üçüncü Dünya Politikaları**, Çev. Maral Berberyan, 1. Basım, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1999, s. 129’dan alınmıştır.

1995-2009 yılları arasındaki verilerin alındığı kaynak ise World Bank, **World Databank: World Development Indicators & Global Development Finance Database**, (Çevrimiçi)
http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSupported=Y&CNO=2&SET_BRANDING=YES, 14 Ocak 2011.

Ek Tablo 13: Dünya İhracatı: 1950-2009
(Milyar Dolar Cinsinden)

YILLAR	DÜNYA İHRACATI	YILLAR	DÜNYA İHRACATI
1950	62	1988	2.869
1955	95	1989	3.098
1960	130	1990	3.449
1965	190	1991	3.515
1970	317	1992	3.766
1971	354	1993	3.782
1972	419	1994	4.326
1973	580	1995	5.164
1974	840	1996	5.403
1975	877	1997	5.591
1976	992	1998	5.501
1977	1.128	1999	5.712
1978	1.307	2000	6.456
1979	1.659	2001	6.191
1980	2.034	2002	6.493
1981	2.010	2003	7.586
1982	1.883	2004	9.219
1983	1.846	2005	10.489
1984	1.956	2006	12.112
1985	1.954	2007	13.993
1986	2.138	2008	16.097
1987	2.516	2009	12.461

Kaynak: World Trade Organization, **Statistics Database**,
(Çevrimiçi) <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>,
20 Mart 2010.

Ek Tablo 14: Azgelişmiş Ülkelerden Tahmini Net Sermaye Kaçışı: 1976-1985 (Milyar Dolar Cinsinden)

ÜLKELER	TOPLAM	1976-1982	1983-1985
LATİN AMERİKA			
ARJANTİN	26	27	(1)
BOLİVYA	1	1	0
BREZİLYA	10	3	7
EKVADOR	2	1	1
MEKSİKA	53	36	17
URUGUAY	1	1	0
VENEZUELA	30	25	6
DİĞER ÜLKELER			
HİNDİSTAN	10	6	4
ENDONEZYA	5	6	(1)
KORE	12	6	6
MALEZYA	12	8	4
NİJERYA	10	7	3
FİLİPİNLER	9	7	2
GÜNEY AFRİKA	17	13	4

Kaynak: John Pool ve Steve Stamos, *The ABCs of International Finance*'den aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 173.

Not: Parantez içindeki rakamlar, sermaye girişini göstermektedir. Miktarlar kusursuz verildiğinden, toplamlar tam çıkmayabilir.

Ek Tablo 15: Azgelişmiş Ülkelerin Net Transferleri: 1970-1990
(Milyar Dolar Cinsinden)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
UZUN DÖNEMLİ BORÇ STOKU	61,67	71,79	84,13	101	125,55	150,67	183,68	227,67	292,42	354,07	420,32
(1) İLGİLİ YIL ALINAN KREDİ	12,93	14,86	19,49	24,37	34,08	41,94	47,9	59,3	78,58	97,4	103,98
(2) ANAPARA ÖDEMELERİ	6,07	6,66	7,8	10,33	12,05	13,41	15,82	20,49	30,12	38,87	42,28
(3) NET AKIŞ [(1)-(2)]	6,86	8,2	11,69	14,04	22,03	28,53	32,08	38,81	48,46	58,53	61,7
(4) FAİZ ÖDEMELERİ	2,41	2,66	3,14	4,44	6,12	7,71	8,52	10,58	15,09	22,19	31,61
(5) NET TRANSFER [(3)-(4)]	4,45	5,54	8,55	9,6	15,91	20,82	23,56	28,23	33,37	36,34	30,09
(6) TOPLAM BORÇ SERVİSİ	8,48	9,32	10,94	14,77	18,17	21,12	24,34	31,07	45,21	61,06	73,89
	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	
UZUN DÖNEMLİ BORÇ STOKU	487,67	552,83	636,25	676,9	772,02	872,91	995,79	975,82	976,01	1022,72	
(1) İLGİLİ YIL ALINAN KREDİ	120,67	114,87	94,3	88,25	85,98	88,54	111,17	97,42	92,55	98,29	
(2) ANAPARA ÖDEMELERİ	44,72	46,84	42,48	46,82	51,47	58,75	72,14	71,65	65,79	69,65	
(3) NET AKIŞ [(1)-(2)]	75,95	68,03	51,82	41,43	34,51	29,79	39,03	25,77	26,76	28,64	
(4) FAİZ ÖDEMELERİ	39,74	46,95	45,97	52,23	53,13	51,17	53,98	59,39	52,42	50,36	
(5) NET TRANSFER [(3)-(4)]	36,21	21,08	5,85	-10,8	-18,62	-21,38	-14,95	-33,62	-25,66	-21,72	
(6) TOPLAM BORÇ SERVİSİ	84,46	93,79	88,45	99,05	104,6	109,92	126,12	131,04	118,21	120,01	

Kaynak: World Bank, **World Debt Tables**'dan aktaran Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s.148-149'dan derlenmiştir.

Ek Tablo 16: Çeşitli Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stokları: 1970-2008 (Milyar Dolar Cinsinden)

ÜLKELER	1970	1980	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008
ARJANTİN	5,8	27,2	62,2	98,5	141	162,4	125	115,8	127,7	128,3
BREZİLYA	5,7	71,5	119,7	160,5	241,6	219,5	187,4	193,5	237,5	255,6
ŞİLİ	3,0	12,1	19,2	22	37,3	43,8	45,5	48,1	56,5	64,3
ÇİN	...	...	55,3	118,1	145,7	247,7	284	325,3	373,8	378,3
KOLOMBİYA	2,2	6,9	17,2	25	33,9	37,9	37,7	38,3	44	46,9
HİNDİSTAN	8,4	20,6	85,6	95,2	100,2	122,6	120,2	143,4	205	230,6
ENDONEZYA	4,5	20,9	69,9	124,4	143,4	137,1	146,3	132,5	142,6	150,9
KAZAKİSTAN	...	...	...	3,8	12,4	32,8	43,5	74,2	96,4	107,6
MALEZYA	0,5	6,6	15,3	34,3	41,9	52,2	52	55	61,6	66,2
MEKSİKA	7,0	57,4	104,4	165,4	150,9	171,2	167,9	162,5	192,8	204
PAKİSTAN	3,4	9,9	20,7	30,2	32,8	35,5	33,2	36	40,7	49,3
FİLİPİNLER	2,2	17,4	30,6	39,4	58,3	61	61,7	60,3	65,9	64,9
POLONYA	...	...	49,4	44,1	64,8	105,3	108,2	139	195,4	218
ROMANYA	...	9,8	1,1	6,8	11,2	29,6	38,9	53,9	84	104,9
RUSYA FEDERASYONU	...	...	...	121,4	160	196,8	229,9	250,8	368,1	402,5
TAYLAND	1,0	8,3	28,1	100	79,7	52,7	52,8	56,3	61,7	64,8
TÜRKİYE	2,8	19,1	49,4	73,8	116,8	160,1	168,7	206,8	249,2	277,3
UKRAYNA	...	...	...	8,4	12,2	30,2	33,3	49,9	73,6	92,5
VENEZUELA	1,4	29,3	33,2	35,7	42,3	38,8	44,9	43,7	45,8	50,2

Kaynak: 1970 yılına ait veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2009**, Ankara, [yayınevi yok], 2009, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2009/2009.asp>, 25 Mart 2010'dan; 1980 yılına ait veriler World Bank, **Global Development Finance 2000: Country Tables**, Washington D.C., The World Bank, 2000, pp. 74, 122, 158, 162, 166, 290, 294, 310, 382, 426, 450, 454, 538, 558, 570 ve 586'dan; 1990-2008 yılları arasındaki veriler ise World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, pp. 51, 74, 92, 94, 96, 148, 150, 158, 182, 192, 214, 224, 226, 228, 230, 268, 276, 282 ve 290'dan derlenmiştir, (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Ek Tablo 17: Çeşitli Gelişmekte Olan Ülkelerin Toplam Dış Borç Stokunun Yapısı: 2008
(Milyon Dolar Cinsinden)

ÜLKELER	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	TOPLAM UZUN VADELİ DIŞ BORÇ	KISA VADELİ DIŞ BORÇ	IMF KREDİSİ KULLANIMI
ARJANTİN	128.285	90.762	37.523	0
BREZİLYA	255.614	218.962	36.652	0
ŞİLİ	64.277	49.367	14.910	0
ÇİN	378.245	191.057	187.188	0
KOLOMBİYA	46.887	41.202	5.684	0
HİNDİSTAN	230.611	185.365	45.246	0
ENDONEZYA	150.851	124.286	26.565	0
KAZAKİSTAN	107.595	96.958	10.637	0
MALEZYA	66.182	43.382	22.800	0
MEKSİKA	203.984	179.577	24.427	0
PAKİSTAN	49.337	43.591	1.395	4.352
FİLİPİNLER	64.856	57.855	7.001	0
POLONYA	218.022	153.118	64.904	0
ROMANYA	104.943	73.827	31.116	0
RUSYA FEDERASYONU	402.453	347.799	54.655	0
TAYLAND	64.798	40.588	24.210	0
TÜRKİYE	277.277	218.038	50.714	8.524
UKRAYNA	92.479	67.374	20.397	4.709
VENEZUELA	50.229	33.235	16.994	0

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, pp. 16-20'den derlenmiştir, (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Ek Tablo 18: Çeşitli Bölgelerde Uzun Vadeli Kamu Sektörü ve Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1990-2008
(Milyar Dolar Cinsinden)

	1990		1995		2000		2005		2007		2008	
BÖLGELER	Uzun Vadeli Kamu Sektörü Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Kamu Sektörü Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Kamu Sektörü Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Kamu Sektörü Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Kamu Sektörü Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Kamu Sektörü Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stoku
TÜM GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	928	65	1.270	215	1.278	522	1.301	754	1.328	1.250	1.371	1.477
DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER	118	2	141	4	127	4	145	3	130	5	138	6
ORTA GELİRLİ ÜLKELER	810	63	1.129	211	1.151	519	1.156	751	1.198	1.245	1.234	1.472
DOĞU ASYA ve PASİFİK	172	22	254	91	271	148	258	161	257	203	275	222
AVRUPA ve ORTA ASYA	100	6	229	12	248	94	246	302	297	636	297	795
LATİN AMERİKA ve KARAYİPLER	305	28	360	89	369	245	403	216	396	288	409	326
ORTADOĞU ve KUZEY AFRİKA	99	2	123	1	95	4	109	8	109	9	103	9
GÜNEY ASYA	107	3	129	9	134	19	116	58	144	99	158	111
SAHRAALTI AFRİKA	144	6	175	12	161	12	169	9	125	16	129	14

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, pp. 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38 ve 40'tan derlenmiştir, (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Ek Tablo 19: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri: 1950-2010

YILLAR	İTHALAT (Milyon Dolar Cinsinden)	İTHALAT DEĞİŞİM ORANI (Yüzde Olarak)	İHRACAT (Milyon Dolar Cinsinden)	İHRACAT DEĞİŞİM ORANI (Yüzde Olarak)	DIŞ TİCARET DENGESİ (Milyon Dolar Cinsinden)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (Yüzde Olarak)	İHRACATIN GSMH İÇİNDEKİ PAYI (Yüzde Olarak)	İTHALATIN GSMH İÇİNDEKİ PAYI (Yüzde Olarak)
1950	286	%-1,6	263	%6,3	-22	%92,2	%7,6	%8,3
1951	402	40,8	314	19,2	-88	78,1	7,6	9,7
1952	556	38,3	363	15,5	-193	65,3	7,6	11,6
1953	533	-4,2	396	9,1	-137	74,4	7,1	9,6
1954	478	-10,2	335	-15,4	-143	70,0	5,9	8,4
1955	498	4,0	313	-6,4	-184	63,0	4,6	7,3
1956	407	-18,1	305	-2,7	-102	74,9	3,9	5,2
1957	397	-2,5	345	13,2	-52	86,9	3,3	3,8
1958	315	-20,7	247	-28,4	-68	78,5	2,0	2,5
1959	470	49,2	354	43,1	-116	75,3	2,3	3,0
1960	468	-0,4	321	-9,3	-148	68,5	3,3	4,7
1961	507	8,3	347	8,1	-161	68,4	6,3	9,3
1962	619	22,1	381	9,9	-239	61,5	6,0	9,7
1963	688	11,0	368	-3,4	-320	53,5	5,0	9,3
1964	537	-21,9	411	11,6	-127	76,5	5,2	6,8
1965	572	6,5	464	12,9	-108	81,1	5,4	6,7
1966	718	25,6	491	5,8	-228	68,3	4,8	7,1
1967	685	-4,7	522	6,5	-162	76,3	4,6	6,1
1968	764	11,5	496	-5,0	-267	65,0	2,7	4,2
1969	801	4,9	537	8,1	-264	67,0	2,6	3,9
1970	948	18,3	589	9,6	-359	62,1	3,1	5,0
1971	1.171	23,6	677	15,0	-494	57,8	3,5	6,0
1972	1.563	33,5	885	30,8	-678	56,6	3,8	6,7
1973	2.086	33,5	1.317	48,8	-769	63,1	4,5	7,2
1974	3.778	81,1	1.532	16,3	-2.246	40,6	3,9	9,7
1975	4.739	25,4	1.401	-8,6	-3.338	29,6	2,9	9,8
1976	5.129	8,2	1.960	39,9	-3.169	38,2	3,5	9,3
1977	5.796	13,0	1.753	-10,6	-4.043	30,2	2,8	9,4
1978	4.599	-20,7	2.288	30,5	-2.311	49,8	3,4	6,8
1979	5.069	10,2	2.261	-1,2	-2.808	44,6	2,6	5,9
1980	7.909	56,0	2.910	28,7	-4.999	36,8	4,2	11,4
1981	8.933	12,9	4.703	61,6	-4.230	52,6	6,6	12,6
1982	8.843	-1,0	5.746	22,2	-3.097	65,0	8,8	13,6

Ek Tablo 19'un Devamı: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri: 1950-2010

YILLAR	İTHALAT (Milyon Dolar Cinsinden)	İTHALAT DEĞİŞİM ORANI (Yüzde Olarak)	İHRACAT (Milyon Dolar Cinsinden)	İHRACAT DEĞİŞİM ORANI (Yüzde Olarak)	DIŞ TİCARET DENGESİ (Milyon Dolar Cinsinden)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (Yüzde Olarak)	İHRACATIN GSMH İÇİNDEKİ PAYI (Yüzde Olarak)	İTHALATIN GSMH İÇİNDEKİ PAYI (Yüzde Olarak)
1983	9.235	4,4	5.728	-0,3	-3.507	62,0	9,3	15,0
1984	10.757	16,5	7.134	24,5	-3.623	66,3	11,8	17,7
1985	11.343	5,5	7.958	11,6	-3.385	70,2	11,7	16,7
1986	11.105	-2,1	7.457	-6,3	-3.648	67,1	9,8	14,6
1987	14.158	27,5	10.190	36,7	-3.968	72,0	11,8	16,4
1988	14.335	1,3	11.662	14,4	-2.673	81,4	13,0	16,0
1989	15.792	10,2	11.625	-0,3	-4.168	73,6	10,8	14,6
1990	22.302	41,2	12.959	11,5	-9.343	58,1	8,6	14,7
1991	21.047	-5,6	13.594	4,9	-7.454	64,6	9,0	14,0
1992	22.871	8,7	14.715	8,2	-8.156	64,3	9,2	14,4
1993	29.428	28,7	15.345	4,3	-14.083	52,1	8,5	16,4
1994	23.270	-20,9	18.106	18,0	-5.164	77,8	14,1	18,2
1995	35.709	53,5	21.637	19,5	-14.072	60,6	12,7	21,0
1996	43.627	22,2	23.225	7,3	-20.402	53,2	12,7	23,9
1997	48.559	11,3	26.261	13,1	-22.298	54,1	13,7	25,4
1998	45.921	-5,4	26.974	2,7	-18.947	58,7	13,1	22,4
1999	40.671	-11,4	26.587	-1,4	-14.084	65,4	14,3	21,9
2000	54.503	34,0	27.775	4,5	-26.728	51,0	13,8	27,1
2001	41.399	-24,0	31.334	12,8	-10.065	75,7	22,0	29,0
2002	51.554	24,5	36.059	15,1	-15.495	69,9	19,9	28,4
2003	69.340	34,5	47.253	31,0	-22.087	68,1	19,7	29,0
2004	97.540	40,7	63.167	33,7	-34.373	64,8	21,1	32,5
2005	116.774	19,7	73.476	16,3	-43.298	62,9	20,4	32,4
2006	139.576	19,5	85.535	16,4	-54.041	61,3	21,4	34,9
2007	170.063	21,8	107.272	25,4	-62.791	63,1	16,5*	26,2*
2008	201.964	18,8	132.027	23,1	-69.937	65,4	17,9*	27,4*
2009	140.928	-30,2	102.143	-22,6	-38.785	72,5	16,6*	23,0*
2010	185.541	31,7	113.979	11,6	-71.562	61,4	25,2*	15,5*

Kaynak: 1950-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2009**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3493, 2010, s. 431-434 (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 4 Şubat 2011; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **Ekonomik Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx>, 24 Şubat 2011'den derlenmiştir.

*2007-2010 yılları arasındaki oranlar İhracat/GSYİH ve İthalat/GSYİH oranlarıdır.

Ek Tablo 20: Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi ve Cari İşlemler Dengesinin GSMH'ya Oranı: 1950-2010

YILLAR	CARİ İŞLEMLER DENGESİ (Milyon Dolar Cinsinden)	CARİ İŞLEMLER DENGESİ / GSMH (Yüzde Olarak)	YILLAR	CARİ İŞLEMLER DENGESİ (Milyon Dolar Cinsinden)	CARİ İŞLEMLER DENGESİ / GSMH (Yüzde Olarak)
1950	-50	-1,44	1981	-1.936	-2,71
1951	-94	-2,26	1982	-952	-1,48
1952	-198	-4,14	1983	-1.923	-3,18
1953	-164	-2,94	1984	-1.439	-2,43
1954	-177	-3,11	1985	-1.013	-1,51
1955	-177	-2,59	1986	-1.465	-1,95
1956	-75	-0,95	1987	-806	-0,94
1957	-64	-0,61	1988	1.596	1,76
1958	-64	-0,51	1989	961	0,89
1959	-145	-0,93	1990	-2.625	-1,74
1960	-139	-1,41	1991	250	0,17
1961	-170	-3,10	1992	-974	-0,62
1962	-242	-3,80	1993	-6.433	-3,60
1963	-300	-4,06	1994	2.631	1,99
1964	-109	-1,39	1995	-2.339	-1,38
1965	-78	-0,92	1996	-2.437	-1,33
1966	-164	-1,63	1997	-2.638	-1,37
1967	-115	-1,03	1998	1.984	0,96
1968	-224	-1,24	1999	-1.360	-0,73
1969	-220	-1,09	2000	-9.819	-4,91
1970	-171	-0,90	2001	3.396	2,33
1971	-109	-0,63	2002	-1.782	-0,99
1972	-8	-0,04	2003	-7.515	-2,50*
1973	484	1,73	2004	-14.431	-3,70*
1974	-719	-1,88	2005	-22.309	-4,60*
1975	-1.648	-3,47	2006	-32.249	-6,10*
1976	-2.029	-3,78	2007	-38.434	-5,90*
1977	-3.140	-5,13	2008	-41.959	-5,70*
1978	-1.265	-1,89	2009	-13.991	-2,30*
1979	-1.413	-1,73	2010	-48.528	-6,60*
1980	-3.408	-4,98			

Kaynak: 1950-2002 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2009**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3493, 2010, s. 464, 470'ten derlenmiştir (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 4 Şubat 2011. 2003-2010 yılları arasındaki veriler ise T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **Temel Ekonomik Büyüklükler: 2000-2011**, (Çevrimiçi) <http://www.bumko.gov.tr>, 20 Mart 2011 kaynağından derlenmiştir.

*Cari İşlemler Dengesi/GSYİH'ya oranı.

Ek Tablo 21: Türkiye’de GSMH’nın Gelişim Hızı (Sabit Fiyatlarla): 1950-2010 (Yüzde Olarak)

YILLAR	GSMH’NIN GELİŞİM HIZI	YILLAR	GSMH’NIN GELİŞİM HIZI
1950	%9,4	1981	%4,8
1951	12,8	1982	3,1
1952	11,9	1983	4,2
1953	11,2	1984	7,1
1954	-3,0	1985	4,3
1955	7,9	1986	6,8
1956	3,2	1987	9,8
1957	7,8	1988	1,5
1958	4,5	1989	1,6
1959	4,1	1990	9,4
1960	3,4	1991	0,3
1961	2,0	1992	6,4
1962	6,2	1993	8,1
1963	9,7	1994	-6,1
1964	4,1	1995	8,0
1965	3,1	1996	7,1
1966	12,0	1997	8,3
1967	4,2	1998	3,9
1968	---	1999*	-6,1 (-3,4)
1969	4,3	2000*	6,3 (6,8)
1970	4,4	2001*	-9,5 (-5,7)
1971	7,0	2002*	7,9 (6,2)
1972	9,2	2003*	5,9 (5,3)
1973	4,9	2004*	9,9 (9,4)
1974	3,3	2005*	7,6 (8,4)
1975	6,1	2006*	6,0 (6,9)
1976	9,0	2007*	-- (4,7)
1977	3,0	2008*	-- (0,9)
1978	1,2	2009*	-- (-4,7)
1979	-0,5	2010*	-- (8,9)
1980	-2,8		

Kaynak: 1970-2006 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2008**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3361, 2009, s. 694-695’ten derlenmiştir (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 21 Şubat 2010. 1999-2010 yılları arasındaki parantez içinde yer alan veriler ise T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **Ekonomik Göstergeler: 1950-2011**, (Çevrimiçi) <http://www.bumko.gov.tr>, 12 Mart 2011 kaynağından alınmıştır.
 *1999 yılı ve sonrasındaki yıllarda parantez içinde olan koyu renkli veriler GSYİH’nın gelişim hızını, parantez içinde olmayan veriler ise GSMH’nın gelişim hızını göstermektedir.

**Ek Tablo 22: Türkiye’de Konsolide Bütçe Büyüklüklerinin Gelişimi ve GSMH’ya Oranları*:
1980-2010**

YILLAR	BÜTÇE HARCAMALARI (Bin TL Cinsinden)	BÜTÇE GELİRLERİ (Bin TL Cinsinden)	BÜTÇE DENGESİ (Bin TL Cinsinden)	BÜTÇE DENGESİ / GSMH (Yüzde Olarak)	BÜTÇE HARCAMALARI / GSMH (Yüzde Olarak)	BÜTÇE GELİRLERİ / GSMH (Yüzde Olarak)
1980	1.079	912	-167	%-3,1	%20,3	%17,2
1981	1.516	1.393	-123	-1,5	18,9	17,4
1982	1.602	1.445	-157	-1,5	15,1	13,6
1983	2.612	2.300	-312	-2,2	18,7	16,5
1984	3.784	2.805	-979	-4,4	17,1	12,7
1985	5.399	4.613	-786	-2,2	15,3	13,0
1986	8.561	7.154	-1.407	-2,7	16,7	14,0
1987	13.043	10.445	-2.598	-3,5	17,4	13,9
1988	21.447	17.587	-3.860	-3,0	16,6	13,6
1989	38.871	31.369	-7.502	-3,3	16,9	13,6
1990	68.527	55.239	-13.288	-3,3	17,3	13,9
1991	130.263	96.747	-33.516	-5,3	20,5	15,3
1992	221.658	174.224	-47.434	-4,3	20,1	15,8
1993	485.249	351.392	-133.857	-6,7	24,3	17,6
1994	897.296	745.116	-152.180	-3,9	23,1	19,2
1995	1.710.645	1.394.023	-316.622	-4,0	21,8	17,7
1996	3.940.162	2.702.034	-1.238.128	-8,3	26,3	18,0
1997	7.990.748	5.750.096	-2.240.652	-7,6	27,2	19,6
1998	15.614.441	11.811.065	-3.803.376	-7,1	29,2	22,1
1999	28.084.685	18.933.065	-9.151.620	-11,7	35,9	24,2
2000	46.705.028	33.440.143	-13.264.885	-10,6	37,2	26,6
2001	80.579.065	51.542.970	-29.036.095	-16,5	45,7	29,2
2002	115.682.350	75.592.324	-40.090.026	-14,6	42,1	27,5
2003	140.454.842	100.250.427	-40.204.415	-11,3	39,4	28,1
2004	151.357.207	121.043.996	-30.313.211	-7,1	35,5	28,4
2005**	157.044.049	147.300.990	-9.743.059	-2,0	32,6	30,9
2006**	178.126.033	173.483.292	-4.642.741	-0,6	23,5	22,9
2007**	204.067.683	190.359.773	-13.707.910	-1,6	24,2	22,6
2008**	227.030.562	209.598.472	-17.432.090	-1,8	23,9	22,1
2009**	268.219.185	215.458.341	-52.760.844	-5,5	28,2	22,6
2010**	293.628.000	254.028.000	-39.600.000	-3,6	26,6	23,0

Kaynak: 1980-1997 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik**

Göstergeler: 1923-2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3361, 2009, s. 641-

644’ten derlenmiştir (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 21 Şubat 2010. 1998-

2005 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Temel Ekonomik**

Göstergeler, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/tg/index.asp?yayin=teg&yil=0&ay=0>, 26 Mart 2010 ’dan;

2006-2010 yılları arasındaki veriler ise T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü,

Temel Ekonomik Büyüklükler: 2000-2011, (Çevrimiçi) <http://www.bumko.gov.tr>, 20 Mart 2011

kaynağından derlenmiştir.

*1980-2005 yıllarında konsolide bütçe tanımı kullanılmış, 2006 yılından itibaren **merkezi yönetim**

bütçesi kapsamına geçilmiştir.

**2005-2008 yıllarına ait veriler bin YTL, 2009 ve 2010 yılına ait veriler ise bin TL olarak verilmiştir. Ayrıca,

2006-2010 yıllarına ait yüzdeler oranlarda GSYİH’ya olan oranlar verilmiştir.

Ek Tablo 23: Türkiye'nin İç Borç Stoku ile İç Borç Servisinin Gelişimi ve İç Borç Stokunun GSMH'ya Oranı: 1980-2010

YILLAR	İÇ BORÇ STOKU (Bin TL Cinsinden)	İÇ BORÇ STOKU/GSMH (Yüzde Olarak)	TOPLAM İÇ BORÇ SERVİSİ (Bin TL Cinsinden)	ANAPARA ÖDEMELERİ (Bin TL Cinsinden)	FAİZ ÖDEMELERİ (Bin TL Cinsinden)
1980	721	%13,6	216	195	21
1981	991	%12,4	655	614	41
1982	1.341	%12,6	761	727	34
1983	3.173	%22,8	1.819	1.703	116
1984	4.634	%20,9	1.132	976	156
1985	6.973	%19,7	2.578	2.321	257
1986	10.514	%20,5	5.755	5.038	717
1987	17.218	%23,0	10.280	8.604	1.676
1988	28.458	%22,0	14.634	12.146	2.488
1989	41.934	%18,2	26.073	21.270	4.803
1990	57.180	%14,4	42.454	32.418	10.036
1991	97.647	%15,4	91.822	74.908	16.914
1992	194.236	%17,6	221.424	187.337	34.087
1993	357.347	%17,9	523.877	438.459	85.418
1994	799.310	%20,6	1.092.621	861.586	231.035
1995	1.361.007	%17,3	1.744.209	1.271.405	472.804
1996	3.148.986	%21,0	4.911.403	3.585.986	1.325.417
1997	6.283.424	%21,4	5.264.586	3.287.423	1.977.163
1998	11.612.886	%21,7	14.471.509	8.844.833	5.626.676
1999	22.920.145	%29,3	25.477.769	15.579.145	9.898.624
2000	36.420.621	%29,0	37.577.494	18.968.071	18.609.423
2001	122.157.260	%69,2	164.360.842	123.876.596	40.484.246
2002	149.869.691	%54,5	141.059.233	97.590.693	43.468.540
2003	194.386.700	%54,5	166.357.352	113.721.373	52.635.979
2004	224.482.922	%52,3	183.553.146	133.500.274	50.052.872
2005	244.782*	%50,3	174.492*	135.222*	39.270*
2006	251.470*	%43,7	157.552*	118.893*	38.659*
2007	255.310*	%30,3**	155.733*	114.193*	41.540*
2008	274.827*	%28,9**	138.546*	94.030*	44.516*
2009	330.005*	%34,6**	144.927*	98.165*	46.762*
2010	352.841*	%31,9**	183.732*	141.584*	42.148*

Kaynak: İç borç stoku ve iç borç stoku/GSMH'ya ilişkin 1980-2006 yılları arasındaki veriler T.C.

Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2008**, Ankara, Türkiye

İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3361, 2009, s. 657-658'den derlenmiştir (Çevrimiçi)

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 21 Şubat 2010.

2007-2010 yıllarına ait veriler T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **Ekonomik**

Göstergeler'den derlenmiştir (Çevrimiçi) [http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/](http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx)

AllItems.aspx, 24 Şubat 2011.

İç borç servisine ilişkin 1980-2008 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu,

İstatistik Göstergeler: 1923-2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3361, 2009,

s. 653-654'ten derlenmiştir (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 21 Şubat 2010.

2009-2010 yıllarına ait veriler T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **Ekonomik**

Göstergeler'den derlenmiştir (Çevrimiçi) [http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/](http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx)

AllItems.aspx, 24 Şubat 2011.

*2005-2008 yıllarına ait veriler milyon YTL, 2009-2010 yılına ait veriler ise milyon TL olarak verilmiştir.

**Söz konusu oranlar iç borç stokunun/GSYİH'ya oranlarıdır.

**Ek Tablo 24: Türkiye’de Toplam Yabancı Sermaye Hareketlerinin Gelişimi:
1975-2009
(Milyon Dolar Cinsinden)**

YILLAR	TOPLAM YABANCI SERMAYE HAREKETLERİ (Rezerv Hariç)	YILLAR	TOPLAM YABANCI SERMAYE HAREKETLERİ (Rezerv Hariç)
1975	327	1993	8.903
1976	1.132	1994	-4.257
1977	1.645	1995	4.565
1978	848	1996	5.483
1979	-393	1997	6.969
1980	672	1998	-840
1981	899	1999	4.829
1982	280	2000	9.584
1983	883	2001	-14.557
1984	1.075	2002	1.172
1985	1.741	2003	7.192
1986	2.124	2004	17.702
1987	1.891	2005	42.660
1988	-958	2006	42.689
1989	780	2007	48.707
1990	4.037	2008	33.547
1991	-2.397	2009	10.119
1992	3.648		

Kaynak: 1975-1983 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2008**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3361, 2009, s. 514’ten derlenmiştir (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 21 Şubat 2010. 1984-2009 yılları arasındaki veriler ise T.C. Merkez Bankası, **Elektronik Veri Dağıtım Sistemi**, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>, 22 Mart 2010 kaynağından alınmıştır.

Ek Tablo 25: Türkiye’de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin GSMH’ya; Faiz Ödemelerinin Bütçe Harcamalarına, Bütçe Gelirlerine, GSMH’ya ve Vergi Gelirlerine Oranı: 1980-2010
(Yüzde Olarak)

YILLAR	KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ / GSMH	FAİZ ÖDEMELERİ / BÜTÇE HARCAMALARI	FAİZ ÖDEMELERİ / BÜTÇE GELİRLERİ	TOPLAM FAİZ ÖDEMELERİ / GSMH	TOPLAM FAİZ ÖDEMELERİ / VERGİ GELİRLERİ
1980	%8,8	%2,9	%3,5	%0,59	%4,2
1981	4,0	5,0	5,4	0,94	6,3
1982	3,5	5,5	6,1	0,82	6,7
1983	4,9	8,1	9,2	1,52	10,9
1984	5,4	11,6	15,7	1,99	18,6
1985	3,6	12,7	14,9	1,91	17,6
1986	3,7	16,3	19,7	2,60	22,3
1987	6,1	17,8	22,5	3,02	25,0
1988	4,8	23,7	29,3	3,85	35,0
1989	5,3	21,7	27,2	3,59	32,3
1990	7,3	20,8	25,3	3,52	30,8
1991	9,9	18,5	24,9	3,79	30,6
1992	10,5	18,2	23,1	3,65	28,5
1993	10,2	24,0	33,1	5,83	44,1
1994	6,2	33,2	40,0	7,67	50,7
1995	5,0	33,7	41,3	7,33	53,1
1996	8,6	38,0	55,4	10,0	66,7
1997	7,7	28,5	39,6	7,75	48,0
1998	9,4	39,6	52,8	11,54	66,9
1999	15,6	38,2	57,0	13,69	72,4
2000	11,8	43,5	61,5	16,27	77,1
2001	16,4	50,6	80,0	23,27	103,3
2002	12,7	44,2	68,7	18,86	87,0
2003	9,4	41,7	58,5	16,43	69,5
2004	3,4*	37,6	47,0	13,19	56,9
2005	-0,5*	29,2	30,8	9,40	39,0
2006	-1,9*	25,8**	26,5***	6,10****	33,4
2007	0,1*	23,9**	25,6***	5,80****	31,9
2008	1,6*	22,3**	24,2***	5,30****	30,1
2009	5,3*	19,9**	24,7***	5,60****	30,9
2010	3,4*	16,4**	19,0***	4,40****	22,9

Kaynak: 1980-2003 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/esg.asp>, 27 Mart 2010 ’dan; 2004-2010 yılları arasındaki veriler ise T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **Ekonomik Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx>, 24 Şubat 2011’den derlenmiştir.

* 2004-2010 yılları arasındaki oranlar KKBG’nin GSYİH’ya olan oranlarıdır.

** 2006-2010 yıllarına ait veriler faiz giderlerinin, merkezi yönetim bütçe giderlerine ve bütçe gelirlerine olan oranlarını göstermektedir.

*** Tarafımızca hesaplanmıştır.

****2006-2010 yıllarına ait veriler Faiz Ödemeleri/GSYİH oranlarıdır.

Not: (-) işareti fazlayı göstermektedir.

Ek Tablo 26: Türkiye’de Faiz Dışı Konsolide Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı Konsolide Bütçe Dengesinin GSMH’ya Oranı*: 1980-2010

YILLAR	KONSOLİDE BÜTÇE DENGESİ (Bin TL)	FAİZ DIŞI KONSOLİDE BÜTÇE DENGESİ (Bin TL)	FAİZ DIŞI KONSOLİDE BÜTÇE DENGESİ / GSMH (Yüzde Olarak)
1980	-167	-136	%-2,5
1981	-123	-48	-0,6
1982	-157	-70	-0,7
1983	-312	-101	-0,7
1984	-979	-538	-2,4
1985	-786	-112	-0,3
1986	-1.407	-76	-0,2
1987	-2.598	-333	-0,5
1988	-3.860	1.118	0,8
1989	-7.502	757	0,3
1990	-13.288	678	0,5
1991	-33.516	-9.443	-1,5
1992	-47.434	-7.136	-0,6
1993	-133.857	-17.387	-0,9
1994	-150.839	147.445	3,8
1995	-314.944	261.172	3,3
1996	-1.233.350	264.051	1,7
1997	-2.235.153	42.764	0,1
1998	-3.803.376	2.373.219	4,3
1999	-9.151.620	1.569.220	1,8
2000	-13.264.885	7.174.977	5,3
2001	-29.036.095	12.026.131	6,4
2002	-40.090.026	11.780.633	3,7
2003	-40.204.415	18.404.748	5,2
2004	-30.300.001	26.188.489	6,1
2005	-8.116.629	37.562.903	7,7
2006**	-4.642.741	41.319.968	5,5***
2007**	-13.707.910	35.044.981	4,2***
2008**	-17.432.090	33.229.215	3,5***
2009**	-52.760.844	440.050	0,05***
2010**	-39.600.000	8.697.000	0,79***

Kaynak: 1980-2005 yılları arasındaki konsolide bütçe dengesi ve faiz dışı konsolide bütçe dengesi verileri T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010’dan; faiz dışı konsolide bütçe dengesi/GSMH verileri ise T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/esg.asp>, 27 Mart 2010’dan derlenmiştir. 2006-2010 yılları arasındaki veriler ise T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **Temel Ekonomik Büyüklükler: 2000-2011**, (Çevrimiçi) <http://www.bumko.gov.tr>, 20 Mart 2011 kaynağından derlenmiştir.

*1980-2005 yıllarında konsolide bütçe tanımı kullanılmış, 2006 yılından itibaren **merkezi yönetim bütçesi** kapsamına geçilmiştir.

**2005-2008 yıllarına ait veriler bin YTL, 2009-2010 yıllarına ait veriler ise bin TL olarak verilmiştir.

***2006-2010 yıllarına ait veriler Faiz Dışı Merkezi Yönetim Bütçesi Dengesi/GSYİH oranlarıdır.

Ek Tablo 27: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1989-2010
(Milyon Dolar Cinsinden)

YILLAR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	43.911	52.381	53.623	58.595	70.512	68.705	75.948	79.299	84.356	96.351	103.123
KISA VADE	5.745	9.500	9.117	12.660	18.473	11.187	15.500	17.072	17.691	20.774	22.921
Kamu	0	0	281	400	65	36	250	0	204	1.602	1.581
TCMB	799	855	557	572	667	828	993	984	889	905	686
Özel	4.946	8.645	8.279	11.688	17.741	10.323	14.257	16.088	16.598	18.267	20.654
UZUN VADE	38.166	42.881	44.506	45.935	52.039	57.518	60.448	62.227	66.665	75.577	80.202
Kamu	29.446	33.268	34.999	36.076	39.575	41.705	41.753	40.192	38.864	39.737	42.526
TCMB	7.028	7.487	6.658	6.158	6.626	8.949	11.178	11.397	10.876	12.081	10.320
Özel	1.692	2.125	2.849	3.702	5.838	6.863	7.517	10.637	16.925	23.760	27.357
KAMU SEKTÖRÜ	29.446	33.268	35.280	36.476	39.640	41.741	42.003	40.192	39.068	41.339	44.107
Kısa Vade	0	0	281	400	65	36	250	0	204	1.602	1.581
Uzun Vade	29.446	33.268	34.999	36.076	39.575	41.705	41.753	40.192	38.864	39.737	42.526
TCMB	7.827	8.342	7.215	6.730	7.293	9.777	12.171	12.381	11.765	12.986	11.006
Kısa Vade	799	855	557	572	667	828	993	984	889	905	686
Uzun Vade	7.028	7.487	6.658	6.158	6.626	8.949	11.178	11.397	10.876	12.081	10.320
ÖZEL SEKTÖR	6.638	10.770	11.128	15.390	23.579	17.186	21.774	26.725	33.523	42.026	48.011
Kısa Vade	4.946	8.645	8.279	11.688	17.741	10.323	14.257	16.088	16.598	18.267	20.654
Uzun Vade	1.692	2.125	2.849	3.702	5.838	6.863	7.517	10.637	16.925	23.760	27.357

Not: Ek Tablo 27'nin Devamı İçin Bkz. Diğer Sayfa.

Ek Tablo 27'nin Devamı: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1989-2010
(Milyon Dolar Cinsinden)

YILLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	118.602	113.592	129.532	144.097	160.977	169.901	207.819	249.553	277.005	268.194	290.350
KISA VADE	28.301	16.403	16.424	23.013	32.205	38.283	42.616	43.135	50.448	49.577	78.641
Kamu	2.461	1.019	915	1.341	1.840	2.133	1.750	2.163	3.248	3.598	4.353
TCMB	653	752	1.655	2.860	3.287	2.763	2.563	2.282	1.874	1.776	1.576
Özel	25.187	14.632	13.854	18.812	27.078	33.387	38.303	38.690	45.326	44.203	72.712
UZUN VADE	90.301	97.189	113.108	121.084	128.772	131.618	165.203	206.418	226.557	218.617	211.709
Kamu	47.621	46.110	63.619	69.503	73.828	68.278	69.837	71.361	75.037	79.819	84.570
TCMB	13.437	23.599	20.348	21.513	18.123	12.662	13.115	13.519	12.192	11.529	10.251
Özel	29.244	27.480	29.142	30.069	36.821	50.677	82.251	121.537	139.328	127.269	116.889
KAMU SEKTÖRÜ	50.081	47.129	64.534	70.844	75.668	70.411	71.587	73.524	78.285	83.417	88.923
Kısa Vade	2.461	1.019	915	1.341	1.840	2.133	1.750	2.163	3.248	3.598	4.353
Uzun Vade	47.621	46.110	63.619	69.503	73.828	68.278	69.837	71.361	75.037	79.819	84.570
TCMB	14.090	24.351	22.003	24.373	21.410	15.425	15.678	15.801	14.066	13.305	11.827
Kısa Vade	653	752	1.655	2.860	3.287	2.763	2.563	2.282	1.874	1.776	1.576
Uzun Vade	13.437	23.599	20.348	21.513	18.123	12.662	13.115	13.519	12.192	11.529	10.251
ÖZEL SEKTÖR	54.431	42.112	42.996	48.881	63.899	84.064	120.554	160.227	184.654	171.472	189.601
Kısa Vade	25.187	14.632	13.854	18.812	27.078	33.387	38.303	38.690	45.326	44.203	72.712
Uzun Vade	29.244	27.480	29.142	30.069	36.821	50.677	82.251	121.537	139.328	127.269	116.889

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınmıştır.

Ek Tablo 28: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Borçlulara ve Vadeye Göre Yüzde Dağılımı ve Değişim Yüzdeleri: 1989-2010 (Yüzde Olarak)

YILLAR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
DIŞ BORÇ STOKUNUN YÜZDE DAĞILIMI (%)											
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Kısa Vade</i>	<i>13,1</i>	<i>18,1</i>	<i>17,0</i>	<i>21,6</i>	<i>26,2</i>	<i>16,3</i>	<i>20,4</i>	<i>21,5</i>	<i>21,0</i>	<i>21,6</i>	<i>22,2</i>
<i>Uzun Vade</i>	<i>86,9</i>	<i>81,9</i>	<i>83,0</i>	<i>78,4</i>	<i>73,8</i>	<i>83,7</i>	<i>79,6</i>	<i>78,5</i>	<i>79,0</i>	<i>78,4</i>	<i>77,8</i>
Kamu Kesimi	67,1	63,5	65,8	62,3	56,2	60,8	55,3	50,7	46,3	42,9	42,8
TCMB	17,8	15,9	13,5	11,5	10,3	14,2	16,0	15,6	13,9	13,5	10,7
Özel Sektör	15,1	20,6	20,8	26,3	33,4	25,0	28,7	33,7	39,7	43,6	46,6
DIŞ BORÇ STOKUNDAKİ YÜZDE DEĞİŞİM (%)											
TOPLAM	-	19,3	2,4	9,3	20,3	-2,6	10,5	4,4	6,4	14,2	7,0
<i>Kısa Vade</i>	-	<i>65,4</i>	<i>-4,0</i>	<i>38,9</i>	<i>45,9</i>	<i>-39,4</i>	<i>38,6</i>	<i>10,1</i>	<i>3,6</i>	<i>17,4</i>	<i>10,3</i>
<i>Uzun Vade</i>	-	<i>12,4</i>	<i>3,8</i>	<i>3,2</i>	<i>13,3</i>	<i>10,5</i>	<i>5,1</i>	<i>2,9</i>	<i>7,1</i>	<i>13,4</i>	<i>6,1</i>
Kamu Kesimi	-	13,0	6,0	3,4	8,7	5,3	0,6	-4,3	-2,8	5,8	6,7
TCMB	-	6,6	-13,5	-6,7	8,4	34,1	24,5	1,7	-5,0	10,4	-15,2
Özel Sektör	-	62,2	3,3	38,3	53,2	-27,1	26,7	22,7	25,4	25,4	14,2

Not: Ek Tablo 28'in Devamı İçin Bkz. Diğer Sayfa.

Ek Tablo 28'in Devamı: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Borçlulara ve Vadeye Göre Yüzde Dağılımı ve Değişim Yüzdeleri: 1989-2010
(Yüzde Olarak)

YILLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
DIŞ BORÇ STOKUNUN YÜZDE DAĞILIMI (%)											
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Kısa Vade</i>	<i>23,9</i>	<i>14,4</i>	<i>12,7</i>	<i>16,0</i>	<i>20,0</i>	<i>22,5</i>	<i>20,5</i>	<i>17,3</i>	<i>18,2</i>	<i>18,5</i>	<i>27,1</i>
<i>Uzun Vade</i>	<i>76,1</i>	<i>85,6</i>	<i>87,3</i>	<i>84,0</i>	<i>80,0</i>	<i>77,5</i>	<i>79,5</i>	<i>82,7</i>	<i>81,8</i>	<i>81,5</i>	<i>72,9</i>
Kamu Kesimi	42,2	41,5	49,8	49,2	47,0	41,4	34,4	29,5	28,3	31,1	30,6
TCMB	11,9	21,4	17,0	16,9	13,3	9,1	7,5	6,3	5,1	5,0	4,1
Özel Sektör	45,9	37,1	33,2	33,9	39,7	49,5	58,0	64,2	66,7	63,9	65,3
DIŞ BORÇ STOKUNDAKİ YÜZDE DEĞİŞİM (%)											
TOPLAM	15,0	-4,2	14,0	11,2	11,7	5,5	22,3	20,1	11,0	-3,2	2,6
<i>Kısa Vade</i>	<i>23,5</i>	<i>-42,0</i>	<i>0,1</i>	<i>40,1</i>	<i>39,9</i>	<i>18,9</i>	<i>11,3</i>	<i>1,2</i>	<i>17,0</i>	<i>-1,7</i>	<i>14,5</i>
<i>Uzun Vade</i>	<i>12,6</i>	<i>7,6</i>	<i>16,4</i>	<i>7,1</i>	<i>6,3</i>	<i>2,2</i>	<i>25,5</i>	<i>24,9</i>	<i>9,8</i>	<i>-3,5</i>	<i>-1,2</i>
Kamu Kesimi	13,5	-5,9	36,9	9,8	6,8	-6,9	1,7	2,7	6,5	6,6	-2,7
TCMB	28,0	72,8	-9,6	10,8	-12,2	-28,0	1,6	0,8	-11,0	-5,4	-4,0
Özel Sektör	13,4	-22,6	2,1	13,7	30,7	31,6	43,4	32,9	15,2	-7,1	5,7

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınmıştır.

Ek Tablo 29: Türkiye'nin Dış Borç Servisinin Gelişimi: 1989-2010
(Milyon Dolar Cinsinden)

YILLAR	DIŞ BORÇ SERVİSİ*	ANAPARA ÖDEMELERİ	FAİZ ÖDEMELERİ
1989	7.182	4.275	2.907
1990	7.302	4.038	3.264
1991	7.561	4.121	3.440
1992	8.733	5.294	3.439
1993	8.227	4.653	3.574
1994	9.993	6.070	3.923
1995	11.897	7.594	4.303
1996	11.418	7.218	4.200
1997	12.418	7.830	4.588
1998	16.513	11.690	4.823
1999	18.316	12.866	5.450
2000	21.937	15.638	6.299
2001	24.623	17.489	7.134
2002	28.852	22.450	6.402
2003	27.810	20.823	6.987
2004	30.488	23.340	7.148
2005	36.803	28.769	8.034
2006	40.070	30.708	9.362
2007	48.680	37.868	10.812
2008	53.379	41.591	11.788
2009	57.829	47.489	10.340
2010	55.039	46.714	8.325

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'den; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorc> İstatistikleri, 28 Mart 2011'den alınmıştır.

*Dış borç servisinde anapara ödemeleri sadece uzun vadeli borçları, faiz ödemeleri ise uzun ve kısa vadeli borçları içermektedir. Dış kredi kullanımları ise "tahvil" ihraçlarını içermemektedir.

Ek Tablo 30: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Dağılımı: 1989-2010
(Milyon Dolar Cinsinden)

YILLAR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
-TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	43.911	52.381	53.623	58.595	70.512	68.705	75.948	79.299	84.356	96.351	103.123
-BORÇ	41.350	49.065	49.433	51.453	59.494	56.758	63.030	66.111	70.529	82.247	86.209
KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR	5.745	9.500	9.117	12.660	18.473	11.187	15.500	17.072	17.691	20.774	22.921
ÖZEL ALACAKLILAR	5.745	9.500	9.117	12.660	18.473	11.187	15.500	17.072	17.691	20.774	22.921
PARASAL KURULUŞLAR											
PARASAL OLMAYAN KURULUŞLAR											
RESMİ ALACAKLILAR	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	35.605	39.565	40.316	38.793	41.021	45.571	47.530	49.039	52.838	61.473	63.288
ÖZEL ALACAKLILAR	17.780	19.807	19.708	19.251	22.019	25.341	27.326	30.470	35.698	43.643	46.196
PARASAL KURULUŞLAR	10.831	12.154	12.453	11.983	14.072	15.309	15.336	18.017	23.591	29.081	32.383
PARASAL OLMAYAN KURULUŞLAR	6.950	7.653	7.254	7.268	7.947	10.032	11.990	12.453	12.106	14.562	13.814
RESMİ ALACAKLILAR	17.825	19.758	20.608	19.542	19.002	20.230	20.204	18.569	17.141	17.831	17.091
HÜKÜMET KURULUŞLARI	9.046	9.810	10.280	9.781	9.523	10.329	10.155	9.633	8.985	9.723	9.156
ULUSLARARASI KURULUŞLAR	8.779	9.948	10.328	9.760	9.478	9.901	10.049	8.936	8.155	8.107	7.935
-TAHVİL*	2.560	3.315	4.190	7.143	11.018	11.946	12.918	13.187	13.826	14.104	16.915

Not: Ek Tablo 30'un Devamı İçin Bkz. Diğer Sayfa.

Ek Tablo 30'un Devamı: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Dağılımı: 1989-2010
(Milyon Dolar Cinsinden)

YILLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
-TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	118.602	113.592	129.532	144.097	160.977	169.901	207.819	249.553	277.005	268.194	290.350
-BORÇ	96.773	92.560	105.937	116.986	130.898	138.340	171.472	210.809	238.099	227.294	244.966
KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR	28.301	16.403	16.424	23.013	32.205	38.283	42.616	43.135	50.448	49.577	78.641
ÖZEL ALACAKLILAR	28.301	16.403	16.424	23.013	32.205	38.283	42.616	43.135	50.448	49.577	78.641
PARASAL KURULUŞLAR			5.187	8.260	12.886	17.439	20.754	16.379	21.838	21.044	49.331
PARASAL OLMAYAN KURULUŞLAR			11.237	14.753	19.319	20.844	21.862	26.756	28.610	28.533	29.310
RESMÎ ALACAKLILAR	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	68.472	76.157	89.513	93.973	98.693	100.057	128.856	167.674	187.651	177.717	166.325
ÖZEL ALACAKLILAR	48.215	45.615	49.161	50.946	57.173	67.610	99.133	138.286	153.931	139.252	125.861
PARASAL KURULUŞLAR	34.283	31.724	32.586	32.849	38.386	49.436	79.578	116.588	132.259	118.519	104.623
PARASAL OLMAYAN KURULUŞLAR	13.932	13.891	16.575	18.097	18.787	18.174	19.555	21.698	21.672	20.733	21.238
RESMÎ ALACAKLILAR	20.258	30.542	40.352	43.027	41.520	32.447	29.723	29.389	33.719	38.465	40.464
HÜKÜMET KURULUŞLARI	8.705	8.404	9.330	9.514	8.927	7.206	6.746	6.594	7.204	7.483	8.116
ULUSLARARASI KURULUŞLAR	11.552	22.138	31.022	33.513	32.593	25.241	22.978	22.795	26.515	30.983	32.348
-TAHVİL*	21.828	21.031	23.595	27.112	30.079	31.560	36.347	38.744	38.907	40.899	45.385

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi)

<http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'den; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı,

Dış Borç İstatistikleri, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorclIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınmıştır.

*Yurt dışına ihraç edilen senetlerin tamamı uzun vadeli olup, ilk ihraç bilgilerine göre alacaklı sınıflaması "parasal kuruluşlar"dır.

Ek Tablo 31: IMF’den Sağlanan Net Finansman: 1999-2009
(Milyon Dolar Cinsinden)

YILLAR	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	TOPLAM*
I. Kullanım	800	3.415	11.179	13.499	1.770	1.233	2.380	3.007	1.184	3.463	0	48.091
II. Borç Servisi	300	137	1.517	7.537	2.768	5.909	8.447	8.478	5.912	2.314	913	47.209
Anapara	288	85	1.090	6.684	1.819	4.905	7.527	7.661	5.331	1.916	718	40.566
Faiz	11	52	426	853	949	1.005	920	817	581	398	195	6.644
III. Net Kullanım (I-II)	501	3.278	9.662	5.962	-998	-4.677	-6.067	-5.471	-4.727	1.149	-913	882
IV. Faiz Hariç Net Kullanım	512	3.329	10.088	6.815	-49	-3.672	-5.147	-4.654	-4.146	1.547	-718	7.526
V. IMF Borç Stoku (Dönem Sonu)	891	4.174	14.117	22.086	24.092	21.507	14.646	10.762	7.158	8.524	7.958	7.958

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yılı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010.

*Toplam sütunundaki veriler 1999-2008 yıllarına ait dönem sonu verilerinin toplamından farklıdır. Toplam sütunu toplam SDR verilerinin 2008 sonu \$/SDR kuru ile hesaplanmış ABD doları karşılığını göstermektedir.

Ek Tablo 32: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun GSYİH'ya Oranı: 1989-2010
(Yüzde Olarak)

YILLAR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKUNUN GSYİH'YA ORANI (%)											
Toplam	30,8	26,1	26,7	27,8	29,6	38,8	33,6	32,6	33,2	35,6	41,7
<i>Kısa Vade</i>	4,0	4,7	4,5	6,0	7,7	6,3	6,9	7,0	7,0	7,7	9,3
<i>Uzun Vade</i>	26,8	21,4	22,2	21,8	21,8	32,5	26,8	25,6	26,3	27,9	32,4
Kamu Kesimi	20,6	16,6	17,6	17,3	16,6	23,6	18,6	16,5	15,4	15,3	17,8
TCMB	5,5	4,2	3,6	3,2	3,1	5,5	5,4	5,1	4,6	4,8	4,4
Özel Sektör	4,7	5,4	5,6	7,3	9,9	9,7	9,6	11,0	13,2	15,5	19,4
YILLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKUNUN GSYİH'YA ORANI (%)											
Toplam	44,7	57,7	56,2	47,3	41,2	35,3	39,5	38,5	37,3	43,4	39,5
<i>Kısa Vade</i>	10,7	8,3	7,1	7,5	8,2	8,0	8,1	6,6	6,8	8,0	10,7
<i>Uzun Vade</i>	34,0	49,4	49,1	39,7	33,0	27,3	31,4	31,8	30,5	35,4	28,8
Kamu Kesimi	18,9	24,0	28,0	23,2	19,4	14,6	13,6	11,3	10,5	13,5	12,1
TCMB	5,3	12,4	9,5	8,0	5,5	3,2	3,0	2,4	1,9	2,2	1,6
Özel Sektör	20,5	21,4	18,7	16,0	16,4	17,5	22,9	24,7	24,9	27,8	25,8

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yılı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010'den; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınmıştır.

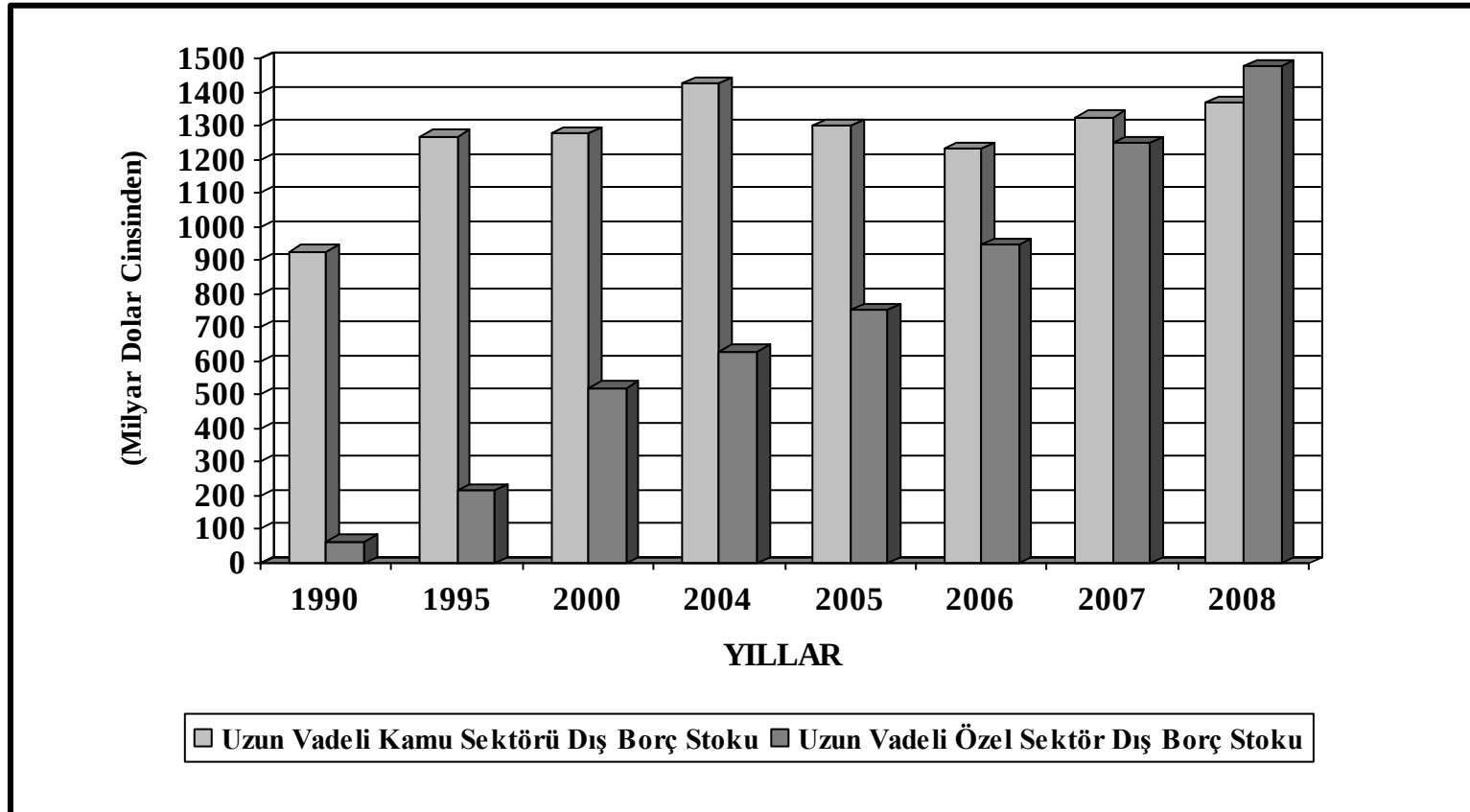
Ek Tablo 33: Türkiye'nin Çeşitli Dış Borç Göstergeleri: 1989-2010
(Yüzde Olarak)

YILLAR	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU / İHRACAT (FOB)*	DIŞ BORÇ SERVİSİ / GSYİH	DIŞ BORÇ SERVİSİ / İHRACAT (FOB)	DIŞ BORÇ FAİZ ÖDEMELERİ / GSYİH	DIŞ BORÇ FAİZ ÖDEMELERİ / İHRACAT (FOB)	TCMB REZERVLER (NET) / TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	TCMB REZERVLER (NET) / KISA VADELİ BORÇLAR
1989	377,7	5,0	61,8	2,0	25,0	14,0	107,1
1990	404,2	3,6	56,3	1,6	25,2	14,2	78,1
1991	394,5	3,8	55,6	1,7	25,3	12,0	70,3
1992	398,2	4,1	59,3	1,6	23,4	13,0	60,1
1993	459,5	3,5	53,6	1,5	23,3	10,9	41,7
1994	379,5	5,6	55,2	2,2	21,7	12,4	76,1
1995	351,0	5,3	55,0	1,9	19,9	18,1	88,7
1996	341,4	4,7	49,2	1,7	18,1	22,2	103,2
1997	321,2	4,9	47,3	1,8	17,5	23,1	110,3
1998	357,2	6,1	61,2	1,8	17,9	21,5	99,8
1999	387,9	7,4	68,9	2,2	20,5	23,5	105,5
2000	427,0	8,3	79,0	2,4	22,7	19,5	81,8
2001	362,5	12,5	78,6	3,6	22,8	17,4	120,7
2002	359,2	12,5	80,0	2,8	17,8	21,7	170,9
2003	304,9	9,1	58,9	2,3	14,8	24,4	152,8
2004	254,8	7,8	48,3	1,8	11,3	23,4	116,9
2005	231,2	7,6	50,1	1,7	10,9	30,9	137,0
2006	243,0	7,6	46,8	1,8	10,9	30,5	148,5
2007	232,6	7,5	45,4	1,7	10,1	30,6	177,2
2008	209,8	7,2	40,4	1,6	8,9	26,8	147,2
2009	262,6	9,4	56,6	1,7	10,1	27,9	150,9
2010	254,9	7,5	48,3	1,1	7,3	29,6	109,3

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorclIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınmıştır.

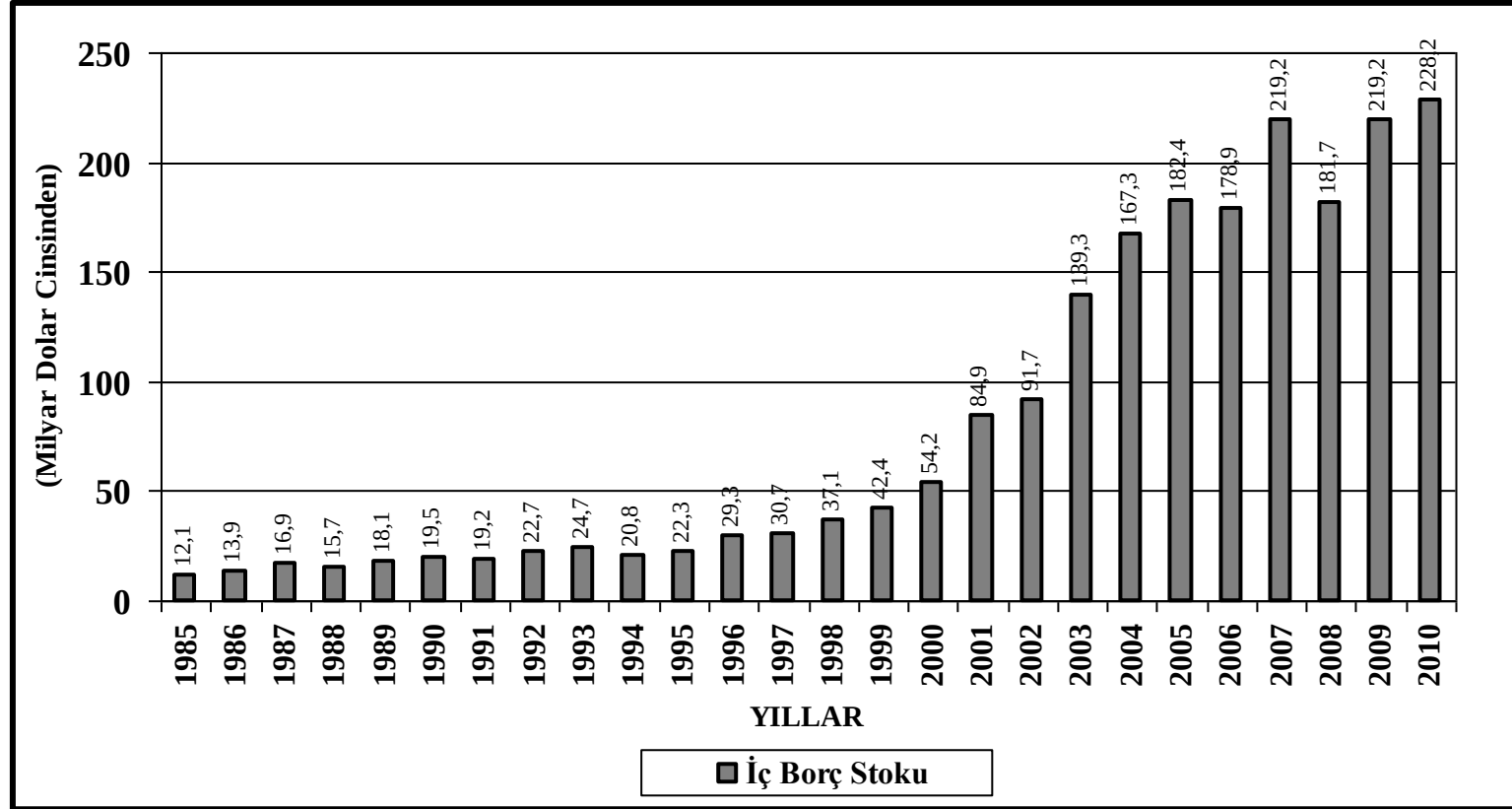
*Dış ticaret istatistiklerinde değer, ithalat CIF (Mal Bedeli-Sigorta-Navlun) ve ihracatta FOB'dur (Mal Bedeli-Gemiye Yükleninceye Kadar Yapılan Masraf).

Ek Grafik 1: Gelişmekte Olan Ülkelerde Uzun Vadeli Kamu Sektörü ve Uzun Vadeli Özel Sektör Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1990-2008
(Milyar Dolar Cinsinden)

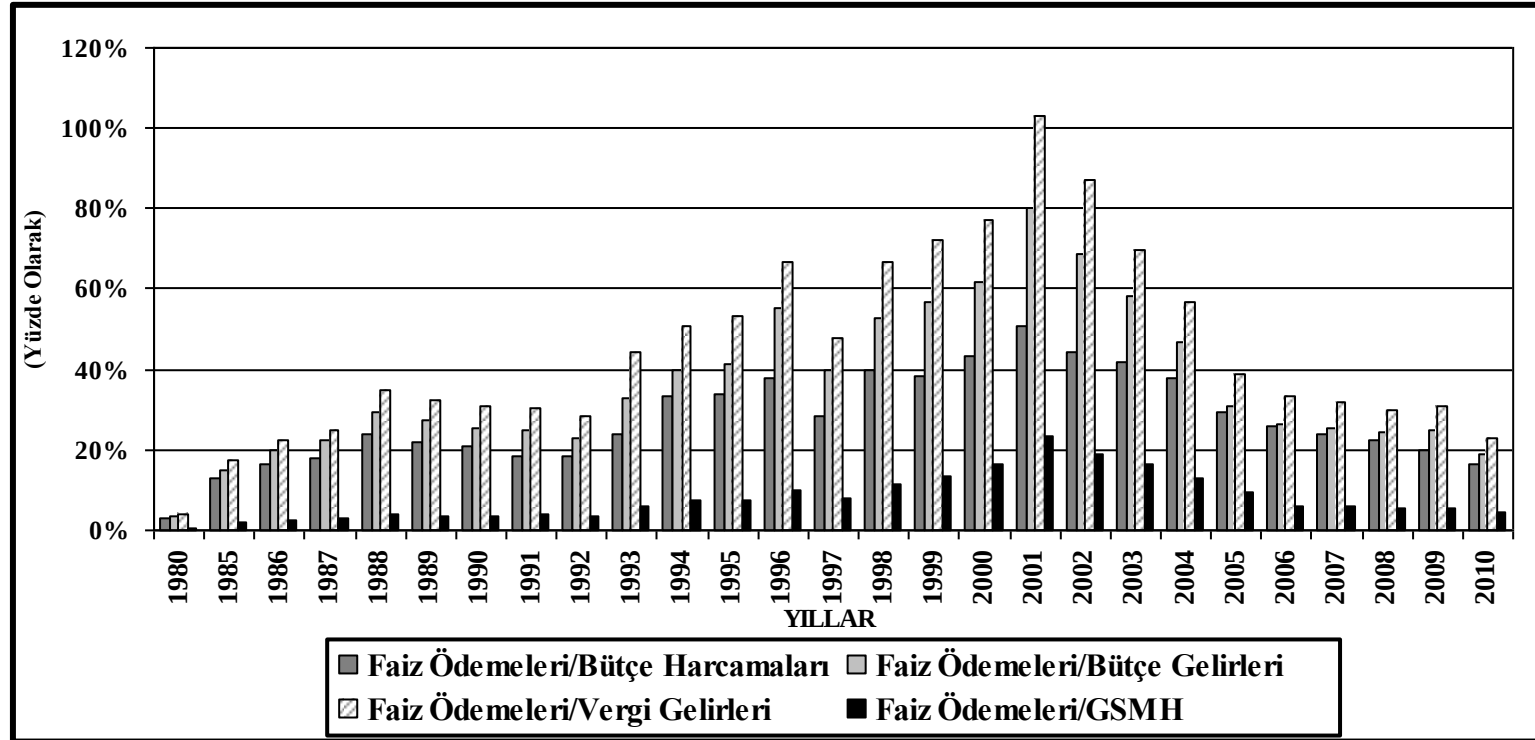
Kaynak: İlgili yıllara ilişkin veriler World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 24'ten alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.
(Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

Ek Grafik 2: Türkiye'nin İç Borç Stokunun Gelişimi: 1985-2010
(Milyar Dolar Cinsinden)

Kaynak: 1980-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Kamu Finansmanı İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/IcBorc>, 26 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veri ise T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **Temel Ekonomik Büyüklükler: 2000-2011**, (Çevrimiçi) <http://www.bumko.gov.tr>, 20 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır

Ek Grafik 3: Türkiye’de Faiz Ödemelerinin Konsolide Bütçe Harcamaları, Bütçe Gelirleri ve Vergi Gelirleri İçindeki Payı ve GSMH’ya Oranı*: 1980-2010 (Yüzde Olarak)

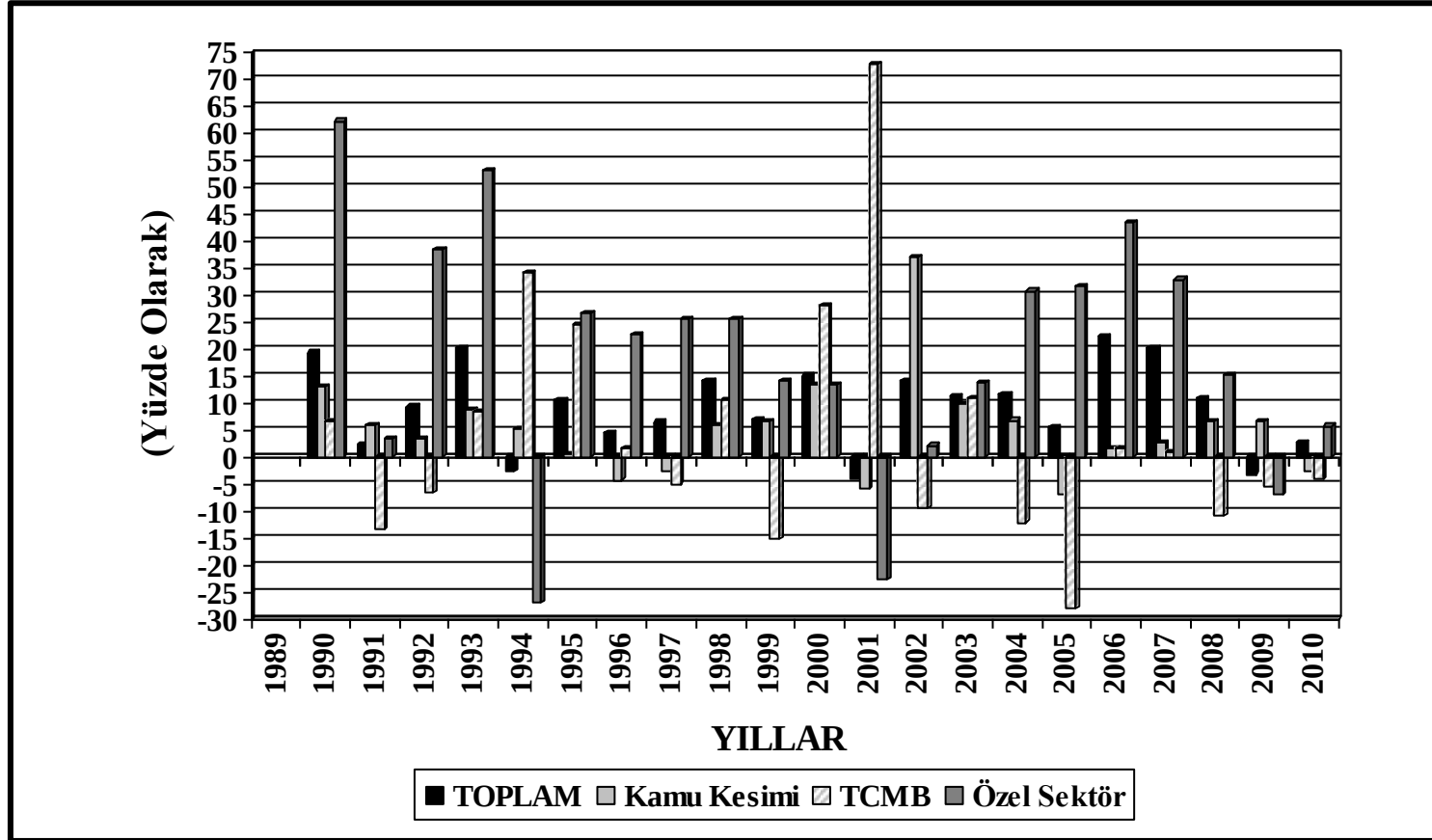

Kaynak: 1980-2005 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/esg.asp>, 27 Mart 2010 ’dan; 2006-2010 yılları arasındaki veriler ise T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **Ekonomik Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx>, 24 Şubat 2011’den alınarak 24’ten alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

*2006-2010 yıllarına ait veriler faiz giderlerinin, merkezi yönetim bütçe giderlerine, bütçe gelirlerine ve vergi gelirlerine olan oranları göstermektedir. Ayrıca 2006-2010 yıllarına ait veriler faiz giderleri/GSYİH oranlarıdır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 25’ten alınmıştır.

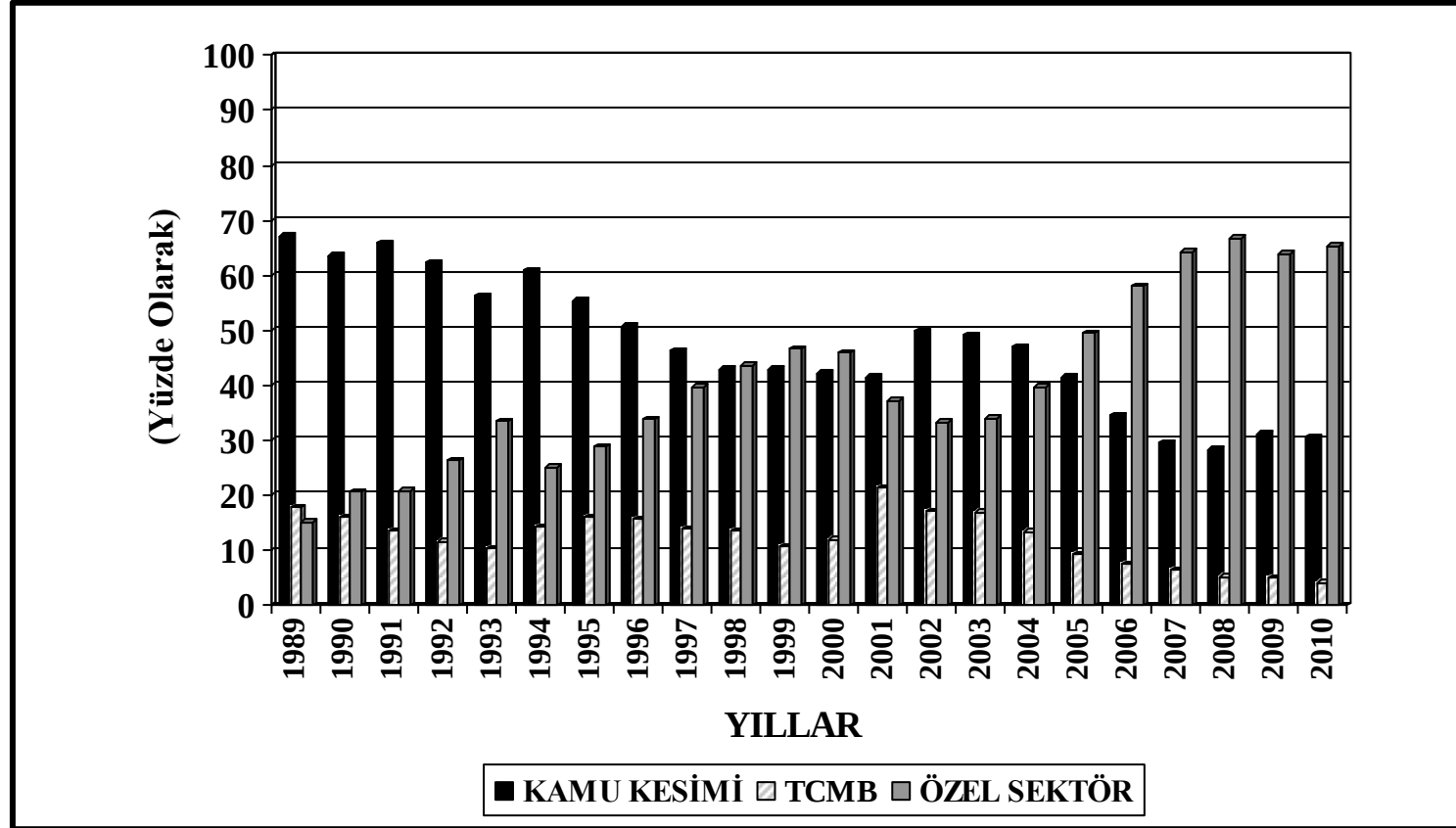
Ek Grafik 4: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokundaki Yüzde Değişim: 1989-2010
(Yüzde Olarak)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse/DisBorclstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 28'den alınmıştır.

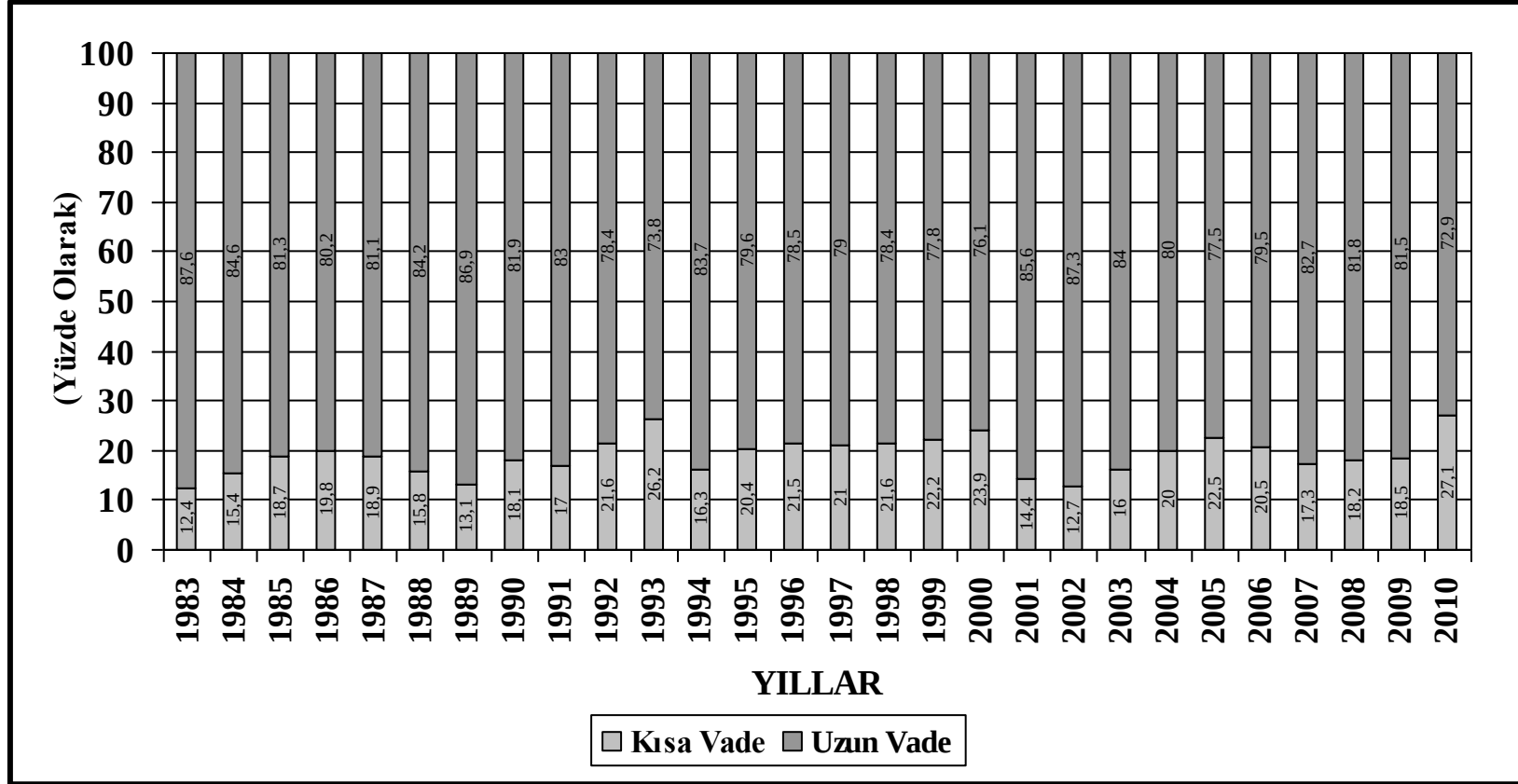
Ek Grafik 5: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Yüzde Dağılımı: 1989-2010 (Yüzde Olarak)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorclstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

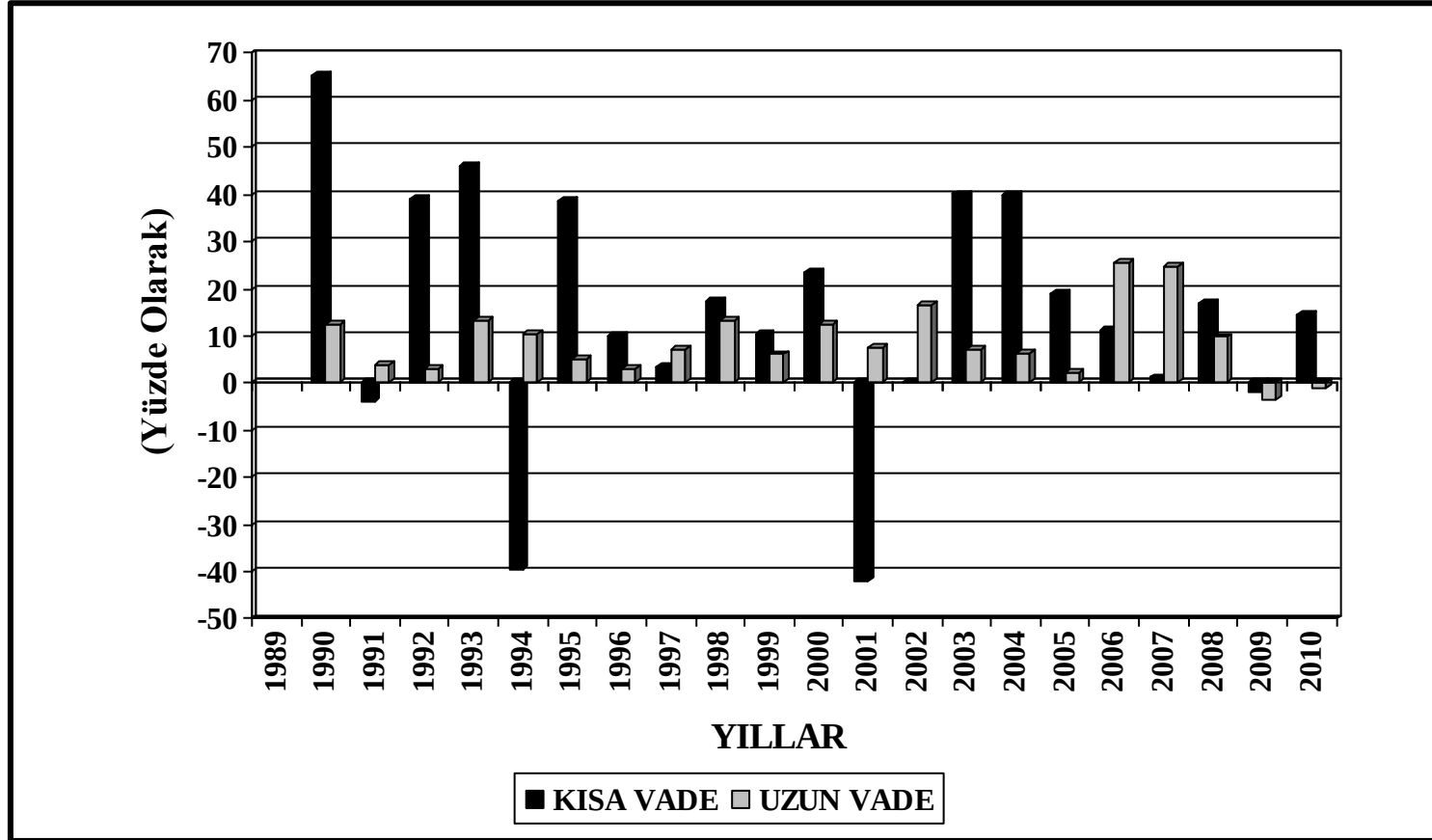
Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 28'den alınmıştır.

Ek Grafik 6: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Vadeye Göre Dağılımı: 1983-2010
(Yüzde Olarak)

Kaynak: 1983-1988 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/esg.asp>, 27 Mart 2010 'dan; 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

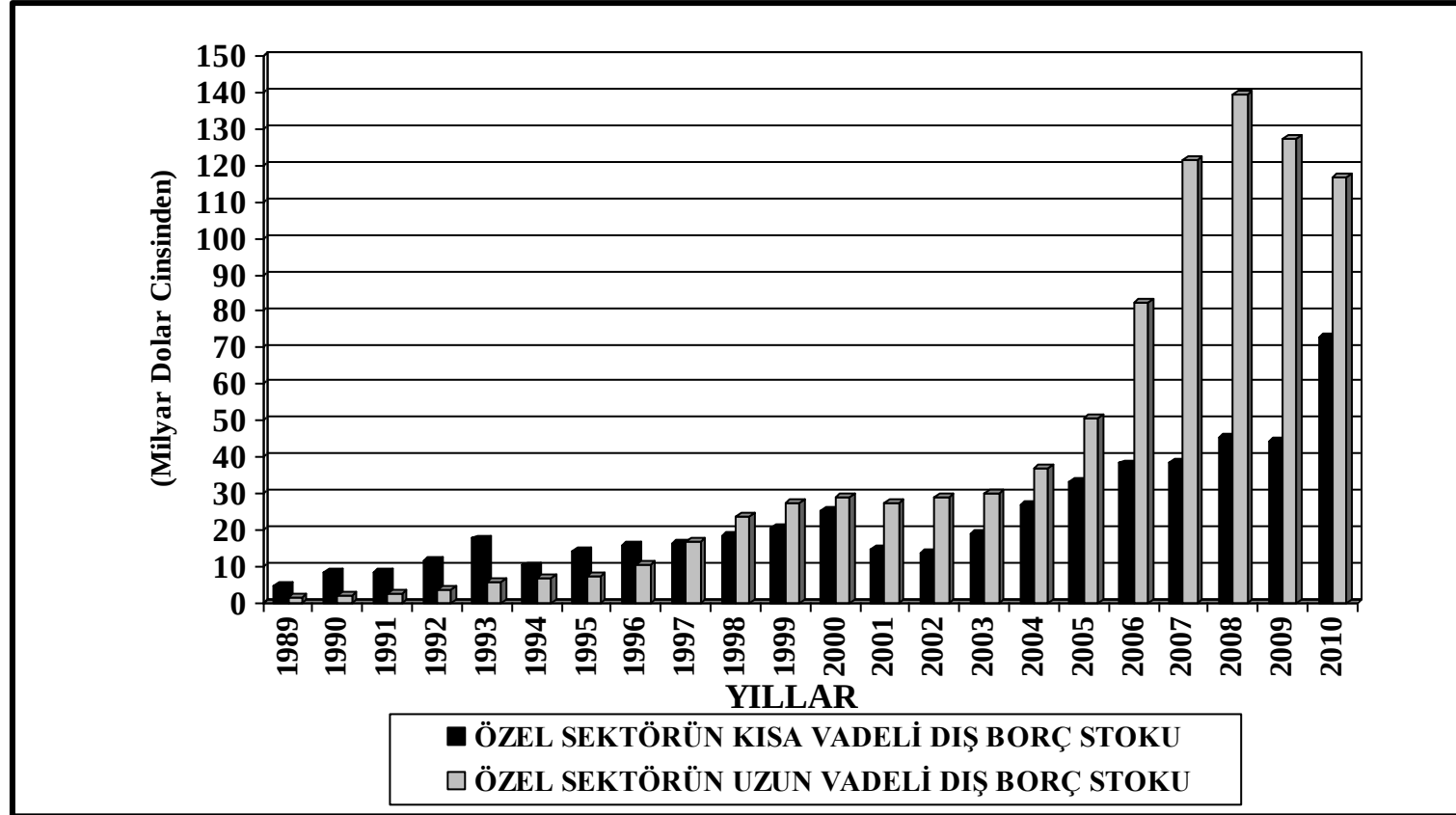
Ek Grafik 7: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun Vadeye Göre Değişimi: 1989-2010
(Yüzde Olarak)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse/DisBorclstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 28'den alınmıştır.

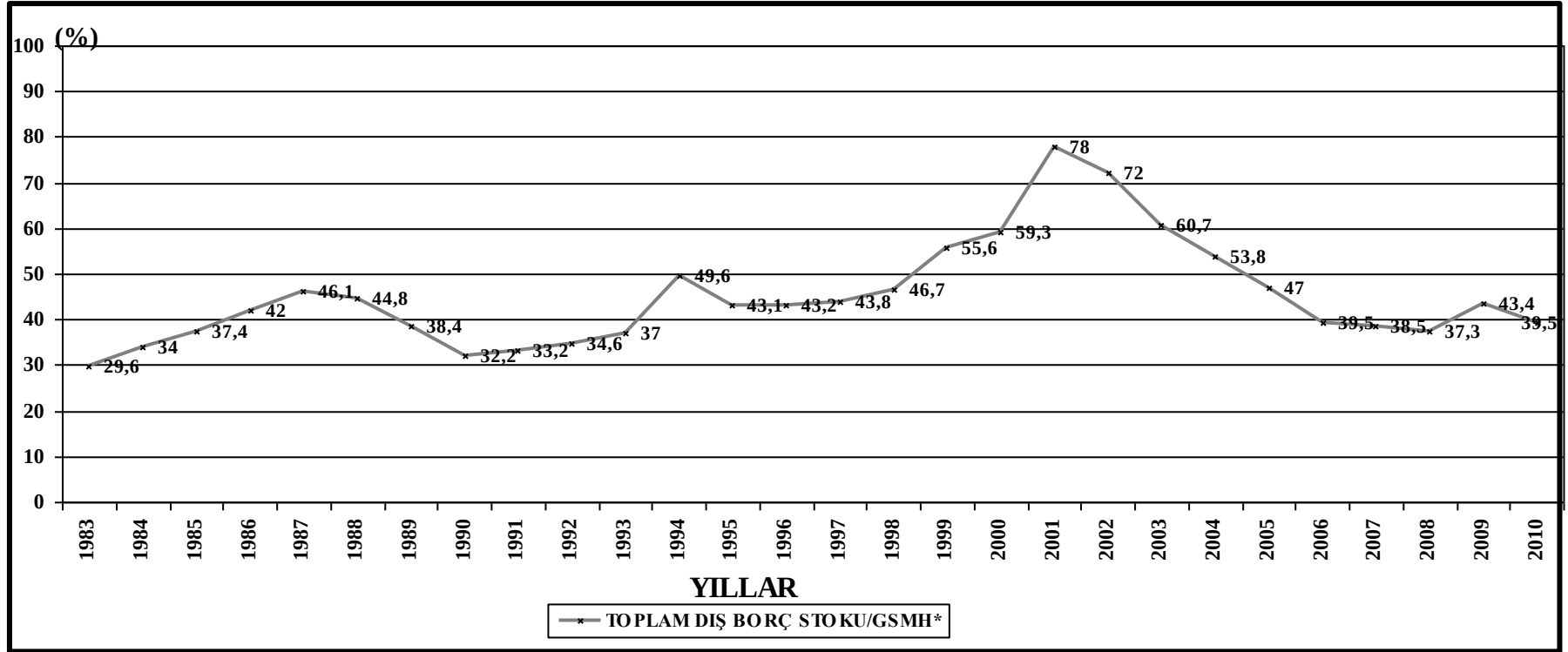
Ek Grafik 8: Türkiye’de Özel Sektörün Kısa ve Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun Gelişimi: 1989-2010
(Milyar Dolar Cinsinden)

Kaynak: 1989-2009 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse>, 25 Mart 2010’dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse/DisBorclIstatistikleri>, 28 Mart 2011’den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: Bu grafikte kullanılan veriler, Ek Tablo 27’den alınmıştır.

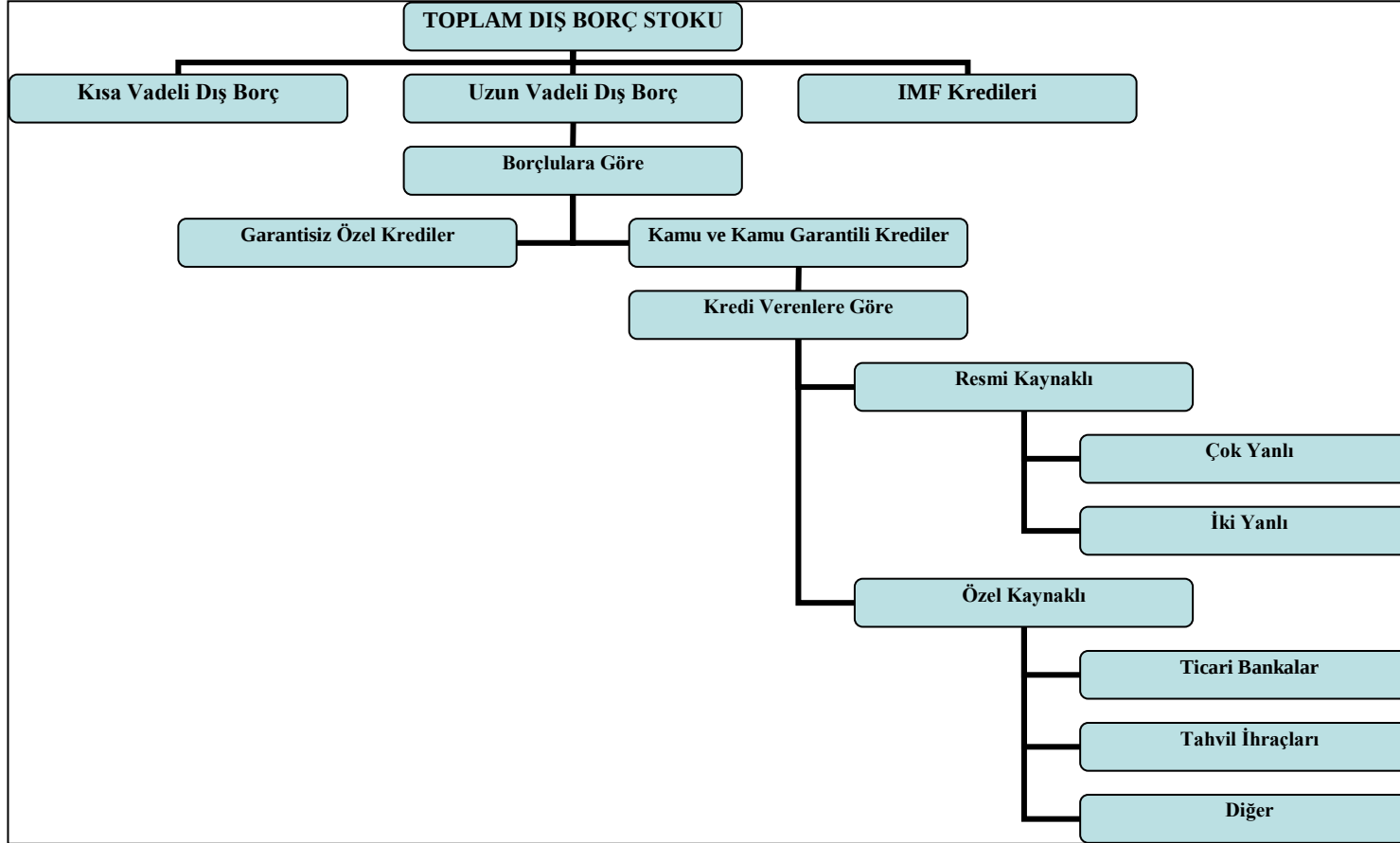
Ek Grafik 9: Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stokunun GSMH'ya Oranı: 1983-2010
(Yüzde Olarak)

Kaynak: 1983-2005 yılları arasındaki veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/esg.asp>, 27 Mart 2010 'dan; 2006-2009 yılları arasındaki veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistik Yıllığı 2009**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous>, 25 Mart 2010'dan; 2010 yılına ait veriler ise T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Dış Borç İstatistikleri**, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri>, 28 Mart 2011'den alınarak grafik tarafımızca hazırlanmıştır.

* 2006-2010 yılları arasındaki veriler toplam dış borç stokunun GSYİH'ya oranıdır.

Ek Şekil 1: Dünya Bankası Tarafından Kullanılan Dış Borç Stoku ve Unsurları Tasnif Şekli

Kaynak: World Bank, **Global Development Finance 2010: External Debt of Developing Countries**, Washington D.C., The World Bank, 2010, p. 305, (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/gdf2010.pdf>, 10 Şubat 2010.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Tarihi:

1978.

Orta Öğrenimi:

Kocaeli Körfez Oruç Reis Anadolu Lisesi, 1995.

Lisans:

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İngilizce İktisat Bölümü, 2000*.

[*1995-1996 Eğitim Öğretim Yılında İleri (Advanced) Düzeyde İngilizce Hazırlık Sınıfı Eğitimi]

Yüksek Lisans:

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2003.

Doktora:

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.

İş Tecrübesi:

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü, Araştırma Görevlisi, 2000-

Akademik Çalışmalar:

“Küreselleşme Sürecinde Devletin Yeni İşlevi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Yerel Yönetimlerde Hizmetlerden Memnuniyet ve Yolsuzluklar: İstanbul Araştırması, Prof.Dr. Figen Altuğ, Doç.Dr. Murat Çak, Araş.Gör. Murat Şeker ile birlikte, İstanbul, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayınları, Yayın No: 121, 2009.

Türkiye’de Vergi Bilinci: İstanbul Araştırması, Prof.Dr. Figen Altuğ, Doç.Dr. Murat Çak, Yrd.Doç.Dr. Murat Şeker ile birlikte, İstanbul, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayınları, Yayın No: 134, 2010.